

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՆԱԽԱԼՍԱՐԱՆ

Ավետիք Իսահակյանի նամակները

ՎՐԱՏԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 2015

ՀՏԴ 821.19-6
ԳՄԴ 84(5Հ)
Ի 755

Կազմեց՝

Արփիկ Ավետիսյան

Խմբագրեց՝

Լիլիթ Ավագյան

Ծանոթագրություններ՝

Արփիկ Ավետիսյան, Լիլիթ Ավագյան

Ի 755 Ավետիք Իսահակյանի նամակները/Կազմ.՝ Ա. Ավետիսյան -Եր.:
ԵՊՀ հրատ., 2016, 474 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է բանաստեղծ, արձակագիր, հասարակական գործիչ Ավետիք Իսահակյանի՝ 1895-1957 թվականներին հայ նշանավոր գրողներին, հասարակական ու պետական գործիչներին գրած նամակները (267 նամակ), որոնցում արտացոլված են հայ ժողովրդի պատմության նշված ժամանակահատվածի քաղաքական, սոցիալական, գրական ու մշակութային կյանքի ամենատարբեր խնդիրներ:

ՀՏԴ 821.19-6

ԳՄԴ 84(5Հ)

ISBN 978-5-8084-2146-2

© ԵՊՀ հրատ., 2016

CALOUSTE GULBENKIAN FOUNDATION

*Գիրքը լույս է տեսնում «Գալուստ Գյուլբենկյան»
հիմնադրամի աջակցությամբ:*

hush gene

Գրականագետ Արփիկ Արշակի Ավետիսյանը (1912-1991)՝ օտարերկրացի, երկար տարիներ աշխատել է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում (ԳԱԹ)։ Նա հեղինակ է «Գևորգ Ախվերդյան» մենագրության (Երևան, 1963, «Հայպետհրատ»), կազմել ու ծանոթագրել է Զապել Եսայանի մամականին (Երևան, 1977, ԵՊՀ հրատարակչություն), գրել է բազմաթիվ հոդվածներ Հայաստանի և Սփյուռքի հեղինակավոր ամսագրերում, թերթերում։ Կյանքի վերջին տարիները նվիրել էր Ավետիք Իսահակյանի անտիպ մամականները հավաքելու գործին, ինչը հաջողությամբ ավարտել էր. մամականին պատրաստ էր տպագրության։ Գիրքն արժանացել էր ՀՀ Մշակույթի նախարարության, ԵՊՀ գիտ-խորհրդի, ճանաչված մասնագետների հավանությանը։ Ըստ ՀՀ Մշակույթի նախարարության Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի պետական թանգարանի 1990 թ. նոյեմբերի 22-ի գիտական խորհրդի արձանագրության՝ «Գիտխորհուրդը հավանություն տվեց կազմած և խմբագրված «Նամականում»՝ այն ընդունելով որպես ավարտուն աշխատանք, որ լիովին պատրաստ է հրատարակման համար»։ Երևանի պետական համալսարանի հայ գրականության ամբիոնի 16.10.1990 թ. նիստի արձանագրությունը վկայում է. «Լսվել է ԳԱԹ-ի կողմից ներկայացված «Ավ. Իսահակյանի մամականները» (կազմող՝ Արփիկ Ավետիսյան) աշխատանքին կարծիք տալու հարցը։ Շատ օգտակար ժողովածու է։ Այստեղ հավաքված են Իսահակյանի 1895-1957 թթ. գրած մամականները։ Դրանք բազմաբնույթ են և շատ կողմերով հարստացնում են մեր իմացությունն Իսահակյանի մասին։ Ժողովածուն ունի ոչ միայն գրական-գեղարվեստական, այլև պատմահասարակական արժեք, որովհետև այդ մամականներում արտահայտված են մեր ժողովրդի ճակատագրական փորձությունների առթիվ Իսահակյանի խոհերն ու մտածումները։ Ժողովածուն ամբողջացնում է Իսահակյանի գրական ժառանգությունը։ Որոշում՝ դրական կարծիք տալ «Իսահակյանի մամականները» ժողովածուին և երաշխավորել հրատարակության»։ Գրքի առաջաբանը գրել է Բ.Գ.Պ., պրոֆեսոր Հովհաննես Ղանալանյանը (1911-1994)։ Հատուկ կարծիք է գրել գրականագետ, Բ.Գ.Պ., պրոֆեսոր Սևակ Արզումանյանը (1929-2004)։

1991 թ. գիրքը «Լույս» հրատարակչությունում էր՝ պատրաստ տպագրության։ Գիրքը չտպագրված՝ Արփիկ Ավետիսյանը մահացավ։ Երկրի քաղաքական, տնտեսական վիճակը 1991-ին այնպիսին էր, որ գրքի տպագրման ծախսը պետությունն այլևս ի վիճակի չէր հոգալու, և ձեռագիրը տպարանից վերադարձրեցին Ա. Ավետիսյանի հարազատներին։ Որոշ ժամանակ անց ԳԱԹ-ից պահանջեցին իրենց հանձնել գրքի ձեռագիրը՝ հիմնավորմամբ, որ դա իրենց աշխատակցի պլանային աշխատանքն է։ Վերադարձրեցինք։ Գիրքը, սակայն, լույս չտեսավ։ Ավելին, այն անհայտացավ։ Փնտրտուքը որևէ արդյունք չտվեց։ Անցավ որոշ ժամանակ, և մի օր ԳԱԹ փոխտնօրեններից մեկը հայտնեց, որ գրքի ձեռագիրն իր մոտ է. առաջարկեց

աջակցել գրքի տպագրությանը՝ պայմանով, որ ինքը համարվի համահեղինակ: Դասնընդունելի տարբերակ էր: Կարճ ժամանակ անց փոխտնօրենը մահացավ (անու-
նը նպատակահարմար չենք համարում հրապարակել- Լ. Ա.), իսկ գրքի ձեռագիրը
դարձյալ անհայտացավ: Փորձեցինք փնտրել ամենուր. փոխտնօրենի ընտանիքի
անդամներն ասացին, որ ձեռագիրը փոխանցվել է ԳԱԹ-ին, սակայն ձեռագիրն
այնտեղ գտնել չկարողացան: Մինչ օրս անհայտ է՝ որտեղ է այն:

Արփիկ Ավետիսյանի արխիվում, բարերախտաբար, գտանք երկրորդ, սակայն
ոչ համակարգված, ոչ ամբողջական օրինակը: Մայրս՝ ազգագրագետ Իոննա
Ավագյանը (1941-2011), աշխատեց այն ավարտում տեսքի բերել, սակայն չհասց-
րեց... Տատիկիս և մայրիկիս անավարտ գործը փորձեցի ավարտին հասցնել ես:

Ամբողջացնել նամակներն՝ ըստ թվագրության, ըստ պահպանված ցանկի, ծա-
նոթագրել, լրացնել կորած ծանոթագրություններով նամակները չափազանց աշխա-
տատար էր, բայց և հետաքրքիր:

Որոշ ծանոթագրություններ, տերմիններ վերախմբագրման անհրաժեշտություն
էին զգում. ի վերջո, գրքի ծանոթագրությունները հիմնականում կատարվել էին մինչ
1988 թ. և մասամբ կրում էին խորհրդային իրականության կնիքը:

Արփիկ Ավետիսյանի արխիվում գտանք Իսահակյանի նամակները՝
հասցեագրված Մարտիրոս Սարյանին և այլ մտավորականների, որոնք զետեղված
չէին նամականում: Դրանցից մի քանիսն ընդգրկված են ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի
անվան գրականության ինստիտուտի տպագրած Իսահակյանի նամականու-
մեջ (Երևան, 1979), սակայն առանց ծանոթագրությունների, կրճատումներով:
Նպատակահարմար գտանք դրանք ևս ծանոթագրել և ներառել այս գրքում:

Իսահակյանի նամականին ի մի բերելու, խմբագրելու և սրբագրելու գործում
անփոխարինելի էր հորս՝ լեզվաբան Վիգեն Ավագյանի (1941-1999)՝ ինձ և իր հազա-
րավոր ուսանողներին փոխանցած գիտելիքը և պատվիրանը՝ ուսումնասիրել, սիրել
ու գնահատել հայոց լեզուն:

Գիրքն այսօր, կարելի է ասել, հիմնականում պատրաստ է, թեև կան մի քա-
նի նամակներ, որոնց աղբյուրը գտնել ուղղակի չկարողացանք, որոնց տարեթվերը
կամ ամսաթվերը չհաջողվեց պարզել: Սակայն նաև չէիք կարող այդ նամակնե-
րը չհրապարակել: Նամակները տպագրվում են ուղղագրական և կետադրական
որոշ ուղղումներով: Գրքում ընդգրկել ենք հսկիորձ տեղեկություններ նամակներում
հիշատակված անձանց և պարբերականների մասին, լուսանկարներ: Այս աշխա-
տությունն ամենևին չի հավակնում համարվել ավարտուն. Իսահակյանի անտիպ
նամակներն, անշուշտ, բազմաթիվ են՝ շատ անհատների անձնական արխիվներում,
Սփյուռքի տարբեր խմբագրատներում, պարբերականներում, որոնք ժամանակի ըն-
թացքում ի հայտ կգան և կամփոփվեն այլ հատորներում:

*Լիլիթ Ավագյան,
2016*

Իսահակյանի նամակներն ընդգրկում են ավելի քան վեց տասնամյակ (1895-1957) և, որոշ առումով, լինելով նրա օրագիր-հիշատակարանի լրացում, ունեն գրապատմական և մշակութային ակնառու արժեք:

Իսահակյանը գիտակցական կյանքի զգալի մասը (շուրջ 25 տարի) ապրեց հայրենիքից հեռու՝ տարագրության մեջ, Եվրոպայի տարբեր քաղաքներում (Պոլիս, Ցյուրիխ, Վիեննա, Բեռլին, Լայպցիգ, Փարիզ):

Իսահակյանի կենդանության օրոք լույս չտեսան նրա նամակները: Մահից հետո միայն, Բեյրութում, հրատարակվեց «Իսահակյանի նամակներ» խորագրով ժողովածուն (1959): Հայ ազգային գործիչներին ուղղված նամակների այդ փունջը չմտավ գիտական շրջանառության մեջ, մնաց գրադարանների փակ դարակներում. «լճացման» շրջանն էր:

20 տարի անց, 1979 թ., ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը տպագրեց Իսահակյանի նամակները: Երկերի 6-րդ հատորի մեջ մտավ Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանի գրական ֆոնդերում պահվող նամակների զգալի մասը՝ 333 նամակ:

4 տարի հետո, 1983-ին, «Բագին» հանդեսում, Մարտիրոս Սարյանը հրատարակեց Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ Ներսես Ալիկյանին, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ, մատենադարանի տնօրեն Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին, «Արեգ» ամսագրի խմբագիր, գրականագետ Սիմոն Հակոբյանին հասցեագրած Իսահակյանի արժեքավոր նամակները: Այդ ընթացքում և հետագա տարիներին թե՛ մեզանում, թե՛ Սփյուռքում տպագրվեցին Իսահակյանի նամակներն ու ելույթները, տարբեր առիթներով հնչեցրած խոսքն՝ ուղղված սփյուռքահայությանը: «Պատմաբանասիրական հանդես», «Գրական թերթ», «Սովետական գրականություն», «Հայրենիքի ձայն» պարբերականներում տպագրվեցին Կարեն Միքայելյանին, Կամսար Գրիգորյանին, Երվանդ Քոչարին, նկարիչ ամուսիններ Սարգիս և Վալա (Վարդուհի) Խաչատրյաններին, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամներին հասցեագրված բազմաթիվ նամակներ, որոնք կարիք ունեին մի ժողովածուի մեջ հավաքման, ի մի բերման: Այդ արժեքավոր նամակները կորստից փրկելու, ժողովրդի սեփականությունը դարձնելու ցանկությամբ՝ ձեռնամուխ եղանք հավաքելու ինչպե՛ս մամուլում տպագրված, այնպե՛ս էլ Գրականության և արվեստի թանգարանի գրական բաժնի ֆոնդերում պահպանվող, տակավին անտիպ նամակները: Հավաքածուն հարստացավ Ռուբեն Զարյանի, Նաիրի Զարյանի, Հովհաննես Ղանալանյանի, բանաստեղծ Մարտին Քարամյանի, Անդրանիկ Հովսեփյանի, չմայակ Սիրասի անձնական արխիվներում պահպանվող անտիպ նամակներով: Հավաքվեց 235 նամակ: Մենք ժողովածուն անվանեցինք «Անտիպ և չհավաքված նամակներ»:

Իսահակյանի՝ երիտասարդ տարիներին գրած նամակներից քիչ բան է պահ-

պանվել, և այդ առումով հատուկ նշանակություն են ձեռք բերում առաջարկվող ժողովածուում գետեղված Իսահակյանի վաղ շրջանի նամակները:

1925 թ. հունվարի 26-ին, Վենետիկից Փարիզ՝ ընկերոջը (Վարդգես Ահարոնյանին) գրած նամակում կարդում ենք. «Ինչպե՞ս չգնամ <հայրենիք>: 15 տարի է՝ հեռացել եմ, կարոտը խեղդում է ինձ, ոչ մի երկիր չի քաշում ինձ՝ ոչ Փարիզը, ոչ Բեռլինը, ոչ Կահիրեն, հասկանու՞մ ես այս: Ո՛չ մի երաժշտություն, ոչ բալետ, միայն թառը, շվին, գուռնան, մեր աղջիկների պարերը... Մեր խորովածը, քյուֆթեն, մեր թարխունը, լավաշ հացը: Դու այդ լավ ես հասկանում, և, գիտեմ, պիտի նախանձես: Այս էլ իմացիր, իմ բոլոր ընկերներն այնտեղ են» («Իսահակյանի նամակներ», Բեյրութ, 1959): 1900-ականների նամակներում հետաքրքիր բազմաթիվ էջեր հավաստում են նրա ակտիվ գործունեությունը, բուռն մասնակցությունն ազգային-ազատագրական շարժումներին:

Հատորում հավաքված նամակներն ավելի են ամբողջացնում պատկերացումներն Իսահակյանի գրական-գեղարվեստական ընկալումների մասին: Հետազոտողները նոր տվյալներ ու գնահատականներ կգտնեն Չարենցի, Թումանյանի, սփյուռքահայ մի շարք գրողների, մշակութային ու հասարակական գործիչների վերաբերյալ:

Ստալինյան շրջանում և դրանից հետո Իսահակյանի ոչ բոլոր նամակներն են տպագրվել առանց «գլավլիտի» միջամտության: Դուրս են թողնվել ազգային գործիչներին վերաբերող տողերը, նրանց անունները: Կրճատվել և նամակներից հանվել են Իսահակյանի՝ Չարենցին ու նրա ստեղծագործությունները բնութագրող տողերը: Մենք վերականգնել ենք նախկին հրատարակություններում եղած մանաբնույթ բացթողումները:

Մենք հավակնություն չունենք ավարտուն և վերջնական համարել սույն հատորը: Ինչպե՞ս մեզանում, այնպե՞ս էլ Սփյուռքում, անհատների մոտ, խմբագրություններում, հրատարակություններում, մշակութային հաստատություններում, անկասկած, կան Վարպետի նամակները: Վստահ ենք, որ տարիներ անց դրանք կտպագրվեն և նորովի կլուսաբանեն բանաստեղծի կյանքի անձանոթ էջերը:

Արփիկ Ավերիսյան,

1990

Ավ. Իսահակյանի

«Նամականու» և նրա ծանոթագրությունների մասին

այ մեծ դասականի ժառանգության մի գեղեցիկ մասը կազմող նամակները տարբեր տարիների հրապարակվել են զանազան պարբերականներում և նրա երկերի առանձին ժողովածուներում:

Սակայն միշտ էլ ուրույն հետաքրքրություն է ներկայացնում դրանց ամբողջական հրատարակությունը՝ հեղինակի և՛ անձնական կյանքի, հայացքների հետագիծը պարզելու, և՛ անգամ այս կամ այն երկի ստեղծագործական պատմությունը, մտահղացումների շարժառիթը իմանալու համար:

Ավ. Իսահակյանի «Նամականու» գրապատմական արժեքն, անշուշտ, միայն այս պարագծով չի վերջակետվում: Անհամեմատ ավելի լայն, ավելի տարողունակ է նրա նշանակությունը, և այստեղից էլ՝ «Նամականու» հրատարակության կարևորությունը:

Արժանին պետք է մատուցել «Նամականու» կազմող և ծանոթագրությունները պատրաստող Արփիկ Ավետիսյանին: Այս ոլորտում նա մոր անուն չէ, փորձ ու մասնագիտական հմտություններ կուտակել է տարիների ընթացքում, սակայն յուրաքանչյուր ականավոր գրողի նամակների հրապարակումը պահանջում է ոչ միայն հսկայական ջանք ու նվիրում, այլև յուրովի մոտեցում, պարբերացման ու մշակման այլ սկզբունքներ: Ա. Ավետիսյանը, հիրավի, սիրով ու գուրգուրանքով է լծվել գործին, երկարատև որոնումներով ամենատարբեր արխիվներից, բազմաթիվ ու բազմաճյուղ պարբերականների էջերից առանձնացրել Իսահակյանի նամակները և ներկայացրել որպես մի հավաքական ամբողջություն՝ շուրջ վեց տասնամյակի ուղեծրով:

Սա, ինքնին, ծանր և լուրջ գովեստի արժանի ձեռնարկում է: Բայց Ա. Ավետիսյանը կատարել է նաև մյուս, առավել դժվարին աշխատանքը, որը, բացի գուտ բանասիրական պրպտումներից, պահանջում է լայն իմացություններ, գիտական անհրաժեշտ պաշար և այլն: Երկու դեպքում էլ անպայման հաջող ընթացք ու ավարտ ենք տեսնում: Ա. Ավետիսյանը կարողացել է իսկական քննություն բռնել և կրկին հաստատել, որ այդ բնագավառում, իրոք, շատ հմուտ ու երախտավոր մշակ է: Բավական է հետևել միայն այն աղբյուրներին, որտեղից վերցվել կամ հավաքվել են Իսահակյանի այս նամակները, որպեսզի պարզ դառնա, թե ինչպիսի համբերություն, հաստատականություն, բանասիրական-հետազոտական եռանդ է ներդրել նա՝ գլուխ բերելու սույն գործը: Իսկ դա հենց անկեղծ հիացումի ու բարձր գնահատության երաշխիք է:

Դժվար է գերազնահատել Ավ. Իսահակյանի «Նամականու» գրապատմական և մշակութային դերը: Նրա միջոցով ընթերցող լայն շրջանները և, մասնավորապես, գրական հասարակայնությունը կծանոթանան մեծ քնարերգուի մի նոր աշխարհին: Որքան էլ այդ աշխարհն այս կամ այն կերպ տեսանելի ու ճանաչ էր մեզ՝ նրա գեղարվեստական անփոխարինելի վաստակի և արդեն շրջանառության մեջ գտնվող

նամակների շնորհիվ, այնուամենայնիվ, այս նամակները բացում են մեր առջև Իսահակյանի հոգու, մտածությունների, ներքին խոհերի ու տառապանքի, նախասիրությունների շատ հետաքրքիր ու անսովոր ծալքեր ու շերտեր: Նամակը, հատկապես նշանավոր անհատի նամակը, ինչ-որ տեղ վերաճում է գրական յուրովի ժանրի և պարզում, թե ինչքան հնարավորություններ կարող է ընձեռել հեղինակին՝ արտահայտելու իր խոհերը, տեսակետները, վերաբերմունքն աշխարհի, երևույթների ու մարդկանց մասին: Արտահայտելու այնպես, որ միմիայն նամակի միջոցով կարելի է արտահայտել՝ ինտիմ, անսահման մտերմիկ, խիստ հուշիկ ու գաղտնիաբար և այլն: Պատահական չէ, որ այդպիսի անհատների նամակները կամ դրանց գերակշիռ մասը լույս են տեսնում թերևս նրանց մահից հետո՝ գերազանցապես: Այս առումով Իսահակյանի նամակները բացառություն չեն, և հազիվ թե նա հնարավոր համարեր իր կենդանության օրոք դրանց լույս ընծայումը:

Ինչևէ: Իսահակյանի նամակները խոստովանություններ են: Տառապող ու սիրող մեծ հոգու խոստովանություններ: Մեր աչքի առաջ հառնում է թափառական ու անհանգիստ խառնվածքի բանաստեղծը, հայդուկ-մարտիկը, ազգային-հասարակական գործիչը, քնքույշ սիրահարը, հոգատար ամուսինն ու հայրը, ցավող ընկերն ու բարեկամը: Հաճախ Իսահակյանի կենսագրությանը հենց այնպես, թեթև հետևողներն անխռով ու հանգիստ վայելքներ, արտասահմանյան ճամփորդությունների հովվերգական բերկրություն են տեսել: Հայրենիքի ցավ ու հոգսերից հեռու, ժողովրդի անլուր որբերգությանն անհաղորդ պանդուխտի ներքին հաժումներ միայն: Նամակները պարզում են հակառակը. նույնիսկ չքնաղ Վենետիկն ու շուայլ Փարիզը, Շվեյցարիան՝ իր շքեղ բնությամբ, ոչ մի վայրկյան չեն ցրել պոետի ճակատի ամպերը, չեն կարողացել դեն վանել նրա հոգու մռայլը: Ազգային անլուծելի խնդիրները, հարազատ ժողովրդի ճակատագիրը, սոցիալական անապահով վիճակը, աստանդական կյանքը, անձնական մեծ ու փոքր շատ հանգույցներ երբեք հանգիստ չեն տվել նրան: Նամակներում ցավով ու կսկծանքով գրված տասնյակ ու տասնյակ էջեր դրա հաստատումն են:

Ինչպիսի՜ հարուստ նյութեր է գտնելու Իսահակյանի կյանքի ու ստեղծագործության հետազոտողը «Նամականու» մեջ: Առաջին հերթին՝ Վարպետի հասարակական-քաղաքական գործունեության բնագավառում: 900-ական ու 10-ական թվականների նամակներում հետաքրքիր բազմաթիվ էջեր հավաստում են նրա ակտիվ գործունեությունը, բուռն մասնակցությունն ազգային-քաղաքական շարժումներին: Դեռ ավելին՝ երևում է, որ Դաշնակցական կուսակցության աշխատանքներին եռանդագին է մասնակցել, լուրջ շփումներ ու կապեր է ունեցել նրա առաջնորդների հետ, ըստ էության՝ եղել է հայ ազգային-ազատագրական պայքարի ներշնչողներից ու ռաիվիրաններից մեկը՝ երկու դարերի սահմանագծում: Եթե մինչև հիմա հատուկենտ տեղեկություններ ունեինք այդ մասին, «Նամականի»-ն ստուգապես հաստատում է շատ իրողություններ: Շատ էական է ընդգծել, որ իր կռահումներում, զանազան տարիների ու զանազան առիթներով հայտնաձև տեսակետների մեջ մեր ականավոր քնարերգուն հիմնական

նում իրավացի էր, ճիշտ էր կողմնորոշվում քաղաքական ու ազգային բարդ իրադրություններում: «Նամականու» բազմաթիվ էջերում նրա մեկնությունները՝ իրենց քարնությանը ու իմաստությանը, մեր օրերում հնչում են կենսական լիցքերով:

Ճիշտ է, Իսահակյանի կարծիքները երբեք կանոնիկ ու քարացած չեն եղել, ժամանակի հետ, հասարակական-քաղաքական ու ազգային պայմանների հանգույն՝ որոշ զարգացում են ապրել, կրել են ինչ-ինչ փոփոխություններ: Սակայն գլխավոր հարցերում, սկզբունքային դիրքորոշումների մեջ նա կայուն համոզմունքների էր դավանում: Իսկ դա լավագույն ձևով խտացված է նամակներում:

Հետազոտող գրականագետները նոր տվյալներ ու գնահատություններ կգտնեն Չարենցի, Թումանյանի, սփյուռքահայ մի շարք գրողների, մշակութային ու հասարակական գործիչների, Շիրազի, Ջարյանի և ուրիշ շատ հեղինակների վերաբերյալ: «Նամականու» բովանդակային հարստությունը, ժամանակային ու աշխարհագրական ընդգրկումները (Ալեքսյոլ, Թիֆլիս, Երևան, Վենետիկ, Վիեննա, Ժնև, Ցյուրիխ, Աթենք և այլն), անվան հասցեատերերի պայծառամունդ անձնակազմը Արփիկ Ավետիսյանի աշխատանքը դարձնում են խիստ շահեկան: Եվ եթե սրան ավելացնելու լինենք նաև ծանոթագրությունների արժեքավորությունը, դրանց կառուցվածքի ու մատուցման փորձված ձևերն ու սկզբունքները, պարզ կդառնա, թե որքան անհրաժեշտ ու կենսական է այս աշխատանքի շուտափույթ հրատարակությունը: Կատարված է մեծ ու շնորհակալ գործ, և այն պետք է վարձատրել ըստ արժանվույն՝ կարելույն չափ արագ հասցնելով ընթերցողին:

*Սևակ Արզումանյան,
բանասիրական գիությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
1990*

Նամակները, օրագրերը, հիշատակարաններն՝ ընդհանրապես, և, մասնավորապես, Իսահակյանի այդ ժանրի ստեղծագործությունները լավագույնս բացահայտում են դրանց հեղինակի խոհերն ու մտորումները, գրական-քաղաքական, հասարակական հայացքները և, վերջապես, հեղինակի սրտի ու մտքի ողջ պատմությունը: «Իմ նամակները,- գրել է մի առիթով Թումանյանը, իմ գրելու րոպեի տրամադրության նկարագիրն են. ես չեմ կարող կեղծ նամակ գրել, պահել, ծածկել հուզմունքներս, երբ որ մի սիրտ կա, որը ընդունակ է նրանց մեղմացնելու» (1):

Ավ. Իսահակյանի նամակները ևս, իրենց մեծագույն մասով, հասցեագրված են սրտամոտ, սրտացավ մարդկանց, որոնց առաջ նա ևս բաց է արել իր հոգու դարպասները, պատմել ու խոստովանել իր սրտի ու մտքի գաղտնիքները՝ բաժանորդ դարձնելով իր վշտերին, խնդությանն ու տառապանքներին: Թումանյանի մամն՝ Իսահակյանն էլ մի առիթով ասել է. «Ես մտածելով չեմ գրել նամակներս, այլ գրիչս գնում է անգուսպ, չափած-ձևված բաներ գրելու սովորություն չունիմ» (2), մանավանդ, երբ այդ նամակները պոետի քնարի լարերին ուժ տվող Շուշաններին են եղել հասցեագրված: Տվյալ նամակների զգալի մասը, դարձյալ Թումանյանի խոսքով ասած, «կենսագրություն ունեն իրենց ետևը»: Այդպիսի նամակների տողերում է, որ քաքնված է բանաստեղծի սիրտն ու հոգին: Եվ, իրոք, դրանք մեծապես օգնում են բացահայտելու բանաստեղծի ներաշխարհը փոթորկող պատճառները: Մեծ և հարուստ կյանքով ապրած Իսահակյանի նամակները ճանաչողական նշանակալի արժեքներ են նրա բազմաբովանդակ կյանքի ու գործունեության տարեգրությունն ուսումնասիրողների համար:

Ներկա հատորի մեջ ամփոփված նամակների մի մասը հասցեագրված են բանաստեղծի սուբյեկտիվ աշխարհը փոթորկած Շուշաններին:

Այդ նամակներն ընթերցողին տանում են բանաստեղծի զգացմունքների աշխարհը, մի աշխարհ, որն աղբյուրն է ստեղծագործության՝ ընդհանրապես, և, մասնավորապես, Իսահակյանի քնարի գորեղ լարը հանդիսացող սիրերգերի: Իսահակյանի այդ նամակները լավագույնս բացահայտում են պոետի սիրո երազների լիրիկական հերոսի՝ «տանջված սրտի», «երգ ու վերքի» պատճառը: Բանաստեղծի այդ նամակները դրամատիկ ապրումներով առլեցուն գործեր են՝ որպես և՛ Իսահակյանի «Դարդս լացեք», «Սիրեցի, յարս տարան», և՛ շատ ուրիշ բանաստեղծություններ: Նամակներում պոետն ազատ ու անկաշկանդ արտահայտել է սիրո սրով խոցված իր վիրավոր սրտի «երգն ու վերքը»:

Անհասցե չեն այդ նամակները. դրանց հասցեատերերը Շուշաններն են ու Անիկները, Վիկտորիաներն ու Ջավահիրները: Այդպիսի նամակներից մեկն է Ա. Մատակյանին ուղղվածը, ուր կարդում ենք. «Թանկագին Աննիկ, ես չեմ ուզում ասել

այն, ինչ որ գուցե դու չգիտես կամ շատ քիչ գիտես... որ ես աստվածային տիեզերական սիրով սիրել եմ, պաշտել եմ ձերոնցից մեկին, որի համար այնքան եմ տանջվել ու լացել, որ դեռ արցունքս չի չորացել սրտիս մեջ, և տանջանքից աչքերս չեն փայլել երիտասարդական կրակով. ես այնքան եմ տանջվել, որ ուրիշը իմ փոխարեն արդեն ինքնասպան կլինեիր... Ես չմեռա ֆիզիկապես, բայց կորցրի շատ չքնաղ բաներ՝ աշխույժս, ժամանակս, բանաստեղծական տաղանդս... Եվ ես հիմա եմ մի փոքր կազդուրված՝ շնորհիվ այն վեհ, սրբազան գործի, որի մեջ եմ, որի համար աշխատում եմ ու ապրում՝ հայրենիքի սուրբ գործը...» (3):

Նմանեցնելով իրեն հար և նման ճակատագիր ունեցող Սայաթ-Նովային՝ Իսահակյանը գրել է. «Իմ սիրտն էլ քուկիդ նման վիրավոր է, Սայաթ-Նովա»: Իսահակյանի սերն էլ անմուրազ է մնացել: «Չարսիրտ» են եղել նաև «աչազեղ Շուշանները»: Թեև վշտի ու գայրույթի պահին Իսահակյանը երբեմնապես անիծում է Շուշանին, բայց դա առերևույթ անեծք է՝ իրեն հանգստացնելու կամ իր վիշտն ամոքելու համար: «Բայց այդ հայոյանքով էլ չբժշկվեցի ես,- ասում է պոետը և շարունակում: -Դու մի սոսկավիթխար վերք բացեցիր հոգուս մեջ, լայնաբերան դու որդ դարձար իմ վերքի մեջ, և ոչ մի երկնային ու երկրային դեղով դա չի բուժվի» (4):

Ինչպես հայտնի է, շատ աստվածների է երկրպագել Իսահակյանը, սակայն հաշտ չեն եղել պոետի հետ այդ «աստվածուհիները»: Այդ է ապացուցում բազմաթիվ նամակների երկար շարքը: Դրանցից մեկում կարդում ենք. «Դու չար սիրտ ունես- Շուշիկի պես. նա ինձ անսահմանորեն տանջեց... Զեք համար այլևս Ավետիք չկա. նա քեզ համար կյանք էր գոհում, իսկ դու... Դու արժանի չես նրա սուրբ հոգում ապրելու. քու տեղը մի վաճառականի կամ մի ինժեների զգվելի գիրկն է...» (5):

Բավական նամակներ է գրել Իսահակյանը նաև Վիկտորիա Աբովյանին: Դրանցից մեկում կան այսպիսի տողեր. «Ես անբախտ մարդ դուրս եկա, սակայն պիտի գիտենաք, որ քաջ եմ և, միևնույն ժամանակ, շատ բարի ու խղճմտանքի տեր»: Ոչ միայն այս, այլև ուրիշ նամակներում էլ Իսահակյանը հաճեց խոսել ու բնորոշել իրեն՝ որպես «տիեզերքի պերճ հյուսվածքի»: Այս տեսակետից առատ նյութ են տալիս մեզ Իսահակյանի այն նամակները, որոնց մեջ ցուցվել է պոետի ողջ էությունը՝ որպես վառ հայրենասերի, որպես հոգու տեր, որպես բոլոր գրկվածներին ու տառապյալներին կարեկից, որպես աշխարհի «խորթ տղերքի» դատի պաշտպան: Այդ առիթով Իսահակյանն իր նամակներից մեկում գրել է. «Հիսուս իմ հոգում միշտ կմնա որպես հիվանդների և վշտացյալների սրտանց ցավակից. «Եկեք ինձ մոտ, ամենայն վշտացյալներ և բեռնավորներ, և ես կհանգստացնեմ ձեզ»: Ոչ ոք այդպես անկեղծ չի կանչում թշվառին, միայն Նա է, և ես հետևում եմ Նրա սուրբ ձայնին: Ու՞մ ձայնը առավել վեհ է, քան Նրանը... Ոչ մի ուրիշի... Նա ինքը տանջվող մարդ էր և հարգում էր տանջանքը... Տանջվողներ, հուսահատներ, զարկվածներ շատ կան, և ես նրանց մոտ կգնամ՝ մի բարի խոսք, մի կաթիլ ջուր տալու համար...» (6):

Չարկվածներին ու զրկվածներին օգնելու պատգամը որդեգրած «բյուր լաբերով սիրտ» ունեցող պոետը չէր կարող իր մշտական մտահոգության առարկան չդարձնել «յոթնապատիկ խոցված» հայրենիքի վիճակը: «Պատանի հասակիցս ինձ

մշտապես տանջել է հայ աշխատավոր ժողովրդի դառը վիճակը՝ սուլթանի և ցարի դաժան լծի տակ... Այդ չարիքները վերացնելու գործը, փրկության միջոցները» (7):

Իսահակյանի նամակների ներկա հատորում առավել ցայտուն դրսևորված է հայության վիճակի հարցը: Հայկական խնդրին քաջաժանոք Իսահակյանն իր այդ նամակներում նշավական էր եվրոպական պետություններին, որոնք ամեն կերպ քնավորում էին Թուրքիային՝ իրագործելու հայաջնջման հրեշավոր ծրագիրը: Ս. Հակոբյանին գրած իր նամակում Իսահակյանը տազնապով հարցնում է. «Ուրեմն՝ նորից Չանգեզուրի շուրջ պատերազմ: Անգլիան ուզում է անպայման ունենալ Ջուղայի բերանը: Հնար չկա, կորած է թե՛ Ղարաբաղը, թե՛ Չանգեզուրը և թե՛ Նախիջևանը: Դուք հավատո՞ւմ եք Թուրքահայաստանի ազատությանը, ես դրան չեմ հավատում, հրաշք պիտի լինի, եթե ազատվի: Իտալիան անվերջ զիջում է Մուստաֆա Քեմալին, Ֆրանսիան գիտենք ինչ է... Անգլիան էլ մյուս կողմից Ադրբեջանին է զինում, խաբում են մեզ: Բոլշևիկներից էլ հույս չկա, նրանք էլ պանթուրքիստ են դարձել, շատ մռայլ են տեսնում գործերը...»:

Ում՝ ում, Իսահակյանին լավ հայտնի էր 1921 թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում ստորագրված խորհրդաթուրքական պայմանագրի պատմությունը ևս: Պայմանագիր, որ վավերացրում էր Կարսի և Արդահանի մարզերի, ինչպես նաև Երևանի նահանգի Սուրմալու գավառի զիջումը թուրքերին: Իսահակյանը լավ գիտեր նաև, թե ինչպես բռնակալ Ստալինի «բարի կամքով» ու առատաձեռնությամբ թուրքերին էին տրվում հայկական հողերը: Կարծես բավական չէր, որ թուրքերն իրենց արյունոտ հունձն անելով՝ տեր էին դարձել ողջ Արևմտյան Հայաստանին, պակասն էլ լրացվում էր խորհրդա-թուրքական պայմանագրով: «Եկ ու դիմացիր», - սրտի արյունով գրում է Իսահակյանը: Ում՝ ում, Իսահակյանին հայտնի էր նաև այն փաստը, որ թուրքերի պահանջով թույլ չտրվեց հայկական պատվիրակությանը մինչև իսկ մասնակցել այդ բանակցություններին, ուր որոշվում էր հայկական հողերի հարցը: Ավետիք Իսահակյանը չէր կարող իրագել չլինել, թե ինչպես Ստալինը, և ոչ միայն Ստալինը, խլացնում էին Չերչիլի ձայնը, երբ խոսքը վերաբերում էր հայկական հողերի խնդրի արդար լուծմանը: Վարջապես, Իսահակյանը քաջաժանոք էր և հայկական Արցախն ու Նախիջևանը Ադրբեջանին շնորհելու պատմությանը, գիտեր նաև ուրիշ շատ բաներ... Իսահակյանի նամակներն՝ ուղղված գրականագետ Ս. Հակոբյանին, այսօր էլ չեն կորցրել իրենց այժմեականությունը: Այժմեական հնչեղություն ունեն նաև 1921 թվին Վենետիկից և 1923 թվին՝ Ագոլոյից, նույն Ս. Հակոբյանին գրած և այն նամակները, ուր կան այսպիսի տողեր. «Կոտորվեց մի ամբողջ ժողովուրդ՝ փոխարենը ստանալով մի բուռ խոստումներ, որ այսօր մի սանտիմ չարժեն: Գոնե Ռուսահայաստանը փրկվեր. նա էլ օր օրի վրա ոչնչանում է. անհույս վիճակ»: «Անհուն ողբալի է հայության վիճակը. Ջեթրունը ջնջվեց, Կիլիկիայի հայությունը՝ մոտալուտ վտանգի տակ, Մ. Քեմալի իշխած նահանգներում (Թուրքիա) հայությունը՝ տարագիր և ջարդված: Կարսի նահանգի հայությունը՝ կոտորված ու կողոպտված...»: Այս տողերը գրող Իսահակյանը եթե կենդանի լիներ, այսօր էլ պիտի գրեր ոչ այլ կերպ, քան այսպես: Կոտորվեց, կողոպտվեց ադրբեջանցիների ձեռքերով Մուսգայիթի, Բաքվի, Կիրովաբադի, Չարդախլուի (որը ծննդավայրն էր հայ մարշալների) հայության մի

մասը, կենդանի մնացածներն էլ մազապուրծ տարագրվեցին: Իսկ Շիրակը, որի հողին փարվել էր ուզում բանաստեղծը, «ժաժքի» հետևանքով այնպես է ավերվել, որ վերստին առիթ պիտի տար Իսահակյանին՝ գրելու այսպիսի զգայացունց տողեր.

*Հայրենի տուն՝
Ավար, ավեր,
Արյուն, արյուն
Անհուն ցավեր.*

*Կսկիծ, կսկիծ,
Այսքան կսկիծ,
Ինչպես տանիս
Այդքան կսկիծ:*

Այժմեական հնչեղություն ունեն այս հատորում տեղ գտած Իսահակյանի նաև այն նամակները, որոնցից մեկում բանաստեղծը ցավով խոսում է Սևանը դատարկելու ծրագրի մասին: Ժամանակակիցներից մի գլուխ բարձր կանգնած և, ուրեմն, հեռուն տեսնող բանաստեղծը կանխագուշակել է աղետաբեր հետևանքներն այդ ծրագրի: 1934 թվին, Կարեն Միքայելյանին ուղղած Իսահակյանի նամակում, կան այսպիսի տողեր. «Սրտի անհուն ցավով կարդում եմ Սևանը դատարկելու խղական, խենթ ծրագիրը. արժե՞ մի քանի տասնյակ հազար հեկտար հողի համար Հայաստանի ջրամբարը ցամաքեցնել... Շատ մռայլ եմ ու տխուր այս հարցերի առաջ: Մխիթարականն այն է, որ 50 տարի պիտի քաշե Սևանի հոգեվարքը: Արաքսը հոսում է՝ ջրերը առատ, բայց չեն կարող թուրքին համոզել, որ թույլ տա ջուր վերցնելու, և Սևանն են չորացնում: Եկ և դիմացիր»: Ի՞նչ իմանար Իսահակյանը, որ թուրքին սիրաշահելու համար մերայինները համատեղ ուժերով ջրամբար են կառուցել Արաքսի ջրերի համար, Արաքսի, որը տակովն արեց բանաստեղծի հայրենի գյուղը՝ Ղազարապատը:

Անդրադառնալ բոլոր այն հարցերին, որոնք հուզել են Իսահակյանին, հնարավոր չէ այսպիսի մի առաջաբանում. դրանք շատ են ու բազմազան: Ուշագրավ տեղեկություններ են պարունակում նաև Իսահակյանի՝ «Արեգ» հանդեսի խմբագիր Ս. Հակոբյանին գրած նամակները: Նամակներ, որոնք ցույց են տալիս, թե ինչպիսի ծանր երկունքով է գրել Իսահակյանն իր «Սասմա Միեր» վիպերգը և ոչ միայն այդ վիպերգը: Նամակներից մեկում կարդում ենք. «Միրելի՛ Սիմոն, նորից ուղղումներ. հոգիդ հանեցի, էլ ուղղումներ չեմ անի, միամիտ կաց, ուղղակի ձանձրացրի քեզ անվերջ ուղղումներով ու հավելումներով, այս անգամ վերջինն է»:

Արդեն խմբագրությունում գտնվող և, ուրեմն, տպագրության պատրաստ բանաստեղծություններն անգամ պոետը նորից է ցանկացել վերամշակել՝ առաջնորդվելով «լավագույնը լավի թշնամին է» սկզբունքով: Յուրակ Խանգաղյանին ուղղված մի նամակում Իսահակյանը գրում է. «Միրելի՛ Յուրակ, այն ոտանավորս, որ դրկել էի Ձեզ, եթե դեռ չեք տպել, խնդրեմ, այսպես տպիր, մոռացած եմ եղել ուղղումը դրկել:

Ոտանավորը սա է.

Չյուն է գալիս, ու թախծալիր...
Առաջին տունն՝ անփոփոխ, իսկ երկրորդն՝ այսպես՝
Եվ գրգվելի սրտիս սրտում Հեկեկայի սրտիս սրտում
Պատկերդ անուշ ու աղվոր, Անունդ անուշ ու աղվոր,
Ու ձյունը գար՝ մեղմ ու տրտում,
Ծածկեր շիրիմս հեռավոր...
Իհարկե նույնն է, բայց սա է ինձ դուր գալիս»:

Այսպիսի «մանր» բաների ետև է ընկել Իսահակյանը: Հաճախ մի բառը փոխելու համար Ժնևից նամակ է գրել և խնդրել, որ փոփոխված տպեն: Իսկական բանաստեղծների համար, Թումանյանի խոսքով ասած, «մի բառը մի աշխարհ» է եղել: Այս տեսակետից և՛ շատ կարևոր են Իսահակյանի նամակները:

Հետաքրքիր նյութ են պարունակում նաև Կարեն Միքայելյանին հասցեագրած նամակները: Դրանցից մեկում այսպիսի էական բացատրություն է անում Իսահակյան իր հռչակավոր պոեմի հերոսի ինքնության մասին: «Միրելի՛ Կարեն, գրում ես, թե «Մահարի»-ն չի համապատասխանում պատմական դեպքերին: Դա, սիրելի՛ս, ես լավ գիտեմ, ինձ միայն անունն էր պետք, հնությունը, կոլորիտը և մասամբ էլ՝ նրա պեսիմիստ-փիլիսոփա հոգին... Այնտեղ ես եմ, ուրիշ ոչ ոք, միայն դա՝ ուրիշի վերարկուի տակ»: Սա մի արժեքավոր բացատրություն է՝ հերքելու որոշ գրականագետների թյուր ըմբռնումները պոեմի հերոս Մահարու վերաբերյալ: Նկատենք, որ սրանից մի քանի տարի առաջ էլ, այլոց հետ միասին, Մարիետա Շահինյանը ևս սխալմամբ կարծել է, որ Իսահակյանի հռչակավոր պոեմի՝ «Աբու-Լալա Մահարու» սկզբնաղբյուրը եղել է Կրաչկովսկու աշխատությունը: Ի դեպ, տողերիս գրողին Իսահակյանը մի անգամ հայտնեց, որ Կրաչկովսկու գրքին Աբու-Լալայի մասին գրելիս ծանոթ չի եղել: Իր պոեմը գրելուց հետո է միայն կարդացել: Մահարու անվան և նրա մասին եղած կենսագրական տեղեկություններին Իսահակյանը ծանոթացել է Աբերլանդի «Արևելքի ժողովուրդների գլխավոր գրականությունները» և Իոհաննես Շերի «Համաշխարհային գրականության պատմություն» գրքերից և ոչ թե Կրաչկովսկու աշխատության միջոցով: Արժեքավոր տեղեկություններ են պարունակում նաև Խաչատուր Աբովյանի թոռանը՝ Վիկտորիային, գրած նամակները, որոնց մեջ Իսահակյանը ոգևորությամբ խոսում է իր «Ուստա Կարո» վեպի մասին. «Միրելի՛ս, շատ հոգնած եմ, ամբողջ օրը պարապում եմ. օրական տասնչորս ժամ սեղանիս առաջ եմ. գրում եմ, գրում եմ... Սկսել եմ մի մեծ վեպ, որ, հավատացնում եմ, հանճարեղ բան է: «Աբու-Լալա Մահարի»-ն նրա մի գլուխը չարժե... Մինչև մայիսի վերջը կլինի բոլորովին պատրաստ» (7): Սակայն միշտ չէ, որ իրագործվել են պոեմի չքնաղ երազները: ««Ուստա Կարո»-ն լավ աստղի տակ չէր ծնվել, նա չեղավ իրականացումը իմ մտածումների, իմ տեսիլների», - ասում է բանաստեղծն ավելի ուշ, իր մի այլ նամակում: Ուշագրավ են նաև գրական հարցերի և առանձին գրողների մասին Իսահակյանի

հայտնաձև մտքերը: «Հայաստանի կոչնակ» շաբաթաթերթի խմբագիր Հովհաննես Ավագյանին գրած իր նամակում Իսահակյանն ասում է. «Բանաստեղծ կոչվելու համար անհրաժեշտ չէ հետևել Վեռնին, Մալարմենին, ինչպես կարծում է Հովհ. Ավագյանը,- մի «Անտունի», մի «Ջանգլուումի», մի քառյակ մի անմահ հաղթանակ է ժամանակի վրա» (8):

Ազգային բուսահողից պետք է գրողը հասակ առնի՝ առողջ արմատներ ձգելու համար: «Արարատի ստվերի տակ ապրող հայ ժողովուրդն՝ իր երգերով ու իր ճարտարապետությամբ, պերճախոս կերպով ցույց է տալիս աշխարհին, որ ինքը դեմք ունի, իր ձևը, իր սեփական անհատական ըմբռնումն ու առարկայականացումը աշխարհին... Ի՞նչ կա ավելի բարձր, քան մի ազգի մշակույթը, նրա ոգու դրսևորումը»: Այս տողերի մեջ պոետը լիովին դրսևորել է իր հայացքներն ազգային գրականության նկատմամբ. «Ինձ համակել են այն բանաստեղծները, որ ազգային ֆոլկլորի տարրեր են ունեցել՝ Հ. Հայնե, Գյոթե, Ռ. Բյորնս: Երբեք՝ Էդգար Պո, երբեք՝ Մալարմե. ատում են նրանց»:

Նամակներում ընդգրկված բազմաթվանդակ հարցերի մեջ մեծ տեղ են բռնում նաև մայրենի հիասքանչ լեզվի և գրականության մասին հայտնաձև մտքերը: Հայտնի է նաև, որ Իսահակյանը միշտ հանդես է եկել սրտացավ ուսուցչի, իմաստուն խորհրդատուի դերում գրական հորիզոնի վրա ծագող ամեն մի աստղի նկատմամբ՝ սկսած Վահան Տերյանից և վերջացրած Շիրազով:

Փարիզում եղած տարիներին Իսահակյանը հետաքրքրվել է սկսնակ Շիրազով, իսկ հայրենիք վերադառնալուց հետո, ի մոտո ծանոթանալով իր աչքի առաջ գրական հասակ առնող Շիրազին, գուրգուրել է, համարել իր գահաժառանգը: Ամեն կերպ ոգեվորել, իմաստուն խորհուրդներ տվել, խրատել, տեղն եկած ժամանակ՝ նաև քննադատել: 1939 թ. Սևանից գրած նամակներից մեկում կան այսպիսի տողեր. «Միրելի՛ Շիրազ, հին խոսք է, որ դաբաղը (կաշեգործը - Ա. Ա.) սիրած կաշին շատ է գետնն գետին տալիս: Դու մեծ տաղանդ ես, բայց պիտի բյուրեղանաս, որ անմահ բաներ թողնես: Պիտի խտացնես, պիտի շատ կարդաս, մեր պոեզիայի հրաշալի ապագան»: Որպես և Թումանյանը, Իսահակյանն էլ հայրենի երկրում չկարողացավ գտնել խաղաղ մի անկյուն՝ ապրելու և ստեղծագործելու: Դրամական տագնապը, հացի խրնդիրն օտարության մեջ շատ է մտատանջել Իսահակյանին: Ա. Քոթանջյանին գրած մի նամակում Վարպետը խնդրում է տեղյակ պահել Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին, որ բարեգործական ընկերությունից ստանալիք ամսականը չուշացնեն ամիսներով. «Ինձ համար շատ ծանր և անախորժ բան է գրել և փող ուզել, սա կնմանի Ե. Օտյանի Ծապլվարի հերոսին, որ միշտ կգրե. «Մի քիչ փող ուղարկեցեք»: 1912 թ. Պոլսից Հ. Թումանյանին ուղղած մի ուրիշ հուզիչ նամակում Իսահակյանը գրում է. «Այս նամակը գրում եմ քեզ՝ քար սեղմելով սրտիս վրա, գրում եմ և հազիվ թե հույս ունիմ դրական խոսքի վրա, որովհետև դրա համար ես բավական փորձված եմ, սակայն իմացած եղիր բառացի իմաստով, որ քաղցած եմ: Գրում եմ, որ հետո չասեք, թե ինչու չգրեց, չգիտեիք»»: Նյութականին վերաբերող այս թեման ընդհանրական է բոլոր հայ գրողների համար: Երբ Իսահակյանը 1936-ին վերջնականապես հայրենիք վերադարձավ, նյութապես ապահովված էր այստեղ՝ չհաշված պատերազ-

մի տարիները: Այդ տարիներին Ա. Հովսեփյանին գրած մի նամակում կարդում ենք. «Գրել էի, որ զինվորական Գարեգին Սարգսյանի հետ ուղարկածներիդ երեսը մինչև օրս չտեսանք. այդ քաջն ինչպես յուրացրեց, հետաքրքրվեցեք: Հայրենիքադաքս հագիվ մի բան արեց, նա էլ ավագակի որկորը մտավ: Դուք շատ վատ է... Եթե կարտոֆիլ կա, գրիր, մի կերպ բերել կուտանք»: Մի ուրիշ նամակում կարդում ենք. «Կարո՛ջան, խնդրում եմ, այս տարի ևս մի քիչ օգնեք ինձ կարտոֆիլով և մյուս բանջարեղեններով, երևի մյուս տարի լենը դուրս եկած կլինեն»: Նյութականից ավելի վատ օրեր ապրեց Իսահակյանը 1937 թվից սկսած: Ոգու սովի տարիներ էին դրանք: Ժամանակին Վարպետը կանխագուշակել էր գալիք այդ «ոգու սովը»՝ իր հետևյալ տողերում.

*Ես չեմ ասում ես՝ կգա ոգու սով,
Եվ դուք կըքաղցեք ճոխ սեղանի մոտ.
Կընկնեք մուրալու հարքած որկորով՝
Հրեղեն խոսքի, վեհ խոսքի կարոտ:*

Եվ, իսկապես, այդ տարիներին, 1937-ից սկսած, գտնվեցին ազատ մտքի խուզարկուներ, այն էլ՝ գրողների միջից, որոնք անպատկառ ձևով պատվերներ էին տալիս Վարպետին՝ ինչ և ինչի մասին գրել: «Ես հին ուղտ եմ՝ ծանր բեռով եկած, նոր բեռ կրել չեմ կարող, խնայեցեք ինձ, ընկ. Հովիկ, ընկ. Բորյան»: Այս վերջինն իր մի նամակում առաջարկել էր Իսահակյանին գրել պիոներների մասին: Իսահակյանը պատասխանում է. «Տեսկցում էի ջոկատավարների հետ, մի քանիսին կանչեցի մոտս, խոսեցրի, խնդրեցի նյութ տալ, հերոսական դեպքեր, բայց չկարողացան, չունեին: Մատը ծծելով՝ կարելի չէ իրականություն վերարտադրել: Իմ կացությունն՝ իբրև հին գրողի, նախանձելի չէ, մանավանդ մի գրողի, թող ներվի ինձ, որ ուզում է իր անունը ստորագրել ո՛չ խալտուրային գործերի ներքո»: Օձիքն ազատել նման պատվիրատուներից հեշտ չի եղել: Այդ մասին են վկայում Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարանում պահվող որոշ նյութեր: Իսահակյանի նամակների շարքը, անշուշտ, այս հատորով էլ չի ավարտվի: Որոնումները դեռ պիտի շարունակվեն նախանձախնդիր և ձեռներեց մարդկանց ջանքերով, ինչպես Ռուսաստանի, այնպես էլ Եվրոպայի տարբեր քաղաքաներում, ուր ապրել և գործել է Իսահակյանը: Չի բացառվում որոնումներ կատարել նաև Ամերիկայի և Պոլսի հայկական գաղթօջախներում: Ոչ մի հայ մեծ թե փոքր բանաստեղծ այդքան լայն կապերի մեջ չի եղել աշխարհի չորս ծագերում ապրող ու գործող հայ և ոչ միայն հայ մտավորականների հետ, որքան Իսահակյանը, որի վկան են այս նամակները:

*Հովհաննես Ղանալանյան,
1990*

1. Հովհ. Թումանյան, «Երկերի ժողովածու», հ. 5, Հայպետհրատ, Երևան, 1945, էջ 19:
2. Ավ. Իսահակյան, «Երկերի ժողովածու», հ. 6, Երևան, 1979, էջ 96-97:
3. Նույն տեղում, էջ 53:
4. Նույն տեղում, էջ 62:
5. Նույն տեղում, էջ 85:
6. Նույն տեղում, էջ 32:
7. «Գրական թերթ», 1937, №12:
8. Ավ. Իսահակյան, հ. 6, Երևան, 1979, էջ 95-96:
9. Նույն տեղում, էջ 214:

**Ավետիս Իսահակյանի
նամակները**

1. Արիստակես Վարդանյանին

28 փետրվարի, 1895, Լայպցիգ

Արժանապատիվ հայր Արիստակես (1)

Խնդրում եմ Ձեզնից մի բաց նամակով հայտնեք ինձ (2)՝ արդյոք քանի՞ մարկ կարժենա հայր Ա. Կոյլավի գերմ.-հայերեն բառարանը՝ լավ, ամուր կազմով (3):

Խնդրում եմ, շուտով պատասխանեք, կարիք ունեմ մի օրինակ ունենալու, բայց գինը չգիտեմ:

Ընդունեցեք հարգանքս ու ողջույնս: Մնամ Ձեր՝

Ավերիք Իսահակյան

Իմ հասցեն՝ Leipzig, West-strasse, 27, A.Isak.

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1987, № 15:

1. Վարդանյան Արիստակես (1887-1941), լեզվաբան, բանասեր, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամներից:
2. 1893-1895 թթ. Ավ. Իսահակյանը՝ որպես ազատ ունկնդիր, սովորել է Լայպցիգի համալսարանում և գերմաներեն լեզվի դժվարությունները հաղթահարելու նպատակով օգտվել բառարաններից:
3. Խոսքն Ավետիք Կոյլավյանի «Բառագիրք գերմաներեն-հայերեն» բառարանի մասին է, որը լույս է տեսել Վիեննայում, 1889 թ.:

2. Վարդան Մելիքսեդեկյանին (1)

13 մայիս, 1900, Ցյուրիխ

Խմբագրություն «Հանդես ամսօրյա»-ի (2)

Գերապատիվ հայր

Ներողություն եմ խնդրում, որ Վիեննայից (3) մեկնեցա՝ առանց Ձեզ տեսնելու. Վիեննայի աղմուկը վատ էր ազդում ջիղերիս վրա:

Այժմ խնդրում եմ, այս անգամ էլ ներություն կրեք, եթե իմ հասցեով դրամ գա, ուղարկել հետևյալ հասցեով՝ Zurich, University Strasse 11, IV, M. Missak Koujomdyan:

Նա կհամձնե ինձ:

Ընդունեցեք խորին հարգանքներս:

Ավետիք Բասահյան

Տպագրվում է «Գրական թերթ»-ից, 1987, № 15:

1. Մելիքսեդեկյան Վարդան, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ, «Հանդես ամսօրյա»-ի աշխատակից:
2. «Հանդես ամսօրյա», հայագիտական հանդես: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնական հրատարակություն: Լույս է տեսնում 1887 թ.-ից:
3. Իսահակյանի՝ Վիեննայից հեռանալու և Ցյուրիխում հաստատվելու պատճառներից մեկը կյանքի թանկությունն էր:

3. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

27 մարտի, 1901, Վենետիկ

Մեծարգո՝ հայր Բառնաբան (1)

Անշուշտ զարմացած կլինեք, որ հանկարծ չերևցա (2), բայց դա այնպես անսպասելի եղավ, որ ես մինչև այժմ չեմ կարողացել ինձ հաշիվ տալ:

Ես վաղուց իրերս տարել էի կայարան՝ պահեստին, և սպասում էի Ժնևից բարեկամիս՝ այն հույսով, որ նա պետք է մի երկու օր Վիեննայում մնա, և կգանք Ձեզ մոտ: Բայց նա ժամանակ չունենալով և ոչ մի ժամ մնալու, իսկ կարևոր խոսակցություններ ունենալով հետը՝ ես նրա հետ մի քանի կայարան (ստանցիոն) գնացի, և հետո բաժանվեցի ու շարունակեցի ճանապարհս դեպի Վենետիկ: Ետ դառնալ դեպի Վիեննա թանկ կլիներ, չնայած որ փափագում էի մնաս բարև ասել Ձեզ:

Ինչպե՞ս հայտնեմ շնորհակալությունս դեպի Ձեզ, դեպի Ձեր բարությունն ու պատրաստակամությունը: Ուղիղն ասած՝ խոսքեր չեմ գտնում, այնչափ շնորհակալ եմ Ձեզ. արդյո՞ք պիտի կարողանամ ժամանակին ես Ձեզ մի փոքր ծառայություն մատուցել՝ ի տրիտուր:

Ես արդեն տեղավորվել եմ մի պանսիոնում, այստեղի ս. հայրերը նույնպես ամեն հարմարություն տալիս են ինձ զբաղվելու: Վենետիկը վրաս շատ լավ է ազդում. լավ է, խաղաղ, մի քիչ ավելի տաք է այստեղի վրա, իսկ ծովի վրա գոնտոլներով շրջելը շատ և շատ ուրախացնում է ինձ: Խնդրում եմ ներողություն անքաղաքավարության: Ընդունեցեք սրտագին բարևներս և հաղորդեցեք հայր Տաշյանին, Դանիելին, Ջոհրապյանին և Վարդանյանին (3):

Մնամ խորին հարգանքներով Ձեր՝

Ավետ. Բասիակյան

Հայր Սուրբ, «Դրոշակ»-ում (4) ստորագրող Հայ Գուսանը (5) ես եմ. այս համարում մի երկար ոտանավոր ունիմ, կարդացեք և կարծիքդ հայտնեք ինձ: Եթե մամակ և փող գա հասցեիս, խնդրում եմ ուղարկեք այստեղ՝ այս հասցեով՝

Venise, Gallarosso 1303, Pansione M. Venier, A. Issakian

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

Ավետիք Իսահակյանի՝ Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին ուղղված նամակները Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության նամակագրությունների դիվանում են: Նամակները տպագրվել են աննշան փոփոխություններով:

1. Պիլեզիկճյան Բառնաբաս, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ, բանասեր, բանահավաք, մատենադարանի երկարամյա գրադարանապետը: Բարեկամական կապերի մեջ է եղել Ավ. Իսահակյանի հետ:
2. Ավ. Իսահակյանը 1901 թ. պատրաստվում է մեկնել հայրենիք: Վիեննայից մեկնում է Վենետիկ և այնտեղից՝ Կովկաս:
3. Խոսքը Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամների մասին է:
4. «Դրոշակ»-ը դաշնակցության կենտրոնական օրգանն էր: Լույս է տեսել ժնևում, 1919-1930 թթ., նախ՝ կիսամյա, ապա ամսաթերթ: Հիմնադիր՝ Քրիստափոր Միքայելյան:
5. 1899 թ.-ից Իսահակյանը մի շարք բանաստեղծություններ ստորագրում էր «Հայ գուսան», իսկ 1900 թ. այդ շարքը խորագրեց «Հայդուկի երգերից»:

4. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

8 ապրիլի, 1901, Վենետիկ

Հարգելի՛ հայր սուրբ

Էվալլա, շատ շնորհակալ եմ. փողը՝ թեև քիչ, բայց լավ ժամանակին հասավ:

Այստեղ օրերը սքանչելի են. կապույտ երկինք ու ծով. անուշ արև և ճոխ բուսականություն. առայժմ տրամադրությունս լավ է, տեսնեմ հետո ի՞նչ կլինի:

Շնորհավորում եմ Ձեր Ջատիկը: Երեկ ս. Ղազար էի, պատարագին, լավ անցավ: Հ<այր> Ալիշանը (1) հիվանդ էր, հիմա լավ է: Ջարմանալի ուժեղ <կամքի> տեր մարդ է, զարմանալի մարդ. հիացած եմ իրենով:

Էլ ի՞նչ գրեմ. առայժմ այսքանը: Ընդունեցեք բարևներս և ծանոթ հայրերին հաղորդեցեք. մնամ Ձեր բարեկամ և խորին հարգանք՝

Ավ. Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Խոսքը բանաստեղծ, բանասեր, պատմաբան, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ, Մխիթարյանների Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանի երկարամյա տեսուչ Ղևոնդ Ալիշանի (1820-1901) մասին է:

1901 թ. Իսահակյանը բարեկամական կապ է հաստատում Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամների հետ, աշխատում նրանց հայագիտական գրադարանում և հարուստ ձեռագրատանը: Այստեղ է, որ ծանոթանում և բարեկամանում է Ղևոնդ Ալիշանի հետ: Վարպետի հուշերն Ալիշանի մասին տպագրվել են «Իմ հուշերից» գրքում, ապա «Երկերի ժողովածու»-ի 5-րդ հատորում, 1977 թ.:

Մեծարգո՛ հայր Բառնաբան

Ձեզ երկար ժամանակ չգրելու երկու գլխավոր պատճառներ կային: Նախ, որ հայրենիք վերադառնալուց անմիջապես հետո շրջեցի Կովկասի մի քանի տեղերը և ծուլություն էի անում նամակներ գրել առհասարակ, հետո՝ երկրորդ, որ այդ շրջագայության միջոցին վարակվեցի տիֆով (որդունք) և ծանր հիվանդացա: Ամսաչափ պառկեցի տեղիս հիվանդանոցում և վերջի վերջո առողջացա: Այժմ մոտ 10 օր է, որ վեր եմ կացել և մի քանի օրից կգնամ հայրենիք քաղաքս՝ Ալեքսանդրապոլ: Հիվանդությանս միջոցին տեղի ունեցավ Մխիթարյաններիդ հոբելյանը (2), որին ես լուռ մնացի:

Մեր տանը միառժամանակ մնալով և լավ կազդուրվելուց հետո, ազգագրական նյութեր հավաքելու համար, պիտի շրջել Կարսի, Կադգվանի, Կողբի, Իգդիրի և ս. Էջմիածնի գյուղորայքը: Խնդրում եմ ինձ նամակ գրեք, գուցե պետք գամ ձեզ՝ տեղեկություններ հաղորդելու մեջ: Մեծ ուրախությամբ կկատարեմ Ձեր՝ հարգելի հայրերիդ ցանկությունները, եթե ուժերիցս վեր չեմ: Ս. Էջմիածնի գր. մատենադարանում պարապելու եմ, նույնպես և Սևանա վանքի մատենադարանում, թերևս այս կետերում Ձեզ հարկավոր հանդիսանամ, ես ուզում եմ անպատճառ կարողացածի չափ ծառայություն անել Ձեզ:

Ընդունեցեք խորին հարգանքներս և ողջույններս՝ պատվելի հայրերին:

Մնամ Ձեր բարեկամ՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Իսահակյանը միշտ չէ, որ նշել է նամակների տարեթվերը և պահել նամակների ծրարները, որոնց փոստակնիքներից կարելի լիներ վերականգնել տարեթվերը: Սույն նամակը հրապարակվել է «Սովետական Հայաստան» հանդեսում (1986, № 6) և թվագրվել 1911: Սխալված չենք լինի, եթե այս նամակը թվագրենք 1901 թ., քանի որ Մխիթարյան միաբանության հիմնադրման 200-ամյակը նշվել է 1901-ին և ոչ թե 1911-ին:
2. 1901 թ. սեպտեմբերին մեծ շուքով տոնվել է Մխիթարյան միաբանության հիմնադրման 200-ամյակը, ինչպես հաղորդել է «Հանդես ամսօրյա»-ն՝ նույն թվականի սեպտեմբերի իր համարում:

6. Հովհաննես Թումանյանին

7 հուլիսի, 1901-1902, Ալեքսանդրապոլ

Սիրելի՛ Օհաննես

Ձեռն կլսես Ալեքսանդրապոլից: Արտասահման գնալս չհաջողվեց (1). սահմանից ետ դարձա, սուրբ Ռուստեմում էի ապրում, այժմ կսկիւմ, կկորիւմ. խառը ժամանակներ են, գուցե և քո մոտ երևամ հանկարծ:

Ո՞նց է առողջությունդ, թանկագին, շա՛տ թանկագին առողջությունդ: Հրաշալի է Սասունցի Դավիթը (2): Միակ պակասությունը՝ բնության պատկերներ, նկարագիր չկար, բայց որքան որ սա լավ է, վախենում եմ, որ Միերդ վատ դուրս գա: Նա խոշոր տիպ է, բայց չարիք, բացասական, դեմոնական: Նրա վրա շատ պիտի մտածես, մանավանդ որ նա կիսատ է, իսկ վերջը՝ շատ վատ, անմիտ, թեև կան ասողներ, թե եթե Միերդ դուրս գա, հայր ստրկությունը կվերջանա, թագավորությունը կսկսվի, բայց դա չկա ժողովրդական վարիանտում, այլ մի քանի ազգասերների բերանում: Իսկ դու պիտի հարազատ լինես ժողովրդին և ոչ թե ազգասեր, կամ Աղայանի պես. Քյոռ Օղլուն (3) շինել է հայ և Սասուն նստեցրել, կամ թե Գաբր<իել> քահանայի (4) պես, որ ազգային պոեմներ շինել՝ Պարույր Պարեո (5)...

Ըստ իս՝ Միերդ (6) հին Արտավազդն է, չարիքի ոգին, չարի մարմնացում, որ և պատժվում է պարսից Ջոհրապի պես, իսկ դրանով ոգևորվել դժվար է, վախենում եմ, որ Դավթի պես հաջող դուրս չբերես: Դավիթը լավ տիպ է, առողջ, թարմ, ժողովրդական, դրական. արժե նրանով ոգևորվել:

Շատ հետաքրքիր է քո կարծիքը Միերի մասին, և ի՞նչպես ես գրելու...

Վերջացրու «Հազարան բլբուլ»-դ (7). ահա մեծ գործ. շուտ արա, թե չէ կմեռնես, կմնա, ափսոս է:

Դերենիկը (8) ի՞նչ է շինում. Շանթով չեմ հետաքրքրվում... Ատում եմ Շանթին... Սիրում եմ քեզ և Դերենիկին. մյուսների հերն անիծած, թեկուզ և Ավ. Ահարոնյանի: Համբ.

քո՛ Ավո

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1933, № 6:

1. Իսահակյանը հայ ազգային ազատագրական շարժումներին գործուն մասնակցություն ունենալու, 1896 թ. մայիսին Արևմտահայաստանի ազատագրական պայքարի մասնակիցների համար գաղտնի դրամական միջոցներ հայթայթելու և զենք ուղարկելու համար հետապնդվում էր Թիֆլիսի պահնորդական բաժնի կողմից: Հետապնդումներից և կալանքից խուսափելու նպատակով՝ որոշում է հեռանալ արտասահման, բայց չի հաջողվում. սահմանից ետ է դառնում:
2. Թումանյանը «Սասունցի Դավիթ» պոեմն ավարտել է 1902 թ. աշնանը: Առաջին անգամ տպագրվել է 1903 թ. «Մուրճ» ամսագրի 2-5-րդ համարներում: «Սասունցի Դավիթ» պոեմին Իսահակյանը, վստահաբար, ծանոթ եղել է մինչև տպագրվելը, «Վերնատան»-ը, 1902 թ.-ին:

3. Ղ. Աղայանը «Արկածներ Քյոռ-Օղլու կյանքից» երգախառն հեքիաթը գրել է 1887-1893 թթ., լույս է տեսել 1908 թ., թիֆլիսում: Ըստ Աղայանի՝ «Քյոռ-Օղլին գող չէր և ոչ ավազակ, այլ ինքնագլուխ իշխան, իսկ այդ անկախությանը հասել էր անվեհերությունով և քաջագործություններով: Նա չէր հափշտակում ու կողոպտում, այլ հարկ ու մաքս էր առնում և չտվողներին անխնա պատժում: Բայց Իրանի թագավորը նրան համարում էր ավազակ. այդպես էին ճանաչում նրան և սուլթաններն ու խալիֆները, որոնց կարծիքը Քյոռ-Օղլու համար նշանակություն չուներ»:

Քյոռ-Օղլուս աթոռն է անառիկ Սասուն,

Հսկաների թիվն է մինչև քառասուն:

4. Խոսքը հոգևոր գործիչ, մանկավարժ, գրող Ռ. Պատկանյանի հոր՝ «Արարատ» (1850) հանդեսի խմբագիր Գաբրիել քահանա Պատկանյանի մասին է, որի ստեղծագործությունների գերակշռող մասը կազմում են պատմական, դիցաբանական պոեմները, վեպերը, ողբերգությունները («Անուշավան», «Վարդան» և այլն):
5. Գ. Պատկանյանը «Մահ Պարետի» պոեմում գովերգել է պետական գործչին, որը մտահոգված երկրի զարգացման հեռանկարներով, ռազմական ու քաղաքական հզորությամբ՝ հիսուն տարի ղեկավարել է երկիրն՝ առանց հարկ վերցնելու:
6. Իսահակյանը Միերի մասին սկզբում ունեցել է բացասական կարծիք, նրան համարել «չարիքի ոգի, չարի մարմնացում», սակայն հետագայում, իր նշանավոր «Սասնա Միեր» վիպերգում, փոխել է կարծիքը:
7. «Հազարան Բլբուլ»-ը Թումանյանի վաղ սկսած և չավարտած ամենանշանավոր երկերից մեկն է: Նա ձեռքի տակ ունեցել է մի շարք պատումներ: Բանաստեղծի արխիվում պահվում են նյութի երեք ժանրի մշակումները:
8. Իսահակյանը՝ տակավին անծանոթ բանաստեղծ Դեմիրճյանի հետ, 1895-ին, կարդալով նրա անդրանիկ բանաստեղծություններն, ասել է. «Պատանի հեղինակի լիրիկական վիշտը, անպատասխան սիրո ռոմանտիկան, բայրոնական թախիծը, մեծության երազանքները և դժգոհությունը տգեղ իրականությունից, այդ ամենը եղբայրացնում է իրեն»: Իսահակյանի և Դեմիրճյանի առաջին հանդիպումը տեղի է ունեցել թիֆլիսում, 1896 թ.-ին: Հանդիպում են միմյանց՝ որպես վաղեմի ընկերներ, իսկ երեք տարի անց, 1899 թ. ամռանը, Իսահակյանը նամակով հրավիրում է Դեմիրճյանին Ալեքսանդրապոլ և Ղազարապատ: Հրավիրագրի հետ ուղարկում է հետևյալ բանաստեղծությունը.

Եկ անգին ընկեր, իրար սրտի մեջ

Եվ իրար հոգով եկ սուզվենք, ապրենք:

Եվ ժամանակի ու տարածության

Գաղտնիքն քննենք, զգանք, հասկանանք

Մեծ տիեզերքն ու մեզ:

Իսահակյանի և Դեմիրճյանի բարեկամությունը շարունակվել է մինչև նրանց կյանքի վերջ:

7. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

27 հունվարի, 1902, Վաղարշապատ

Հարգելի՛ հայր սուրբ

Թանկագին նամակդ ստացա ս. Էջմիածնում, ուր, ճանապարհի շրջանը անելուց հետո, հանգստանում եմ և հավաքած նյութերս կարգի դնում: Ձեր ուղարկած ցանկի համեմատ՝ կաշխատեմ գտնել ինչ կարող եմ, ջանք չեմ խնայի:

Շտապ եմ գրում կարտը, որովհետև տուն գնալուց հետո կուղարկեմ Ձեզ մի ընդարձակ նամակ, ուր գոնե կգտնեք հայրենիքից հետաքրքիր լուրեր և նորություններ:

Բարևներ՝ ծանոթ հայրերին:

Ընդունեցեք հարգանքներս: Ձեր՝

Ավետ. Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

8. Յուրի Վեսելովսկուն

6 նոյեմբերի, 1903, Ալեքսանդրապոլ

Մեծապատիվ պարոն

Իմ՝ հայրենի քաղաքից բացակա լինելուս պատճառով և որոշ հասցե տված չլինելով, միայն երեկ ստացա Ձեր նամակը և շտապում եմ պատասխանել՝ ոչ այնքան Ձեզ գոհացում տալու, որքան Ձեզ սպասողական դրության մեջ չպահելու համար:

Ես միշտ սիրել եմ ռուսաց գրականությունը՝ վեպն ու բանաստեղծությունը, և այն խորին համոզման եմ, որ ռուսաց վեպը շատ կողմերով իր մարգարեական ներշնչմամբ՝ մանավանդ, բարձր է կանգնած եվրոպական վեպից: Բայց ես իմ կրթությամբ ավելի Գերմանիային պարտական լինելով՝ զգում եմ, որ ինձ վրա խորին ազդեցություն են ունեցել Նիցշե, Հայնե և այլն, բայց և չեմ կարող չխոստովանել, որ մանկության օրերից իմ սիրելի բանաստեղծն է եղել Կապեկի պես բարձր և Դարյալի պես խորը Լերմոնտովը, որից շատ եմ ներշնչվել. նրա լիրիկ ոտանավորներից, նրա «Демон»-ից, «Мцыри»-ից և, մանավանդ, նրա «Песня про купца Калашникова»-ից, բայց չեմ կարող մատնացույց լինել, թե իմ ո՞ր ոտանավորի վրա է նրա ազդեցությունը:

Հմուռամամ ասել, որ իմ հոգեբանության վրա խորին ներգործություն են ունեցել Գոգոլը՝ իր անմահ «Մեռած հոգիներ»-ով, և, մանավանդ, Դոստոևսկին:

Անշուշտ Դուք գիտեք, որ իմ գրվածքների մեծագույն մասը ժողովրդական մոտիվներով լինելով՝ ինձ վրա ամենից շատ ներգործել են հայ ժողովրդի երգերը, բոլոր ժողովուրդների, մանավանդ արևելյան, մույնպես մալդուսների երգերը:

Կարծում եմ, որ սրանից ավելի ես ոչինչ չեմ կարող Ձեզ ասել, որովհետև ես այնքան քիչ բան եմ գրել և գրածներս էլ այնքան չնչին են և իմ անհատականությունը չբնորոշող, որ առանձնապես չարժեն ուշադրության առնել...

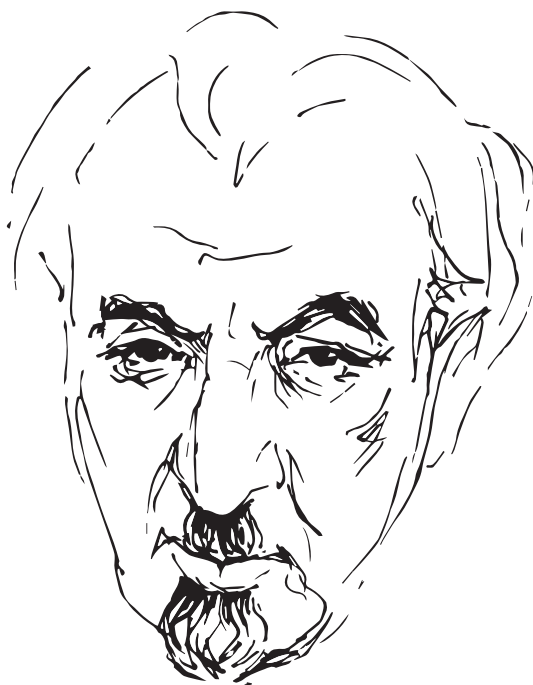
Խորին հարգանքներով՝

Ավերիք Բասիակյան

Տպագրված է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 33, 3-րդ ցուցակ:

Ռուս գրականագետ, հայ-ռուս գրական առնչությունների հետազոտող, Լազարյան ճեմարանի սան, բանաստեղծ և թարգմանիչ Յուրի Վեսելովսկին (1872-1919) հատուկ հարցաթերթիկով դիմել էր հայ գրողներին՝ իմանալու ռուս գրականությունից նրանց ազդեցության մասին:

Գրականագետները, ձեռքի տակ չունենալով Վարպետի մամակի բնագիրը, օգտվել են Վեսելովսկու գրքից և թարգմանել մամակը: Վարպետի՝ Վեսելովսկուն ուղղված մամակի բնագիրը դժվարանում ենք ասել՝ ինչպես է հասել հեռավոր Իրան, Նոր Զուղայի Ամենափրկիչ վանքի մատենադարան: Նամակը Նոր Զուղայի թանգարան է ուղարկվել 1985 թ. սեպտեմբերին:

Անտոնյոյ, անորիշ, անշի գեղեցիկ
Զգացում է եղբայր ինձ, շատ ինձ.
Միայն, որ մայր, ինչպէս հաշ-ծով,
Խուր, հեծեծում է արեւի վրա,
Եւ ինչպէս երանք-է հա, Կ' ջիւ...

Առավոտ է: Գրում եմ այս երկտողը. գիշերվա մամակս կլինի իմ սրտի կրակը, խոստովանանքը դու կպահես յոթը կողպեքների տակ և հանգիստ, վճիտ հայացքով կնայես կյանքին և ինձ: Հասկացար, Աննիկ ջան:

Ես դեռ գուցե մի 10 օր կամ ավելի շատ մնամ այստեղ՝ չնայելով, որ բուռն կերպով ուզում եմ լինել մեր Շիրակում, թե՛ քեզ մոտ, թե՛ գյուղում, բայց դեռ հնարավորություն չունեմ. իրավունք չունեմ, դեռ ազատ չեմ, և քեզ հայտնի է, թե ինչ եմ ուզում ասած լինել, բայց ես վճռել եմ, որ մի քանի ամսով հեռանամ գործից և մի քիչ ինձնով ապրեմ, պարապեմ, գրեմ, հանգստանամ, այո՛, հանգստանամ: Այս տարի ջղերս շատ են լարված. ես ջղային հիվանդ եմ: Բայց հիմա նորից վատանում եմ, որովհետև շատ եմ լարում, տանջում ջղերս: Այս քանի տարի է, որ ես շարունակ թափառում եմ որոշ գործով (2): Գործը վտանգավոր է, ծանր: Միտք ու զգացմունք պահանջող: Ճիշտ է, ոգևորություն շատ է տալիս, բայց վիշտ ու դառնություններ էլ շատ և շատ ունի: Ամեն տարի կորցնում եմ սրտի մոտ ընկերներ, որոնք նահատակվում են ու խոր վերքերով ընկնում՝ մեր սրտին վերք տալով. բանտ, աքսոր, հալածանք... Այս ամենը ինձ շատ մաշեցին՝ սիրտս, ներվերս մաշեցին, սիրտս, ներվերս՝ հիվանդ: Հիմա հոգնած եմ և հանգստանալ եմ ուզում և գրել: Շատ կիսատ բաներ ունեմ, պիտի վերջացնեմ, հրապարակեմ: Հայ ժողովուրդը ինձ բանաստեղծ է համարում, սիրում է, բայց ես շատ քիչ բան եմ տվել: Ինձ թվում է, թե արժանի չեմ այդ անվան. քիչ եմ ստեղծել, այնինչ հոգուս մեջ հրաբուխ ու հեղեղ կա: Պիտի ժամանակ ունենալ, որ արտահայտել, թե չէ մի օր կմեռնեմ, կսպառվեմ, բայց բան տված չեմ լինի:

Ստացա քո ոտանավորներդ (3). թույլ էին, Աննիկ ջան, բայց, ոչինչ. կաշխատես, կզգաս, կապրես և լավերը կգրես: Այդ մասին ես կաշխատեմ, շատ հոգս կտանեմ: Բայց, ա՛խ, ինչ լավ կլիներ, որ դու մուգիկ սովորեիր մի գործիքի վրա ամել, գոնե թառի: Հետո երևում է, որ դու իսկի հոգս չես տանում առողջությանդ վրա: Շատ քնիր, լավ կեր, մաքուր օդ շնչիր և որ գլխավորն է՝ զվարթ, կայտառ եղիր: Մի փիլիսոփա ասել է, թե չար մարդիկ են տխուր լինում: Ես համաձայն եմ նրա հետ, բայց և այն ճիշտ է, որ ուրախ մարդիկ բարի են լինում և լավ սրտի տեր:

Ավոն (4) մոտ օրերս կգա: Նա խոստացավ, որ գարնանը ձեզ՝ աղջիկներին, ինձ մոտ գյուղ հյուր կբերի: Ի՛նչ լավ կլինի. մայիսին ծառի, ծառիկների ժամանակ, ու գնաք Անի:

Կատուշին (5) կբարենս և կասես, որ հարսանիքը մենակ չանե: Ես էլ կլինեմ: Հ. Թումանյանը բարևում է քեզ, ուզում է իր գրքերից նվեր որկել քեզ, ասացի՝ ունես: Նա թողեց, ասում է՝ արդյոք օր պիտի գա, որ դու էլ լինես

նրա մոտ՝ Վերնատանը (6) հյուր: Շատ լավ ընտանիք է: Օր մեջ մնում են աշատեղ, իմ կյանքի էն լավ օրերը անցնում են այս շրջանում՝ Ղ. Աղայան, Թումանյան, Շանթ, Դերենիկ. դա է մեր Վերնատունը. ուրիշներին ներս չենք առնում: Իրար սիրում ենք և իրար տաղանդ գնահատում:

Ուզում են նամակս վերջացնել: Վախենում են, որ գիրս չկարողանաս կարդալ. վատ են գրում, շտապ են գրում, չեն կարող ծանր գրել:

Գրիր՝ ի՞նչ ես անում, ինչպե՞ս է տրամադրությունդ, ի՞նչ ես մտածում: Ինչու՞ Կոլյային (7) նամակ չես գրում: Նա ինձ վրա լավ տղայի տպավորություն թողեց՝ խելճ, համեստ տղա, կարծեմ ոտանավորներ էլ է գրում: Եթե սիրում ես նրան և նա էլ քեզ է սիրում, ինչու՞ եք ձեր սրտերը ջահել-ջահել կտրտում: Ես ի սրտե կաշխատեմ հաշտեցնել. գրիր, թե ուզում ես:

Էլ ոչինչ չունեմ գրելու. սպասում եմ թանկագին խոսքերիդ: Շուտով գրիր: Հասցեն նույնն է:

Ցտեսություն:

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, որը պահպանվում է Գյումրու Ավ. Իսահակյանի տուն-թանգարանում: Տպագրվել է Գյումրու (Լենինականի) «Բանվոր» թերթում, 1978, № 160:

1. Մատակայն Աննա (Աննիկ) (1886-1960), Ավ. Իսահակյանի հեռավոր ազգականուհին, որին սիրահարված է եղել Վարպետը: Նրան համարել է իր «ստեղծագործությունը»: Աննիկն աշխատել է Գյումրու բժշկական տեխնիկումի գրադարանում՝ որպես գրադարանավարուհի: 1905 թ. օգոստոսի 4-ի նամակով ընդհատվում է նրանց նամակագրությունը՝ Աննիկի ամուսնության պատճառով:
2. 1904-1905 թթ. սաստկանում է հալածանքը ազգային-ազատագրական պայքար մղող ժողովուրդների դեմ, ցարիզմը ազգային կռիվներ է հրահրում հարևանությամբ ապրող ժողովուրդների միջև: Հայ մտավորականության առաջավոր գործիչներ (Ղ. Աղայան, Դ. Թումանյան, Ավ. Շիրվանզադե, Ավ. Իսահակյան) ժողովրդին քաջալերում են զինված պայքարի:
3. Աննա Մատակայանը վաղ հասակից է գրել ոտանավորներ և հանձնել Իսահակյանի դատին:
4. Ավո, Թիֆլիսում ապրող հյուրանոցատեր, որի հետ ծանոթ է եղել նաև Ավ. Իսահակյանը:
5. Կատուշ, Աննա Մատակայանի բարեկամուհին:
6. 1900-ականներին Թիֆլիսում Դ. Թումանյանի բնակարանը հայ գրողների ու արվեստագետների հավաքատեղի էր: Ահա թե ինչ է գրում Իսահակյանը Թումանյանի մասին իր հուշերում. «Ինքնաբերաբար մեր հավաքությունների առաջին շրջանում լուրջ թե կատակ, փափագ զարթնեց մեր գրական խմբակին, մեր հավաքություններին անուն դնել: Հենց այդ ժամանակ էլ կնքվեց «Վերնատուն» անունը և քաղաքացիություն ստացավ: Թումանյանի բնակարանը գտնվում էր չորրորդ հարկում, այդ անունը հարմար գտնվեց բոլորի կողմից»:

Գրական խմբակի անդամներն էին Ղ. Աղայանը, Դ. Դեմիրճյանը, Ավ. Իսահակյանը: Հետագայում մասնակցում էին Պ. Պռոշյանը, Մուրացանը, Կոմիտասը, Վ. Փափագյանը, Գ. Բաշինջադյանը, Փ. Թերլեմեզյանը, Լ. Շանթը, Մ. Թումանյանը, Ա. Ահարոնյանը և ուրիշներ: «Վերնատուն»-ը գոյություն է ունեցել 7-8 տարի, մինչև 1906-1907 թթ.: Այնտեղ նշվել է Իսահակյանի ծննդյան 32-ամյակը: Այդ ժամանակ է, որ Դեմիրճյանը կարդացել է իր գրած բանաստեղծությունը.

*Չեյ, Ավո ջան, հիշում ես
Ալագյազը վեհ ու վես,
Շիրակ դաշտը ծովի պես,
Ճամփորդ էինք՝ դու և ես:
Ախ, ինչ լավ էր, հրաշալի,
Երկուսս էլ՝ վեհ պատանի,
Դու քեզ կարծող մի Գյոթե,
Ես էլ Շիլլեր՝ իբրև թե...*

7. Կոլյա (ամբողջական անունը՝ Նիկողայոս Իսահակյան), Իսահակյանի Ռուբեն եղբոր որդին:

11 մարտի, 1905, Ղազարապար

Իմ քանկագին, իմ լավ Աննիկ, ես ուզում եմ քեզ շատ լավ նամակ գրել՝ ուրախ սրտով, երկար ու բարակ խոսել քեզ հետ, բայց երեկ մի ծանր, սարսափելի գույժ իմացա՝ մեռել է, զոհվել է իմ պաշտած, հարգած, աստվածացրած ընկերը՝ Քրիստափոր Միքայելյանը (1), հեղափոխության մարգարեն, «Դրոշակ»-ի խմբագիրը, մեր հոգու տերը, մեր կուռքը... Ես ինձ հիմա որք եմ զգում: Գնաց այն մեծ մարդը, որի համար կյանքը միայն մտածողություն, ուրիշների մասին հոգս, ազգի և հայրենիքի համար անհոգների և անշահասեր ծառայություն էր: Նրա կյանքը նահատակություն էր, և մենք բոլորս պաշտում էինք նրան և մեռնելու, վտանգվելու գնում էինք նրա գաղափարի համար...

Այս, դու չես ճանաչում նրան, և երբեք քեզ, և ավստոս քեզ, որ նրան չես տեսել: Նա գնաց, և աշխարհը սևացավ աչքիս: Երբ աշխատում էի կենտրոնանալ, գրել մի մեծ գործ, մի մեծ գիրք, աչքի առաջ ունեի նրան՝ այդ անմահ մարդուն, որը պիտի կարդար, գովեր, համբուրեր ինձ, և ես վարձատրված կլինեի:

Ինչե՛ր չեմ արել նրա համար, երբ նա ինձ առաջարկում էր մի գործ. ինչքան էլ վտանգավոր լիներ, ես թռնում էի և երկյուղ ու վտանգ արհամարհելով՝ գործը գլուխ բերում... Եվ երբ հաջողությամբ դառնում էի նրա մոտ, նա համբուրում էր ճակատս, և ես անսահման երջանիկ էի զգում ինձ... Իսկ նա հիմա չկա: Հայոց խեղճ ազգը շատ մեծ կորուստ ունեցավ, և դեռ շատ երկար ժամանակ կզգանք այդ կորուստը, նրա պակասը: Իմ աչքում նա ներկայիս ամենամեծ հայ մարդն էր: Ո՞վ կհասնի նրան. ոչ ո՞ք...

Եվ այս ամենից հետո ինչպե՞ս աշխատեմ հիմա: Ձեռքս գործի չի կրպչում: Այս, այնպես այս երկու օրն ինձ գյուղում լավ էի զգում՝ հանգիստ, եռանդոտ, անխոց: Քեզնից բաժանվել էի գոհ, և բավական սիրտս հանգիստ էր դեպի քեզ, նորից հավատով լի՝ դեպի քեզ: Այս, նստում էի վառարանի առաջ, աչքս՝ ձյունոտ դաշտերին ու սարերին, և՛ մտածում, և՛ երագում, և՛ կարդում, և՛ գրում: Մինչ ուշ գիշեր նստում էի՝ հոգիս լիքը գեղեցիկ, պայծառ, բարձր երագներ՝ հայրենիք, բանաստեղծություն, Աննիկ, քնքուշ մտերմություն, գաղափար, գործ... Եվ հիմա աչքիս ոչինչ չեն երևում: Յնդում եմ այն երագները, և դու նույնպես ինձ խորթ ես երևում: Ո՞վ գիտե, գուցե մոտս լինեիր, այս սգացվոր մենակությունս մի քիչ սփոփեիր, լուսավորեիր... Բայց, չէ՛, դու էլ չես կարող: Միայն նա կարող է ինձ մխիթարել, նա էլ չկա՛ ու չկա՛...

Քո՛ւ Ավերիք
Հասցես՝ տ. Այն (ՅՋԴ)
Ա.Լե. Գրի՛ր շուրով:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Պահպանվում է Գյումրու Իսահակյանի տուն-թանգարանում: Մեծ կրճատումներով տպագրվել է Գյումրու «Բանվոր» թերթում, 1978, № 160:

1. Քրիստափոր Միքայելյան (1859-1905), հայ հասարակական-քաղաքական գործիչ, Դաշնակցության հիմնադիրներից: Ջոհվել է ինքնաշեն ռումբի փորձարկման ժամանակ:

Զինն ու եղինք ինչ անպարզաբան
հայ, ծախքս է՝ իմ օրհն:
Որն, համբույրեալ իմ անպարզաբան,
Անտես ինչպէս ու պիտի:

Աննիկ ջան, իմ վիշտն այնպիսի տեսակներից չէ, որ շուտով անցնի կամ մխիթարության կարոտ լինի: Միրտս այնքան չի մորմոքում ընկերներիս կարոտի պատճառով, որքան միտքս, չոր միտք. շատ ընկերներ են կորցրել դարձյալ այդ ճամփի վրա՝ հայրենիքին զոհ, բայց այն ամենը, բոլորը՝ ավելի քե պակաս, դրանից մեծ բան չէին կարող շինել կամ կատարել: Այն, զոհվողներ շատ կան, օրհնյալ մնա հայ ժողովուրդը, բայց Քրիստափորի պես մարդ հարյուր տարին մի հատ կծնի: Նա միլիոնների մեջ մի հատ էր: Նա էր ծնել Դաշնակցությունը, և նրա հոգին մեր բոլորի վրա էր: Այդ էր պատճառը, որ այսօր Դաշնակցությունը ամենաազնիվ, մաքուր ու մեծ և զորեղ կուսակցությունն է: Նա մեր գլուխն էր, մեր հոգին, մեր սիրտը... Բոլորս նրա որդիներն էինք և նրա կամքն էինք կատարում: Այո՛, շատերն են մեռել՝ լավ ընկերներ, ավելի ջահել, բայց նրանց զոհվելով՝ հեղափոխությունն օգտվել էր, իսկ Քրիստափորի մահով հեղափոխությունն անբուժելի վնասվեց: Ո՞վ պիտի բռնե նրա տեղը: Ոչ ոք չեմ տեսնում հայերիս մեջ: Մեզնից ոչ ոք արժանի չէ նրա ժառանգը լինելու, և ասիա իմ վիշտը, մինչև որ ծագի մի նոր Քրիստափոր: Իսկ ե՞րբ պիտի գա այդ օրը...

Ես՝ քար սեղմելով իմ վշտոտ սրտի վրա, նորից պարապում եմ, որովհետև պարապելով ես կատարած կլինեմ իմ սուրբ, իմ բարձր Քրիստափորի կամքը. «Աշխատել, զօր ու գիշեր աշխատել հայրենիքի համար», - այդ էր նա միշտ ասում բոլորիս...

Գոհ եմ, որ մենակ եմ այս ծանր վշտիս օրերում: Մեծ վշտի ժամանակ ես սիրում եմ մեն-մենակ լինել, որովհետև մարդիկ, որոնք քեզ շրջապատում են, չեն հասկանա քո վիշտը, դարձյալ կժպտան, կխոսեն, կուտեն, կխմեն, իսկ դրանով կսրբապղծեն վիշտդ: Ազատ լինելի, կերթայի Թիֆլիս կամ մի ուրիշ տեղ, գաղափարակից ընկերներիս մոտ, և նրանց հետ կսգայինք մեր կորուստը:

Է՛հ, ինչորե՛. հայը անբախտ եղել է միշտ և այժմ, այդպես և հավիտյան...

Վիրավորվեցա, որ մամակս տվել էիր Ավոյին (1)՝ կարդալու. ի՞նչ կհասկանա նա և չի կարող գնահատել...

Շնորհակալ եմ շատ և շատ, որ հիմա սրտաբաց ես ինձ ավելի, և ավելի և ավելի մոտ եմ զգում քեզ իմ հոգուն: Եվ եթե այսպես գնա, ամբողջովին կտեղափոխվես հոգուս մեջ:

Նամակներդ բոլորը կարդացի: Մի մամակդ փռչոլատած ժամանակ էիր գրել: Բայց, Աննիկս, դու ինձ չհասկացար, իսկ ես քեզ էլի հասկացել էի, բայց

թողնենք դա. մի օր կխոսենք, չարժե մամակով գրել այդպիսի հիմար բաների վրա:

Չեմ կարող կենտրոնանալ մի կարևոր մամակ գրելու, շատ բան ունեի ասելու, բայց երբ գրիչս ձեռքս առա, գլխիցս թռան ամեն մի ասելիք: Դու հիմա աչքումս շատ ես բարձրացել, որ վերջի վերջո հաղթեցիր ձեր շրջանի՝ իմ դեմ եղած արշավանքները: Բայց չմոռանաս մեծապատիվ Արիստակես աղային էլ գրելու. իմ հոգին հաշտ չէ այդ պարոնի դեմ, և մինչև նրան չտեսնեմ, չխայթեմ, չեմ համզստանալու: Նա ցույց տվեց, որ իր մասին ես սխալ կարծիք ունեի: Դուրս եկավ, որ նա տմարդ է (2):

Հա, դու մայրիկիցդ վրեժ ես ուզում լուծել՝ մամակի բացման պատճառով, ինձ ավելի ու ավելի սիրելով: Ես էլ նույնն եմ վարվել. հենց սկզբից ձեր շրջանից վրեժ լուծելու, ուրիշ ոչինչ չեմ ուզում: Եվ ինչ-որ մեր մեջ, իմ և քո մեջ, ամպ է առել, սև է նստել, միայն ձերոնց պատճառով է: Մի՛ հիշիր նրանց մոտ ինձ, մի՛ հիշիր ինձ մոտ նրանց...

Ո՞վ է քեզ ասել, որ մամակներդ բանում են իմ մոտիկ մարդիկ: Ես օրը մի քանի մամակ եմ ստանում, և ո՞վ իրավունք ունի իմ մամակներն՝ առանց իմ թույլատվության, բանալու: Գրիր ազատ՝ ինչ ուզում ես, սրտաբաց, ես քո սրտի զգացումներին մատաղ, ասա ինչ որ ուզում ես, ինչ որ զգում ես: Քո հոգին ինձ համար չպիտի գաղտնիք ունենա: Քո հոգին իմ հոգու մասը պիտի լինի, իմ հոգու թագուհին:

Հովհ. Թումանյանն այսօրվանից ինձ մոտ հյուր է. կմնա մի քանի օր: Ափսոս, որ դու այստեղ չես: Գնում եմ այգի. կամ շատ աղջիկներ, բայց դու չկաս նրանց մեջ: Նայում եմ և տխրում և կարոտում քեզ: Իսկ գործերով կապված լինելով այդ տեղի հետ՝ չեմ կարող գալ մոտդ: Չնայելով՝ մոտիկ ես ապրում և սիրում վայրերում, հույս ունեմ, որ մյուս կիրակի լինեմ այդտեղ, կգամ մի երկու օրով: Պիտի անցնեմ Լոռի, գործեր ունեմ: Իսկ երբ դու գալու կլինես այստեղ, ինձ վաղօրոք հայտնի, որ մնամ, քեզ տեսնեմ: Հասկացար. երբ գալու կլինես, ինձ իսկույն գրիր: Մյուս շաբաթ ես կգամ, դու այդտեղ եղիր: Ինչ լավ կլինի գաս կայարան՝ ճաշվա գնացքին, այսինքն՝ առավոտվա գնացքին:

Ուրիշ ոչինչ չունեմ գրելու: Խնդրում եմ, շատ ման եկ, առողջությունդ, ջղերդ կազդուրիր, մի՛ երևակայիր, թե դու թշվառ ես: Անբախտ մարդ չես տեսել. մի մտքով գնա Նախիջևան, կտեսնես, թե ինչ դժբախտներ կան՝ սպանված, այրված, անպատված...,

Սպասում եմ մամակիդ, անուշ խոսքերիդ, համբուրում եմ փոքրիկ ձեռքդ, իմ սիրելի՛ Աննիկ ջան:

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, որը պահվում է Գյումրու Ավ. Իսահակյանի տուն-թանգարանում: Տպագրվել է Գյումրու «Բանվոր» թերթում, 1978, № 160:

1. Արիստակես Տերտերյան, Աննա Մատակյանի Աստղիկ քրոջ ամուսինը:
2. Իսահակյանը վիրավորված էր Արիստակես Տերտերյանից: 1905 թ. փետրվարի 4-ին Ալեքսանդրապոլից գրում է Տերտերյանին. «Ես սիրում եմ Աննիկին ավելի, քան կսիրեմ քառասուն եղբայր, բայց իմ սերն այս աշխարհից չէ, նրա մեջ ֆիզիոլոգիա չկա, և իմ հոգին ձգտում է դեպի նրա հոգուն՝ ինչպես արտույտը՝ դեպի արևը՝ գիտենալով, որ արևին չեմ հասնի և հասնելուս պես՝ կայրվեմ, ու իմ մահը կլինի: Ո՞վ է Աննիկը ինձ համար-նա իմ ստեղծագործությունն, իմ հոգեկան աշխարհը, իմ երազների ամենաբանաստեղծական սֆինքսը, որն իրոք գոյություն չունի, և ես խնդրում եմ Ձեզ, որ Դուք ներշնչեք Ձեր շրջանին, որ կոպիտ ձեռներով չցնդեին իմ երազը... Իմ սերը միստիկ-մուզիկալ-մետաֆիզիկական խելագարություն է, որին հասկանալու համար առնվազն ինձ չափ պետք է խելագար լինել՝ անորոշ, անձև, քառսային՝ եթե ուզում եք, բայց, խնդրում եմ, հասկացեք ինձ՝ պահելով, ի սեր Աստծո, Ձեր աշխարհի տրիվիալ-բանալ խելոքությունը...»: (Ավ. Իսահակյան, «Երկերի ժողովածու», № 6, 1979, էջ 67-68):

12. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

4 հունիս, 1907, Ալեքսանդրապոլ

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Ընդհակառակը երեկ ստացա բոլոր գրքերը, ոչ մի գիրք չէր վերցված գրաքննիչի կողմից: Հիշում եմ, գոնե ինձ հարկավոր եղած գրքերը կան:

Այստեղ նորություններն այն են, որ Դուման ցրեցին (1), կառավարությունը շատ զորեղ է թվում, սպասվում են դեռ ավելի սարսափելի բաներ, ո՞վ գիտե, ինչե՞ր են մտածում այդ բյուրոկրատները... Իսկ ժողովրդի մեջ հակահարվածի ոչ մի ուժ չկա: Մեզանում այս տարի սով է, սով է սպասվում, անձրևներ չեն գալիս, համաճարակ հիվանդություններ են երևում... Վատ տարի է... Տեսնենք՝ ինչով է վերջանալու...

Պրոֆ. Ն. Մառը (2) մոտ օրերս նորից գնաց Անի՝ պեղումներ (3) անելու: Այս տարի պեղելու է Բագրատունյաց պալատը՝ Միջնաբերդ կոչվածը:

Ընդհանուր տպավորությունը հուսահատական է. աղքատություն, կոռուպտիոն, տգիտություն... Այս բոլոր ցավերի միակ բուժիչը հեղափոխությունն է լինելու, բայց ո՛չ մինչև այսօրվա եղածը, այլ մի այնպիսի հզոր հեղեղման հեղափոխություն, որ քանդե, սրբե, ավերե և հնարավոր դարձնե նոր կյանքի գաղ... Բայց մինչև այդ օրը դեռ շատ տանջանքներ կան տանելու...

Այնպես է թվում, որ մոտ ապագայում մեծ արյունահեղություններ կլինեն: Ողջ մնանք, նորից տեսնենք իրար: Վաղը գնում եմ Թիֆլիս, հետո մասկ կգրեմ նորից, կաշխատեմ չընդհատել մամակներս:

Բարևեք հարգելի հայր Տաշյանին (4) և մյուս ծանոթ հայր սուրբերին:

Մնամ հարգանքներով.

Ձեր՝

Ավերիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Սովետական Հայաստան» հանդեսից, 1986, № 6:

1. 1907 թ. հունիսի 3-ին ցարական կառավարությունը ցրեց պետական երկրորդ Դուման: Ձերբակալվեց Դումայի դեմոկրատական ֆրակցիան: Ընդունվեց Ընտրական նոր օրենք, որը երրորդ Դումայում երաշխավորում էր ճորտատեր կալվածատերերի և խոշոր բուրժուազիայի ներկայացուցիչների մեծամասնությունը:
2. Նիկողայոս Մառ (1864-1934), շոտլանդացի հորից և վրացի մորից ծնված արևելագետ, լեզվաբան, հայագետ:
3. Մառն Անիում պեղումներ է կատարել 1898-1917 թթ.՝ ընդհատումներով:
4. Նկատի ունի հայագետ, պատմաբան, Մխիթարյան միաբանության անդամ Հակոբոս Տաշյանին:

մայրս չէր գիտեր, որ ես
էս արեւմտեան ժողովուրդն եմ,
այնպէս, որտեղ
էս արեւմտեան

6 մայիսի, 1908, Ալեքսանդրապոլ

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Շնորհակալությամբ ստացա Ձեր՝ 10 մարտի թվակիր նամակը:

Արդեն Ձեր նամակը ստանալուց առաջ ես գրքերիցս (1) հանձնել էի «Գուտենբերգ»¹ գրավաճառին, որ ուղարկեր այս հասցեներով՝ Փարիզ, Վենետիկ, Չեզ և ուրիշ վայրեր: Ձեզ հասանելիքը նա քիչ ժամանակ ուշացրել էր, որովհետև, ինչպես ինձ ասաց, ուրիշ գրքերի հետ միասին պիտի ուղարկե: Հուսով եմ, որ հիմա ստացած պիտի լինեք, որովհետև թվես համարյա 2 ամիս է անցել:

Պետք է իմանաք և այն, հա՛յր սուրբ, որ Ձեր նամակը, մի քանի օր ուշ, ես Թիֆլիս ստացա:

Հետո կարգադրեցի, որ Ձեր պահանջի համաձայն՝ ուղարկվեն «Ախուրյան»-ի (2) և «Ժայռ»-ի (3) համարները. նրանք ինձ հավաստիացրին, որ անպատճառ կուղարկեն: «Ժայռ»-ի պակեթի վրա ես գրեցի Ձեր հասցեն:

Գալով բանաստեղծություններիս ռուսերեն թարգմանությամբ՝ (4) բոլորովին մոռացել էի. հիմա ներկայումս մոտոս չկա: Հենց որ ստացա Մոսկվայից, անպատճառ, իսկույններ կուղարկեմ:

Այս տարի մեր երկիրը անհամեմատ խաղաղ է, միառժամ վախեցնում էր մեզ ռուս-թուրքական պատերազմի ուրվականը: Այն էլ չքացավ: Հետո ցանքսերն էլ լավ են. երևի այս տարի օրինյալ տարի է լինելու մեր երկրի համար:

Ողջույններս հաղորդեցեք հայր Տաշյանին և նրա մյուս հայրերին (5):

Հա՛յր սուրբ, իրավունք ունեք հարկ եղած դեպքերում դիմել ինձ, գուցե կարողանամ պետք գալ Ձեզ: Այնպես որ, մնամ ամեն ծառայության միշտ պատրաստ:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

¹ Յոհան Գուտենբերգ (1398-1468), գերմանացի գյուտարար, ոսկերիչ, դարբին: 15-րդ դարի կեսերին ստեղծեց իր շարժական տպագրահաստոցը, որը հիմք դրեց եվրոպայում տպագրական հեղափոխության: Գուտենբերգի անունով աշխարհի տարբեր քաղաքներում գրատներ կան:

Արտատպված է «Սովետական Հայաստան» հանդեսից, 1986, № 6:

1. Խոսքն Ավ. Իսահակյանի 1908 թ. Թիֆլիսում լույս տեսած «Երգեր ու վերքեր» բանաստեղծությունների ժողովածուի առաքման մասին է:
2. «Ախուրյան», հասարակական-գրական լրագիր: Լույս է տեսել Ալեքսանդրապոլում, 1907-1914 թթ.:
3. «Ժայռ», հասարակական-քաղաքական լրագիր: Լույս է տեսել Ալեքսանդրապոլում, 1907-1911 թթ.: Ունեցել է դաշնակցական կողմնորոշում:
4. 1907 թ. Մոսկվայում լույս տեսան «Цветы Араза» («Արազի ծաղիկներ») և «Армянская муза» («Հայկական մուսա») հայտնի ժողովածուները՝ Իսահակյանի բանաստեղծությունների շարքով: Այն կազմել և խմբագրել էին նշանավոր հայագետ Յու. Վեսելովսկին և Լազարյան ճեմարանի պրոֆեսոր Գրիգոր Խալաթյանը:

20 ապրիլի, 1910 թ., Ղազարապատ

Սիրելի՛ ընկեր

Ալեքսանդր Ծատուրեան (1)

Սրտի խորին ուրախութեամբ իմացայ, որ տօնուելու է Ձեր 25-ամեայ գրական յօբելեանը: Ես ուրախ եմ ո՛չ թե այն պատճառով, որ գիտակից հասարակութիւնը գալիս է գնահատելու և երախտահատոյց լինելու, այլ այն պատճառով, որ Դուք 25 տարուայ մարտիրոսական, դժուարին ճանապարհ էք կտրել, անցել, և Ձեր անունի վրայ ստուեր չկայ, և պայծառ հայեացքով կարող էք և դեռ ուժ ունիք առաջ քայլելու:

Ոչո՞ք չի կարող այնպէ՛ս խորագին զգալ այն յայտնի և անյայտ տանջանքները, որ Դուք ապրել էք 25 տարուայ մէջ, բայց եթէ միայն Ձեր գրչի ընկերները, հայկական վայրենի հասարակութեան մէջ այդ մի պրօմթեական դարատոր տառապանք է, մի իսկական հերոսութիւն, որ ընկած է Ձեր և Ձեր ընկերների զգայուն ուսերին: Եւ այսօր ես՝ Ձեր կրտսեր եղբայրը, գալիս եմ գլուխ խոնարհելու Ձեր առաջ, և ոչ միայն նրա առաջ, ինչ որ Դուք արել էք և ստեղծել, այլ այն մեծութեան առաջ, որ չ'արտայայտուեց և չ'ասուեց, որը կար Ձեր հոգում, և որը խեղդուեց մեր անհրապոյր միջավայրում:

Իմ աւա՛գ ընկեր, իմ սիրելի՛ ընկեր, և Դուք մի հաւատացէք այն ծափերին և ճառերին, որոնք վաղը որոտալու են՝ ի պատիւ Ձեզ. իմ խորին համոզմունքով՝ հայ գրական խօսքը միշտ արհամարհուած է և հայ ստեղծագործ միտքը միշտ ծաղրուած հէնց այն մարդկանց կողմից, որոնք վաղը կուշտ որկորով պիտի շրջապատեն Ձեզ, միւս օրը Ձեզ նորից արհամարհելու և ծաղրելու համար:

Դուք մի՛ հաւատացէք մեր անգրագէտ ինտելիգենցիային, մեր այլասերուած ուսանողութեան և մեր գիշակեր բուրժուազիային. նրանք, որոնք ովսաննա են տալու Ձեզ, հաւատացնում են Ձեզ, որ չեն էլ կարողացել Ձեր ստեղծագործութիւնները: Դուք հավատացէք Ձեր ապագային. ո՛չ այն շաբլօնական ապագային, որ իբրև թէ պսակելու է Ձեզ, այլ մայրենի խօսքի ապագային, այն մեծ գաղափարին, թէ ամեն ինչ կանցնի, կ'մնայ Ոգին միայն ստեղծագործութեան, կ'մնայ մայրենի խօսքը միայն, որի մէջ կապրի Ձեր շունչը, Ձեր ստեղծագործական վեհ տառապանքը, Ձեր իսկական սէրը:

Ուրիշ ոչինչ չունիմ Ձեզ ասելու և շնորհատրելու. ցանկանում եմ Ձեզ ոյծ և կորով և վեհանձնութիւն՝ առաջ գնալու՝ բարձր պահելով հայ գրողի պատիւը, որը իրապէս հայ ժողովրդի պատիւն է:

Ընդունեցէք ջերմ և սրտանց համբոյրներս, իմ թանկագին ընկեր:

Մնամ Ձեր կրտսեր եղբայր՝

Ավերիք Բասիակեան

Նամակը տպագրվել է «Գեղարուեստ» հանդեսում, № 4, էջ 210, 1911 թ.:

Նամակը խմբագրությանն է տրամադրել ինքը՝ Ալեքսանդր Ծատուրյանը:

1. Ալեքսանդր Ծատուրյան (1865-1917), հայ բանաստեղծ, թարգմանիչ:

Ավիկ Իսահակյանի «Վերնատան զավակները» հոդվածում («Գրականագիտական հանդես», 2012, ԺԳ) կարդում ենք. «Իր հուշագրության մեջ Դ. Դեմիրճյանը փորձել է բնորոշել «Վերնատան» ֆենոմենը, նրա ինչ լինելը: Դեմիրճյանը գրում է. «... Մենք չէինք ընդունում Ռ. Պատկանյանին՝ պարզապես ազգայնական ուղղության համար: Շահագիզը, Ծատուրյանը մեզ թվում էին անարյուն և «տեմդենցիոզ»: Ահարոնյանը մույնպես ընդունելի չէր իր ազգայնական ուղղության համար:

Րաֆֆին և Մուրացանը հարգվում էին իրենց գեղարվեստական հատկությունների համար միայն: Նույնը և՛ Չովհաննես Չովհաննիսյանը (Դ. Դ. XIV, 242-243)»:

15. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

25 մայիսի, 1911, Յյուրիխ

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Ողջ և առողջ հասա Յյուրիխ, տեսա և միշտ տեսնում եմ Սիմեոն Հակոբյանին (1): Ասի գրքերի մասին, ասավ, թե շուտով կուղարկեմ կամ Ռուսիա վերադառնալուս հետը կբերե:

Խնդրում եմ իմ հասցեով եկած նամակներն ուղարկեք Յյուրիխ Poste-Restante, իսկ եթե դրան գա, կտեղավոխեք Zurich Culmannstrasse № 26, art II Avetis Bayazid (2): Ներողություն եմ խնդրում, որ Ձեզ անհանգստացնում եմ:

Խորին հարգանքներով և բարևներով՝ Ձեր՝

Ավ. Իսահակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Խոսքը գրականագետ, գրաքննադատ, «Արեգ» հանդեսի խմբագիր Սիմոն Հակոբյանի մասին է:
2. 1908-1909 թթ. Ավ. Իսահակյանն ազգային-ազատագրական շարժումներին մասնակցելու համար ազատագրվել է Թիֆլիսի Մետեխի բանտում: 1911 թ., երաշխավորությամբ ազատվելուց հետո, Անիի վրայով անցել է արտասահման, նախ՝ Կ. Պոլիս, ապա՝ Եվրոպա: Հետապնդումներից խուսափելու համար նա կրել է «Բայազիդ» կեղծանունը և փոստային բոլոր առաքումները ստացել վանքի հասցեով՝ այդ անվամբ:

16. Ավետիս Ահարոնյանին (1)

24 հոկտեմբերի, 1911, Կ. Պոլիս

Շա՛տ սիրելի Ավետիս

Նամակդ թեև վաղուց էի գրել, բայց մոտ օրերս ձեռքս անցավ. պատճառը Հրաչյայի հետ պատահած դժբախտ դեպքն էր (նրա քենին ինքնասպան է եղել), որով և նամակդ մոռացել էր ինձ հանձնելու:

Խոսք չկա, որ շատ և շատ ուրախացա նամակդ ստանալով, ոչ թե այն զգացումների համար, որոնց գոյությամբ ես միշտ հավատացած եմ եղել, այն խոսքերի համար, որ գրում ես, թե հազար ու մի քաղաքական ու հասարակական խնդիրներ կարող են ինձ սեղմել սրա-նրա կողքին, ընկեր, խոհակից, խորհրդակից, մարտակից դարձնել, բայց քեզ հետ եմ ընկեր...

Այս՝ ինձ համար անթառամելի խոսքերդ ուղղակի մի հայտնություն էին: Ես գիտեի, որ դու ինձ սիրում ես, բայց որ հարյուրավորների միջից ես եմ եզակին՝ Հովի. Թումանյան, ես և ուրիշն էլ, այդ մոռացնել է տալիս ինձ ամեն մի դառնություն և չափազանց խրախուսում է...

Դու չգիտես, որ ինձ, առհասարակ, քչերն են ճանաչում և, հետևապես, գնահատում, և հատկապես մեր կուսակցական ընկերներից: Այդ վերջիններն ինձ վրա նայում են հենց այնպես... Կարծես արհամարհում են: Մի քայելը (Վարանդ) (2) միայն վերջերս այդտեղից Լիպարիտին գրած նամակում ասում է, թե կարդացի «Աբու Մահարին», և Ավետիքը աչքիս բարձրացավ, չէի սպասում...

Բայց հարց է, թե ես ի՞նչ կարծիք ունեմ կուսակցության թիկունքով բարձրացած այդ դեմագոգների վրա: Վերջապես, այդ ամենին մի հակակշիռ էր քու նամակը և այն, որ դու՝ իբրև մեծ բանաստեղծ, բնական է, որ հազար գլխով բարձր պիտի կանգնած լինես զանազան շեֆերի վրայից և ավելի հեռուն ու խորքը տեսնես: Աշխարհն իրո՞ք որ տիրացուարան է, և մարդ պիտի վարդապետի մման քրմի քղանցք ու վեղար հագնի, որ տիրացուների աչքում հարզ վայելե: Սակայն չարժե այս մասին խոսել մույնիսկ: Ես ինձ գիտեմ, ես իմ արժեքը գիտեմ, և դա բավական է:

Դրությունը անորոշ է, թեև կարողանում եմ քչեն-շատեն պարապել, կարդալ, բայց մեծ աշխատության համար հարմարություններ չունիմ: Շաբաթը և շաբաթները գալիս խանգարում են: Հենց այս րոպեիս, որ երեկոյան ժամի 9 անց կեսն է, մի երիտասարդ եկավ և նստավ: Երևի կնատի մինչև կես գիշեր. այնպես անքնես եմ...

Որոշել եմ մի ամսով գնալ Պոլսից հեռու մի գյուղ կամ Արմաշ, որ անարգելք զբաղվեմ, չարաքաստիկ «Ուստա Կարո»-ն վերջացնեմ, գոնե ամփոփեմ:

Իհարկե, դու կգրես մամակներդ «Ազատամարտ»-ի հասցեով, ինձ կհասցնեն: Գյուղից վերադառնալուց հետո կորոշվի, թե ու՞ր պիտի գնամ, ի՞նչ պիտի անեմ:

Տնից մամակ ստացա՝ Սոֆիկից ու Գեոնվարեից, Թիֆլիս եմ, Անուշի մոտ: Մեր գրած մամակները տեղ չեն հասել, ո՛չ իմ, ո՛չ էլ նրանց: Չուշիկս լավ է, պատկերը (լուսանկարը) պիտի ուղարկեն: Գրած է, թե իբրև դատը լինելու է հունվարի 12-ին, Պետերբուրգում: Հա՛, մեզ երեքիս պատճառով ձերբակալել են Սիմոն Չավարյանի (3) քույրերին, փեսաներին և եղբորը՝ հարցնելով, թե ձեր հարսը Թուրքիայից անցագիր է բերել, և դուք նրանց (մեզ երեքիս) անցկացրել եք սահմանը... Թշվառականները Սիմոնենց սահմանագլուխ երթալը կապել են մեր փախչելու հետ:

Գործի ելքի մասին դեռ ոչ մի լավ հույս. Կուկունյանի (4) և Նազարբեկի կնոջ դատապարտությունը (5) լավ նշան չէ, իհարկե:

Դու գրում ես, թե դեռ հույսերդ չես կտրել բարեկամների վերաբերմամբ: Տա՛ր Աստված, սակայն ինչո՞վ կբացատրես, որ «Հորիզոն»-ը մինչև օրս չտպագրեց ո՛չ բո և ո՛չ էլ իմ գրածները: Արդյոք վախի՞ց, բայց գոնե մի երկու տողով պատասխանեին: Այդպես հեշտ չէ միանգամից խզել ամեն կապերը, երես դարձնել: Մի խոսքով, լավ բան չէ սպասում, մարդիկ բավականին վատ հիշողության տեր են, երբ ուրիշները կարիք ունեն հիշելու և երբ այդ ուրիշները դժբախտություն ունին անիրավունք, օրենքից դուրս դրության մեջ գտնվելու... Ինձ թվում է, որ մեր կանանցից, քույրերից ու որդիներից դուրս՝ մյուսները օտար են մեզ համար: Կյանքը շատ դաժան խաղ է:

Հիմա գրիր դու, թե ի՞նչ ես անում, երևում է, որ լավ պարապում ես, բայց ինչո՞վ ես պարապում: Ա՛խ, այդ անիծած ստամոքսը: Ես երբեք դրա թագավորության բռնակալ ուժը չեի հասկացել, ինչպես հիմա, թեև դեռ կուշտ եմ:

Գրում ես, որ Վիեննա լինեինք. գեղեցիկ երազ, շատ սիրուն, շատ գեղեցիկ, բայց իրոք որ՝ երազ. գոնե այժմ երազ է ինձ համար:

Օրս, պարապ ժամանակս, մեծ մասով անցնում եմ Գարոյի (6) հետ, թեև նա էլ շատ զբաղված է: Վերջերս շարունակ դոք. Չավրիկի (7) հետ եմ, մնացած ընկերները զբաղված են՝ Խաժակը (8) Բյուրոյի անդամ է, Ակնունին (9) իր սիրով է զբաղված, Սիմոնը ուսուցիչ է, Սիամանթոն (10) շաբաթը մի անգամ երևում է Պերա: Ընդհանուր առմամբ՝ շատ տաղտկալի է կյանքը. շրջանակ չկա, ընտանիքներ չկան, կնոջ հասարակություն չկա: Վատ տեղ մեր մտավ մեր արևը: Բարևներ Հակոբին և ծանոթներին, եթե կան:

Համբույրներով քո՝

Ավետիք

Տպագրվում է մեքենագիր պատճենից, որը մեզ է տրամադրել Ավիկ Իսահակյանը:

1. Ահարոնյան Ավետիս (1866-1948), գրող, հրապարակախոս, մանկավարժ, դաշնակցական մշանավոր գործիչ: Ավարտել է Սորբոնի համալսարանի պատմագրական բաժինը: Հայաստանի առաջին հանրապետության խորհրդարանի անդամ:
2. Խոսքը հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, հրապարակախոս, պատմաբան, փիլիսոփա, ՀՀԴ անդամ Միքայել Վարանդյանի (1870-1934) մասին է:
3. Նկատի ունի ՀՀԴ հիմնադիրներից մեկին՝ Սիմոն Ջավարյանին (1865-1913):
4. Խոսքը հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ Սարգիս Կուկունյանի (1863-1913) մասին է:
5. Նկատի ունի հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, գրող Ավետիս Նազարբեկյանի (Նազարբեկ) (1866-10934) կնոջը՝ հասարակական-քաղաքական գործիչ Մարո Նազարբեկյանին (1864-1941), որը ծերբակալվեց 1910 թ.-ին, բանտարկվեց Թիֆլիսի Մետեխի բանտում, ապա աքսորվեց Սիբիր: Աքսորից վերադարձավ 1917 թ.-ին:
6. Արմեն Գարոն՝ որպես Օսմանյան խորհրդարանում ՀՀԴ պատգամավոր, այդ շրջանում հաճախ գործնական նպատակներով լինում էր Գերմանիայում և Ֆրանսիայում:
7. Հակոբ Ջավրիկ (Ջավրյան) (1866-1920), բժիշկ, հայ ազգային ազատագրական շարժման գործիչ, ՀՀԴ անդամ:
8. Գարեգին Խաժակ (Ջաքայան) (1867-1915), հրապարակախոս, ՀՀԴ անդամ:
9. Է. Ակնունի (Խաչատուր Մալունյան) (1863-1915), հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ, ՀՀԴ անդամ, Ցեղասպանության զոհ:
10. Սիամանթո (Ատոմ Յարճանյան) (1878-1915), արևմտահայ բանաստեղծ:

17. «Հանդես ամսօրյա»-ի (1) խմբագրին

12 հունվար, 1912, Կ. Պոլիս

Գերհարգո՛ւ հայր խմբագիր «Հանդես ամսօրյա»-ի

Ներողություն խնդրելով՝ պատիվ ունիմ հայտնելու Ձեզ, որ թերթիդ հասցեով, Կովկասից՝ Երևան նահանգից, Ղամարլու գյուղից, պիտի գա 50 ռուբլի՝ հանձնելու Ավետիք Պայազատյանին (2): Խնդրում եմ, այդ գումարը եթե գա, պահեցեք մինչև իմ Վիեննա գալը: Հայր Բառնաբասի հետ գուցե գամ, եթե ոչ՝ նրա հետ կարգադրություն կանեմ:

Հարգանք Ձերդ՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. «Հանդես ամսօրյա», հայագիտական հանդես, Մխիթարյան միաբանության պաշտոնական օրգան: Լույս է տեսել Վիեննայում, 1887 թ.-ից: Հանդեսը խմբագրել են վանքի միաբանները: Շուրջ 50 տարի հանդեսը խմբագրել է Ներսես Ակինյանը:
2. Այդ շրջանում Իսահակյանը որոշ գործերի տակ դնում էր «Ավետիք Պայազատյան» ստորագրությունը:

18. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

27 հունվար, 1912, Կ. Պոլիս

Շա՛տ սիրելի հայր Բառնաբան

Արդեն գրած էի մի քանի օր առաջ «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագրություն, որ եթե իմ հասցեով (Ավետիք Պայազատյան, Հայկ Գուսանյան (1) անուններով) նամակներ գան, պահեք մինչև գալս: Նորից խնդրում եմ ներություն կրեք: Ես մի քանի օրեն կմեկնիմ և այստեղ իմ սեփական հասցեն կունենամ:

Ընդունեցեք բարևներս և հարգանքներս:

Ավետիք Բասահյան

Տպագրվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Իսահակյանի ծածկանուններն են:

19. Սիմոն Վրացյանին

4 նոյեմբերի, 1912, Յյուրիխ

Սիրելի՛ Սիմոն (1)

Տեսար թուրքիո գլխին ինչ պայթեց. կործանվեց, գնաց, խայտառակվեց (2): Այժմ էլ չկա թուրքիա, այլ Մարոքի, Պարսկաստանի նման մի երկիր: Խնդիրը մեր դրությունն է՝ հայերիս: Մակեդոնացի, բուլղար, հույն, սերբ և ալբան կազատվեն, և մնում ենք մենք, երևի. ամբողջ ուժով թուրքը մեր վրա է ընկնելու... Նամակ գրել եմ քեզ, սակայն սրանով նոր հասցե եմ տալիս, մշտական և ապահով:

Հարգանքներով՝ Ավետիք Բասիակյան

Նամակն արտատպվում է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից, 1991 թ., մարտի 24, № 279, Ա. Անդրանիկյանի հեղինակությամբ, առանց ծանոթագրությունների: Նամակը Ս. Վրացյանի անձնական արխիվից է: Հետազայում տպագրվել է նրա «Հին թղթեր նոր պատմության համար» գրքում (Բեյրութ, 1962):

1. 1911-1913 թթ. Սիմոն Վրացյանն ԱՄՆ-ում էր:
2. 1912 թ. ամռանը Բալկանյան պետությունները (Սերբիա, Բուլղարիա, Հունաստան, Չեռնոգորիա) ստեղծեցին ռազմական դաշինք՝ նպատակ ունենալով թուրքերին վերջնականապես դուրս մղել իրենց տարածաշրջանից: Հոկտեմբերին նրանք պատերազմ սկսեցին Օսմանյան Թուրքիայի դեմ (Բալկանյան առաջին պատերազմ):

Սիրելի՛ Միմոն

Հազար ներողություն, որ մինչև այժմ քեզ մամակ չգրեցի և բան չդրկեցի, պատճառը նգովված տրամադրությունն է, դրամական դրությունն է, հետո բնավորությունն էլ, գիտես էլի, թույլ տեսակներից է, քար ու կիր չէ հիմքս, բայց ես մեղավոր չեմ, այդպես եմ ծնված, և հանգամանքներն էլ այնպես եկան, շարվեցին, որ պակասը լրացրին: Ասում եմ՝ ամնիստիա. Ռուսիայից լավ բան մի սպասիր, այդ թանձր խավարի մագութե ծովից, անվերադարձ է մեր ճանապարհը, գլուխդ կախիր ապրիր և գերեզմանիդ տեղը որոշիր մի տեղ: Ի՞նչ ես մտադրում անել, ու՞ր պետք է մնաս հաջորդ տարին. կարծեմ որոշել էիր միայն երկու տարի մնալ այդ դոլարների աշխարհում (1): Իսկ ես գիտեմ՝ ինչ պիտի անեմ, ուր գնամ, ուր մնամ: Պոլսից զահլես գնաց, իսկ Կարին, Տրապիզոն մի՞թե կարելի է... Պարապմունքներս շատ վատ են գնում, սիրտս կոտրված է, մյուս կողմից էլ՝ ընտանիքս շատ է խանգարում: Համբերենք, տեսներե՞ք՝ ի՞նչ կլինի:

Սիրելի՛ս, ուղարկում եմ այս 6 կտոր բանը, որոնք որ սրանցից հարմար ես գտնում, դիր «Սանասարյան»-ի (2) թվում, իսկ մնացածները գետեղիր «Հայրենիք»-ի (3) սովորական թվերում, ավելի լավերը չունեի: Սրանից հետո առանց այլևայլի միշտ կուղարկեմ նյութեր՝ ինչ որ պատահի:

Հետո մի բան. արդյո՞ք չես կարող մի 100 ֆրանկ ավանս ուղարկել՝ ի հաշիվ ապագա հոնորարի՝ չհաշված «Սանասարյան»-ի թվինը անշուշտ: Եթե ուղարկես, շուտ ուղարկիր և այն էլ «Դրոշակ»-ի (4) հասցեով, հայերեն մակագրությամբ ինձ հանձնելու. ես մտադիր եմ մոտ օրերս գյուղ տեղափոխվել՝ ավելի լավ պարապելու համար: Չեռքիս տակ շատ բաներ ունեմ, բայց մշակելու կարիք կա, իսկ ժամանակ թեև շատ ունեմ, բայց հոգեկան և դրամական աններդաշնակության շնորհիվ՝ տարիներս անցնում եմ անպետք, անօգուտ: Իմացած եղիր, որ այդպես է հայ համարյա թե ամեն մի գրողի դրությունը: Եկ մի նգովիր այսպիսի կյանքն ու ազգը, առանց շաբլոնի խոսք ասելու - ենք մահատակներ ենք: Անցյալները Վիեննայում, ճաշարանում, պատահաբար խոսակցություն բացի մի մարդու հետ, դուրս եկավ մի սերբիացի կոշիկի վաճառական, որ եկել էր Վիեննա՝ գնումներ անելու: Երբ իմացավ, որ հայ գրող եմ, նա բաժակը վերցրեց և ասաց. «Ուրեմն գործ ունեմ մի իսկական մահատակի հետ, որովհետև փոքր ազգի գրողները այդպես են...»: Մի կոշիկի վաճառական հասկանում է այս, բայց մեր հայ իմտեղիզեցիան չկարծեմ թե հասկանա: Վերջապես:

Ամեն կողմից վատ ենք - անձնական վիճակ, ազգային վիճակ. դեհ, քար եղիր, որ դիմանաս, և՛ գրես, և՛ ոգևորես: Ամմիտ խոսքեր: Եվ մեզ վիճակվեց այդ ծանր խաչը, որի տակ կքեցին Մ. Նալբանդյանի պես հոգիները (ես ասում եմ իմ հիշողության ամփիվ, երբ մա գրիչը հանդիսավոր կերպով կոտորել է՝ այլևս չգրելու համար»): Ջերմ համբույրներ՝ քեզ և բոլոր լավ ընկերներին:

Քո՝ Ավետիք

Նամակն արտատպվում է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից, 1991 թ., մարտի 24, № 279:

1. Նամակը թվագրված չէ, սակայն, ամենայն հավանականությամբ, գրված է 1911-1913 թթ. միջակայքում, քանի որ Սիմոն Վրացյանը «դոլարի երկրում»՝ ԱՄՆ-ում, եղել է 1911-1913 թթ.:
2. Չկարողացանք ճշտել՝ կապ ունի՞ Կարինի Սանասարյան վարժարանի հետ, որտեղ 1911 թ.՝ որպես ուսուցիչ է աշխատել Ս. Վրացյանը: Նման բան մատնանշող որևէ աղբյուր չգտանք:
3. Խոսքը Ս. Վրացյանի հրատարակած «Հայրենիք» օրաթերթի մասին է:
4. ՀՀԴ այս պաշտոնաթերթը՝ 1890-ին հիմնադրվելով Թիֆլիսում, ապա Բալկաններում, 1892-1914 թթ. տպագրվել է Ժնևում, որտեղ այդ ժամանակ հաստատվել էր Իսահակյանը:

21. Բառնաբան Պիլեզիկճյանին

3 հուլիս, 1913, Կոլլոնժ (1)

Շա՛տ սիրելի հայր Բառնաբան

Ամբողջ 10 ամիս լռելուց հետո Ձեզ այս երկտողն եմ գրում, որովհետև ասում են. «Կամ աղն է պակաս լինում, կամ մաղը», որ դիմում ենք: Խնդրում եմ, ներողամիտ եղեք: Ձեր մոտ թողած գրքերիցս, խնդրում եմ, հանեք Վահան Տերյանի «Բանաստեղծություններ»-ը (2) և ուղարկեք: Մի բան հանկարծ շատ կարևոր եղավ: Ես ողջ և առողջ եմ, ընդունեցեք ջերմ բարևներս Ձեզ և ծանոթ հայր սուրբերին:

Հարգանք Ձերո՛ւ

Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Կոլլոնժ, Ժնևի մոտ գտնվող գյուղ, որտեղ այդ ամառ հանգստացել է Իսահակյանը՝ ընտանիքի հետ:
2. Ավ. Իսահակյանը, Կովկաս մեկնելուց առաջ, իր գրքերը թողել էր Բառնաբան Պիլեզիկճյանի մոտ, այդ թվում և՛ Տերյանի «Բանաստեղծություններ» ժողովածուն:

Սիրելի՛ Սիմոն

Պատահմամբ տեսա. որ քեզ գրած նամակս թողել եմ և տեղը ուրիշ նամակ եմ դրկել, որը ուրիշի համար էի գրել. միտքս ցրված է, բալամ, իսկ քեզ գրածը մնացել է թղթերիս մեջ: Ներող եղիր, շատ կգարմանաս, անշուշտ:

Այդ քեզ դրկած նամակիցս չեզրակացնես, թե Թուրքիային սիրում եմ, ո՛չ, մեր ռուսահայերի քայլը դուրս չի գալիս. բոզի պես ընկնում ենք նրա գիրկը- Ռուսիա- և մեր նախկին կոմիտեի անդամները խնդրում են կաթողիկոսին, Էջմիածնին, վանք, եկեղեցի մեյդան բերում և լիբ ցարի ոտքերն են համբուրում, որ գա և մեր նահատակների արյունի վրայով անցկացնի իր դազախները, մեզ տիրե: Գնում է Հայաստան, թող գնա, ինչու՞ պիտի մենք միջնորդենք ու պաղատինք: Եվ ո՞վ ասաց, թե հայոց հարցը քնած է, մեռած է, քանի Թուրքիան ջախջախվի, այնքան լավ, մենք կուժովմանք, ժամանակի մեջ մի ձեռք կբերենք, իսկ ի՞նչ ապագա ունինք Ռուսիայում...

Դրա համար էլ գրել եմ շատերին, որ չտարվեն այդ մշտական ռուսասիրությամբ և հայ ժողովրդին չձգեն ավանտյուրայի մեջ, և մեկ էլ այդ ո՞վ է ռուսին թողնողը, որ Հայաստանը տիրե. Թուրքիայի բաժանման օրը հո չի եկել, իսկ ռուսը կխաբե ու ջարդ կսարքե Հայաստանում և չի էլ գնա տիրե: Մի խոսքով, այդ նամակս պատռիր:

Համբույրներով՝ Ավետիք

Նամակն արտատպված է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից, 1991, մարտի 24, № 279:

23. Ներսես Ալկինյանին

9 հոկտեմբեր, 1914, Բեռլին

Գերապատի՛վ հայր Ն. Ալկինյան (1)

Պատիվ ունինք խնդրելու Ձերո՞ գերազանցությանը հետևյալը. աղանա-
ցի (Կիլիկիա) մի հայ երիտասարդ՝ Պետրոս Բեզեզյան անունով, գրաշար,
որ մինչև վերջերս տարիներից ի վեր գործում էր Բեռլինի Bayers Druckerei-ում, հի-
մա մնացել է միանգամայն անգործ և նեղ վիճակի մեջ՝ պատերազմի պատ-
ճառով զրկված լինելով իր տեղից: Գիտի պարսկերեն, արաբերեն, տաճկե-
րեն, գերմաներեն և հայերեն, լավ գրաշարի հռչակ ունի, պարկեշտ և խելացի
երիտասարդ է: Այժմ, եթե Ձեր տպարանում տեղ ունիք, հատուկ խնդրում
ենք, շուտով հայտնեք մեզ, որ ուղարկենք նրան Ձեր տպարանում աշխա-
տելու:

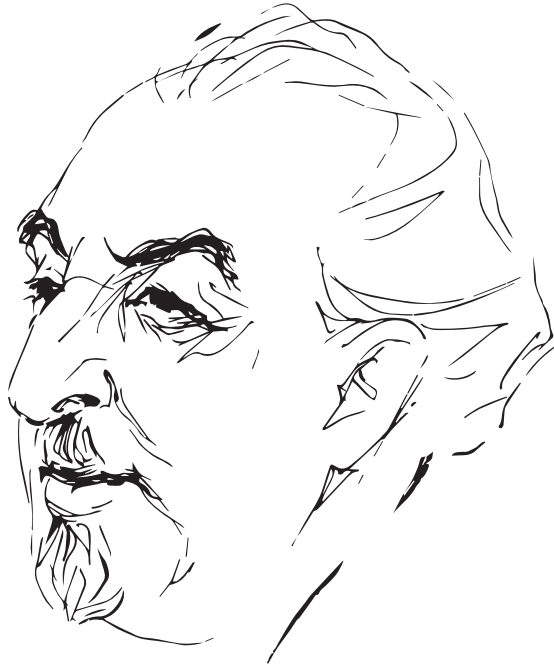
Հույս ունինք, որ օգնության կհասնիք այս երիտասարդին այս ահավոր
օրերում, ուր մնացել է մա օտար երկրում, անօգնական:

Մնամ հարգանքներով Ձերո՞

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Ալկինյան Ներսես (1883-1963), Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ, բա-
նասեր: 1909 թ. ստանձնել է «Չանդես ամսօրյա»-ի խմբագրի պաշտոնը, պատմաբա-
նասիրական հետազոտություններով աշխատակցել հանդեսին: 1920 թ. սկսած՝ եղել
է նաև մատենադարանի վարիչը և ղեկավարել միաբանության գիտական ողջ գոր-
ծունեությունը: 1924 թ. եկել է Խորհրդային Հայաստան, երկու ամիս մնացել Մոսկ-
վայում, ուսումնասիրել Լազարյան ճեմարանի ձեռագրերը: Այնուհետև ծանոթացել
է Էջմիածնի վանքի ձեռագրերին, նյութեր քաղել հայ հին մատենագիտության և
մշակույթի մասին: Նրա երկասիրությունների մեծ մասը լույս է տեսել իր խմբագրած
հանդեսում:

- (՛) Կո, զու՛ղ. Խոսքս Խոսք,
Եղան ու՛ր անկե Կե.
Քե Կո Խոսք Խոսք ու Կո
Խոսք Խոսք Խոսք Խոսք.

Սիրելի՛ Կարեն (1)

Անչափ ուրախացա, երբ հանկարծ նամակդ ստացա: Ես ինձ բոլորովին մոռացված էի կարծում այս դաժան, մարդակուլ օրերում...Եվ մեկ էլ քեզ զգում ես «Խաղաղության հեքիաթային օրերում», երբ ընկերներ կային, մարդկային զգացումներ ու գնահատումներ: Օ՛հ, ի՞նչ ժամանակներ են ներկայումս, ավելի վատ, քան երբևէ եղել է այս թշվառ երկրագունդի վրա, որի անունն այսուհետ «արյունագունդ» պիտի կոչել, ոչինչ ավելի:

Սիրելի՛ս, նամակդ վաղուց է, որ ստացել եմ, սակայն սպասում էի, որ փողն (200 ռուբլի) ստանայի, ապա մեկ անգամից պատասխանեի: Սակայն տեսնելով, որ մինչև օրս փողը չեկավ, գրում եմ, որ դու հանգստանաս, որ նամակդ հասել է:

Ամենից առաջ խորին շնորհակալություն քեզ, Պողոսին (2) և Վահանին (3), որ ինձ չեք մոռանում: Իսկապես դրությունս վատ է, շատ վատ՝ ամեն կողմից. հոգեպես շատ ընկճված՝ հանդեպ այն ահավոր, անհուն կորուստների, որոնք մեր ժողովրդի մայրը լացացրին: Ուրիշ ի՞նչ հոգեբանություն կարելի էր ունենալ: Դրա վրա ավելացրու սիրածս եղբոր որդու (4) անմոռանալի կորուստը, որ բոլորովին երիտասարդ ընկավ Էրզրումի պատերի տակ: Դրանից ավելի թանկ գոհ իմ կողմից ես չեի կարող տալ, այսպես կոչված, հայրենիքի համար: Գալով անձնականին՝ շատ հիվանդ էի (երիկամաքային), հիմա լավ եմ զգում, բայց դեռ պիտի հսկեմ, որ եթե նշաններ ծագեն, նորից բժշկվեմ: Փող... Գիտե՞ս հո՛. այդ միշտ պակասում էր ինձ, իսկ պատերազմի ժամանակ, ինքնին հասկանալի է, ընկած կուրս, թանկ ապրուստ և այլն, և այլն: Սակայն պետք է դիմանալ. ահա այստեղ է մարդու և հատկապես հայի արժեքը: Եվ ես դիմանում եմ՝ զգալով ինձ մույնպես տրանշենների մեջ:

Կովկասի թերթերը կանոնավոր չի ստացվում, սակայն բավական տեղյակ եմ անցուդարձին: Նույնիսկ ձեր ժողովածուների շուրջը ծագած անմիտ իրարանցումին: Բանն այն է, որ ես միմյանց սպանելու չափ թշնամի եմ Մ. Վարանդյանին («Հորիզոն»-ի խմբագիր) և Ա. Ահարոնյանին, փոխադարձաբար և, հետևապես, Դաշնակցության կեսի հետ: Եթե չլինեին այն մի քանի ընկերները, որոնց հետ գործել եմ ու ոգևորվել, և այն կովող տղերքը, որոնց շատ եմ սիրում, վաղուց էի հեռացել այս կուսակցությունից: Չգացումներս ու մտածողություններս շա՛տ են տարբերվել դրանցից, թեև նա էլ՝ Դաշնակցությունը, որոշ, խիստ բան չի ներկայացնում. ամեն միտք և ամեն զգացմունք կան նրա ծոցում: Եվ, վերջապես, սրանից հետո, այս բնաջնջումից հետո, էլ ի՞նչ Դաշնակցություն, էլ ի՞նչ բան: Նոր ուղի է պետք, եղածնե-

ըը բոլորը անպետքացան: Ո՞վ կարող է նոր ուղի գտնել: Կրուպի թնդանոթներն ամեն բան «տաբուլա ռազա» արեցին¹: Ո՞վ պիտի տա նոր արժեքներ, որոնցով մի առ ժամ նորից խաբվի անասնացած մարդկությունը:

Հա՛, այդ Մ. Վարանդյանի (5) փրփուրն է կատաղության, որ թափվել է Ձեր վրա՝ ինչպե՞ս, Իսահակյանը հայերի առջև բարձրաձայն ուրիշներից գովված, այդ անմարսելի է: Ուրեմն՝ հայիոյել: Ի՞նչ է դուրս գալիս՝ «Հորիզոն»-ը՝ ինձ հակառակ, «Մշակ»-ը՝ ինձ հակառակ, իսկ ես վաղուց եմ թքած դրանց վրա: Դրանք ոչինչ, ավելի քան ոչինչ, միայն թե այս պատերազմը վերջանար, և կյանքի հին ընթացքը գար, և մենք կարող լինեինք նորից ապրել, վերաշինել, ստեղծել:

Հիմա ես գրեթե բան չեմ գրում, այսպիսի տրամադրությամբ բան չի կարելի գրել, միայն կարդում եմ, շա՛տ եմ կարդում: Հետո՝ հին գրածներս սրբագրում եմ: Այս էլ իմացիր, որ բոլոր ձեռագրերս մնացին Բեռլին. իրավունք չկա դուրս բերել: Շա՛տ նոր բաներ ունեի, կմշակեի, մանավանդ, վեպս («Ուստա Կարո»-ն) կարող էի վերջնականապես գրած համարել, բայց գերի մնացի, պահ տվի մի բարեկամի մոտ և եկա: Եթե մի փոքր տրամադրությունս լավանա, կարող եմ բաներ գրել. մտքեր, պատկերներ շա՛տ կան գլխումս:

Դուք ի՞նչ եք անում, Վահանը, Պողոսը ի՞նչ գործի եմ, ու՞ր եմ, ինչո՞վ եմ պարապում:

Մի՞թե «Գարուն»-ը (6) հրատարակելու ժամանակն է: Լավ չի՞ լինի, որ սպասեք խաղաղությունը գա, հետո:

Մի՞թե Մ. Գորկու ժողովածուի (7) մեջ ինձնից կտորներ կան, ո՞նց անենք, որ մի օրինակ ստանանք:

Խնդրում եմ, որ փողը (նամակներդ, գիրքդ՝ իմ անունով) ուղարկեք, եթե մինչև հիմա չեք ուղարկել, հետևյալ հասցեով (8)՝ Avedis Bejazid-Avenue de Beau Sejour, 3. պաշտոնական հասցեա նա է՝ թեև իմ անունով էլ կարելի է ստանալ, բայց լավագույնն է: Երևի «Բանկ Ֆեդերալ»-ի միջոցով. ասենք՝ դու գիտես:

Է՛հ, ուրեմն մնամ ջերմ համբույրներով ու կարոտալի բարևներով՝ քեզ, Պողոսին ու Վահանին:

Ձեր՝ Ավերիք Իսահակյան

¹ Tabula rasa, լատ., բառացի՝ մաքուր տախտակ, մաքուր էջ:

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 21:

Բնագիրը՝ Մատենադարանում, ակադեմիկոս Աշոտ Յովհաննիսյանի Ֆոնդում:

1. Կարեն Միքայելյան (1889-1941), գրող, հասարակական գործիչ, որի հետ Իսահակյանը մեծ բարկամություն է արել:
2. Խոսքը գրականագետ, հասարակական գործիչ Պողոս Մակինցյանի մասին է (1884-1938):
3. Խոսքը Վահան Տերյանի մասին է (1885-1920):
4. Խոսքը էրզրումի ճակատամարտում զոհված բանաստեղծ, մանկավարժ, Ավ. Իսահակյանի եղբորորդու՝ Իսահակ Իսահակյանի մասին է: Վերջինիս «Յեքիաթ արևի տակ» արձակ բանաստեղծությունների ժողովածուն և նրա մյուս ստեղծագործություններն արժանացել են Վարպետի և շատ այլ գրողների դրվատանքին:
5. Միքայել Վարանդյան, պատմաբան, հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ:
6. «Գարուն», գրական-քննադատական ամսանախ, տպագրվել է Մոսկվայում, 1910-1912 թթ.՝ Պողոս Մակինցյանի և գրականագետ Ցոլակ Խանզադյանի խմբագրությամբ:
7. 1916 թ. գարնանը, Մաքսիմ Գորկու խմբագրությամբ և ջանքերով, Պետերբուրգում, լույս տեսավ «Հայ գրականության ժողովածու»-ն: Այդ տարիներին Վարպետն ապրում էր Ժնևում: Ավ. Բլոկի, Յու. Վեսելովսկու, Վ. Բրյուսովի, Մ. Շահինյանի և ուրիշների թարգմանությամբ՝ ժողովածուում լույս են տեսնում Ավ. Իսահակյանի 12 բանաստեղծությունները, ինչպես նաև արևելահայ նշանավոր վիպասանների և բանաստեղծների ստեղծագործությունները:
8. Վտարանդության տարիներին Իսահակյանը փոստային առաքումները ստանում էր «Ավետիս Բեյագիդ» անվամբ: Շեքսպիրի նշանավոր թարգմանիչ Յովհաննես Մասեհյանը՝ այդ շրջանում Բեռլինում Իրանի առևտրի հարցերով դեսպանը, օգնում է Իսահակյանին ձեռք բերել պարսկական անձնագիր, որից երկար ժամանակ օգտվել է Վարպետը:

23 դեկտեմբեր, 1916, Ժնև

Մեծարգո՛ և սիրելի՛ Բառնաբաս

Լսեցի, որ միաբանության հայրերը ողջ և առողջ են, և շատ ուրախացա: Խնդրեմք Աստծուց, որ այս սարսափելի պատերազմը շուտ վերջանա, և արժանի լինենք իրարտեսի:

Ես մնում եմ այստեղ՝ սպասելով այդ ըղձալի ժամին. առողջ եմ, բայց շատ տխուր:

Սիրելի՛ հայր սուրբ, շատ կխնդրեի մեկ աչքի անցկացնելիք 1893 թվականի «Տարազ» (1) թերթը. այնտեղ կգտնե՞ք, արդյոք, հետևյալ տողերով սկսվող այս ոտանավորը. «Գինին՝ ձեռքիս, Վարդը՝ կրծքիս, անուշ սերս սրտովս...»՝ իմ ստորագրությամբ: Այն չի՞ կրում Հաֆեզի (2) (պարսիկ բանաստեղծի) անունը, որից թարգմանած և մանողություն < է >: Ուրեմն՝ գտնել, թե ո՞ր համարում է «Տարազ» (3) թերթի և արդյո՞ք կրում է Հաֆեզի անունն այդ ոտանավորս (4):

Կանխակալ հայտնում եմ շնորհակալություններս և ջերմ բարևներս՝ Ձեզ և ծանոթ հայր սուրբերին:

Ձեր անկեղծ՝

Ավետիք Բասահկյան

Հասցիս՝ A.Issahakian, Prevost Martin 53, Geneva

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. «Տարազ», գրական-գեղարվեստական, երգիծաբանական պատկերազարդ շաբաթաթերթ (հետագայում՝ ամսագիր): Լույս է տեսել Թիֆլիսում, 1890-1919 թթ.: Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Տիգրան Նազարյան:
2. Հաֆեզ Շամս ադ-Դին Մուհամմեդ (1325-1389) (1990), պարսիկ նշանավոր բանաստեղծ:
3. Գրականագետ և մանկավարժ Մամբրե Մատենճյանը (1880-1920) «Հորիզոն» թերթում (1916, № 34) տպագրել էր «Գրական փոխառություններ» հոդվածը, ուր ասել էր. «Փոխառության երևույթը հասնում է մինչև նույնիսկ մեր օրերը: Ավ. Իսահակյանի «Երգեր ու վերքեր»-ի մեջ զետեղված է մի ոտանավոր, որը գրեթե բառացի գտնում ենք Հաֆեզի երգերի մեջ և որի վրա իմ ուշադրությունը հրավիրեց Ներսիսյան դպրոցի աշակերտներից մեկը»:
4. «Տարազ»-ում (1893, № 31) Իսահակյանը տպագրում է «Պարսկական մոտիվներ»-ը («Հատվածներ Հաֆեզից»): Ահա թե ինչ է գրում այս առթիվ Իսահակյանը Գարեգին Լևոնյանին՝ իր 1916 թ. դեկտեմբերի 8-ի նամակում. ««Հորիզոն»-ի մեջ Մատենճյանը գրել է, որ մի ոտանավորս Հաֆեզի նմանություն է. չի սխալվում, սակայն ես այդ ոչ մի տեղից չեմ թարգմանել, այլ 1892-93 թվերին, երբ դեռ պատանի էի, մի հարևան թուրք բեկ, որից երբեմն դասեր էի առնում պարսկերենի, նա բերանացի մի քանի տող ասել, ես սարքել եմ և այդ թվականներին տպել «Տարազ»-ի մեջ՝ Հաֆեզի անունով: Այսքանն եմ հիշում... «Հորիզոն»-ի միտքը այլ է՝ ինձ վիրավորել, բայց ոտքս Կովկաս դրի թե չէ, կտեսնեն: Ոչ ոք ինձ պես ծանոթ չէ ազգերի գրականությանը (մեր մեջ), և գիտեմ բոլոր նմանողությունները: Ամենից քիչ ես եմ ազդված...»:

26. «Մշակ»-ի խմբագրություն

10 փետրվարի, 1917, Ժնև

«Հորիզոն»-ի (1) 1916 թ. նո. 234-ում Մ. Մատենճյանը (2)՝ իր «Գրական փոխառություններ» հոդվածում, գրում է, որ իմ մի ոտանավորը՝ «Գինին ձեռքիս, վարդը կրծքիս», գրեթե (պարոնի խոսքերը) «քառացի գտնում ենք Հաֆեզի երգերի մեջ» և այլն:

Առաջին նվագ ես զարմացա, ապա հիշեցի, որ այդ ոտանավորը իմ դպրոցական հասակի գրածներից է, և այն ժամանակ ես ոչ Ֆ. Կորշին (3) էի ճանաչում և ոչ էլ իրեն՝ Հաֆեզին էի կարդացել: Հիշեցի, որ 1892 թվին ես մեր հարևան գյուղի պարսիկ մի բեյից պարսկերեն դասեր էի առնում և հաճախ քարգմանում էի նրա տված դասերը, որոնցից տպվել էին իր ժամանակին «Տարագ»-ում:

Չեմքիս տակ չունենալով «Տարագ»-ները՝ դիմեցի Վիեննայի Մխիթարյան Ուխտին՝ ստուգելու: Այնտեղից շատ հարգելի Բառնաբաս Պիլեզիկճյանը գրում է ինձ, որ վերոհիշած ոտանավորը տպված է «Տարագ» հանդեսում, 1893 թվին, նո. 31, երես 491-492, պարսկական մոտիվներով՝ «Հատվածներ Հաֆեզից» վերտառությամբ:

Իսկ թե ինչպես է պատահել, որ 1903 թ. հրատարակված «Երգեր ու վերքեր»-ի մեջ մուտք է գործել՝ առանց հիշելու Հաֆեզի անունը, հավանաբար, տետրակներիս մեջ, որոնք մոտս չեն հիմա, չեմ գրած ունեցել հեղինակի անունը: Ես էլ մոռացել եմ 16 տարի առաջ կատարվածը:

Խնդրում եմ թերթին, եթե հարկ կհամարե, արտատպել այս տողերս:

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Մշակ» թերթից, 1917, № 2:

1. «Հորիզոն», հասարակական-գրական քաղաքական օրաթերթ: Լույս է տեսել Թիֆլիսում, 1909-1918 թթ.:
2. Տե՛ս նախորդ նամակի 3-րդ ծանոթագրությունը:
3. Ֆեոդոր Կորշ (1843-1915), ռուս գրականագետ, սլավոնագետ և արևելագետ:

27. Բառնաբան ՊիլեզիկՃյանին

10 փետրվարի, 1917, ժնկ

Շա՛տ սիրելի հայր սուրբ

Շնորհակալությամբ ստացա Ձեր նամակը: Պ. Սամվելյանը խոստացավ իսկույն ուղարկել Ձեզ ունեցած պարտքը:

Ա. Գոշը (1) մոտ օրերս ուղարկեց ապսպրած գիրքը՝ «Հայերեն երգաբան»-ը: Եթե մի բանի պետք կունենաք, խնդրում եմ, բարի եղեք ինձ գրելու:

Ողբում եմ հայր Գետիկյանի մահը. արդեն լսել էի, նորից բախտավոր եմք, քանկագին կորուստը մի հատ է:

Տա՛ Աստված, շուտով իրար տեսնենք, և կարոտով համբուրում եմ պատկառելի հայրերին, Ձեր եղբայրների բոլորի աջը:

Ամենաջերմ բարևներով և համբույններով՝ ամենքիդ և Ձեզ:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Խոսքն Անտոն Գոշի (Պոյաճյան) մասին է (1849-1927):

Սիրելի՛ Կարեն

Նամակդ ստացա երեկ. այսօր և երեկ 10 մամակ միասին ստացա, գլուխս ռուսական հեղաշրջման (1) կախարդական, հրեղեն լուրերով ուղղակի պայթեց: Կարծես Պետրոգրադի աշխարհաստան պայքարը, աղմուկը, փլուզումները իմ գլխումս են պատահել, իմ գանգիս տակ. սարսափելի ցավում է գլուխս... Այս քանի օր է՝ մենք հարբած ենք. անքուն գիշերներ, շամպայն, խոսք, վեճ... Այս մեծ անսահման ուրախության համար փոքր է սիրտս: Գիտե՞ս, սիրելի՛ս, թե վշտից, հոգսերից, արցունք-լացից սիրտս որքան էր նեղվել, չորացել, և, վերջապես, մեծ Ռուսաստանի մեծ ազատության ուրախությունը... Համբուրում եմ քեզ, գրկում եմ բոլորին, բոլոր լավ մարդկանց <սեղմում եմ> կրծքիս և գոչում՝ կեցցե՛ Ռուսաստանը, կեցցե՛ ռուս մարդը... Փրկվեցին բոլորը և հայերս, որ բոլորից դժբախտ ենք, փրկվեց թուրքահայը, որ պիտի ոչնչանար Պրոտոպոֆների և ընկ. կրոնկների տակ:

Դու չես կարող երևակայել, թե այստեղ թուրքերը, բուլղարները և գերմանացիք ինչքան են տխրել, կարեկցելու չափ խեղճացել. վերջապես հնչելու է հատուցման ժամը... Միայն մի ամպ է անցնում հոգուս վրայով՝ չղաճա անիվը, չգա՞ կոնտր շարժումը, ռեակցիան: Բայց չի գալու. աշխարհը պիտի քանդել, եթե գա (...):

Դառնամք առօրյային: Ամսից ավելի է, որ ստացել եմ «Поэзия Армении» (2). հոյակապ գործ և հոյակապ ջանք, մամնը չունեցած: Արդեն մամակ գրել եմ Մոսկ. Կոմիտեին՝ շնորհակալություններս հայտնելով: Միայն ցավում եմ, որ Դեմիրճյանին մեծ տեղ չեն տվել. նա մեծ բանաստեղծ է, սակայն բախտ չունի: Խնդրում եմ, մի քանի, 4-5 օրինակ ուղարկեք ինձ՝ ծախելու, շատերն են ուզում, և մի օրինակ էլ՝ «Արձակ գրողները»՝ Մ. Գորկու հրատարակությամբ (3):

Լոնդոնում լույս է տեսել մի շատ շքեղ գիրք՝ հայ պոետների, պատկերագրող, ինձ նույնպես լավ տեղ է տրված (4):

Ուզում եմ Բրյուսովի տեսությունը թարգմանել (հայ պոեզիայի մասին) ֆրանսերեն լեզվով, շատ են հավանել տեղիս հայերը: Խորին շնորհակալություններս հայտնելով պ. Բրյուսովին՝ ասա, որ նա հայ ժողովրդի անկեղծ ու մեծ բարեկամներից մեկն է:

Գրում ես, թե «Մահարի»-ն չի համապատասխանում պատմական դեպքին. դա, սիրելի՛ս, ես լավ գիտեմ, ինձ միայն անուճն էր պետք, հնությունը, կոլորիտը և մասամբ էլ՝ նրա պեսիմիստ-փիլիսոփա հոգին: Նրա գրածները կարդացել եմ գերմաներեն լեզվով և ֆրանսերեն, գիտեմ, որ կույր է եղել,

Բաղդադ չի եղել, բայց այդ չի կարևորը: Այնտեղ ես եմ, ուրիշ՝ ոչ ոք, միայն դա՝ ուրիշի վերարկուի տակ: Պրոֆեսորը սխալվում է «Քասիդա, քասիդ» նշանակության մասին՝ նա կնշանակե «պոեմ»։ այսպես եմ վկայում բառաբանները և կենդանի մարդիկ, արաբագետները: Ծանոթ եմ Բեռլինի նշանավոր պրոֆ. Մարտին Հարտմանին (նույնն է ասում), ծանոթ եմ արաբ սենատոր և գրող Ալ-Բուսթանին (5), նույնն է ասում: Սուրահի մասին, ճիշտ է. նա գործածում է Ղուրանի մեջ, և մեր «սրահ» բառն է. «սրահ» կնշանակե հերթ, կարգ, բայց ես ուզեցել եմ նոր Ղուրան գրել (մանիա գրանդիոզա, մեծամտություն): Չէ՞ որ ասել եմ. «Օ՜, ազատություն, դու դրախտային վառ բլրովների անմահ ալ-Կորան»։ Վրաս չծիծաղես:

Չեր խոստացած փողը չստացա, աստված հետներդ: Առայժմ՝ այսքան: Բարևներով և համբույրներով՝

Բ. Ավերիք
Exp./A.Bayazidi
Rue Prevost Martin 53

Արտատպվում է «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. Խոսքը 1917 թ. Ռուսաստանի փետրվարյան բուրժուադեմոկրատական հեղափոխության մասին է:
2. 1916 թ., Սոսկվայում, Վալերի Բրյուսովի խմբագրությամբ, լույս տեսավ «Поэзия Армении» ժողովածուն, ուր տեղ գտավ վաղ միջնադարից մինչև այդ օրերը հայ բանաստեղծների ընտրանին (այդ թվում և՛ Իսահակյանի բանաստեղծությունները):
3. Խոսքը Պետրոգրադում, Մ. Գորկու խմբագրությամբ, լույս տեսած «Հայ գրականության ժողովածու»-ի մասին է (1916):
4. 1916 թ. Լոնդոնում, գրող, թարգմանիչ և նկարիչ Ջապել Պոյաճյանի անգլերեն թարգմանությամբ և առաջաբանով, լույս տեսավ «Հայկական լեզենդներ և պոեմներ» պատկերազարդ ժողովածուն, որտեղ զետեղեցին նաև Իսահակյանի վեց ստեղծագործությունները:
5. Սելիմ Ալ-Բուսթանի (1848-1888), արաբ գրող, հրապարակախոս, սենատոր, արաբական հանրագիտարանի աշխատակից:

16 մայիսի, 1917, Ժնև

Շա՛տ սիրելի հայր Բառնաբան

Ձեր՝ 11 մարտի թվակիր նամակը միայն երկու օր <առաջ> ստացա, այսպես ուշ: Շտապում եմ պատասխանել:

Ամենից առաջ սիրալիր բարևներս Հ. Տաշյանին (1), Գալեմբարյանին (2), Մենևիշյանին (3), Ձեզ և մյուս շատ հարգելի հայրերին (4):

Բոլոր նշաններից կերևա, որ հեռու չէ բոլոր ազգերի երագած խաղաղության օրը: Եվ, վերջապես, շնորհիվ ռուսական օրհնյալ հեղափոխության, հայությունն էլ ունենալու է արևի տակ մի կտոր տեղ՝ գլուխ դնելու համար: Հուսանք, մեծ է Հայի Աստվածը:

Թերթերի և լրագրերի, գրքերի մասին հոգ մի քաշեք. պատերազմից հետո հեշտությամբ ձեռք կբերենք, այստեղի խմբագրությունն էլ շատ անկամոն է ստանում: 50 տոկոս կորած են թերթերը:

Պ. Անտոն Գոշը (5) խնդրում է Ձեզ հայտնել, որ Ձեզի ուղարկած «Երգարան»-ը ընդունեք՝ որպես մի չնչին նվեր: Գալով պ. Սամվելյանին (6)՝ ասել եմ նորեն, բայց ես ուղարկում եմ նրա հասցեն, որ պաշտոնապես գրեք նրան: Եթե՝ ոչ, նա ինձ որոշ պատասխան չի տա:

Խոնարհաբար կխնդրեի Ձեզ, որ, եթե հնարավոր է գիրք առաքելու տեսակետից, ուղարկեցեք ինձ Հ. Պ. Ջաքարյանի (7) կազմած գերմաներեն լեզվի քերականության միայն առաջին մասը:

Խոնարհ հարգանքներով մնամ Ձերդ՝

Ավերիք Բասիակյան

Սիւս Սամվելյանի հասցեն՝

Minas Samweloff, rue de la Muse 10

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Հակովբոս Տաշյան (Թաշճյան Փրանկիսփոս) (1866-1933), ձեռագրագետ, բանասեր, լեզվաբան, հայագետ:
2. Հայր Գրիգորիս վարդապետ Գալեմբարյան (1862-1917):
3. Գաբրիել Մենևիշյան (1864-1936), լեզվաբան, հայագետ:
4. Խոսքը Մխիթարյան միաբանության անդամների մասին է:
5. Անտոն Գոշ (1849-1927), 1890-ականներից մինչև իր վախճանը եղել է ՀՀԴ պաշտոնաթերթ «Դրօշակ»-ի ժնկյան շենքի վերակազմ: 1905 թ.-ի հուլիսի 21-ին սուլթան Համիդի մահափորձի գլխավոր կազմակերպիչներից մեկն էր:
6. Մեզ չհաջողվեց ճշտել Սամվելյանի իսկությունը:
7. Խոսքը հայ բանասեր, քերականագետ, Մխիթարյան միաբանության անդամ (1885) Պողոս Ջաքարյանի (1864-1925) գերմաներեն լեզվի դասագրքի մասին է (Ձևագիտություն, Ա մաս, 1891, Վիեննա):

30. Բաց նամակ Քենալ Միքհասին (1)

Պարո՛ն

Կարգ մը թերթեր ձեր ստորագրությամբ հրատարակեցին հայերուս ուղղյալ կոչ մը, որով կը հրավիրեք մեզ միանալ ձեզի՝ տապալելու համար բռնակալությունը երիտասարդ թուրքերուն, որոնք կհամարեք նաև ձեր բռնակալները:

Սպասելով, որ հայ քաղաքական կուսակցությունները պատասխանեն ձեր կոչին, եթե հարկ տեսնեն, թույլ տվեք ձեր ուշադրության հանձնել հետևյալ խորհրդածությունները:

Գոհունակությամբ կարձանագրենք ձեր խոստովանությունը, թե այժմու թուրք կառավարությունը անորակելի ոճիր գործեց՝ տարագրելով, ջարդելով և կողոպտելով մեկ միլիոնե ավելի հայեր:

Անշուշտ, չեք անգիտանար, պարո՛ն, որ թուրք ժողովուրդը հոգով-սրտով իր ներկա ղեկավարներու հետ է, որոնք ավագակներ կոչենք: Բնավ չեք անգիտանար, որ բովանդակ թուրք մտավորականությունը կամ եվրոպական համալսարաններու ուսանողությունն ընդունեց և արդարացուց ջարդերը:

Ինչու՞ դուք ինքներդ ալ, պարո՛ն, սպասեցիք մինչև այս պահը՝ արտահայտելու համար հապաղած բողոքները ձեր հայրենակիցներուն ոճիրներուն դեմ: Ու՞ր էիք դուք 1915-ի կեսերուն, երբ գետերը դիակներու կույտեր կթավալեին կամ երբ հայ աղջիկները կհանձնվեին գերմանոթուրք սպաներու քմայքներուն կամ երբ անգթորեն կբնաջնջեին մանուկներ, ծերունիներ, կիներ:

Հիմա մեջտեղ կելլեք, որովհետև թուրքական կայսրությունը վտանգված կտեսնեք: Մահամերձ կայսրության մը փրկիչը կուգեք ըլլալ:

Առաջին անգամ չէ, որ ականատես կըլլանք նման քաղաքական մեքենայությանը: Թուրքիո վերջին դարու պատմությունը լեցուն է նման խաղերով: Այդ նույն թուրքերը, որոնց հասցեին անեծք կկարդաք այսօր, եղբայրության կոչեր ըրած էին, ավելի փայլուն խոստումներ տված էին մեզի: Աբդուլ Համիտ ինքն ալ իր հայրական պաշտպանություններ չէ՞ր շռայլած մեզի... Միջազգային քանի՞ դաշնագիրներ թաղված են Բարձրագույն Դռան դիվանաթուրքերուն տակ, որոնցմով հավասարություն կխոստացվեր Սուլթանի բոլոր հպատակներուն՝ առանց ցեղի ու կրոնի խտրության:

Կուգեք, որ նոր խոստումներ, նոր հույսեր, նոր պատրանքներ ամբողջ ժողովուրդներ կապվա՞ծ պահեն թուրք պետության նեխած դիակին, որմե միայն կրնան տառապիլ:

Ինչու՞ այդքան մեծ ճիգեր կը թափեք փրկելու համար հատկապես կորստյան դատապարտյալ մը: Երկաթի դարը, ասիական կայսրու-

թյուններու դարը փակված է: Կուգեք, որ թուրք արյունարբու բռնակալության ենթարկված բոլոր ժողովուրդները՝ հույներ, հայեր, արաբներ, սրբազան դաշինք կնքեն իրարու հետ: Ինչու՞: Պահելու համար թրքական գերիշխանությունը, ամրացնելու իրենց ստրկական շղթանե՞րը: Ատիկա բնավ երբեք: Հույներ և հայեր, արաբներ և հրեաներ ալ բավ կհամարեն ստրկությունը, պարզ և հստակ՝ ազատություն կուգեն:

Դուք բարեհաճեցիք անոնց արդարություն խոստանալ, ապահով ապրելու իրավունք շնորհել, երաշխավորել անոնց ինչքը: Եվ այդ բաներու մեջ կամփոփեք անոնց իղեալը... Թուրքի ձեր մտայնությամբ կկարծեք անոնց տված ըլլալ այն առավելագույնը, որ կրնա շնորհվիլ ծառաներուն... Ձեր խոսքը ակամայորեն կմատնեն ձեր ցեղը և կամ անգութ հեզմանք մըն է:

Պատմությունը մեջտեղն է՝ ըսելու համար, որ թուրքական տիրապետությունը ուրիշ ցեղերու վրա պահված է միայն սրով, որ Եվրոպան ու Ասիան, հունգարներ ու սերբեր, ռումիններ, բուլղարներ և հույներ, կրցած են շնչել և քիչ մը բացվիլ քաղաքակրթության՝ թուրքերը տուն դրկելէ ետքը միայն: Գիտե՞ք, պարոն, թե ինչ է ազատությունը... Լա՛վ, ուրեմն, ազատություն է, որ կուգեն հայերը:

Կսիրեն հուսալ, պարոն, որ դյուրավ կըմբռնք, թե կայսրության ոչ թուրք ժողովուրդներու բարիքը կպահանջեն անոնց կատարյալ ազատություն թրքական լուծեն: Ու ենթադրելով, որ դուք ձերբազատ եք երիտասարդ թուրքերու կայսերապաշտական գաղափարներեն, կը համարձակվիմ հավատալ, թե առանց դժվարության պիտի ընդունեք լորդ Սեսիլի (2) բանաձևը՝ «Հայաստանը՝ հայերուն, հուդայի երկիրը՝ հրեաներուն, արաբական երկիրները՝ արաբներուն և բուն Թուրքիան՝ թուրքերուն»:

Ահա՛ ինչ որ կպահանջեն արդարությունը, իրավունքը:

Ահա՛ ինչ որ կպահանջեն նույն թուրքերուն շահը: Որովհետև թուրք ժողովրդին ապագան իր օրրանի մեջ է, հոն է, որ պետք է համախմբվի, բարեշրջվի, քաղաքակրթվի՝ միանգամայն վերջ դնելով դրացի երկիրներուն կատարած արյունալի արշավանքներուն, վճռապես վերջ տալով բարբարոսական բնազդներուն՝ պետք է մտնեն քաղաքակրթության ուղին:

Ոչ որ կը սպառնա թուրք ժողովրդի ապագային: Ֆրանսիայեն ավելի ընդարձակ երկրի մը մեջ 4 միլիոն թուրքերը, որոնցմե կբաղկանա կայսրությունը, բավականին լայն պիտի զգան իրենք զիրենց: Ազատ պիտի ըլլան զարգանալու իրենց ուզածի պես՝ թույլ տալով, որ մյուս ժողովուրդները նույն ազատությունը վայելեն իրենց երկրին մեջ:

Այս ազնիվ աշխատանքին է, որ պետք է լծել, պարոն, ձեր ճիգերը: Շատ մի համարեք այս պահանջը ձեզմե և «Խաղաղություն և ազատություն» լիգայեն:

Ավիսիք Բասիսկյան

Չի հայտնաբերվել նամակի բնագիրը: Արտատպվում է «Նաիրի» թերթից (1975 թ., սեպտեմբեր): Նույնը՝ «Պայքար» թերթում՝ Ցեղասպանության 60-ամյա տարելիցի կապակցությամբ (1976 թ., ապրիլի 24):

Նամակն անթվակիր է, վստահաբար, Իսահակյանն այն գրած պիտի լինի 1915-1918 թթ.:

1. Մեզ չհաջողվեց պարզել Քեմալ Միթհատի իսկությունը. ամենայն հավանականությամբ նա Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին սահմանադրության հեղինակ Միթհատ փաշայի որդին է: Նրա թարգմանությամբ ժնկում, 1913 թ. «Լա թյուրք մովել» հանդեսում, տպագրվել են Մաքսիմ Գորկու «Իմ ընկերը» և Ալֆոնս Դոդեի «Լրտես երեխան» պատմվածքները:
2. Խոսքը Մեծ Բրիտանիայի քաղաքական և պետական գործիչ Ռոբերտ Սեսիլի (1864-1958) մասին է: Խաղաղության Նոբելյան մրցանակակիր (1937):

31. Գերմանական ավեսադանական միսիայի կոմիտեի Արևել-և-Իսլամ- հանձնաժողով (1)

Բեռլին, Գեորգենկիրխշտրասե 70

2 մայիսի, 1918, Ժնև

Սիրելի՛ բարեկամ Գրենֆիլդ (2)

Երեկ ես ստացա Մելիքից (3) բացիկ: Նա հայտնում է ինձ, որ հայազգի մի քանի պատվիրակներ (4) Կովկասից ժամանել են Բեռլին՝ գերմանական կառավարության հետ բանակցելու հայկական կացության շուրջը: Քանի որ ես «Գերմանա-հայկական ընկերության» անդամ եմ և, բացի այդ, հենց նույն նպատակով հեռագիր-մանդատ եմ ստացել իմ ամերիկյան համերկրացիներից, ուստի Ձեզ առաջարկում եմ, որպեսզի Դուք, եթե իմ ներկայությունը Բեռլինում այժմ կամ մոտիկ ապագայում անհրաժեշտ եք համարում, բոլոր միջոցներով դիմեք գերմանական կառավարությանը, որ ես գամ Ձեզ մոտ: Միաժամանակ խնդրում եմ Ձեզ՝ ինձ ուղարկել ստացվող տեղեկությունները մեր այժմյան վիճակի մասին: Բարեկամական ողջույններով՝

Քո՝ Ավետիք Բասիակյան

Իմ հասցեն է՝ Ռյու Պրենստ Մարտին 53, Ժնև

Նամակն արտատպվում է «Գոյամարտ» թերթի 1991 թ. մարտ, № 6 (12)-ից: Նամակը ծանոթագրել է պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Վարդգես Միքայելյանը: Այս նամակը՝ այլ փաստաթղթերի հետ, հայտնաբերվել է 1989 թ., Գերմանիայի արտգործնախարարության Բոննում գտնվող Քաղաքական արխիվի «Հայաստան R 14099-14100» անվանումն ու համարանիշը կրող ֆոնդից:

1. 1918 թ. գարնանից սկսած՝ ՀՀ կառավարության արտաքին քաղաքական կուրսը շրջադարձ է անում դեպի Գերմանիա՝ մինչև հոկտեմբերի վերջ, նոյեմբերի սկիզբ, մինչև առաջին աշխարհամարտում քառյակ միության պարտություն: Այդ օրերին Իսահակյանը Շվեյցարիայից (Ժնև), որտեղ հայանպաստ մեծ գործ էր կատարում, ճիգեր է թափում օր առաջ գալ Բեռլին՝ օգնելու հայկական պատվիրակությանը՝ գերմանական կառավարության հետ վարվող բանակցություններում: Սակայն գերմանական կառավարությունն ու գրաքննությունը խստիվ արգելել էին Հայոց ցեղասպանության և գերմանաթուրքական համագործակցության վերաբերյալ որևէ բան տպագրելը, աշխատում էին խանգարել նաև Իսահակյանի ժամանումը: 1918 թ. մայիսին տված իր դիմումից միայն երկուսուկես ամիս հետո, հուլիսի կեսին է Իսահակյանը գալիս Բեռլին:
2. Ջեյմս Գրենֆիլդ, Գերմանա-հայկական ընկերության կոմիտեի անդամ:
3. Խոսքը, ամենայն հավանականությամբ, Կարո Մելիք-Օհանջանյանի մասին է:
4. Խոսքը Թիֆլիսի Հայ ազգային խորհրդի պատվիրակների մասին է:

Սիրելի՛ հայր Բառնաբան

Ձեր՝ փետրվարի 2-ի քարտը միայն 10 օր առաջ ստացա։ Ուշացնելու պատճառը քերևս այն էր (հունվարի 6-ին Փարիզից գրած մի նամակ երեկ ստացա), որ ամիսներ ի վեր տեղական ժանդարմերին ինձ կհսկեր և, վերջապես, խուզարկություն արավ ինձ մոտ՝ իբրև ռուս բոլշևիկ և գերմանասեր։ Իբրև բոլշևիկ՝ բնական է, որ մոտոս ոչինչ չպիտի գտնեին, քանի որ բոլշևիկ չեմ, այլ հայ հեղափոխական դաշնակցական։ Իսկ գալով գերմանասիրության, որովհետև այս տարի Բեռլին գնացի, կարող եմ ասել, որ հավասարապես ատում եմ գերմանացուն քե գաղիացուն։ Երկուսն էլ ինձ համար հայ ժողովրդի դահիճներ են՝ թուրքի և ռուսի հետ միասին։

Այս նախաբանը նրա համար արեցի, որ իմանաք, քե ինչու՞ լռել էի՝ Ձեր նամակը թողնելով անպատասխան։ Հիմա դառնա՞նք Ձեր հարցին՝ ինչքան կարողացա ստուգել, այն հանդես եկավ, որ Ամերիկան 100 միլիոն դոլար չի հատկացրել հայերին և այլ ժողովուրդների համար, այլ հետևյալը, որ բառացի կարտագրեմ Փարիզի «Վերածնունդ» հայ թերթի փետրվարի համարից. «Ամենահավաստի աղբյուրեն կիմանանք, քե հայ և սուրիացիներու օգնող ամերիկյան հանձնախումբը իր նպաստի առաջին շոգենավը ճամբա հանած է արդեն Նյու Յորքեն դեպի Պոլիս։ Այս նավը տրամադրված է ծովային նախարարության կողմե և ուտեստեղենի վարչության հավանությանը. իր հետ կտանի, իմիջիայլոց, 100.000 վերմակ, 50.000 գույգ կոշիկ, 1000 սնդուկ հանդերձեղեն, 200 թոնո ուտեստեղեն, 100 անկողինանոց հիվանդանոց մը, 10.000 բանձրացած կաթ և 60 օթոմոբիլ՝ ուտեստեղեն փոխադրելու համար։

Ուրիշ նավ մը՝ իբրև նվեր կառավարության կողմե, մոտ օրեն ճամբա կելլե Նյու Յորքեն՝ իր հետ տանելով 1.500.000 դոլար արժողությամբ ալյուր Փոքր Ասիո հայերուն համար։ Նույն հանձնախումբը բացած է նաև 30.000.000 դոլարի հանգանակություն մը, որ մեծ եռանդով առաջ կը տարվի»։ Թե որքան ստույգ են այս թվերը, չեմ կարող ոչինչ ասել։

Ձեզ հայտնի է, որ փետրվարի 2-ին Պողոս Նուպար (1) և Ահարոնյան (2) ներկայացրին հայկական պահանջները (3)՝ միացյալ Հայաստան՝ Սև ծովից մինչև Միջերկրական։ Ամիս է անցել, սակայն դեռ չգիտենք, քե ի՞նչ է լինելու, ընդունվելո՞ւ են այդ սահմանները՝ ստեղծվելու Հայաստան, քե՞ ոչինչ չի ստեղծվելու. հայտնի չէ։

Այսքան պարզ է միայն, որ Գաղիան խոչընդոտ է հանդիսանում մեծ Հայաստան ստեղծելուն, նա բացորոշ պաշտպան է հանդիսանում մուսուլման տարրերին՝ թուրք, քուրդ, արաբ։ Անգլիայի դիրքը դեպի հայերը՝ խորհրդավոր լռություն է, հույսներս միայն Ամերիկայի վրա է, ինչպես և բոլոր ազգերի

հույսերը Ամերիկայի վրա են: Տա Աստված, որ չխաբվենք:

Դրությունը Կովկասի Հայաստանում շատ վատ է՝ սով, մահ, համաճարակ ահավոր չափերի են հասած, և օգնություն չկա ոչ մի տեղից:

Այս ամենը կարող են լավ վախճանի հասնել, եթե միայն Եվրոպան գերծմնա բոլշևիզմից և կարողանա խաղաղությունը պահել գոնե մի 20 տարի, մինչև մենք ամրանանք: Իսկ եթե նա ընկնի բոլշևիզմի, անիշխանության գիրկը, մենք կմատնվենք ծանր փորձանքների, ժողովրդի մնացած մասը կոչնչանա, որովհետև Եվրոպայի գլուխը խառը լինելով՝ կազատվեն թուրքի և քրդի ձեռքերը:

Ինչպես կտեսնեք, ուրախ լուրեր չկարողացա Ձեզ հաղորդել, բայց հույս ունիմ, որ մինչև ամսվա վերջ կամ մայիսի սկզբներին վերջնականապես կլուծվի մեր խնդիրը՝ լավագույն ձևով:

Հույս ունիմ նույնպես մոտիկ ապագայում Ձեզ տեսնել, երբ բախտ կունենամ հայրենիք վերադառնալ Վիեննայի վրայով:

Ողջույններս՝ Ձեզ ամենքիդ, սիրելի հայր սուրբերին՝ բոլոր, բոլոր:

Մնամ Ձեր բարեկամ՝

Ավ. Բասիսկյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Պողոս Նուբար փաշա (1851-1930), հայ ականավոր քաղաքական գործիչ, Եգիպտոսի վարչապետ Նուբար փաշայի որդին: Հայկական բարեգործական ընդհանուր միության հիմնադիրներից:
2. Ավետիս Ահարոնյան (1866-1948), հայ հասարակական-քաղաքական գործիչ, գրող:
3. 1919 թ., Փարիզում, տեղի ունեցավ ԱՄՆ նախագահ Վուդրո Վիլսոնի ու հայ ժողովուրդը ներկայացնող զույգ պատվիրակությունների նախագահներ Ավետիս Ահարոնյանի և Պողոս Նուբար փաշայի հանդիպումը:

Սիրելի՛ Համո (1)

Երեկ մի հայտնի սիոնիստի հետ խոսակցություն ունեցա. շատ իրազեկ էր միջազգային հարցերին: Ինձ տեղեկություններ տվեց՝ պնդելով, որ հաստատ աղբյուրներից ունի դրանք: Նա ասում է, որ Անգլիան (մինչև Կոլչակի երևան գալը) (2) խոստացել է Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը իր պրոտեկտորատի տակ, դրա համար Կովկասում գրեթե հակահայկական դիրք է բռնել՝ միևնույն ժամանակ խոստանալով իր հովանավորվածների սահմանները մեծացնել՝ ի հաշիվ Հայաստանի: Քրդերին և ասորեցիներին Անգլիա և Ֆրանսիա համաձայնությամբ առաջ են քշել՝ հարավից էլ Հայաստանը փոքրացնելու: Խորհուրդ է տալիս Ամերիկային հայտնել այս: «Իսկ Կոլչակի երևալով,- ասում է նա,- ոչ միայն վտանգված է Ռուսահայաստանը, այլև Թուրքահայաստանը. Անգլիա և Ֆրանսիա Սազոնովի (3) հետ որոշել են Լոնդոնի դաշնագիրը պահել ընդդեմ Վիլսոնի, այնպես որ կա՛մ Հայաստանը բոլորովին չի լինի, կա՛մ թե մի փոքր մասի մեջ, այսինքն՝ ռուսները կառնեն Կովկասի Հայաստանը՝ Էրզրումը, Երզնկան, Բաբերդը, Տրապիզոնը, Ֆրանսիան՝ Կիլիկիան, Խարբերդը, Սվազը: Անգլիացիք՝ Դիարբեքիքը և Վանի ու Բիթլիսի հարավային սահմաններից՝ մեզ թողնելով իբրև մի փոքր պետություն՝ Ալաշկերտ, Բայազետ, Մանազկերտ, Մուշ և Վանա ծովի շուրջը՝ Վան և Բիթլիս քաղաքներով: Սա գրում են ձեզ՝ ի գիտություն, առանց իմ կարծիքների: Նորություն չունե՞ք դուք»

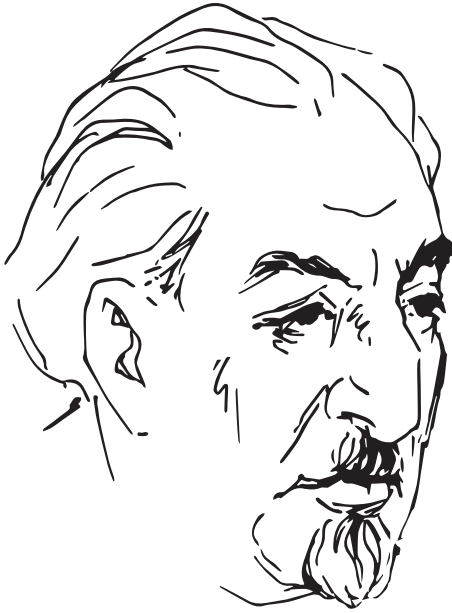
Բարևներով՝ ձերդ՝ Ավետիք

Արդյո՞ք ստացել ես իմ նամակները:

Նույն

Արտատպվում է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից, 1991 թ., մարտի 24, № 279:

1. 1918 թ. մայիսին, Փարիզի վեհաժողովին մասնակցելու նպատակով, հայկական պատվիրակության կազմում է ընդգրկվում նաև Համո Օհանջանյանը, որը Եվրոպայում է մնում մինչև 1920 թ.: 1919 թ., ՅՅԴ 9-րդ ընդհանուր ժողովում, Հ. Օհանջանյանը ընտրվում է բյուրոյի անդամ:
2. Ալեքսանդր Կոլչակ (1874-1920), ռուս հակահեղափոխականության ղեկավար, օվկիանոսագետ, ծովակալ: Անգլիայում է եղել 1917 թ.-ին, երկու շաբաթով:
3. Խոսքը Սերգեյ Սազոնովի (1860-1927) մասին է: 1919-ին նա Կոլչակի և Դենիկինի Համառուսական կառավարության արտգործնախարարն էր, ներկայացնում էր Ռուսաստանի շահերը Փարիզի կոնֆերանսում:

Էյ, զանա-կայրենիք, ինչքանո՞ւ արքան էս,
Նաքենքոյ հարա՞նքնի ծովի մը
Ջրերէ՞ր աճե՞լ, հովերդ աճու՞շ
Սննդի քաղե՞րէ՞ր արան-ծովի մը

Սիրելի՛ Համո

Այսօր ստացա բացիկդ, շատ ուրախացա և շատ շնորհակալ եմ գրածներիդ համար, մեկ-մեկ գրիր. շատ պարտավորած կլինես ինձ: Գիտեմ, որ շատ զբաղված ես, բայց վնաս չունի: Շատ տանջվում եմ մեր պաշտելի ժողովրդի անորոշ վիճակի համար: Գրում ես, որ շատ վրդովված եմ: Ինչպե՞ս չվրդովվել, երբ տեսնում ես՝ մի կողմից՝ դաշնակցականները ուզում են (կամ ցույց են տալիս, քե ուզում են) հայությունը ազատել թուրքերի ճանկերից, մյուս կողմից 3-400 000 ամենաընտիր հայերի դնում են թուրքի լծի տակ: Իրենց աչքի առջև, իրենց անտարբերությամբ, կոտորեցին Բագուն, ջնջեցին Շուշիի և Արեշի հայությունը (1): Այդ բավական չէ, նոր կատաստրոֆների դուռ են բանում այդ սրիկա, էգոիստ ավազակները իրենց շահերի համար, որովհետև ուզում են Կովկասը ունենալ, դրա համար իրենց հովանավորած վրացի և թուրք ժողովուրդների սահմանները մեծացնում են՝ գրավելով Լոռիի հանքերով հարուստ գավառը, Ղարաբաղը, հերոսական Ղարաբաղը՝ իր հարուստ հանքերով: Չգտում են Նոր Բայազետի հյուսիսային ափերը գրավելու, ուր հարուստ, ճոխ են մագնեզի, խրոմի, երկաթի, գրաֆիթի, անագի հանքերով: Իսկ Գետաբե՞կը, որ հայ շրջանի մեջ է: Անգլիան՝ անկուշտ, անհագ, հիպոկրիտ (2), վամպիր: Ֆրանսիան էլ գրավում է Դիարբեքիրը՝ ցորենի ամենահարուստ դաշտերը և Արդանա-Մատենի կլասիկ հանքերից, որ իրենց թրքոֆիլ բուրժուաների գերին դառնանք:

Մենք իրավունք ունենք լիովին մեր հողերի վրա, որովհետև մենք նրանցից շատ ենք կռվել, շատ ենք զոհվել: Մենք կռվել ենք մեր հայրենիքի համար, իրենք՝ իրենց գրպանի համար:

Լսե՞լ ես, որ ջարդարար Թազիեֆին անգլիացիք «Սիր» տիտղոսն են տվել, եթե չամաչեն, Թալեաթին էլ կտան:

Այսօր Գրինֆիլդից (3) մամակ ստացա, ուղարկել է ճապոնական պետության, պրուսական պետության սահմանադրականը, նույնպես պարսկականը, հետո բելգիական սահմանադրության գրքերի վրա ընդարձակ ցուցակ՝ ֆրանսերեն - գերմաներեն լեզուներով: Չգիտեմ, ում տամ թարգմանելու, բավական ընդարձակ բաներ են, ես բոլորովին ժամանակ չունեմ և, երևի, չեմ էլ կարող. շատ մասնագիտական է, մտածում եմ՝ մեկին գտնեմ: Գրածդ նամակը պարզ չէր - դու ուզում ես, կարծեմ, հենց այս երկրների՝ Շվեդ, Նորվեգիա, Հոլանդ, Դանիա և այլն, երկրների սահմանադրությունները Փարիզ էլ կարելի է գտնել:

Ստացա Ռոհրբախի (4) կազմած գիրքը, շատ լավն է, տեսքով 144 մեծ

երեսներ՝ հետաքրքիր բովանդակությամբ: Գրած է նույնիսկ Դաշնակցության ծրագիրը: Լավ նյութեր կան: Պատկերների թիվը՝ 128 հատ:

Պիտի գրեմ, որ շատ դրկեն:

Ջվեգդիչը (5) երեկ ինձ պատմեց, խնդրեց, որ Հայաստանի մասին գրելիք հողվածը շուտով հասցվի (հիշում ես, չէ՞, որ առար Սիմոնին տալու) (6): Ստիպիր Սիմոնին մի բան գրե, նույնպես քարտեզը, որ կարող էր հայկ. պատվիրակության քարտեզը փոփոխելով դրկել. մա միտք ունի և առանձին բրոշյուրով հրատարակել, դրա համար մենք հանձն պիտի առնենք որոշ քանակ տարածելու: Աչքաբաց հրեա է, օգտվել է ուզում: Թող օգտվի, մենք էլ շահ ունենք:

Չեզ մատաղ, ամեն բան արեք Ղարաբաղը, Լոռին չկորցնեք: Սեբաստիա, Կեսարիա հայերիս սրտին բան չեն ասի, իսկ Ղարաբաղ, Սյունիք, Դավիթ Բեկ, Դուման, Թուման, Մենակ... Անկարելի է, և, վերջապես, դարաբաղցուն չի կարելի ընկճել: Մելիքների որդիները նորեն ռուսներին կբերեն, բուրբերը չեն կարող նրանց տեր լինել ... Երբեք:

Ձերս բարևներ, Ձերդ՝ Ավետիք

Հ.Գ. Հանգանակությունը՝ հօգուտ հայ կարոտյալների, շարունակվում է Գրինֆիլդի քաղաքում, և հույս ունի, որ 50000 մարկի հասնի: Համաձայն չէ դրամը փոխադրել, որովհետև մարկի կուրսը շատ ընկած է, ոչինչ կդառնա, այլ մտածում է նյութեր առնել և ուղարկել ուր որ պետք է: Նյութեր, օրինակ, դեղեր, եթե թույլ տան դուրսը տանել, բայց երկաթեղեն իրեր, գյուղատնտեսական գործիքներ, մեքենաներ ավելի հեշտությամբ թույլ կտա այնտեղի կառավարությունը: Խնդրում է, որ ձեզ գրեմ, ինչ ապրանքներ հարմար կդատեք և ու՞ր ուղարկել, մանավանդ որ ուղարկելը դաշնակիցների թույլտվությամբ և նրանց միջոցով պիտի լինի:

Նորից բարևներով՝ Ավետիք

Խնդրում եմ նորից գերիների մասին, որ գոնե առանձին լագերի մեջ դնեն: Ասում է՝ դիմում ենք միշտ, սակայն առանց հաջողության, միայն խոստումներ:

Վեպս եմ գրում զօր ու գիշեր (7), որ պատրաստ լինի մինչև տուն գնալս:

Նամակն արտատպված է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից, 1991 թ., մարտի 31, № 280:

1. Ընդհանուր առմամբ, 1918 թ. մարտից 1919 թ. հունիս ընկած ժամանակահատվածում, Բաքվում և գավառներում հայ զոհերի թիվը, ոչ լրիվ տվյալներով, անցնում էր 50 հազարից (Գևորգ Ստեփանյան, «Հայերի կոտորածներն ու ինքնապաշտպանական մարտերը Բաքվի նահանգում 1918-1920 թվականներին», էջ 46, Երևան, 2008):
2. Հունարեն, կեղծավոր:
3. Խոսքը գերմանացի հասարակական գործիչ Ջեյմս Գրինֆիլդի (1873-1939) մասին է, որը մոր կողմից հայ էր: Կինը ևս հայուհի էր՝ Քաթարինա Թունանյանը: Գրինֆիլդը 1919-1920 թթ. Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչն էր Գերմանիայում:
4. Պաուլ Ռոիրբախ (1869-1956), գերմանացի հրապարակախոս, քաղաքական գործիչ, պատմաբան, ճանապարհորդ: Իսահակյանն, ամենայն հավանականությամբ, նկատի ունի Ռոիրբախի հեղինակությամբ 1919 թվականին լույս տեսած «Armenien» (Stuttgart: Engelhorn) գիրքը:
5. Չկարողացանք ճշտել:
6. Նկատի ունի Սիմոն Վրացյանին:
7. Խոսքը «Ուստա Կարո» վեպի մասին է:

30 մայիսի, 1919, Ժնև

Սիրելի՛ հայր Բառնաբան

Կովկասի Հայաստանում սաստիկ սով կար, որովհետև թուրքերը բոլոր հացահատիկները գրավել էին, և վրացիները ճանապարհ չէին տալիս Ռուսիայից հաց բերելու: Դրա հետևանքով համաճարակ տարածվեց, որ հազարավոր զոհեր տարավ միայն ազնիվ, դասական ժողովրդից, բայց հիմա, շնորհիվ Ամերիկայի, դրությունը բարվոքված է:

Հայոց գորքերը գրավել են Ղարսը և, դաշնակիցների ղեկավարությամբ, պատրաստվում են գրավել Մուշ, Բիթլիս, Վան և այլն:

Սպասում ենք, որ գերմանացիներից հետո հերթը գա Թուրքիայի հաշտության պայմաններին: Գրում են Փարիզից, որ հայերիս կտրվի Մերսինա, Ադանա, Իսկենդերանը՝ ոչ, Մալաթիա, Խարբերդ, Պոնտոսը (Տրապիզոն, Կիրտոն), Երզնկա, Կարին, Բիթլիս, Մուշ, Վան, Կարս, Ալեքսանդրապոլ, Երևան, Սեբաստիա, Կեսարիա, Դիարբեքիր՝ ոչ: Այդքանն էլ բավ է, կլինի 300.000 քառակուսի մղոն:

Թուրքահայ նահատակ ժողովուրդը՝ ողջ մնացած, հաշվում են բոլորը (Ռուսիա փախած և այլուր) 8-900.000 հայ, մոտ 500.000՝ դուրսը:

Վիլսոնը խոստացել է Հայաստանի մանդատն առնելու, եթե ամերիկական սենատը համաձայնի, սակայն լավատեսներն այլ կարծիքին են, թե Ամերիկան անպատճառ կընդունի Հայաստանի մանդատը: Մեր հույսը արդեն Ամերիկան է, որը շատ մեծ, անմոռանալի օգուտներ հասցուց հայերիս: Մյուս դաշնակիցները՝ լինի Անգլիան, Ֆրանսիան, կեղծավոր, եսամոլ պետություններ են:

Մնամ ջերմ բարևներով՝

Ավ. Բասիակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

Սիրելի՛ հայր Բառնաբան

Փարիզից գրում եմ, որ ամերիկացիք մեր դելիգատիոնին հանգստացնում են, քե հայկական հարցն արդեն լուծված է՝ հայերի համար նպաստավոր եղանակով: Երևի միայն Տիգրանակերտ և Կեսարիա չի մտնելու ապագա Հայաստանի մեջ, բայց Կիլիկիան՝ անպատճառ: Կիլիկիայի մեջ արդեն հայ փոստ և հեռագիր կգործածվի: Ամերիկայից հասարակապետականները՝ Վիլսոնի հակառակ կուսակցությունը, դիմել և պահանջում է նախագահից օր առաջ լուծել հայ-կական խնդիրը, գրավել երկիրը, ստանձնել մանդատ և ճանաչել Կովկասի հանրապետությունը: Կարսը գրավված է ապրիլի 19-ին, բանտարկված է տեղական թուրք կառավարությունը, գրավված է շատ ցորեն, ցանած արտեր, երկու և կես միլիոն փամփուշտ և շատ թնդանոթներ: Գաղթական հայերը (140.000) լցվել են նահանգ, թուրք ժողովուրդը հպատակություն է հայտնել Հայաստանին: Սովը և տիֆուսը վերացել են:

Պատրաստվում են գրավել թյուրքաց Հայաստանը. Տրապիզոնը արդեն գրավված է, ժողովուրդը տեղափոխվում է հոն: Փարիզի քաղաքապետությունը Փարիզի փողոցներից մեկի անունը դրել է «Rue de Armenie»¹: Կարևոր նորությունները սրանք են: Նորություններ ստանամ, կհաղորդեմ: Մի տասը օր առաջ ևս մի քարտ էի ուղարկել Ձեզ, հուսամ, որ ստացաք:

Ջերմ բարևներ՝ բոլոր հարզելի հայր սուրբերին: Տա Աստված, շուտով արժանանք իրար ազատ հայրենիքում տեսնելուն և հյուր լինել Ձեր վանքում՝ Շիրակի կամ Տարոնի նվիրական տաճարներից մեկում, ուր մեծ Արքաիոր՝ Մխիթարի (1) գործը շարունակենք մեր տանը:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 2:

1. Խոսքը Մխիթարյան միաբանության հիմնադիր Մխիթար Սեբաստացու (1676-1749) մասին է:

¹ Հայաստանի փողոց:

Սիրելի՛ Սիմոն (1)

Մոտ 2 օր է՝ վերադարձել եմ Գերմանիայից: Շատ տպավորություններ ունեմ ասելու, բայց հավաս չկա գրելու: Հայոց հարցի լուծման այս սրտամաշ ձգձգումը մաշցնում է ամեն եռանդ ու աշխույժ. ձեռքս ոչ մի բանի տաք չէ, նույնիսկ իմ սիրած նյութերի (գրական) վրա: Չսպում եմ ինձ նստել, պարապել, բայց բռնիորեն բան դուրս չի գա:

Լավ, անցնենք. մի երկու բան ունիմ ասելու: Դնկատող կպաշեն, թե մի գրեա ինձ մի քանի տողով, թե ի՞նչ դրական հավաստիացումներ ունիք մեր բախտի տնօրինման մասին. մի՞թե Ամերիկայից ավելի որոշ բան չունիք: Չէ՞ որ հանրապետականներն՝ իրենց պարագլխով՝ Լոջով (2), մեր բարեկամն են, և մի՞թե բարեկամներից պիտի հարված ուտենք, և արդեն այս երկարատև ձգձգումը ասպետություն չէր Ամերիկայի կողմից: Ուղղակի հալվեց մեր խեղճ ժողովուրդը:

Լսեցի, թե ամերիկական կառավարությունը մեր պետությանը 50 միլիոն դոլար փոխառություն է տվել, չհավատացի, բայց ուզում եմ ստուգել՝ ի՞նչ բան է դա:

Համոյին (3) մամակ ուղարկեցի տիկ. Ջարաֆյանի միջոցով, արդյո՞ք ստացավ. գրել էի, թե Չիլինկերյան-Սևակի կինը (4) ամսական 300 շվեյցարական ֆրանկ է խնդրել որբերի համար Ահարոնյանից: Նրան ուղարկել են, կարծեմ, միայն 22 ֆր.: Խնդրում եմ լրացնել մնացածը: Նամակս կարդա և հոգ տար:

Ուրիշ մի խնդիր. մի ուսանող կա այստեղ, քյուրքահայ, Հարություն Բողչալյան, ուզում է Երևան գալ, փող չունի: Նրա անունն այս ցուցակի մեջն էր, որ գարնանը կազմված էր: Նա չկարողացավ գնալ, որովհետև ավարտման քննություններ էր տալիս, և նրա հասանելիք փողը գնացողները իրար մեջ բաժանեցին: Հիմա սա փող չունի վերադառնալու և նույնիսկ ապրելու այստեղ: Նովրուզը նրան առաջարկում է միայն ֆրանսիական 500 ֆր.: Մտածի՛ր, սրանով ո՞ր կարելի է գնալ: Նա խնդրում է Հայաստանի պատվիրակությունից, որ իրեն գոնե մի 500 շվեյցարական ֆրանկ տաք, որ կարողանա գոնե իրեն Պոլիս նետել. վրան էլ իսկի հագուստ չունի:

Ես էլ խնդրում եմ իմ կողմից՝ մի բան անեք և փող տեղափոխեք կամ իմ կողմից մի բան անեք և փող ուղարկեք իմ անունով՝ նրան հանձնելու կամ տ. Անտոնին (5): Բայց գրեք ինձ, որ ես հայտնեմ նրան, և պատրաստվի գնալ:

Հետո՝ իմ մասին: Ես մնացի անորոշ վիճակի մեջ, գրեթե ապրելու փող

չունենմ, հազիվ մի ամիս քաշքշվեմ, հետո չգիտեմ՝ ի՞նչ պիտի անեմ: Կովկասից գրել եմ, որ փող գա, բայց ոչ մի լուր:

Վահան Փափագյանը (6) գրել էր ինձ իր մեկնելուց առաջ, թե քեզ (ինձ) ճանապարհածախս կորկեն Փարիզից: Արդ, մի տեղեկացիր, թե այդ ի՞նչ խոսք է և ինչքա՞ն կարող եմ ուղարկել: Այնպես լինի, որ մի քանի ամսվա փող թողնեմ կնոջս ու ես էլ գնամ. թերևս այնտեղից կարողանամ կնոջս փող որկել: Չգիտեմ՝ այս անելը դրությունից ինչպե՞ս դուրս գամ: Խնդրում եմ տեղեկացիր և ինձ գրիր: Ամեն բան մեր սպասածից հակառակ եղավ: Կարծում էինք, թե ամառը կվերջանա Հայկական խնդիրը, և աշնանը բոլորս էլ ազատ Հայաստան կլինենք, սակայն հիմա ստիպված ենք թե՛ մայր Հայրենիքում, թե՛ այստեղ, սովի դեմ կռվել:

Վերջապես, բարևներով և համբույրներով՝ մնամ քո՝

Ավետիս:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Ավ. Իսահակյանի նամակները հասցեագրված են Փարիզ, մի մասը՝ Ազգային պատվիրակության հասցեով՝ Սիմոն Չակոբյանին, որը, վստահաբար, պաշտոնավարելիս է եղել այդ հաստատությունում:
2. Հենրի Կաբոտ Լոջ (1850-1924), ԱՄՆ քաղաքական գործիչ, ներկայացնում էր Հանրապետական կուսակցության պահպանողական թևի շահերը:
3. Խոսքը դաշնակցական կառավարության արտաքին գործերի նախարար Համո Օհանջանյանի մասին է:
4. Բժիշկ և բանաստեղծ Ռուբեն Սևակի (Չելենկերյան) կինը՝ բանաստեղծուհի Յանի (Ժանի) Սևակը (1887-1967)՝ ծագումով գերմանուհի, Առաջին աշխարհամարտի տարիներին և այնուհետև կազմակերպել է որբանոցներ, զբաղվել որբախնամությամբ:
5. Ամտոնի, գերմանուհի, հայկական շրջանակներին մոտ կանգնած մտավորական:
6. Փափագյան Վահան (1876-1973), պետական-հասարակական գործիչ, Օսմանյան խորհրդարանի երեսփոխան, ավելի ուշ՝ Ընդհանուր բարեգործական միության աշխատակից:

30 դեկտեմբերի, 1919, Ժնև

Սիրելի՛ Միմոն (1)

Ստացա նամակդ. նկարածդ կացությունը վիատեցուցիչ է... Անգլիական պոլիտիկի մասին Կովկասի մեջ ես այն կասեմ, որ նրանք ուզում են Կովկասի Հայաստանը տալ թյուրքաթաթարներին, իսկ հայերին՝ Թուրքահայաստանից մի երկու նահանգ, որովհետև թյուրքահայերի միջազգային հարց գոյություն ունի, և Անգլիան խոստումներ է տվել: Մեր մարմնի վրա առևտուր է անում:

Այսօր վրացի Ձվիցարիայի դելեգատիոնից ինձ ասացին, թե հայերի ու վրացիների միջև համաձայնություն է կայացել արդեն. 3 տարով մի պայմանագիր են ստորագրել: Որքա՞ն ճիշտ է, չգիտեմ:

Գրիր, թե Անգլիան ու՞մ և ի՞նչ կերպ և որքա՞ն հաստատորեն ասել է, թե Հայաստան երկիր կա: Դու գրում ես, թե «իբրև թե Արտ.գործոց մինիստրությունը ընդունել է»: Մենք հանդիսավոր խոստումների չենք հավատում, ու՞ր մնաց՝ ասեկոսեներին:

Ուսանող Բողչալյանը երեկ մի կերպ գնաց... 500 ֆրանկով մինչև Պոլիս: Գրեցի՞ր Հրուշակու (2) առաջարկի մասին:

Զո՛ւ Ավետիք

Արտատպված է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Միմոն Հակոբյան (1880-1942), գրականագետ, հրապարակախոս, խմբագիր: Ապրելով Փարիզում՝ որոշ պարտականություններ ունեւ Բարեգործական միությունում, տեղյակ էր Հայկական հարցի հետ կապված նորություններին և երբեմն նամակով տեղյակ էր պահում նաև Իսահակյանին:
2. Ամենայն հավանականությամբ՝ խոսքը ուկրաինացի պատմաբան Միխայիլ Հրուշակու (1866-1934) մասին է, որն իր աշխատություններում պնդում էր, որ պատմության մեջ կարևորը ազգային շահն է և ոչ թե դասակարգայինը:

30 դեկտեմբերի, 1919, Ժնև

Միրելի՛ Միմոն

Խնդրեմ, ծուլություն չանես, մեկ-մեկ գրես, քե ի՞նչ վիճակի մեջ է մեր հարցը, այս շաբթուս ի՞նչ լսեցիր, Ա. Ահարոնյանը ի՞նչ է գրում Լոնդոնից, Գարոն (1)՝ Ամերիկայից:

Այնպես վատ զգացումներով հեռացա Փարիզից (2), որ մինչև օրս խելքս գլուխս չի եկել, և չեմ կարող եռանդով պարապել: Այստեղ նորություններ բնավ չունենք. փող ունենալի մի քիչ, մնալի Փարիզ՝ այս ծանր հոգեկան դրությունս փարատելու: Ո՛չ կարող եմ պարապել, ո՛չ հանգիստ սպասել՝ մինչև մեր բախտի որոշումը:

Շուտ-շուտ գրիր, սիրելի՛ Միմոն:

Բարև՝ քեզ և Միսակին:

Բարևներով՝ քո Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» ամսագրից, 1983, № 4:

1. Արմեն Գարո (Գարեգին Փաստրմաճյան) (1872-1923), ՀՀԴ առաջնորդներից, «Նեմեսիս» (1896) գործողության կազմակերպիչներից: Առաջին հանրապետության դեսպանն էր ԱՄՆ-ում:
2. Փարիզից վերադառնալու նույն օրն Իսահակյանը Վահան Զաքարյանին գրում է. «Գնացի Փարիզ՝ Հայաստան գնալու համար, բայց հետո գտանք վաղահաս, վերադարձա մորից ժնև» (Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, հ. 6, 1979):

Միրելի՛ Միմոն

Նամակիս չպատասխանեցիր։ Հո խռոված չե՞ս ինձնեն։ Լոզան էի, Յուսուֆին գրած նամակդ կարդացի. Հայաստանի սահմանագծումը՝ մինչև Բալու, գրիր ինձի՛ եղ ի՞նչ բան է։

Ե՞րբ եմ, վերջապես, լուծելու մեր հարցը, մեռանք։ Գարոն ինչու՞ է հրաժարվել, ի՞նչ ելք ունեցավ Նուբարի պատգամավորությունը Երևանում։ Թերթերում կարդացի, թե Թիֆլիսում վրաց կառավարությունը տապալվել, բոլշևիկներն են այնտեղ։ Ի՞նչ գիտես դրա մասին։ Էնվերը երևացել է և պիտի արշավե Հայաստանի վրա՝ Ադրբեջանի հետ, ստու՞յգ է։ Մի խոսքով, մեկ-մեկ գրիր. ամեն տողիդ կարոտ եմ։ Լսեցի, որ Համոն գնացել է Երևան (1). լավ արեց, նա այնտեղ պետք կուգա, Փարիզ բոլորովին ավելորդ էր. գուր ծախս։

Ես շատ զբաղված եմ, գրում եմ վեպս (2), բայց վերջերս ընդհատեցի, և գրում եմ հիմա Սասունցի Դավթի որդու՝ Միերի պոեման (3), իմ վարիանտի Միերը, որը բոլշևիկ է։ Վարիանտի էությունն է հարազատ, ժողովրդից վերցրած, մնացածը ես եմ հորինել։ Շուտով կպրծնեմ. մեծ բան չէ, մի 100 տուն երևի։ Այսինքն՝ Թումանյանի «Սասունցի Դավթի» կիսու չափ։

Սպասում եմ նամակիդ։ Մեռելներն են լռում, հո դու, փառք Աստծո, ողջ ես։ Խոսի՛ր, ծառա եմ ձայնիդ։

Բարևով քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. 1920 թ. սկզբին Զ. Օհանջանյանը Փարիզից վերադառնում է Հայաստան ու ստանձնում Ա. Խատիսյանի կառավարության ԶԶ Արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը:
2. Խոսքն «Ուստա Կարո» վեպի մասին է, որի վրա Վարպետն աշխատեց շուրջ 30 տարի, սակայն ավարտել չկարողացավ: «Ուստա Կարո»-ից տպագրվել են մամուլում հետևյալ հատվածները.
«Լեյլի և Մեջլում», հովիվ Մախսոյի պատմածը, «Ղորիզդոն», 1911, № 93 և «Գիր և կյանք», 1911:
«Ուստա Կարոն հովիվների մոտ», «Գեղարվեստ», 1913, № 5:
«Ուստա Կարոն և գյուներեցի վաճառականները», «Արեգ», 1922, № 8:
«Արաքսի ծնունդը» (աշուղ Վշտալիի զրույցը), «Արեգ», 1929, № 2:
«Ո՞վ էր Ուստա Կարոն», «Գրականության քրիստոնատիա», 9-րդ դասարան, 1937 թ.:
«Գյուներեցի կապիտան Ղազարը»-«Նախերգանք», «Ղազար աղայի տոհմը, մկրտությունը և ընտանիքի գաղթը», «Կապիտան Ղազարը պատմում էր իր «Գլխու գալաժները» (Ավ. Իսահակյան, Ընտիր երկեր, № 2, 1940 թ.):
3. Ավ. Իսահակյանը Միերի կերպարով զբաղվել է շատ վաղուց, այն տարիներին, երբ Զովի. Թումանյանը գրում էր իր «Սասունցի Դավիթ»-ը: Այն ժամանակ Իսահակյանն այլ հայացք ուներ Միերի կերպարի մասին: 1902 թ. հուլիսի 7-ին, Թումանյանին գրած նամակում, կարդում ենք. «Միերը խոշոր տիպ է, բայց չարիք, բացասական, դեմոնական: Միերը հին Արտավազդն է, չարի ոգին, չարի մարմնացումը, որը պատժվում է պարսիկ Զոհրապի պես: Իսկ դրանով ոգևորվել դժվար է»:

1 մարտի, 1920, Ժնև

Միրելի՛ Միմոն

Միայն ապրիլի 29-ին ստացա Ս. Ռեմոյից (1) գրած (ապրիլի 22-ին) սարսափելի նամակդ. երևի սրիկա Նիտտի (2) կառավարությունն ուշացրել է առաքումը:

Թեև ես Գերագույն խորհրդից բան չեմ սպասում, սակայն և այնպես, նամակդ խենթացուցիչ հուսահատեցնող էր. առանց Սև ծովի և Էրզրումի՝ Հայաստան չկա: Եղածը կլինի ոտնակոխ թաթարի, թյուրքի, վրացու ոտքերի տակ:

Ես շատ բան ունեմ ոչ միայն դժգոհ լինելու բողոքիցդ, այլև, փաստորեն, մեղադրելու. դուք խաբում եք հայ ժողովրդին, քնեցնում եք, դաշնակցական միահեծանությունը կործանեց հայությունը, չեք բանում ժողովրդի աչքերը՝ իր գլխի ճարը տեսնի: Առանց ղեկավարների՝ մեր ժողովուրդը շատ ավելի լավ կերպով կկարողանար իր գլուխն ազատել, քան Ռուստոմների, Գարոների, Ջավրիկների, Ակնունիների (3) դոն քիշոտությամբ: Շատ բան կա ասելու, միայն հիմա գրիր, թե ի՞նչ եք անելու: Ամերիկյան ի՞նչ է ասում, դուք պիտի համաձայնի՞ք այդ սահմաններին: Ի՞նչ կարծիք ունի ձեր արտաքին գործերի նախարար Համոն (4):

Ավետիք

Արտատպված է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Իտալական Սան Ռեմո քաղաքում, 1920 թվականին, տեղի ունեցավ դաշնակից պետությունների համաժողովը, որտեղ քննվելու էր նաև Հայկական հարցը:
2. Նիտտի (Francesco Sarverio Nitti) (1868-1935), հասարակական-պետական գործիչ: 1919 հունիսից մինչև 1920 թ. հունիսը եղել է իտալական կառավարության ղեկավարը:
3. Նկատի ունի ՀՀԴ գործիչներ Ստեփան Ջորյանին (Ռուստոմ), Արմեն Գարոյին, Հակոբ Ջավարյանին (Ջավրիկ), Էտկար Ակնունուն (Խաչատուր Մալումյան):
4. Նկատի ունի 1920 թ.-ին Եվրոպայից Հայաստան վերադարձած և արտգործնախարարի պաշտոնը ստանձնած Համո Օհանջանյանին:

2 մարտի, 1920, Ժնև

Սիրելի՛ Սիմոն

Ստացա նամակդ, շատ շնորհակալ եմ:

Կիլիկիայի ջարդերի մասին ինձ մի քանի բան գրիր. մի՞թե այդքան ահ-
ռելի չափերով են: Ուրեմն, «Հայաստան՝ առանց հայերի», հիմա՝ «Կիլի-
կիան՝ առանց հայերի» լուգունգի. ա՞յո է նշանակում ֆրանս. մանդատ: Գեր-
մանացիք ասում են, թե հիմա ո՞վ է ջարդում, դարձյալ մե՞նք...

Երկու հեռագիր ուղարկվեց տեղիս գաղութի կողմից Գերագույն
խորհրդին՝ իբրև բողոք: Բավական խիստ լեզվով էր, դա է մեր մխիթարան-
քը, ի՞նչ կարող ենք անել ուրիշ:

Ամերիկյան (1) գետինը մտավ, մեծ-մեծ խոստումներ արավ: Արմ<են>
Գարոն էլ ուռեցրեց և հավատացրեց մեզ. հիմա միայն 2 սպանված ամե-
րիկացիների արնագինն է պահանջում: Կարծես սուլթան Համիդի ժա-
մանակներն ենք ապրում: Վիլսոնը մեր դատին շատ վնասեց. ատելով
ատում եմ այդ տիրացուին, թեև միշտ եմ ատել: Շնորհքը մեծ խոսքեր տա-
լու մեջ չէ, այլ կատարելու, իրականացնելու: Բողոքովին հուսախաբ արեց
այդ մարդը մեզ՝ իր դուարապաշտ ժողովրդով: ... Ի՞նչ դուրս եկավ Լոն-
դոնի ժողովից, ե՞րբ են կանչելու բուրքերին, ե՞րբ են վերջնականապես
գծելու մեր սահմանները, ինչպե՞ս է Երևանի վիճակը: Ասում են՝ համա-
ճարակ կա և սով: Օ՛ֆ, մեռանք... Ջբաղմունքներս կանգ առան, այս հո-
գեբանությամբ չի կարելի պարապել, տնտեսապես էլ շան հալի մեջ եմ:
Արմ<են> Գարոյի բաց նամակը՝ Նուպարին, ջղայնացած հիմարություն է:

Որքան մեր խմբապետները՝ Դրո, Մուրադ, Անդրանիկ, Մեպուհ բարձր
են, այնքան մեր մտավոր ղեկավարները, քաղաքագետները տխմար մե-
ծամտություններ են: Բացի քեզնից և մի երկուսից՝ մյուսներին արհամար-
հում եմ, մի՞թե իրավունք չունեն: Ամենից շատ արհամարհում եմ լավատես-
ներին, որ երեխաներ են ուղղակի: Ափսոս այն դրամները, որ վատնում են...

Բարևներով՝ քո Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. 1919-1920-ին Հայաստանի առաջին հանրապետությունը փորձեց Հայկական հարցը
լուծել արևմտյան տերությունների աջակցությամբ, մեկ միասնական, անկախ
պետության մեջ միավորել Հայաստանի արևելյան և արևմտյան մասերը: Հայկական
հարցը քննարկվեց Փարիզի հաշտության կոնֆերանսում (1919-1920), որտեղ
որոշում ընդունվեց ԱՄՆ-ին տրամադրել Հայաստանի մանդատը: Այդ որոշումը
հաստատեց Ազգերի լիգան: Սակայն ԱՄՆ-ի Սենատը մերժեց նախագահ Վ. Վիլսոնի
առաջարկը Հայաստանի մանդատը վերցնելու վերաբերյալ:

14 մարտի, 1920, Ժնև

Սիրելի՛ Սիմոն

Ջավոն (1) նորից գրում է. մի ճար արեք, որ ուզենաք, կարող եք: Ասում եք՝ փող չկա, բայց սուղ բնակարաններ եք վարձել, որ բոլորը քննադատում են: Հրուշակու Ազգերի լիգան նորից 100 զվիցերական ֆրանկ է ուզում, շատ շուտով ուղարկեցեք: Ես չունեի, որ այս անգամ տայի, շուտով կարգադրեցեք:

Ուրեմն՝ նորից Չանգեզուրի շուրջ պատերազմ: Անգլիան ուզում է անպատճառ ունենալ Ջուդայի բերանը: Հնար չկա, կորած է թե՛ Ղարաբաղը, թե՛ Չանգեզուրը և թե՛ Նախիջևանը: Դուք հավատո՞ւմ եք Թյուրքահայաստանի ազատության: Ես դրան չեմ հավատում. հրաշք պիտի լինի, եթե ազատվի: Իտալիան անվերջ զինում է Մուստաֆա Քեմալին, Ֆրանսիան, գիտեք՝ ինչ շուն է: Անգլիան էլ, մյուս կողմից, Ադրբեջանին է զինում. խաբում են մեզ: Բոլշևիկներից էլ հույս չկա, նրանք էլ պանթուրանիստ են դարձել: Շատ մռայլ եմ տեսնում գործերը: Պոլսի առումը գարանտի չէ, քանի որ ոչ ոք լուրջ չի մտածում Հայաստան շինել:

...Վ. Տերյանի մահը (2) սարսափելի՛ ազդեց վրաս. թե՛ իբրև ինձ համար լավ ընկեր և թե՛ անմեան բանաստեղծ՝ անփոխարինելի է. մի բան գրիր «Վերածնունդի» (3) մեջ:

Պոեմներիս հրատարակության մասին սրտանց մտածիր. ամոք բան է, որ չեմ կարող հրատարակել, իսկ ուրիշներն իրենց հիմար բաները քշում են առաջ: Քեֆա շատ վատ է... Ատող և զայրացած գազան:

Քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Ջավոն, Ջավահիր Ներսիսյան, Լևոն Շանթի կինը:
2. Վահան Տերյանը (1885-1920) մահացել է 1920 թ. հունվարի 7-ին:
3. «Վերածնունդ»-ը՝ Արշակ Չոպանյանի խմբագրությամբ, լույս է տեսել Փարիզում: Այդ թվականներին լույս տեսած համարներում Սիմոն Դակոբյանի ստորագրությամբ Տերյանի մասին ոչ մի հոդված չգտանք:

Սիրելի՛ Միմոն

15 օր է՝ գնացիր, մի նամակ չգրեցիր՝ թեև ես այլևս սպասելիք չունեմ «Գերագույն խորհրդից», այդ ավագակապետ դահճապետներից, բայց և այնպես, կուգեի դրանց նորագույն լրբությունների մասին լսել։ Դու գիտես իմ հանգերգը՝ թթել-հեռանալ դրանց վրա և գնալ Պոլսով տուն։ Իզուր հույսեր են նույնիսկ Ամերիկայի վրա. դրան միայն գարոների (1) պես տարտարենները (2) կարող են հավատալ։ Հայաստանը այն է, ինչ որ ընկավ Ռուսիային, դա էլ վտանգված է։ Խնդրում եմ ինձ գրես, թե ի՞նչ է կատարվում մեզ մոտ՝ թուրք-թաթարները հաջողություն ունե՞ն, կարո՞ղ են մերոնք պահել սահմանները։ Ցավում եմ, որ այսպիսի մի փափուկ ժամանակ Համոյի (3) պես փայտածին՝ արտաքին գործերի նախարար. նախկին փորձերը բավարար չէին. Դաշնակցականները շատ են սիրահարված իրենց վրա։ Այսպես որ տանեն գործերը, ես դաշնակցական չեմ այլևս։

Անգլիական թերթերը շարունակ վատ լուրեր են տալիս Կիլիկիայի և Կովկասի մասին։ Դու՞ք ինչ տեղեկություն ունիք։ Ուրֆայի նահանգի պատճառով հայերը կոտորվա՞ծ են, թե՞ ոչ. ինձ թվում է, որ հայերը համաձայնության են եկել թուրքերի հետ։

Իմ մասին ի՞նչ արիր. գրեցիր (անընթեռնելի բառ). ես վերջերս հիվանդ էի, հիմա լավ եմ. վարդապետը մահից ազատվեց։

Քո՛ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Խոսքն Արմեն Գարոյի մասին է։
2. Նկատի ունի ֆրանսիացի արձակագիր, դրամատուրգ Ալֆոնս Դոդեի (1840-1897) «Տարասկոնցի Տարտարենը» համանուն վեպի հերոսին։ Վիպակը ֆրանսերենից հայերեն է թարգմանել է Վահրամ Թերզիբաշյանը, Երևան, 1937 թ.։
3. Խոսքը Համո Օհանջանյանի մասին է։

14 մայիսի, 1920, Ժնև

Սիրելի՛ Միմոն

...Ժնևում ինձ համար այլևս անկարելի է ապրել. ոչ մի տեղից փող չի գալիս: Ամերիկա գրում եմ, գրում, ո՛չ փող եմ ուղարկում, ո՛չ պատասխանում: Ընկերներ եկան-գնացին, կերան, լափեցին, ազգային գումարներով իրենց ու իրենց կնիկներին զարդարեցին, և ոչ ոք վրաս չմտածեց, նույնիսկ մի նվեր չտվին երեխայիս: Վերջապես, այդ մարդկանց ես արհամարհում եմ, հաշվում եմ ավագակներ, խաչագողեր և այլ ածականներով, որոնց արժանի են՝ չունենալով ո՛չ խելք, ո՛չ զարգացում, ո՛չ հեռատեսություն:

Մխիթարականն այն է, որ գոնե սրանք պիտի հեռանան, նետ խուղա՝ քեզ դոբրա¹: Այո՛, ոչնչություններ էին իմ աչքում քո այդ համոներդ, գարոներդ, Վարանդյան-Ահարոնյան, Սարգիս<յան>-Բարսեղյան և ամբողջ կլիկը:

Ցավում եմ, որ դու մնացիր, խայտառակեցիր քեզ այդ հիմարների հետ: Այժմ, եթե հնարավոր է, ուղղիր սխալդ և իսկույն քեզ մի կերպ Կովկաս նետիր: Նույնը ես եմ մտածում: Վճռել եմ Կովկաս գնալ, այնպես որ, խնդրում եմ, ինձ ճամբու ծախս, որ որոշել եք ինձ տալու 3 հոգու համար, առ մոտող կամ բանկը դիր: Եվ ինձ գրիր. մինչև այդ Ամերիկայից գուցե մի բան ստանամ: Ուզում եմ հիմա գանձես փողը, որ հետո չասես, թե չունենք: Թեև միշտ քեզ նման կրկնում ենք այդ հանգերգը, թե փող չկա: Բայց իրենց համար փող կա, այսինքն՝ իրենց կանանց տուալետի, 1250 ֆր. արժեցող վերարկուի և բոայի և այլն, և այլն...

Փողն իսկույն գանձիր, որ ապահով լինի իմ ճամբու ծախսը, այլապես որ մնամ այստեղ, դատապարտված եմ սովի:

Փողս որ ապահով լինի, մի կերպ ինձ Ռուսիա կձգեմ կամ եթե ոչ, մի այլ տեղ, ուր հնարավոր լինի գլուխս պահել՝ Ամերիկա, Եգիպտոս, Բայց, իհարկե, Ամերիկա՝ ավելի շուտ, եթե անկարելի եղավ Ռուսիա գնալ, թեև հնարավոր է: Միայն փող է պետք:

Փողը պետք է առնես, քանի ձեր նախագահը տակով չի արել՝ իր գոյությունն ապահովելու համար. ամեն բան սպասելի է կլիկից. ապացույցներ շատ կան:

Խնդրում եմ, շուտով պատասխանես և գրես Մուրադբեկյան եպիսկոպոսի (1) հասցեն:

Քո՛ւ Ավետիք

¹ Ռուսական ասացվածք: Հայերենում՝ «Չկա չարիք՝ առանց բարիքի»:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Խոսքն Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի՝ Խորեն Ա. Մուրադբեկյանի (1873-1938) մասին է (կաթողիկոս՝ 1932-1938): 1909 թ. ծեռնադրվել էր եպիսկոպոս, 1919 թ., որպես հայրապետական պատվիրակ, մեկնել Փարիզ՝ հաշտեցնելու Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսին մասնակցող հայկական երկու պատվիրակություններին:

46. Սիմոն Տակոբյանին

5 սեպտեմբերի, 1920, Ժնև

Սիրելի՛ Սիմոն

...Ժամանակը վատ է, մարդիկ դարձել են անգութ, կեղծավոր, եսամոլ։ Ա՛խ, մի գլուխս ձգելի Շիրակ, փռվելի հայրենի հողի վրա և լայի, լայի։ Այնպես ջղայնացած եմ, արդար զայրությո՜ւմ լեցուն։

Գլուխս կտրիր, եթե անարդարություն եմ գործում կամ ասում. եթե մի սրբություն կա, որի համար ապրում եմ, դա հայ որբն է, հայ չարքաշ ժողովուրդը, հայ ինքնագոհ բանակը, թքել եմ բոլոր մյուսների վրա՝ լինի ընկեր, գործիչ, դիպլոմատ։ Չախ ոտքիս այլասերված ճկույթը իր գիտակցությամբ դրանցից բարձր է։ Քեզ հաճելի չեն այս հայիռյանքները, ներիր, խնդրում եմ, բայց ընդունիր, որ ճիշտ եմ։

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 5՝ կրճատումներով։

14 ապրիլի, 1921, Վենետիկ

Սիրելի՛ Սիմոն

Մոտ երեք շաբաթ է, որ Վենետիկ եմք, և սկսել եմ պարապել: Բավական էժան է, և առայժմ կյանքը հաճելի է: Տեսնենք՝ մինչև ե՞րբ պիտի մնանք և ու՞ր պիտի գնանք: Ուղղակի, անհայրենիք դարձանք, և Հայաստանն ավելի երևակայական դարձավ, քան երբևէ: Երանելի էին ցարի ժամանակները. ոսկե դար էր...

Բոլորովին կտրված եմ Փարիզից և չեմ իմանում, թե ի՞նչ է կատարվում. մարդիկ այնքան հուսալքված են, որ սիրտ չունին նույնիսկ մի երկու տող գրելու. և ի՞նչ գրեն:

Կոտորվեց մի ողջ ժողովուրդ՝ փոխարեն ստանալով մի բեռ խոստումների, որ այսօր մի սանտիմ չարժե: Գոմե Ռուսահայաստանը փրկվեք, նա էլ օր օրի վրա ոչնչանում է. անհույս վիճակ է...

Դու ի՞նչ ես անում, աշխատանքդ ինչպե՞ս է առաջ գնում, ինչպե՞ս է առողջությունդ:

Ընդունիր մեր բոլորի բարևները, բարևներ՝ հայր սուրբերին:

Քո՛ւ Ավետիք

A.Issahakian, Fondamentor Celezi 2448, B.II, Venezia

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 5:

Սիրելի՛ Պողոս (1) ջան

Մի երկու շաբաթ առաջ նամակ ուղարկեցի քեզ եղբորս տղայի հետ՝ Նիկողայոս Իսահակյանի, սակայն, կարծեմ, դեռ նամակս չառած, նա վերադարձավ Պոլսից դեպի Կովկաս։ Նա թուրքերի արշավանքի ժամանակ փախավ Ալեքսանդրապոլից Պոլիս։ Եթե ներկայանա ձեզի, խնդրեմ, աչքի առաջ ունեցեք նրան. լավ, ազնիվ տղա է, պետք կուզա ձեզի։

Շտապ եմ գրում նամակս, որ գրաբերիս հասցենեմ։ Շատ պիտի ցավեմ, եթե առաջին նամակս քեզ չհասնի։ Մի քանի խոսք ևս ասեմ, վախենամ կրկնություններ անել, որ չեմ սիրում։ Ավելի կարճաբան լինելու համար ասեմ, որ ինչ կատարվեց Հայաստանում, իրերի բնական լոգիկն էր պահանջում։ Սև էր այն օրը, երբ ռուս բանակը հեռացավ Կովկասից՝ մատնելով հայերին վայրագ թշնամու ձեռքը, և, հետևապես, բախտավոր եմ համարում այն օրը, երբ մույն բանակը նորից եկավ Կովկաս՝ վերջ դնելու համար թաթար-վրացական հայակեր բլոկին։ Ես հույս ունեմ, որ մոտիկ ապագայում մաս բոլշևիկյան Ռուսիան պիտի հասկանա թուրքի կեղծ բոլշևիզմը, Էնվեր-բեմալյան խաղը, որի նպատակն է ռուսական ուժով հասնել իմպերիալիստական ձգտումներին, վերակազմել գորեղ խալիֆաթ՝ սուլթանաթաթախ, ֆեոդալական, համիալամական, հետադարձ հիմքերի վրա՝ ջնջելով կոլտուրական, ռուսասեր հայ տարրը։ Ռուսը պիտի հասկանա թուրքին և իրեն տեղը ցույց տա, և ձեր պատմական մեծ գործը պիտի լինի հասկացնել ռուսներին այս։ Այլապես՝ հայ ժողովուրդը խաբված պիտի զգա իրեն, ինչպես զգաց Եվրոպայից, և պիտի ատե ձեզ էլ, ռուսներին էլ, ինչպես ատում է անգլիացուն, ֆրանսիացուն և գերմանացուն։ Զոռով չի կարելի փշրել ժողովրդի իդեալները, աստվածները, չի կարելի հայ ժողովրդին կոտորել՝ հանուն Ասիայի փրկության, գրավել նրա հողը՝ հանուն պանթուրանիզմի և համիալամական եղբայրության և ապա պահանջել, որ հայը սիրե իքս իքսին։ Հայ ժողովուրդը կարող է բոլոր հոգով փարվել ռուսական կոլտուրային և մտայնությանը և տարածել այն Ասիայի մեջ, եթե ռուսները գոհացնեն հայ ժողովրդի պատմական ձգտումները հայկական հողերի հավաքման գործում, տրամաբանական սահմաններում։ Հանուն ի՞նչ գաղափարների Ռուսիան պիտի թուրքերին նվիրե Կարս, Վան, Մուշ, Վրաստանին՝ Լոռին, այլն, այլն։

Ես հավատում եմ, որ դուք՝ ընկերներովդ, եկել եք ազնիվ հայ ժողովրդին օգնելու, փրկելու, վերստեղծելու և ոչ թե սպունգով ջնջելու տմարդ թուրքերի կողմից կոտորած միլիոն հայերի արյունը և բոլշևիկ թուրքերի ջարդերը Ղարս-Շիրակում։

Դաշնակցականներին ջնջելով՝ նպատակի չեն հասնի. այդ գործն արդեն կատարում են շատ հաջող կերպով թուրքերը և կատարեցին, ինչպես ողորմելի Ավիս (2) և Աթաբեկով (3)՝ կարծելով, թե դաշնակներին կոտորելով՝ հայությունը կփրկեն: Դուք խելացի մարդիկ եք, ձեզանից սպասում ենք Հայաստանի վերաստեղծումն՝ ապահովելով նրա հողն ու հացը:

Ինձ համար ամեն կուսակցություններից ու գաղափարներից բարձր է հայ ժողովրդի գոյությունը և նրա հայրենիքը: Այդ պիտի լինի և Ձեզ համար:

Առաջին մամակիս մեջ գրել էի, թե ես ավելի բոլշևիկ եմ, քան Լենինը: Սրա հետ մամակ գրեցի և իմ վաղեմի և շատ սիրելի, ազնիվ ու խելացի Սիսակ Տեր-Սիմոնյանին, գրում եմ և Ա. Մյասնիկյանին երկրորդ մամակս:

Ջերմ և կարոտով բարևներ-համբույրներ:

Ըն՝ Ավիսիք Բասիսկյան

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1990, № 33:

1. Մակինցյան Պողոս (1884-1938), խորհրդային պետական, կուսակցական գործիչ, գրաքննադատ, թարգմանիչ, հրապարակախոս:
2. Նուրիջանյան Ավիս (1896-1937), հեղափոխական, կուսակցական և պետական գործիչ: Հայաստանի հեղկոմի անդամ: Ստորագրել է Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատման դեկլարացիան, 1921-1923 թթ.՝ Հայաստանի ռազմական գործերի ժողկոմ:
3. Գևորգ Աթաբեկյան (1892-1925), խորհրդային պետական գործիչ: Զոհվել է 1925 թ., մարտի 22-ին, ավիաաղետից, Ա. Մյասնիկյանի հետ մույն օդանավում:

Միրելի՛ Միմոն

Հայր Հովսեփից կլեսն մանրամասնություններ իմ մասին: Հիմա ամառանոց ենք, ունեցանք անտանելի շոգեր. երեխաս ծանր հիվանդացավ տաքերի պատճառով, հիմա լավ է: Ես, ուժով-գոռով, աշխատում եմ, գրում եմ, կարդում եմ, բայց մեծ մասով՝ թախծում, տխրում, սարսափելի տխրում. հոգեպես մենակ եմ, անընկեր: Միակ մոտիկ և սիրելի մարդն ինձ համար հայր Հովսեփն է. ռուսահայ է, սրանով շատ բան ասած կլինեմ: Մյուսները՝ եզվիտ, խորամանկ: Երեմյան Միմոնը (1), որ հեռվից բարևում էի, գալուս օրվանից վատ դիրք բռնեց իմ դեմ. խուսափեց, խուսափեց, հիմա իրար չենք բարևում: Նա ուզում է, որ ես իրեն հռչակեի մեծ բանաստեղծ, մեծ քննադատ: Իսկ ես մի՞թե ընդունակ եմ կեղծավորելու և գաճաճներին գլուխ խոնարհելու:

Մինչև խոր աշուն գյուղումն եմ, հետո Վենետիկ կդառնամ, եթե բնակարան գտնեմ: Եթե չգտնեմ, չգիտեմ՝ ինչ պիտի անեմ: Երեխայիս դպրոցը ցերեկօթիկ է, 4-5 ամիս անցավ, դեռ հայերեն տառերը չսովորեցրին. ողորմելի դպրոց...

Բայց ի՞նչ անենք, ու՞ր գնանք, հայրենիք չունինք, միջոց չունինք լավ տեղեր գնալու, պիտի տոկանք: Ռուսական ահավոր սովը (2) շատ է մտազբաղեցնում ինձ. վախենամ Հայաստանի միայն կմախքը մնա՝ բառի բուն իմաստով: Անհուն ողբալի է հայության վիճակը. Ջեթունը՝ ջնջված, Կիլիկիայի հայությունը՝ մոտալուտ վտանգի տակ:

Մ. Քենալի իշխած նահանգներում Թուրքիայի հայությունը՝ տարագիր և ջարդված, Կարսի նահանգի հայությունը՝ կոտորված ու կողոպտված, նույնպես՝ Շիրակի, Իգդիրի և այլուր: Հիմա էլ՝ սով, խղերա, ժանտախտ...

Շատ ցավ պատճառեց հայր Բառնաբասի վաղահաս մահը (3): Ի՞նչ էր պատճառը. առողջ մարդ էր, բարի, միամիտ, աշխատասեր...

Էհ, դժոխք է աշխարհը, պոեզիան էլ անկարող է չպարել, ոսկեզօծել...

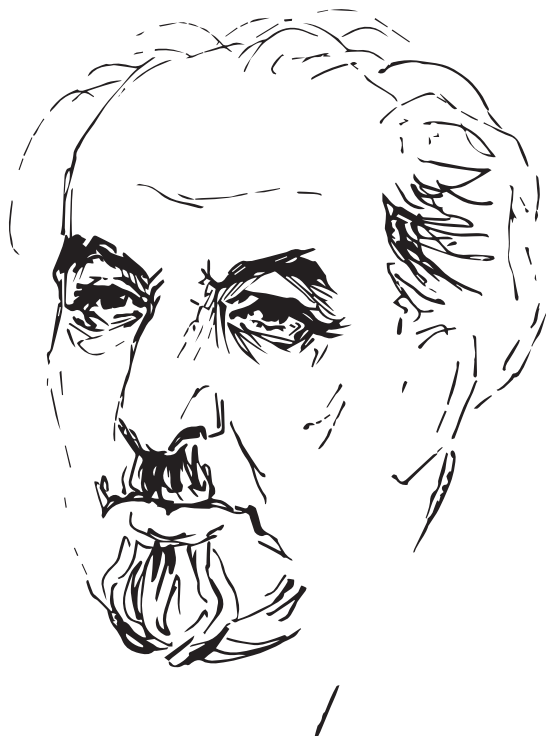
Ոչ մի տեղից նորություն չունեմ. բաներ գիտես, հաղորդիր: Ջերմ բարևներ՝ կնոջս կողմից և համբույրներ՝ ինձնից:

Քն՝ Ավետիք Բասիակյան

Issakian. Ginevra. Potter. Asolo/prov. di Treviso/Italie

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 5:

1. Սիմոն Երեմյան (1871-1938), բանասեր, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ: 1899-1902 թթ.՝ «Բազմավեպ», «Գեղունի» հանդեսների խմբագիր: Գրել է մենագրություններ հայ գրողների մասին՝ բաղկացած տասը հատորից՝ «Ազգային դեմքեր-գրագետ հայեր» (1913-1914 թթ.): Հրատարակել էր «Պատկերներ» բանաստեղծությունների ժողովածուն, որի մասին Իսահակյանը դրական կարծիք էր հայտնել. «Շատ սիրուն էջեր կան այնտեղ, իսկական բանաստեղծություններ, քնարական կտորներ»: (Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, № 6, 1979, էջ 146):
2. 1921-1922 թթ., ըստ «Սովետական մեծ հանրագիտարան»-ի, Ռուսաստանում սովը «անասելի մեծ չափերի էր. քաղցած էր 90 միլիոն բնակչություն, սովից մահացել էր միլիոն մարդ»:
3. 54-ամյա հայր Բառնաբաս Պիլեզիկճյանի մահին Իսահակյանը շատ ծանր տարավ:

Արիւնքի պէտք է իշխէ իմ,
իմ հիշողութիւնն է կոչում:
Մենակամ է սիրտը երգեցին,
Վրդի հեղեղն աղօթում...

Շատ սիրելի Ալեքսանդր (1)

Սրանից առաջ քեզ, ինչպես և սիրելի Սիսակ Տեր-Սիմոնյանին (2), երկուական նամակ եմ գրել եղբորս տղայի և երկրորդ անգամը հ. Դիոնիսիոս վրդ. Կալատուզյանի (3) միջոցով: Հույս ունեմ, որ մեկնումեկը ստացած կլինեք. ես սպասում եմ անհամբեր մի երկտող պատասխանի:

Անսահման վիշտ է պատճառում ինձ, որ մինչև վերջերս եղբայրական արյուն էր թափվում Սյունյաց լեռներում (4), ուրախ եմ, որ դադարեց այժմ հազար անգամ կոտորված ժողովրդի վերստին կոտորվումը, սակայն այդ ուրախությունը թունավորվում է այն ահավոր գույժից, որ Ռուսաստանը սովի մեջ է և համաճարակ հիվանդությունների, անհունորեն ցավ է պատճառում սիրելի ռուս ժողովրդի տառապանքը և, միևնույն ժամանակ, լցնում է սիրտս հուսահատությամբ, թե ի՞նչ պիտի լիներ հայ ժողովրդի գոյությունը, եթե սովն ու միկրոբը թշվառ Հայաստան մտնի:

Թերթերում կարդացի, որպեսզի թե Մուստաֆա Քեմալի (5) արշավանքը 60.000 հայերի կյանք արժեցավ՝ չհաշվելով ավերն ու կոդուպուտը: Սուրմալիի (6) և Նախիջևանի (7) անմոռանալի, անհաշտելի կորուստները:

Անհուն ցավով լսում եմ, որ մինչև հիմա Կարա-Բեքիր փաշայի (8) մոտ գերի են և վայրագ թուրքերի ձեռքում հալվում են ու մեռնում հայ գերիները՝ թե՛ զինվորները, թե՛ գյուղերից հավաքված խեղճ հայ պաշտելի գյուղացիները, որոնց, մասնավորապես, պաշտպան պիտի կանգնի բոլշևիզմը, եթե անկեղծ բարեկամ է աշխատավորին և չի մղում կեղծ ու պատիր դիպլոմատիա:

Ռուս բոլշևիկներն իրենք պիտի աշխատեն փրկել ոչ միայն հայ «էսիրները», այլև դարերի «էսիր-գերի» հայ ժողովուրդը Ասիայի ամենագլխի, ամենաստոր մի բարբարոս ցեղի ճիրաններից, եթե իրոք ուզում են հարգանք և պատկառանք ձեռք բերել ո՛չ միայն եվրոպացիների մոտ, այլև մահմեդական աշխարհի: Միայն բարձր սկզբունքներ գործադրելով կարող է մի կրոն, մի դոկտրինա ապրել և ո՛չ խոսքերով, օղային քարոզներով, որի մեջ սատանան ավելի պերճախոս է: Այս օրերին վշտով լսեցի, որ Շիրակի Քեաֆթառլու¹ գյուղից (Ալեքսանդրապոլի մոտ), Կարա-Բեքիրը հավաքել - տարել է մոտ 30 հայ երիտասարդներ և նրանց հետ մի պատկառելի, կրթված մարդ, իմ ազնիվ բարեկամ, մոտ 70 տարեկան ծերունի Պետրոս Նահապետյանը: Նրան գերի տանելուց հետո գյուղացիք գրավել են նրանց ամբողջ ունեցվածքը. խոսքս և խնդիրս դրա

¹ Բյավթառլու, այժմ՝ Փանիկ՝ գյուղ ՀՀ Շիրակի մարզում:

մասին չէ, որ հետ դարձնեք նրանցից խլվածը, այլ խորապես և բոլոր հոգով խնդրում եմ, որ ամեն միջոցներ ձեռք առնես այդ խեղճ մարդուն՝ Պետրոս Նահապետյանին, վերադարձնես գերությունից: Անշուշտ, լավ հարաբերության մեջ կարող եք լինել թուրքերի հետ, քանի որ նրանք էլ բոլշևիկ են, և կհարգվի քո դիմումը, ուստի նորից կխնդրեի՝ սրտիդ մոտ ընդունես նրան տուն դարձնելու հարցը:

...Պիտի իմացած լինեք թե՛ դուք՝ Հայաստանի ներկա կառավարիչները, և թե՛ Լենինն՝ իր գործիչներով, որ հայ ժողովուրդն է՝ գերազանցապես մի դեմոկրատ տարր, կոչված միայն Փոքր Ասիայում տարածելու սոցիալիզմի գաղափարները և ոչ թե թուրքամետ հետամնաց ցեղերը, որ անհուն կերպով ազգային-կրոնական նպատակներ ունեին և շահագործում են ռուսական հեղափոխության քառսը՝ գորեղանալու և ապա վնասելու իրեն՝ Ռուսաստանին: Այդ չեն կարող հասկանալ Կրեմլից հրամայողները, գոնե դուք նրանց հասկացնեք: Թուրք իսլամը երբեք ռուսին բարեկամ չի կարող լինել, եթե միայն Ռուսիայում իշխողը Կրեմլն է, ոչ թե Սիոնը:

Կխնդրեի ինձ գրեիր, թե արդյոք կարո՞ղ եմ ես հայրենիք վերադառնալ՝ առանց բոլշևիկ լինելու և դառնալու, այլ իբրև մի հայ գրող, որ ուզում է իր ժողովրդի մոտ գալ՝ նրա հետ խմելու դառնության բաժակը: Հույս ունիմ, որ, ի սեր հին մտերմության և սիրո, խնդիրս կհարգես և ջանք կթափես ծերունի գերին ազատելու:

Համբույրներով և ջերմ բարևներով՝

*քո՝ Ավետիք Բասիակյան
Հասցես՝ Վենետիկ, ս. Ղազարի վանքը:*

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1990, № 33:

1. Ալեքսանդր Մյասնիկյան (1886-1925) կուսակցական և ռազմական գործիչ, գրականագետ: 1921 թ. նշանակվել է Խորհրդային Հայաստանի կառավարության նախագահ և ռազմական գործերի ժողկոմ: 1925 թ. մարտի 22-ին. Մյասնիկյանը՝ Աթարբեկյանի և Մոզիլևսկու հետ ինքնաթիռով Սուխումի մեկնելիս, զոհվում է. ինքնաթիռն օդում այրվում է:
2. Տեր-Սիմոնյան Սիսակ (1872-1935), գրական, հասարակական, պետական գործիչ: Դրաստամատ Տեր-Սիմոնյանի հորեղբայրը, Իսահակյանի երիտասարդության ընկերը: Օդեսայի աքսորավայրում Իսահակյանը նրա հետ է եղել: «Գրական նախանձ» (1927, Վենետիկ) պատմվածքի հերոսը հենց Սիսակն էր: Հայրենիք վերադառնալուց հետո շարունակվել է նրանց բարեկամությունը:
3. Դիոնիսոս Կալատուզյան, ծննդյան անունը՝ Ստեփան Կալատուզով (1872-1931): Մխիթարյան միաբանության անդամ է դարձել 1890 թ., վարդապետ է օծվել 1892 թ.:
4. 1920 թ. դեկտեմբերի 25-ին, Տաթևի վանքում, հրավիրվեց համազանգեզուրյան 1-ին համագումարը: Որոշվեց Զանգեզուրը ժամանակավորապես հռչակել անկախ պետություն՝ Ինքնավար Այդնիք, մինչև պարզ կդառնար Հայաստանին միանալու հնարավորությունը: 1921 թ. ապրիլի 27-ին, նույն վայրում, տեղի ունեցավ 2-րդ համագումարը, որը երկրամասը հռչակեց Լեռնա-Հայաստան:
5. Աթաթուրք Մուստաֆա Քեմալ (1881-1938), թուրք քաղաքական, ռազմական և պետական գործիչ, Թուրքական հանրապետության հիմնադիրը և առաջին նախագահը:
6. Մոսկվայի պայմանագրով (1921, մարտի 16)՝ Ռուսաստանը ճանաչում էր Թուրքիայի ինքնիշխանությունը Ազգային մեծ ուխտի՝ թուրքական ճանաչած բոլոր տարածքների նկատմամբ: Թուրքիան, իր հերթին, հրաժարվում էր Բաթումիից՝ փոխարենը ստանալով Սուրմալուի գավառը:
7. Մոսկվայի պայմանագրին հաջորդեց Կարսի պայմանագիրը (1921, հոկտեմբերի 13): Ըստ այդմ՝ Թուրքիային է անցել Կարսի մարզը՝ գրեթե ամբողջությամբ, Սուրմալուի գավառը՝ ներառյալ Արարատ լեռն՝ իր հարակից շրջաններով, իսկ Ադրբեջանին՝ Նախիջևանի շրջանը, որը սահմանվել է որպես ինքնավար կազմավորում:
8. Բյազըմ Կարաբեքիր (1882-1948), թուրք գեներալ, փաշա:

Վեհափառ հ<այր> Սիմոն Երեմյան (1), տեսուչ Մուրադ-Ռափայելյան դպրոցին

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Երեկ որդիս բերեց Ձեր նամակը. մինչև հիմա զարմացած եմ և չեմ կարողանում հասկանալ այն շարժառիթներն ու պատճառները, որ վարչությունը ստիպել է տղան անմիջապես ճամփու դնելու:

Ես կարծում եմ, որ իմ առաջարկները Ձեզի ավելի քան տրամաբանական էին, անշուշտ, խորհողների մասին է խոսքս, ու վարչությունը կամ «խրավզետը» պիտի համբերություն և տակտ ունենար սպասելու իմ նամակին, որ գրված - պատրաստ էր, երբ որդիս եկավ:

Պիտի մտածել, որ Վարչությունն իր կամ իրեն հատուկ պատճառները պիտի ունեցած լինի որդուս 24 ժամ հետո տուն ուղարկելու համար մի հիմնարկությունից, որ համազգային է և ոչ խնամիների վայր կամ ներքին կռիվների բույն, ու, մանավանդ, լավ խորհած պիտի լինի հետևանքների մասին, որովհետև ամեն թռչունի միս չի ուտվի:

Կյանքիս մեջ շատ սխալներ եմ գործել, բայց սխալներից ոչ պզտիկն այն է, որ Ժնևից եկա Վենետիկ՝ հավատալով ու հույս ունենալով, թե մոտ եմ լինելու հայկական մտավոր մի օջախի, որից թե՛ ես և թե՛ որդիս պիտի օգտվեինք, սակայն հիմնավորց մարգարեի ասածի պես եղավ. «Անիծվես, մարդ, որ հույսդ է մարդ»:

Այժմ ես չեմ մտածում որդիս դպրոց դնել, այլ պահանջում եմ բացառություն վարչության այդ բարբարոս վարմունքի համար: Դա զուտ իմ անձնական պատվի խնդիրն է, ապտակ՝ ինձ հասցրած... (մի երկու բառ՝ անընթեռնելի):

Շնորհակալություն՝ Ձեր վերաբերմունքի համար:

Հարգանքներով Ձերդ՝

Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է լուսատիպ պատճենից, ԳԱԹ, բնագիրը՝ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության դիվանում:

1. Երեմյան Սիմոն (1871-1936), հայ բնագետ, գրող, բանասեր:
2. Մուրադ-Ռափայելյան վարժարան, հիմնադրվել է Վենետիկում, 1836 թ., գիշերօթիկ:

Սիրելի՛ Միմոն

Այսօր ստացա նամակդ, արդեն լսել էի ամսագիր (1) հրատարակելու միտքդ, և Հովհաննես խանն (2) էլ հաստատեց: Շատ ուրախ եմ այդ ձեռնարկիդ համար, որ արդեն պահանջվում էր, և այդ միտքը ես էլ փայփայում էի: Կբաղձամ հաջողություն և տևողություն և կբերեմ իմ աջակցությունը:

Խանն ասաց, որ քեզ հայտնի է արդեն այն ահավոր լուրը եղբորդ մասին, որ ես կարդացել էի և չէի սիրտ արել քեզ հայտնել: Գուցե և սխալ է, սակայն, հոգի՛ս, բառ չունեմ ասելու մխիթարական: Պիտի խոնարհվել և հաշտվել...

Խանն ինձ համոզեց, որ Վիեննա տեղափոխվեմ թե՛ իբրև առասպելական էժան երկիր, թե՛ կուլտուրական միջավայր, գործի (ամսագրի տեսակետից) գործելու տեղ, գիրք հրատարակելու և, մանավանդ, երեխայիս կրթության համար նպաստավոր: Պիտի ասեմ, որ ս. Ղազարի Մխիթարյանները գլխիս սառը ջուր ածեցին. ոչ մի բարեկամական վերաբերմունք: Մի կողմ թողնենք գրքի հրատարակելը, որն ուղղակի անկարելի է, այլ շատ զայրացուցիչ, բարբարոս վարվեցին հետս: Երեխայիս 2 ամսանոց դուրս արեցին դպրոցից և ոչ մի գնով գիշերօթիկ աշակերտ չեն ընդունում, որովհետև... կաթոլիկ չեմ: Այժմ միայն ցերեկօթիկ է, և մինչև նույնիսկ հայերեն պարզ գրել-կարդալ չսովորեցուցին: Այնպես են վարվում, որ հեռանամ Վենետիկից և չլիտեմ իրենց սրիկայությունները և ազգակործան ընթացքը: Գիտես, որ սա կորած, լատինացած վանք է դարձել, ինտրիգների, կոիվների որջ և Վատիկանի ստրուկ: Չարժե երեխաս այստեղ պահել, քեև եթե ուզեման, վերջը կմտցնեմ գիշերօթիկ, որովհետև շան պես վախենում են ինձնից՝ չլինի թե թերթում գրեմ...

Հիմա դու ինձ մարդավարի գրիր, թե արժե՞, որ Վիեննա տեղափոխվեմ: Ինչքա՞ն դրամով կարող եմ լավ ապրել, անկարիք, այսինքն՝ ունենալով քաղաքի լավ մասում (ոչ բուրժուական, բայց օդավետ) 2 սենյակ և խոհանոց, կահավորված, սնունդը կարգին, հագուստ, լվացք և այլն: Եվ, վերջապես, երեխայիս հարցը. ի՞նչ դպրոց մտցնեմ կամ այնպիսի պանսիոն, որ ֆրանսերենը լավ դրված լինի, որ տղաս չմոռանա այդ լեզուն, որ արդեն տիրապետում է, բայց իբրև մանուկ՝ շատ շուտ կմոռանա, ափսոս է: Կամ հնարավոր է գտնել մի լավ ուսուցիչ ֆրանսերեն լեզվի, որ շաբաթը մի երկու ամսանոց պարապի հետը:

Այստեղ մի հայ ընտանիք կա՝ Օքսենտ Ֆեներճյան (Fenerdjyan), հասցե՝ Unter donaustrasse 23, II bis.: Նրա երկու տղաները այստեղ էին սովորում, Մ. Ռաֆայելյան դպրոցում, բայց հիմա Վիեննա են գտնվում և քաղաքից դուրս մի պանսիոնում: Կիսնդրեի նրանց հորը հարցնես, թե ի՞նչ պայմաններ

րով են ընդունում, ի՞նչ գումար տարեկան, ի՞նչ տիպի դպրոց է, ինչպե՞ս են կերակրում և ինձ գրես: Եվ՝ տեղ կա՞մեր երեխային:

Ուրեմն, կգրես տվածս հարցերի մասին և արդյոք դյուրի՞ն է բնակարան գտնելը: Կամ մենք զանք և որոնենք՝ ապրելով այդտեղ մի հօտելում կամ ընտանեկան պանսիոնում, տանելի գումարով: Մենք այստեղ տանը շատ թանկ ենք վճարում, և իմ բյուջեն ամսական միայն 500 ֆրանսիական ֆրանկ է: Գրիր և հօտելի կամ պանսիոնի մասին: Այս գումարով մենք այդտեղ չենք կարող ապրել, շատ ենք նեղվում, և ավելին չեմ կարող ունենալ: Ուրեմն՝ սպասում եմ քո խորհուրդներին, որ որոշեմ Վիեննա տեղափոխվելս:

Գալով նյութ ուղարկելու՝ ձեռքիս տակ պատրաստի բան չունեմ: Ունեի բավական բաներ, ուղարկեցի «Ճակատամարտ»-ին (3)՝ հինգ ոտանավոր, մի պոեմ, մի արձակ բան, բայց 3 ամիս է ձայն չկա՝ ստացե՞լ են, թե՞ ոչ, տպու՞մ են, թե՞ ոչ: Այսօր պիտի գրեմ նորը, սակայն գլուխս շատ խառն է, մանավանդ երբ տեղափոխվելու հարցն էլ եկավ:

Ուրիշ բան ունեմ գրելու, բայց մնա առայժմ. գրածս գործնական բաների մասին է:

Ձերն բարևներով՝ իմ և կնոջս կողմից, մնամ համբույրներով՝

Զո՛ւ Ավետիք

Գրիր դպրոցի հասցեով:

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 5:

1. Սիմոն Զակոբյանի խմբագրությամբ Վիեննայում լույս տեսավ «Արեգ» գրական, գիտական ամսագիրը: 1922-1924 թթ.՝ ամսագիր, 1924 թ. հունվարից՝ երկշաբաթ-թերթ: Իսահակյանն աշխատակցել է հանդեսին:
2. Զովհաննես Մասեհյան (1864-1931), թարգմանիչ, դիվանագետ: 1890-ականներից զբաղվել է գրական-թարգմանական աշխատանքով, ողջ կյանքը նվիրել է Շեքսպիրի երկերի թարգմանությանը՝ հասնելով դասական աստիճանի: Կատարել է թարգմանություններ նաև Բայրոնից և այլ հեղինակներից: Աջակցել է Իսահակյանին թե՛ նյութապես, թե՛ բարոյապես:
3. «Ճակատամարտ» օրաթերթը լույս է տեսել Պոլսում, 1918-1924: Խմբագրել են Շ. Միսակյանը, Զ. Սիրունին, Մ. Ասլանյանը:

26 նոյեմբերի, 1921, Վենետիկ

Միմոն ջան

Պ<արոն> Ա. Երեմյանի (1) հետ քեզ մի պոեմ ուղարկեցի, սակայն կխնդրեմ, որ առայժմ չիրապարակես, որովհետև դա ուրիշ բաների հետ Պոլիս էի ուղարկել, սակայն չէին տպում ու չէին պատասխանում, ապա գրեցի, որ էլ չտպեն, ուրիշի եմ տվել, սակայն երեկ նամակ եմ առնում: Գրում եմ՝ երկու նյութը տվել ենք ինչ-որ «Հայկաշեն» ժողովածուի (ես ուղարկել էի «Ճակատամարտ»-ին), սակայն չեմ իմանում՝ ի՞նչ նյութ եմ առել: Վախենամ՝ քեզ դրկածն եմ առել, որով խայտառակություն կլինի միաժամանակ երկու տեղ տպվի, ուստի խընդրում եմ, որ չտպես, մինչև պարզվի: Քեզ շուտով ուրիշ նյութ կորկեմ:

Ես էլ առայժմ Վենետիկ հաստատվեցի, դժվար էր երեխայի տեղափոխման հարցը: Մանրամասն կգրեմ. տրամադրությունս շատ վատ է: Հայաստանի վիճակն ինձ շատ է մտահոգում, փրկությունը ռուսներից է, նրանք էլ մեզ վաճառում են թուրքերին. ամեն պետություն մեզ հանդեպ դիպլոմատի է բանեցնում, որին դու հավատում ես... Երազատես....

Ինչու՞ չես գրում:

Համբույրներով քո՝

Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 5:

1. Խոսքը բանասեր, արվեստագետ Արամ Երեմյանի (1898-1972) մասին է, որն այդ տարիներին սովորում էր Վիեննայի համալսարանի պատմության բաժնում: Աշխատակցել է իրանահայ և սփյուռքահայ տասնյակ պարբերականների: 1956 թ. Բուենոս Այրեսում տպագրել է «Ավ. Իսահակյան» մենագրությունը:

2 դեկտեմբերի, 1921, Վենետիկ

Սիրելի՛ Սիմոն

Ներողություն, որ ուշ եմ ուղարկում նյութերս. այս 4 օր է՝ սաստիկ հարբուխ ունեի, թոթի չէի կարող մայել։ Հետո հագիվ կարողացա այս երկու կտորն ուղարկել քեզ։ Ժամանակս ամբողջովին կլանված է «Ուստա Կարո» վեպի լրացումով, որ մոձավանջի պես մատել է վրաս. շատ նյութեր ունիմ, բայց ժամանակ չունիմ նրանցով զբաղվելու. ուզում եմ «Ուստա Կարո»-ն մի կողմ դնել, որ անցնեմ մյուս նյութերիս, որոնք կարճ են, բայց շատ լավ՝ պոեմներ, պատմվածքներ։

Գրել էի, որ առայժմ չտպես «Բանաստեղծի երազը»՝ մինչև պարզվի խնդիրը, որովհետև չգիտեմ, թե Պոլիս ո՞ր նյութն են առել։ Համենայն դեպս, ես արդար եմ վարովել, մեղավորը նրանք են, որ 4-5 ամիս ինձ չեն պատասխանում։

Եվ եթե տպել ես ու հնար չկա, թող մնա, կբացատրենք, եթե հարկ եղավ։

Ստացել եմ մամակդ։ Վիեննա գալներս այս ձմեռ չեղավ. վախեցա, որ երեխան անգործ, պարապ անցկացնե։ Շնորհակալություն քո նեղության համար։

Ցավում եմ, որ լավ նյութ չկարողացա տալ քեզ։ Մյուս անգամ, վնաս չունի։

Խնդրում եմ գրես Սնարի (1) հասցեն, որ չունեմ։

Շուտով ընդարձակ ու հանգամանորեն մամակ կգրեմ քեզ։

Ի՞նչ կարծիք ունես Հ. Թումանյանի միսիայի (2) մասին։

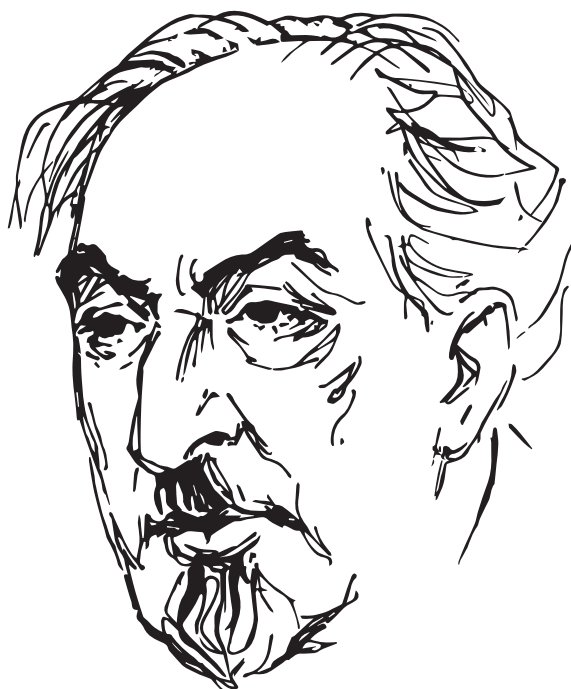
Ես շփոթված եմ, չգիտեմ՝ ինչ ասեմ...

Համբույրներով ու բարևներով, բարևներ կնոջիցս՝ քեզի։

Քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազիկ» ամսագրից, 1983, № 3:

1. Սնար Սնարյան (Նարինյան Սիմոն), 1922-1924 թթ. Նյու Յորքում լույս տեսնող «Բանվոր» թերթի խմբագիր։
2. Թումանյանը՝ որպես Հայաստանի օգնության կոմիտեի (ՀՕԿ) նախագահ (1921-22), 1921 թ. աշմանը մեկնել է Պոլիս, նոյեմբերի 4-ին «Երկիր» թերթում հրատարակել ՀՕԿ հայտարարությունը։ Իսահակյանի ակնարկը Պոլիս կատարած առաքելության մասին է։

Զանգեզուրի խոլ լեռները երբ հասնի,
ե... արևը դե կանա խորքեր եր ջրամուկայ.
Բայց իմ սիրտը կարծես չափի, հա՛ն չափի,
Կես յարկած է, Կես աշխարհ է, Կես աշխարհ...»

Սիրելի՛ Վարդգես (1)

Ստացա Համլիկի (2) նամակը՝ քո դրկած. շնորհակալություններս: Սակայն Հովհաննեսի նամակի մեջ չկային ինձ հետաքրքրող տեղեկությունները. կարծում էի, թե տ. Արմենուհին (3), գալով ինձ, լուրեր բերած կլինի: Սպասեցի, չեղավ:

Հիմա դառնանք ինձ, հետո՝ քեզ: Ամսից ավելի է, որ այստեղ եմք. ե՞րբ պիտի վերջանա այս օտարությունը: Դու ի՞նչ ես անում, ինչպե՞ս տեղավորվեցար, ի՞նչ է անում Արմենուհին, ի՞նչ կա Փարիզի գաղութի մեջ:

Մեկ-մեկ կարդում եմ «Հայրենիք»-ի մեջ գրածոյ հոդվածները, սակայն բոլշևիզմի դեմ հարձակումներդ չեմ համակրում. միակ փրկությունը դըժբախտ հայ ժողովրդի՝ ռուսն է՝ լինի ցար, կադետ թե բոլշևիկ: Ընտրությունը ռուսի ու թուրքի մեջ է: Դա <է> մեր ճակատագիրը: Մեր ուժերով անկախություն չենք կարող ունենալ. ո՛չ մի օգնող դրսի ուժ չկա, ամեն բան սուտ, փրփուր դուրս եկավ: Անգլիա, Ֆրանսիա, Ամերիկա թքեցին վրաներս: Ինչի՞ վրա է հույսը: Իհարկե, քեզ համար նոր խոսքեր չեն սրանք, ամեն հայ գրեթե սա գիտի և այն էլ գիտի, որ Եվրոպան ոչ միայն չի փրկի հային, այլ կուզենա և գործադրում է հայի ոչնչացումը (Ֆրանսիան՝ Կիլիկիայում, Անգլիան՝ Ղարաբաղում): Այս է, ուրեմն, մեզ մնում է ռուսը: Պիտի անվերջ նրանց հետաքրքրել մեզանով, պարզել, պարզաբանել, թուրքերի մասին նրանց ճիշտ տեղեկություն տալ՝ անձամբ տեսնվելով նրանց հետ, ծանոթանալով, նրանց մեջ մտնելով, նրանց հետ գործելով...

Մանավանդ դուրս չեկավ Հ. Թումանյանի մասին գրածոյ. շատ վիրավորական է նրա համար (4): Ամեն բան կարելի է մտածել, բայց չի կարելի ասել հրապարակավ: Եվ հետո՝ Թումանյանը մի միջոց է, որով կօգտվի սովահար հայ ժողովուրդը. պիտի բարձր դասել ժողովրդի շահերը կուսակցական կամ անձնական համակրություն-հակակրությունից:

Այսբան. խնդրեմ չնեղանա: Ես քեզ Վենետիկ խորհուրդ տվի, թե Փարիզում կամ այլուր, երբ լինիս, մի՛ դուրս եկ բոլշևիկների դեմ, մտածիր հետևանքների մասին, վերադարձի մասին: Հիմա այլևս չես կարող Կովկաս դառնալ, բանի որ բոլշևիկներ կան, իսկ սրանք դեռ շատ կմնան. ափսոս սխալվեցիր: Աստված տա, որ ես սխալված լինեմ:

1. Վարդգես Ահարոնյան (1888-1965), հասարակական գործիչ, իրավաբան, գրող, մանկավարժ, Ավետիս Ահարոնյանի որդին:
2. Խոսքը Չոլի. Թումանյանի որդու՝ Չամլիկ Թումանյանի (1896-1938) մասին է:
3. Խոսքը Վարդգես Ահարոնյանի կնոջ՝ Արմենուհի Տիգրանյանի մասին է:
4. Խոսքը Յ. Թումանյանի՝ 1921 թ. մայիսի 1-ին գրած քառյակին Վ. Ահարոնյանի արձագանքի մասին է.

Արյունալի աղետներով, աղմուկներով ահարկու,

Արևմուտքի ըստրուկները մեքենայի և ոսկու

իրենց հոգու անապատից խուսափում են խուռներում

Դեպ Արևելքն աստվածային-հայրենիքը իմ հոգու...

Վ. Ահարոնյանը գրել է «Այս քառյակը գրված է 1921-ին, այսինքն՝ այն ժամանակ, երբ Ռուսաստանում բոլշևիկյան հեղափոխությունը իր ամբողջ թափի մեջ էր, երբ թվում էր, թե բոլշևիզմին պիտի հաջողվի Արևելքը ոտքի հանել ընդդեմ Արևմուտքի: (...) Ակներև է, որ վերի տողերի մեջ արտահայտվել է ժամանակի ոգին, ճիշտ այդ օրերին Կովկաս խուժած բոլշևիզմի չափազանցված արևելասիրությունը» (Վ. Ահարոնյան, «Չոլի. Թումանյան մարդը և բանաստեղծը», Բոստոն, 1936, էջ 107-108):

Միրելի՛ Միմոն

Ստացա նամակդ: Լավ կլինի, որ տանս (1) հասցեին գրես, որ շուտ ստանամ:

Համաձայն եմ, որ «Արաքսի ծնունդի» վերջին երկու տունը հանես, սակայն վրան գրես, թե «Ուս<տա> Կարո»-ից, և աշուղ Վշտալիի գրույցը (2), որովհետև ես այնպիսի գույն եմ տվել, որպես թե պատմողն աշուղ է, այլակերպ՝ ուրիշ տեսակ գրած կլինեի: Հարկ չկա, որ առաջին էջերի վրա շարես:

Երևի ստացել ես արդեն «Սասնա Մհեր»-ը: Եթե տպել ես, և արդեն ուշ չէ, խնդրում եմ, վերջի պարբերությունն այսպես փոխես.

...«Երբ ռամիկ ուզեմա...

Այս երկտողը՝

Դուրս կուգամ էն պահ՝

Աշխարհք ավերեմ,

Ռամկություն բերեմ,

Ռամկի իրավունք

Եվ մարտիրոսվիմ

Մեջ էդ սուրբ կռվին»:

Սակայն եթե «սուրբ» բառը գտնես ռոմանտիկ, ճոռոմ, պաթետիկ, կուգես այսպես տպիր.

Ու մարտիրոսվիմ

Էդ կռվի միջին:

Ինձ թվում է, որ «սուրբ»-ը տեղին է, հարմար է: Մի խոսքով՝ երկմիտ եմ: Այլևս՝ ոչ մի փոփոխություն: Իսկ վերևի երկտողը՝ անպատճառ. առաջին վարիանտն արձակ գույն ունի:

Սրա հետ ուղարկում եմ այս գրույցը՝ «Սփոփանքը»: Գրիր՝ ի՞նչ ես անում, ի՞նչ ես գրում: Բարևներ և համբույրներ:

Զո՛ւ Ավետիք

Տպագրված է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 6:

1. Միմոն Հակոբյանն Իսահակյանին նամակներ է գրել վանքի հասցեով: Իսահակյանի խնդրանքը՝ գրել իր տան հասցեով, սրան է վերաբերում:
2. «Արաքսի ծնունդը» («Աշուղ Վշտալիի գրույցը») տպագրվել է «Արեգ» հանդեսի № 2-ում: Ըստ «Երկերի ժողովածու»-ի՝ ունի «Ինչու՞մն է սփոփանքը» խորագիրը:

Սիրելի՛ Միմոն

Մեծ ուրախությամբ ստացա նամակդ և գրքերդ, միայն շատ ցավ պատճառեց, որ տնից գեշ լուր ունես։ Ի՞նչ է արդյոք՝ քաղցած եմ, թե՞ մահ կա։ Ես էլ շատ գեշ լուրեր ունեմ, բայց պիտի տանել. դարը լիքն է թույնով, պարապմունքի մեջ պիտի գինովնալ ու մոռանալ. ուրիշ ճար չկա։ Քանի որ շատ հավնել ես «Միեր»-ը, ուստի դա նվիրում եմ քո սիրելի անվանը։ Անպատճառ վրան գրիր.

«Սիրելի Միմոն Հակոբյանին

Սրտագին նվեր՝ հեղինակից»:

Այս նոր ավելացրած կտորները, խնդրում եմ, իր տեղերը դնես. թե՛ ավելի կնպաստե Միերի հոգեբանական զարգացման և թե՛ կգեղեցկանա ու կճոխանա։ Այդ պոեմը գրել եմ 3-4 օրվա մեջ և, հակառակ իմ սովորության, իսկույն հանձնեցի հրապարակման։ Եթե մոտս պահեի մի երկու ամիս, շատ ուղղումներ կանեի։ Հիմա այդպես եմ վարվում գրածներիս հետ, իսկ առաջ՝ քանաքը չչորացած, հրապարակ կհանեի։ Եթե օրը գա, որ առանձին տպեմ, այդ միջոցին սրբագրություններ կանեմ։

Կխնդրեի ազատ ժամանակ գտնես և նկատողություններդ անես։ Ես էլ ուզում եմ, որ սա անպակաս բան լինի, քանի որ գաղափարը միջի մեծ է, ոգևորիչ, անմահ և գեշ չէ գրված՝ սեղմ է և ուժեղ։

Եթե Աստված կյանք տա, դեռ շատ բան կգրեմ.

«Քանի ողջ է Սայաթ-Նովան,

Շատ բան կու տեսնիս, քամանչա»:

«Օբլոմով» (1) պետք չէ. արդեն կարդալու շատ բան ունիմ։

Բարևներ Սոֆիից, համբույրներով՝ քո Ավետիք։

Խնդրում եմ շուտով պատասխանես մի բաց նամակով՝ ստանալնիդ։

Արտատպված է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Խոսքն Իվան Գոնչարովի (1812-1891) «Օբլոմով» վեպի մասին է։

21 հունվարի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Սիմոն

Երեկ ուղարկեցի նոր կտորներ «Սասմա Միեր»-ից, այսօր էլ՝ ներփակներ: Վախենում եմ ուղղումների մասին խճճվես: Խնդրում եմ ուշադիր լինես:

Կստանաս և «Գարունը»: Եթե չհավանես, խնդրում եմ, ետ դրկես, կպահեմ մի ուրիշի համար:

Մոռացար գրել Նարինյանի (1) հասցեն և հանգուցյալ Հ. Բառնաբասի մոտ թողած գրքերիս մասին: Եթե անհարմար է, ասա՛, ես գրեմ՝ ու՞մ գրեմ: Բարևներով՝

քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Խոսքը լրագրող, հրատարակիչ, հասարակական գործիչ Սնար Սնարյանի մասին է: Նյու Յորքի Հայ բանվորական կուսակցության «Բանվոր» պարբերականի խմբագրական մարմնի անդամ: Մինչև 1934 թ. ապրել է Նյու Յորքում, այնուհետև տեղափոխվել Խորհրդային Հայաստան:

Լոս Գիշերին հեռու ցնդից
Ար երգ հասաւ իմ սրբորն,
Այն ու՛մ սիրցն էր՝ սեր ու թախիժ
Բերկի, փառկի իմ սրբորն:

Միրելի՛ Միմոն

Նորից ուղղումներ. հոգիդ հանեցի: Պատճառն այն է, որ շատ շտապ ուղարկեցի քեզ, և նկատում եմ, որ շատ բացեր կան պոեմի մեջ: Հիմա թվում է ինձ լրիվ:

Սակայն թե չես կարող մեջեն ելլել, կգտնես խճճված ուղղումներս, լավ կանես բոլորը ինձ ետ ուղարկես՝ բնագրի հետ (սրանով՝ չորս մամակ), մի լավ ուղղեմ և ետ ուղարկեմ քեզ (շատ էջեր չունեմ մոտս, թղթերը կորած են):

Բերդի մասին փոփոխելս շատ հիմնավոր է. Գարեգ<ին> եպիսկոպոս> Հովսեփյանի (1) վարիանտով՝ Միեր Զգիրու¹ գետը բարի նպատակով է երկու մասի բաժանում, իսկ բերդը շինում է Սասուն (թեև այստեղ էլ է շինում՝ Բուրջբալակ), և մինչև այսօր էլ կոչվում է Միերի տապան: Այս խմբագրությունն ավելի հարմար է և ճիշտ:

Հորեղբոր վարմունքն էլ պարզել անհրաժեշտ էր, որ կուզեին Միերի տեղ իրենց որդին ժառանգել տալ Զոջենց աթոռին:

Հ. Արսեն Ղազիկյանը (2), որ հասկացող մարդ է, նրա մոտ կարդացի, հիացավ, ասաց, որ անմման պոեմ է. թե՛ ձևը, թե՛ գաղափարը: Շատ ուրախ եմ:

Միայն, խնդրում եմ, ուղղումներս չարհամարիես. եթե բնագիրը չես կարող դրկել, խնդրում եմ, անպատճառ սրբագրությունն ինձ ուղարկես մի օրինակ, որ տպվելուց առաջ տեսնեմ, թե կարգին ես տեղավորել:

Կուզեի, որ առանձին գրքույկով արտատպենք (3) գոնե մի 1000 օրինակ, գրիր՝ ինչքան ծախս կմատի, թերևս ի վիճակի լինեմ ծախսը քաշելու: Տառերը կդնես «Բանաստեղծի երազի» տառերը. լավն է:

Սպասում եմ մամակիս պատասխանին:

Էլ ուղղումներ չեմ անի. միամիտ կաց:

Թե՛ կլինս և թե՛ տղաս ոգևորված են պոեմով. կլինս կուզե, որ տպվի առանձին: Բայց չմոռանաս քո անվանդ նվերը դնել:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Արտատպման թուղթը լինի «Արեգ»-ի թղթից, կարծում եմ, որ 1000 օրինակը շատ շուտ կվաճառվի, մանավանդ Կովկասում:

¹ Զգիր, պատմական Աղբակից դեպի հարավ ընկնող գավառ: Զգիրու գետի անվանումն է Զգիրու-շատ:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 6:

1. Հովսեփյան Գարեգին (1867-1952), բանասեր, արվեստագետ, հոգևոր գործիչ: 1892-1896 թթ. սովորել է Լայպցիգի և Յալեի (Գերմանիա) համալսարաններում: Բանասիրական աշխատանքով է զբաղվել 1890-ականներից: 1890 թ. լույս է ընծայել «Փռչող քերթեր ժողովրդական բանահյուսությունից» և «Սասնա ծռեր» գրքերը:
2. Ղազիկյան Արսեն (1870-1932), բանասեր, թարգմանիչ, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ:
3. 1936 թ. Իսահակյանն ընդմիջտ վերադառնալով հայրենիք՝ նորովի խմբագրում է և մշակում «Սասնա ծռեր» վիպերգը և տպագրում առանձին գրքով: Վերամշակման մեջ հիմնականը «Վերջերգ»-ն է:

Սիրելի՛ Սիմոն

Ծրարդ հենց այսօր առավոտ ստացա, ճաշից հետո, ուղարկում եմ. չգիտեմ՝ ինչու՞ էր փոստը ուշացրել:

Նարինյանի թերթը (1) ստացա. գոհ եմ հոսանքից, ուզում եմ մասնակցեմ, խիղճս մի քիչ վրդովված է... Զրիստափոր, Սիմոն, Ռոստոմ, վախենամ քանդվի դաշնակցությունը (2):

Գուցե և վերանորոգվի. դեռ մտածում եմ, մտածում: Դրա մասին՝ հետո:

Դառնանք «Միեր»-ին:

Մի քիչ էլ ուղղեցի. հիմա գոհ եմ: Կարծում եմ, որ երկու նվագով տպիր՝ Ա, Բ գլուխները, մինչև 19 էջը, մնացածը՝ երկրորդ անգամին: Բայց սա ավելի քեզնից է կախված, դու գիտես թերթիդ տեխնիկան:

Առանձին տպագրության համար եթե «Արեգ»-իդ թուղթը չգտար, նմանը գտիր: Շապիկը պայծառ լինի՝ կապույտ (երկնի), կանաչ, դեղին կամ վարդագույն, ո՛չ մռայլ:

Տառերը նույնը՝ ֆորմատը փոքրիկ, հանդեսդ մեծ է, ֆրանսիական գրքերի ֆորմատով: Ծախսերին կմասնակցեմ, գրիր, թե ինչ կնստի, 1000 օրինակ բավ է:

Գրվածքի ժանրը չորոշեցի: Չեմ ուզում «պոեմ» բառը դնել, ոչ էլ՝ «քերթվածք», «լեզենդ» և այլն: Գուցե հավանե՞ս, եթե կոչեմ «վիպասք» կամ «վիպերգ» կամ, պարզապես, «վեպ»: Ուզում եմ ասել՝ «էպոս»: Ատամիդ զարկ, տես՝ ո՞րն է հարմար և դիր:

«Ավ. Իսահակյան.

Սաամա Միեր

Վ...

Իմ սիրելի Սիմոնին

Սրտագին նվեր»:

Կետերի վրա հսկիր, տեղին դիր, ես շտապեցի: Կարծեմ ֆրանս. Ֆորմատն էլ մի քիչ մեծ է, այնպես լինի, որ բավական հաստ թվա, մոտ մի 50 երես:

Շտապում եմ, որ փոստին հասցնեմ: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիս:

Սոֆի Բասահայանի երկրորդն՝ ուղղված Սիմոն Հակոբյանին

Սիրելի՛ Սիմոն

Ինձ շնորհավորում եք, որ Ավետիքը ամուսնանալուց հետո էլ տալիս է գեղեցիկ գործեր, բայց մոռանում եք, որ հենց ամուսնանալուց հետո է, որ նա տվել է իր գեղեցիկ գործերը և մնալունը: Օրինակ՝ «Աբու Լալա»-ն, «Ուստա Կարո»-ն և այլն:

Ջերմ բարևներով՝ Սոֆի Բասահայան

Արտատպվում է «Բազին» ամսագրից, 1983, № 6:

1. Խոսքը Սնար Սնարյանի խմբագրությամբ Նյու Յորքում լույս տեսնող «Բանվոր» թերթի մասին է, որին Իսահակյանը չի թղթակցել:
2. 1923 թ., խորհրդային իշխանությունների պահանջով Երևանում գումարված նախկին դաշնակցականների համահայաստանյան համագումարի որոշմամբ՝ ԶՅԴ-ն լուծարվեց ԽՍՀՄ-ում:

Միրելի՛ Միմոն

Ուղարկել եմ «Սասնա Մհեր»-ը, երևի շարել ես (1):

Թերթը (2) ստացա, տպագրությունը շատ լավ է, ճաշակով: Նյութերը նույնպես լավ են: Տ. Եսայանի գրությունը (3) լավն է, Խանի թարգմանությունը գեշ չէ, միայն չոր է, արձակ է, քո հոդվածները շատ հետաքրքրական են:

Փափագելի է, որ տարածվի. այստեղ մարդ չկա, որ բաժանորդ գտնեմ: Փարիզ գրեցի մի բարեկամի, որ բաժանորդ գտնի, և նրան էլ հունվարից ուղարկիր (2 թիվը՝ միասին)՝ V.Derohanesian.229, Rue. du Faubourg 2 st.Honore. Paris: Իշխան Արդուրյանը (4) կարող էր բաժանորդ գտնել, նա էլ վերջերս ինձ գրեց, որ տեղափոխվում է Գերմանիա, գուցե արդեն հոն է, այսպիսի հասցե է տվել՝ Bad Hamburg. v.d. H. Ludwig strasse, Hotel Stefanie: Նրան էլ ուղարկիր:

Ինձ մի անգամ ասացիր, թե Աճեմյանը և Էնֆանդճյանը մտադիր են օգնելու: Դիմե՞լ ես արդյոք: Պետք է դիմես, բախեցեք և բացի ձեզ:

Հիմա ինչքա՞ն բաժանորդ ունես, կարելի՞ Է իմանալ:

Ինչ լավ կլիներ այդտեղ մի փոքր հրատարակչական ընկերություն կազմվեր, և հրատարակելիք հին ու նոր գրվածքներ: Օրինակ՝ Արվի<ի>արի (5) գրվածքներից, որոնք թերթերի մեջ են ցրված, Մ. Նալբանդյանի Երկտողը, Երկրագործությունը (6) և ուրիշները և նոր բաներ:

Կուգելի, որ դու մի լավ հոդվածի մեջ տայիր ներկա հասարակական պրոբլեմների մասին, թեև նոր գրողների մասին գրելիս՝ դրանք պիտի արտահայտվեն: Հայ ընթերցողը դեռ չգիտի նոր գրական շարժումը՝ Nikolay¹, Freud², Lassal³ և այլն: Ազգային հարց, միջազգայնություն, տնտեսական պրոբլեմ, խաղաղություն, պատերազմ և այլն, և այլն:

Դառնանք Միմոնին:

Մի երկու աննշան ուղղումներ, և այլևս չեմ անի, որ չխառնվես:

1. Թռչունների հետ խոսելիս՝ լավ կլիներ, եթե այս 2 բառը դնենք.

Ազատ, անապատ

Ընկերներով

Այս երկու տողը շատ բան կամփոփե:

¹ Չկարողացանք ճշտել՝ խոսքն ում մասին է:

² Չիգմունդ Ֆրեյդ (Sigmund Freud) (1856-1939), հոգեվերլուծաբան:

³ Գերմանացի փիլիսոփա, իրավաբան, տնտեսագետ Ֆերդինանդ Լասսալ (Lassalle), 1825-1864:

Ու ախրոր պես
Կուտեք, կապրեք:
2. Հացթուխի գլխում.
...Ինչ կուզեք ասեք.
Ես դատում կանեմ,
Իրավունք ունեմ
Իմ չափովս ուտեմ
Չեք ուզե...

Այս նոր տողերը ցույց կուտան Միերի կարծիքը իր ըմբռնած հավատքի մասին՝ ընդդեմ դատավորի ըմբռնումի:

3. Անեծքի մեջ.
Անիծվես դու, չարդ Միեր,
Դու ներհակ Նեռ,
Դու կռվազան, դու արունքտեր:

Այս տողը՝ Նեռ, շատ բնորոշ է և բնագրի մեջ էլ կա, որ աչքես թռել էր: Միերը Նեռ է, անտիրիստ, որովհետև զենքի մարդ է, բռնությամբ կուզե ազատություն բերել:

Սիրելի՛ Սիմոն, ուրեմն զանց չառնես:
Էլ ուղղումներ չունեմ, հանգիստ սրտով շարե(7):
Համբույրներով, բարևով՝

Քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 7:

1. Ավ. Իսահակյանի «Սասնա Միեր»-ը տպագրվել է «Արեգ» հանդեսի № 3-ում:
2. Խոսքը «Արեգ» հանդեսի մասին է: Հանդեսի առաջին՝ հունվարյան համարում, տպագրվել է Իսահակյանի «Բանաստեղծի երազը»:
3. Ձապել Եսայանից տպագրվել է «Բավական է» (Նոթեր և տպավորություններ պալիանյան պատերազմեն), № 2:
4. Հովսեփ Արղության (1863-1925), հայտնի է նաև որպես «Խանասորի իշխան», ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, Հայաստանի առաջին հանրապետության շրջանում՝ Հայաստանի դեսպանը Պարսկաստանում (1919-1920):
5. Խոսքը արևմտահայ արձակագիր, հրապարակախոս, գրաքննադատ և խմբագիր Արփիար Արփիարյանի (1851-1908) մասին է:
6. Միքայել Նալբանդյան (1829-1866), հայ գրող: Նկատի են առնված Նալբանդյանի «Երկու տող» (1861) և «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ» (1862) ծրագրային աշխատությունները:
7. Իսահակյանի բոլոր ուղղումները չեն, որ տեղ են գտել «Սասնա Միեր»-ում: Վստահաբար, Սիմոն Հակոբյանը ժամանակ չի ունեցել հավելումները տեղադրել իրենց համապատասխան տեղերում: Իսահակյանն այն լրացրեց «Սասնա Միեր»-ի առանձին հրատարակության մեջ (1922 թ.):

14 փետրվարի, 1922, Վենետիկ

Մի բաց նամակով պատասխանիր արանալուց:

Միրելի՛ Միմոն

Թե՛ կիմս՝ իբրև կին, գույները ճանաչում է և թե՛ ես, ընտրեցինք այս գույ-
նը, որ ծովականաչ է՝ հույսի և ուժի և գեղեցիկ երիտասարդական գույն և
այլն, և այլն:

Մանավանդ որ տպագրական սև տառերը ցայտուն կերևան այս կա-
նաչի վրա: Ֆորմատը լավ է, փոքրիկ, ծոցի, և դրանով գրքույկը մեծ կերևա:
Գրքույկի առաջին էջի վրա կլինի անունը, տարեթիվը, տպագրությունը, երկ-
րորդ էջը՝ պարապ, երրորդ էջը՝ նվերը, չորրորդ էջը՝ պարապ, յոթերորդ էջից
կսկսի նյութը:

Էպիկ պոեմ. լավ է, բայց հայերեն չէ, կուգեմ հայերեն լինի: Թերևս դնենք
«քերթված» բառը - մի քիչ ռոքոքո է, բայց, կարծեմ, տեղին է: Կամ դնենք
«վիպերգ» և կամ՝ ոչինչ:

Կուգեմայի գրես, թե ի՞նչ արժե տպագրական թերթը՝ 16 էջը թղթով, և
տպագրությամբ Մխիթ<արյանների> տպարանում: Թերևս մի երկու գրքեր
տպեմ, հույս ունեմ փող ձեռք բերելու: Այստեղ՝ վանքում, շատ թանկ է, ան-
կարելի է տպել: Երևի Խանը պատմած կլինի:

Գիտես, որ Հայաստանի ներկա վարիչները (1) ինձ ևս տնտեսապես
և բարոյապես ապահովել են ու պաշտպանության տակ առել: Պոլսից ինձ
հայտնեցին պաշտոնապես, բայց ես առայժմ հրաժարվեցի փող ստանա-
լուց՝ նկատի առնելով Հայաստանի սովը և քաղցած վիճակը, սակայն գրեցի,
թե առաջարկելով կհամաձայնեմ փող ստանալ՝ դեմը գրքեր տալով՝ իբրև
վարձատրություն: Եթե համաձայնեմ, ուրեմն փող կունենամ և կկարողա-
նամ հրատարակել: Մտածում եմ՝ մի արձակ (2) կտոր լույս ընծայել (արձակ
բաներս) և ոտանավորների կամ երկու գրքույկներ:

Ուրեմն, գրիր մոտավորապես ծախսերի մասին: Արձակը մոտ՝ 290 էջ,
ոտանավորներ՝ մեկը՝ 150-180 էջ, մյուսը՝ մոտ 100: Բոլորն, ուրեմն, 400-450
էջ, երկու տարբեր ֆորմատով կամ երկուսն էլ միջակ՝ ֆրանսիական դեղին
գրքերի չափ:

Հետո չե՞ս գտնում, որ Միերի համար մի փոքր բառարան պետք է. եթե
այո՛, գրիր, որ կազմեմ: Հիմա չեմ հիշում՝ ի՞նչ բառերի, բայց կան և, առիա-
սարակ, անունների համար՝ Ջոջենց տուն, Ջոջոնք, Սասմա ծռեր, Ճոռ-Վի-
րապ... Թերևս իսկի պետք չէ. լավ գիտակ ընթերցողը կհասկանա: Համբույր-
ներով՝

Զո՛ւ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 6:

1. Ավ. Իսահակյանը նկատի ունի Թումանյանի 1921 թ. հոկտեմբերի 4-ին Թիֆլիսից իրեն գրած նամակը, որտեղ Թումանյանը՝ Խորհրդային Հայաստանի կառավարության ղեկավար Ալ. Մյասնիկյանի հանձնարարությամբ, գրում էր, որ նա վերադառնա հայրենիք: «Մինչև իմ նամակի քեզ հասնելը դու արդեն իմացած կլինես, որ մի շարք գրողների ու գեղարվեստագետների կենսաթոշակ են նշանակել, իսկ շուտով կիրատարկվի և կիմանաս, որ տալիս են ամեն արտոնություն ու հնարավորություն: Նրանց թվում կկարդաս և քո անունը: Ինձ հանձնարարել են, որ քեզ կանչեն, որ դու կունենաս ամեն հեշտություն, ինչ որ իրենք կարող են տալ»: (Յ. Թումանյան, Երկ. Ժող. հ. 5, Նամակներ, էջ 459):
2. 1923 թ. Կ.Պոլսում լույս տեսավ Ավ. Իսահակյանի «Արծակ էջեր»-ի առաջին հատորը: Այդ առթիվ Սիմոն Հակոբյանը «Արեգ» (1923, № 1) հանդեսում գրախոսեց՝ գրելով. «Ավ.Իսահակյանն իր արծակ էջերի մեջ նույնպես փայլուն բանաստեղծ է, որպես իր չափական բանաստեղծությունների մեջ: Չնայելով, որ ապրել ու զարգացել է այն ժամանակ, երբ մեր մեջ տիրապետում էր գրական ռոմանտիզմը, այնուամենայնիվ, նա կարողացել է մշակել մի լեզու, որ ռոմանտիզմի լայն փայլուն ճոխությունը ունենալով հանդերձ՝ ազատ է նրա անբովանդակությունից, անորոշ և ճոռոմաբան կրկնություններից»:

16 փետրվարի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արման

Շնորհակալությամբ ստացել եմ քարտդ և շատ առաջ էլ՝ Ավ. Մուրադյանի (1) նկարներով տպված թերթը։ Ոչ մի տրամադրություն չունեի նամակ գրելու։ Վենետիկն ինձ անդամալույծ արավ։ Եթե այդ երիտասարդն այդտեղ է դեռ, իմ կողմից շնորհավորիք նրան, շատ տաղանդավոր նկարիչ է և մեծ ապագա խոստացող։

Հարցնում ես, թե Հայաստան կուզե՞մ երթալ։ Այդպիսի տրամադրություն ունեմ, բայց ոչ վճիռ։ Սպասում եմ դեռ։ Պ. Վարդանյանը սխալ է քեզի տեղափոխել իմ խոսքերը. այո՛, շատ լավ կլինեք օր առաջ բոլորս էլ Հայաստան երթայինք։ Ջերմ բարևներ կնոջիցս՝ քեզ, իմ կողմից՝ ևս։ Բարևներ՝ Վարդանյանին, եթե դեռ մնում է։

Չերդ՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է լուսատիպ պատճենից, ԳԱԹ, (Ձանազան նյութերի հավաքածու), բնագիրը՝ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության դիվանատանը։

1. Խոսքը գեղանկարիչ Ավետիս Արտաշեսի Մուրադյանի մասին է, որի «Աղջկա գլխանկար» (1895) և այլ նկարներ ցուցադրված են Հայաստանի ազգային պատկերասրհում։

Սիրելի՛ Միմոն

Այսօր ստացա «Արեգ»-ը, հոտ քաշեցի, քաղցր էր հոտը, սիրուն էր Աճեմյանի (1) ոտանավորը: Տիկ. Եսայանին (2) դեռ չեմ կարդացել. մանր բաները միայն կարդացի:

Վերջին նամակիդ մեջ միտք էիր հայտնել Հայաստան տեղափոխվելու մասին: Խորհուրդ չեմ տալիս, դեռ վաղահաս է, շատ բան կարող է դեռ տեղի ունենալ. սովն էլ՝ իր կարգին: Մնացել ենք, դեռ մնանք մի առ ժամանակ էլ, տեսնենք ի՞նչ կլինի:

Գրածդ թվերը՝ տպագրության ծախսերի մասին, անմարսելի է. մտքովս չեմ անցկացնում բան տպել: Ես կարծում էի, թե իտալական մի քանի հարյուր լիրայով գլուխ կգա:

Հովիհաննես> Խան-Մասեհյանից ստացա շնորհակալությամբ «Համլետ»-ը՝ իրեն կգրեմ. լավն է, թարգմանությունն էլ լավն է (3):

Տղաս շատ բարևելով քեզ՝ խնդրում է, որ իր համար նամականիշեր՝ մարկաներ, հավաքես, իր ասելով «չինական, հնդկական, պարսկական, բուլղարական և Ամերիկայի երկրների...»:

Մոռանում եմ հարցնել՝ ի՞նչ եղավ «Persischen Divan» (4) գիրքը:

Դառնանք «Միերին»...

Միերը կտպես (5)՝ ինչքան կուզես: Ինձ կուղարկես մի քանի օրինակը, մնացածը կծախես «Արեգ»-ի օգտին: Օգուտն էլ, վնասն էլ՝ քեզ: Տպագրված կարդալով՝ աչքիս ընկան հետևյալ տողերը, որ լրիվ չեն: Առանձին գրքույկի մեջ անպատճառ դնես:

1. -«Էս...վիշապ...անկշտում

Բան...մառանն...տաշտում»:

Իրար կասեին

Ճընճղափորիկ ու իրեն կնիկ:

(Ընթերցողն առաջ ստիպված էր գուշակել՝ կարդալով «Էրիկ ու կնիկ», թե դրանք ովքեր կարող էին լինել): Մյուսները «Էրիկ-կնիկ» թողնենք նույնը:

«Սա էլ մութն է», ուղղել այսպես.

2. Ու միտք կանեին

Էրիկ-կնիկ,

Թե ինչպես անեն,

Մի բանի արով (արով-նպատակով),

Մի ուրիշ ճամբով

Հեռացնեն Միեր

Տընեն, ուտելեն,

Անճարակ հանեն կամ խելքե տուկատ...

Մի քանի օր առաջ հավելում էի ուղարկել. «Գուսանի երգը» կղնես հետևյալ տողերի մեջ՝

Դրկեց կռռի

Թագավորի,

Եվ օրեն մի օր, էն գեղի ռես:

Ինձ համար պոեմիս մեջ թռչունների հետ խոսած տեղը ամենեն թույլն է, և չեմ ուզում, որ թռչունը լեզու առնի, այլ ուղղակի թվա Միերին: Դրա համար էլ այս վարիացիան էի դրկել: Եվ այս կտորը.

Թե որ տեր դառնա

Ձեր իրավունքին,

Ձեր աշխատանքին,

Ձեր արդար հացին,

Մեկեն կը չքին

Հարուստ ու իշխան

Աշխարհիս վրան.-

Երթամ շինեմ բերդ ու պատվար... (շարունակել)

Ու ծեր գուսան

Իր բաժն առավ-

Կուց մի ցորեն... (դույլը մեծ է, դրանով աշուղին չեն տալիս երբեք, այլ մի բուռ, մի կուց):

Այլևս չկրկնել Միերի ասած տների վերջը.

«Ռամկություն բերեմ

Ռամկի իրավունք». սրանք թողնել անաղարտ:

Որովհետև արդեն վերևում ասում էի, թե ինքը «ռամկի իրավունք» ասելով՝ հասկանում է տեր դառնալ աշխատանքին և արդար հացին:

Վախենում եմ շատ կրկնելով «աշխատանք, արդար հաց»՝ գրվածքս միտումնավոր քարոզչական դառնա, որ ասել է թե՝ մեռավ:

Բարեհաճիր, սիրելի՛ Միմոն, մի քարտ գրել այս առիթով: Գրքույկի մեջ գետեղես անպատճառ «Գուսանը»:

Համբույրներով՝

Քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. «Արեգ»-ի 1922 թ. № 2-ում տպագրվել է Ա. Աճեմյանի «Լոռա» բանաստեղծությունը:
2. 1922-ի 3-5-րդ համարներում տպագրվել է Զ. Եսայանի «Հոգիս աքսորյալ»-ը:
3. Մասեհյանի թարգմանությամբ՝ Շեքսպիրի «Համլետ»-ը 1-ին անգամ լույս է տեսել 1894 թ., Թիֆլիսում: 1921 թ., Վիեննայի Մխիթարյանների տպարանում «Համլետ»-ը հրատարակվել է 2-րդ անգամ: Իսահակյանը նկատի ունի այդ հրատարակությունը:
4. Խոսքը պարսկական պոեզիային նվիրված գրքի մասին է:
5. Խոսքը «Սասնա Մհեր» վիպերգի առանձին հրատարակության մասին է:

14 մարտի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Միմոն

Ուղղակի ձանձրացրի քեզ՝ անվերջ ուղղումներով ու հավելումներով: Բայց, սիրելի՛ս, մեղավոր չեմ. մի քանի օրվա մեջ գրել էի «Միեր»-ը, և մոտս չմնաց, որ դիտելի: Բայց, անշուշտ, այս անգամ վերջինն է:

Ք<երովբե> Պատկանյանի (1) ուսումնասիրության մեջ տեսա Միերի ծնունդի պատմությունը, շատ հավանեցի և իսկույն մշակեցի ու սիմվոլ շինեցի: Խնդրում եմ, առանձին գրքույկը շինելուն պես՝ պոեմը սկսի այսպես.

(Ելավ Դավիթը...) ուղղումները դյուրին են, կանես, շատ ուրախ կլինեի, եթե սրբագրությունն ինձ ուղարկեիր:

Մի քարտ գրիր՝ հայտնելով, թե այս ուղղումներս ու հավելումներս կա՞րո՞ղ են տեխնիկապես հաջողվել, մտնել շարվածքի մեջ: Կարծում եմ, որ դեռ չես սկսել գրքույկը տպել:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Ա. գլուխ

Ելավ Դավիթ-իշխան Սասմա՝

Կռիվ գնաց Մլսրա վրա.

Նրա ետնուց Խանդութ-տիկին

Լըրումն առավ,

Աշխարհի բերավ

Մի մանչ զավակ-տեր ժառանգին

Սասմա գահին:

Ջոջենց տան պետերը,

Քեռի Թորոս ու Ղոռ-Վիրապ,

Ջենով Օհան ու Ջոջ-Վերգոն,

Ժողովեցան եկան.

Մանկան բալուլի բինդերու փոխան

Գութանի շղթան փաթաթեցին վրան

Ու ասին իրար Ջոջենց երեցներ.

- Թե կոտրեց տղան կապանքն երկաթին,

Ու ազատ կուզե ու կրնա ձեռնել.

Էն ազատ կուզե ու կրնա ձեռնել.

Էն մեր ցեղն է, - առյուծ հոր որդին»:
 Համբավը տարան կռվի դաշտ՝ Դավթին,
 Ու պատգամ դրկեց Դավիթ Խանդութին
 Սիրով ու բարևով.
 - Իմ ակն-արեգակ հորս անունով
 Կանչեցեք Միեր
 Անդրանիկ որդուս.
 Էն պիտի դառնա ողջ աշխարհի տեր.
 Որ երկաթն իշխե-իշխանն է մարդուս:

Ու եղավ որ
 Չար օրն հասավ.-
 Մեռավ Դավիթ՝ Սասմա առյուծ
 Մեռավ Խանդութ...
 Շարունակել ուղղումներ:
 Սասմա սեպ սարեր ոտներն անդունդին
 Գլուխն երկնքին երկնցուց ամպերին.
 (ավելորդ է կրկնել ռտներն անդունդին, դյուրին չի կարդացվում, մեկը
 բավական է).

- Միեր նորեն լախտը փարտեց
 Ծայրը լախտին դիպավ պատին,
 Ժռոտ քարեն մի փերթ փրթավ,
 Փրթավ գնաց,
 Կերթա, կերթա հուր հավիտյան.
 - Ուժով-գորով գնաց Միեր
 Եկավ հասավ Վանա ծովին,
 Տոսպան բլուր,
 Ագռավու քար բացվեց մեկեն...(2)

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 4:

1. Քերովբե Պատկանյան (1833-1889), արևելագետ, աղբյուրագետ, բանասեր, պատմաբան:
2. Իսահակյանի բազմաթիվ ուղղումներն ու հավելումները Սիմոն Զակոբյանը չի կարողացել տեղավորել պոեմի համապատասխան էջերում: Այն հետագայում լրացրեց Իսահակյանը՝ «Միեր»-ի առանձին հրատարակության ժամանակ:

Սիրելի՛ Սիմոն

Երեկ ստացա նամակդ, այսօր՝ «Արեգ»-ը: Շատ եմ ցավում, որ «Միեր»-ի մեջ մի կարևոր բացթողում կա, ինչպես է եղել, չգիտեմ, բոլորովին վերջում.

...Ռամկություն բերեմ (1)

Ռամկի իրավունք

Ու նահատակվիմ

Մեջ էդ սուրբ կռվին»:

Պատգամ տվավ Սասմա Միեր:

Եթե հնար է, դնես գրքույկի մեջ, չեղավ՝ չեղավ. գլուխդ ողջ լինի:

Շնորհակալություն Դուրյանի (2) համար... Խեղճ եղբորդ նվիրած տողերը կինս և ես լացով կարդացինք: Կաշխատեմ մի բան ուղարկել, թեև շատ և շատ եմ զբաղված, և՛ ջղային, և՛ հիվանդ. այս ջրոտ քաղաքը ոսկրացավ տվեց, մի շաբաթ է՝ չէի կարողանում քայլել: Հույսս գարնան և ծովի վրա է: Մի հնար լիներ՝ Վիեննա փոխադրվեինք, գոնե աշնանը, սեպտեմբերին. ամառն այստեղ ծովից օգտվեմ: «Արեգ»-ը սիրով ընդունված է ամենուրեք: Ստացա նամակներդ, աշխատիր գրողներ գտնել: Շանթը (3), կարծեմ, Փարիզ է. թող շանթն և շարունակե: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Առանձնատիպ, էջ 53, սակայն նամակում առաջարկվող տողերը չկան:
2. «Պետրոս Դուրյան»-ը գրականագետ, քննադատ, խմբագիր Սիմոն Չակոբյանի (1888-1937) ուսումնասիրությունն է (1922 թ.): Նա ունի մի շարք աշխատություններ՝ նվիրված Զ. Թումանյանին, Ա. Արփիարյանին, Շիրվանզադեին, Վ. Տերյանին:
3. Լևոն Շանթը 1921 թ.-ից ապրել է տարբեր երկրներում (Իրան, Ֆրասիա, Եգիպտոս), զբաղվել ուսուցչությամբ և գրական աշխատանքով:

Սիրելի՛ Սիմոն

Շնորհավոր Չատիկդ: Այս Չատիկը սիրտս լցրել է անսահման տխրությանը... Հայ ժողովուրդը՝ խեղճ, մերկ, քաղցած, հիվանդ, եռանդ չի թողնում ո՛չ զբաղվելու, ո՛չ մի բանի սիրով ձեռք զարկելու: Երբեմն մտածում ես՝ ու՞մ համար գրել...

Երեկ ստացա «Միեր»-ը, իսկապե՛ս շատ լավ երկ է թե՛ ժամանակակից և թե՛ հավերժական, համամարդկային ոգով և ազգային կոլորիտով: Նույնիսկ ս. Ղազարի մամռոտած վարդապետները ոգևորվեցան: Տեսնենք մամուլն ի՞նչ պիտի շաղակրատե: Համենայն դեպս, ուղարկիր թերթերին, չմոռանաս «Երկիր»-ին և «Առավոտ»-ին, մյուսները գիտես:

Ցավում եմ, որ մի երկու սխալներ կան և, մանավանդ, շատ ուղղումներ եմ արել հանգերի, չափերի նկատմամբ և տեղ-տեղ էլ ավելացրել եմ... Այս բոլորը մնում է Բ տպագրության համար: Հույս ունեմ, որ շուտով կսպառվի Բալկանի երկրներում, Պոլիս, մանավանդ՝ Ամերիկա:

Շնորհակալություն՝ ջերմ վերաբերմունքիդ համար «Աշնան ծաղիկներ»-իս (1) մասին: Կուզենայի գրելիր, թե ո՞ր երգերը չէիր հավանել, հետաքրքիր է:

Կարծում էի, թե կարող էի նոր նյութ ուղարկել, բայց չկարողացա, որովհետև երբեք չեմ զբաղվել մեղամաղձե շրջան եմ ապրում: Շատ բան ունեմ գրելու, մեծ ու փոքր, բայց սիրտ չկա: «Ուստա Կարո»-ս թեև վերջացած է, բայց նորեն վերջացած չէ, մի քանի ամսվա դեռ կարոտ է: Զգիտեմ, սրանից հետո ի՞նչ չափով պիտի աշխատակցեմ: Մայիս ամսվա համար այս կտոր-բրդուն բաներն են, հունիսի համար կուղարկեմ «Ղազարոսը» (հարություն առած մահի պրոբլեմը) (2): Հետո՝ չգիտեմ, պատրաստի բան չունեմ, ամեն ինչ սրբագրության կարոտ է, մշակման: Գրածներիցս բացարձակ գոհ չեմ, բայց չեմ համեմատում ուրիշների հետ: Նրանցն էլ կատարյալ չէ, վերջապես:

Հ. Ներսես Ալիմյանը դեռ այստեղ է, շատ պատմեցի քո մասին: Լավ մարդ է, լուրջ է, գիտուն ու համեստ: Մտածում եմ Վիեննա տեղափոխվել: Չես գրում դրա առթիվ, չեմ խանգարի քեզ, իրար կրթացնենք:

Հայաստան ուղարկիր մի քանի հատ «Միեր»: Բեռլին, Փարիզ էլ կծախվի:

Դպրոցի (Մուրադ-Ռափայելյան) անունով «Արեգ» դրկիր առաջին համարից: Ինձ ասացին՝ փողը հենց վաղը, մյուս օրը կդրկեն (6 ամսվա համար):

Ճենովայի ժողովից (3) խելքդ ի՞նչ է կտրում: Ես հույս չունեմ, ես, առհասարակ, միշտ հույս չտածող մարդ եմ:

Բարևներով ու համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Ժամանակ ունենայիր, մեկ գրեիր «Մներ»-ի պակասավոր կողմերը՝ կառուցվածքի, տեխնիկի կողմից. ուրիշի աչքը ավելի առարկայորեն կդիտե:

Գրում ես, թե «առաջին երեսի վրա դրվելիք բան պետք չէ, որ միշտ առաջին տեղը ինձ տաս, ուրիշները կխռովեն», իսկ ինձ համար միևնույն է:

Անիի «Աղջկա ամրոցը» (մոռացել եմ անունը, «Ուստա Կարո»-ից) մի՞թե միտք չունես հրատարակելու:

Ավետիք

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. «Արեգ»-ի 1922 թ. № 5-ում տպագրվել է Ավ. Իսահակյանի «Հայկական առակ» և «Հորս գութանը»:
2. «Ուղարկուհի հարությունը» չի տպագրվել «Արեգ»-ի և ոչ մի համարում:
3. Խոսքը Ջենովայի համաժողովի (1922, ապրիլի 10-ից մայիսի 19-ը) մասին է, որի օրակարգում Հայկական հարցն ընդգրկված չէր:

Միրելի՛ Միմոն

Նամակդ առա. շտապում եմ պատասխանել: «Միեր»-ը իմ վրաս չեմ առնում: Ո՞վ պետք է հոգա դրա ծախելն ու հոգսերը: Ուրեմն, այսպես վերջացնենք՝ գրքույկը կծախես, բոլոր ծախսերը՝ տպագրական, փոստ, կոբուստ, դուրս կգաս, իմ հաշվին դուրս կգաս բոլոր նվերները և հայրենիք ուղարկվելիք 100 օրինակը, մնացածը, երևի, կստանամ կամ մի բան կանենք. նայելով օրին՝ գուցե կծախենք երկրորդ տիպի համար (1):

«Արեգ»-ից հոնորար չեմ ուզում ստանալ կամ արդեն բավական գիրք ստացել եմ, **բացարձակ**¹ կերպով հրաժարվում եմ հոնորարից:

Իմ՝ Վիեննա գալն էլ բխում է մենակությունից, ես այստեղ շատ և շատ մենակ եմ, իսկի ծանոթ էլ չունիմ, ուր մնաց՝ ընկեր: Վարդապետները կես մարդիկ էլ չեն, խոսքը մեր մեջը, թեև երեխայի համար, կարծեմ, այստեղ լավ է: Մոլորված եմ այդ խնդրում: Շատ զգվել եմ Եվրոպայից, կուզեի հայրենիք լինել, բայց ամեն բերան ինձ խորհուրդ է տալիս դեռ մնալ, նույնիսկ Հ. Թումանյանը: Ամեն հայաստանցի նախանձում է մեզ և ճգնում է իրեն դուրս նետել՝ հաց չկա, հագուստ չկա, ջղային վիճակ, շուրջդ պառպերիզմ (2)... Համենայն դեպս, երեխա չի կարելի տանել: Գնալ՝ մենակ գնալ. ախ, ծերացա հայրենիքից դուրս... Տեսնենք մինչև աշուն: Իսկ դու ու՞ր ես ուզում գնալ՝ հայրենի՞ք, թե՞, օրինակի համար, Ամերիկա:

Ես էլ կարծում եմ, որ «Արեգ»-ի գործը դժվար է (3). մի՞թե օգնողներ չեղան: Սա ի՞նչ վիճակ է, հապա ի՞նչ պիտի լինի, գոնե 6 թիվ հրապարակիր, հետո՝ տեսնենք. եղավ՝ եղավ, չեղավ՝ չեղավ:

Շատ կուզեի, որ միասին լինեինք, խոսեինք «Միեր»-ի մասին. մի լինեիր, տեսնեիր, թե ի՞նչ հաջող սրբագրություններ ունիմ արած: Հիմնական ոչինչ չեմ փոխել, բայց նոր տողեր, վանկերի, հանգերի կանոնավորություն, ուղղակի դարձել է անխոցելի գործ: Մի քանի տեղ փոքրիկ հավելումներ, որ նմուշի համար ուղարկում եմ:

Միերի ծնունդը կուզեմ դնել նախևառաջ, որ բնագիրն էլ է այդպես, և, վերջապես, գեղեցիկ է: Մի տող ամբողջ կասկածող կփարատե, դա էլ կգրեմ, կնայես:

Իսկ նահատակությունը Գարեգին Սարկավագի (4) «Սաամա ծռեր»-ի մեջ կա, որ Միեր պիտի մարտիրոսվի, սակայն սա չէ կարևորը, այլ այս, որ Միերի հաղթանակով պետք է որ սոցիալական կռիվը վերանա, դասակար-

¹ Ընդգծումը հեղինակինն է:

գերը ջնջվին ու գա ապագա մի հասարակություն: Իսկ Միերը սոցիալական կռվի սիմվոլն է, քանի որ ողջ է, ուրեմն կռիվն էլ ողջ պիտի մնա, ինչպես որ նա մինչև հիմա ողջ է, բայց կաշկանդված, ո՛չ մեռած, սպասում է ժողովրդի գիտակցության զարթնումին: Նրանից հետո ի՞նչ՝ պիտի նա ողջ մնա, էլ ի՞նչ կռիվ կա. այդ մտքով ես որոշեցի պահել՝ եթե մերժեմ էլ, բան չի կորչի, թեև լավ է, որ ժողովրդի փորձված իմաստությունը չխաթարվի, չեղծվի: Այսքանը: Խեղճ Տերյանի մասին շատ բան չգիտեմ, բայց գիտցածս կգրեմ այս օրերին:

«Ղազարոսի հարությունը» (5) հիմիկ-հիմակ վիժեց. գրեցի, բայց տեսա, որ շատ նյութեր պիտի նայեմ ու կարդամ, հրեական պատմություն և այլն, թողեցի առայժմ: Չեռքիս տակ բաներ չունիմ, ինչ որ գրելու եմ, ուսումնասիրության կարոտ բաներ են, բացի այդ՝ ուզում եմ «Ուստա Կարո»-ն վերջնականապես կաղապարել, որ այս տարի վերջակետ դնեմ:

Ի դեպ, Ա. Ղուկասյանին (6) որ մվիրել էի «Աշնան ծաղիկներ»-ը, ինձ գրեց՝ եթե պատրաստի նյութեր ունիմ, տրամադիր է հրատարակելու: Դրանով ոգևորված՝ ուզում եմ մի երկու բան հրատարակել: Այդ էլ շատ ժամանակ է խլում, եթե արձակներս տպեմ, պիտի նորից սրբագրեմ. հին գրածներին ոճին, լեզվին չեմ հավանում, տեղ-տեղ ճապաղ են, եթե «Երգ<եր ու> վերքեր»-ը տպեմ նորից, պիտի սրբագրեմ, շատ գործ ունիմ: Դրա վրա ավելացավ մի ծանր ու հիմար աշխատանք՝ ս. Ղազարի պաշտպանությունն՝ ընդդեմ իր ներքին ու արտաքին թշնամիների: Չկարողացա անտարբեր մնալ, սիրտս ցավում է այդ ամենը տեսնելով: Սրիկա մարդ է Սիմոն Երեմյանը (7)՝ մեծամիտ և կործանարար... Որքան էլ որ վանքը թերություններ ունենա, սակայն պիտի չվարկաբեկել, և, վերջապես, ահագին ազգային հարստություն կա, ձեռագիրներ, գրքեր... Պետք չէ լքել. պահել, մինչև հայ ժողովուրդը կկազդուրվի և մի բան կանե...

Սրանք գրում եմ՝ ցույց տալու համար, որ «Արեգ»-ին այսուհետ շատ բան չեմ կարող տալ, բայց կտամ, երկրորդական տեղ եմ գրավելու սրանից հետո: Մտածում եմ մոտ օրերս «Ուստա Կարո»-ից մի համով գլուխ ուղարկել քեզ՝ սիրային. իր առաջին տեսակցությունը իր սիրած կնոջ հետ. լավն է (8):

Ստացա Հաբեթյանի տետրակը. շնորհակալություններս արա նրան, «Աշնան ծաղիկներ»-ը (9) կորկեմ, ինչպես և Ջավդարյանին (10):

Սիրով և բարևներով՝

Քո՝ Ավետիք Բասիակյան

Ամերիկ. «Հայրենիք» հին հաշվով, առանց իմ կամքը առնելու, տպել է «Մահարի»-ս: Վնաս չունի, բայց գոնե մի օրինակ դեռ ինձ չեն դրկել. սա է խոզությունը:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Խոսքը «Սասնա Մհեր» վիպերգի առանձին տպագրության մասին է, որը լույս տեսավ Վիեննայում, Սիմոն Հակոբյանի ջանքերով, 1000 օրինակ տպաքանակով:
2. Պաուպերիզմ (լատ. pauper-աղքատ, չունևոր), աղքատություն, ցածր կենսամակարդակ:
3. Չունենալով նյութական միջոցներ և պետության կողմից հովանավորություն՝ «Արեգ»-ը հրատարակվում էր մեծ դժվարությամբ և ժամանակ առ ժամանակ լուծարվելու վտանգի առաջ կանգնում:
4. Խոսքը Գարեգին Սրվանձտյանի «Սասնա Մհեր» էպոսի մշակման մասին է:
5. «Ղազարոսի հարությունը» չի տպագրվել «Արեգ»-ի և ոչ մի համարում:
6. Աբրահամ Ղուկասյան, Պոլսում բնակվող մեծահարուստ, Իսահակյանի մեկենասը:
7. Սիմոն Երեմյան (1871-1936), հայ բնագետ, գրող, բանասեր: 1895 թ.-ից դարձել է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ, 1922 թ. հեռացել է Մխիթարյան միաբանությունից: Իսահակյանի ակնարկը սրա մասին է: Թե ինչու է Ս. Երեմյանը հեռացել միաբանությունից, մինչև այժմ անհայտ է:
8. «Արեգ»-ի 1922 թ. 8-րդ համարում տպագրվել է Իսահակյանի «Ուստա Կարո» անտիպ վեպից մի գլուխ՝ «Ուստա Կարոն և գյումրեցի վաճառականները»: Նույն համարում տպագրվել է նաև «Կեռասենիներ» բանաստեղծությունը:
9. Իսահակյանի «Աշնան ծաղիկներ» բանաստեղծությունների ժողովածուն լույս է տեսել 1922 թ., Վենետիկի Մխիթարյան տպարանում:
10. Չկարողացանք ճշտել Ջավդարյանի, ինչպես նաև Հաբեթյանի ինքնությունը:

1 մայիսի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Միմոն

Ուղարկում եմ այս առակը (1), հ.6-ի համար. «Արեգ»-ի հայկական առակները մեկ-մեկ պիտի հանգի տակ դնեն, ազատ ժամերիս: Շատ զբաղված եմ, տեսնենք ի՞նչ նյութեր պիտի հայթայթենք քեզ:

Աչքդ պահե, երբ հայ թերթերում քննադատականներ կգտնես «Միեր»-ի համար, ինձ գրիր, կարդամ, ես միայն «Ճակատամարտ» եմ կարդում, երբեմն-երբեմն՝ «Երկիր» (2) և այլն, և այլն: Իսկ դու, կարծեմ, ամեն թերթ նայում ես:

Լսեցի, որ մտադիր ես եղել հոս գալու, լավ միտք է, անպատճառ եկ, շատ խոսելիք ունեն քեզ հետ զանազան հարցերի մասին, գրական-հասարակական: Կգաս և մոտս կիջնես, տեղ ունինք:

Մի՞թե դեռ չառագար «Persischen Divan» (3): Եթե չգտար, Բեռլին կգրեմ, գուցե գտնեն:

Մոտդ կարծեմ 2 բան ունիմ, արդյոք հարմա՞ր չես համարում, թու՞յլ եմ, ինչ է:

Բարևներով և համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. «Արեգ»-ի № 6-ում տպագրվել է Ավ. Իսահակյանի «Առակ Աղվեսագրեցի» գործը: Հիմքում Վարդան Այգեկցու «Կատու և մկունք» առակն է (Ն. Մառ, «Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, մաս Բ, Ս. Պետերբուրգ, ՌՅԽԴ, էջ 64-66):
2. «Երկիր», երեկոյան քաղաքական օրաթերթ: Լույս է տեսել Կ. Պոլսում, 1919-1924 թթ., խմբագիրներ՝ Վահան Ջեյթունցյան, Հ. Գալիկյան, ապա ուրիշներ:
3. Խոսքն, ամենայն հավանականությամբ, Գերմանիայում 1887 թ.-ին լույս տեսած «Divan der persischen Poesie» գրքի մասին է:

Սիրելի՛ Միմոն

Շնորհակալությամբ ստացա 220 ֆր., զարմանում եմ, որ կարող ես վճարել: Լավ արիր, որ «Արեգ»-ը շարունակում ես, գոնե մի տարի լինի, էլի մի բան է մեր ողբալի իրականության մեջ: Ես նորեն քեզի բաներ կուղարկեմ, թեև, ճշմարիտ եմ ասում, շատ զբաղված եմ: 1. Մինչև մայիսի վերջը պիտի հասցնեմ արձակ հին գրվածքներիս մի հատոր, որ Կ. Պոլիս պիտի տպվի, «Հայկաշեն» գրավաճառ (1): 2. Պատրաստում եմ «Երգերիս ու վերքեր»-իս նոր հրատարակության՝ սրբագրված և ընտրած. պիտի Դուկասյանը հրատարակե: 3. Չեռքիս տակ շատ նյութեր ունեմ, որ մեկ-մեկ գրում եմ, մշակում... և այլն, և այլն:

Հարցնում ես, թե «Ուստա Կարո»-ս մինչև տարվա վերջը «Արեգ»-ի մեջ դնելով՝ կսպառվի⁹: Տո՛, տունդ չբանդվի, որ խեղճ ես. «Ուստա Կարո»-ն 1000 երեսանոց մի բան է, որ սեղմելով, սեղմելով՝ նորից 700-800 էջ է դուրս գալու: Թերևս մի երկու գլուխ տամ մնուշի համար, ինչպես ժամանակին տվել էի «Գեղարվեստ»-ին (2) Լեոնյանի (3): «Ուստա Կարո»-ն իր ողջ ծանրությամբ նստել է վրաս, չեմ վերջնականապես ազատվում, որ նվիրվեմ ուրիշ գրությունների:

Հայկական «Ֆաուստ» պիտի գրեմ, կառուցվածքը ունեմ և նյութերը, պատկերները, միջավայրը հայկական եմ, առասպելը հայկական է և հետաքրքրական: Բայց ես շատ մեծ բովանդակություն եմ դրել՝ փիլիսոփայական-տիեզերական: Եվ ուրիշ շատ բաներ ունեմ՝ մանր ու խոշոր, արձակ ու չափածո: Հույս ունեմ, որ այս տարի «Ուստա Կարո»-իս վրա վերջնական կնիքը կդնեմ (4):

Գրում ես «Միեր»-ի տարածման մասին: Ինչու⁹ ես ինձնից խորհուրդ հարցնում. վարվիր, ինչպես քեֆդ ուզում է, իսկ իբրև խորհուրդ՝ հետևյալները կտամ. 100 օրինակ ուղարկել Հայաստան: Վաճառելու համար 25-30 տոկոս գեղջ լավ է և Կ. Պոլիս մի գրավաճառ բավ է: «Պալենց»-ը (5) լուրջ և անունով տուն է, փող չի ուտե: Առայժմ կուղարկես մոտ 100 հատ կամ 200 հատ, եթե վաճառեց, նորից կուղարկես: Մի 300 էլ՝ Ամերիկա (մի⁹թե շատ ասացի): Ուրեմն, եղավ 500 օրինակ կամ 600:

Ինձ ուղարկել ես միայն 15 հատ (ոչ թե 20), եթե մի 5 հատ էլ ուղարկես, գեշ չի լինի: Մի 40 օրինակ էլ դու կցրես և սրան-նրան, ում որ կուզես: Մնաց<ած> 300 հատը կարելի է տարածել Բալկաններում, Բեռլին, Փարիզ: Եթե ամեն մի օրինակից մնա 2 ֆր., նույնիսկ 1,50, դարձյալ լավ է, կնշանա-

կէ 800 օրինակից՝ 1600 ֆր. կամ 1200: Ծախսերը դուրս գալուց հետո կմնա Բ տպագրության համար բավական գումար: Կուզեմ, որ շուտով սպառովի, որ Բ տիպն ունենամ, որ շատ և շատ մշակել եմ: Ամեն օր ուղղում եմ, գրեթե ոչ մի տեղ չեմ փչացրել. շատ հաջող բան եղավ, որ ազատ ժամանակ ունենամ, կարտագրեմ, կորկեմ քեզի, միայն լավ կլիներ, որ գայիր մոտս, խոսեինք:

Սրանք են իմ խորհուրդներս, բայց դու արա՝ ինչպես ուզում ես, ինչ քանակով ուզում ես, որկիր: Ժնն էլ որ որկես, գեշ չի լինի, իսկ Բեռլին ընկերներ շատ ունենք, հենց Ջարյանը կտարածե: Շատ հայեր կան հոմ: Փարիզ Միսակը կօգնե:

Ս. Վրացյանից մի նամակ ստացա, որ հիացած խոսքերով գովում է «Միեր»-ը և համարում անտիբուլնիկ գործ այն մտքով, թե Միերը դեռ դուրս չի եկել: Ինչպես ուզում եմ՝ մեկնեմ: Երևի բուլնիկներն էլ իրենցը պիտի համարեն, սակայն «Միեր»-ի պրոբլեմը հավերժական է, մինչև որ իսկապես ազատովի մարդը մարդու կողմեն շահագործվելուց: Ե՞րբ է գալու, ե՞րբ է Միերը դուրս գալու, ե՞րբ պիտի իրականանա, ո՞վ գիտե՝ ե՞րբ: Ե՞րբ պիտի ռամիկն ուզենա (ուզենալ-կամենալ փիլիսոփայական-հոգեբանական իմաստով ասած, այսինքն՝ կամքը բանականությունն է՝ ինքնին, կամքը գիտակցությունն է, Կանտ, Հեգել, Սպենսեր, Լոկ, Ֆիխտե, Վունդ... և այլն):¹

Գրում ես, որ երբեմն աշխատակցեմ «Բանվոր»-ին (6)...Ծանր խնդիր ես դնում առջև: Ունենալով մեծ համակրանք այդ հոսանքի հանդեպ, բայց դեռ չեմ կարող նավերս այրել: Քեզ գրեցի, որ Քրիստ<ավոր>, Ջավարյան, Ռոստոմ, Վռամ(6) իրականություն են հոգուս մեջ, միշտ խոսում եմ հետները, երազիս մեջ տեսնում. չեմ կարող նրանց ստվերի, հիշատակի դեմ դուրս գալ: Դեռ քաշ կուգամ, տեսնենք, ո՛չ Դաշնակցության հետ կգործեմ, ո՛չ էլ նրանց դեմ կգործեմ: Գուցե մի օր այս ներքին պայքարը վերջանա մեջս, բայց դեռ կա այդ պայքարը, և բուլնիկներից էլ բավարար գոհ չեմ՝ Կարս, Իգդիր, Նախիջևան... Վերքեր են հոգուս մեջ: Անին քանդում են թուրքերը, հզոր Ռուսիան մի ցուրտ խոսք չի ասում թուրքերին: Ինձ թվում է, որ Լենինը Ֆրանսիայի, Գերմանիայի, Անգլիայի պես թքում է մեզ վրա՝ իբրև թույլերի վրա, և արյունարբու Էնվեր Քեմալին է ընկերանում... Ես հիմա հիասթափված եմ, և, վերջապես, Ռուսիայում այլևս սոցիալիզմ չկա. ամեն բան կա, բայց ոչ սոցիալիզմ: Ցավում եմ, որ սա ցավ պիտի պատճառի քեզ: Ի՞նչ անեմ, ինձ էլ շատ մեծ ցավ է:

Վիժեց բուլնիզմը... Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

¹ Կարդալ անվանացանկում:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 7:

1. 1922 թ. Կ. Պոլսի «Հայկաշէն» գրատանը տպագրվեց Իսահակյանի «Արձակ էջեր» ժողովածուն:
2. «Գեղարվեստ», գրական, արվեստագիտական, երաժշտական հանդես: Լույս է տեսել Թիֆլիսում (1908-1909, 1911, 1913, 1917, 1921):
3. Գարեգին Լևոնյան (1872-1947), հայ գրականագետ, արվեստաբան, «Գեղարվեստ» հանդեսի հիմնադիր և խմբագիր: Գուսան Ջիվանու որդին:
4. Իսահակյանին չհաջողվեց ավարտել իր ծավալուն վեպը՝ «Ուստա Կարո»-ն: Նրա միայն որոշ հատվածներ, տարբեր ժամանակներում, տպագրվեցին մամուլում:
5. Խոսքը Կ. Պոլսի «Պալենց» գրատան մասին է:
6. Խոսքը Նյու Յորքում լույս տեսնող «Բանվոր» թերթի մասին է, որին Իսահակյանը չի թղթակցել:
7. Խոսքը ՀՀԴ հիմնադիրների՝ Քրիստափոր Միքայելյանի, Սիմոն Ջավարյանի, Ռոստոմի (ավագանի անունը՝ Ստեփան Ջորյան), Վռամ Նալչաջյանի մասին է:

23 մայիսի, 1922, Վենետիկ

Վերապատվելի հ. Ներսես Ակինյան

Շատ սիրելի բարեկամ

Հա՛յր սուրբ, մեծ շնորհակալությամբ ստացա Ձեր նամակը և գիրքը և դպրոցի ծրագիրը (1):

Ձեր գիրքը սիրտս ուզած գիրքն է, հայրենի տաղասացները, որոնք շատ սիրելի են իմ հոգում, որոնց լեզվից ու ոճերից շատ պիտի օգտվիմ: Արդեն ես բավական չափով օգտված եմ թե՛ մեր անգիր դպրությունից և թե՛ միջնադարյան երգիչներից:

Շնորհակալ եմ Ձեր տված տեղեկություններից. դպրոցը լավ կերևա ինձ, մնում է, որ վերջնականապես որոշենք Վիեննա տեղափոխվելու հարցը: Օրը երկու անգամ փոխում ենք մեր դիտավորությունները և դեռ որոշ վճռի չենք հանգել. մի օր ես եմ համաձայնում, կինս հակաճառում, մյուս օրը դերերնիս փոխում ենք, բայց և այնպես, շուտով մի բան կվճռենք և պատիվ կունենանք Ձեզի հայտնելու:

Հիմա գալիս եմ Վիեննա ուրիշ հայրենակիցներ՝ պ. Սարգիս Խաչատրյանը (2)՝ կնոջ հետ, և պ. Ջարեհ Չոփուրյանը (3): Կիսնորդի բարի լինելիք նրանց խորհուրդներով օգնելու և ցուցմունքներ տալու:

Կինս ջերմագին բարևում է Ձեզ: Խնդրում եմ իմ կողմից հաղորդեք խորին հարգանքներս Ձեր պատկառելի միաբանության եղբայրներին:

Ձեր մշտական անկեղծ բարեկամ՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Խոսքը Վիեննայի այն դպրոցի ծրագրի մասին էր, ուր հաճախելու էր Բասիակյանի որդին՝ Վիգենը, եթե ընտանիքը Վենետիկից տեղափոխվեր Վիեննա, ինչը տեղի չուներ:
2. Խոսքը նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանի և նրա կնոջ՝ նկարչուհի Վավայի մասին է:
3. Ջարեհ Չոփուրյան, անհայտ:

Սիրելի՛ Արմենուիի (1) և Վարդգես

Վերջապես ուժերս հավաքեցի՝ երկուսիդ նամակին պատասխանելու. շատ շնորհակալ եմ, սիրելի՛ Արմենուիի, գրածդ երկար, հետաքրքրական նամակի համար. ապրված էջերից մարդ կկարողանա մի կերպ թափանցել իրականության մեջ:

Հոգեկան մշտական ծանր տրամադրությանս վրա ավելացավ վերջերս ոտքերիս ռևմատիզմը (խոնավ երկիր է), մի քանի օր չէի կարող քայլել, հիմա էլ տառապում եմ նույն ցավով՝ սպասելով գարնան գալուն, որ լավանամ...

Այո, ծերացանք ու հիվանդացանք և, ավաղ, երևի մեռնելու ենք օտարության մեջ (խոսքս իմ մասին է)՝ առանց հայրենիք տեսնելու... Հայրենիք, սհա իմ մշտական մաշող վիշտը, քոշմարտը, չեմ ուզում ազատ հայրենիք, անկախ, գոնե վերադառնա 1914 թիվը՝ առանց այս ջարդերի ու կորուստների. երազ անմիտ:

Ոչ մի հույս չունիմ, գրեթե հուսախաբ եմ թե՛ Ռուսահայաստանից և թե՛, մանավանդ, Թրքահայաստանի նկատմամբ: Դաշնակիցների խոստումներին գրոշի արժեք չեմ տալիս, նույնիսկ եթե պահանջեն թուրքերից և ստանան, ստորագրել տան Հայաստանի սահմանները, որովհետև իսկույն տակից հայտնում են թուրքերին, թե տեղդ ամուր նստի, քեզ դուրս անող չկա. ո՞վ պիտի վռնդի թուրքին Կարսից, Վանից, Մուշից, մե՞նք՝ ցնո՞րք, Անտանտը՞ միամտություն, Ռուսիա՞ն... Ո՞ր, ո՞ր Ռուսիան: ԻՆչքան ժամանակ է, որ թուրք-բուլշևիկյան բարեկամությունը կա, հայերը Արփաչայից այն կողմ ոտք չեն դնելու: Գուցե գժտվեն իրար հետ և՛թուրք, և՛ ռուս, այն ժամանակ, այո՛, Կարմիր բանակը սահմանը կանցնի, բայց կգժտվե՞ն: Լսում ենք, բայց և տեսնում ենք, որ ավելի են բարեկամանում...

1. Արմենուիի Տիգրանյանը Վարդգես Ահարոնյանի կինն էր, կոմպոզիտոր Արմեն Տիգրանյանի քույրը:

Սիրելի՛ Սիմոն

Նամակդ ինձ շատ ուրախացրեց այն պատճառով, որ մտածել ես ու հիշել ինձ: Ուշ եմ պատասխանում, որովհետև ամբողջ 10 օր զբաղված էի Ղենովայից եկած հայ բարեկամներով, որոնք մեկնեցին Վիեննա: Շոշափածդ խնդիրը այնքան ծանր է, որ անկարելի է նամակով սպառել. պետք է միասին լինել, որ հնար լինի իրար հասկանալ ու թյուրիմացությունները պարզել և ստուգել փաստերը: Ի՞նչ անել, որտեղի՞ց սկսել. ամենից առաջ ասեմ, որ ես 1922 թվից սկսած՝ չեմ բաժանել Դաշնակցության ՏԱԿՏԻԿԱՆ: Վիեննայի ժողովից (1) արդեն (1907) ես հրաժարված էի Թուրքահայաստանի անկախության գաղափարից՝ համարելով դա վտանգավոր ցնորք, իսկ իմ մի տարվա կյանքը Պոլսում (1911-1912) ինձ վերջնականապես համոզեց, որ հայ ժողովուրդը ոչ մի հնար չունի տերիտորիալ մտքով բաժանվել Թուրքիայից, հիմարությունից վեր մի բան է հույսը դնել դիպլոմատիայի վրա: Թուրքահայը ազգային ուրույն պոլիտիկ պետք չէ ունենա, մի տեսակ սպոլիտիկ գոյություն՝ սպասելով Թուրքիայի քայքայմանը, որ պիտի գար անհրաժեշտորեն, սակայն ոչ մեր միջոցով: Մեր իմաստությունը պիտի կայանար նրա մեջ, որ քանդվող Թուրքիան փուլ չգար մեր վրա, ինչպես եղավ: Գուցե հիշում ես, որ ես Բալկանյան պատերազմի նախօրյակին մի նամակ էի գրել, որ փոխանակ Ալեքսանդրապոլ, Բոստոն էի դրկել, քո ձեռքն էր հասել, ուր ես հակառուս, հակաբալկան խրատներ էի տալիս այն օրերին, երբ ցարն ու Դաշկովը (2) խորհուրդներ էին տալիս կաթողիկոսին, որ Թուրքիային հայկ. հարցը վերադարձնեցնելու համար, ես այդ ձգտման տակ նկատել էի ապագա ջարդերի սաղմը... Ես գնացի Գերմանիա գործելու՝ այն մտքով, որ ընդդեմ ռուսների պաշտպանենք հայությունը այդ խաղերից: Պատերազմը վրա հասավ, ես գերմանո-թուրքերի կողմն էի՝ հակառակ Անտանտի, նախապես գիտենալով, որ եթե բռնենք Ռուսիայի կողմը, պիտի ջարդվենք... (պրն. Նազարյանն էլ այդպես էր...), մի խոսքով՝ դեմ էր կամավորական շարժմանը... Ես ատող եմ Անտանտին և դիպլոմատիայի: Իմ նպատակս էր փրկել հայի ֆիզիկ<ակալ> գոյությունը: Այժմ էլ նույն տեսակետն ունեմ. հայի ֆիզիկ<ական> գոյությունը բարձր է անկախությունից և, ուրեմն, ավելի՝ կուսակցական շահերից...

Ավետիք

Նամակը տպագրված է մեծ կրճատումներով:

Արտատպվում է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից (1991 թ. մարտի 31-ի, № 280):

1. Խոսքը ՀՀԴ 4-րդ ընդհանուր ժողովի մասին է (1907, փետրվարի 22- մայիսի 4, Վիեննա): Ամրագրվում է Արևելահայաստանի դատի հետապնդումը, որոշվում է մասնակցել Պարսկաստանի հեղափոխական շարժմանը, ինչպես նաև 1907 թ., Դաշնակցության հրավերով՝ թուրք և ոչ թուրք ընդդիմադիրները մասնակցում են «Օսմանյան կայսրության ընդդիմադիր տարրերի համագումար»-ին, որտեղ որոշվում է համատեղ գահընկեց անել Սուլթանին և հաստատել ժողովրդավարական կարգեր:
2. Նկատի ունի ռուս պետական գործիչ, գեներալ-լեյտենանտ, կոմս Իլարիոն Վորոնցով-Դաշկովին (1837-1916): Կովկասի փոխարքա՝ 1905-1915 թթ.: Վորոնցով-Դաշկովի միջամտությամբ՝ Ռուսաստանի կառավարությունը ստանձնել է Թուրքիայում հայկական բարենորոգումներ անցկացնել՝ ավելի սրելով հայերի հանդեպ Թուրքիայի անվստահությունը:

31 մայիսի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Միմոն

Ստացա գրքերի կապոցը (1) և նամակդ:

Ամա՛ն, շուտով վերջացրու «Միեր»-ի վաճառման այդ ձևը. շատ հաջող է, 1000 կամ 1100 ֆր... Իսկույն համաձայնիր, ազատվենք այդ գլխացավից: Հարկավ, մինչև սպառելը՝ Բ տիպը չեմ անի, բայց ժամանակ որոշվեր, լավ կլիներ: Ապա թե ոչ, կարող է տարիներով ձեռքերս կապել: Ամեն միջոց գործի կդնեմ, որ ուրիշները չշահագործեն վերատապելու:

Դրամի 7-800 ֆր. շատ հարմար ժամանակ եղավ. բժշկի խորհրդով՝ թե՛ ես և թե՛ Վիգենը ծովի և արևի լողանք պիտի ընդունենք մի ամսով, որ արժե 5-600 ֆրանկ, և մոլորել էի, թե որտեղից ձեռք բերեմ: Ոչ մի այլ աղբյուր չունիմ. Դուկասյանին չեմ կարող դիմել, շատ դիմելը կարող է եղածին էլ վնասել: Տիգրան Զավենն (2) այստեղ էր, խոստացավ, որ Կ. Պոլիս Շահվերդյանին տեսներ և մի գումար՝ ի հաշիվ իմ կենսաթոշակին (3), ձեռք բերեր, բայց հույս չունիմ, սովի շրջան է դեռ... Հիմա լուծվեց խնդիրը. շատ և շատ շնորհակալ եմ:

«Միեր»-ի մեջ մի սխալ կա, էջ 24. տպված է՝ «Երթնաղի լար, քաշած մի վար», պիտի լինի՝ «Քաշած ի վար»: Կարող եք մատիտով «մ» ջնջել:

Կաշխատեմ քեզ մի լավ մեծ բան հասցնել: Մոտ օրերս 2 փոքր բան կորկեն հուլիսի համար, իսկ օգոստոսի համար՝ ընդարձակը:

Նորից կխնդրեմ, որ մի 10 օրով գաս, ճամբու ծախսդ դուրս կգանք այդ 800 ֆր-ից, իսկ այստեղ մոտս կապրես, տեղ կա: Թող հանդեսը մի 10 օրով էլ հետաձգվի, վնաս չունի, ամառվա համարներն ամենուրեք նիհար են լույս տեսնում: Գաս, շատ բան ունինք խոսելու՝ գրական և քաղաքական: Դե՛հ, քեզ տեսնեմ:

Բարևներով և համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Միմոն Վրացյանին(4) մի լավ, խիստ նամակ գրեցի, եղածների մեջ լավը նա է: Ինչպես՝ Ն. Աղբալյանը(5):

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Խոսքը «Սասնա ծռեր» վիպերգի տպագիր օրինակների առաքման մասին է, որի սպառնումից հետո Իսահակյանը «Միեր»-ը վերահրատարակելու էր ուղղումներով ու լրացումներով՝ երկրորդ անգամ: Դա նրան չհաջողվեց Վենետիկում: 1937 թ. հայրենիքում տպագրեց «Սասնա Միեր»-ը՝ նոր լրացումներով ու ուղղումներով:
2. Ջավեն Տիգրան (Չուքասյան) (1874-1938), հրապարակախոս, հրատարակիչ: ՀՕԿ վարչության անդամ, ապա փոխնախագահ՝ Ֆրանսիայում: 1933-ին ներգաղթել է Խորհրդային Հայաստան:
3. Խոսքը թերևս Հայաստանի կառավարության կողմից նշանակված կենսաթոշակի մասին է:
4. Սիմոն Վրացյան (1882-1969), Հայաստանի առաջին հանրապետության գյուղատնտեսության և պետական գույքի, ինչպես նաև Աշխատանքի նախարար ու չորրորդ վարչապետ:
5. Նիկոլ Աղբալյան (1873-1947), գրականագետ, մանկավարժ, ՀՀԴ անդամ, 1919 թ.՝ Հայաստանի առաջին հանրապետության Լուսավորության և արվեստի նախարար: Ն. Աղբալյանը՝ Իսահակյանի մասին. «... Գրականության պատմության մեջ որոշ և հաստատուն է Ա. Իսահակյանի տեղը: Ան կու գա Հ. Թումանյանեն հետո և ձեռք կմեկնե Վ. Տերյանին» (Ն. Աղբալյան, «Ավետիք Իսահակյան», Ընտրանի, Երևան, 2005 թ.):

Սիմոն ջան

Շնորհակալությամբ ստացա 500 ֆրանկը: Պետք է ջանալ «Միեր»-ը սպառել նոր տպագրության համար, որ անհամեմատ գերազանց է լինելու: Ցավում եմ, որ գալը պիտի չհաջողվի, բայց համոզվիչ չէ՝ ի՞նչ արգելք կարող է լինել, մանավանդ որ՝ մի կարճ ժամանակի համար է: Շատ կուզենայի, որ գայիր, շատ խոսելիք ունիմ, մանավանդ գրություններիս համար՝ սկսած և նոր: Գոմե մշակված «Միեր»-ը կարդայինք միասին:

Սրա հետ ուղարկում եմ այս մանր բաները: Չինականը (1) լավ բան է, մանավանդ մտածել, որ մեզնից 2700 տարի առաջ զգացված և իրականացած: Հուլիսի քվի մեջ երևի հասնի:

«Արեգ»-ի մեջ անակնկալ էր Արսեն Երկաթի (2) ինձի ձոնը. Մետերլինկյան¹ շունչ կամ գույն ուներ, լավն է: Եվ, մանավանդ, շատ լավն էր օր. Սարյանի պոեզիան:

Արդյո՞ք աչքդ ընկան քննադատություններ «Միեր»-ի մասին. ես չեմ պատահել: Հայտնիք ինձ, եթե հանդիպել ես:

Տիկին Սիրվարդը թարգմանել է Թակորից (3) մի ամբողջ գիրք, կարծես «Պարտիզանը», մոտ 1500 էջ: Արդյոք կարո՞ղ ես դա մաս-մաս տպել, հետո գիրք շինել և ի՞նչ պայմաններ ունիս: Նա համաձայն է ամեն պայմանների: Թարգմանում է և նրա մի ուրիշ գիրքը և Ադա Նեգրիի (4) նոր գրքույկը (5), որ աշխատավորական չէ, այլ սիրո և վշտի: Տիկինը գիտե ֆրանսերեն, իտալերեն և անգլերեն, հարազատ թարգմանություն է, բայց լեզուն հին է:

Մ. Ռաֆայելյան դպրոցի տեսուչը իմ միջոցով խնդրում է քեզ՝ կարո՞ղ ես մի գերմանացի գտնել, որ գա դպրոցս՝ հսկիչի պաշտոնով, վերակացու, որ գերմաներեն խոսի աշակերտների հետ և դիսցիպլին մտցնի. կուտե, կխմե և կպառնի դպրոցում՝ տարեկան ստանալով բացի այդ՝ վարձ 3-400 լիր իտալական: Թերևս հարց ու փորձով գտնես:

Սպասում եմ քե՛ք և քե՛ք քո նամակիդ:

Մենք լավ ենք, համբույրներով՝ քո՝

Ավետիսյան

¹ Նկատի ունի Բելգիայի ֆրանսալեզու գրող, բանաստեղծ, դրամատուրգ, փիլիսոփա, Նոբելյան մրցանակակիր (1911) Մորիս Մետերլինկի (1862-1949) ոճը:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Թարգմանել է 1908 թ.: Առաջին անգամ տպագրվել է «Ջանգակ» օրաթերթում, 1908, № 7, «Չինական մի հին բանաստեղծություն» խորագրով, ապա, մասնակի փոփոխություններով, «Ազատամարտ»-ում, 1913, № 1141 և «Արեգ» ամսագրում, 1922, № 7: Վերջինիս տեքստը՝ նույնությամբ և «Չինական» խորագրով՝ «Ընտիր երկեր»-ում, հ. 1 (1939), և մյուս ժողովածուներում:
2. Արսեն Երկաթ (Շամշյան) (1893-1969), բանաստեղծ, «Արեգ»-ի 1922 թ. № 6-ում տպագրել է «Չնճան հեքիաթ» ստեղծագործությունը և ձոնել Ավ. Իսահակյանին:
3. Ռաբինդրանաթ Թագոր (1861-1941), հնդիկ բանաստեղծ, արձակագիր, Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր (1913): Նրա ստեղծագործությունները հայերեն թարգմանվել են 1913 թ.-ից:
4. Ադա Նեգրի (Ada Negri) (1879-1945), իտալացի բանաստեղծուհի: Նրա բանաստեղծությունների ժողովածուն առաջինը թարգմանել են Հակոբ Հակոբյանը, Արսեն Ղազիկյանը և ուրիշներ:
5. Իսահակյանը նկատի ունի Ադա Նեգրիի՝ 1921 թ. լույս տեսած «Stella mattutina» («Առավոտյան աստղ») ժողովածուն:

Սիրելի՛ հայր Ներսես

Նորից հարկադրված եղա Ձեզ գլխացավանք պատճառելու: Այս անգամ վճռել եմ Վիեննա տեղափոխվել՝ զանազան պատճառներով՝ 1. կինս չի կարող խոնավ կլիմա տանել, միշտ հիվանդանում է, 2. ես մահու չափ ձանձրացել եմ այս մեռած քաղաքից և պիտի չկարողանամ նորեն տարիներ ապրել՝ մինչև տղաս դպրոցն ավարտե, ևս 3-4 տարի, և կուտուրապես ետ եմ գնում, 3. տղայիս ավելի առողջ կրթություն կտամ: Եվ, վերջապես, Վիեննա ապրելն անհամեմատորեն հաճելի է և օգտակար: Եվ Ձեր վանքի գրադարանից օգտվելն ավելի տեքնիկ հարմարություններ ունի, քան ս. Ղազարը և այլն, և այլն:

Այդ առթիվ գրել էի պ. Ա. Երեմյանին (1)՝ բնակարանի մասին տեղեկություններ խնդրելու համար: Արամը բարի եղավ գրելու, քե մեծ պ. Արշակ խան Գորոյանը բնակարան ունի, և որ Դուք և պ. Հ. Սաղաթելյանը (2) կարող եք միջնորդել, որ ինձ տա: Այժմ կխնդրեմ ջերմագինս դիմեք Խանին այդ առիթով. կարո՞ղ է ինձ տալ երեք սենյականոց և խոհանոց՝ կարևոր, անհրաժեշտ կահկարասիքով, այն սենյակները, որ ապրում եմ Երեմյանը և բժ. Մանդինյանը: Վճարը՝ այն չափով, որ ո՛չ ես տուժեմ, ո՛չ Խանը, գիշող: Հովհաննես խանն (3) իմ տնտեսական միջոցները գիտե, սակայն այս խնդիրը երկրորդական է, որովհետև պարզ է, որ Վենետիկից սուղ չի լինելու:

Կուզեմայի գիտեմալ, քե խանը կհոժարի՞ տալ, ե՞րբ կարող եմ գալ՝ մինիմում-մաքսիմում ժամանակամիջոցով, որովհետև լսել եմ, քե կառավարությունը պարապ սենյակները գրավում է, իսկ մենք կարող ենք գալ հուլիսի 20-ից հետո, որովհետև տղաս հարցաքննություններն այդ օրերը կվերջացնեն: Իսկ եթե հնար չեղավ, նորեն գրեցեք ինձ. գոնե ավելի փութացնեք կամ ես շուտ գամ:

Խանն ինձ ճանաչում է, եթե չի մոռացել, բայց շնորհիվ Ձեր, Հ. Սաղաթելյանի և Հովհաննես խանի, հույս ունեմ, որ չի մերժե:

Հետո չգիտեմ՝ արգելք կա՞ Վիեննա գալու համար կառավարությունից: Եթե կա (օրինակ՝ Բեռլին չի թողնում), արդյոք Դուք չէի՞ք կարող թույլտվություն ձեռք բերել: Ուրեմն, խնդիրս պարզ է՝ բնակարան և թույլտվություն՝ հող գալու: Չգիտեմ՝ լավ եմ անելու քե ոչ (զավակիս նկատմամբ՝ դպրոցից դպրոց փոխելով՝ Ժմն, Վենետիկ, Վիեննա), բայց որոշել եմ, Աստված թող հաջողե (4):

Հայտնելով խորին շնորհակալությունս՝ սպասում եմ Ձեր բարի լուրերին՝ ինչքան կարելի է շուտ: Բարեններով և հարգանքներով՝ Ձեզ, պ. Սաղաթելյանին, բոլոր եղբայրներին:

Մնամ Ձեր անձնվեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Արամ Երամյան (1898-1972), իրանահայ գրող, գրականագետ, արվեստաբան: Այդ տարիներին սովորում էր Վիեննայի համալսարանի պատմության բաժնում: Իսահակյանի հետ լավ բարեկամներ էին:
2. Սաղաթելյան, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամներից:
3. Խոսքը Յովհաննես խան Մասեհյանի մասին է, որը 1921-1927 թթ. Գերմանիայում Իրանի դեսպանն էր: Մտերիմ էր Իսահակյանի հետ:
4. Չի իրականացել Իսահակյանի՝ Վիեննա տեղափոխվելը:

12 օգոստոսի, 1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Վարդգես

Քո երկար նամակը՝ հուլիսի 2-ին գրած, միայն երկու օր առաջ կարդացի, որովհետև Վիեննա էի գնացել, ուզում էի այնտեղ տեղափոխվել, բայց չհաջողվեց: Ստիպված մնում եմ նորից Վենետիկ, չգիտեմ՝ մինչև երբ:

Գրել ես, որ իմ աջակցությունը բերեմ «Հայաստանի ձայն»-ի համար. մեծ ուրախությամբ: Կաշխատեմ մի երկու բան հասցնեմ, մանավանդ, երբ հովերն ընկնեն. հիմա շատ տաք է, անկարելի է պարապել:

Սի օր նամակիդ երկարորեն կատախանդեմ: Հիմա սա գրում եմ պ. Եր. Քոչարյանի (1) միջոցով, և խնդրում եմ նրան օգնեմ՝ ինչով կարող ես, ծանոթացնես քո միջավայրիդ: Գիտես, որ նա տաղանդավոր տղա է, սակայն տնտեսական միջոցներից զուրկ: Եթե մի երկու մարդ գտնես, որ նա նկարե կամ քանդակե, շատ ուրախ կլինեմ: Համեմայնդեալս, ասա նրան՝ ուրիշ կերպ օգնել չես կարող: Օրինակ՝ թող նկարե կամ քանդակե մեր հարուստներին կամ հարուստ գրագետներին՝ Բաշալյան (2), Կամսարական (3), Որբերյանին (4) և այլն:

Համբույրներով և բարևներով՝

քո՝ Ավետիք Բասիակյան

1. Խոսքը Երվանդ Քոչարի մասին է:
2. Լևոն Բաշալյան (1868-1943), հայ արձակագիր: Իսահակյանը Բաշալյանին «հարուստ գրագետ» է անվանել, քանի որ Բաշալյանը 1901-ին եկել է Կովկաս և հաստատվել Բաքվում, որտեղ ծառայել է նավթարդյունաբերական մի ընկերությունում:
3. Տիգրան Կամսարական (1866-1941), հայ արձակագիր: Լինելով մեծահարուստ ծխախոտի վաճառականի զավակ՝ նյութապես ապահովված էր և գրականությունը հիմնական աշխատանք չէր դարձրել:
4. Ռուբեն Որբերյան (1873-1931), արևմտահայ բանաստեղծ: 1901 թ-ից զբաղվել է վաճառականությամբ:

Սիրելի՛ Արտաշես

Ուրախությամբ ստացել եմ նամակներդ, բայց ներիր, որ ուշ եմ պատասխանում: Մի հոգեկան ծանր զգացում վաղուց է իշխում վրաս և պարալիչ է արել ինձ:

Դժվար է պարզել այս վիճակը: Ժամերով իրար հետ պետք է լինենք, որ բացատրել: Բայց այս ամենի հիմքը անձնական և հասարակական դժբախտություններն են:

Անձնական՝ մեր ընտանիքի հատկապես իմ սիրած անդամները, որը՝ մեռել, որը սպանվել է: Տնտեսապես քայքայված ենք: Այրած են մեր տունն ու ջաղացքները, քաղաքի տունը՝ կողոպտած, գրադարանս՝ 4000 գիրք, այրած ու գրաված: Եվ, վերջապես, հայության անպարտելի աղետը... Այս երկարատև օտարությունը, ապրուստի հոգը, ֆիզիկական թուլությունը, ռևմատիզմ և այլն, և այլն: Պատկերը լրիվ է:

Սակայն մարդ պիտի ապրի ու գործե հույսով ու հավատով: Ես մտրակում եմ ինձ, որ չկորչեմ, ջրի երեսը մնամ, մանավանդ չմեռնեմ, մինչև չտեսնեմ հայության ապահով վիճակը: Ահավոր ուժ է հայրենիքի սերը, ազգի սերը: Սոցիալիզմը, եթե չպիտի ներդաշնակի սրա հետ, չի կարող ապրել:

...Մենք մի տարի է՝ ապրում ենք Վենետիկ: Ժնն շատ սուղ է, սակայն այստեղ էլ ձանձրալի է. լեզու չգիտեմ, միայն էժան է: Երեխաս Մուրադ-Ռափայելյան դպրոցն է այցելում: Ուզում եմ տեղափոխվել կա՛մ Վիեննա, կա՛մ Բեռլին, բայց այնտեղ բնակարան չկա, և ծախքեր են պետք, ու երեխաս էլ դպրոցից դպրոց փոխել, շատ կտուժի: Այսպես քարշ ենք գալիս:

Քեզ ուղարկեցի մի երկու գիրք, երևի ստացել ես՝ «Աշնան ծաղիկներ»-ը և «Սասմա ծռեր»։ «Աշնան ծաղիկներ»-ը մեծ մասը նոր բաներ են, մյուս մասը՝ հին, բայց ուղղված: «Սասմա ծռեր»-ը շտապ գրված էր և չէր մշակված: Վերջերս լավ մշակեցի, զարմանալին այն է, որ իր գաղափարական կազմով ազգային առասպել է. դրա մասին՝ հետո:

Դառնանք «Հայրենիք»-ին աշխատակցելու հարցին: Արդեն մի քանի օր առաջ մի պատմվածք դրկեցի՝ «Պարունակի քարավան կտրելը»: Եթե տպես, թերթերից ինձ ուղարկիր, որ պահեմ: Չեռքիս տակ ունիմ բաներ, որ գրում եմ կամաց-կամաց, բայց ուզում եմ բոլորը կիսատ թողնել ու ձեռք զարնել «Ուստա Կարո» վեպիս ավարտելուն: Վեպը թեև ավարտված է, բայց մշակման շատ պետք կա:

Ավելորդ չէ ասելը, որ պատերազմի ընթացքին մա մնաց Գերմանիա: Ուրեմն, 4-5 տարի ոչ մի տող չեմ գրած ու ջնջած նրա մասին: Ձինադադարից

հետո գնացի Բեռլին, բայց այդ շրջանում էլ միայն 300 երես եմ ուղղել: Իսկ վեպս լինելու է առնվազն 700 երես, մոտ Բաֆֆիի «Սամվել»-ի չափ, նույն դիրքով: Ուզում եմ այս տարի աշունքից՝ սեպտեմբերի վերջերից, դրանով զբաղվել և վերջացնել: Ծանր կոշմարի պես նստել է վրաս: Պրծնեմ, որ մյուս գործերիս էլ վերջ տամ, որոնք ծավալով մեծ չեն՝ 100-150 երեսից մեծ բան չունեն: Դյուրությամբ պիտի կարողանամ ամեն տարի մի երկու բան վերջացնել, եթե ողջ մնամ:

Արդ՝ եթե կարող է «Հայրենիք»-ը՝ որպես թերթ, «Ուստա Կարո»-ս տպել, այն ժամանակ, նոյեմբերից սկսած, կարող ենք հրատարակել: Իսկ եթե ուզում ես առանց «Հայրենիք»-ի մեջ տպելու՝ գիրք անել, այն ժամանակ հունվարին կուղարկեմ քեզ գրքի առաջին մասը, 350 երես: Մինչ սա տպվի, մյուս մասն էլ կհասցնեմ: Ինձ համար ավելի երկրորդ ձևն է հարմար, երկու հատորով գիրք, որ մինչև մեկ տարի պատրաստ կլինի և չի կորչի թերթերի մեջ: Այդ դեպքում ես թերթերին շատ նվազ կերպով կարող եմ աշխատակցել, ամսական՝ հազիվ մի բան: Իսկ եթե որպես թերթ շինես, գրեթե ամբողջ տարի հրատարակես, որ տաղտկալի կլինի, կցկտուր: Ես կխնդրեի, որ իբրև գիրք համաձայնիս...

Վարձատրությունը թողնում եմ քեզ որոշես: Սակայն այսպիսի ձևեր կարելի է առաջարկել. առաջին հատորը ստանալուց մի գումար ինձ ուղարկել (որոշածի կեսը), երկրորդ հատորը ստանալուց հետո՝ մյուս կեսը: Գիրքը «Հայրենիք»-ի խմբագրությունը կառնի, կվաճառի իր օգտին: Բո տված հաշվի համաձայն՝ 250 տողս՝ 5 դուլար: Եթե թերթն տպեք, պիտի վճարեք մոտ 800 դուլար: Ուրեմն, հարցը մոտավորապես այս գումարի շուրջն է, ավելի-պակաս... Ուրեմն, մտածիր և շուտ ինձ գրիր, որ ես սկսեմ առաջին հատորը կազմել:

Հիմա բան չեմ անում գրեթե: Ծովի ավին եմ ամբողջ օրը, ավագի մեջ՝ ռևմատիզմից բժշկվելու համար: Ջարմանալի կերպով երիտասարդական ռևմատիզմին հաջորդում է ծերության ռևմատիզմը...

Պատահական մի գլուխ տպեցի Ս. Հակոբյանի «Արեգ»-ի մեջ «Ուստա Կարո»-ից: Ժամանակ ունիս, կարդա, բայց չկարծես, թե ամենալավ գլուխն է. միջակ արժեք ունեցող:

Ջերմ համբույրներով ու կարոտալի բարևներով՝

քո՝ Ավ. Բասիակյան

Նամակի աղբյուրը գտնել չհաջողվեց:

Սիրելի դուկա. Հ. Նևրուզ (1)

Անշուշտ հայտնի է Ձեզ, որ Ջեմալ փաշայի սատկետու առթիվ Թիֆլիսում մոտ 200 դաշնակցականներ դատի են կանչված (2): Ես սարսափում եմ, ռուս, վրացի, հայ բոլշևիկները այնպիսի գազաններ են, որ ամեն աներևակայելի ոճիրների ընդունակ են, թող որ եթե դատապարտեն, դրանով մի անգամ ևս ապացուցած կլինեն, որ բոլշևիկները համակիր են հայ ժողովրդի բնաջնջմանը, սրանով իրենց վնասած կլինեն,- բայց այս քիչ մխիթարանք է մեզի... Անշուշտ միջոցներ ձեռք առած կլինեք կամ պիտի անեք. Ըստ իս՝ լավագույն է դիմել բոլշևիկյան ռուս ներկայացուցիչներին Եվրոպայում, նույնիսկ Մոսկվա, պարզել, խնդրել, որ այդպիսի տմարդ ոճիրի մեջ ընկնեն. գերմանացիք արդարացնում են Թալեաթը սպանողին, մի՞թե իրենք պիտի իրենց խայտառակ են աշխարհի առջև: Դիմումներ անել և վրաց խորհրդի մոտ. գուցե և հայ, թեև հայերը ավելի արյունարբու են իրենց եղբայրների հանդեպ: Գիտեմ, որ կմտածեք այս բոլորի մասին. ես գրում եմ, որովհետև շատ մտահոգ եմ: Համոզված եմ, որ եթե եռանդով գործ տեսնեք, մեր ընկերները կփրկվեն:

Բարևներով Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից (1991 թ., մարտի 24, № 279-ից):

1. Փարիզի հայ պատվիրակության անդամ: Պատվիրակության նախագահն էր Պողոս Նուբար փաշան:
2. 1922 թ. Թիֆլիսում Պետրոս Տեր-Պողոսյանը և Արտաշես Գևորգյանը սպանեցին Թուրքիայի ռազմածովային ուժերի նախկին նախարար Ջեմալ փաշային, որին դաժանության համար «մսագործ» էին անվանում: Ջեմալ փաշայի սպանության վերաբերյալ Արտաշես Գևորգյանի հիշողությունները Հայաստանի պետական արխիվ է հանձնել նրա եղբայր՝ Թորգոմ Գևորգյանը, 1966 թ., օգոստոսի 18-ին: Սպանություն կատարած երիտասարդները որոշ ժամանակ ազատության մեջ են մնացել, սակայն 1936 թ.-ին նրանց ձերբակալել են՝ Ստալինի կյանքի նկատմամբ հնարավոր վտանգ ներկայացնելու մեղադրանքով, 1937-ին՝ գնդակահարել:

1922, տեպրեմբեր, Վենետիկ

Վեր<ապատվելի> հ. Ն. Ալիսյան

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Շնորհակալությամբ ստացա Ձեր քարտը և երկու օր առաջ՝ լուսանկարչական գործիքը (1). Վիզենն անսահման ուրախացավ. կարծես աշխարհ տվին նրան:

Մենք չկարողացանք այս ճահճից դուրս գալ: Առհասարակ, ճահճից դժվար է ելնելը: Թերևս, նորից ճիգ անեն:

Շնորհակալություն՝ Ձեր տված պատմական տեղեկությունների համար. իրոք շատ հետաքրքրական էր:

Ս. Հակոբյանից երկու ամիս կա՝ ոչ մի լուր չունիմ, ու՞ր մնաց, ի՞նչ է անում, և ոչ էլ «Արեգ»-ի մասին բան գիտեմ. ի՞նչ է Ջաքարիայի այս պապանձումը (2):

Մենք լավ ենք, ողջ և առողջ: Ես բավական լավ պարապում եմ, թեև տրամադրությունս շատ գեշ է վերջին ազգային աղետների պատճառով:

Ջերմագին բարևներ հայր Տաշյանին և ծանոթ հայրերին: Շատ բարևներ կնոջս կողմից: Վիզենը համբուրում է Ձեր ձեռքը: Մնամ հարգանք միշտ Ձեր՝

Ավետիք Բասիսյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Խոսքը Բուդապեշտի կողմից գնված լուսանկարչական գործիքի (ապարատի) մասին է, որը Ներսես Ալիսյանի միջոցով ուղարկվել է Իսահակյանին:
2. Նկատի ունի ավետարանական հայտնի պատմությունը Ջաքարիայի պապանձման մասին:

Սիրելի՛ Միմոն

Երևի նկատած կլինես, որ շատ տարօրինակ բառեր եմ գործածել (1) հին ու նոր, գրաբար ու գավառաբարբառ: Օրինակ՝ *հանց, հենց, զեղ* և այլն: Այս բոլորը գիտակցաբար է և դիտմամբ: Մեկ որ՝ գրության ձևն այդ է պահանջում և երկրորդ՝ ուզում եմ այդ կարճ ու լավ բառերը *lancer*¹ անել, կիրարկել: Նույնիսկ մտածում եմ *որովհետև*-ի տեղ *զի* գործածել, որ կարճ է և հնչել: Ինձ համար գրաբար կամ աշխարհաբար բառ գոյություն չունի. կան միայն հայերեն և օտար բառեր, սակայն ձևեր, ոճեր կան գրաբար, կան աշխարհիկ, բայց երբեք՝ գրաբար կամ աշխարհիկ բառեր. դու ի՞նչ ես մտածում: Ավելին, *որովհետև*-ն է իր ձևով գրաբար, ո՛չ *զի*-ն. սա այնքան գրաբար է, որքան *բայց, իսկ, և*: Գրաբար են, ի միջի այլոց, *համենայն դեպս, այսուհանդերձ, այսուամենայնիվ* և այլն:

Այնպես որ, չխրտմես, երբ կարդաս *խեռ, զիշտ, խալամաշտուծ* և այլ բառեր: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Գրքույկս՝ մի փոքր ժողովածու ոտանավորների, 71 էջ, վաղը-մյուս օրը լույս կտեսնի. կուղարկեմ. հին ու նոր բաներ կան. հիմերը՝ սրբագրված, նորերը՝ նոր (2):

Արտատպվում է «Բագին» անագրից, 1983, № 6:

1. Խոսքը «Սասնա Մհեր»-ի բառապաշարի մասին է: Իսահակյանը, ելնելով նյութի ոգուց, գործածել էր այնպիսի բառեր, որոնք վաղուց դուրս էին եկել գործածությունից և անհասկանալի էին սովորական ընթերցողների համար:
2. 1922 թ. Վենետիկում լույս տեսավ Ավ. Իսահակյանի «Աշնան ծաղիկներ» բանաստեղծությունների ժողովածուն, որն արժանացավ Միմոն Հակոբյանի դրվատանքին:

¹ Lancer (ֆրանսերեն), շրջանառության մեջ դնել:

1922, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արման

Ստացա քարտդ. շնորհակալություն քո մատուցած ծառայությունների համար՝ հանդեպ Ե. Քոչարյանի:

Կխնդրեի ուղարկել «Շարժում»-ը, տեսնենք՝ ինչ է գրված:

Երանի աչքերիդ, որ տեսնում ես տիկ. Փանոսյանին. սքանչելի աչքեր ունի այդ տիկինը: Եվ սիրո, սրտի, երազի ձայն: Եթե կարող ես, որսա նրան և համբուրիր, համբուրիր քո կողմից, իմ կողմից, բոլոր այրերի կողմից, բոլոր դարերի կողմից, որ համբուրես, անմահ կդառնաս. շրթունքներդ աստղերը համբուրած կլինեն:

Տպագրվում է լուսատիպ պատճենից, ԳԱԹ (Զանազան նյութերի հավաքածու), բնագիրը պահվում է Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության դիվանատանը:

1. Չկարողացանք ճշտել:

Սիրելի՛ Միմոն

Հանդեսդ (1) ստացա, արտաքինը լավ է, շատ հաջող է տեխնիկ մասը: Մնում է տարածել: Վենետիկ ոչ մի մարդ չկա, որին տամ: Մի երկու օրինակ կարող ես դրկել Միլան՝ Հայկ Ղազարոսյանին, 26 Foro Bonaparte:

Հետո Փարիզ, Խանը կարող է հասցեներ տալ Բեռլին, Լոնդոն, Ռուսիան, Բուլղարիա, Պոլիս, Ամերիկա:

Ուղարկում եմ հետևյալ պոեմն՝ «Սասմա Միեր»: Հիմքը, էությունը ժողովրդական է, բառացի այս է. «Միերը պիտի դուրս գա, ռամկություն բերե և պիտի մարտիրոսվի»: Մնացածը իմ ֆիկցիոնն է, բայց միջավայրը, կոլորիտը, պարագաները՝ accessoire, հարազատ է, զանազան վարիանտներից քաղած: Խնդրում եմ կարծիքդ գրել, անկեղծորեն: Իմ կարծիքով՝ լավ բան է, կուռ և ուժեղ:

Գրիր, որ Լիպ. Նազարյանն էլ աշխատակցե: Կարող տղա է, թեև՝ ծույլ:

Մի քանի մանր համձնարարություններ, խնդրում եմ, ազատ ժամանակդ կատարես:

Լուսահոգի հայր Բառնաբասի մոտ, 1912 թ. գրքեր էի թողել, հետաքրքրվիր և խնդրե իմ կողմից, որ պահեն, մինչև մի բան կարգադրեմ: Հետո, խընդրում եմ, հոնորարիս հաշվին հետևյալ գրքերն առնես և դրկես, եթե կարող ես գտնել՝ Verlag Otto Hendel-Halle.-Persischen Divan (2), քո գովածդ գիրքը՝ Jeremias-Zweig (3):

Եվ ռուսերեն (կարծեմ՝ Վիեննա տպված, այդտեղ ռուս գրավաճառ կա) Կլյուչևսկի, «Ռուսական պատմության ձեռնարկ»: Բացի այդ՝ իմացիր տես՝ ի՞նչ կարծեմա նոր տպված Դոստոևսկու «Կարամազով եղբայրներ»-ը և Գոնչարովի «Օբլոմով»-ը. գներն իմանալուց հետո կգրեմ, կառնես: Կարծեմ՝ սուղ բաներ են:

Սակայն գրածս երեք բաները կուզենայի:

Ես շատ զբաղված եմ, շատ բան ունեմ գրելու, անիծյալ «Ուստա Կարո»-ն չվերջացրի, որ ուրիշ բաների ձեռք զարկեմ: «Ուստա Կարո»-ն անհաղթահարելի դժվարություններ ունի. մեծ է, էպոպեա համայնապարփակ, 700-800 էրես, թեև ավարտած եմ, բայց անվերջ սրբագրում եմ, գրում, ջրնջում, ավելացնում, պակասեցնում... Այդպես է. Տոլստոյն 8 անգամ է գրել «Պատերազմ և խաղաղություն»-ը ...Բայց նա հոգով հանգիստ է եղել և

ապահով, ապարանքի մեջ նստած, նորապսակ...

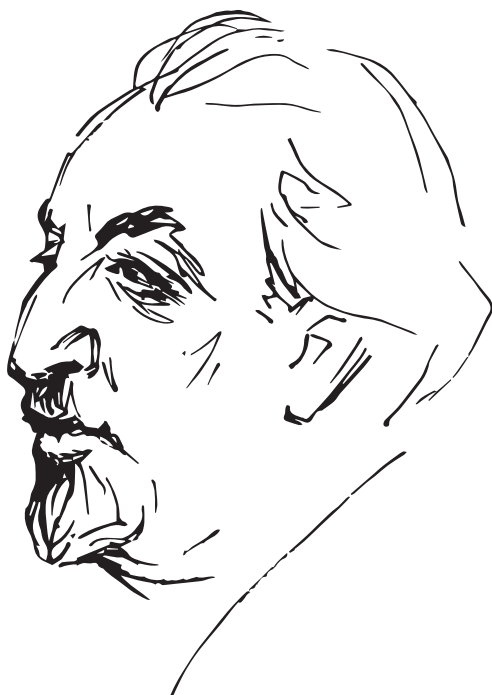
Վանքում (ս. Ղազար) մի բանաստեղծությունների> ժողովածու են հրատարակում (4), հին ու նոր երգերի, մոտ 100 երես, պարտքով: Մոռացար ինձ գրել Նարինյանի հասցեն: Ջերմ բարևներ՝ Խանին, վարդապետներին, պ. Երեմյանին:

Բարևներ՝ կնոջիցս և համբույրներ՝ ինձնից:

Քո՝ Ավետիք

Արտատպվում է «Բագին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Խոսքն «Արեգ» հանդեսի մասին է:
2. Խոսքը Գերմանիայի հայտնի «Verlag Otto Hendel Halle» հրատարակչության «Divan der persischen Poezie» (1878) գրքի մասին է:
3. Նկատի ունի Ստեֆան Ցվեյգի «Երեմիա» ստեղծագործությունը: Գրվել է 1918 թ.:
4. Խոսքը «Աշնան ծաղիկներ» բանաստեղծությունների ժողովածուի մասին է:

Ու հապար կյանքիս հուզարդին ծանոթեմ,
Բաշխեմք ճարտուն, ճարտուն իմ սիրուն.
Մեծանք մի կյանքի, թող ինքի պատեն՝,
Են ել իմ փառքի զամեն երգանքուն,

Սիրելի՛ Սարգիս (1)

Ստացա նամակդ (2) և շտապում եմ պատասխանել։ Քո ոգևորվելը «Լի-լիթ»-ով ինձ շատ է ուրախացնում։ Մի՞թե իսկապես գեղեցիկ գործ է, երբեմն կասկածում եմ, սակայն Ամերիկայից էլ գովեստներ ստացա, ինչևէ։ Շատ շնորհակալ եմ, որ ուզում ես սիրով ձեռնարկել նրա պատկերազարդման։ Ոչ մի առաջարկ և ոչ մի խորհուրդ չունեմ քեզ տալու, արա ինչ որ ուզում ես, և գիտեմ կանխավ, որ լավ պիտի անես։ Հավատում եմ քո գույների անհունին ու արևին։ Տեքստի տառերն էլ դու ընտրիր, միայն ինձ ուղարկիր վերջին սրբագրումները, որ սխալները տպագրական ուղղեն։ Արդեն մի քանի վրիպակներ-սխալներ նկատել եմ։ Օրինակ՝ «մեծ վարդապետ», որ պիտի լինի «մեծ վարպետ» (Աստծո մասին է խոսքը, որ վարպետ է և ոչ թե վարդապետ)։ Հետո գուցե մի երկու տող ջնջեմ, մի երկու տող ավելացնեմ. այդքան։ Կխընդրեի գրելիք, թե որ կետերն ես նկարելու, ես դրանց մասին մտածած չունիմ։ Եվ ու՞ր պիտի տպես։

Ուրեմն՝ պայմաններս իմացար։ Մնացածը քո կամքդ է։ Ավելացնում եմ նորից իմ շնորհակալություններն աշխատանքիդ համար։

Մոտ մի ամիս է՝ ես չափազանց զբաղված եմ, կյանքիս մեջ այդպես զբաղված չեմ եղած. գրում եմ՝ վերջին կադապարումով, վեպս (3), որի մասին ասել էի քեզ, և մի 10 ամսվա (ուրեմն՝ մի տարի) լուրջ աշխատանք ունեմ, եթե եղավ սրտիս ուզածով, շատ բախտավոր պիտի լինեմ, եթե չեղավ, այլևս բան չեմ գրելու։

Հաջողություն լույս տեսնելիք ալբոմիդ (4) համար. այդ նշանավոր գեղարվեստագետների գնահատումով, անշուշտ, կոյուրանա տիրապետությունդ։

Ե՞րբ եք գնալու, ու՞ր։ Խնդրեմ՝ ինձ գրեցեք։ Շատ բարևներ կնոջիցս՝ տիկ. Վավային, մույնպես՝ իմ կողմից։ Շատ հոգնած եմ վերջացնում նամակս։

Համբույրներով և բարևներով՝

քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ., Սարգիս և Վավա Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

1947 թ. վերջերին նյույորքաբնակ անվանի նկարչուհի Վավա (Վարդուհի) Խաչատրյանը «Լրաբեր»-ի խմբագիր Վահան Ղազարյանի միջոցով Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանին հանձնեց իր և ամուսնու՝ Սարգիս Խաչատրյանի արխիվի մի կարևոր մասը: Բազմաթիվ արժեքավոր փաստաթղթերի թվում էին նաև Իսահակյանի 8 մամակները, որոնցից չորսը տպագրվեցին «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթում (1947թ., նոյեմբերի 7), մյուս չորսն անտիպ են:

1. Սարգիս Խաչատրյան (1886-1947), անվանի որմնանկարիչ, մասնակցել է միջազգային ցուցահանդեսների: Առաջին անգամ Իսահակյանի հետ հանդիպել է Վենետիկում, 1922 թ., ս. Մարկոսի հրապարակում, աղավնիներին կերակրելիս: 1935-ին նկարիչ ամուսիններն ապրում էին Փարիզում, որտեղ բնակվում էր նաև Իսահակյանը: Հետաքրքիր և արժեքավոր գրառումներ ունի Վարպետը Վավա Խաչատրյանի ալբոմում, որոնք հետագայում տպագրվեցին Իսահակյանի հատորներում:
2. Իսահակյանը 1921-1926 թթ. ապրել և ստեղծագործել է Վենետիկում, որտեղից բազմաթիվ մամակներ է գրել բարեկամներին, ընկերներին:
3. Խոսքն «Ուստա Կարո» վեպի մասին է, որի վրա Վարպետն աշխատել է շուրջ 30 տարի, սակայն ավարտել չի կարողացել:
4. 1921-1924 թթ. Սարգիս Խաչատրյանն ապրել է Վիեննայում, որտեղ հայրենի բնաշխարհից և հնությունների կատարած էսքիզներից ստեղծել է մեծարժեք ավարտուն կտավներ: Դրանց մի մասի գունավոր վերատպույթունը Խաչատրյանը 1924 թ. հրատարակեց «Արմենիա» խորագրով ալբոմում: Իսահակյանն իր մամակում նկատի ուներ այդ ալբոմը:

Սիրելի՛ Երվանդ (1)

Հազար անգամ ներողություն, որ նամակիդ ուշ եմ պատասխանում: Օրեցօր էի ձգում, ուրիշ ոչինչ: Շնորհակալ եմ քո՝ դեպի ինձ ունեցած համարումի համար (գեշ ոճ), փոխադարձ է:

Շատ ցավալի դառն ապրումներիդ համար, Աստված տա, որ այդ չարիքից օգուտներ քաղես՝ ստեղծագործական մարգում, սակայն զարմանում եմ՝ ինչպե՞ս չես կարողանում ոտքիդ տեղ անել, ուր Փարիզում հարյուրավոր ճղճիմներ տեղ են բռնել: Գործնական եղիր, հանդուգն, մի քիչ բուլշևիկ: Արհամարհիր և գործդ տես: Չեղիմից (2) մի մազ միայն առ, հերիք է:

Մի՞թե իմ դիմած պարոնները (3), որոնց նամակ տարար, բանի պետք չեղան, կեղծ դրամներ եղան, ինչ է: Մի մանրամասն գրիր, թե ինչ ես անում, ինչպե՞ս ապրում, ինչ ես նկարել, ի՞նչ գործեր ես տեսել:

Բարևներդ հաղորդեցի: Ժորիկը հասցեդ առավ՝ քեզ նամակ գրելու: Ինձ պես մա էլ օրեցօր է ձգում: Ու՞ր ես մնալու, ինչքա՞ն ես Փարիզ մնալու, ե՞րբ ես Ռուսիա գնալու:

Գալով ինձ՝ ինչպես թողել ես, այնպես եմ, միայն այն տարբերությամբ, որ սկսել եմ «Ռուստա Կարո»-ն գրել: Ամբողջ ժամանակս նրան եմ տված, բառացի գրում եմ, գրում եմ, ջնջում եմ, գրում եմ, ջնջում եմ, բայց գրում եմ...

Սինչև չվերջացնեմ, Վենետիկից դուրս գալու չեմ: Հակառակ քո փափագին՝ մեծ է դուրս գալու: Թող մեծ լինի թե՛ նյութապես, թե՛ էապես: Հռոմը տեսնելուց հետո պստիկ բաներ չեմ սիրում (կանայք բացառություն են. նրանք միշտ, առհասարակ, բացառություն են): Այսպես, տեսնենք ի՞նչ է լինելու:

Հովսեփ վարդապետը վիրավորված է, որ նամակ չես գրում նրան: Վրթաճեն վարդապետը հասցեդ առավ: Բոլորս լավ ենք, առողջ, Վենետիկը նույնն է, բան չի փոխված. նույն կաֆեները, նույն մուզիկը, նույն աղջիկները և նույն աղավնիները:

Կովկասից լուր չունեմ, այսինքն՝ նամակ, եկած լրագրական լուրերը գեշ չեն՝ կուշտ են, խաղաղություն կա: Գրիր, խնդրեմ, մի ծուլացիր: Վիզենից՝ բարևներ:

Բարևներով ու համբույրներով՝

քո՝ *Ավերիք Բասիակյան*

Տպագրված է «Սովետական գրականություն» հանդեսից, 1967, № 4:

1. Երվանդ Քոչար (1899-1979), քանդակագործ, գեղանկարիչ, գրաֆիկ: 1921 թ. մեկնել է արտասահման՝ դասական և ժամանակակից արվեստին ծանոթանալու նպատակով, այստեղ էլ ծանոթացել է Ավ. Իսահակյանի հետ և օգտվել նրա հովանավորությունից:
2. Բենվենուտո Չելինի (1500-1571), իտալացի քանդակագործ, ոսկերիչ, գրող, գեղանկարիչ:
3. Քոչարը Փարիզում, սկզբնական շրջանում, նյութական խնդիրներ ուներ, վաճառել էր իր կտավները: Վարպետը, գնահատելով նրա տաղանդը, դիմել է ծանոթներին՝ նրան նյութապես օգնելու խնդրանքով: Սակայն Քոչարի նյութական վիճակը բարելավվել է միայն ճանաչում ձեռք բերելուց հետո:

Սիրելի՛ Սարգիս կամ, ինչպես տիկ. Վավան է հնչում, սիրելի Սերգիս

Ստացա մամակդ և շտապում եմ չուշացնել. մտածում եմ, որ շատ սուղ պիտի մատի «Լիլիթ»-ը (1) վրադ, ինչպես Ադամի վրա սուղ մատեց: Բոլոր ծախսերով՝ երևի 3000 լիրեք, և սկզբից ասեմ, կվնասվես, բայց եթե տեղեր ունես վաճառելու, ապահով եղիր. ունևոր բարեկամներդ որ օգնեն, ձեռնարկիր: Մի կողմից էլ՝ ափսոս է, որ քո ներշնչումներիդ առջև քար դնել: Ոգևորությունը ստեղծագործ է, հույս ունեմ, որ չքնաղ նկարներ պիտի տաս: Ինչ որ բառերը չպիտի կարողանային հայտ բերել, գույները պիտի ասեին. գույնը բառից ավելի պերճախոս է: Ի՞նչ ասեմ, սիրելի՛ս. վերջիվերջո, դու գիտես. մտածիր, կշռիր:

Նշանակածդ նկարների մոմենտները իմ մտածումին համապատասխան են, միայն մի բան, մի մոմենտ ևս (եթե հավանես և սինեմատիկ չգրտնես). Ադամ գրկած ունի Եվային, բայց տեսնում է հեռուն Լիլիթին՝ ստվերային, երազային, մշուշային... Այս կետերն իմ պոեմայիս հիմնական գաղափարներից մեկն է, որ մարդ հաճախ (հեռու լինի մեզնից և մեր կիներից) մեկին գրկած՝ մյուսին է երազում: Նրան, որ թռավ, որ անմատույց էր:

Մտածիր սրա մասին: Ի դեպ, գրում ես, թե 14 նկարի համար ես պայմանավորվել: Իսկ ինձ գրածներդ 13 հատ են: Ես հունվարի սկզբից շատ և շատ զբաղված եմ, ողջ օրը գրում եմ մի մեծ վեպ (2), եթե հաջող եղավ, կխենթանամ՝ մոտ 800 էջ, 2 հատոր, մինչև տարվա վերջը կավարտեմ: Որ վերջացավ, թափառելու եմ առժամանակ և կգտնեմ ձեզ:

Եթե Տեր-Օհանյանների հասցեն ունեք, տվեք ինձ, տեսնեմ՝ ի՞նչ եմ անում այդ պատլիկ լիլիթները:

Ամենաջերմ բարևներով՝ իմ և կնոջս կողմից, համբուրում եմ տիկ. Վավայի ձեռքերը:

Ձերդ՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ԳԱԹ., Սարգիս և Վավա Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

1. Թեև Սարգիս Խաչատրյանը ոգևորվեց Լիլիթի կերպարով, սակայն նրան չհաջողվեց մարմնավորել այն:
2. Խոսքը «Ուստա Կարո» վեպի մասին է:

25 մարտի, 1923, Վենետիկ

Սիրելի՛ Վարդգես

Վաղուց է քեզ նամակ չեմ գրել. գլուխս շատ խառն էր, ամբողջ փետրվար ամիսը Վիգենը և Սոֆիկը հիվանդ էին, մրսել էին, հիմա լավ են:

Նորություններ ունիս, գրիր: Այս տողերս գրելուս մի վայրկյան մտքես չի հեռանում խեղճ Օհաննեսը (1): Ինչքան էլ թերի կողմեր ունենար Օհաննեսը (հասարակական-քաղաքական տեսակետից), բայց և այնպես մի լուսավոր աստղ էր, հայության հանճարին դարերով պատիվ բերող և սիրելի էր շատ, և նրա թողած տեղը միշտ կմնա բաց, միշտ պիտի մորմոքես մեր սրտերը: Երբ երագում էի Կովկաս գնալ, առաջին կարոտս էր նրան տեսնել, լսել նրան. մեծ հրապույր ուներ, մեծ մարդ էր: Ի՞նչ գրեմ, հայտնի է քեզ, քեզ էլ կհամակե այդ կորուստը: Ես իմ մասին գոմե շատ պիտի զգայի, եթե կրած չլինելի այս ութ տարվա մեջ այն անսահման կորուստները, որ կրեց հայ ազգը՝ կեսը ոչնչանալով: Բթացել եմ, շատ բթացել. առաջ Հովհաննեսի մահը ինձ բոլորովին պիտի խորտակեր, հիմա ամեն օր լրագրերում ահավոր բաներ եմ կարդում, հնար կա՞ այլևս ազդվելու. մարդկորեն անկարելի է... Մի խոսքով, ավստո Հովհաննեսը, և ի՞նչ պիտի լինի նրա բազմանդամ ընտանիքը, այլևս ո՞վ պիտի պահե. սարսափելի է մտածելը: Եվ Կովկասում հիմա ահեղ կռիվ կա հացի համար, ո՞վ կարող է ուրիշ մտածել:

Մենք էլ ապրում ենք, եթե ապրել կնշանակե ողջ լինել ու ձանձրանալ: Ի՞նչ անեմ, ու՞ր գնամ, դյուրին չէ գնալը, տեղափոխվելը: Ախ՛, ե՞րբ պիտի հայրենիք դառնանք, գոմե մի քանի օր տեսնենք ու մեռնենք: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

1. Նկատի ունի Հովհաննես Թումանյանի մահը (1923, մարտի 23):

Սիրելի՛ Արտաշես

Այսօր նամակդ ստացա։ Հարցնում ես քե՛ք ու հալիս մասին։ Գեշ է, ընդհանուր առմամբ՝ տխուր եմ։ Եվ տխրության բազում պատճառներ կան՝ անհատական և հասարակական-ազգային, որ իրենց հերթին դառնում են անձնական վշտեր։

Ռոք-ինը տարի է անցել սոսկալի թվականից՝ 1915, և ջարդերի ազդած վիշտը չի մեղմացել, հաճախ հուսահատության և կատաղության է մղում։ Անսահման թույն կա իմ մեջ՝ ընդդեմ մարդկության և տիեզերքի, և այս քանձրացնում է իմ բնածին պեսիմիզմը։ Այս տրամադրության տակ պետք է ապրել ու գրել։

Ջարմանում ես անշուշտ, որ իմ գրությունների մեջ բնավ արձագանք չկա այդ հոգեվիճակի։ Բայց ես գրում եմ, գրում եմ միշտ, խտացնում իմ այդպիսի ապրումներս, մի քանի տարբեր տեսակի գրությունների մեջ 3-4 հատոր (վեպ, պոեմ, օրագիր, հուշեր՝ ոչ իմ կողմից, այլ ուրիշի, մի անանուն ձևի բան)։ Սրանք պիտի լույս աշխարհ գան, հենց որ օձիքս ազատեմ «Ուստա Կարո»-ից...

Ես ոչ մի դպրոցի չեմ հետևում։ Ինչ որ ինձ լավ է թվում, այն եմ անում։ Բայց այդ չի նշանակում, որ կատարյալ եմ. բնավ, երբեք։ Ես շատ եմ դժգոհ ինձնից և դրա համար էլ «Ուստա Կարո»-ն չի վերջանում։ Խոսքս ոճի մասին է, ոչ թե նյութի։ Ոճ, ձև-սա է ինձ զբաղեցնողը։ Բայց ոչ պետք է ֆուտուրիստ դառնալ, ոչ էլ՝ շաբլոնիստ, պետք է գտնել իրենը, իր ոճը։ Երկարացրի։ Վ.Ահարոնյանն (1) ինձ գրել էր մի երկու շաբաթ առաջ, որ դրամ է հավաքել Ա.Ջալալյանի հետ «Ուստա Կարո»-ն հրատարակելու համար։ Մի՞թե այդպես լավ չէ։ Եթե ծախսերը տան (և նվեր է ծախսը), ուրեմն՝ ինչ որ ծախեմ, իմս կլինի, կշահեմ։ Փող. հենց այդ է, որ ինձ հիմա պակասում է, փող։ Եթե չեղավ, ուրիշ բան։ «Ուստա Կարո»-ից դրկածս կտորը դեռ լավ մշակվածներից չէ, շատ անխոստություն կա. պետք չէր դնել ժողովրդական երգերը՝ բացի «Լաչեն-Նանա»-ից, որի մեծ մասը իմ շինածն է։ Բայց թող տպվի, վնաս չունի։ Պերճուհու (2) ոտանավորները գեշ չեն, բայց ինքը հազար անգամ լավն է, մեղա Աստծո։ «Ուստա Կարո»-ն շատ հետաքրքրական է, բայց ոչ սկիզբները, այլ քանի գնա... Իմ տեսլի մեջ նշանավոր վեպ է լինելու։ Բայց, ով գիտի, ազնավն իր ձագը սիրում է՝ ամենից սիրունը համարելով։ Բայց ես հավատացած եմ։ Միայն մեծ է դուրս գալու։ Էպոպեա։ Մոտ 750-800 էջ։ Բաֆֆիի «Սամվել»-ի չափ։

Միշտ քո՝ Ավ. Բասիակյան

1. Խոսքը Վարդգես Ահարոնյանի մասին է։

2. Խոսքը հայ բանաստեղծուհի Պերճուհի Պարսամյանի (Յագրճյան) մասին է։

25 մայիսի, 1923, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արտաշես

...Առաջարկել էիր իմ հուշերից գրեմ... Ժամանակ չունեմ, շատ կարդում ու գրում եմ: Տխուր է փորփրել անցյալը: Մի կողմից էլ՝ հուշեր գրելը ավելի ծեր հասակի բան է, իսկ ես դեռ շատ երիտասարդ եմ (°) հուշ գրելու համար: Եվ հուշեր գրելը մի սայթաքում ուղի է, որ սկսվում է համեստությամբ ու վերջանում ինքնագովության: Հուշագիրը մարգարե է հանդիսանում, միշտ լավ, իրատես, միշտ դժգոհ... Օրինակ՝ Արմեն Գարոյի հուշերը (1)...

Եվ, վերջապես, ես մտադիր եմ վեպերի մեջ ամփոփել իմ լսած և տեսածն: Բավական կա այդ կողմից «Ուստա Կարո»-ի մեջ և ավելի շատ պիտի լինի նոր ձեռնարկելիք գրքերիս մեջ, որ պիտի ընդգրկեն այդ շրջանը՝ 1910-ից մինչև 1923, մինչ վեպիս լրացած թվականը: Մեծ վեպ չի լինելու, հազիվ մի 350 էջ, բայց խտացած: Մի օր կպատմեմ նրա մասին՝ կառուցվածքը, ձևը: «Ուստա Կարո»-ն ինչքան որ փիլիսոփայական, սիմվոլիկ ու, միևնույն ժամանակ, ռեալիստական, սա լինելու է զուտ ռեալիստական: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

1. Խոսքն Արմեն Գարոյի «Ապրած օրեր» հուշերի գրքի մասին է:

Սիրելի՛ Վարդգես

...Ուղարկածդ գրքերը՝ 2 պակետ, 5 գիրք, ստացել եմ, բայց խնդրում եմ ծուլություն չանես և շատ շուտով խնդիրս ի կատար ածես: Իմաց եղիր, որ Վենետիկում ֆրանսիական, գերմանական և ռուս գրքերի սով է: Վերջիններից մեկ-մեկ ստանում եմ Վիեննայից, Բեռլինից, խնդիրս կատարողներ կան: Դու միայն ծուլանում ես: Խոստանում եմ, այլևս քեզ չձանձրացնեմ, եթե ուղարկածս գրքերը չկան, այս գրածներս լրկիր: Միևնույն է՝ գիրք, գիրք, որ կարդամ: Վաճառի գրքերը հին են և պատմական-լեզվաբանական: Եթե դու ծուլանաս, թող Արմենուհին (1) առնե և անպատճառ ապահովված արա, որ չկորչի:

«Հայրենիքի ծայն»-ի մեջ գրախոսական ունեիր «Հայրենիք»-ի (2) մասին: Գրել էիր, որ «Սաադիի գարունը» (3) անթերի գործ չէ: Հավատացնում եմ քո և իմ գլխովս, որ չեմ առնվել, միայն շատ կուզեի այս երկու օրս մի մամակով գրեիր քո կարծիքները, թե ի՞նչն է պակաս: Ես քննություն շատ եմ սիրում, բայց մեր գրականության մեջ չկա: Կա՛մ բարեկամություն, կա՛մ չարակամություն. տեսնեմ՝ ինչքա՞ն ճիշտ նկատումներ ունիս, և օգտվողը միշտ ես կլինեմ:

Շիրվանգադեի մասին ասածդ ճիշտ էր, բայց գովեստներդ Համաստեղի, Ֆենիքսի և Ռաֆայելի՝ ոչ: Համաստեղն ուներ լավ բաներ, բայց միշտ խսկ, մանկամիտ երեխայությունն ու լուրջը իրար խառնված, անասունների հին հոգեբանություն, իսկ Ֆենիքսը՝ ձևով «նոր» ազատ հանգ. ձանձրալի բան էր: Ռաֆայելինը հեջ բան, իսկ Մելոյանինը (4) դրանցից լավ էր, միայն Շիրվանի մասին գրածդ ճիշտ էր, որ նա լավ է, շատ լավ:

Խնդրում եմ իմիս մասին անպատճառ գրես: Գնահատում եմ կարծիքդ, բայց ոչ թուուցիկ խոսքիդ, այլ հիմնավորված: Եվ նամակն ու գրքերը, նամակը՝ մանավանդ, շուտ ուղարկիր, որովհետև այս ամսու վերջերին մի դեպք կա, պիտի մի ամսով գնամ Աթենք՝ թե՛ Հելլադան տեսնեմ, թե՛ մի գործ գլուխ բերեմ մի մարդու համար:

Համբույրներով ու ջերմ բարևներով՝ քեզ և Արմենուհուն, կամ ճիշտը՝ Արմենուհուն ու քեզ:

Քո՛ Ավետիք

Նամակը հասցեագրված է Վարդգես Ահարոնյանին (1888-1965). Ավետիս Ահարոնյանի որդին է: Հասարակական գործիչ, գրող, իրավաբան: Հայաստանի առաջին հանրապետության տարիներին հանրապետության գլխավոր դատախազն էր:

1. Արմենուհի Տիգրանյանը (1888-1962) Վարդգես Ահարոնյանի կինն էր, բանաստեղծուհի, կոմպոզիտոր Արմեն Տիգրանյանի քույրը: Ժամանակին նրան սիրահարված էր Եղիշե Չարենցը:
2. Ամսագիր, Բոսթոն, 1922-1968, հիմնադիր-խմբագիր՝ Ռուբեն Դարբինյան:
3. Խոսքն Իսահակյանի «Սաադիի վերջին գարունը» գործի մասին է, որը Վարպետը գրել է 1923 թ.-ին, Վենետիկում:
4. Խոսքն, ամենայն հավանականությամբ, հայ գրող, գրականագետ, թարգմանիչ Գարեգին Մելոյանի (1884-1939) մասին է:

Սիրելի՛ Ա. Երեմյան (1)

Շնորհակալությամբ ստացել եմ գիրքդ՝ «Զարմահալի (2) բանահյուսություն» (3), մանավանդ որ չեք մոռացել ինձ, որով կրկնում եմ շնորհակալությունս:

Ես շատ սիրահար եմ ժողովրդական> բանահյուսությանը և ուշի-ուշով միշտ հետևում էի «Հ<անդես> ամսօրյա»-ի էջերի մեջ գործերիդ: Շատ ընտիր կտորներ կան հավաքածուիդ մեջ, և, առավել ևս, անգնահատելի է գործդ, որովհետև ցայտուն կերպով երևան է գալիս այն անխզելի կապը, որ կա Արարատյան մայրագավառի և հեռավոր Պարսից աշխարհի հայ ժողովրդի միջև: Զարմանալի է, որ 300 տարվա մեջ բան չի փոխվել... Այդ բոլորի մասին ես անձամբ պիտի խոսեմ Ձեզ հետ, որովհետև մտադիր եմ մի ամսով Վիեննա գնալ՝ մի փոքր թարմանալու այս մեռած, քարացած Վենետիկից, ուստի սրանով խնդրում եմ Ձեզ բարի լինեք շուտով մի քարտով ինձ գրելիք, թե մի ամիս ապրելու համար՝ սենյակ, սնունդ, ինչքան դրամ է պետք անգլիական ստերլինգի հաշվով, որ կայուն դրամ է: Եվ կարող եք մի սենյակ գտնել ինձ համար կամ ի նկատի ունենաք: Ես կգամ ամսի վերջին:

Եվ մի ձմեռային կոստյում՝ «Anzug», մոտավորապես ի՞նչ կարժենա, եթե կարել տամ՝ ո՛չ բուրժուական մասշտաբով, այլ միջին, քաղթենի:

Շատ կուզենայի Վիեննա ապրել, բայց տղայիս դպրոցի պատճառով մնում եմ: Գուցե գամ այդտեղ, դպրոցները նայեմ և խապառ տեղափոխվեմ Վիեննա: Կոստյումի (հագուստի) մասին կարող եք մի երկու գներ նշանակել լավի, միջակի. կհասկանամ:

Ներողություն, որ Ձեզ նեղություն եմ պատճառում, որով հայտնում եմ կանխապես սրտագին շնորհակալություններս: Հարգանքներս՝ հայր Ակինյանին և մյուսներին:

Ձերն բարևներով և հարգանքներով՝

Ձեր՝ Ավիսիք Բասիսլյան

A.Issakian

2266 Dorsoduro de Maadi

Venezia

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ:

Նամակը Գրականության և արվեստի թանգարան է ուղարկել Լևոն Մինասյանը՝ Նոր Զուղայի ս. Ամենափրկիչ վանքի ս. Ներսես Շնորհալու անվան գրադարանից, 1985 թ. սեպտեմբերին:

1. Արամ Երենյան (1898-1972), հայ գրող, գրականագետ, արվեստաբան:
2. Զարմահալ, գավառ Իրանի Սպահան նահանգում:
3. «Զարմահալի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը» երկու հատորով լույս է տեսել 1923 թ., Վիեննայում: Երենյանի գրչին են պատկանում նաև «Ակադեմիկոս Ավետիք Իսահակյանի պոեզիայի հիմնական գծերը» (Նոր Զուղա, 1946), «Ավ. Իսահակյանի հետ Վենտիկում» (Բեյրութ, 1948) գրքերը:

24 հունիսի, 1923, Վենետիկ

Միմոն ջան

Ուղարկում եմ «Արեգ»-իդ այս երկու ոտանավորները (1), որպեսզի բաց չլինեն սիրելի «Արեգ»-ից, որ ամիսում զոհաբերությամբ քշում է դեռ իմ սիրելի Միմոնը:

Վերջերս ամբողջությամբ կլանված եմ նյութերիս (կիսատ) ավարտելու. դժբախտաբար, Հովհաննեսի (2) մահին առջևս է, պիտի շտապել...

«Ուստա Կարո»-ն լեզվական մեծ փոփոխության եմ ենթարկում՝ հետոսների խոսակցությունը վերածելով արարատյան բարբառին, որովհետև զգում եմ, որ Թրքահայաստանի ոչնչացումով մեր բարբառն է ապագա ունեցողը և պետականը և միացնողը, ուր պիտի ձուլվեն մյուսները. պատմական իրերի ընթացքը այս է՝ անյեղի օրենք... Եվ, վերջապես, մի լեզու պիտի ունենանք՝ մի ազգ դառնալու համար: Շատ զբաղված եմ, որով թերթերին այսուհետև բան չեմ տալու, միայն հատ ու կտոր, պատահական բաներ:

Ի՞նչ ես անում, ո՞վ կա Բեռլին: Հայաստանը մի՞թե իրոք տնտեսապես ոտքի է կանգնում և մի՞թե պիտի այդ անձուկ սահմանների մեջ խեղդվի. դու մոտ ես այդ շրջաններին (բոլշևիկ) և որոշ բան կգիտենաս, խոստովանիր ինձ:

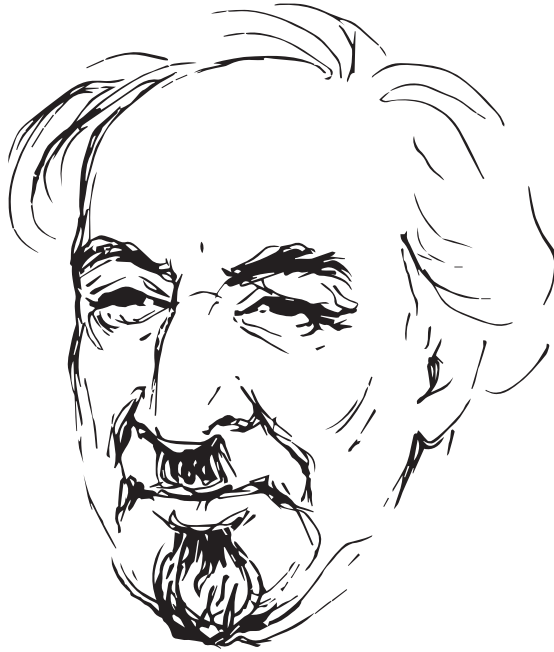
Կխնդրեի, եթե կարդացել ես, եթե չես պահելու, եթե կարող ես տեխնիկապես, ուղարկիր ինձ Շամտանճյանի (3) «Հայ մտքին հարկը եղեռնին»: Ասում եմ՝ լավ գործ է, ձեռքս չի անցել, վանքն էլ չունի:

Բարևներ և համբույրներ՝ մեր բոլորից:

Քո՝ Ալեքիք

Արտատպվում է «Բագին» ամսագրից, 1983, № 8:

1. «Արեգ»-ի այդ թվականի հունիսի համարում Իսահակյանը ոչինչ չի տպագրել:
2. Նկատի ունի Հովհաննես Թումանյանի մահը:
3. Միքայել Շամտանճյան (1874-1926), պատմաբան, խմբագիր-հրապարակախոս: Նրա գիրքը կոչվում է «Հայ մտքին հարկը՝ եղեռնին. աքսորական մտածումներ և զգացողություններ», 1919, Կ. Պոլիս:

Արցախ իրեն դրախտ է ներմ,
Վարդ ու Քիթուլ, անր ու սառլ,-
Մրի գիրկն, Տարճաք Զարոս,
Թաշիշի, Կրթանիշի Ալաջյու...:

Սիրելի՛ Արտաշես (1)

Նամակդ ստացա, երբ արդեն ուղարկել էի «Մելքոն վարժապետը» (2) և նամակ:

Հիմա էլ ուղարկում եմ «Լիլիթ»-ը (3), որ հրեական առասպել է: Կարծում եմ, լավ գրված բան է և մի համարի մեջ կգետեղվի, ուրեմն, դեկտեմբերի թվի մեջ:

Այս առասպելը տպված էր 1921 թ. «Ճակատամարտ»-ի (4) մեջ, բայց սա մշակված է և, բացի այդ, թերթի մեջ զուր անցավ: Գեշ շրջան էր, կարդացող չեղավ: Եթե անհարմար գտնես տպել, կխնդրեի մի առանձին գրքույկով տպել տայիր կամ ծախսելիր: Եթե այդ չեղավ, ետ ուղարկիր, որովհետև սրբագրված չունեմ:

Ուղարկում եմ «Մելքոն վարժապետ»-ի համար այս կտորները. իր տեղին հարմարեցնես: Ուզում եմ վարժապետի մտքերի թիվը հասցնել 100-ի, բայց միշտ որոճալով՝ լավերը շինել: Հիմա, երբ դա տպվի, կտեսնեն թույլ կողմերը:

Չարմանալին այն է ինձ համար, որ նյութերիս տպվելուց հետո եմ տեսնում նրա թերությունները, կարծես ուրիշ բան է դառնում, մի այլ օբյեկտ՝ ինձնից հեռու, ուրիշից գրված: Այսպիսով՝ բոլոր տպվածներս սրբագրում եմ: Ուրեմն, «Մելքոն»-ի տպվելուց հետո մտքերս կմաղեմ և ժամանակի ընթացքում կփոխարինեմ ավելի հաջող մտքերով:

«Պերիկլեսը» (5) սկսեցի և թողեցի: Հարկ է շատ բաներ կարդալ հույն գեղարվեստի, փիլիսոփայության, դիցաբանության մասին, ողջ հույն կուլտուրան, որովհետև Պերիկլեսի հետ եմ ժամանակակից Ֆիդիասը(6), Սոֆոկլեսը (7), Սոկրատը (8)... Ուրեմն, կուշանա:

Ուրիշ, ավելի մտքիս մեջ հասունացած բաներ ունեմ, նրանք կգրեմ:

Հիշողություններ ցուցածդ հոգիների մասին, թեև սրտիս շատ մոտ եմ, բայց ժամանակ չունիմ, և մտածում եմ այնպիսի մի ձև գտնել, որ գրողի ես-ը չփայլի: Դա հուշերի սովորական գեշ կողմն է. ոչ մի մարդ իր հիմարությունը չի խոստովանում, այլ միշտ ուրիշինն է տեսնում... Շատ բան ունիմ գրելու, շատ նյութ, բայց «Ուստա Կարո»-ն աչքես, մտքիցս չհեռացավ: Նստել է հոգուս, ճնշում է, ինչ որ գրում եմ, փոքր եմ, դեռ փոքր եմ շատ:

Համբ. քո՝ Ավետիս

1. Դարբինյան Ռուբեն (իսկական անունը՝ Չիլինկարյան Արտաշես Ստեփանի) (1883-1968), հայ հասարակական-քաղաքական գործիչ, ՀՀԴ անդամ: 1921 թ. Բոստոնում (ԱՄՆ) խմբագրել է «Հայրենիք» օրաթերթն ու ամսագիրը:
2. «Մելքոն վարժապետը» Իսահակյանի պատմվածքն է:
3. «Լիլիթ», լեզենդ, գրել է 1921 թ., Վենետիկում:
4. «Ճակատամարտ», օրաթերթ, լույս է տեսել 1918-1924 թթ., Կ. Պոլսում:
5. Պերիկլես (մ.թ.ա. 490-429), աթենական պետական գործիչ, հռետոր և զորավար:
6. Ֆիդիաս (մ.թ.ա. 5-րդ դար - մ.թ.ա. 431), հույն քանդակագործ: Քրիզոտելեֆանտային քանդակագործության եղանակով (ոսկու և փղոսկրի համադրություն) ստեղծած Ջևսի արձանը աշխարհի 7 հրաշալիքներից մեկն է:
7. Սոֆոկլես (մ.թ.ա. 496-մ.թ.ա. 406), հին հունական ողբերգակ, մեզ են հասել նրա ողբերգություններից միայն յոթը:
8. Սոկրատես (մ.թ.ա. 470- մ.թ.ա. 399), փիլիսոփա, Հին Հունաստան:

Սիրելի՛ Սարգիս

Նամակդ այսօր ստացա, վաղը կամ մյուս օրը կգնամ, սակայն այսօր մոտս էր հ. Արսեն Ղազիկյանը (2): Նրան հայտնեցի (նրա ձեռքին բան չկա, հենց այնպես, խոսքի մեջ առացի), նա շատ իրավացի հարց տվեց՝ ինչքա՞ն գումարի պետք կա մոտավորապես: Եվ, իրավ, այս հարցի որոշումից շատ բան է կախված: Այնպես որ, իսկույն մի բաց նամակով գրիր ինձ, ես մինչ այդ կխոսեմ վանքի մեծերի հետ, հող կպատրաստեմ:

Ո՞վ է այդ պարոնը, որին 100 ֆրանկ ես տվել: Ապահովաբար արվեստագետ չէ, երևի վաճառականի ես տվել: Ես ուզեի, չէիր տա: Վերջապես, խրատ է ամեն վնաս: Ես խրատվելու պետք չունեմ, որովհետև փող չունեմ: Այդ կողմից ապահով մարդ եմ, սա էլ մխիթարություն է:

Եր. Քոչարյանը (3) ամիսուկես է Փարիզում է, կարծեմ երեկ, լսելով, իր նկարների ցուցադրումն է: Աստված հաջողե, խեղճ տղա է:

«Նոր շարժում» (4) քերթի մեջ (Եգիպտոսի) քո փարիզյան ցուցահանդեսի մասին գովեստով գնահատում կար. եթե չես կարդացել, կարդա:

Ցավում եմ, որ Վենետիկ չեկար, գոնե քեզ տեսնելով՝ տիկին Վավայի (5) կարոտս կառնեի: Տիկնոջդ բախտ չունեցա Վենետիկում, անցյալ տարի, մոտիկ ծանոթանալու: Միայն Վիեննա ծանոթացա և շատ սիրեցի: Քնարական, քնքուշ հոգի ունի, երիտասարդ լինեի, կփախցնեի ձեռքիցդ: Լավ պահիր, եթե իմանամ, որ նեղացնում ես, վշտացնում, հոգիդ կհանեմ:

Մենք լավ ենք, ականջս լավացել է, շնորհակալություն՝ մաղթանքիդ համար: Ըստ արևմտահայերի (ձեր Մալաթիան էլ մեջը) ձկին՝ համբուրում եմ մեծերիդ ձեռքը, պստիկներիդ աչքերը: Դու մեծ ես, ստիպված եմ, ավելի գերագույն շնորհի համար, քո ներկոտ, ձեթոտ, յուղոտ ձեռքը համբուրելու...

Մնամ ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Սարգիս և Վավա Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

1. Սարգիս Խաչատրյան (1886-1947), որմնակարիչ:
2. Արսեն Ղազիկյան (1870-1932), բանասեր, թարգմանիչ, կրթություն է ստացել Վենետիկի Մխիթարյան վանքում, դարձել միաբանության անդամ:
3. Երվանդ Քոչարն Ավ. Իսահակյանի հետ մտերմացել էր Վենետիկում, 1922 թ.: Նույն տարվա վերջին Քոչարը մեկնում է Փարիզ: Հաստատված բարեկամությունը շարունակվում է նամակագրությամբ: Իսահակյանը հեռվից հեռու օգնում էր նրան, ոգևորվում նրա հաջողություններով:
4. «Նոր շարժում», գրական, գեղարվեստական, գիտական շաբաթաթերթ: Լույս է տեսել 1923-24 թթ.: Գլխ. խմբագիր՝ Գուրգեն Մխիթարյան:
5. Սարգիս Խաչատրյանի կինը:

Սիրելի՛ Սարգիս

Վերջին նամակդ այսօր ստացա: Ամմիջապես չպատասխանելուս պատճառն այն էր, որ որոշ բան չունեի գրելու: Գնացի-եկա վանքը, մի քանի անգամ, հազիվ գտա Քերովբե վարդապետ Չրաքյան (1), որ 5 հառաջեկաններից մեկն է և ազդեցիկը: Առաջարկեցի, խնդրեցի, պերճախոսեցի... Հավիտյան մի երգ ունեն, մի հանգերգ՝ փող չունենք, թող այլազգիները, Փարիզի հարուստները հոգան: Վերջապես ասաց, որ պիտի ժողովի դնեմ հարցը, սակայն ժողովականները ցրված են՝ մեկը՝ Ազոլո (մոր տեսուչ Հ. Թադևոս վարդ.) և պիտի մնա հոն մինչև հոկտեմբեր<երի> 16-ը, երկրորդը՝ աթոռակալը՝ Հ. Հով. Թորոսյան, Հռոմ է, ուր և պիտի ես մեկնեմ վաղը: Կմնա մեր վերադարձին, այսինքն՝ ամսուս վերջին: Մի բան էլ ասեմ, չվիրավորվես: Ասաց, որ քանի որ առաջարկդ պ. Խաչատրյանի կողմից է, հավանական է մերժվի, որովհետև պարոնն իր խոսքը չբռնեց՝ ազգականը դպրոց մտցրեց և դրամ չտվեց: Ես այսկերպ պատասխանեցի. ազգականը նրա կնոջ եղբայրն է, իսկ կնոջ հայրը հարուստ մարդ է, երբ լինի, կվճարե, և ասացի, թե Խաչատրյանն այստեղ այն դերի մեջն է, ինչպես ես: Խնդրում ենք հայ արվեստի կողմից, եթե կուզեք՝ ժողովին ուրիշ կերպ ներկայացրեք:

Վերջին խոսքը այս էր. «Ես կհամոզեմ ժողովականները, բայց ինքս համոզված չեմ...»: Մոռացա ասել, որ Սինաս վարդ. Հուստիխանն էլ ժողովի անդամ է, սակայն ես նրան չեմ սիրում և չեմ խոսում հետը:

Տեսա և Ավգերի (2) հետ, որի հետ խոսած ես եղել, սակայն սա շատ կտրուկ մերժեց՝ ավելացնելով, թե ինձնից բան չի կախված: Այս վարդապետը գեշ մարդ է, այնպիսի գեշ բերան բացեց, որ ես ստիպված եղա ասելու, թե, հավանական է, որ փող չունեք, որովհետև վանքի փողերը ծախսում եք ձեր վարդապետների փախած ազգականներին պահելու համար, վանքը դարձել է բանկ ձեր բոլորիդ համար, և հեռացա: Սակայն, նախքան կովելը, նա ասաց, որ ցուցահանդեսին ներկայացնելու ժամանակն անցել է, տեղերը գրավված են, բաց տեղ չկա, պետք է հայ նկարիչները վաղուց հոգացած լինեին տեղ ստանալու համար (3): Իմիջիայլոց, ասաց, թե Խաչատրյանին գրիր, թե Շահինի (4) նկարը ի՞նչ անեմ, որ դու նրա մոտն ես թողել: Լավ չհասկացա՝ ի՞նչ ասաց, բայց դու երևի գիտես:

Կարծիքս այս է՝ գրիր Փարիզ, որ նկարիչները՝ բոլորը միասին, հավաքական պաշտոնական գրությամբ դիմում անեն վանքի վարչությանը: Նրանք շատ են սիրում այդպիսի խնդիր-դիմումներ և լրագրի մեջ գրված գովեստ-ռեկլամ, հայտարարություններ, որ վանքը հովանավոր է գեղարվեստին և այլն:

Բացառությամբ մի քանիսի՝ լավ մարդիկ չեն, թեև մեր Էջմիածնի կամ Պոլսո վարդապետներից բարձր են:

Սպասում եմ նրանց ժողովելուն, որ նորից հիշեցնեն, բայց Փարիզի դիմումը գործ կտեսնի:

Մենք լավ ենք, այսինքն՝ գեշ չենք. ես շատ ձանձրանում եմ: Երևի այս վերջին ձմեռն է, որ պիտի անցնեն Վենետիկ: Մյուս տարի պիտի երթամ՝ ուր որ աչքս կտրե, հեռու-հեռու տեղեր: Եթե մեռնիմ, ավելի լավ ելք կլինի, ձանձրացել եմ այս անհամ կյանքից՝ գրել-կարդալ: Զգվեցի, ապրել եմ ուզում, կյանք՝ իր բոլոր հորդությամբ: Մազերս ճերմակում են, բայց սիրտս ծաղկում է. դրա մեջ է իմ ողջ տրագեդիան:

Բարևներով և համբույրներով՝

Յեր՝ Ավետիք Բասիսյան

Համաբուրում եմ տ. Վավայի ձեռքերը՝ գիտենալով՝ աչքերին պիտի տանի համբուրած ձեռքերը:

Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Սարգիս և Վավա Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

1. Քերովբե Չրաքյան, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ:
2. Խոսքը Մխիթարյան միաբանության անդամ Դովման Ավգերի (1877-1947) մասին է:
3. Վենետիկի վանքի սրահներում հաճախ են կազմակերպվել հայ նկարիչների ցուցահանդեսներ: Ս. Խաչատրյանը նույնպես ցանկացել է իր ստեղծագործությունների ցուցահանդեսը կազմակերպել վանքի սրահներում, սակայն վանքի ղեկավարները դժվարություններ էին հարուցում և չէին ցանկանում ընդառաջել: Ավ. Խաչատրյանը վանքի միաբանների միջոցով ցանկանում էր այդ գործը գլուխ բերել, սակայն այդպես էլ ցուցահանդեսը չկայացավ:
4. Խոսքը նկարիչ Էդգար Շահինի մասին է (1874-1947):

18 դեկտեմբեր, 1923, Վենետիկ

Սիրելի՛ Վահան (1)

...Իրական բաներ են ազգ, հայրենիք, ազգային կուլտուրա գաղափարները, և միշտ էլ մի իշխող դաս պիտի լինի, թեկուզ ոգու, մտքի իշխանություն:

Մենք Ռուսիայի թևի տակ կամրանանք, կշատանանք և 50 տարվա մեջ կհասնինք մեր տենչանքին՝ մեծ Հայաստանին, մինչև Վան և Մուշ, բոլշևիզմը միայն մեզ է նպաստավոր, այսինքն՝ ներկա բոլշևիզմը, որ Վեյլիոռոսի իշխանությունն է: Վրացուն և թաթարին վնասակար են նրանք, ինչ որ հիմա կատարվում է Ռուսիայում, նրանց այս էվոլյուսիոնը իմ սրտովս է:

1. Վահան Նավասարդյան (1886-1956), դաշնակցական գործիչ, Թիֆլիսի «Յորիզոն» ՅՅԴ պաշտոնաթերթի խմբագիր:

Ամենասիրելի՛ հայր Ներսես Ալիսյան

Շնորհակալությամբ ստացա Քաջագունի (1) գիրքը (2). շատ հետաքրքրական կերպով է կազմել, սակայն անարժեք է, որովհետև անկեղծ չէ՝ թեև դրսևորությամբ անկեղծ է թվում:

Ի՞նչ է բուշնիզմը հայերիս համար, ի՞նչ բերեց նա՝ ահա՛ պատասխանը:

Ո՛չ սուլթան Համիդ, ո՛չ Իթթիհատ¹, ո՛չ ցար և ո՛չ էլ աշխարհն ամբողջ այնպես վերջնականապես չհաղթեցին Հայաստանն՝ իր հարցով, ինչքան բուշնիզմը, որովհետև Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագիրը (3), որի մի հետևողական էջն է Կարսի դաշնագիրը, մեր սգավոր գոյության ամենասպանիչ ակտն է, գործը՝ Լոզանի դաշնագիրը (4), բխում է դրանից: Ի՞նչ կա ավելի որոշուն ու հաստատուն, քան այն, թե ցարն արդեն գրավել է հայկական նահանգները և անդարձ միացրել Կովկասի Հայաստանին: Եվ թեև ջարդված էր այդ նահանգների հայության մի մասը, սակայն մնացած մասն ավելի շատ էր, քան թուրքը և քուրդը՝ միասին: Եվ մի 20-30 տարվա մեջ բոլորովին կհայանային այդ նահանգները, սակայն բուշնիկներն այդ դիվական դաշնագրով ետ տվին գրավածները և դեռ ավելին՝ Կարս, Իգդիր...

Ահա՛, այս բերին բուշնիկները: Քաջագունին այս կարող էր ասել նրանց երեսին, թող նրանց բոլոր անհեթեթությունները... Քաջագունին կեղծավոր գրիչ է, ես նրան առաջուց էլ ճանաչում էի և չէի սիրում:

Ինչ որ է. մեր ձեռքը ոչինչ չկա, և աշխարհը քայլում է՝ առանց մեր ուզածի համաձայն: Իսկ ես էլ իրավունք ունիմ ատելու ռուս հեղափոխությունը, նրա պաշտոնյաներին, նրա շոյողներին: Եթե Քաջագունին էլ Չալխուշյանի (5) պես իրեն համար անցագիր է պատրաստել՝ այդ բրոշյուրը գրելով, ներում եմ. մարդիկ ծերացել են, իրենց կանանցից, երեխաներից հեռու չեն կարող ապրել, թող երթան տուն:

Այդպիսի մարդկանցից վնաս չկա:

Պատիվ ունեմ շնորհավորելու հայրերիդ Նոր տարին՝ ցանկանալով ամենքին առողջություն և երկար կյանք: Կինս սրտանց բարևում է Ձեզ:

Համբույրներով և բարևներով՝ Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

¹ «İttihat ve terakki» (Իթթիհատ վե թերաքքի) Միություն և առաջադիմություն, երիտթուրքերի կուսակցությունը: Հիմնվել է 1889 թ., մայիսի 21-ին:

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 8:

1. Հովհաննես Քաջազնունի (Տեր-Հովհաննիսյան) (1868-1937), Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետ (1918-1919):
2. Խոսքը Հ. Քաջազնունու «Հ.Յ. Պաշնակցութիւնը անելիք չունի այլեւս» գրքի մասին է (Բուխարեստ, 1923):
3. Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության պայմանագիր, կնքվել է Խորհրդային Ռուսաստանի և, մյուս կողմից, Գերմանիայի, Ավստրո-Հունգարիայի, Բուլղարիայի ու Թուրքիայի միջև, Բրեստ-Լիտովսկում: Այժմ՝ Բրեստ (Բելառուս):
4. Լոզանի հաշտության պայմանագիրը կնքվել է 1923 թ. հուլիսի 24-ին: Հայաստանի հանրապետությունը, բռնազավթված լինելու պատճառով, չի մասնակցել Լոզանի կոնֆերանսին և չի ստորագրել այդ պայմանագիրը:
5. Գրիգոր Չալխուշյան (1861-1931), իրավաբան, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ: Նրա մասնակցությամբ և աջակցությամբ կանգնեցվեցին Մ. Նալբանդյանի և Ռ. Պատկանյանի արձանները Նախիջևանի ս. Խաչ վանքում: Նախիջևանի հայ համայնքի ղեկավարներից մեկն էր, Նոր Նախիջևանի և Ռոստովի հայկական հյուպատոսը:

Սիրելի՛ եղբայր

Ա. Չոփանյան

Մի շաբաթ առաջ անչափ ուրախությունը ունեցա՝ ստանալով Ձեր մամակը և Ձեր թանկագին նվերները։ Ժամանակին վանքում տեսել էի Roseaie (1) և հիացել ու հպարտացել, թերևս ավելորդ մի խոսք ասած պիտի լինիմ՝ արտահայտելու համար զգացածս, ինձնից շատ կարող մարդիկ ասին իրենց ծանրակշիռ գնահատական խոսքը, սակայն նորից պիտի ասեմ. Roseaie մի գանձարան է, մի դյուրական պարտեզ մեր փառքի, մեր լույսերի, մեր հանճարի։ Թերթում եմ, մայում եմ սքանչելի նկարները, որ կարծես համադրումը լինեն հին ու նորագույն արվեստների, կարողում եմ հոգուս ու վշտիս մտերիմ հազարամյա սրբագործված էջերը և ասում եմ ինձ. ահա՛ մի ժողովուրդ, մեծ՝ իր հանճարով, երագով ու ողբերգությամբ...

Եվ Ձեր դերը, սիրելի՛ մեծանուն եղբայր, հսկայական է մեր մեջ, ու անսպառ է Ձեր հայրենասիրությունը, Ձեր նվիրումը մեր ազգին, իսկ Ձեր վարձը՝ գրեթե ոչինչ, քաղերնի մտքով, բայց անմոռանալի է ու պիտի մնա անմոռանալի Ձեր անունը։

Ես պատիվ եմ ունեցել միշտ Ձեր անկեղծ գնահատողն ու հիացյալը լինելու ավելի քան 25 տարվա ընթացքին, երբ «Անահիտ»-ը (2) տակավին չէիք հրատարակել, երբ 1897 թ. ծանոթացա «Արշալույսի ձայներ»-ի (3) հետ, և տարեցտարի աճեց իմ սերն ու հարգանքը՝ հանդեպ Ձեր անունին ու գործին։

Նամակն ուշացրի, որպեսզի կարողանայի կարդալ «Տղու հոգիներ» գրքույկը (4)։

Հայտնի է Ձեզ, որ գրականության մեջ երկու դժվարակոխ մարզեր կան, մեկը երեխաների հոգեբանությունն է, մյուսը՝ կենդանիներինը։ Եվ, սակայն, Ձեր գծած պատկերներից «Առաջին մամակը» և «Ես ինչ ընեմ հոգիով», շատ հաջողված են։ Գեղեցիկ է «Անուրջը» նույնպես. հուզիչ է «Աստված պապան», լավ է «Հեռավոր քույրիկը», իսկ մնացածները, իմ կարծիքով, քույլ են։ Արդեն «Ես ինչ ընեմ հոգիով» վաղուց կարդացել էի դասագրքերի մեջ և շատ սիրել էի. մա իմ հին բարեկամս է։

Գրել էիք, թե փափագ ունիք Վենետիկ գալու, անասիման ուրախ կլինեմ Ձեզ այստեղ տեսնելու, շատ մեծակ եմ հոս, և լավ օրեր կանցնենք։ Նույնիսկ կարող ենք մեր հավերժ սիրելի Հովի. Թումանյանի քեֆերն ունենալ այս օտար երկրում, բայց մեր հայ հարկի տակ։ Ս. Ղազարի վարդապետները ևս սրտագին սպասում են Ձեզ։ Լավ կլինի, որ գարնան սկզբները գաք. շա՛տ գեղեցիկ է Վենետիկը այդ առեմ։

Չեր գալն ապարդյուն չի անցնի. շա՛տ հին մարգարիտներ կգտնեք դարձյալ հին փոշիների միջից:

Շնորհավորում եմ Չեր Նոր տարին՝ սրտանց փափագելով Ձեզ առողջություն, երկար կյանք, եռանդ և ուրախություն:

Մնամ Ձեր անձնվեր՝

Ավետիք Բասահյան

Արտատպված է «Գրական թերթ»-ից, 1965թ., հոկտեմբերի 29, էջ 3:

1. Խոսքն Արշակ Չոպանյանի «La Roseaie d'Armenie» («Հայաստանի վարդաստան») եռահատորյակի մասին է, ուր ամփոփված են հայ միջնադարյան բանաստեղծների ստեղծագործությունների ֆրանսերեն թարգմանությունները:
2. «Անահիտ», ազգային, գրական-գեղարվեստական հանդես: Խմբագիր-հրատարակիչ՝ Արշակ Չոպանյան: Հանդեսը լույս է տեսել 1989-1911, ապա 1929-1949 թթ.: Բասահյանն «Անահիտ»-ին թղթակցել է 1932-1933 և 1936 թթ.:
3. Բանաստեղծությունների ժողովածու (1891):
4. Լույս է տեսել 1923 թ., պատմվածքների և պատկերների ժողովածու:

Սիրելի տիկին Վավա (1)

Շնորհակալությամբ և ուրախությամբ ստացա Ձեր նամակը: Երևում է, որ ոչ միայն գիտեք գրել, այլև շատ լավ եք գրում, և Ձեր ասածի պես, բոլորովին լավ գրել պետք չէ, կիսատ գրածից ավելի կարելի է շատ բան երևակայել. երազելու պատճառ է ստեղծում:

Շնորհակալություն Ձեր գովքի խոսքերի համար՝ գովասանական՝ Լիլիթի մասին: Այո՛, շատ լավ կլինի, եթե Սարգիսը պատկերազարդեր, և բոլորովին համոզված եմ, որ շատ չքնաղ կերպով պիտի նկարե, որովհետև Սարգիսն ահագին տաղանդ ունի: Խնդրում եմ, ազատ ժամերը նվիրե Լիլիթին. ուղղակի ոսկով ու լույսով ու բոցերով պիտի նկարե այս իսկական կնոջը՝ հոգի և մարմին այրող: Եվ միշտ երազ, միշտ կարոտ մնացող, ինչպես Դուք էիք գրել, որ փափագները լավ են, որ անկատար մնան...

Մենք լավ ենք: Ես թեև ձանձրանում եմ այս ջրերի վրա, սակայն մի շաբաթ է՝ սկսել եմ մի մեծ (ծավալով եմ ասում, ոչ թե արժեքով) գործ, որի մեջ գրեթե մի տարի պիտի կորսվեմ ու խեղդվեմ, և այս տարիս պիտի անցնի վայրկյանի չափ, եթե կես ճամբուն չմեռնեմ, քանի որ ինձ թվում է, թե վերջս մոտենում է: Նախագագացում չհամարեք սա. ամեն տարի մույնն եմ զգում, բայց չեմ մեռնում:

Ցավում եմ, որ Վիեննայից հեռանում եք, որովհետև Վիեննան մոտիկ էր, և միշտ հույս ունեի գալ՝ Ձեզ տեսնելու: Եթե Փարիզ կամ Լոնդոն գնաք, ինչպե՞ս գամ: Գրում եք, որ ծովին կարոտեցել եք: Կիրակի օրը հրաշալի արև կար, գնացի ծովափ (Լիդո), շրջում էի և Ձեզ հիշում: Չե՞ որ Դուք թույլ տվիք, որ ծով գնալուս Ձեզ հիշեմ: Անշուշտ, Ձեզ միշտ հիշելու իրավունք ես ունեմ, սակայն ինչու՞ չեք որոշում Իտալիայում ապրել, օրինակ՝ Վենետիկ կամ Հռոմ, ուր նկարելու հարուստ նյութ կա՝ երկինք, ջուր, դաշտեր, շենքեր, գույներ, ամեն բան, ձմեռը՝ տաք, գարունը՝ վարդերով ու բույրով լեցուն, ամառը՝ պտուղներ, աշունը՝ ավելի գեղեցիկ: Ի՞նչ կա մոռալ Լոնդոնում և աղմկալից Փարիզում: Բայց չեք գա, գիտեմ, ուրեմն Ձեր նամակները, կուզեմ ասել՝ Ձեր անուշ նամակները, անպակաս արեք, նրանք մի տեսակ սիրելի այցեր են, վիզիտներ՝ այս օտար երկրում:

Անցյալ անգամ մոռացա գրել Սարգսին, թե «Նոր շարժում» թերթը ես չեմ ստանում, վանքում կարդացի: Ամենաջերմ բարևներս կնոջս և իմ կողմից՝ ձեզ երկուսիդ: Մնամ ձեր միշտ անկեղծ՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ս. և Վ. Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465: Տպագրվել է «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթում, 1974, № 7:

1. Վավա (Վարդանուշ Արտաշեսի Սարյան) Խաչատրյան (1895-1984), նկարչուհի: Ամուսնու՝ նկարիչ Սարգիս Խաչատրյանի հետ շրջել է աշխարհի շատ քաղաքներով, մասնակցել նրա կազմակերպած ցուցահանդեսներին: 1946-ին Վավա Խաչատրյանը կազմակերպել է իր առաջին ցուցահանդեսը Փարիզում, Բեյրութում, Կահիրեում, Ալեքսանդրիայում, Կ. Պոլսում և Հայաստանում: Հետագայում Վավան ստեղծեց Լիլիթի կերպարը, որն արժանացավ Իսահակյանի հավանությանը:

25 հունվարի, 1924, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արտաշես

Երկու օր առաջ ստացա «Հայրենիք» ամսագիրը: Դերենիկի (Դեմիրճյան) բանաստեղծությունն անակնկալ էր, չափազանց հուզիչ: Եվ ի՞նչ գեղեցիկ է ստեղծել՝ պարզ ու խորունկ: Ի՞նչ ճանապարհով է ուղարկել քեզ՝ Թիֆլիսի՞ց, Երևանի՞ց: Կարո՞ղ ես ինձ հասցեն ուղարկել. գրեմ նրան:

Ես շատ զբաղված եմ խոշոր բաներ գրելով՝ սովար, մեծ: Այնպես որ, երկար ժամանակ չպիտի կարողանամ քեզ բան ուղարկել: Ուզում եմ այս տարի մի երկու բան վերջացնեմ և տպեմ ու մյուս տարի՝ 1925-ից, եթե չմեռնեմ, երթամ հայրենիք: Անսահման կարոտել եմ մեր հողին ու ժողովրդին: Միակ փափագս է՝ մի երկու տարի ապրեմ այնտեղ և հետո՝ ինչ կլինի, թող լինի:

Ես այն ճակատագրական տարիքին եմ հասել, ուր որ մեր մեծ ընկերները մեռան, ես էլ եմ վախենում, ուրեմն շտապում եմ: Երևակայիր, մի երկու տարի հետո 50 տարեկան կլինեմ: Սարսափելի է: Այնինչ՝ երբ Կովկասը թողի, դեռ խենթ ու խելառ, հույսով ու հույզերով լիքը երիտասարդ էի: Հիմա, թեև ճերմակ մազ քիչ ունեմ, բայց սիրտս սուգ է: Համբ.՝

քո՝ Ավետիք

Նամակի աղբյուրը գտնել չհաջողվեց:

11 մարտի, 1924, Վենետիկ

Սիրելի՛ Սարգիս

Փետրվ<արի> 29-ին գրած նամակդ ստացա։ Երբեք Ձեզ, որ կարող եք քափառել։ Ես այս ճահիճների մեջ փքա։ Ինչքան էլ որ գեղեցիկ է Վենետիկը, բայց ամեն օր նույնը տեսնել այլևս զգվելի է։ Եվ ինձ համար ամենավատն այն է, որ մենակ եմ այստեղ՝ անընկեր, մենակ, միշտ ինձ հետ, իմ մտքերիս, իմ վշտերիս, իմ սրտիս հետ...

Կուզեի այս նամակի հետ տիկ. Վավային ևս գրել, բայց տխուր եմ շատ և տխուր սրտով ինչ գրեմ։ Ես գիտեմ, որ տիկ. Վավան բարի և սիրող սիրտ ունի, ինչու՞ վշտացնել։ Երբ տրամադրությունս պայծառանա, այն ժամանակ կգրեմ։ Ես գիտեմ, որ նա կներե իմ երկար լռությունը, թեև ինձ ուղղակի գեղեցիկ հաճույք է նրա հետ նամակներով խոսակցելը, բայց կան շրջաններ, և հատկապես իմ աններդաշնակ հոգուս մեջ, որ ամենասիրած էակների հետ իսկ, որոնց հաշվի մեջ է և սիրելի տիկին Վավան, չեմ ուզում մի խոսք փոխանակել։

Գրիր գործերիդ մասին, հաջողություններիդ և Լիլիթի մասին՝ նույնպես։ Եվ եթե հետաքրքիր բաներ, լուրեր կան Փարիզի գաղութի մեջ։

Կխնդրեի անպատճառ գրելիր, թե քանի՞ ժամանակ մնալու եք դեռ Փարիզում։ Ուզում եմ կնոջս մի ամսով Փարիզ ուղարկել, տիկնոջդ հետ կլինի, մենակ չի լինի։

Ջերմագին բարևներով՝ իմ և տիկնոջս կողմից՝ ձեզ երկուսիդ, իսկ ես հատկապես համբուրում եմ տիկին Վավայի երկու ձեռքն էլ։

Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան
Issahakian
2266, Dorsoduro
Venezia

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ս. և Վ. Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

Սիրելի՛ հայր սուրբ

Նորից հարկ եղավ Ձեզ ներություն պատճառելու, խնդրում եմ ներող լինիք:

Բանն այն է, որ մտածում եմ վեպս (1) տպել Վիեննա, Ձեզ մոտ: Մի երկու բարեկամ հաճություն են հայտնել ծախսերը հոգալ, եթե մատչելի լինի իրենց գրպանին: Ուստի ուզում եմ վաղօրոք գիտենալ նախահաշիվը: Գիրքս լինելու է 700-750 էջ («Սամվել»-ի էջերի չափով, երկու հատորի բաժանված, կես առ կես, թուղթը՝ միջակ): Կարելի՞ է այս բառով բան հասկանալ՝ ո՛չ լավը, ո՛չ գեշը, միջակը՝ Կոնֆուցիոսի սիրած ձևը¹: Գրքերի քանակը (օրինակը) լինելու է 1000-1200-ի չափ. շատ չի ծախվի, կմնա: Տպագրությունը սկսվելու է, հավանաբար, սեպտեմբերից. թե՛ նրանք դեռ պատրաստ չեն, թե՛ ես չեմ արտագրել՝ կարդալու համար: Սակայն նրանք ավելի շուտ պատրաստ կլինեն, քան թե ես, միայն ծախսը նրանց տարողության չափ լինի: Թերևս թղթի մոտի՛ զմի հետ միասին, բարի լինեիք ճամբելու:

Սիրելի՛ հայր սուրբ, թե Դուք զբաղված կլինեք, որն է՞ք, անշուշտ. հանձնեցեք Ռուբեն Թերլենդյանին (2) կամ Արամ Երեմյանին, նրանք հոգան այդ, արդեն հայր Մեսրոպի հետ է գործը:

Ուզում էիք իմ նկարը (3): Մի նկարիչ (պորտրետիստ) նկարում է ինձ, հույս ունեմ, որ հաջող պիտի դուրս գա: Նրանից ուզում եմ կլիշե շինել տալ և Ձեզ ևս կորկեմ, որ պահեք իմ մահագոյի համար: Եթե լավը չեղավ, անպատճառ նկարվելու եմ, քանի մազերս սև են, դեմքս՝ քարմ, որ այդ պատկերն ասպարեզ նետեն:

Վերջերս Ռ. Թերմիտի (4) վրա (վանքի հասցեով) նամակներ էի դրկել և մի ներփակ նամակ Հ. Սաղաթելյանին՝ Ռիզայից դրկած, չգիտեմ՝ ստացվե՞ց նամակս: Այդ մասին Ռուբենը դեռ չի գրած, անհանգիստ եմ: Մի 10 օրով գնում եմ թափառելու Վերոնայի կողմերը, հոգնած եմ, գլուխս թմրել է, ապա դարձիս պիտի սկսեմ վեպս արտագրել և սրբագրել՝ միաժամանակ:

Մենք լավ ենք, կինս բարևում է Ձեզ:

Մի շաբաթ առաջ վախճանվեց ս. Ղազարի միաբան հայր Միքայելը՝ հունգարացի, լավ մարդ էր, կրթված, բայց թույլ, անազդու, 67 տարեկան, շաքարախտից:

¹ Նկատի ունի չինացի փիլիսոփա Կոնֆուցիոսի (մ.թ.ա. 551-մ.թ.ա. 479) ձևակերպումը «ոսկե միջին»-ի մասին:

Հարգալիր բարևներով՝ բոլոր պաշտելի հայրերին և Ձեզ, սիրելի՛ հայր սուրբ:

Մնամ Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է «Բազին» հանդեսից, 1983, № 3:

1. Խոսքն «Ուստա Կարո»-ի մասին է:
2. Թերլեմեզյան Ռուբեն (1896-1942), երաժշտագետ: Ծնվել է Վանում, սովորել է Վիեննայի համալսարանում: Ուսումնառության տարիներին երաժշտության դասականների մասին ընդարձակ հոդվածներ է գրել արևմտահայ մամուլում: Ավարտելով ուսումը՝ եկել է Հայաստան: Զբաղվել է Կոմիտասի երաժշտական ժառանգության հավաքման և լուսաբանման հարցերով: Իսահակյանի հետ բարեկամությունը շարունակել է մաև Հայաստանում:
3. Երվանդ Քոչարը Վենետիկում ձեռնամուխ է եղել Իսահակյանի դիմանկարի ստեղծմանը և ավարտելով այն՝ նվիրել Վարպետին: 1926 թ. Իսահակյանը նկարն իր հետ բերել է հայրենիք՝ նրանից կլիշե պատրաստելու մտադրությամբ: Սակայն մտերիմները խորհուրդ չեն տվել՝ նկատելով, թե նկարում տարեց է երևում: 1930 թ. Իսահակյանը, Փարիզ մեկնելուց առաջ, իր այդ նկարը հանձնեց Գրականության թանգարանին, հետագայում նկարը փոխանցվեց Ե. Քոչարի տուն-թանգարանին:
4. Ռ. Թերմիտ, Խոսքը Ռուբեն Թերլեմեզյանի մասին է, որին փառաքշաբար այդպես էր անվանում Իսահակյանը:

Սիրելի՛ Արտաշես

Ներողություն, որ չկարողացա նյութ հասցնել հունիսի թվի համար: Սա էլ կուշանա հուլիսի համար: Տրամադրությունս գեշ է: Ջրադվել չէի կարող, այսինքն՝ գրել: Հիմա էլ լավ չեմ: Վենետիկում շատ մեմակ եմ, ընկեր չունեմ: Վարդապետներն՝ իրենց պատվելիական մտայնությամբ, ընկեր չեն կարող լինել: Ուստի, մի փոքր թարմանալու համար, որոշել եմ մի ամսով Աթենք գնալ՝ թե՛ Հունաստանը տեսնելու և թե՛ կիսատ-պռատ գրված վեպիս՝ «Պերիկլես»-ի համար աչքովս տեսնելու այն հողմ ու արևը, ուր բուսցրին ու սնուցին հունական անբաղդատելի հանճարները:

Աթենքից կգրեմ քեզ:

Արսեն վարդ. Ղազիկյանը (1), որ մեն-մեմակ գրեթե ամբողջ մատենադարան է թարգմանել, իմ միջոցով առաջարկում է քեզ, որ հանճարարես մի բան թարգմանել հին ու նոր դասական գործերից, սակայն վճարով¹, որովհետև շատ կարիք ունի դրամի. իր ընտանիքը փախել-եկել է Պոլսից, և ինքը ստիպված է կերակրել: Գիտե խտալերեն, ֆրանսերեն, անգլերեն, հունարեն, լատիներեն...

Խնդրում եմ անպատճառ պատասխանես: Թարգմանելիք գրքերը, օրինակի համար, կարող են լինել Փորթուգալյանի (2) էպոսը, Հորացիոս, Օվիդ, Պղատոն, Շիլլեր, Բայրոն² և այլն:

Բացի այդ՝ Արսեն Երկաթը (3) նեղ վիճակի մեջ է և հիվանդ, թեև լավի է դառնում: Խնդրում է ինձ, որ միջնորդեմ, որ ավելի տեղ տաք և վարձատրեք: Խնդրում եմ նկատի ունենալ այս խնդիրներս: Համբ. և բարևներով՝

քո՝ Ավետիք

1. Արսեն Ղազիկյան (1870-1932), հայ մատենագետ, թարգմանիչ, մանկավարժ, բանասեր:
2. Մկրտիչ Փորթուգալյան (1848-1921), հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, խմբագիր, Արմենական կուսակցության հիմնադիր և ղեկավար:
3. Խոսքը բանաստեղծ, արձակագիր Արսեն Երկաթի (Շամյան) մասին է:

¹ Ընդգծումը՝ հեղինակի:

² Տե՛ս՝ անվանացանկում:

Սիրելի՛ Երվանդ

Հազար անգամ ներողություն եմ խնդրում, որ մինչև այսօր լուռ մնացի: Պատճառները... Տիեզերքի պես մեծ բաները առանց պատճառի եմ. մեծ խոսքով եղավ ասածս, սակայն, սիրելի՛ս, Ջատկից առաջ ես մի քանի օրով Վենետիկից դուրս էի գնացել և մրսած ու երկարատև գլխի ցավով վերադարձա տուն: Նոր էի լավացել, եղբորս որդին եկավ, և ողջ ժամանակ զբաղված էի նրանով՝ չգիտենալով, թե օրերը ոնց թռան...

Ուղարկածդ հանդեսները թե՛ ես, թե՛ Ջաքարյանը ստացել ենք իր ժամանակին և անհուն կերպով ուրախացել, որ փարիզյան քառսի մեջ աստղի պես երևացել ես: Թեև մենք «գեղարվեստ» չենք, բայց ուրախացանք և հպարտացանք: Ես տարա դպրոց, ցույց տվի թե՛ վարդապետներին, թե՛ տղոցը: Պայանը (1) առավ, ցույց տվեց աշակերտներին և նկարչության ուսուցչին: Հետո տարա վանք, ցույց տվի վարդապետներին: Բոլորի վրա էլ լավ ազդեց, թե՛ պարծանք է մեզ համար, ազգային պարծանք և այլն, և այլն:

Ես քո մասին գրեցի Փարիզ՝ Վարդանյանին, որ օգնե, ինչպես և մի կերպ հասկացուցի պ. Դուկասյանին: Չգիտեմ՝ ի՞նչ եղավ: Փիրումյանին չէի կարող գրել, որովհետև հետը լավ չեմ: Ուրիշ ու՞մ գրեմ, ո՞վ կա:

Քո նկարներիդ (դպրոցում թողած) մասին ինձ չէիր գրել. տեսա Ժորժիկին, շատ զբաղված էր քննություններով, ժամանակ չունի: Ես կաշխատեմ հետաքրքրվել այդ գործով և ուղարկել քեզ. դժվարն ակադեմիայից թույլտվություն ձեռք բերելն է արտասահման նկարներդ դուրս բերելու համար, այդ էլ մի կերպ կանենք:

Միայն մայիսի 31-ին եկավ Սարյանը, երեկ պատահմամբ տեսա, այսօր ժամադիր ենք: Նամակդ կուտամ այսօր: Ինքը կգրե քեզ երևի: Իմ տրամադրությունս լավի ու գեշի խառնուրդ է: «Ուստա Կարո»-ն գրեցի բավական բան, նորից խանգարվեցավ, տեսնենք՝ երբ եմ վերսկսելու: Քանի ուշ, այնքան լավ, միայն թե հանկարծ չմեռնիմ...

Նամակդ տվի Սարյանին, կարդաց և մտածեց. լուռ, խելացի մարդ է, առանց մտածելու՝ բան չի անե: Հիմա շատ զբաղված է, երևի երբ ժամանակ ունենա, կգրե:

Նամակս բերում է քեզ եղբորս որդին՝ Նիկողայոս Իսահակյանը: Կծանոթանա հետը և բարի կլինեն մի քիչ հետը թափառես, մի երկու տեղ ցույց տաս. այս մասին հատուկ կխնդրեմ:

Մենք բոլորս լավ ենք և ջերմագին բարևում ենք քեզ՝ ցանկանալով
առողջություն և հաջողություն:

Քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է «Սովետական գրականություն» հանդեսից, 1967, № 4:

Իսահակյանը՝ բարձր գնահատելով Ե. Քոչարի տաղանդը, աշխատել է ինչպես՝ ծանոթ-
ների, այնպես էլ Հայաստանից արտասահման մեկնած պետական պաշտոնյաների մի-
ջոցով բարելավել նրա նյութական վիճակը:

1. Խոսքը Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ, բանասեր, աստվածաբան
Գևորգ Պայանի մասին է:

Սիրելի՛ Կարեն

Մեծ ուրախությամբ ստացա քո և Սարյանի գրությունները (1), անմիջապես չկարողացա պատասխանել, որովհետև մի երկու օր հետո մեկնեցի Թրիեստի (2) կողմերը՝ մի բարեկամի մոտ հյուր, և ամբողջ երկու շաբաթ միասին թափառեցիմք բնության մեջ։ Նոր եմ վերադարձել և ձեռնարկել եմ գրադմունքներս։

Չգիտեմ՝ ի՞նչ գրեմ, ինչու՞ց սկսեմ, այնքա՛ն բան կա ասելու, որ անհնար է դրան մոտենալ։ Անշուշտ, մի օր մեծ բախտ պիտի ունենամ Հայրենիք դառնալու Մոսկվայից, և կհանձնեմ քեզ...

Մխիթարված և հպարտ եմ գգում ինձ, որ ընկերներս, դու և շատերը, այսքան դաժան, անմարդկային տարիներից հետո, կարոտել եմ ինձ, փափագում եմ ինձ տեսնել։ Ե՛ս էլ։ Ուղիղն ասած, իմ վերադարձիս ամենապիրիկ մասն է կազմում դա։ Գու գրում ես, թե շա՛տ ուրախանալու բան կա տեսնելու։ Անշուշտ հավատում եմ՝ հայ հող, հայ լեզու, հայ կուլտուրա, Շիրակի ջրանցք (3)։ Մյուս բաների վրա աչք կգոցեմ, բայց ամենից անուշը ընկերներիս գրկելն է, նրանց հետ գիշերը լուսացնելը՝ գրույցով ու քեֆով, մանավանդ՝ թառով ու փողով (դուդուկ)։

Ինձ արտասահմանը բնավ «չի կլանել» (քո խոսքն է), բնավ չեմ փոխվել, և սիրտս երիտասարդական բոլոր ավյունով բաբախում է հայության համար։ Հայություն, ուրիշ ոչինչ, մյուս բաները, «Նաիրյան աշխարհը»՝ իր նոր լոգումներով, դատարկ հրացան է ինձ համար, որ երեխաներին է հիացնում։ Գործ պիտի տեսնել, շինել ու մեծանալ և բնավ չխաբվել, երբեք չզոհել նույնիսկ հայ գյուղացու սատկած էշը տիեզերական հեղափոխությունների և այլ էքսպերիմենտների համար։ Խելացություն չէ մի ռոմանտիզմից ընկնել ուրիշ ռոմանտիզմի մեջ։

Իմ գալը կապված է դժվարությունների հետ դեռ, որին մենակ չեմ կարող հաղթահարել։ Ամենից առաջ, ձեռքիս մի երկու գրվածքներ ունեմ, որ պիտի ավարտեմ գալուցս առաջ՝ գիտենալով, որ հայրենիքում երկար ժամանակ միջոց և հարմարություն պիտի չունենամ գրադվելու։ Հետո՝ կիմս և տղաս պիտի մնան Եվրոպայում, տղաս պիտի վերջացնե սկսած դպրոցը, հետո դրամական խնդիրներ կան, որ պիտի կարգավորել, սակայն և այնպես, հույս ունեմ գարնանը ճամփա ընկնելու, քանի որ մինչև գարուն հազիվ հաջողացնեմ այս ամենը։

Սիրելի՛ Կարեն, լսել եմ, որ ամուսնացել ես և երկու երեխա ունես։ Գրու՞մ ես արդյոք քո պատմվածքները, որոնք հիմա ավելի խորացած պիտի լինին,

մանավանդ որ սկզբից քո տաղանդը օգտագործում էր այն տարրը, որոնք ներկա օրերումս Ռուսիայում տիրողն են: Չեռքս քիչ են ընկնում Հայաստանի հրատարակություններից: Չարենցին են միայն մասամբ ճանաչում և չեն սիրում կամ համարյա չեն սիրում՝ բացի մի երկու հին ոտանավորներից նրա: Անսահման մեծամտություն կա նրա էության մեջ, անճաշակություն և բնավ՝ ինքնուրույնություն:

Նոր գրողներ չեն երևում աչքիս: Գրիչ շարժողները լեզու չգիտեն և քառոգած գաղափարները հին են և ձանձրալի և մոնոտոն: Մի խոսքով, Աստված բարի տա բոլորին:

Շատ ուրախ կլինեի, եթե մեկ-մեկ գրեիր:

Շա՛տ համբույրներով ու կարոտալի բարևներով՝ քեզ և բոլոր ինձ հիշողներին:

Մնամ քո՝

*Ավետիք Բասիակյան
Հասցեդ նոր ռուսերենով գրեցի. ճիշտ եղավ արդյոք՝
Issakian, 2266, Dorsoduro
Venezia*

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. Խոսքը Մարտիրոս Սարյանից ստացած մամակների մասին է:
2. Թրիեստ, քաղաք և նավահանգիստ Յյուսիսային Իտալիայում, Ադրիատիկ ծովի ափին:
3. Շիրակի ջրանցքը կառուցվել է 1922-1925 թթ.: Սկիզբ է առնում Ախուրյան գետից (Կապս գյուղի մոտ): Ջրանցքի երկարությունը 21,3 կմ է, ոռոգման համակարգի երկարությունը՝ 46,3 կմ: Ոռոգում է Շիրակի մարզի շուրջ 9,8 հզ. հա հողատարածք: Ջրանցքի կառուցմանն են նվիրված Զ. Հակոբյանի «Բուլշևիկ է Շիր-Կանալը» պոեմը, Ն. Ջարյանի «Ջրանցքի կապույտ երկնքում» և Գ. Սարյանի «Շիրակի հարսանիքը» ստեղծագործությունները: Ջրանցքի բացման արարողությանը մասնակցել է մորվեզացի բևեռախույզ, գիտնական, հասարակական գործիչ Ֆրիտյոֆ Նանսենը:

Սիրելի՛ Մարտիրոս ջան

Շնորհակալությամբ ստացել եմ բոլոր նամակներդ Բեռլինից, Մոսկվայից և քաղցր Երևանից: Երեկ էլ ստացա ուղարկածդ փողը... 103 լիր, 70 սանտիմ:

Ուրախ եմ, համեմայնդեպս, որ առողջ հասել ես տուն: Վնաս չունի կուրստդ, քեն ցավալի է: Այսօր պատվիրեցի նկարներիցդ 25 հատ. կգնեմ ու՝ զածնեյդ, բայց պիտի մտածել ուղարկելու մասին. փոստով, վախենում եմ, տեղ չհասնի: Երևի Բեռլին դրկեմ, տեսնենք դեռ:

Իտալական «II Mondo» (Նեապոլի) գրել էր քո և նկարներիդ մասին: Պահել եմ, ինչպես և իմ գրածը, որ վաղուց է եկել: Նրանք էլ, վախենում եմ, ուղարկել նամակիս հետ. թող ուշ լինի, բայց տեղ հասնի: Այսքան՝ քո գործերի մասին:

Երկու պատճառով մինչ այսօր չեմ գրել քեզ:

1. Մի 15 օրով գնացել էի Թրիեստի կողմերը՝ քափառելու: Հետաքրքիր վայրեր էին, գեղեցիկ բնություն, ծով անտառ, լեռներ, տեսա Ակուլեայի նշանավոր տաճարը, բյուզանդական շենք: Այդ հին քաղաքում իշխել է հայ գորավար Ներսեսը: Այդ քաղաքը կործանել է Աթիլան (Կարա-Բեքիի մեծ հայրը): Տեսա Միրամարի չքնաղ պալատը, վերջին պատերազմի վայրերը, խրամները և մի հսկա և վսեմ ու գեղեցիկ զինվորական գերեզման, ուր թաղված են 30,000 իտալական զինվորներ... Իսկ ամենից հրաշալիս էր Պոստոմիայի (Ադելաբերգի) քարայրերը, ստալսկրիտ. սա երկրագնդի ամենամեծ ալյոն է՝ 26 կիլոմետր մեծությամբ, գրեթե Հայաստանի չափ վայր. միջից գետ է անցնում... Գեղեցիկ և զարհուրելի բան:

2. Վերադարձա տուն, սկսեց աջ բութս (ձեռքիս բթամատը) ցավել, այնպես, որ չէի կարող բան գրել: Չգիտեմ՝ ռևմատի՞զմ էր, թե՞ բանի էի զարկել: Բայց հոգիս հանեց, այս քանի օր է՝ լավ է, կարող եմ գրել, բայց չեմ կարող ամուր բռնել, տառերը փախչում են...

Շնորհակալություն, որ բարևներս տեղ ես հասցրել. շնորհակալություն Ա. Հովհաննիսյանի փոխբարևին:

Կարդացի մեծ ուրախությամբ Շիրակի ջրանցքի բացման մասին. մեծ գործ է: Գրեթե առաջին անգամն է, որ կոմունիստական թերթերն այսպիսի հրճվանքով կարդացի: Ես հայ թերթեր կարդում եմ վրդովվելու, հայհոյելու համար: Կարծեմ, սիրելիս, ազնիվ Մարտիրոսս, դու բավական ուսումնասիրեցիր քարաքտերս, որ անգուսպ է, ջղայնացած, անհավասար, և պիտի ներես, որովհետև, վերջիվերջո, հիվանդ մարդ եմ: Տեսնել հայկա-

կան աղետն ու առողջ մնալ, անկարելի է: Հա, ասացի, որ հայ թերթերը կարդում եմ ու կատաղում. դաշնակցական թերթերը կարդում եմ, դաշնակցականներին հայիտյում, կոմունիստական թերթերը կարդում՝ սրանց հայիտյում, իսկ ռամկավար-հնչակ թերթերը անպատիվ եմ համարում կարդալ: Վերջերս կարդացի «Նոր ակոս»-ի (1) մեջ Ջորյանի հոդվածը՝ «Սկսնակ հանցավորներ»-ը (2). սարսափելի էր:

Շատ գեղեցիկ էր Թոթովենցի «Մեղբոսը», և հասկացա՝ ով էր իմ հին Պողոսը՝ Աբելյան (3):

Կ. Ջարյանի (4) հետ տեսնվում եմ. ինքը մոտեցավ: Դեռ այստեղ է, ի՞նչ գրեմ նրա մասին. դու ավելի լավ ես ճանաչում նրան:

Այստեղ էր մի ամիս առաջ Բեռլինից Սաշա Բեկզադյանը (5)՝ հին բարեկամս. լավ տպավորություն թողեց վրաս. չափավոր էր, փորձված, և մանավանդ, հակառակ էր նոր ուղագրության:

Իմ գալուս մասին կգրեմ քեզ: Փիրումյանին դեռ չեմ գրել, բայց գրելու եմ:

Դու ի՞նչ ես անում, սկսեցի՞ր աշխատանքներդ: Այստեղ հիմար վրացիները շատ աղմուկ հանեցին. դրանք չօգտվեցին հայերի գործած սխալներից, եվրոպացիներին՝ այդ լրբերի վրա հենված, կոտորել են տալիս իրենց ժողովրդին. ի՞նչ, ի՞նչ են պահանջում նրանք Սովետից (Մոսկվայից). ամեն բան առան՝ շեն քաղաքներ, գանձեր ու հարստություններ, Ախալքալաքն էլ՝ վրան: Անշուշտ, եթե մեր դրության մեջ լինեին, լռեին պիտի: Ուրիշ անգամ երկար կգրեմ: Շատ բարևներ՝ կնոջդ, երեխաներիդ և ընկերներ ու բարեկամներիս: Բարևներ՝ կնոջիցս, հարսիցս և մեր ընդհանուր ծանոթներից՝ քեզ: Վիզենը դեռ գյուղում է. կարոտով համբուրում եմ քեզ:

Մնամ միշտ քո անձնվեր՝

Ավետիք Բասիսյան

1924 թ. Վենետիկում բացվեց միջազգային 14-րդ գեղարվեստական ցուցահանդեսը, որտեղ ներկայացված էին խորհրդահայ նկարիչների գործերը: Այդ թվում և՛ Մ. Սարյանի աշխատանքները: Այնտեղ է, որ ծանոթանում ու բարեկամանում եմ Սարյանն ու Իսահակյանը:

1. «Նոր ակոս», գրական-գեղարվեստական, հասարակական պատկերազարդ շաբաթաթերթ (Երևան): Խմբագիր՝ Եղիա Չուբարյան (1897-1937):
2. Ստեփան Ջորյանի ակնարկը՝ «Սկսնակ հանցագործներ», տպագրվել է «Նոր ակոս» ամսագրում, 1924, № 9:
3. Նկատի ունի հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, գրող, թարգմանիչ, տնտեսագետ, իրավաբան Պողոս Աբելյանին (1877-1943):
4. Խոսքը Կոստան Ջարյանի մասին է:
5. Խոսքն Ալեքսանդր Բեկզադյանի մասին է:

Սիրելի՛ Երվանդ (1)

...«Ուստա Կարո»-ի առաջին գլուխը գնաց, երևի «Հայրենիք»-ի դեկտեմբեր կամ հունվար թվի մեջ կլինի: Հետզհետե մյուսները ասպարեզ կգան, տեսնենք՝ ի՞նչ է դուրս գալու:

...Այստեղ սկսվել են խոնավ ու տխուր օրեր, բայց ինձ համար արև է, տաք ու պայծառ, որովհետև միայն ստամոքսով (ներողություն անքաղաքավարության) եմ կապված իրական աշխարհի հետ: Ամբողջապես վեպիս (2) հերոսների հետ եմ, մեր՝ արևին մոտիկ Հայաստանում, լսում եմ զանգակադրությունների ձայնը, զգում եմ լեռների ծաղիկների բույրը և ապրում եմ հին լավ օրերս: Իմ ուստա Կարոն ասում է, թե արևն աղքատի վերարկուն է, իսկ իմ վեպս՝ իմ կյանքս ու սերս ու մեծադիր հաճույքս: Չնախանձեք ու աչքով չտաք:

Այսօր այնքան եմ գրել, որ այլևս գրիչիս տերը չեմ, տառերը վագում են, խուսափում, երևի դժվարով պիտի կարդաս գիրս:

Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է «Ավետիք Իսահակյանի նամակները» գրքից՝ մեծ կրճատումներով (1959, Բեյրութ):

1. Երվանդ Խաթանասյան, սփյուռքահայ մշակութային գործիչ:
2. Խոսքն «Ուստա Կարո» վեպի մասին է:

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Մի նամակ գրել եմ Երևան՝ քեզ, երևի ստացար արդեն: Դրանը ստացել եմ: Պատվիրել եմ 24 հատ նկարների և առել եմ 4 հատ ալբոմներ. ուղարկելու մասին կմտածեմ: Մի երկու օր առաջ լսեցինք և տեսանք, որ նկարդ՝ «Երևանը», ծախվել է: Թե ինչ գնով, չկարողացա իմանալ. մարդ չկար, որ հարցնեի: Երևի քեզ հայտնել եմ արդեն:

Վերջապես պարզվեցավ, որ Խաչ<ատուր> Աբովյանի արձանը ողջ է, կոտրված չէ (փշրված) և պիտի Երևան ուղարկվի (1): Հիշու՞մ ես, որ ես քեզ ասում էի, թե ականատես էի նրա գնելու պատմությանը: Անցյալ անգամ մոռացած էի ուղարկել Չոբանյանի և Քոչարի հասցեները: Հիմա հիշեցի՝ Ա. Tchobanian, 9 Rue say E. Kotcharian, 6 bis Rue de L'Ecole Polytechnique, Paris. V: Ուրախությամբ կարդացի թերթերի մեջ Ղարաբաղի գյուղերի ցուցակը, մոտ 200 հատ, Շուշի քաղաքն էլ՝ մեջը: Շատ կիսնդրերի մեր երկրի կամ ողջ Կովկասի քարտեզն ուղարկեիր, մանավանդ Հայաստանի և Ղարաբաղի: Եթե տպածը չկա, մի թղթի կտրի վրա քո ձեռքով նշանակիր. պետք չէ, որ մանրամասն լինի, միայն սահմանները, կմախքը:

Մենք կանք, ինչպես որ թողիր, մի օր ուրախ, չորս օր՝ տխուր, ձանձրացած: Անպայման ինձ ձգելու եմ Երևան: Պատրաստվում եմ վիճել Թոթովենցի «Սեղբուս»-ի (2) հետ: Բարևներ մեր բոլորից՝ քեզ և տ. Լուսիկին (3):

Համբույրներ, քո՝ Ավերիք

1. 1908 թ., Խ. Աբովյանի մահվան 60-ամյա տարելիցին, մի խումբ հայ մտավորականներ՝ Դավի. Թումանյան, Շիրվանզադե, Գ. Բաշինջադյան և այլք, առաջարկում են քանդակել Աբովյանի արձանը: Համաժողովրդական դրամահավաք է հայտարարվում: Քանդակագործ Անդրեաս Տեր-Մարությանը (1871-1919) 1910-13 թթ. աշխատում է քանդակի վրա և Փարիզում այն բրոնզից ծուլել տալիս: Հանգանակած գումարը չի բավարարում արձանը Փարիզից Երևան բերելուն: Ձուլող գործարանի տերը, 4 տարի սպասելուց հետո, որոշում է արձանը հնոց նետել: Տեր-Մարությանը գործարանատիրոջը խնդրում է մի փոքր էլ սպասել: 1920-ականներին Հայաստանի կառավարությունը Փարիզ է փոխանցում անհրաժեշտ գումարը: 1925 թ. փետրվարի 27-ին արձանը Փարիզից ուղարկվում է Երևան: 1964 թ.-ից արձանը Քանաքեռում է, Աբովյանի տուն-թանգարանի մոտ:
2. Թոթովենցի պատմվածքը, 1924 թ.:
3. Խոսքը Մարտիրոս Սարյանի կնոջ՝ Լուսիկ Սարյանի մասին է:

Սիրելի՛ Երվանդ (1)

...Գրում ես, նոր ապսպրանքներ անում. եթե երկրագնդի բոլոր գրքերն ինձ տաս, նորեն գոհ չեմ լինի: Հիվանդ եմ այս ցավով, թեև հաճախ ասում եմ գրքերը, բոլո՛ր, որովհետև որդերի պես (բացիլներ) մտնում են հոգուցդ ներս և կրծում հոգիդ և նորից թողնում անբավարար: Ոչ մի խնդիր չի լուծվում գրքերով, այլ ավելի է կնճռոտեցնում աշխարհը, որ առանց գրքերի՝ պարզ մի հրախաղ էր առաջ և ուրիշ ոչինչ: Իսկ հիմա՝ լաբիրինթ, թոհ ու բոհ: Բայց և այնպես, քանի որ, ըստ Սողոմոն Իմաստունի, Աստված մարդկանց տանջելու համար այդ զբաղմունքը տվեց՝ խորհելը, ուրեմն շալակենք ամբողջ տիեզերքը՝ տիտանների մման, խորհենք, միմչև մի օր տարրալուծվենք տիեզերքի մեջ և հանգստանանք:

Վերջին անգամ՝ ի չարն եմ գործ դնելու քո՝ դեպի ինձ ունեցած բացառիկ համակրանքը, և խնդրում եմ այս գրքերն ուղարկես, և վերջ:

1. Բիմե (2), «Հոգին ու մարմինը»,
2. Բոհեն, «Իմացականության ծնունդը» (3),
3. Պիկար, «Արդի գիտություն» (4):
4. Ֆելիքս Լը - Դանտեկ (5), «Անաստվածություն»:

Եթե այս գրքերը չեղան՝ հետևյալները՝

1. Գոլլամիթ, «Հեղաշրջումի տեսություն» (6),

2 Դեպերե (7), «Կենդանական աշխարհի կերպարանափոխությունները»՝ միայն 4 գիրք այդ վեց անուններից, որ գտնես: Ես ֆրանսիական մտքի հետ նոր եմ ծանոթանում, գերմանականը լավ գիտեմ, և հետաքրքիր է ֆրանսերենը՝ պարզ է և թռիչքով:

Լը Դանտեկը շատ սիրեցի: Նա կարծես ինձ համար է գրել, նրա գիտական օբժեկտիվ պեսիմիզմը իմ սրտովս է: Չե՞ս գտնում զարմանալի, որ ես՝ իբրև «բանաստեղծ», հետաքրքրվում եմ գիտությամբ (մանավանդ՝ բիոլոգիայով) և ոչ մի գրական գիրք չեմ ապսպրում: Միշտ այդպես եմ եղել. ուսանող ժամանակս էլ հանապազ գիտական գրքեր եմ կարդացել: Ինչո՞վ բացատրել. կարծես նման եմ այն գինեվաճառին, որ գինին ծախում է միայն ուրիշների համար, ինքն ուրիշ բանից է համ առնում: Պատահում է:

Այս տարի սիրելի Վերժինը (8) և դու պատված պիտի լինեք ինձ «Հայրենիք» ամսագրում՝ «Ուստա Կարո»-ից կարդալու: Առաջին գրքից սկսում եմ տպել, բայց վեպս մեծ է, հազիվ մի չորրորդը հանդես գա, մնացածը ամբողջն՝ առանձին գրքով:

«Ուստա Կարո»-ի մեջ պիտի գտնես բոլոր այն մտքերը, որ ինձ հուզում են, հուզել են՝ ազգ, հայրենիք, ազատություն, կուլտուրա, պատերազմ, Աստված, տիեզերք, նյութ, ուժ, կին, սեր, մորալ, մարդ, ահ և այլն, և այլն: Դա մի գրվածք է լինելու՝ կան շատ արժեքավոր, կան վիժվածք:

Մնամ միշտ քո՝ Ավ. Իսահակյան

Արտատպվում է «Ավ. Իսահակյանի նամակները» գրքից, 1959, Բեյրութ:

1. Երվանդ Խաթանասյան, արտասահմանում բնակվող ազգային և մշակութային գործիչ, որի հետ Իսահակյանը մեծ բարեկամություն է արել:
2. Ալֆրեդ Բինե (1857-1911), ֆրանսիացի հոգեբան, Ֆրանսիայում առաջին փորձարարական հոգեբանության լաբորատորիայի հիմնադիր:
3. Խոսքը գերմանացի հոգեբան Յելնուտ Բոհենի (1893-մահվան թիվն՝ անհայտ) աշխատության մասին է:
4. Ժան Պիկար (1920-1982), ֆրանսիացի գիտնական:
5. Ֆելիքս Լը-Դանտել (1869-1917), ֆրանսիացի կենսաբան, պարազիտոլոգ, փիլիսոփա: «Անաստվածություն» («Աթեիզմ») աշխատությունը գրել է 1906-ին:
6. Օլիվեր Գոլդսմիթ (1728-1774), անգլիացի գրող:
7. Շառլ Դեպերե (1854-1929), ֆրանսիացի գիտնական: Հիշյալ աշխատությունը լույս է տեսել 1907 թ., Փարիզում:
8. Խոսքն, ամենայն հավանականությամբ, բանաստեղծ, արձակագիր Վերժին Չաճընյանի մասին է:

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Երկու նամակ եմ գրել քեզ, որով հայտնել եմ քեզնից ստացած նամակները և փողը: Գնումները կատարել էի, և ուղարկելու մասին հարցուփորձից պարզվեց, որ ավելի ապահով ճամփան է տեղ հասցնելու համար մարդու միջոցով ուղարկել (թեև դու էլ էիր մարդ և տղամարդ՝ միևնույն ժամանակ, բայց կորցրիր), ուստի ես էլ որոշեցի ուղարկել մարդու միջոցով (այս անգամ՝ կնիկ մարդու միջոցով՝ մտածելով, որ սրանք ավելի աչքաբաց են նյութեղենի նկատմամբ և ավելի գործնական): Ուղարկեցի տիկին Մարտիրոսյանի հետ՝ Շիրակի ջրանցքի ինժեների. ճանաչում ես նրան: 24 պատճենն է նկարներիդ, 2 կատալոգ և 4 ալբոմ Վենետիկի, 2 քննադատական քերթիկներ՝ իմը և մի ուրիշինը, և 2 հատ մեր լուսանկարներից: Հույս ունեմ, որ կհասնեն: Եթե չհասնեն, այս անգամ նորից կառնեն և ես կրեմնեմ հետս: Իսկ ես մտածում եմ գարնանը գալ, մեմակ. կինս չի ուզում տեղից շարժվել, կանանց խոսք չի կարելի հասկացնել: Նրանց տրամաբանություն չի տըրված, այլ ինստինկտ, ինտուիսիոն, որ խելքից ավելի խելոք է: Մոռացա ասել, որ տիկ. Մարտիրոսյանը 4-5 օր է, որ մեկնել է Մոսկվայի վրայով:

Աշունը գալուց ի վեր սկսել եմ պարապել, ամառը անկարելի էր բան շինել:

Սի երկու օր առաջ վարդապետներից լսեցի, թե հայկական համալսարանի լեկտոր Կոստան Ջարյանը կոնսուլ է նշանակվելու խորհրդային պետությունների կողմից Վենետիկ կամ մի այլ տեղ, չգիտեմ: Դիմում է արել. միջնորդներ կան... Չգիտեմ, դա պատի՞վ է հայոց համալսարանին և նրա կոլեգիային, որ իր դասախոսը հյուպատոս է դառնում. սակայն Ջարյանի համար դա աստիճաի «անկում» է այն պատճառով, որ նա 1919 թվին ձգտում էր Հոռմի դեսպան դառնալ, բայց չհաջողվեց, գժտվեց այն ժամանակվա իշխանությունների հետ, թեև մի կողմից՝ այն դեսպանությունը հավասար է ներկա կոնսուլության... Ես տեսնվում եմ հետը, բայց ինձ բան չի ասել, և բնական է. ես «գաղափարի ընկեր» չեմ հետը, ինչպես և «գրչի ընկեր» չեմ:

Մարտիրոս՝ ջան, մի պատիկ խնդիր ունեմ. եղբորս տղան՝ Աբաս Իսահակյան, ուսանում է համալսարանում: Նրան նամակ եմ գրել, բայց պատասխան չունեմ: Բարի եղիր Վահան Թոթովենցի միջոցով իմանալ, թե նա այս տարի և՞ ուսանում է, թե՞ ոչ (1): Եվ եթե Երևան է, տեսնելի նրան, խրախուսելի, տնտեսականի մասին հարցնելի ու գրելի և իրան էլ ասելի, որ գրեր: Հավատացած եմ, որ կկատարես:

Ուրիշ ի՞նչ գրեմ. տրամադրությունս գեշ չէ, շատ ուրախ եմ, որ Ֆրան-

սիան ճանաչեց Սովետները. Ռուսիան կուժեղանա և թշնամիների աչքը կհանի:

Շատ ուրախ եմ նույնպես, որ հայերից մասնակցող չեղավ վրացիների ավանտյուրային (2). ռուսական մի կարմիր զինվորի ներկայությունը հայոց երկրի սահմանների վրա արժե 1000 Վիլսոն և Ազգերի լիգա, 1000 Մակդոնալդ (3). սա բացարձակ ճշմարտություն է:

Ամեն բան լավ է գնում Հայաստանում (Երևանից եկած թերթերը կարողում են). և միայն մի բան է գեշ- ուղղագրությունը. աշխատեցեք փոխել:

Կարդացի Ս.Զորյանի «Ցանկապատ»-ի (4) մի երկու պատմվածք. լավ բաներ են, իրական, ճշմարիտ: Ափսոս, լրիվ ձեռքս չընկավ Թոթովենցի «Սեդրոսը» (5): Ինչու՞ վանք չուղարկեցին, շատ կխնդրեի իմ անունով ուղարկելիք վանքին հանձնելու համար (որպեսզի առաջ ես կարդամ) հետևյալ գրքերը. 1) Դերենիկի «Քաջ Նազարը» (6), 2) «Սեդրոսը», 3) Զորյանի «Տխուր մարդիկ» (7), 4) «Կարմիր արև» դասագրքեր (8) և այլն. ասա ուր որ տեղն է, որ ուղարկեն:

Վենետիկը հիմա դատարկվեցավ. էն «լավերը», որոնց «ախ»-ն էի քաշում քեզ հետ միասին (կինդ չիմանա), էլ չկան, մեկ-մեկ պատահում են ուշացած ծաղիկների պես, բայց փաթաթված են հաստ-հաստ տերևներով (պատռոներով) և չեն էլ ցույց տալիս իրենց նկարչական (պիտորեսկ (9), պլաստիկ, դեկորատիվ, էքսպրեսիոնիզմ-իմպրեսիոնիզմ) հրապույրները: Պիտի երևակայությամբ լրացնես՝ հիմք ունենալով ծովափի ապրումները:

Դու ո՞նց ես, կինդ, երեխաներդ, բարեկամներդ... Գրիր մանրամասն: Այստեղ է նկարիչ Կոնչալովսկին (10). լավ տպավորություն թողեց՝ իբրև մարդ: Քո մասին խոսում էր սիրով:

Թերմովեցը (11) մոտ օրերս գոցելու է ցուցահանդեսը և Մոսկվա է գնալու:

Վարդապետ-եպիսկոպոսի (այդտեղ) հանած աղմուկներն ու բրոշյուրները կարդացի և զգվեցի. ինչու՞: Նախ՝ որ դրանք սրիկա մարդիկ են, գարշելի, ավազակ են, և, երկրորդ, փորի ցավեր ունեն, անկեղծ չեն: Իսկ գալով «կենդանի եկեղեցի» շինելուն՝ անմիտ բան է. մեռածը կենդանացնել չի կարելի, եկեղեցին դիակ է, մումիա և որպես այդպիսին միայն արժեք ունի՝ հին մումիա...

Բարևում են կինս և Վիգենը կնոջդ, երեխաներին և քեզ, իսկ ես համբուրում եմ բոլորիդ:

Միշտ քո՝ Ավետիք Բասիսյան

Տպագրվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1962, № 4:

Իսահակյանն ու Սարյանը միմյանց հանդիպել են 1924 թ., Վենետիկում, ուր Սարյանը գնացել էր մասնակցելու կերպարվեստի միջազգային 14-րդ ցուցահանդեսին:

1. Վահան Թոթովենցը 1924-26 թթ. Երևանի պետական համալսարանում անգլերեն էր դասավանդում:
2. Խոսքը 1924 թ. Վրաստանում մենշևիկյան ապստամբության մասին է:
3. Նկատի ունի Մեծ Բրիտանիայի պետական և քաղաքական գործիչ, Լեյբորիստական կուսակցության ղեկավար Ջեյմս Մաքդոնալդին (1866-1937):
4. Խոսքը Ստ. Ջորյանի պատմվածքների ժողովածուի մասին է, որը լույս է տեսել 1924 թ.:
5. Վ. Թոթովենցի լավագույն պատմվածքներից մեկն է: 1924 թ. «Նոր ակոս» շաբաթաթերթում տպագրվելուց հետո լույս տեսավ առանձին գրքույկով:
6. Դ. Դեմիրճյանի «Քաջ Նազարը» առանձին հրատարակությամբ լույս է տեսել 1924 թ.:
7. Ստ. Ջորյանի պատմվածքների առաջին ժողովածուն է: Լույս է տեսել Թիֆլիսում, 1918 թ.:
8. 1920-30-ական թթ. «Մայրենի լեզվի» ամենատարածված դասագիրքը, որի 1-ին և 3-րդ տարիները կազմել է Մարուքե Դուրգարյանը, 4-7-րդ դասարաններինը՝ Ջարուսթյուն Սուրխաթյանը (1882-1938): «Կարմիր արև» դասագրքում տեղ էին գտել նաև Ավ. Իսահակյանի բանաստեղծություններից մնուշներ և հատվածներ նրա «Սասմա Մհեր» պոեմից:
9. Պիտորեսկ (ֆրանս. Pittoresque, լատ. Pictor՝ գեղանկարիչ), գեղեցիկ, ինքնատիպ:
10. Պյոտր Կոնչալովսկի (1876-1956), ռուս նկարիչ:
11. Տերնովեց Բորիս (1884-1941), ռուս արվեստաբան:

Սիրելի Միմոն (1)

Ձեր ձեռնարկած հոբելյանական գրահանդեսի հրավերը՝ հոկտեմբ. 31 քվակիր, ստացա նոյեմբերի 21-ին. վաճառում ընկել մնացել էր: Եվ այդ օրվանից անթիվ մտահոգությունների մեջ սուզվեցի, մինչև որ այս ելքին կարողացա գալ իմ մասնակցության նկատմամբ:

Հայտնի լինի ընդմիշտ բոլոր դաշնակցական ընկերներին, ինչպես հայտնի է բոլոր կոմունիստներին, որ ես քաղաքական - ազգային խնդիրների իմ ըմբռնմամբ մնում եմ և կմնամ դաշնակցական, որովհետև նրա ավանդներն ու նպատակների էությունը համապատասխանում է իմ հոգուն ու գաղափարներին:

Սիրում եմ Դաշնակցությունը, նրա անցյալը, որ իմ անցյալն է եղել միաժամանակ, և նրա նահատակները իմ հավերժական սիրելիներն են, սակայն հրաժարվում եմ իմ բաժինը բերել ժողովածուին, անկեղծորեն պիտի ասել, որովհետև չեմ կամենում Հայաստան վերադառնալու՝ իմ առջև բաց դռները գոցել. հաստատ գիտեմ, որ եթե Դաշնակցության պաշտոնական արտահայտությունների մեջ երևամ, պիտի ձեռք քաշեմ Հայրենիք դառնալու ամեն մտքից, և դառնալու դեպքում պիտի դիմեմ անցագիր ձեռք բերելու համար դժբախտ Քաջագունու մեթոդին (2), այսինքն՝ թքեմ իմ և իմ ընկերների վրա, բայց քանի որ այդ հարկի մեջ չեմ, ինչու՞ մի երկու գրություններով վտանգեմ դրությունս: Բանը այն է, որ կոմունիստները բարեմիտ են դեպի ինձ այն պատճառով, որ 14 տարի է հեռու եմ եղել Կովկասի իրերից, և թշնամանք չկա իմ հանդեպ: Շարունակ հրավեր եմ ստանում վերադարձի, և ես էլ մտադիր եմ դառնալու, մենակա, այս եկող տարի, որովհետև այլևս Եվրոպայում բարոյապես ու նյութապես հնարավորություն չունեմ մնալու: Տնտեսական կացությունս օր օրի վրա վատանում է, ինձ օգնող բարեկամս անվերջ չի կարող շարունակել, իսկ նրա օգնությունից դուրս ուրիշ զգալի հասույթներ չունեմ: Թերթերում գրելով՝ չի կարելի ընտանիք պահել, և ես էլ այն տարիքի մեջ եմ, որ այլևս ընդունակ չեմ կարիքի մեջ ապրելու, մանավանդ որ վզիս կին ու երեխա կա: Եվ կամ մինչև ե՞րբ մնամ դուրսը: Ծերացա հայրենիքից հեռու, իսկ Հայաստանումն է, վերջ ի վերջո, թե՛ իմ հացը, գործը և երեխայիս ապագան: Պիտի գնամ մեր ընտանեկան գործերը կարգավորեմ և այնտեղից դրամ դրկեմ, որ ընտանիքս ապրի, մինչև երեխան գիմնագիտոնը ավարտի: Այս էլ իմացած լինես, որ թեև Հայկական Խորհուրդը ինձ կենսաթոշակ է նշանակել, սակայն սկզբունքով իրավունք ունի նա ստանալու, ով այնտեղ է ապրում: Եթե այստեղ տային, մի բան էր: Չարմանում եմ, որ բացառություն են կազմել Շիրվանզադեի համար, երբ Թիֆլիսում ապրողներին չեն տալիս.

երևի ծեր է, դրա համար: Ինձ համար դառն է այս ամենը գրելը, բայց մեր իրականությունը ինքն է այս. հայ կյանքը:

Բոլշևիկները խստաբարո մարդիկ են և նույնիսկ «Հայրենիք» ամսագրին մասնակցելու համար ծուռ աչքով են նայում, թե՛ն ես նրանց հասկացրել եմ, թե գրագետը իրավունք ունի գրական ամեն հանդեսի մասնակցելու (չէ՞ որ գրել ու գրում եմ «Արեգ»-ին (3), «Կոչնակ»-ին (4): Իսկ նրանց հարցին, թե ինչու «Նորք»-ին (5) չեմ մասնակցում, պատասխանել եմ, թե ուղղագրությունը սրտովս չէ, և գոհ եմ մնացել այս բացատրությունից):

Ուրեմն, սիրելի՛ Սիմոն, հույս ունեմ, որ ինձ պիտի հասկանաք և չեք մեղադրելու, իսկ եթե կմեղադրեք, այդ ապագան ցույց պիտի տա, թե ինչքան եմ հավատարիմ այն դրոշին, որի համար ուժերիս չափ պայքարել եմ ու տառապել:

Սրտի խորունկ ցավով եմ գրում այս տողերը...

Ընկերական սիրո բարեններով մնամ միշտ ձերո՞ւ Ավետիք Իսահակյան

Պրն. Աբրահամ Ղուկասյան, որ մերժեց Ավետիքին նպաստը շարունակել՝ վերջինիս՝ բոլշևիկների հանդեպ ցույց տված բարյացակամ վերաբերումի հերևանքով (Ս. Վ.):

Արտատպված է «Գրքերի աշխարհ» շաբաթաթերթից 1991 թ., մարտի 31, № 280: Նամակը Սիմոն Վրացյանի «Հին թղթեր նոր պատմության համար» հատորակից է (Բեյրութ, 1962):

1. Սիմոն Վրացյանը 1921 թ-ից բնակվում էր Ֆրանսիայում, ԱՄՆ-ում, Լիբանանում:
2. Փետրվարյան ապստամբության ձախողումից հետո Քաջագունին հեռանում է Հայաստանից, Բուխարեստում եղած ժամանակ լքում է ՀՀԳ-ն, իսկ 1923 թ-ին գրում «ՀՀ Դաշնակցությունը անելիք չունի այլևս» աշխատությունը:
3. Գրական, գիտական, հասարակական ամսագիր: Լույս է տեսել 1922-1924 թթ., Վիեննայում, Բեռլինում: Գլխավոր խմբագիր՝ Սիմոն Հակոբյան:
4. Նկատի ունի «Հայաստանի կոչնակ» քաղաքական, տնտեսական, գրական-գեղարվեստական, կրոնաքարոյական շաբաթաթերթը: Լույս է տեսել 1900-1968 թթ., Բոստոնում, Նյու Յորքում: 1900-1919 թթ.՝ «Կոչնակ», 1919-1920 թթ.՝ «Կոչնակ Հայաստանի»: 1960-ից՝ ամսաթերթ:
5. Գրական, գիտական, քաղաքական հանդես: Լույս է տեսել 1922-1926 թթ., 1928 թ., Երևանում (8 գիրք): Խմբագիրներ՝ Ա. Հովհաննիսյան, Ա. Մռավյան, այնուհետև՝ խմբագրական կոլեգիա (1928):

11 դեկտեմբերի, 1924, Վենետիկ

Շա՛տ սիրելի տիկին Վաժպ և Սարգիս

Վերջապես Ձեր մասին մի բան լսեցի: Սուզվել էիք ուղղակի և ձայներդ ու հետքերդ խորունկ թաղել: Այսօր եղա լոնդոնցի մի մեծ տիկինի մոտ, m-l Mosdeles, նաև նկարչուհի, օր. Ջ. Պոյաճյանի (1) ընկերուհին, որ Լոնդոն ծանոթացել է Ձեզ հետ և շատ գովեստով խոսեց նկարներիդ մասին և հայտնեց, որ բավականին հաջողություն ունեցել ես: Ասաց, որ մույնպես մի շատ գեղեցիկ ռուս կին ունի: Ես վիրավորված ուղղեցի նրա սխալը, նաև հպարտությամբ՝ թե հայուհի է և բարեկամուհիս: Տիկինը խորհուրդ տվավ, որ փախցնեմ տ. Վաժպին: Ես էլ ասացի, թե զարմանալի կերպով գուշակել եք հոգիս, մտադիր եմ փախցնել... Միայն թե ամուսինը համաձայնի: Այս խոսքի վրա տիկինն ինձ բողբոջվին հուսահատեցրեց:

Ի՞նչ եք անում, ու՞ր էիք մինչև հիմա, ինչպե՞ս անցավ պատկերահանդեսդ, ու՞ր պիտի մնաք առայժմ և ու՞ր պիտի երթաք. այսպես մի շարք հարցեր:

Իսկ ես միշտ Վենետիկ եմ և իմ դժբախտ գոյությունը լցնում եմ միայն գրելով ու կարդալով, և ուրիշ ոչինչ:

Լավ չի՞ լինի, որ մի անգամ էլ մեզ մոտ գաք: Այս տարի անթիվ նկարիչներ կային Վենետիկ, աշխարհի ամեն կողմերից (2), դու էիր պակաս: Հիմա եկեք գոնե:

Հետո, ի՞նչ եղավ Լիլիթիս (3) պատմությունը, էլ ոչինչ չլսեցի նրա մասին, երևի անցավ ոգևորությունդ: Միշտ այդպես է լինում, երբ բանը հնանում է: Ինչպե՞ս է երկուսիդ տրամադրությունն ու առողջությունը: Ձեր եղբայրիկը՝ Կարապետը, շատ լավ է, ահագին տղա է դարձել: Մի՞թե չեք ուզում տեսնել:

Կինս ջերմագին բարևում է ձեզ, բարևում է և լոնդոնցի տիկինը:

Ես էլ ունեմ կարոտալի բարևներ, սպասում եմ անհամբեր ձեր մամակներին:

Մնամ միշտ ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ս. և Վ. Խաչատրյանների ֆոնդ, № 464:

1. Խոսքը հայ նկարիչ, անգլիագիր արձակագիր, դրամատուրգ Զապել Պոյաճյանի (Զաբել Բոյաճյան) մասին է (1872-1957):
2. 1924 թ.-ին Վենետիկի բիենալեի 14-րդ ցուցահանդեսն էր, որին մասնակցել է նաև Մարտիրոս Սարյանը:
3. Տարագրության տարիներին Իսահակյանը Վենետիկում գրում է «Լիլիթ» հրեական առասպելը: Ահա թե ինչ է գրում Վավա Խաչատրյանը «Լիլիթ»-ի մասին. «Ես կարդացել էի Իսահակյանի «Լիլիթ»-ը: Քանիցս Սարգսին խորհուրդ էի տվել այն մարմնավորել կտավի վրա, մի հիանալի անակնկալ անել Վարպետին՝ նկարելով Լիլիթը՝ «բոլոր տանջող և ապրեցնող հրապույրների աղբյուրը»: Սարգիսը գտնում էր, որ Լիլիթի կերպարը հաղթահարելու համար ժամանակ է պետք, ստեղծագործական հանգիստ, մտորումների խաղաղ մթնոլորտ: Մի բան, որ և՛ այդ, և՛ հետագա տարիներին միշտ պակասում էր մեզ: Հետագայում, երբ ես սկսեցի նկարել, իմ չորրորդ ստեղծագործությունը Լիլիթը եղավ: Կտավին հանձնեցի բոցերի պես օդի միջով սուրացող և անհետացող Լիլիթին, անհաղթահարելի կնոջը, որը երազ է, հիացք և դյուբանք»: («Հայրենիքի ծայն», 1975, № 44):

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Վերջին նամակդ ստանալուց առաջ Շիրակի ջրանցքի ինժեներ Մարտիրոսյանի հետ ուղարկեցի ուզածդ նկարներն ու արժմաները: Դա մոտավորապես նոյեմբերի 8-9-ին էր: Բայց արդեն 40 օր է անցել, տիկնոջից ոչ մի նամակ չունենք: Չգիտենք՝ ի՞նչ եղավ, տեղ հասա՞վ, ու՞ր մնաց, հասցրե՞ց ձեզ, թե՞... ամեն բան կորցրեց ու լռեց: Անխելություն արի՛՜ Փիրումյանի վրա չորկեցի, վերջապես՝ ի՞նչ գիտենաս:

Թեև ցուցահանդեսը փակվել է, բայց Թերնովեցը դեռ այստեղ է, անցյալ օրն ասաց, որ Փարիզ պիտի գնա, որովհետև Լունաչարսկին (1) Փարիզ է գալու. բարևում է քեզ:

Մոռացա ասել, որ ես քեզ տ. Մարտիրոսյանին հետ իսկույն նամակ գրեցի, բայց ձայնը դեռ չի լսվում. հասարակ նամակ էր՝ ո՛չ պատվիրված, երևի կորել է, բայց չեմ կարծում:

Հիշու՞մ ես, որ ասում էի, թե Աբովյանի արձանը ողջ է (2), և զարմացա ու զայրացա, երբ լսեցի՝ փշրել էին:

Ա. Երզնկյանի (3) մասին կարդացի Փարիզի թերթերի մեջ, որ լավ ընդունվել է, բայց թե փող կուտան, դրան վստահ չեմ: Թուրքահայ հարուստը մարդու բան տվող չէ: Էլի տվողը ռուսահայն էր, որ հիմա ինքը քաղցած է:

Սիրելի՛ս, մի 10 օր առաջ մի պառավ նկարչուհու մոտ ծանոթացա գերմանացի նկարիչ Sautener-ի հետ (Ջաուտներ), հիշու՞մ ես, որ ցուցահանդեսի օրը շատ ոգևորված էր քո նկարներով: Ինքը միշտ Լոնդոն է ապրում: Վերջերս կինը մեռել էր, որ գրողուհի է եղել: Խոսք բացի քո նկարների մասին, շատ գովեստներով խոսեց և ասաց. «Եթե Հայաստանն այսպես արև ու գույներ ունի, այդպիսի լեռներ, ուրեմն շատ գեղեցիկ երկիր է»: Յույց տվեց իր նոր նկարները՝ Թիրողի լեռներ և Վենետիկ... Շատ լավ էին. գնաց Սիցիլիա՝ ձմեռը հոն մնալու:

Մենք լավ ենք, առողջ ենք: Ես պարապում եմ, որ վերջացնեմ վեպս և Հայաստան գամ: Գրել եմ Փիրումյանին, բայց պատասխան չունեմ դեռ:

Առաջին նամակիս մեջ գրել էի, որ Կոս<տան> Ջարյանը ձգտում է կոնսուլ դառնալ, թեև Թերնովեցին ասել է, թե իրեն առաջարկում եմ, բայց չի ուզում: Գրել էի, որ 1919 թ. ուզում էր Հռոմի դեսպան լինել դաշնակցականների կողմից, բայց մերժեցին, և ինքը կատաղեց: Հիմա թե մերժեն, չի կատաղի... Խելոք է բավական: Երկու շաբաթ կա, գնացել էի Փարիզ՝ Կրասինին (4) տեսնելու: Իր կինն ասում է, որ Կրասինը կանչել է: Բեկզաղյանը (5) ամառն այստեղ էր և ծանոթացրեց նրան Կրասինի հետ (որ Լիտո էր ապ-

րում), միասին վանք գնացին...

Եթե այս տարի, 1925 թ., չհաջողվեց ինձ Հայաստան-Երևան գալ, պիտի երթամ Սպանիա, մայիսին կամ սեպտեմբերին, իսկ եթե 1926-ին էլ չհաջողվեց գալ, էլ չեմ գա: Գերեզմանիս համար հող կառնեմ և կսպասեմ մեռնելու օրիս:

Շատ բարևներ քեզ՝ կնոջիցս, Վիգենից, Բաբիկյանից և մի երկու վարդապետից: Շատ բարևներ՝ ինձանից՝ կնոջդ, երեխաներիդ, Սիմոն Հակոբյանին և բոլորին՝ հարցնողաց: Նամակս կհասնի երևի Նոր տարուն ձեռքդ: Ուրեմն, շնորհավորում եմ Նոր տարիդ: Աստված տա (ձև է խոսքի) Նոր տարվա մեջ իրար տեսնենք հայրենիքի հող:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք Բասիսյան

1. Լույսաշարսկի Անատոլի (1875-1933), խորհրդային պետական գործիչ, գրող, քննադատ, արվեստաբան:
2. Տեւ՝ Մ. Սարյանին 1924 թ.-ի հոկտեմբերի 8-ին գրած նամակի 1-ին ծանոթագրությունը:
3. Խոսքը պետական գործիչ Արամայիս Երզնկյանի (1879-1938) մասին է, որը մոտ հարաբերություններ ուներ Իսահակյանի հետ: Նա ՀՕԿ կենտրոնական վարչության անդամ էր: 1931-1933 թթ. զբաղեցրել է Երևանի քաղաքապետի պաշտոնը:
4. Խոսքը խորհրդային պետական գործիչ Լեոնիդ Կրասնի (1870-1926) մասին է, որը 1924 թ. խորհրդային միության լիազոր ներկայացուցիչն էր Ֆրանսիայում:
5. Ալեքսանդր Բեկզադյան (1879-1939), հեղափոխական գործիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր: 1922-1926 թթ. Գերմանիայում ԽՍՀՄ առևտրական ներկայացուցչության աշխատակից էր:

114. «Տուաբեր»-ի խմբագիր Վահան Նավասարդյանին

26 հունվարի, 1925, Վենետիկ

Սիրելի՛ Վահան

...Ինչպե՞ս չգնամ. 15 տարի է՝ հեռացել եմ, կարոտը խեղդում է ինձ, ոչ մի երկիր չի քաշում ինձ՝ ո՛չ Փարիզը, ո՛չ Բեռլինը, ո՛չ Կահիրեն, հասկանո՞ւմ ես այս: Ոչ մի երաժշտություն՝ ո՛չ բալետ, միայն մեր թառը, շվին, զուռնան, մեր աղջիկների պարերը... Մեր խորովածը, քյուֆթեն, մեր թարխունը, լավաշ հացը... Դու այդ լավ ես հասկանում և, գիտեմ, պիտի նախանձես: Այս էլ իմացիր, որ իմ բոլոր լավ ընկերներն այնտեղ են, նույնիսկ դաշնակցական ընկերները (չվիրավորվես, քո մասին չէ խոսքը):

Սիրելի՛ տիկ<ին> Վափա և Սարգիս ջան

Վաղուց մենք ուրախությամբ ստացել ենք նամակդ. ուշ պատասխանեցի, որ դու էլ ստիպված չլինես իսկույն պատասխանել: Այնպես լինի, որ ամիսը մի անգամ իրարից լուր ունենանք: Ես նամակ գրելու մեջ ծույլ եմ (ո՞ր բանի մեջ ծույլ չեմ) և, մանավանդ որ, շատ տեղերի հետ նամակագրություն ունեմ, քե՛ն շատ սիրով եմ գրում ձեզ, անկեղծորեն ասած:

Շատ շնորհակալություն քո ընկերական հյուրասիրության համար՝ Լոնդոն գալու. իսկապես շատ կուզենայի, մանավանդ որ Լոնդոն տեսած չունիմ, բայց, սիրելիներս, շատ դժվարություններ կան. վիզա, բույլտվություն և այլն: Դրամն էլ՝ իր կարգին: Մնում է՝ դուք ամառը գաք և շատ լավ կանեք:

Ձեր փոքրիկ Կարոյի (1) մասին խոսեցի տեսուչի հետ. այս տարի լավ է սովորում, կփոխե: Առհասարակ, դպրոցի կուրսը հիմա ավելի ծանրացրել են: Իմ տղաս էլ այս տարի մնաց. մաթեմատիկան շատ դժվար էր: Հնար չունինք, պիտի համբերենք: Ուրիշ տեղ դպրոցներ չկան, եղածը սա է՝ լավ թե գեշ, ավելի՛ գեշ, քան թե լավ:

Ես սոսկալի ձանձրացել եմ այս քաղաքից. եթե զբաղումներս չլինեին, կխենթանամ: Շատ զբաղված եմ, դրանով եմ թռչում օրերը: Լսել եմ, որ հաջողություններ ունես. Աստված էլ ամենին տա: Լսել եմ, թե Արշակ խանի (Գորոյանի) աղջիկը... մեռել է Նիցցայում, շատ ցավալի է, եթե ճշմարիտ է: Խեղճ աղջիկ: Ինչքան ցավալի էր նույնպես խեղճ Անահիտ Տեր-Օհանյանի մահը. երիտասարդ լինել և մեռնել... Ինչ կա ավելի ողբալի, քան այս...

Ի սեր Աստծո, Վափայիդ (կամ Վափայիս) լավ պահիր, այդ անպիտան Լոնդոնը գեշ օդ ունի, բայց մեր Վափան ֆլամանդական-ռուբենական ֆեաների կազմվածք ունի, և ես հանգիստ եմ այդ մասին:

Ես մտադիր եմ ապրիլին մի ամսով Իսպանիա գնալու (2), տեսնենք՝ կհաջողի՞, թե՞ ոչ: Եթե եղավ, մենք բախտ է. շատ եմ հետաքրքրվում այդ երկրով: Դու գուր չես գնում այնտեղ, շատ մոտիվներ և ներշնչումներ կունենաս Մադրիդի մուզեյում: Սևիլայի և Անդալուզիայի աղջիկները, որ գինու բույր ունին, Ալիրոյի պալատները և Գրենադայի նոներն ու Կորդովայի աղջիկների պարերը և հովիվների երգերը:

Մենք լավ ենք, առողջ ենք՝ այսինքն: Ուրիշ լավ բան չկա, կամաց-կամաց ապրում ենք և արագ-արագ ծերանում, ինչո՞վ պիտի վերջանա, չգիտեմ կամ չեմ ուզում գիտենալ:

Ի՞նչ կա Լոնդոնի գաղութում, ի՞նչ է անում Հովհաննես խանը (3).

կտեսները եթե, խնդրեմ, բարևեք: Նույնպես և օր. Ջ. Պոյաճյանին(4) և տիկ. Moschelles-ին:

Կարդացի, թե ժեներալ Բագրատիոնի կինը գնացել է մի հարուստ անգլիացու հետ, և ժեներալը կնոջ փոխարեն ստացել է 30.000 ֆր.: Այնքան գալթակալիչ գումար է, որ մտքովս գեշ խորհուրդներ են անցնում և համաձայն են ավելի պակաս գնով իրականացնելու խորհուրդս:

Բարևներ կնոջիցս՝ բոլորիդ:

Սիրալիք բարևներով՝ տիկ. Վավային և քեզ:

Մնամ միշտ ձեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ., Ս. և Վ. Խաչատրյանների ֆոնդ, № 465:

1. Խոսքը Վավա Խաչատրյանի եղբոր՝ Կարոյի մասին է, որը սովորում էր Վենետիկի Մուրադ-Ռափայելյան վարժարանում:
2. Չի իրականացել Իսահակյանի՝ Իսպանիա մեկնելը:
3. Խոսքը Շեքսպիրի նշանավոր թարգմանիչ Հովհաննես Մասեիյանի (1864-1931) մասին է, որը՝ լինելով Իսահակյանի մտերիմներից, նրա տարագրության տարիներին նյութական և բարոյական աջակցություն է ցույց տվել:
4. Խոսքը հայ նկարիչ, գրող, թարգմանիչ Ջապել Բոյաջյանի (Ջաբել Պոյաճյան) (1873-1957) մասին է:

Սիրելի՛ Երվանդ

Պ. Օհան Կարոյի (1) նամակի հետ ստացել եմ և քո նամակը. սպասում էի խոստումիդ կատարումին՝ քննադատական խոսքեր արվեստիդ մասին: Չուղարկեցիր:

Այո՛, երբ մի մարդ մի անգամից Լեոնարդո (2) և Դյուրեր (3) դառնա, այլևս նրանից խեղ չկա. բարև էլ որ տա, նորից մեծ բան է: Բարևը քեզ լինի և քո տիկիմիդ¹, միայն իսկապես առանց բլեֆի և իլյուզիոնի հասնես այդ կատարներին: Անկասկած, մեջդ ժենի² կա, բայց այդ քիչ է, պետք է ջանք, ճկունություն, կուլտուրա, համբերություն և գլուխ չկորցնել գովեստներից:

Ժորժի (4) մոտ կարդացի նամակդ, շատ ուրախացավ և, կարծեմ, քեզ գրեց:

Մե՛ր տղա, տարուց ավել կա, որ լսել ենք, թե չորս ոտանի ես եղել՝ կնիկ ունիս: Ամուսնացել ես, ասում են՝ աղջիկ ես փախցրել, ասում են՝ շատ լավն է՝ ս. Մարկոսի աղավնյակ. սիրունիկ, պատիկ, կարմիր տոտիկ... Տո՛, ինչու՞ մեզ չես հայտնել, վախենում էիր, թե աչքով տայինք... Եթե ճիշտ է, բարով վայելես: Միայն գրիր այդ մասին, ես էլ եմ հետաքրքրվում, բայց մանավանդ կինս, որ ամեն օր ասում է և երագում տեսնում է ու հետաքրքրությունից հիվանդանում է...

Ինչ գրեմ իմ մասին. ձանձրացել եմ այս քաղաքում, իհարկե, բայց զբաղված եմ, գրում եմ, ջնջում եմ, նորից եմ գրում և ծերանում եմ: Սրանից ավելի տխուր խոսք չկա, մահը ավելի տխուր բառ է, բայց մեռնողը չէ, որ ասում է, ինքը չգիտե: Գիտենք միայն ծերանալ բառը և նրա զգացումը...

Դու որ դեռ տղա ես, քշե գնա, ինչ կլինի, թող լինի:

Ժորժը ծանր մեղանխույալի մեջ է. մի հայ պատիկ աղջիկ էր գտել una piccola cosa pera՝ պատիկ, սևույիկ, մի պատառ զակուսկի: Խեղճ տղան սիրեց, սիրեց, նիհարեց, և աղջիկը գնաց Բոստոն: Հիմա նրանց մեջ սառն ու մեծ Ատլանտյան օվկիանոսն է ձգվում ու անտարբեր գալարվում այդ խեղճ երեխաների վշտի ու կարոտի հանդեպ, իսկ Ամերիկայի Վաշինգտոնի դաժան փոստան, որ օվկիանոսից անգույք է, որովհետև մարդու գործ է: Խնդրում եմ մխիթարես նրան:

¹ Ընդգծումը՝ հեղինակի:

² Ժենի – ֆրանսերեն՝ genie, հանճար:

Ուրիշ ի՞նչ գրեմ, սիրելի՛ Երվանդ, ոչինչ: Շատ բարևներ և համբույրներ՝
քեզ, բարևներ՝ կնոջդ և իմ կնոջից, բարևներ՝ Վիգենից:

Քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է «Սովետական գրականություն» ամսագրից, 1967, № 4:

1. Օհան Կարո (1890-1933), հայ գրող:
2. Լեոնարդո դա Վինչի (1452-1519), Վերածննդի իտալացի գեղանկարիչ, քանդակագործ, ճարտարապետ, երաժիշտ, գրող, մաթեմատիկոս, մեխանիկ, գյուտարար:
3. Դյուրեր Ալբրեխտ (1471-1528), գերմանացի նկարիչ, գրաֆիկ:
4. Զաքարյան Ժորժ, իտալական բանկերի կառավարիչ, Իսահակյանի և Ե. Քոչարի մտերիմներից:

Սիրելի՛ Արտաշես

Այս նամակը չափտի գրեի, եթե Մ. Պարսամյանի (1) գրախոսականը («Հայրենիք» ամսագրի մեջ) առիթ չտար...

...Ճշմարտությունն այն է, որ եթե ես, Հ. Թումանյանը կամ Հ. Հովհաննիսյանը (2) օգտվում ենք հայ ժողովրդի ոճերից, ձևերից, այն մտածումով է, թե հայ տոհմիկ գրականություն ենք մշակում: Իսկ թրքահայ գրողները նույնն անում են ֆրանսիական և օտար գրականություններից...

Չարժե այդ մասին խոսել, թող հրճվեն, ճաշակի հարց է: Ինձ համար Գյոթեի «Über allen Gipfeln ist Ruh»-ն ամենաթանկ գոհարն է տիեզերական գրականության, դրան չի հասել ողջ ֆրանսիական գրականությունը: Եվ դա իմ իղեպն է, կաղապարը, դրան եմ բերում աչքիս առաջ, երբ մի բան եմ գրում: Պարզ, անպաճույճ, բայց խորն ու զգացած...

Սակայն Պարսամյանի գրախոսականն ինձ զայրացրեց... Երկինք հանել Օշականի բռնազբոս Շահպազը (3)՝ իր անբնական հանգույցով-ելքով, անբնական նյութով (ու՞ր է տեսնված, որ այր մարդը էգ դառնա վշտից), իր անհասկանալի ոճով ու լեզվով և ոչ միայն անտեսել Լիլիթի գեղեցկությունը, այլև թեթև սրտով խարանդել այն՝ որպես անհաջող մանություն Կուպրինի «Սուլամիթ»-ին (4), որ բոլորովին տարբեր բան է: Մի՞թե միայն այն է պատճառը, որ ես Աստվածաշնչի ոճից եմ օգտվել՝ ինչ որ բնական էր, ինչ որ նյութն էր ուզում այդ ձևը: Ո՞վ չի օգտվել այդտեղից՝ Նիցշե (5), Օ.Ռուսյո (6), Լամբլեն (7) և այլն: Իմն տարբեր բան է՝ թե՛ իր խորքով, թե՛ գաղափարով: Ինչքան վիրավորական է նմանվել մի երկրորդական ռուս գրողի, մանավանդ որ կարդացել եմ 1908 թ. և մոռացել, իսկ «Լիլիթ»-ը գրել եմ 1921 թվին:

Ես զարմանում եմ, որ դու ուշք չես դարձրել դառն խոսքի վրա՝ նմանողություն: Խնդրում եմ և պահանջում եմ, որ երկուսն էլ կարդաս և համեմատես անաչառ կերպով և դաս տաս քո քննադատ աշխատակցին:

Իմիջիայլոց, «Լիլիթ»-ը թարգմանվում է իտալերեն: Շատ գովեստի նամակներ ստացա նրա առիթով, և նկարիչ Ս. Խաչատրյանը թույլտվություն է խնդրում պատկերազարդելու այն:

Իսկ «Մելքոն վարժապետը», իմ աֆորիզմները... Պարսամյանը Թլկատինցիի (8) անունն է տալիս: Ո՞վ է դա, որից գրեթե բան չեմ կարդացել... Վայ ինձ, վայ. խարբերոցի մի անճաշակ վարժապետ՝ ինձ ուսուցիչ:

Եվ այդ Պարսամյանը ոչ մի խոսք, օրինակ, չի ասում իմ՝ Հայաստանին նվիրած ոտանավորի մասին, որի համար ոչ միայն գովքեր ստացա շատ-շատերից, օրինակ՝ Շանթից, Վարանդյանից (9), Աղբալյանից, այլև՝ Երևա-

նից: Ուղղակի հուսահատական բան է: Ինձ մնում է այլևս չգրել արևմտյան հայերի մամուլի մեջ, ուր այլ ճաշակ է տիրում՝ ատելության հետ միասին, ուր գուր տեղը ես ծաղրի եմ մատնվում, երբ Կովկասի հայերի մեջ սիրված եմ, հասկացված ու գնահատված:

Այստեղ էր Վահան Նավասարդյանը, երեկ գնաց Եգիպտոս: Ասում էր, թե Օշականը իր թրքահայ խմբով ատելով ատում է ռուսահայերին և նրանց գրողներին ու բղավում է, թե «Մոխիր պիտի դարձնեմ Իսահակյանին, նա ո՞վ է, որ իրեն մարգարե է ծախում, ամապատ գնում...»:

Անշուշտ, գլուխ չունեմ սրանց հետ ընկնելու, բայց սիրտս ցավում է, որ գտնվում եմ այս անպիտան մթնոլորտում, գաղութում, ուր իշխում է այս ստոր մտայնությունը:

Սակայն եթե դու համամիտ ես նրանց հետ՝ իբրև խմբագիր «Հայրենիք» թերթերի, որ արդար վերաբերմունք չկա իմ դեմ՝ ազատ կարծիքի դիմակի տակ, ստիպված եմ իմ անունը հանել նրանց էջերից, որքան էլ որ դա ցավ պատճառե թեզ: Եվ, վերջապես, թեզ համար էլ՝ իբրև խմբագրի, վիրավորական է, որ դու առաջնակարգ տեղ ես տալիս մի գրողի, որի գրվածքները մյուս էջերում ժխտվում են: Ու՞ր է մնում խմբագրի աչքը, ճաշակը, գիտությունը: Խմբագիրը որի՞ հետ է համաձայն, ի՞նչ է նրա կարծիքը...

Սա գալիս է միանգամայն ինձ համոզելու, որ իմ տեղը Արագածի լանջերի վրա է, ինձ ծնող ու ինձ հասկացող ժողովրդի մոտ...

Ըն՝ Ավերիք Իսահակյան

1. Խոսքն արծակագիր, գրականագետ, խմբագիր, մանկավարժ Մկրտիչ Պարսամյանի (1886-1966) մասին է:
2. Նկատի ունի հայ բանաստեղծ Զովհաննես Զովհաննիսյանին (1864-1929):
3. Խոսքը արևմտահայ գրող, մանկավարժ Զակոբ Օշականի (1883-1948) «Շահպազ» վիպակի մասին է:
4. Ալեքսանդր Կուլարինը (1870-1938) «Սուլամիթ» պատմվածքը գրել է 1908 թ.:
5. Ֆրիդրիխ Նիցշե (1844-1900), գերմանացի փիլիսոփա, բանասեր, կոմպոզիտոր:
6. Օսկար Ուայլդ (1854-1900), ծագումով իռլանդացի բրիտանական բանաստեղծ, գրող, դրամատուրգ, էսսեիստ, քննադատ:
7. Ֆելիստե Ռոբեր դ' Լամընե (1782-1854), ֆրանսիացի փիլիսոփա և հրապարակախոս, քրիստոնեական սոցիալիզմի հիմնադիրներից մեկը:
8. Թլկատինցի (Զովհաննես Զարությունյան) (1860-1915), գրող, մանկավարժ, Ցեղասպանության զոհ:
9. Խոսքը պատմաբան, հրապարակախոս, հայ ազգային ազատագրական շարժման գործիչ Միքայել Վարանդյանի մասին է (1870-1934):

25 մարտի, 1925, Վենետիկ

Սիրելի՛ Վահան (1)

... Ալ. Մյասնիկյանի մահն ինձ շատ ցավ պատճառեց: Շատ պետքական էր դժբախտ ժողովրդին: Ես շատ ցավեցի՝ իբրև հին ընկերի. լավ մարդ էր, չջղայնանաս:

Խնդրում եմ, վրան գեշ չխոսես: Նրա ձեռքի տակով շատ բարիքներ է հասցրել հայերին:

Եղիշե Չարենցն այստեղ էր, գնաց: Եվ խնդրելով ինձնից՝ հետը տարավ քո՝ ինձ տված բոլոր գրքերը: Շատ հետաքրքրվում էր: Ես ուրախությամբ բոլորը տվի: Թեև վրան ինձ նվեր էիր գրել: Հույս ունեմ, որ չես նեղանա՝ գիտենալով, որ ուզում ես գրքերդ նրանք կարդան. հետը տանելու է Մոսկվա:

...Գրական վաստակ չկա, փող պարտք տվող չկա և, առհասարակ, ոչ մի լույս, ոչ մի հույս: Կարծում եմ, որ բարեկամս էլ մոտ ապագայում դադարեցնելու է իր նպաստը. կմնամ ջրից հանած, դուրս ձգած ձուկ: Մի խոսքով, իմ վերջը լավ չեղավ: Այսպիսի հոգով հիմա աշխատանք էլ չեմ կարող կատարել: Երկու ամիս է՝ քո գալու օրից սկսած, մի տող գրած չունեմ: Վեպս մնաց կիսատ: Անհնարին ուժ պիտի թափեմ վրան՝ կատար ածելու թերի բաներս: Ո՞վ գիտե՝ ինչ է լինելու: Մահ կա, հիվանդություն կա, չարիք կա մարդուն դարան մտած, վերջապես:

Քո՝ Ավետիք

1. Բեռլինյան դատավարության ժամանակ Վահան Չափարյանը Սողոմոն Թեհլերյանի թարգմանիչն էր, «Նեմեսիս» գործողության կազմակերպիչներից:

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Շատ ժամանակ է, որ մամակդ ստացել եմ, բայց, ներող եղիր, սիրելի՛ս, որ մինչև այսօր չեմ պատասխանել. տխուր եմ շատ, սրտաբեկ, անտրամադիր, այսպես գնաց մեր սերունդի կյանքը...

Վերջապես այսօր գրում եմ քեզ. Երևանը ծաղկել է հիմա, գուցե կենասը՝ հասել, Արարատյան դաշտը կանաչին է տալիս, լեռներից իջնում են զարնան հորդ ջրերը, և Ալեքսանդր Մյասնիկյանը չկա (1). նա չկա այլևս՝ ամենալավ հայերից մեկը և ամենախելացի, ամենաբարի բոլշևիկը:

Ամենաանկեղծ զգացումով ցավում եմ նրա կորուստը. նա ամեն հայի սրտի մեջ էր ապրում, և հիմա ամենքը ողբում են նրան: Հայության պաշտպանն էր նա ներկա դառն ժամանակներում. ո՞վ պիտի փոխարինե նրան, դա է նույնպես շատ մտածել տալիս ինձ...

Ափսոս, անհուն ափսոս, ի՞նչ կարճ կյանք ունեցավ և ի՞նչ մեծ գործ կատարեց:

Ամձնապես ցավ եմ զգում, որ Հայաստան գալով՝ երջանկություն չպիտի ունենամ նրան տեսնելու. իմ միակ մեծ բարեկամ-ընկերն էր նա ներկա իրավակարգի մեջ, մյուսները՝ բացի Մակինցյանից (2), անծանոթ մարդիկ են ինձ:

Համոզված եմ, որ հայ ժողովուրդը անբախտ աստղի տակ է ծնվել, գոնե խնայե, ով որ խնայելու է նրա ազնիվ ընկերներին: Հույս ունեմ, որ կան. գոնե Լուկաշինի (3) մասին շատ լավ են խոսում, այդ լավ ընկերները թող ապրեն հայրենիքի համար, ինչ դրոշակի տակ ուզում է լինի, միայն թե ծխա հայի օջախը:

Սիրելի՛ Մարտիրոս, մարտ ամսին այստեղ էր Ե. Չարենցը: Ամեն օր միասին էինք (4): Շատ քիչ կովեցինք, միշտ արիշ-բարիշ էինք, հաշտ ու սիրով: Նրա մասին շատ գեշ, չար խոսքեր էի լսել, բայց ես նրան լավ տղա գտա. ընկերական սիրտ ունի, դարդիման է: Երիտասարդական տարիքի պատճառով թերություններ ունի՝ մեծամիտ է, երեստված է և անհանդուրժող է, սակայն խելոճը շատ ջղային է. հիվանդ տղա է ուղղակի: Անշուշտ, տարիների մեջ այս ամենը կանցնի: Առաջին շրջանի գրվածքները նրա կարդացի, գեղեցիկ բաներ են, տաղանդավոր է, բայց բոլշևիկյան-ֆուտուրիստական գրվածքները չկարողացա սիրել. երևի հին մարդ եմ և չեմ հասկանում:

Տարիքից ավելի զարգացում ունի և կարդացած է և կարդալ սիրող տղա է. շատ առաջ կգնա:

Սիրելի՛ս, ստացել եմ Մոավյանի (5) դրկած «Արևները» և Ս. Զորյա-

նի «Տխուր մարդիկ» (6): Շնորհակալություններս անպատճառ հայտնիք նրանց, չմոռանաւ:

Չորյանը շատ լավ բաներ ունի՝ պարզ, ճշմարիտ: Ուրախ եմ, որ դեռ երիտասարդ է և առաջ գնալու ժամանակ ունի:

Ի՞նչ ես անում դու, աշխատու՞մ ես, թե՞ կոտորված ես: Ինչպե՞ս են կինը և երեխաներդ: Ինչպե՞ս է Երևանի տնտեսական դրությունը, ժողովրդի ապրուստը:

Շատ բարեկերպ եմ և իմ լավ բարեկամներին և ընկերներին, հատկապես բարեկիր Դերենիկին Դեմիրճյան, ասա իրեն, որ ամեն օր կալոտով անումը տալիս եմ նրա, բայց չեմ գրում, որովհետև եթե գրեմ, մի ողջ գիրք պիտի գրեմ, այնքան բաներ ունեմ նրան ասելու: 14 տարվա մեջ սրտիս մեջ հավաքված բաներ. ինչպե՞ս գրեմ նամակով: Երբ Աստված կամենա իրար տեսության արժանանանք, ամիսներ պիտի խոսենք, որ վերջ ունենա...

Մերոնք լավ են, բարևում են սիրով քեզ և ձերոնց:

Իսկ ես՝ ջերմ բարևներով՝ տիկ. Լուսիկիդ, համբուրում եմ քեզ, երեխաներին և Դերենիկին:

Միշտ քո՝

Ավետիք Բասիակյան

1. Նկատի ունի Ալեքսանդր Մյասնիկյանի ողբերգական մահը 1925 թ. մարտի 22-ին, ավիաաղետից:
2. Խոսքը Պողոս Մակինցյանի մասին է:
3. Սարգիս Լուկաշին (Սրապիոնյան) (1883-1937), ՀԽՍՀ ժողկոմխորհրդի նախագահ:
4. Կա պատմություն, որ Չարենցն ու Իսահակյանը հանդիպել էին շատ ավելի վաղ: Մի անգամ, Կարսում գրոսնելիս, Իսահակյանն իր վրա է զգում մի պատանու խիստ հիացական, զմայլված հայացքը: Վարպետին այդ հայացքը դուր չի գալիս և նա ապտակում է երիտասարդին, որը... Եղիշե Չարենցն էր: Արդեն 1925 թ. Վենետիկում, երբ հանդիպում են Վարպետն ու Չարենցը, Չարենցը հիշեցնում է այս միջադեպը: Վարպետը ծիծաղում է.
«Դե, ոչինչ, Եղիշե ջան, դա ուստա-սիլլա է եղել: Ապտակս ուժգին է եղել, դրա համար էլ լավ բանաստեղծ ես դարձել»:
5. Նկատի ունի այդ տարիներին (1923-1929) ՀԽՍՀ լուսավորության ժողկոմ Անքանազ Մռավյանին (1885-1929):
6. Ստեփան Չորյանի առաջին ժողովածուն է: Առաջին անգամ լույս է տեսել 1918 թ., Թիֆլիսում:

20 մայիսի, 1925, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արտաշես

Ստացա մայիսի 6 թվակիր նամակդ և երեկ և այսօր ուղարկում եմ «Ռուստա Կարո»-ի վեցերորդ գլուխը:

Քեզ շատ սիրելուցս է, որ վճիռս լուծեցի, և նույնպես Համաստեղի (1) խաթերը, որ այնպես գնահատում է գործս: Այլապես՝ ի՞նչ միտք ունեւ այս հասարակության համար, որ մեռած սիմվոլիզմով է տարվում և ֆուտուրիզմով ոգևորվում:

Ամմահը ռեալիզմն է՝ Հոմերոս (2), Սերվանտես (3), Գյոթե (4), Տոլստոյ (5), Դոստոևսկի (6) և ոչ Բողեր (7) կամ Օ. Ուայլդ...

Սակայն Օշականը անշուն գյուղ է գտել և առանց փայտի ման է գալիս, կլլացնել տալիս հասարակությանը իր հիվանդ պլյուրները, և մարդ չկանրան ծակը դնող: Իսկ դու բոլորովին ասիմիլեասիոնի¹ ես ենթարկվել թրքահայ մտայնությանը: Մի խոսքով...

Քո՛ւ Ավետիք

1. Համաստեղ (Համբարձում Կելենյան) (1895-1966), սփյուռքահայ արձակագիր, համարվում է սփյուռքահայ գրականության հիմնադիրներից: Իսահակյանն ու Համաստեղը մտերմացել են 1930 թ., Փարիզում:
2. Հոմերոս, մ.թ.ա.8-րդ դար, հույն էպոսագիր, բանաստեղծ:
3. Միգել դե Սերվանտես (1547-1616), իսպանացի գրող:
4. Յոհան Վոլֆգանգ ֆոն Գյոթե (1749-1832), գերմանացի գրող, մտածող:
5. Լև Տոլստոյ, 1828-1910, ռուս գրող:
6. Ֆեոդոր Դոստոևսկի (1821-1881), ռուս գրող, գրականագետ, փիլիսոփա:
7. Շառլ Բողեր (1821-1867), ֆրանսիացի բանաստեղծ, արվեստաբան:

¹ Ֆրանս. Assimilation՝ ասիմիլացիա, ասիմիլացվել, ուծացվել, ծուլվել:

121. <Մարտիրոս Մարյանին>

26 մայիսի, 1925, Վենետիկ

Շա՛տ սիրելի Մարտիրոս

Նամակդ ստացել եմ ժամանակին և ուզածդ իրերի պատվերը տվել եմ, բայց մինչև այսօր փողը չստացա, ուղարկածդ փողը. պոստան հայտնեցի նույնպես՝ դեռ չի ստացել: Ի՞նչ է եղել, չգիտեմ, դու ևս հետաքրքրվիր՝ իմանալու. գուցե կորել է...

Քո նամակը ստանալուց առաջ քեզ Երևան գրել էի արդեն, երևի հիմա ստացել ես:

Չարենցը եկավ, գնաց և անշնորհքը մի տող չգրեց. չգիտեմ՝ ու՞ր է նա հիմա:

Ես լավ եմ, բայց շատ տխուր եմ, ի՞նչ պիտի լինի օտար երկրում ապրող մարդու կյանքը. ոչ այս ենք, ոչ՝ այն. քաշ ենք գալիս:

Բարևիր Մոսկվա եղող իմ բարեկամներին: Լսում եմ, որ այս տարի մեր հայրենիքի բերքը գեշ է, մրսել են ցանքերն ու այգիները. սով չլինի՞, ի սեր Աստծո...

Շատ և շատ բարևներ՝ մեզնից: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Spec. A. Issahakian, 2266, Dorsoduro le March, Venezia.

Սիրելի՛ Վահան

...Հագիվ կարողանում եմ «Ուստա Կարո»-ի տակից դուրս գալ՝ ամսեամիս մի գլուխ հասցնելով «Հայրենիք»-ին: Հագիվ եմ ասում, որովհետև այդ սարսափելի «Ուստա Կարո»-ն բռնում է մոտ 1700-2000 էջ, սակայն այդ 2000 էջը գրել եմ 5-6.000 էջերի մեջ ու այդ քառսից ու ծովից կազմում եմ գլուխները: Չես իմանում, թե ինչ տաժանելի աշխատանք է, բայց ես ոգևորված եմ, որ անկարելի, մեծ, հզոր գործ եմ ձեռնարկել: Մարդ պետք է հզոր գործեր կատարե, անպարտելի դժվարություններ հաղթե, պողվիզ (սխրագործություն) կատարե իր կյանքում: Իմացած եղիր, որ «Կապիտան Ղազար», «Մեղքոն վարժապետ» չմշակված գլուխներ են «Ուստա Կարո»-ից և նույնիսկ «Հայրենիք»-ում տպված գլուխները դեռ վերջնականապես չեն մշակված: Տպելուց հետո եմ մշակում, մշակված գիրք պիտի դառնա, երկու հատոր:

«Ուստա Կարո»-ի մեջ մեր կյանքի վերջին 20-25 տարին է ամփոփված՝ սկսած 1904 թվից՝ մինչև այսօր, մինչև վերջացած տարին, իսկ վեպս կվերջանա 2-3 տարուց հետո: Առաջին հատորը՝ մի տարուց հետո, 1000 էջ, իսկ մնացածը՝ հետո... Վեպիս մեջ հյուսված են գյուղ ու քաղաք, Դաշնակցություն, ռուս հեղափոխություն, թրքահայ ժողովրդի ջարդն ու փչացումը, տեղահանությունը, բոլշևիզմ և այլն, և այլն: Պատմական վեպ չէ, այլ հոգեբանական, փիլիսոփայական շատ տարրեր կան մեջը՝ էպոս, ռոման, լիրիկա, հումոր... Դա օվկիանոս է, վեպ չէ:

Չարենցը հիացավ, զարմացավ և դասեց հավասար «Դոն Զիշոք»-ի, «Վայնա ի միր»-ի, Հոմերոսի հետ: Միայն թե ապրեմ մի երեք տարի և հաց ունենամ: Այդ վեպի համար անսահման բան եմ կարդում՝ բարբառներ, ազգագրական նյութեր, գիտական գրքեր, սոցիոլոգիա, պատմություն և վեպեր, քննադատություններ: Ոճի խնդիր կա, ոճ պիտի ստեղծեմ ինձ համար և բազմատեսակ վեպ: Սրանից դուրս էլ մի՞թե ժամանակ ունեմ, մանավանդ որ ծույլ եմ, հաճախ մեղանխողիա... Այդ վեպիս համար պետք է մի վեց ամսով լինեմ հայրենիք, և դրա համար ալ բոլշևիկների հետ կապ եմ պահում, իսկ վեպիցս հետո նրանք գլուխս կտրելու հրաման պիտի արձակեն, որովհետև անտիբոլշևիկ վեպ է (այս չասեցի Չարենցին, մյուս կտորները կարդացի):

Նամակի շարունակությունը չգտանք:

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Բավական ժամանակ կա՝ ստացել եմ քո նամակը և հետո էլ «Նորք»-ը. սրտագին շնորհակալություններս՝ երկուսի համար էլ:

Վերջերս գնացել էի Սիլան, տեսա Պ. Մակինցյանին (1), լծված է մի գործի, որ իր գործը չէ՝ վաճառականություն, այնինչ՝ իր տեղը գրականությունն է ու համալսարանի ամբիոնը:

Չարենցը (2) գնաց և ոչ մի տող չգրեց. դավաճան մարդ դուրս եկավ: Ես սիրեցի նրան, լավ ընկեր է և մույնիսկ հայ մարդ է՝ չնայելով իր համայնավարական տրուբային, որ փչում է շարունակ՝ ձայնակցելով քե՛ր իրեն և քե՛ր խղիներին: Ափսոս տաղանդ, որ ծուխ է դառնում:

Սիրելի՛ Մարտիրոս, կարդացի գրածդ հոդվածը. շնորհակալություն ինձ նվիրած տողերի համար: Հաճույքով կարդացի գրածդ:

Մեծ ցավով լսեցի Երևանին հասած աղետի մասին (3). դժբախտ ժողովուրդ ենք, ինչ կուզես, ասա:

Սիրելի՛ Մարտիրոս ջան, ուզածդ գրքերը, ինչ որ կարողացա ձեռք բերել, հունիսի 6-ին ուղարկել եմ Մոսկվա, Կոսիկյանի (4) հասցեին, ապահովագրված, երևի արդեն ստացար: Պատկերահանդեսի ցուցակից միայն մի օրինակ գտա, ռուսականից՝ ոչ մի հատ. սպառվել են: Մոտոս ունես դեռ մի 10 լիրա էլ: Գրել էի այդ մասին, հիմա չեմ գտնում մանրամասն հաշիվը, բայց գրել եմ քեզ մույնպես, քե ինչ եմ ուղարկել:

Սի բան եմ խնդրում քեզ, սիրելի՛ս, կարո՞ղ ես ինձ ուղարկել այն «Նորք»-ի համարները, ուր տպված են Դերենիկի «Քաջ Նազարը». մի կտոր կարդացի, համը բերանս մնաց: Սքանչելի բան է, կեցցե Դերենիկը:

Ուրախությամբ կարդացի Մոսկվայում տարած քո հաջողության մասին: Գրում ես, որ մյուս տարի գալու ես Իտալիա. ողջ մնացինք, մորից կտեսնենք իրար և ծով գնանք՝ «լավերը» տեսնելու. այդ ապրանքից այս տարի էլ շատ կա. գնում եմ, բայց մեճակ եմ. նայում եմ և միշտ հիշում քեզ. ճիշտ որ՝ անցած օրերին օր չի հասնի...

Իսկ մյուս տարի հետո կդառնամ Երևան. այլևս անկարող եմ սպասել, հոգիս ելավ օտարության մեջ:

Մարտիրոս ջան, երեք ամիս է՝ այստեղ է նկարիչ Լ. Հազարապետյանը (5): Քեզ մատաղ, մեկ գրիր, տեսնեմ, քե դա ի՞նչ նկարիչ է, բան չեմ տեսել նրանից, բայց ասում է, որ ինքը մեծ բան է... Ի՞նչ էր անում Թիֆլիս, ի՞նչ դիրք ուներ, շատ եմ հետաքրքրվում, ուզում եմ ճանաչել նրան. շատ տարօրինակ մարդ է:

Այստեղ սարսափելի շոգեր են, տաք-կրակ. հագիվ կարողանում եմ մի քիչ պարապել: Ծովն է փրկում: Մտադիր ենք օգոստոսի վերջերը Հռոմ գնալ, գուցե և Նեապոլի. տոմսերի մեծ գեղջ կա, որովհետև այս տարի «Սուրբ տարի» է կոչվում, ուխտագնացության տարի՝ դեպի ս. Պետրոսի քաղաքը:

Մենք լավ ենք և սիրով ու կարոտով հիշում ենք քեզ և բարևում ենք քեզ, տիկնոջդ և երեխաներիդ: Բարևիր Դերենիկին, Մուշեղին, Ա. Հովհաննիսյանին, Գ. Լևոնյանին, Դ. Անանունին (6) և բոլորին, բոլորին:

Երբ տրամադրություն կունենաս՝ գրիր, մանավանդ քե՛ս ստացա՞ր ուղարկածներս: Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

1. Պողոս Մակինցյան (1884-1938), հայ գրականագետ, թարգմանիչ, հրապարակախոս: 1921-1922 թթ.՝ Հայաստանի լուսավորության ժողկոմ, 1922-1925 թթ.՝ դիվանագետ Կ. Պոլսում, 1925-27 թթ.՝ Միլանում և Փարիզում:
2. Եղիշե Չարենցը 1924-1925 թթ. այցելում է Թուրքիա, Իտալիա, Ֆրանսիա, Յունաստան: Ցանկանում էր նաև Ամերիկա այցելել, սակայն նրան մուտքի վիզա չեն տրամադրում: 1925-ին Վենետիկում հանդիպում է Ավ. Իսահակյանին, մտերմանում:
3. 1925 թ.-ին Երևանում ջրհեղեղ է եղել, որի մասին «Հայկինո»-ն 1925 թ.-ին համր ֆիլմ է նկարել: Ռեժ.՝ Ի.Կրասավսկի:
4. Հովսեփ Կուսիկյան (1890-1964), հայ լեզվաբան, բանասեր:
5. Լևոն Հազարապետյան (1881-1946), հայ նկարիչ, գրաֆիկ:
6. Դավիթ Անանուն (Դավիթ Տեր-Դանիելյան) (1879-1943), հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս:

Սիրելի Վահան (1)

Այսօր ստացա «Հուսաբեր»-ի (2) վերջին թիվն էլ. լրիվ կարդացի Օ<ննիկ> Մխիթարյանի (3) քննադատականը գրածներիս վրա. ճիշտ նկատողություններ կան, երևում է, որ շատ բան է ասել, կրճատել ես, և մտքի թերիներ կան: Կուզեի նրա հասցեն իմանալ և մի երկու հարց տալ նրան՝ մի երկու մուք բան բացատրելու: Մի բացիկով գրիր նրա հասցեն:

«Հուսաբեր»-ի համար պատրաստում եմ մի նյութ, հրեից Դավիթ թագավորի կյանքից, Աբիսակ Սունամցի (4): Հիմա «Աստվածաշունչ» եմ կարդում և «Թալմուդ»-ը: Գեղեցիկ բան է լինելու, բայց պիտի խնամքով գրեմ, որովհետև ճշմարիտ է, որ ես շտապ եմ գրում. ջղային լինելուս պատճառն է և ծուլությունը՝ արտագրել և նորից արտագրել: Տոլստոյն իր «Վայնա ի միրը»¹ 8 անգամ ծայրե ծայր արտագրել է, և դրա համար էլ չի խունանում գործը:

Քո՝ Ավետիք

1. Վահան Նավասարդյան (1888-1956), ԶՅԴ գործիչ, 1922-1956 թթ. խմբագրել է Կահիրեի «Յուսաբեր» պարբերականը:
2. «Յուսաբեր», ԶՅԴ պաշտոնաթերթ, Կահիրե, 1922 -1957 թթ.:
3. Խոսքը Վանի հերոսամարտի մասնակից, հերոսամարտի պատմագիր Օննիկ Մխիթարյանի մասին է:
4. Աբիսակ Սունամցի, աղջիկը, որը Դավիթ թագավորի ծերության օրոք խնամում էր նրան:

¹ Լ. Տոլստոյ, «Պատերազմ և խաղաղություն», գրել է 1863-1869 թթ., առաջին անգամ հրապարակվել է 1865-1869 թթ., «Русский вестник» հրատարակչության կողմից:

Սիրելի՛ Հակոբ (1)

Հուսամ, որ ողջ-առողջ եք Լայպցիգ և լծված աշխատանքի:

Ես նոր եմ սկսել զբաղմունքներս, վերջերս Միլան էի: Հայր Արսենը նույնպես ձեռք է զարկել եգիպտական աշխատանքներին:

Տեղս ոչ մի նորություն չկա: Քաղաքը թափուր է, սկսել են տխուր օրերը, վենետիկյան գորշ կյանքը՝ իրեն հնօրյա պատյանի մեջ: Չկան օտարները, ծովի հյուրերը, աշխույժ կյանքը:

Սիրելի՛ Հակոբ, վերջապես գտա ուզածս գրքի ճիշտ անունը՝ Herman Hesse (2). «Siddhartha»: Կիսնդրեի բարի լինելիք այդ 2 գրքերն ինձ ուղարկելու (3): Եթե սուղ լինեն, կվճարեմ: Չգիտեմ՝ ինչ արժեն: Դուք առեք և ուղարկեք՝ գները գրելով ինձ: Շատ պարտավորեցրած կլինեք:

Ջերմագին բարևներ՝ տիկին մայրիկիդ, անձանոթ հայրիկիդ, ձերոնց բոլորին և Ձեզ:

Պարոն Միհրանին (Ալլալիմճյան) կբարևեք: Ասացեք՝ 1884-95 թթ. ուսանող, ամենեն երիտասարդը, ամենեն աչքի ընկնողը, մեր խմբանկարի մեջ հատակին նստածը՝ «բանաստեղծը»:

Բարևներով՝ միշտ Չերդ

*Ավետիք Բասիսյան
Issakian, 2266 Dorsoduro de
March, Venezia*

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 220:

1. Հակոբ-Գրիգոր (ճրճրյան Հակոբ Գրիգորի) (1905-1985), թարգմանիչ, հրապարակագիր:
2. Յերման Յեսսե (1877-1962), գերմանացի բանաստեղծ, արձակագիր, Նոբելյան մրցանակակիր (1946):
3. Siddhartha, Յեսսեի «Սիդհարթա» վեպը գրվել է 1921-1922 թթ.: Նույն թվականին այն հրատարակել է Բեռլինի «S. Fischer Verlag» հրատարակչատունը՝ 2 հատորով: Իսահակյանը «երկու գիրք» ասելով՝ նկատի ուներ վեպի 2 հատորները:

Սիրելի՛ Հակոբ Գրիգոր (1)

Շնորհակալությամբ ստացա ուղարկածդ գրքերը: Կարդացի: Ջարմանում եմ, որ գերման մամուլն այդքան գովել էր այդ միջակությունները: Մի նոր ապացույց՝ քննադատությունը սուբյեկտիվ բան է, եթե ոչ՝ անպետք:

Ուշ պատասխանեցի, որովհետև ուզում էի Ձեզ իմ գրքերից մի քանիսն ուղարկել, բայց չկարողացա ճարել:

«Երգեր ու վերքեր»-ը (2) և «Աղա Նազար»-ը (3) վաղուց սպառված են: «Հայրենի աղբյուրից» (4) Փարիզում կա մի պարոնի մոտ: Գրեցի, ուզեցի, պատասխան չեկավ: Իսկ «Աբու-Լալա»-ն նույնպես չունեի: Ուղարկում եմ՝ ինչ որ ունեմ: Ներող եղեք, ուրիշ անգամ պարտահատույց կլինեմ:

Իսկ «Աբու-Լալա»-ի գերմաներեն քարգմանությունը առանձին գրքով չկա լույս տեսած, այլ հանդեսի մեջ՝ «Der neue orient» Berlin 50, 1919 թվի վերջին կամ 1920-ի սկզբներին: Իմ ունեցածը կտրված է հանդեսի միջից, և տարեթիվը չկա: Թարգմանությունը կատարած են Heinrich Noeren և L. Nasarianz:

Ես մտադիր եմ օրերս Փարիզ մեկնել. թերևս փորձեմ այնտեղ բնակվել, եթե հնարավոր լինի: Շատ զգվել եմ Վենետիկից, բացարձակ մեմսակ եմ:

Հայր Արսենը լավ է, կաշխատի (5):

Ձերն բարևներ՝ հայրիկիդ, մայրիկիդ և բոլորիդ:

Սիշտ Ձեր բարեկամ՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ., Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 220 (1 ցուց.): Փարիզից Հակոբ Գրիգորն իր 2 նամակները երաժշտագետ Ցիցիլիա Բրուսյանի միջոցով 1962 թ. ուղարկել է Իսահակյանի տուն-թանգարան: Տպագրվել է «Սովետական գրականություն» հանդեսում, (1975, № 10), որտեղից և արտատպվում է:

1. Հակոբ-Գրիգոր ճրճրյանը նամակագրական կապ է ունեցել Ալբերտ Էյնշտեյնի, Ֆրանց Վերֆելի և այլ նշանավոր մարդկանց հետ: Իսահակյանի հետ ծանոթացել է Վենետիկում և բարեկամացել: 1976 թ. եկել է Հայաստան:
2. Իսահակյանի առաջին ժողովածուն է: Լույս է տեսել 1897 թ., 1908:
3. Առաջին անգամ լույս է տեսել 1912 թ., Պոլսում:
4. «Հայրենի աղբյուրից», 1920 թ., Բոստոն:
5. Խոսքը Մխիթարյան միաբանության անդամ. բանասեր, թարգմանիչ Արսեն Ղազիկյանի (1870-1932) և նրա «Հայկական նոր մատենագիտություն» ծավալուն աշխատության մասին է, որի միայն 1-ին հատորն է լույս տեսել (Ա-3):

Սիրելի՛ Վահան

...Վենետիկի ճահիճներն ինձ խեղդեցին, եռանդիս մնացածն էլ քաց-
րին: Պիտի հեռանամ Վենետիկից, բայց դրա հետ դժվար լուծելի խնդիրներ
կան՝ երեխաս: Ուզում եմ մոտ ժամանակներս Փարիզ գնալ (1)՝ փորձելու
համար, թե կարող եմ այնտեղ հաստատվել, որովհետև ուրիշ հարմար վայր
չկա: Ամբողջ հոգով ձգտում եմ Հայաստան: Նա միայն ինձ կարող է կենդա-
նացնել, ժողովրդի հետ մրա մեծ շնչով շնչել: 15 տարի եղավ, որ պանդուխտ
եմ, 15 դար. բավական է: Դ. Անանունին (2) գրեցի, խորհուրդ հարցրի գա-
լուս մասին, գրում է. «Եկ, եկ, քեզ ինչ, թե ով է իշխում, դու քո գահն ունես
ժողովրդի ու մեր սրտերում»: Այդ միտքն եմ որոճում օր ու գիշեր, 50 տարիս
լրացրի, հո չպիտի՞ 60 տարեկան ծերունի դառնամ, գնամ. այն էլ՝ եթե ապ-
րեմ... Եթե գնամ, ընտանիքս պիտի թողնեմ Եվրոպա, մենակ գնամ, աչքովս
տեսնեմ, ականջովս լսեմ, սրտովս շոշափեմ, զգամ մարդիկն ու իրերը: Եվ,
բացի այդ, ընտանեկան խնդիրներ ունիմ, կալվածներ, հավաքեմ, ծախսեմ
կամ ձևի կապեմ, որ հասույթ ստանամ:

Եղբայրներիս որբերը կան, մրանց հոգամ, տեղավորեմ... Այս ամենը
ջղայնացնում է ինձ, մտահոգում եմ՝ բառացի ասած. բան չեմ կարող անել:

Թերթիդ (3) համար մի բան էի պատրաստում, չկարողացա տակից ել-
նել, ինչպես և «Ուստա Կարո»-ի մշակումը երեսի վրա թողի: Իմպուլս չկա,
ոգևորություն չկա, ու՞մ համար ես գրում, շուրջս մարդ չկա՝ հետը խոսեմ:

Վերջապես, այս հուշը գրեցի թերթիդ համար, մի երկու բան կուղարկեմ,
այլևս բան մի պահանջիր ինձնից:

Համբույրներով՝ Ա. Բասահյան

1. Իսահակյանին չի հաջողվել տեղափոխվել Փարիզ:
2. Դավիթ Անանուն (Դավիթ Յովհաննեսի Տեր-Դանիելյան) (1879-1943), հասարակա-
կան-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս-խմբագիր:
3. Խոսքը Կահիրեում լույս տեսնող «Յուսաբեր» պարբերականի մասին է, որի խմբա-
գիրն էր Վահան Նավասարդյանը:

Սիրելի՛ Երվանդ

Ստացել եմ քո երկու նամակն էլ և տիկնոջդ պատկերը, որից կարելի է ենթադրել, որ համակրելի աղջիկ է: Բարով վայելեք միմյանց:

Ոչ մի առիթ չունիս հռոմի մտածումներ ունենալու իմ չպատասխանելու համար. քեզ առաջվա պես սիրում եմ. միայն ծուլությունն է պատճառը, որ փափագներս չի իրագործում՝ նամակներին իսկույն պատասխանելու: Շատ եմ սիրում նամակներ ստանալ, բայց չպատասխանել. ուղղակի տաժանք է:

Բռնի, գոռով եմ պարապում, այսինքն՝ «Ուստա Կարո»-ն գրում, այն-բան ստվար գործ է, հազար էջ, այնքան դեմքեր ու դեպքեր կան, որ խճճվել եմ մեջը և դուրս չեմ կարող ելնել: Հիմա էլ Վենետիկի ամառն է՝ մի սպանիչ, մեղկացուցիչ տաքություն, բաղնիք, որ թմբիր է տալիս թե՛ կամքին, թե՛ մըտքին, թե՛ զգացմունքներին:

Հնար չունեն այս համարից դուրս գալու, սիրտս լեռներ է ուզում, կապ-կապույտ ու գուլ, բայց ո՞վ է տվել մեղավորին արքայություն:

Այո՛, Չարենցն (1) անկեղծ ոգևորված է «Ուստա Կարո»-ով, նա ճիշտ ըմբռնեց իմ հղացումը՝ տալ էպոս, ուր ամեն բան կա մեջը և պիտի լինի ամեն բան, ողջ դարը, մտայնությունը, դասակարգեր, մարդիկ՝ կենդանի, ռեալ, և մտքերի, գաղափարների հորդ ծով...

Խոնիրը հաջողության մեջ է. պիտի հաջողի՞մ այսքան անհնարին ծանրության ձեռք զարկելու: Տեսնենք, ես լավատես եմ:

Չարենցը հետաքրքիր տղա է, տաղանդավոր է և զարգացած է և լավ ընկեր է: Սիրեցի նրան: Այսպես որ, սիրելի՛ս, ներողամիտ եղիր չպատասխանելուս համար. քեզի մոռանալու կամ արհամարհելու նշան չէ դա, բնավ, այլ ասացի արդեն: Ամենակարևոր նամակներ՝ հացի հետ կապված, շաբաթներով երեսի վրա եմ մնում. իմ տարիքիս և գործիս տեր մարդը պետք է որ մի քարտուղար ունենա: «Ուստա Կարո»-ն խեղդում է ինձ, ամեն բան ես եմ ամում, և արտագրությունը, որ սպանիչ է, մույմպես՝ ես... Եվ ժամանակ չի մնում մույնիսկ անհրաժեշտ գրքեր կարդալու:

Դու ի՞նչ ջրի վրա ես, կարո՞ղ ես գլուխդ պահել, այսինքն՝ ավելի դյուրին կերպով: Կարծում եմ, որ արդեն ճամփա բացած կլինես քեզ համար: Ժորժը և Մենոն ծանր օրեր են ապրում, հարցաքննություն, օր ու գիշեր զբաղված, նիհարել են, ցամաք ձորի աղվես դարձել: Հիմա պիտի ավարտեին, չկարողացան, մնաց աշնանը:

Մերոնք լավ են, հիշում են միշտ քեզ՝ Ժորժի և Մենոյի հետ հանդիպելիս:
Բոլորն էլ ջերմ բարևում են քեզ:
Քաջ եղիր, առողջ և ուրախ:
Սրտագին բարևներ՝ տիկնոջդ:

Արտատպվում է «Սովետական գրականություն» հանդեսից, 1967, № 4:

1. Եղիշե Չարենցն՝ Ալ. Մյասնիկյանի աջակցությամբ և օգնությամբ, 1924-25 թթ. մեկնում է արտասահման՝ Պոլիս, Աթենք, Հռոմ, Փարիզ, Բեռլին, և յոթ ամիս մնում արտասահմանում: 1925 թ. Չարենցը Վենետիկում հանդիպում է Ավ. Իսահակյանին: Իսահակյանի հարկի տակ տեղի է ունենում նրանց գրույցը հայ ժողովրդի, հայրենիքի, հայ գրականության մասին: Իսահակյանը Չարենցին պատմում է իր ստեղծագործական մտահղացումների մասին և կարդում նրան իր «Ուստա Կարո» վեպի ավարտված մասերը: Մեծ տպավորություն է թողնում Չարենցն Իսահակյանի վրա, և այդ տպավորության ազդեցությամբ էլ Իսահակյանը նամակ է գրում Ե. Քոչարին:

Սիրելի՛ Կարեն

Անսահման ուրախություն բերեց ինձ մամակդ: Շատ զգացված եմ, որ հիշեցիր ինձ: Թերթերի միջոցով հետևում էի ձեր առաքելության (1) ընթացքին: Գրում ես, որ ձեր առաքելությունը հույսեր է ներշնչում հաջողության մասին, բնական է, որ մեծ հաճույքով կուզեի հավատալ այդ խոստումներին: Մեծ գործ կատարած կլինեք, եթե գաղութները կապեք հայրենիքի հետ, ցիրուցան հայերը ներշնչվեն մեր թշվառ ժողովրդի սիրով և խղեալով: Ինչքան նյութական օգուտներ կարող է ստանալ հիմա և ապագայում մեր դժբախտ, աշխարհից ծեծված ու արհամարհված հայությունը:

Պետք չէ հուսահատվել. շարունակեցեք սիրով ու կարոտով ձեր քայլը: Բոլոր հոգով ցանկանում եմ ձեր գործին հաջողություն, բարի ճանապարհ, բարի վերադարձ:

Հարցնում ես իմ՝ Հայաստան դառնալու մասին: Վճռել եմ վերադառնալ. չգիտեմ՝ լավ քայլ է արածս թե վատ, բայց պիտի դառնամ: Թեև առջև կան շատ դժվարություններ պատճենված:

Կարոտել եմ հայ ժողովրդին, ընկերներին և մեր ցորենի արտերին: Բայց չգիտեմ՝ պիտի կարողանա՞մ այնտեղ ապրել. ես կոմունիստ չեմ, բայց համակրում եմ նրանց՝ հայ մեծամասնականների վարքագիծը, և հավատում եմ մեր երկրի ապագային, մեր ժողովրդի բնածին իմաստությանը, նրա առողջ բնագլին:

Կինս և երեխաս մնալու են Եվրոպայում, որովհետև երեխաս սովորում է, և միտք չունի նրան դպրոցից տեղափոխել. շատ կվնասվի...

Սակայն պիտի կարողանա՞մ թե՛ ես Երևանում ապրել և թե՛ նրանց միջոցներ հայթայթել... Այդ հարցը պիտի լուծվի Երևանում: Դա է ինձ մտահոգություն պատճառողը: Կարծում եմ, որ Երևանում կհասկանան ինձ և կստեղծեն պայմաններ: Եթե չեղավ, ուրեմն քայլս կլինի կործանարար ընտանիքիս համար:

Եվ, վերջապես, Երևանում այնպես պիտի լինի իմ կեցվածքը, որ պատվաբեր լինի ինձ համար և վրաս մուր չքսվի: Ես ինձ վաճառել չեմ կարող...

Չմոռանամ ասել, որ անցյալ տարի, երբ դու ինձ թերթ և մամակ ուղարկեցիր Մոսկվայից, ես քեզ իսկույն պատասխանեցի. անշուշտ ստացած կլինես իր ժամանակին:

Ու՞ր ես թողել կինդ և երեխաներդ՝ Մոսկվա՞, թե՞ Երևան: Ու՞ր ես ապ-

րում մշտապես: Բարևներ սրտագին՝ Գր. Վարդանյանին (2) և բժ<իշկ> Կամսարականին (3), որին, եթե չեմ սխալվում, տեսել եմ 1907 թվականին, Մոսկվայում, հանգուցյալ Կ. Կուսիկյանի (4) մոտ:

Ջերմ բարևներով և համբույրներով՝ միշտ քո՝

Ավետիք Բասիսյան

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. 1921 թ. Երևանում հիմնադրվում է Հայաստանի օգնության կոմիտե (ՀՕԿ), որի առաջին նախագահին էր Հովհ. Թումանյանը, ապա Ա. Երզնկյանը և Գրիգոր Վարդանյանը:
2. Գրիգոր Վարդանյան (1868-1932), Հարավային Կովկասում և Հայաստանում հեղափոխական շարժումների և խորհրդային կարգերի հաստատման մասնակից: Ստ. Շահումյանի ղեկավարությամբ՝ մասնակցել է «Կայծ», «Նոր խոսք» պարբերականների հրատարակությանը: 1924 թ. ՀՕԿ-ի պատասխանատու քարտուղար, ապա գլխավոր վարչության նախագահ:
3. Կամսարական Սպանդարտ (1876-1924), վիրաբույժ, համաճարակագետ, բժշկական գիտությունների թեկնածու: Հայկական գաղթօջախներում ստեղծել է Կարմիր խաչի մասնաճյուղեր:
4. Խոսքը բանասեր, գրականագետ Կարապետ Կուսիկյանի մասին է (1865-1915):

Սիրելի՛ հայրենակից

Հովհաննես Ավագյան (1)

Մեծ գոհունակությամբ ստացել եմ Ձեր «Գրական դեմքեր»-ը (2) և հետը՝ Ձեր նամակը:

Սրտագին շնորհակալություններս Ձեր՝ իմ հանդեպ ունեցած ուշադրության համար:

Սակայն ուշացրի պատասխանը, որովհետև հարկ էր ամբողջ գիրքը կարդալ՝ տպավորությունս Ձեզ հայտնելու համար: Ամենից առաջ շնորհավորում եմ Ձեզ՝ գրական-քննական Ձեր կարողության համար: Անուրանալի հատկություններ ունիք թափանցելու հեղինակի ապրումներին, հասկանալու նրանց ներաշխարհը, գնահատելու լավը, այն, ինչ կարողացել է մի հեղինակ իր հոգեկան բավիղից և թնջուկից առանձնացնել: Եվ հայտ բերել թերիները, բայց միշտ սրտացավ բարեկամի պես և ոչ թե չարախնդությամբ:

Հիանալի է Ձեր ոճը, պարզ է նա, ըմբռնելի, բայց և՛ ճոխ և նուրբ ու մշակված:

«Կոչնակ»-ի (3) հորելյանական թվի մեջ տեսնելով Ձեր նկարը՝ ավելի զարմացա, որ տակավին այդքան երիտասարդ՝ ձեռք էք բերել այդպիսի մի սուր ու հաջող գործիք՝ Ձեր լեզուն: Կփափագեի չչքվեիք երբեք և շարունակելիք Ձեր գործը: Ապերախտ է մեր իրականության մեջ գրական ուղին: Մենք ամենքս էլ այդ ուղիին շատ ենք տառապել և մնացել ենք միշտ նյութով աղքատ, բայց հարուստ մեր այն գիտակցությամբ, որ Աստվածությունից մեզ շնորհված մեծ կամ փոքր քանքարը չենք թաքցրել:

Ի՞նչ օգուտ ուրիշին, եթե, օրինակ, ես հիմա մի հարուստ դրամատեր մարդ լինեի և գրած չլինեի նույնիսկ մի ոտանավոր...

Մի ոտանավոր, այո՛, եթե իրոք իմ հարյուրավոր գրածներից միայն մեկը պիտի ապրի մեր լեզվի մեջ, բավ է. կնշանակե արդարացած է իմ գոյությունը և իմ տաղանդները՝ լիուլի վճարված:

Միլիոնավոր մարդիկ են ծնվում ու մեռնում՝ առանց հետք թողնելու, ստվերի պես, որ անցնում է ժամանակի անապատի վրայով, բայց «Անտունի», բայց «Ջան գյուլումի» մի քառյակ մի անմահ հաղթանակ է ժամանակի վրա:

Քննադատությունը շատ մեծ դեր ունի. նա տատմայրն է, դայակը գրականության: Հայ գրողները ավելի արժեքավոր երկեր կիրականցնեին, եթե ունենային այնպիսի քննադատ-ուղեցույցներ, ինչպիսի եվրոպական ազգերն ունեին: Մեր մեջ քննադատությունը նոր քայլ է անում:

Թողնելով Ձեր պատվական գրքի մյուս հեղինակներին նվիրված Ձեր գրածի մասին խոսելը՝ ես թույլ եմ տալիս ինձ իմ մասին գրածին մի-երկու խոսք ասել:

Համաձայն եմ Ձեզ հետ, որ «աշուղ» հորջորջումը իմ մասին հեզմանք չեմ ընդունել ես, այլ արժանիք. Քուչակ Նահապետն (4) էլ էր աշուղ, Սայաթ-Նովան (5) էլ. երանի չէր՝ նրանց փառքին ու մեծությանը ես էլ հաջորդ լինեի:

Սիրելի՛ բարեկամ, ասացեք խնդրեմ, ինչու՞ պիտի բանաստեղծ կոչվելու համար հետևել Վեդենին (6) կամ Մալարմեին (7), Վերհարնին (8), փոխ առնել նրանց ձևերն ու եղանակները և պարծենալ, իսկ ոտնահարել մեկին, երբ նա հետևում է հայ հանճարի դարավոր ստեղծագործություններին՝ այն հավատով, թե շարունակում է ազգային-ինքնատիպ թելը, մեր ինքնուրույնի աշխարհագրումը և աշխարհապատկերացումը: Այլ բան է, թե ես չեմ հաջողել, բայց մտածումը ճշմարիտ է: Յուրաքանչյուր ազգ պիտի ունենա իր ուրույն, ինքնահատուկ ոճը. միայն ոճ ունեցող ազգերն են ապրում և չեն ջնջվում ո՛չ ջարդերով, ո՛չ հրով ու սրով. ոճը ազգի նկարագիրն է: Արարատի ստվերի տակ ապրող հայ ժողովուրդը իր երգով ու իր ճարտարապետությամբ պերճախոս կերպով ցույց է տալիս, որ ինքը դեմք ունի, իր ձևը ունի, իր սեփական -անհատական ըմբռնումն, առարկայացումը աշխարհի, նրա իրերի և նրա խնդիրների: Ի՞նչ կա ավելի բարձր, քան մի ազգի մշակույթը, նրա ոգու դրսևորումը:

Ես աչքս բացել եմ այնպիսի մի աշխարհում, որ զուտ հայացի է, Շիրակը, ուր ամեն անկյուն հայկական կնիք ունի: Անի՛ն... Եվ շուրջը հոռւ, կենդանի հայություն, երգ, լեզու, պար, իմաստություն: Մի երկիր, ուր ժամադրավայրն է եղած հայկական բոլոր հատվածների՝ խոյեցու կողքին՝ երգնկացին, մշեցու կողքին՝ վանեցին, մույնիսկ՝ արաբկիրցին: Ինչու՞ պիտի խուսափեի ես բնաշխարհիկ ներշնչումներից...

Ես վաղ հասակից (18 տարեկան) Եվրոպա եմ եկել՝ ուսանելու, և մի օր չեղավ, որ ոգևորվեի Շարլ Բոդլերի պոեզիայով, որ իրոք ինձ համար «չարության ծաղիկներ» (9) էին: Ինձ համակել են այն բանաստեղծները, որ ազգային, ֆոլկլորի տարրեր են ունեցել՝ Հ. Հայնե (10), Գյոթե, Ռոբերտ Բյորնս (11):

Երբե՛ք Էդգար Պո (12), երբե՛ք Մալարմե՝ ասում եմ նրանց: Գրում եք, որ աղբատ է իմ բառամթերքս:

Ես գիտակցաբար եմ վարվել այս խնդրում. իմ կարծիքով՝ քննադատականի (լիրիկայի) լեզուն պիտի լինի շատ պարզ, անսեթևեթ, աղբատ, նախնական (լիրիկան արդեն գրականության սկիզբն է). միայն սրտի անպաճույճ լեզու: Իմ նախաստիպարը եղել է ժողովրդի երգը՝ մեր և ուրիշ ազգերի, և իմ տեսությամբ՝ ամենակատարյալ լիրիկան ժողովրդական երգն է: Նրանից հետո եկածը արհեստ է, արվեստ, տեխնիկա, ձեռնածություն: Ամենահաջող դեպքում՝ ռիտորիկա, ճարտասանություն:

Խոստովանում եմ, որ լեզվիս մեջ, անտեղի կերպով, շատ թուրքական բառեր կան, որ դյուրավ կարելի էր փոխանակել հայ ռամկական բառերով, բայց պատանի տարիքումս եմ գրել նրանց մեծ մասը:

Այլ բան էր, եթե ուշ գրած լինեի, կբյուրեղացնեի: Թերևս եթե մի օր նորից բոլորը հրատարակեմ, մաքրեմ այդ բարբարոսությունը:

Չգաստ և պարկեշտ մարդիկ ամենալավ քննադատներն են իրենց արժեքի: Ես մեծամիտ մարդ չեմ, և իմ ներքին անկեղծության մեջ ինձ պզտիկ տեղ եմ տալիս. գիտեմ, որ շատ և շատ թերիներ ունիմ, գիտեմ, որ մեր գրականության մեջ ինձնից շատ բարձրերը կան, որ կատարելությունից անչափելի հեռու եմ, բայց առանց հավակնության՝ համամիտ եմ Չերայն գնահատանքին, որով պատվել եք ինձ և մխիթարել՝ «Հայ բանաստեղծության ամբողջ երկու հատվածներուն մեջ չիկա ուրիշ մը...» (էջ 144): Եվ «Իսահակյանի երգերը կըլլան նաև մեր ալ երգերն ու վերքերը...» (էջ 147): Այսքանը բավ է, որ ինձ հալալ համարեմ հայ նվիրական ժողովրդի տված արդար հացը:

Գալով «Աբու-Լալա Մահարի»-ին, սիրելի՛ Հ. Ավագյան, իմ հոգու զավակն է նա, խորթ չէ ինձ այդ դժբախտ հոռետեսությունը: Արաբ նշանավոր բանաստեղծի (13) գրությունների մի փոքր գիրք, գերմաներեն, ձեռքս անցավ. կարդացի և գտա իմ հոգիս նրա հոգու նման... Եվ նրա ապրած միջավայրը համաձայն գտնելով իմ ռոմանտիկ խառնվածքին՝ քարավան, անապատ, արևելք, խորհրդավորություն, ըմտրեցի նրան՝ իմ հույզերս մարմնացնող: Արաբ բանաստեղծից միայն երկու տող եմ առել և ուրիշ ոչ մի բառ, ոչ մի պատկեր, որ չլինի վերարտադրություն: Նույնիսկ նրա կյանքի հանգամանքները փոխել եմ. աղքատ է եղել նա, կույր, Բաղդադից դուրս չի եկել. միայն էությունն եմ առել, իմ էությունը միևնույն ժամանակ: Հաջողած եմ թե ոչ, չգիտեմ. ճշմարտությունն այն է, որ ես, դժբախտաբար, շատ տառապած մարդ եմ, երկար ժամանակ հիվանդ եմ եղել, և հիմա՝ ջղերով քայքայված, բանտեր նստած, աքսորված, վտարանդի, միշտ անապահով վիճակ:

Ունեցել եմ շատ թանկագին մարդկանց կորուստներ և, վերջապես, հայության աղետը, որ մոռացնել է տալիս անհատական վիշտ ու ցավ: Եվ «Մահարի»-ն նրանց արդյունքն է: Պետք չէ, որ կորուստներ երգեմ՝ ցույց տալու համար իմ վիշտը (Սիամանթոյից հետո դժվար է երգել), սակայն «Աբու Լալա»-իս ռուս և գերման թարգմանությունների մասին գրախոսներն ասացին՝ միայն հայ մարդը կարող է այսքան սև հոռետես լինել: Անբացատրելի, զարհուրելի ջարդը միայն կարող է այսպես մթազնել մի հոգի, հայ մարդու հոգին...

Այսքան, սիրելի՛ բարեկամ:

Հիմա մտադիր եմ գարնանը Հայաստան գնալ. թերևս ներշնչվեմ նոր, պայծառ իրականությամբ և, եթե վիճակված է ինձ ապրել այս աշխարհում, ի

կատար կածեն մի երկու բան, որ տարիներից ի վեր ամբարվել է մտքիս մեջ, որոնք գրել են, սակայն դեռ չեն մշակել:

Նորից շնորհակալությունս հայտնելով Ձեր սրտագին վերաբերմունքի համար իմ հանդեպ՝

մնամ միշտ Ձերդ անձնվեր՝

Ավետիք Բասիակյան

1. Հովհաննես Ավագյան (1882-1959), ամերիկահայ գրականագետ, գրող և լրագրող ԱՄՆ-ում: Հանդես է եկել Վաղարշ Վաղարշյան, Հրայր, Ասպարուհի, Գրասեր ծածկանուններով:
2. 1925 թ. լույս է տեսել Հ. Ավագյանի՝ հայ գրականության մասին ուսումնասիրությունը՝ «Գրական դեմքեր» խորագրով, ուր հատուկ անդրադարձ կար նաև Իսահակյանին:
3. «Հայաստանի կոչնակ», քաղաքական, տնտեսական, գրական-գեղարվեստական շաբաթաթերթ: Լույս է տեսել 1900-1968 թթ., Բոստոնում, Նյու Յորքում:
4. Նահապետ Քուչակ, ծնվ. 15-րդ դարի վերջ կամ 16-րդ դարի սկիզբ, մահ. 1592, հայ աշուղ-երգիչ:
5. Սայաթ-Նովա (Հարություն Սայադյան) (1712-1795), նոր շրջանի հայ բանաստեղծ, աշուղ:
6. Պոլ Վեռլեն (1844-1896), ֆրանսիացի բանաստեղծ:
7. Ստեֆան Մալարմե (1842-1898), ֆրանսիացի բանաստեղծ, սիմվոլիստ:
8. Էմիլ Վերհառն (1855-1916), բելգիացի բանաստեղծ, դրամատուրգ, քննադատ: Կրթությամբ՝ իրավաբան:
9. Խոսքը Շառլ Բոդլերի «Չարի ծաղիկները» ժողովածուի մասին է, որն առաջին անգամ լույս է տեսել 1857 թ.: Վերահրատարակվել է 1861 թ.՝ համալրված:
10. Հայնրիխ Հայնե (1797-1856), գերմանացի բանաստեղծ, հրապարակախոս, գրաքննադատ:
11. Ռոբերտ Բըրնս (1759-1796), բրիտանացի (շոտլանդացի) բանաստեղծ:
12. Էդգար Ալլան Պո (1809-1849), ամերիկացի արձակագիր, բանաստեղծ, գրաքննադատ, խմբագիր:
13. Խոսքը արաբ բանաստեղծ Աբու-լ-Ալա Ալ-Մահարիի (973-1057) մասին է:

Սիրելի՛ Մարտիրոս

Շատ ուրախացաւ, որ Փարիզ ես եկել։ Լավ ես արել, շատ կօգտվիս։ Փափագելի է, որ մեր նոր և նույնպէս հին, մտավոր գործիչները հնար ունենան երբեմն Եվրոպան տեսնել՝ նկարիչներ, քանդակողներ, գրողներ, դերասաններ և այլն։

Մյուս կողմից էլ ցավում եմ, որ քեզ պիտի Երևանում չգտնեն։ Տեղափոխություն։ Ոմանք գալիս են, ոմանք գնում։ Վերջիվերջո, մղված միմիայն հայրենիքի կարոտից, վճռեցի գնալ, տեսնել հայրենիքը, ականջով հազարումի հակասող բաներ եմ լսել և ոչ մեկին էլ չեմ հավատացել։ Եվ ինչպէ՞ս հավատալ, երբ իրար ջնջում են ասածները։ Լինել Թովմաս առաքյալ (1), տեսնել, շոշափել և ոչ թե հավատով խաբել կամ խաբվել։

Իմ գնալն անձնապէս շատ դժվարությունների հետ է կապված։ Կինս չի ուզում գալ, և տղաս էլ դեռ պիտի սովորի։ Այսպիսով՝ իմ վերադարձը լիովին չեղավ. առայժմ այսպէս է։ Կգնամ, որոշ ժամանակ էլ կմնամ, հետո կգամ և ամբողջապէս կտեղափոխվեմ։

Իմ տնտեսական կացությունն ապահով էր, բայց գնալով խախտվում է նա, և եթե չիրականանա կառավարության որոշումը, ապա, ուրեմն, գործած քայլս հիմարությունից ավել մի բան կլինի։

Հույս ունեմ, որ այդպէս չի լինելու։

Դու մենակ ես եկե՞լ, թե՞ ընտանիքով։ Թվում է, թե չպիտի կարողանայիր ընտանիքով գալ, թերևս տ. Լուսիկը հետդ լինի, երեխաները՝ մայրիկիդ մոտ։ Ես որ Փարիզ էի, լսեցի գալուդ մասին, որ գրեթե մի տարվա չափ մնալու ես։ Շուտով կգնամ ես. երեկ նամակ առա Պողոսից (2), որ հրամանն եկել է։ Վերջապէս, 5 ամիս սպասելուց հետո։

Սիրելի՛ Մարտիրոս, խնդրում եմ գրես, թե երկաթուղու տոմսը Բեռլինից՝ Մոսկվա, Մոսկվայից՝ Թիֆլիս, երկրորդ կլաս, ի՞նչ արժե՞նա դոլարի հաշվով։ Ուզում եմ Մոսկվայով գնալ։ Շատ է հետաքրքիր ողջ Ռուսիան անցնել, զգալ, տեսնել իրերի ներկայությունը, առկայությունը։

Եվ քանի՞ տեղ վիզա է պետք։

Եթե դու մոռացել ես, դեսպանատնից կարող ես իմանալ, այնտեղ գիտեցողներ շատ կան։

Ուրիշ ինչպէ՞ս ես, ինչպէ՞ս է առողջությունդ, քեֆդ, ընտանիքդ և, վերջապէս, Երևանը, մեր ընդհանուր բարեկամ-ընկեր ծանոթները։

Ասում ես, որ Փարիզ գամ։ Սիրելի՛ս, այս տարի մոտ երկու ամիս մնացի։

Բավ է: Կինս և տղաս շատ բարևում են քեզ:

Իմ կողմից ջերմ բարևներս հայտնիր Սիմոնիկին (3) և տիկնոջը, Չուբարին (4) և տիկնոջը կամ, ավելի քաղաքավարի լինելու համար, տիկին Չուբարին և Չուբարին...

Համբույրներով՝ քո Ավետիք

Հ.Գ. Քանի՞ օրվա ճանապարհ է Բեռլինից Մոսկվա և Մոսկայից Թիֆլիս: Այս էլ չմոռանաս գրել:

1. Թովմաս (Թովմաս Թերահավատ, Թոմաս Երկվորյակ), Հիսուս Քրիստոսի 12 առաքյալների մեկը, նախքան կանչվելը՝ ձկնորս:
2. Խոսքը Պողոս Մակինցյանի մասին է:
3. Փիրումյան Սիմոն (Սիմոնիկ), պետական գործիչ, լրագրող: 1925 թ. Անդրկովկասի և Հայաստանի առևտրի ներկայացուցիչը Փարիզում:
4. Եղիա Չուբար (1897-1937), հայ լրագրող, կինոսցենարիստ, հրապարակախոս, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934 թ.): 1925-1927 թթ. աշխատել է Փարիզում:

Սիրելի՛ Սոֆի (1)

Ստացել եմ նամակներդ և մի նամակ էլ ես եմ գրել։ Տրամադրությունս լավ էր, բայց երկրաշարժի (2) պատճառով շատ փչացավ։ Մեր քաղաքն ավերակ է, 75 տոկոս բնակարանները քանդված են, ժողովուրդը դուրսն է քնում։ Մարդկային կորուստները քիչ են։ Մեր տունը քիչ է վնասվել։ Ռուբեն աղբերը ծանր հիվանդ է։ Իսկ Ալեքսան աղբերը, ինչպես գրել էի, մեռել է։ Մեր գյուղը բոլորովին քանդված է, ջրաղացը հիմնահատակ <է> եղել։ Մեծ փող է պետք՝ նորոգելու, իսկ փող չկա։ Գյուղի տները՝ ավերակ, հողին հավասար։ Մարդկային կորուստ չունենք։ Ամբողջ գավառը մոտ 360 մարդու կորուստ ունի։ Սարսափելի երկրաշարժ էր, զարհուրելի։ Եղբորդ՝ Սմբատին, տեսա, լավ է, հաջողակ է։ Հիշու՞մ ես մեր Ժնկի ծանոթ Թամարան, այստեղ է, ամուսնացած։ Բնավ չի փոխվել։ Շատ բարևում է քեզ։

Էլ ի՞նչ գրեմ, շատ տխուր եմ, վաղը գնում եմ մեր քաղաքը, կմնամ մի շաբաթ, նորից կդառնամ Երևան։ Առայժմ՝ շատ բարևներ՝ մեր բոլոր բարեկամներին։ Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 21, ցուցակ 3։

1. Սոֆյա (Սոֆի) Իսահակյան, Ավետիք Իսահակյանի կինը, որը որդու՝ Վիգենի հետ այդ ժամանակ ապրում էր Վենետիկում։
2. Խոսքը 1926 թ. Լենինականում (Գյումրի) տեղի ունեցած մեծ երկրաշարժի մասին է, որը զուգահեյպեց Իսահակյանի՝ արտասահմանից հայրենիք գալու հետ։ Իսահակյանը 1926 թ. հոկտեմբերին հասնում է Երևան, դեկտեմբերի 7-ին կնոջն ու որդուն գրում նամակ՝ քաղաքում տեղի ունեցած երկրաշարժի մասին. «...Հայաստան ոտ կոխելուս, իսկույն, շատ ցավալի, չափազանց տխուր բաներ լսեցի մեր ընտանիքի մասին։ Մեծ եղբայրս (Ալեքսան) մեռած գտա և մյուս եղբայրս՝ Ռուբենը (Կոլյայի հայրը), ծանր հիվանդ, որ անհույս է և օրերի հարց է նրա կյանքը...Մեր ազգականներից 2 հոգի կան մեռած. այս բոլորը շատ վշտացրին ինձ և եռանդս ցամաքացրին. ոչ մի սիրտ չունեի նամակ գրելու։ Հայրենիք գալուս ուրախությունս փոխվեց ինձ համար ծանր սուգի։ Այդ տակավին չէր անցել, երբ զարհուրելի երկրաշարժը գրեթե կործանեց մեր քաղաքը և շատ գյուղեր։ Մեր գյուղը, մեր ջրաղացը, մեր տունը բոլորովին կործանված են, հողին հավասար։ Իհարկե, կառավարությունը պիտի վերաշինե, թերևս ավելի լավը, բայց մի աղքատ ժողովրդի համար, որպիսին մենք ենք, անչափելի կորուստ էր...»։

(Ավ. Իսահակյան, երկերի ժողովածու, հ. 6, էջ 238-239)։

26 դեկտեմբերի, Երևան, 1926

Սիրելի՛ Վիզեն (1) ջան

Մամայիդ մամակ գրեցի, որ քեզ ուղարկե։ Ես շատ տխուր եմ. ամսի 17-ին Կոլյայի հայրը մեռավ, Ռուբեն եղբայրս։ Մնացի ես հիմա մենակ՝ էլ ո՛չ եղբայր ունեմ, ո՛չ քույր։ Մնացիր դու և եղբորս երեխաները։ Դու քեզ լավ պահե, առողջ եղիր։

Այս մամակս ստանալուն պես իսկույն գրե՝ ինչպե՞ս է առողջությունդ, ինչպե՞ս են դասերդ։ Հետո ջերմ բարևներս հաղորդիր հայր տեսչին, Սահակ վարդապետին, Սրապիոն վարդապետին, հայր Անտոնին, աբբա Ժյուստին (2), Պայանին (3), Գաբրիկյանին (4) և բոլոր ընկերներին։ Նույնպես բոլոր պատանիներին՝ դե Մարքիներին, Խոջային, Աճեմյանին, Գևորգ Պալքճյանին (Գեղարքունի) և բոլոր նրանց, որոնք հիշում են ինձ։ Համբույրներով՝

քո հայր Ավետիք

Հասցե՝ Երևան, Կենտրոնական հյուրանոց

1. Իսահակյանի որդին։
2. Չկարողացանք ճշտել անունները, սակայն, ամենայն հավանականությամբ, խոսքը Մուրադ-Ռափայելյան դպրոցի ուսուցիչների մասին է, որտեղ այդ շրջանում սովորում էր Վիզենը։
3. Նկատի ունի բանասեր Գևորգ Պայանին։
4. Խոսքը պատմաբան, հայագետ Խորեն Գաբրիկյանի մասին է, որն այդ տարիներին դասավանդում էր Մուրադ-Ռափայելյան դպրոցում։

1926, Վենետիկ

Սիրելի՛ Արտաշես

Երևի մոտ ժամանակներս կմեկնեմ Երևան. ուղարկում եմ քեզ ոտանավորը, տպիր այս ստորագրությամբ (1): Եթե իմանան, որ իմն է, գլխիս փորձանք կբերեն, իհարկե՝ ոչ հայերը: Ուրիշները: Անին թուրքինն է: Խնդրում եմ, գաղտնի պահես: Ես գնում եմ, նպատակներ ունեմ: «Ուստա Կարո»-ի համար վերստուգել միջավայրը, իրերը, մարդիկ, լեզուն: Եվ աչքովս տեսնել՝ ու՞ր է գնում հայ ժողովուրդը, ու՞ր են տանում նրան: Ի՞նչ է սպասում, ի՞նչ է լինելու:

Ես հին հայրենասեր եմ, համառ, անվերապահ: Սոցիալիզմը այնչափով եմ ընդունում, ինչ չափով նա չի վնասելու ազգային իդեալներին:

Դու խելացի տղա ես, կհասկանաս ինձ:

Համբույրներով՝ քո Ավետիք

1. «Անի» բանաստեղծությունը 1926 թ. օգոստոսին, «Հայրենիք» ամսագրում, տպագրվում է «Եր. Մովսիսյան» ստորագրությամբ, Հայաստան մեկնելու նախօրեին: Երկրորդ անգամ նույն հանդեսում տպագրվում է Ավ. Իսահակյանի ստորագրությամբ:

Հակոբ (1) ջան

Ներողություն, սիրելիս, որ ուշ եմ պատասխանում նամակիդ: Խնդրում եմ ծուլության կամ մոռացության չվերագրես:

Լենինականի աղետը (2) ամենքին շփոթեցրեց, ամենքը գլուխները կորցրին: Ընկեր Մռավյանը (3) շարունակ բացակայում էր, հետո էլ ես էի մեկ շաբաթով բացակա:

Վերջապես տեսա և խոսեցի ընկեր Մռավյանի հետ: Շատ պատճառաբանություններ առաջ բերեց. որ քանի անգամ դրվել է հարցը և մերժվել, որ հիմա տնտեսական տագնապի մեջ ենք... Վերջապես խոստացավ հարցը նորից դնել ժողովին:

Ինչ որ ինձ էր վերաբերում՝ ասացի, խնդրեցի: Ուզում եմ ասել, որ խոստումս կատարել եմ և խիղճս հանգիստ է: Շատ խոսեցի, շատ պատճառաբանեցի:

Մոտ օրերս նորից գնալու եմ Լենինական: Մերոնք շատ տուժել են, մերոնց տնտեսությունը բոլորովին քայքայված է, ջրաղացս, տունս՝ կործանված:

Շատ բարևներ՝ ընկերներին ու քեզ՝ բարև ու համբույր:

Քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կարա-Դարվիչի ֆոնդ, № 344

1. Կարա-Դարվիչ (Հակոբ Գենջյան) (1872-1930), ֆուտուրիստ գրող, լրագրող: Ծնվել է Ստավրոպոլի երկրամասում (ՌԴ), սովորել է Նոր Նախիջևանի թեմական դպրոցում, ապա Գևորգյան ճեմարանում:
2. Աքանազ Մռավյան (1886-1929), հեղափոխական, պետական գործիչ, 1923-1929 թթ.՝ Հայաստանի Լուսավորության ժողկոմ և ԽՍՀՄ ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ:
3. Խոսքը Կարա -Դարվիչի կենսաթոշակի մասին է, որով զբաղվում էր Իսահակյանը:

5 փետրվարի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Ռոմանոս (1)

Մորաքույրիս թոռի մասին է խնդիրս՝ Հեղինե Մազմանյան, որ սովորում է քեզ մոտ:

Նրանց տնտեսական վիճակը տխուր է՝ հայրները մեռավ, և ամբողջ ընտանիքը մեծ քույրն է պահում, որ ծառայում է այստեղ, հիվանդանոցում:

Ռոճիկը հազիվ է բավարարում իրենց, էլ ու՞ր մնաց հոգալ ուսման ծախսերը: Ուստի, սրանով շատ խնդրում եմ քեզ անես կարելին: Առանց վարձատրության սովորի մոտո՞ղ և, մանավանդ, որ ընդունակ աղջիկ է:

Ամիսներ է այստեղ եմ, և դեռ հնարավորություն չունեցա Թիֆլիս գնալու: Սակայն մտադիր եմ մի ամսից հետո գալ Թիֆլիս մի քանի ժամանակով:

Ջերմ բարևներ և հարգանքներ՝ սիրելի կնոջդ:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք Իսահակյան

1. Ռոմանոս Մելիքյան (1883-1935), հայ երգահան, խմբավար, մանկավարժ: 1927 թ. Թիֆլիսում գլխավորել է Հայաստանի երաժշտական սեկցիայի և երաժշտական ստուդիայի աշխատանքները:

Իր հուշերում Իսահակյանը գրում է. «Ես Ռոմանոսին առաջին անգամ տեսել եմ 1904 թվին, գարնանը, Նոր Նախիջևան քաղաքում: (...) Մեծ հաճույք էր պատճառում մա ինձ, երբ ոգևորված խոսում էր իր ծրագրերի մասին. ուզում էր Կովկաս գնալ, շրջել հայկական գյուղերը, հավաքել մեր ժողովրդական երգերը, ուսումնասիրել, մշակել...» (Ավ. Իսահակյան, «Ռոմանոս Մելիքյանի հիշատակին», «Գրական թերթ», 1973, 20 ապրիլի):

16 փետրվարի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆիկ

Վաղուց է՝ քեզանից նամակ չունեմ։ Գլուխս այնքան խառն է, որ չեմ ամփոփվում Նիկոլային և մեր բարեկամին նամակներ գրելու։ Միշտ զբաղված եմ ջրաղացի գործերով։ Նոր պլանով պիտի շինվի, տեխնիկները քննում եմ, տեղը գուցե փոխվի, որովհետև գյուղի տեղը պիտի փոխադրվի վերև։ Մի ոտքս շարունակ Լենինական է։ Գարունը սկսվել է, և սկսվում է քաղաքի և գյուղերի վերաշինումը։ Մեծ աշխատանքներ են տեղի ունենալու։

Գեղամին Կոստ<անյան> (1) նամակ էի գրել. ստացա՞վ, ինչո՞ւ չի գրում։

Դու ո՞նց ես, ինչպե՞ս ես ապրում։ Սովորելդ առաջ գնո՞ւմ է, թե՞ ոչ։ Առողջությոնդ ո՞նց է։ Վերջերս սիրտս վատ էր գործում։ Հայաստանի օդը բարձր է, ուժեղ սիրտ է պետք, իսկ ես Եվրոպայում սովորել էի ծովային օդին, ցած երկրների օդին։ Հիմա լավ եմ։

Ազատ ժամերիս բանաստեղծություններիս և ազատ գրվածքներիս միմի փոքր հատոր եմ կազմում, մինչև մայիս կտպվի։

Շտապում եմ Մոսկվա գնալ, բայց երկրաշարժը խանգարեց։ Մնաց մայիսին։ Նամակներդ այս հասցեով դրկիր՝ Կենտրոնական հյուրանոց, Նալբանդյան փողոց։

Բարևներ՝ բոլորին։

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ № 22, ցուցակ 3։

1. Կոստանյան Գեղամ, Ավ. Իսահակյանի մորաքրոջ (Սանդուխտի) որդին, Կարապետ Կոստանյանի եղբայրը, Շուշանիկ Մատակյանի քեռին։

17 մայիսի, 1927, Երևան

Կարեն՝ն ջան

Այսօր ստացա նամակդ, շնորհակալություն, որ ինձ չես մոռացել: Վաղը-մյուս օրը գնում եմ Թիֆլիս՝ գրքերս (1) այնտեղ եմ տպվելու: Վերադարձիցս հետո քեզ երկար նամակ կգրեմ. առայժմ ընդունի՛ր կարոտի բարևներս և համբույրներս:

Միշտ քո՝ Ավետ. Բասիակյան

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. 1926-1930 թթ. Իսահակյանն ապրեց Խորհրդային Հայաստանում: Այդ տարիներին տպագրվեցին նրա «Բանաստեղծություններ» ժողովածուն, «Համբերանքի չիբուխը» (1929), «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը, Թիֆլիսում, «Զակկնիզայի» հրատարակությամբ, լույս տեսավ «Լիլիթ» խորագրով նրա արևելյան լեգենդներից ու գրույցներից քաղված պատմվածքների ժողովածուն (1927):

26 մայիսի, 1927, Թիֆլիս

Սիրելի՛ Սոֆի

5 օր է՝ Թիֆլիս եմ, վաղը վերադառնում եմ Երևան: Եկել էի գրքերս (1) այստեղ տպելու համար: Բանաստեղծություններ և արձակներ:

Հիմա շա՛տ պետք եղավ իմ «Աբու Մահարի»-ն (2), բայց ամերիկյան հրատարակությունը: Պետք է հրատարակենք այստեղ: Այնպես որ, մի կերպ ձեռք պիտի բերես, շա՛տ շուտով, առանց Ամերիկա գրելու, և ուղարկես: Կամ, եթե գտար, գուցե արտագրես և դրկես: Կհամձնես Ս. Փիրումյանին (3), որ նա ուղարկե Պ. Մակինցյանի հասցեով, կառավարության միջոցով, որ տեղ հասնի:

Այսօր-վաղը կդրկեն քեզ 300 ռուբլի, տեղափոխվելու միջոցի մասին եմ մտածում, դժվար բան է հիմա, կարելի է միայն 100-ական դրկել ամիսը: Ես լավ եմ, բարևիր բոլորին: Սարսափելի շոգեր են անում այստեղ: Համբույր-ներով՝

քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 22, ցուցակ 3:

1. Հայրենիքում ապրած տարիներին Իսահակյանը հաճախ էր մեկնում Թիֆլիս:
2. «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը Բոստոնում լույս էր տեսել 1922 թ.-ին, և այդ հրատարակությունն էլ բանաստեղծի կողմից համարվում էր անթերի: Այդտեղից էլ 1930 թ.-ին արտատպվել է պոեմը:
3. Փիրումյան Սիմոն (Սիմոնիկ), պետական, հասարակական գործիչ, լրագրող:

10 հունիսի, 1927, Երևան

Վիզեն (1) ջան

Քեզ նամակ էի գրել, բայց պատասխան չստացա: Մայրիկիցդ նամակ ստանում եմ, նույնպես՝ նրան գրած նամակներդ: Շատ ուրախ եմ, որ առողջ ես ու լավ ես սովորում:

Ուրախ եմ, որ Փարիզ պիտի երթաս: Լավ ման արի, դիտիր Փարիզը, մուզեյները, նշանավոր շենքերը և կարդա ընտիր, բան սովորեցնող գրքեր: Անգլերենի մասին լուրջ վերաբերվիր:

Երեկ նամակ գրեցի վանքը, հայր Աթոռակալի վրա. իմացիր՝ ստացել էն, թե՞ ոչ. Իտալիա նամակ, ասում են, չի հասնում: Ֆրանսիա ազատ գնում-գալիս են նամակները: Մայրիկիդ հասցեով քեզ համար ուղարկել էի պոստ-կարտեր, Հայաստանի նկարներ, գրում է, որ դեռ չի ստացել:

Համբույրներ՝ ձեզ և ջերմ բարևներ՝ հայրերին, ուսուցիչներին և ընկերներին:

Զո՛ւ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 21, ցուցակ 3:

1. Իսահակյան Վիզեն (1910-2005), Ավ. Իսահակյանի որդին: Ծնվել է Թիֆլիսում, կրթություն ստացել Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության դպրոցում, ապա հաճախել Փարիզի Սորբոնի համալսարանի դասընթացներին, սակայն չի ավարտել: Նվիրվել է կինոարվեստին, աշխատել Փարիզի կինոստուդիաներից մեկում, կինոարվեստի մասին հոդվածներով հանդես եկել հայկական և ֆրանսիական մամուլում: 1935 թ. վերջերին եկել է Հայաստան, աշխատել «Հայկինո»-ում՝ որպես օպերատոր: Համո Բեկնազարյանի ղեկավարությամբ՝ մասնակցել է «Զանգեզուր», «Լեռնային արշավ», «Լեռնային հեղեղ», հետագայում՝ «Դավիթ Բեկ» ֆիլմերի նկարահանումներին: Որպես կրկնօրինակող ռեժիսոր՝ հայերեն է դարձրել տասնյակ ֆիլմեր:

9 հուլիսի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Ստացա նամակներդ. Սիմոն Փիրումյանը (1) եկել է, բայց դեռ Երևանում չէ. մոտ օրերս կգա և կրերես գիրքը:

Հեղուշի կապոցի մասին կգրեմ Մակինցյանին: Պատկերների գործը կուշանա. ամառ է, բացակա եմ:

Երեկ տեղավոխեցի քեզ 30 դոլար (60 ռուբլի), հիմա այդքան է թույլատրվում ամսական միությունից փող դուրս ուղարկել: Այժմ այդպես է, գուցե ապագայում փոխվի:

Մակինցյանը (2) շատ և շատ չափազանցրել է՝ ասելով, թե գրքիս (3) այդքան կվճարեն՝ համարյա նրա քառորդը, ոչ ավելի: Այդքան վճարել եմ Թումանյանին՝ ընտանիքին: Նրա ասածների մեծ մասը քամի է, ինչպես ինքն է:

Ես մոտ օրերս կթողնեմ Երևանը, կգնամ Լենինական. գործեր ունեմ: Հետո, եթե ժամանակ մնաց, Ղարաբաղ-Չանգեզուր՝ օգոստոս ամսին: Այս երկու օրս ընդարձակ նամակ կգրեմ, թե ոնց վարվես՝ Փարիզ, թե՞ Վենետիկ գնաս: Վիգենին՝ շատ համբույրներ: Բարևներ՝ բոլորին:

Գրե այս հասցեով՝

Leninacan, փողոց 27, տուն 73, Ավ. Իսահակյանին:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ:

1. Նկատի ունի Սիմոն Փիրումյանին:
2. Մակինցյան Պողոս (1884-1938), գրականագետ, թարգմանիչ, հեղինակ է «Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործությունը և «Աբու Լալա Մահարի» պոեմը» աշխատության:
3. Խոսքը Թիֆլիսի «Չակկինգա» հրատարակչության կողմից Իսահակյանի «Լիլիթ» ժողովածուի տպագրության մասին է:

21 հուլիսի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Ստացա նամակդ, ուր գրում ես, քե գնում ես Ջավենի (1) մոտ: Շատ բարևներ նրանց: Ես դեռ Երևանից չեմ մեկնել: Եղա միայն Գեղարդ-Գառնի, Աշտարակ և շրջաններ, Ծաղկաձոր և այլն: Ղարաբաղ և Ջանգեզուր՝ ավելի ուշ: Հիմա պիտի գնամ Լենինական, ջրաղացի հարցը դեռ չի լուծված: Երևի մի 15 օր կմնամ այնտեղ:

Ես սպասում եմ նամակիդ՝ Վիգենիս՝ Փարիզ հասնելու մասին հայտնող, հեռանամ Երևանից: Նամակներիդ կդրկես Լենինական, իմ հասցեով՝ Լենինական, փողոց 27, տուն 73:

Նիկոլային ասա, որ մի մարդ ունի Ջոհրապյանի «Աստվածաշունչ»-ը (2) մի հատորի մեջ, ծախում է 100 ռուբլու՝ ճամբու ծախսը իր վրա: Եթե ուզում է, փողը քեզ վճարե: Ես այստեղ կվճարեմ: Բայց, կարծեմ, քանկ է:

Մոտ օրերս դրկեցի քեզ 30 դոլար: Ս. Փիրումյանի (3) հետ խոսեցի. կարելի է դրկել 50 դոլար:

Աբու-Լալան դեռ չեմ ստացել (4): Թիֆլիս էր թողել: Քոչարի նկարների մասին՝ աշնանը: Մակինցյանը (5) գալու է Կ. Պոլիս այդտեղ կվերջացնես քո գործը նրա հետ: Ես գլուխ չունեմ նրա հետ:

Համբույրներ՝ քեզ և Վիգենին և բարևներ՝ բոլորին:

Քո՝ Ավերիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 22, ցուցակ 3:

1. Խոսքը հրապարակախոս, հրատարակիչ Ջավեն Տիգրանի (1874-1938) մասին է:
2. Խոսքը 1805 թ. Վենետիկում, Հովհաննես վարդապետ Ջոհրապյանի հրատարակած «Աստվածաշունչի» մասին է:
3. Նկատի ունի Սիմոն Փիրումյանին:
4. Խոսքը «Աբու Լալա Մահարի» գործի բոստոնյան հրատարակությունը չստանալու մասին է:
5. Պողոս Մակինցյանը 1925-1927 թթ. դիվանագիտական աշխատանք էր կատարում Միլանում և Փարիզում:

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն՝ ջան

Քանի որ առաջ մի ապահովված նամակ գրեցի ձեզ: Ինչպես հայտնի է, ես հիմա Երևանում եմ, առողջությունս լավ է: Սկսել եմ աշխատել: Շուտով փող կդրկեմ, 30 դրար:

Առաջին գիրքս, կարծես, վերջացել է, շուտով սկսվելու է երկրորդ գիրքը: Հարցնում ես, թե Ե. Քոչարի իմ նկարից պոստ-կարտ շինե՞ն, թե՞ ոչ: Չգիտեմ: Այստեղ նկարին էնքան չհավանեցին, ասում են, որ ինձ ծեր է դուրս բերել: Իմիջիայլոց, այս երկու օրս Քոչարի (1) ուղարկած նկարները կներկայացնեմ մուզեին:

Այդ ի՞նչ քիմիական դպրոցի մասին է, որ գրել էիր, և Վիգենն ուզում է մտնել: Այնինչ՝ առաջ գրել էիր, թե նա ուզում է բժշկություն սովորի Սորբոնում: Դա ինչ փոփոխական տղա է: Վերջիվերջո, չստացա Ե. Չուբարի (2) հեռագիրը: Ի՞նչ եղավ, չգիտեմ:

Աշխենի (3) մոտից եմ գրում (Թումանյան): Շատ բարևում է ձեզ: Համբույրներ՝ քեզ և Վիգենին:

Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 23, ցուցակ 3:

1. Երվանդ Քոչարը Վենետիկում նկարում է Ավ. Իսահակյանի դիմանկարը: Այդ նկարից կլիշե պատրաստելու ցանկությամբ՝ Իսահակյանը յուղաներկ կտավն իր հետ բերում է Երևան: Սակայն գտնում են, որ Իսահակյանն այդ նկարում տարեց է երևում: Չի իրականացել Իսահակյանի ցանկությունը՝ այդ նկարից «պոստ-կարտ շինել»: Մեկնելուց առաջ նա նկարը հանձնել է Հայաստանի գրական թանգարանին:
2. Եղիա Չուբար, մշակութային գործիչ, Փարիզում լույս տեսնող «Երևան» թերթի խմբագիր:
3. Խոսքը Հովհ. Թումանյանի դստեր՝ Աշխեն Թումանյանի մասին է, որն այդ տարիներին ապրում էր Երևանում:

3 հոկտեմբերի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Սա առաջին բաց նամակիս շարունակությունն է։ Նոր սենյակ ստացա, շատ լավ տեղ է, մաքուր օդ, Մասիսի դիմացը, Սիսակի (1) հետ ենք ապրելու։ Հասցե՝ Աբովյան փող, նո. 87, անունս։

Մոռացա գրել, որ սեպտ. 24-ին քեզ տեղափոխեցի 40 դոլար։ Ինձ գրիր, քե ամսական ինչ եք ծախսում, ինչքան ես շահում, ես ամենաշատը կարող եմ ամսական 80-100 ռուբլի ուղարկել, ավելին անկարող եմ։ Ուրիշ բան, եթե ստիպենդիան հաջողվի, կթեթևանա բանը։

Վիզենը պիտի հասկացնես, որ լավ պիտի աշխատես ու բան սովորի, որովհետև հիմա, աշխարհի ներկա պայմաններում, շատ դժվար բան է եղել գլուխ պահելը։ Թող անգլերեն լավ սովորի, հետո, երբ ժամանակ ունենա, նույնպես գերմաներեն, իսկ ռուսերենը այստեղ էլ կսովորի։ Առայժմ՝ այս-բան։

Ձերմ բարևներ բոլորին և համբույրներով՝

Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 24, ցուցակ 3:

1. Տեր-Սիմոնյան Սիսակ (1872-1935), գրական, հասարակական, պետական գործիչ, Դրաստամատ Տեր-Սիմոնյանի հորեղբայրը, Իսահակյանի երիտասարդական տարիների ընկերն ու բարեկամը։ Իսահակյանն Օդեսայի աքսորավայրում եղել է նրա հետ։ «Գրական նախանձ» պատմվածքի ընկերը Սիսակն էր, որի հետ ձերբակալվել է հակացարական գործունեության մեղադրանքով։ Պատմվածքն Իսահակյանը գրել է 1927-ին, Վենետիկում։

4 նոյեմբրի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն ջան

Ամսուս 2-ին տեղափոխեցի ձեզ վրա քառասուն (40) դոլար:

Գրեցեք՝ Վիգենն ինչպե՞ս տեղավորվեց (1): Դպրոցը տանը մոտի՞կ է, սիրո՞վ է գնում դպրոց, թե՞ ոչ: Եթե դժվար է, թող վերադառնա Վենետիկ:

Մոտավորապես ամսական ինչքա՞ն պետք է երկուսիդ: Վիգենի ծախսե-րը որքա՞ն են. պարզ չէիր գրել, կարծեմ՝ 500 ֆրանկ: Ընկեր Մռավյանին (2) խնդրեցի, որ գլուխ բերե ստիպենդիան:

Նույնպես գրած է Դանուշին (3): Այս բոլոր դիմումներից մի բան դուրս կգա: Տրամադրություն չատ վատ է. տան կողմից ոչ մի մխիթարություն չկա. Աբասը (4) Մոսկվա է: Տեսնենք՝ ինչ պիտի լինի: Կարոտալի համբույրներ:

Ձեր՝ Ավետիք

Մխիթարությունս Վիգենն է:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի. ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 24, ցուցակ 3:

1. Սոֆի Իսահակյանը որդու՝ Վիգենի հետ մշտական բնակության համար Վենետիկից տեղափոխվում է Փարիզ, որտեղ Վիգենն ուսումը շարունակելու էր Փարիզի համալսարանում:
2. Խոսքն Ասքանազ Մռավյանի մասին է, որը 1923-1929 թթ. Լուսավորության ժողկոմն էր:
3. Նկատի ունի Դանիել (Դանուշ) Շահվերդյանին (1882-1941), որն այդ տարիներին հայրենադարձության կազմակերպման գործերով էր զբաղվում:
4. Իսահակյանի եղբոր որդին:

<10> նոյեմբերի, 1927

Սիրելի՛ Սոֆիկ և Վիգեն ջան

Հոկտեմբերի> 26-ի մամակդ ստացա, ուրախ եմ, որ ողջ-առողջ եք: Բախտավոր եմ, որ Վիգենն իրեն լավ է զգում, լավ սովորում է և ուշադիր է: Մանավանդ որ ուշադիր միտքն է պահում խրատներս ծխախոտի և, մանավանդ, աղջիկների մասին. թող թեթև կերպով չվերաբերվի կանանց մասին: Մի անգամ որ վարակվի, կորած է: Լավ կլինի՝ հիվանդությունների մի գիրք առ և կարդա և հասկանա, քանի դեռ ուշ չէ:

Իմ՝ Եվրոպա գալս այդպես շուտ գլուխ չի գա: Մի գիրքս հիմա տպվեց (1) (այսօր-վաղը կդրկեմ), մյուսն էլ նոր պիտի տպվի, երևի ամիսներ կքաշե: Դու պիտի աշխատես իրավունքը չկորցնել, վիզայի իրավունքը:

Հետո փողի հարց կա. պետք է հաջողացնել ոչ միայն ստիպենդիայի, այլև իմ կենսաթոշակի խնդիրը:

Շուտով կարգին մամակ կգրեմ: Մակինցյանը Թիֆլիս է մնալու:

Համբույրներ՝ քեզ և Վիգենին:

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 24, ցուցակ 3:

Նամակն անթվակիր է, տարեթիվը վերականգնել ենք փոստի կնիքից:

1. Խոսքը 1927 թ.-ին Թիֆլիսում տպագրված «Լիլիթ» ժողովածուի մասին է:

11 նոյեմբերի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն ջան

Երեկ մի բաց նամակ գրեցի: Չգիտեմ՝ ի՞նչ գրեմ Նիկոլային (1), նա ինքը ամեն բան գիտե: Վերցնենք թե մեռել եմ, մի՞թե մի տղայի չեք կարող կրթության տալ, ի՞նչ մեծ բան է:

Ընկ. Մռավյանը խոստացավ կարգադրել այդ, վաղը նորից կտեսնեմ, կհիշեցնեմ (2): Թող Չուբարը նրան մի նամակ գրի, թե ի՞նչ գումարից (3) կարելի է տրամադրել: Չուբարի գրությունը կազդե, անպատճառ թող գրե:

Ես վերջերս հիվանդացել էի, գրիպ ունեի շատ խիստ տեսակի: Ձեռքերս դողում էին, չէի կարող գրել, հիմա էլ վատ եմ գրում:

Կազդուրվելուց հետո Թիֆլիս պիտի գնամ, գիրքս տպագրեմ, մինչ այդ՝ պատրաստվեմ գալու: Բայց դու վիզայիս իրավունքը չկորցնես, այստեղից շատ ժամանակ է պետք մեկնելու համար: Ինձ համար ձեռնտու է Պոլսով գալ: Մոսկվայից 500 կնստի, իսկ Մարսելով՝ 300: Աշխատիր թողթը ստանալ Թիֆլիս:

Համբույրներով՝ քո Ավետիք

А. Исаакян

ул. Абовян 87, Эривань

URSS Armenie, Erivan

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 24, ցուցակ 3:

1. Նիկոլայ Իսահակյան, Ռուբեն եղբոր որդին, որն ապրում էր ԱՄՆ-ում: Իսահակյանը նյութական ակնկալիք ուներ նրանից՝ Վիգենի ուսման հարցում:
2. Խոսքը Վիգենի՝ Հայաստանից ստանալիք կենսաթոշակի մասին է, որ խոստացել էր Հայաստանի լուսժողկոմ Ասքանազ Մռավյանը:
3. Խոսքը «Երևան» թերթի տրամադրության տակ գտնվող գումարների մասին է:

17 նոյեմբերի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն ջան

Գրել էի, որ ավելի հարմար չի՞ լինի ծովով գամ, քե՞զ ցամաքով: Այդ բանը դու լավ կարող ես տեղեկանալ, քան ես:

Միայն բանն այն է, որ թեև մեր կառավարությունը իրավունք տվեց Փարիզ գալու և բոլոր դյուրությունները, բայց կուշանամ: Թե՛ գիրքս պիտի տպեն և գործեր ունեն: Վերջերս էլ քիչ հիվանդ էի, դեռ լավ չեմ կազդուրվել. գրիպ էի:

Շուտով Փարիզ կգա Երևանից ինժեներ Միհրդատյանը (1), որը Երևանում շենքեր է շինում: Լավ մարդ է, խելացի, Հայաստանի բարեկամ:

Միքայելյանի (Լոնդոնցին) պես դատարկ մարդ չէ: Իմ մասին կպատմե քեզ: Այսօր էլ տեսա Փարիզից եկած երիտասարդ ինժեներ Ղազարյանին, որ տեսել է քեզ և Վիգենին Մանյայի (2) տանը (Չուբարի):

Վիգենի ստիպենդիայի մասին դեռ չի լուծել հարցը: Միայն ես որ գամ, կենսաթոշակս տալու են և Փարիզում: Առայժմ այսքան. գլուխս ցավում է, թույլ եմ:

Համբույրներով՝

Ջերմ` Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 24, ցուցակ 3:

1. Մաքսուդ Միհրդատյան, Բելգիայի հայ անվանի ճարտարապետ, հասարակական գործիչ: Նրա նախագծով կառուցվել է Փարիզի հայ ուսանողական տունը և հայկական եկեղեցին:
2. Խոսքը Եղիա Չուբարի կնոջ՝ Մանյայի մասին է:

25 նոյեմբերի, 1927, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Այսօր Eurorbone-ի (1) միջոցով ընկեր նախագահ Տեր-Գաբրիելյանը (2) տեղավորվեց քեզ 300 դոլար. եթե ստացար մինչև նամակս՝ լավ, եթե ոչ, գնա ստուգիր բանկը և Միության դեսպանատանը կամ տորգպրետը:

Իմ՝ Եվրոպա գալը Մոսկվան դրականապես վճռել է, այնպես որ, գալս օրերի խնդիր է: Սպասում ենք թղթերին: Մի քիչ կուշանամ, որովհետև գիրքս՝ բանաստեղծություններիս հատորը (3), հրատարակում են: Հետո Մոսկվա կմնան մի քանի օր:

Չեզմից շատ վատուց նամակ չունիմ, ավելի քան երկու ամիս կա: Շատ անհանգիստ եմ, որ չեք գրում:

Ես լավ եմ, առողջությունս նույնն է, այսինքն՝ վատ չէ:

Բարևներով՝

ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյան ֆոնդ:

1. Սոֆի Իսահակյանը որդու՝ Վիեզնի հետ Վենետիկից փոխադրվել էր Փարիզ: Իսահակյանը, որ այդ շրջանում հայրենիքում էր, դրամական առաքումներով օգնում էր ընտանիքին:
2. Տեր-Գաբրիելյան Սահակ (1886-1937), կուսակցական գործիչ: 1928-1935 թ.՝ ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի նախագահ: Իսահակյանի՝ հայրենիքում եղած տարիներին (1926-1930) Տեր-Գաբրիելյանն օգնել է թե՛ նյութապես, թե՛ բարոյապես: Ստալինյան ռեպրեսիայի զոհ:
3. 1926 թ., հայրենիք վերադառնալիս, Իսահակյանն իր հետ բերել էր «Լիլիթ» խորագրով պատմվածքների ժողովածուն, որը տպագրվեց 1927 թ., Թիֆլիսում, «Զակկնի-գայի» կողմից:

150. Սոֆի Իսահակյանին

16 հունվարի, 1928, Լենինական

Սիրելի՛ Սոֆի

Այսօր 10 օր է՝ այստեղ եմ, վաղը-մյուս օրը մեկնում եմ Երևան: Մերոնք լավ են. մնացածները, իհարկե: Աբասը (1), Մոսկվա է: Ես էլ լավ եմ, բայց շատ տխուր եմ. հայրենի քաղաքում ես միշտ տխուր եմ:

Այստեղ մի նոր սինեմա կար, հրաշալի մի շենք, բոլորովին եվրոպական, հոյակապ: Հագիվ երեք ամառվա կյանք ունեցավ, հրդեհի զոհ գնաց, մնացին միայն պատերը: Բայց նորը կշինեն, ցավալի էր շատ:

Քո վերջին մամակը եկել էր Երևան, Սիսակը տեղափոխել է այստեղ, դեռ չեմ ստացել: Այնպես որ, չգիտեմ՝ ի՞նչ գրեմ:

Երևանից գնում եմ Թիֆլիս՝ գիրքս տպեմ, և կձեռնարկեմ ձեզ մոտ գալու գործին: Երևան հասնելիս անմիջապես կտեղափոխեմ լրացուցիչ 50 ռուբլին: Մանրամասն մամակ կգրեմ Երևանից: Առայժմ՝ այսքան: Ջերմ բարևներ՝ մեր բարեկամներին: Նույնպիսի բարևներ՝ մերոնց:

Համբույրներ՝ քեզ և Վիգենին:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

1. Իսահակյան Աբաս (1900-1977), բանասեր, թարգմանիչ, Ավ. Իսահակյանի եղբորորդին: Զբաղվել է եղբոր՝ Իսահակ Իսահակյանի և հորեղբոր՝ Ավ. Իսահակյանի գրական ժառանգության ուսումնասիրությամբ և հրատարակությամբ: Մասնակցել է Իսահակյանի երկերի վեցհատորյակի հրատարակման աշխատանքներին:

2 մարտի, 1928, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Վերջին գրած նամակս երևի չստացար: Ոչ մի խալի և, առհասարակ, ոչինչ չունենք: Ամեն ինչ կորած է անհետ, չենք էլ իմանում՝ ո՞վ է ծախել վերջապես:

Գեղամին շատ բարևներով հայտնիր, որ փողը այս երկու օրս կգնամ Լենինական ու կհանձնեմ:

Եղ. Չուբարը այս երկու օրս Մանյային (1) փող ուղարկեց, որից 100 ռուբլին քոնն է (50 դոլար): Կստանաս և կգրես, թե ինչքա՞ն ստացար: Երևի «Կոչնակ»-ից ստացար 20 դոլար: Գրել էի, որ 50 դոլար դրկեին, բայց այդքան են դրկել:

Վերջապես մեզ մոտ ձմեռը վերջացավ. շատ ծանր ձմեռ էր:

Ինչպե՞ս է սովորում Վիգենը և ինչպե՞ս է ձեր առողջությունը: Մերոնք բոլորը լավ են, նույնպես Աքան (2), Աբասը (3) երեք տարի բանտի վճիռ ստացավ: Ինքն էր մեղավորը:

Ե՞րբ է գալու ընկեր Դանուշը. շա՛տ բան է կախված նրանից Վիգենի թոշակի մասին: Առայժմ՝ այսքան: Համբույրներով՝

Ջեր՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ., Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

1. Խոսքը Եղիա Չուբարի կնոջ՝ Մանյայի մասին է:
2. Աքա (Իսահակյան Ռախլեքա)՝ Ավ. Իսահակյանի Գևորգ եղբոր կինը:
3. Աբասը դատվել է քաղաքական մեղադրանքով:

5 ապրիլի, 1928, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Ստացա վերջին նամակդ: Շատ ցավ պատճառեց Ալիսի մահը, խեղճ աղջիկ...

Սրանից առաջ մի նամակ գրեցի, որ նոր վիզայի թույլտվություն խնդրեա: Ինչպես առաջ էիր խնդրել և ստացել, նույնչափ ժամանակով: Երևի մինչև մայիս կստանամ անցագիրս: Մոսկվա դիմել եմ ֆրանս. կոնսուլին, որ հետևե, բայց պատասխան չունեմ: Այնպես որ, ավելի ապահով կլինի, որ դու այդտեղ գործը հոգաս:

Մի 10 օր առաջ ուղարկեցի 30 դոլար: Որոնում եմ միջոցներ փող դրկելու, տեսնենք:

Ես հիմա բավական լավ եմ, գարնան գալը լավ է ազդում վրաս:

Շատ բարևներ՝ բոլոր մեր բարեկամներին:

Համբույրներ՝ քեզ և Վիգենին:

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

25 ապրիլի, 1928, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն ջան

Ստացա ձեր նամակը և լուսանկարը: Ջարմանում եմ, որ իմ նամակները չեք ստացել: Գրել էի, որ նոր վիզա խնդրես: Գալս մի քիչ ուշացավ, որովհետև գործերի վարիչ ընկերները բացակա են Երևանից: Հիմա վերադարձել են, և շուտով կվերջանա: Սոֆի՛, քո նամակներն ինձ չղայնացնում են, և գուրես ինձ մեղադրում:

Փող ուղարկելը դժվար է (1), ավելին անկարող եմ դրկել, մի կերպ յուրազնա՝ մինչև գալս: Ընկեր Դանուշը (2) որ գա, կհեշտանա ամեն բան:

Այս տարի վատ տարի եղավ Հայաստանի համար՝ սոսկալի ցրտեր և ձյուն, հիմա էլ՝ ամառվա տաքեր և հեղեղումներ: Գետերը մի երկու մետր սովորականից բարձրացել են և ողողել են դաշտերն ու գյուղերը: Անասունների շատ կորուստներ եղավ: Դարձյալ՝ միլիոնների վնաս:

Ես հիմա լավ եմ: Շատ բարևներ՝ բարեկամներին և կարոտալի համբույրներ՝ ձեզ երկուսիդ:

Ավետիք

Այսօր տեղափոխեցի 30 դոլար: Նույնպես՝ մարտին:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

1. Կառավարության որոշումը՝ սահմանափակել արտասահման ուղարկվող դրամի չափը, դժվարություններ էր ստեղծում Իսահակյանի համար՝ բավարար գումար ուղարկելու առումով: Կնոջ դժգոհությունն այդ մասին է:
2. Շահվերդյան Դանիել (Դանուշ) (1882-1942), պետական-հասարակական գործիչ: Պոլսում առևտրական պատվիրակության ղեկավար: 1924-ին կազմակերպեց արտասահմանի հայության ներգաղթի գործը:

154. Սոֆի Իսահակյանին

19 <սեպտեմբերի>, 1928, Երևան

Սիրելի՛ Սոֆի

Ես այսօր մեկնում եմ Կիսլովոդսկ, մի ամսի չափ կմնամ: Հոկտեմբերի վերջերին կլինեմ Երևան և, կառավարության խոստման համաձայն, ուրեմն, ուշ աշնանը ճանապարհ կընկնեմ ձեզ մոտ: Ավելի շուտ չէր կարելի:

Սրանից մի շաբաթ առաջ նամակ գրեցի քեզ՝ նոր հասցեով: Գրեցի, որ Վիգենի ստիպենդիան, ինչպես հայտնեց ինձ մեր նախագահը, հաստատ է, ամեն ամիս Վիգենը կստանա ստիպենդիա Բեռլինից: Դու գրիր Կարաբեկյանին այդ մասին:

Իսկ մի 10 օր առաջ ուղարկեցի քեզ հին հասցեով 30 դոլար:

Գրիր Լենինականի հասցեով, մրանք կորկեն ինձ: Կիսլովոդսկից կգրեմ անմիջապես քեզ:

Շատ համբույրներ-բարևներ՝ քեզ և Վիգենին և բարևներ՝ բոլոր բարեկամներին:

Քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

Սիրելի՛ Կարա

Ստացա մամակդ և ուղարկեցի երկու հատ «Աբու-Լալա» (1). մեկը՝ քեզ համար, մյուսը՝ Տաթևի (2) համար: Ուզում եմ իմանալ՝ ե՞րբ է տպվելու, Աբուլը և Տիցիանը որտեղի՞ց են թարգմանել, ո՞ր հրատարակությունից և ո՞վ է օգնել նրան թարգմանելիս (3):

Շատ բարևիր նրան և շնորհակալություններս հայտնիր:

Քո՝ Օջականից գրած մամակը՝ խմբագրության հասցեով, շատ ուշ ստացա:

Ցավում եմ, որ այդպես եղավ, քե՛զ է կգայի և քե՛ք կանեինք: Տրամադրությունս շատ վատ է:

Բարևներ՝ տիկնոջդ և քեզ:

Քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կարա-Ռարվիչի ֆոնդ, № 344:

1. 1922 թ. Երևանում տպագրվեց Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը:
2. «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմի վրացերեն թարգմանությունը կատարել է վրաց բանաստեղծ Տիցիան Տաթևեն (1895-1937):
3. 1931 թ. Տաթևեն առանձին գրքով լույս է ընծայում «Աբու-Լալա Մահարի»-ն, որը վերահրատարակվում է 1936 թ.: Նույն պոեմը՝ Ռ. Թվարածեի թարգմանությամբ, լույս տեսավ 1963 թ.:

Սիրելի՛ Կարա

Ներողություն, որ ուշ եմ գրում, որովհետև վերջին օրերս գրիպով մի քիչ հիվանդ էի: Չէի կարող թղթի նայել:

Ուղարկում եմ՝ ինչ որ ուզել էիր: Թույլ եղավ (1), բայց վնաս չունի: Բավական է այսքանն էլ:

Խնդրում եմ հանձնես Տիցիանին (2):

Գրիր, թե թարգմանությունը լրի՞վ է կատարված արդյոք: Այսինքն՝ եթե Վ. Բրյուսովից է թարգմանված միայն, թերի է, լավ կլիներ, որ հայերեն վերջին տպագրությունից թարգմանվեր: Սա լրիվ է և մշակված: Ո՞վ է օգնել Տիցիանին հայերենի մեջ (3):

Ընկեր Տիցիանից նամակ չստացա: Թերևս մի քանի օրով Թիֆլիս գամ, եթե ժամանակ գտնեմ, որովհետև բանաստեղծություններիս ժողովածուն հրատարակում ենք Պետհրատով. դրանով եմ զբաղված:

Շա՛տ, շա՛տ ջերմ բարևներ Գ. Ռոբակիձեին (4), Տիցիանին, Յաշվիլուն (5), Գրիշաշվիլուն (6) և քո տիկնոջը և քեզ:

Քո՛ւ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կար-Ռարվիլի ֆոնդ, № 344:

1. Խոսքն «Աբու- Լալա Մահարի» պոեմի վրացերեն թարգմանության համար Իսահակյանի գրած ինքնակենսագրության մասին է, որ հանձնվելու էր պոեմի թարգմանչին՝ Տիցիան Տաբիձեին:
2. Տաբիձե Տիցիան (1895-1937), վրաց բանաստեղծ, քնարերգու: «Երկնագույն եղջերուներ» (1915) սիմվոլիստական խմբակի կազմակերպիչներից: 1932 թ. գրել է «Չալաստանում» բանաստեղծությունների շարքը:
3. Մեզ չհաջողվեց գտնել Տաբիձեի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմի թարգմանության օրինակը:
4. Գրիգոր Ռոբակիձե (1880-1962), վրացի գրող, հրապարակախոս:
5. Պաուլո Յաշվիլի (1895-1937), վրացի գրող և հասարակական գործիչ:
6. Իոսիֆ Գրիշաշվիլի (1889-1965), վրացի պոետ:

26, հունվարի, 1930, Երևան

Սիրելի՛ Հակոբ

Այսօր տեսա Լուսժողկոմին՝ Արտոյին (1), ասաց, որ ամսիս 13-ին խնդիրդ կդրվի կոլեգիայի ժողովին, որից հետո՝ մեկ-երկու օր հետո, կներկայացվի ժողկոմխորհի նախագահին: Խոստացավ հաջողացնել (2): Վաղը քեզ կտեղափոխեն 100 ռուբլի՝ ծանր դրությունդ մի քիչ մեղմելու (պատմեցի, որ 100 ռուբլի կորցրել է) համար: Նամակս գրում եմ փոստում, գրիչս վատ է, հազիվ եմ գրում:

Հույս ունեմ, որ լավ կվերջանա: Բարևներս հաղորդիր տիկնոջդ և քեզ և մեր վրացի ընկերներին:

Քո՝ Ավետիք Բասիակյան
87 Արովյան փողոց: Երևան:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ՊԱԹ, Կ.-Դարվիչի ֆոնդ, № 434:

1. Խոսքը Հայաստանի լուսավորության նախարար (Լուսժողկոմ) Արտո Եղիազարյանի մասին է:
2. Իսահակյանի միջնորդությամբ և օգնությամբ՝ Կարա-Դարվիչը ցանկանում էր Հայաստանի կառավարությունից թոշակ ստանալ:

Սիրելի՛ Սոֆի և Վիգեն ջան

Ձեր գրած փակ նամակները չեմ ստացել, գուցե դուք էլ՝ իմ փակ նամակները, բայց երեք հատ բաց նամակ ստացել եմ ու պատասխանել։ Ստացել եմ նույնպես հեռագիրը։ Մոսկվայից էլ մամայից նամակ ստացա և Վիգենի փոքրիկ մի նկարը։ Իմ գնալու, ձեզ մոտ գալու հարցը լուծված է դրականապես, միայն մի քիչ ուշացնում եմ, որովհետև գիրքս եմ տպում՝ բանաստեղծություններս (1), մոտ 330 էրես, երևի մի 10-15 օր կտևե։

Տոնելու ենք Շիրվանզադեի (2) հոբելյանը, այդ բոլորից հետո ճանապարհ կընկնեմ երևի, փետրվարի վերջը, անպատճառ։ Համբերել. շատը գնաց, քիչը մնաց։

Մոսկվա կմնամ մի 10 օր, ոչ ավելի։ Մի խոսքով, զարմանը ձեզ հետ եմ։ Շատ բարևներ բարեկամներին և կարոտով համբույրներ՝ ձեզ երկուսիդ։

Համբույրներով՝ Ավ. Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 26, ցուցակ 3:

1. 1930 թ. տպագրվեց Իսահակյանի «Բանաստեղծություններ» ժողովածուն։
2. Շիրվանզադե Ալեքսանդր (Մովսիսյան) (1885-1935), վիպասան, դրամատուրգ, ռեալիստական գրականության հիմնադիրը։

1930 թ. Երևանում շուքով նշվեց Շիրվանզադեի ծննդյան 55-ամյակը, որին մասնակցել է նաև Ավ. Իսահակյանը։ Պահպանվել է հոբելյանի մասնակիցների խմբանկարը։

Սիրելի՛ Կարա

Քեզանից երկու բացիկ եմ ստացել: Չէի պատասխանում, որովհետև ընկ. Ա. Եղիազարյանն այստեղ չէր: Եկավ, եղա մոտը, ասաց՝ սկզբունքով չի ընդունվում, որ երկու տեղից թոշակ ստանա, դրա համար հարցը սկզբունքով մերժվեց: Իմ հարցիս, թե այն գումարը, որ պիտի տայիք, չի՞ կարելի տարվա մեջ մի երկու նվազով տրվի, ասաց՝ հնարավոր է, այնպես կանենք, կօգնենք և դրանով կփոխարինենք կենսաթոշակը: Ես էլ պատրաստվում եմ մեկնելու (2) ընտանիքիս մոտ: Ուզում ես Երևան գալ. ինձ մոտ ո՛չ մահճակալ կա, ո՛չ անկողին, ինչպե՞ս քնեցնեմ քեզ: Կգաս և կտեսնես աչքովդ: Ջերմ բարևներ՝ քեզ և տիկնոջդ:

Ջերմ Ավերիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կարա-Դարվիշի ֆոնդ, № 434:

1. Սխալ է թվագրված նամակը, պետք է լինի 1930 և ոչ թե՝ 1936:
2. 1930 թ. Ավ. Իսահակյանը, Հայաստանի կառավարության թույլտվությամբ, մեկնել է Ֆրանսիա և բնակություն հաստատել Փարիզում: Այստեղ նա ընտրվել է ՀՕԿ-ի Փարիզի մասնաճյուղի նախագահ, 1933-35 թթ. խմբագրել կոմիտեի պաշտոնական «ՀՕԿ» ամսագիրը:

20 օգոստոսի, 1930

Սիրելի՛ Կարեն

Ներողություն ուշ պատասխանելու համար: Հագիվ կարողացա մի որոշ բան գրելու քեզ:

Սիրելի՛ս, անկարելի է պարտքս ուղարկել, որովհետև փող չկա: Ամենուրեք հիմա փողի կրիզ է, այնպես որ, պիտի հաշտվես այդ մտքի հետ, որ փող չես ստանալու: Վերադարձիս կստանաս: Ես շա՛տ մռայլ եմ, տրամադրությունս շա՛տ գեշ է: Գաղութահայությունը կորած բան է, ամեն մարդ իր ապրուստի հոգսով է բռնված: Պլատոնական շռնդալից խոսքեր՝ ինչքան կուգես, քափվում են Հայաստանի համար, բայց ոչ մեկի ձեռքը գրպանը չի գնում՝ մի կոնկրետ գործ տեսնելու համար: Ռամկավար, Բարեգործական, ՀՕԿ, Կարմիր խաչ՝ սնամեջ անուններ են:

Հույսը և ապավենը Արագածի շուրջ ապրող ու աշխատող հայ ժողովորդն է. մնացածը դատարկ բաներ են: Երբ կերթաս Հայաստան, շատ կաբոտալի բարևներ՝ բոլորին, ընկերներին, քարին ու հողին: Բարևներ՝ տիկնոջդ:

Քո Ավերիք

Issakian, 17 rue, Denfert

Rochereau, Paris 5

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ., Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 25, ցուցակ 3:

Մեծարգո՝ ընկեր Սահակ Տեր-Պարբիեյան (1)

Սիրելի՛ ընկեր, վաղուց Ձեզ բան չեմ գրած. առանձնապես բան էլ չկա գրելու: Շաբաթը մի անգամ Փարիզի արվարձաններում և բանվորների մեջ, հանդեսների անվան տակ, ժողովներ կունենանք, կխոսենք, կբացատրենք, կներկայացնենք Խորհրդային Հայաստանը, նրա շինարարությունը, հնգամյա պլանի մասին և այլ հարցերի մասին:

Սակայն առանց օրգան-թերթ ունենալու՝ բան չի կարելի անել: Հիմա անհամբեր սպասում ենք Ձեր կարգադրությանը՝ թերթը վերսկսելու (2) համար: Եթե օրգան չունենանք, բանվորական մասսաներից շատ կկորցնենք. արդեն բավական կորուստ ունեցել ենք: Ասպարեզը մնացել է դաշնակցությանը, հակահարված տալու հնարավորություն չունենք: Խորհրդային Հայաստանի կողքին կանգնած բանվորների մշտական հայտնած ցանկությունն է՝ ունենալ իր սեփական օրգանը:

Այստեղ կազմել ենք մի հանձնախումբ՝ Խորհրդային Հայաստանին օթորյուսներ նվիրելու համար, հանձնախմբի նախագահը ես եմ: Ձեռնարկում ենք հանգանակություն Փարիզում և ֆրանսիական ուրիշ քաղաքներում, ուր հայեր կան: Ուզում ենք գոնե երկու օթորյուս ուղարկել Երևան՝ գաղութի հայերի կողմից նվեր՝ Հայաստանի խորհրդայնացման տասնամյակի առթիվ: Այդ գաղափարը բերվեց ՀՕԿ-ի հայրենակցական մի միության կողմից: Մեզ աջակցում են Կարմիր խաչը, ՀՕԿ-ի մասնաճյուղերը, կառույցողների միությունը, հայրենասիրական միություններ և ուրիշներ:

Թեև հիմա պայմանները շատ վատ են երկրի հետևանքով, բայց հուսահատ չենք:

Սիրելի՛ ընկեր Սահակ, ես սկսեցի սրտիս բժշկության երկրորդ կուրսը: Բժշկությունը, զգում եմ, վրաս լավ է ազդում, բայց թանկ է նստում՝ ամեն կուրսը 80 դոլար:

Ձեզնից ստացած դրամը՝ 800 դոլար, արդեն սպառվել է, երկու ամիս է՝ պարտքով եմ ապրում: Դժվարանում էի Ձեզ գրել՝ գիտենալով, որ ներկա պայմաններում հեշտ չէ Հայաստանից փող դուրս հանելը, բայց մի ֆորմուլա պիտի գտնվի իմ դրության համար. ինչ էլ որ լինի, Հայաստան վերադարձիս անպատճառ սիրտս բժշկած պիտի վերադառնամ, որ այլևս միշտ հանգիստ լինեմ Երևանում:

Կենսաթոշակս հունվար, փետրվար և մարտ ամիսները չեմ ստացել:

Շատ խնդրում եմ, բարի լինեք թոշակս ուղարկել: Նույնպես, եթե կարող եք, մի քիչ ավելի ուղարկեք՝ բժշկության ծախսերի համար: Խոբին հարգանքով և ջերմ բարևներով՝ Ջեզ և ընկերներին, միշտ Ջեր անկեղծ՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» հանդեսից, 1987, № 3:

1. Հայաստանի մինիստրների խորհրդի նախագահ (վարչապետ) Սահակ Տեր-Պարիեյանը հայրենադարձությունը կազմակերպելու նպատակով 1932-ին մեկնում է Ֆրանսիա, այնտեղ հանդիպում է նաև ֆրանսիացի գրող Անրի Բարբյուսի հետ: Ս. Տեր-Պարիեյանը Իսահակյանին մշտապես նյութական աջակցություն է ցուցաբերել:
2. Փարիզում լույս տեսնող «Երևան» թերթն ուներ խորհրդային կողմնորոշում, 1930 թ.-ին դադարել էր լույս տեսնել: Իսահակյանի նպատակն էր Հայաստանի կառավարության նյութական օժանդակությամբ վերահիշատարակել այդ թերթը:

Սիրելի՛ ընկեր Արմենակ (1)

Ստացա հեռագիրդ և Բարեգործականից նույնպես երկու հարյուր դոլար: Շնորհակալություններս: Սակայն հեռագրիդ համաձայն, թե կարգադրված է, որ Բարեգործականից պարբերաբար ստանամ ամսականներս, դեռ նրանց հայտնի չէ: Այդպիսի որոշումը արդեն ընկ. Սահակ Տեր-Գաբրիելյանը նմանապես հեռագրել էր ինձ դեռևս ապրիլ ամսին, բայց Բարեգործականը հրահանգ չուներ: Խնդրում եմ այս անգամ, բարի լինելիք, չմոռանալու այդ և հրահանգավորելիք Բարեգործականին:

Հետո, ես գրել էի ընկ. Սահակին, և երևի քեզ էլ հայտնի կլինի, որ ես ամսականներս չեմ ստացել ապրիլից մինչև սեպտեմբեր (ապրիլ-սեպտեմբեր. 6 ամիս): Հիմա ստանում եմ միայն երկու ամսականներս. ինչո՞վ ծածկեմ չորս ամսվա պարտքերս: Իրողությունն այն է, սիրելի՛ Արմենակ, որ ես միշտ ստացել եմ ամսականներս՝ ամիսներ՝ ստանալուց հետո չորս, վեց, երբեմն ութ ամիս անցած:

Եվ ստեղծվել է մի տեսակ (բառը չկա-կազմող) իմ և տանտիրոջս և պարտատերերիս հետ: Ապրում եմ՝ ամիսներով պարտքեր անելով, ստանում եմ ամսականներս միանվագ, վճարում եմ և նորից սկսվում է կրեդիտ, և այսպես՝ մինչև հիմա:

Բայց հիմա կարգը խանգարվեց երկու կողմից՝ երկու պատճառով: Մեկ՝ որ չորս ամսականներս չստացա և երկրորդ՝ որ դոլարը կորցրեց իր արժեքի մեկ-երրորդը: Սրանով ստեղծվեց ինձ համար ծանր կացություն:

Ես խնդրել էի ընկ. Սահակին, որ դոլարը նախկին արժեքով՝ ֆրանկով, հաշվի, սակայն եթե այս ընդունելի չէ, չեմ պնդի՝ հուսալով, որ մի բան կլինի վերջ ի վերջո: Առայժմ այսպես դիմանանք, որովհետև փաստն այն է ինձ համար, որ դիրքիս, պաշտոններիս բերումով՝ շատ կողմնակի ծախսեր ունեմ... վերջապես: Բայց գոնե անցյալ չորս ամսականներս ստանամ, անպատճառ, որ պարտքերս թոթափեմ:

Խնդրում եմ այս իմաստով խոսես ընկ. Սահակի հետ և, իհարկե, նմանակա կարդաս:

Ինձ համար շատ ծանր ու անախտոժ բան է միշտ գրել ու փող ուզել: Սա կնճանի Եր<վանդ> Օտյանի Ծապլվարի (2) հերոսին, որ միշտ կգրե. «Մի քիչ փող ուղարկեցեք»:

Իմ՝ Փարիզում մնալը ցանկալի է ինձ համար: Երևի սա վերջին ձմեռն է լինելու. գարնանը կմեկնեմ Խորհրդային Հայաստան: Հիմա անկարող եմ, պատրաստված չեմ, և ձմեռը առաջներս է: Բացի այդ՝ այստեղ

խճճված են հասարակական գործերի մեջ: Միակ մարդն են Խորհրդային Հայաստանը ներկայացնող՝ իբրև սովետական քաղաքացի, իբրև Կենտգործկոմի անդամ և իբրև բնիկ Խորհրդային հայաստանցի: ՀՕԿ-ի (3) վարչության փոխնախագահն են, Ներգաղթի ֆոնդի մարմնի փոխնախագահ և ուրիշ մանր ու խոշոր բաների նախագահ, գանձապահ, «ՀՕԿ» ամսագրի (4) խմբագրական կոլեգիայի անդամ և նախագահ, և այլն, և այլն: Այս բոլոր պարտականությունները պետք է մի ելքի հասցնեն և ապա հեռանան: Մա ժամանակի կարոտ հարց է՝ լիկվիդացիայի ենթարկելու:

Սիրելի՛ ընկեր, շատ կիսնդրեի՝ ինձ գրելիք, թե ինչ են մտածում դեկավար ընկերները՝ ընկեր Սահակն ու Աղասին, իմ գալու մասին: Ինչքան կարելի է շուտ գրիր և հանգամանորեն, կոնկրետ, որ ժամանակ ունենայի պատրաստվելու մեկնելու համար: Սպասում են մամակիդ և վերև գրած առկախ հարցերի կարգավորման մասին: Ջերմագին և կարոտով բարևներ՝ քեզ և ընկերներին:

Սիրով և հարգանքով միշտ ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Բանբեր Հայաստանի արխիվների» հանդեսից, 1987, № 3:

1. Արմենակ Թոքմաջյան, ՀԽՍՀ Ժողկոմիտորիի քարտուղար, որը զբաղվել է Ավ. Իսահակյանի ֆինանսական հարցերի կանոնավորմամբ, ինչպես նաև նրա՝ Ֆրանսիայում մնալու ժամկետի ճշտման հարցով:
2. Խոսքը Երվանդ Օտյանի «Ընկեր Բ. Փանջունի» վեպի հերոս Փանջունու մասին է:
3. Հայաստանի օգնության կոմիտեն (ՀՕԿ) իր մասնաճյուղերն ուներ ԽՍՀՄ հայաշատ քաղաքներում և արտասահմանի գաղութներում: Լուծարվեց 1937 թ.:
4. 1933-1935 թթ., ՀՕԿ-ի ֆրանսիայի կենտրոնական վարչության նախաձեռնությամբ հրատարակվեց «ՀՕԿ» ամսագիրը:

Սիրելի՛ ընկեր Կարեն

Հունվարի սկզբներին ստացա նամակդ, բայց ների՛ր, որ մինչև հիմա չկարողացա պատասխանել։ Շա՛տ կլանված էի Դուրյան եպիսկոպոսի սպանության (1) առիթով ծագած աղմուկով, հարցերով։ Ամբողջ գաղութահայությունը սաստիկ հուզված է այս տմարդի, անմիտ, զզվելի ոճիրով։ Բոլորի միտինգ կազմակերպեցինք և այլ ժողովներ։

Դաշնակցականները, ծակերը մտած, սպառնալիքներ են կարդում, բայց իզուր. նրանց վախճանի վերջին գալարումներն են, որ հայտ են գալիս։ Անփառունակ վախճան։

Սիրելի՛ս, առաջարկիդ համար ժողով ունեցանք, խմբագրությունս («ՀՕԿ») գտնում է, որ հողվածդ երկար է և մեր թերթի համար՝ անհարմար։ Մենք հրատարակում ենք կարճ հոդվածներ։ Այնպես որ, խնդրում ենք, հակիրճ գրություններ՝ մեկ կամ, ամենաշատը, երկու հանդեսների մեջ գետեղելու համար։ Կխնդրենք ուղարկես պատմվածքներ՝ առավելությունը նրանց տալով, կամ Մոսկվայի իրականությունից (կառուցում, ժողովներ, հարցեր, կոլտնտրական-գրական-գեղարվեստական կյանք)։

Շա՛տ շնորհակալ կլինենք, եթե տաս մի հոդված համամիության գրական նշանավոր երկերի մասին, մանավանդ հայկական։ Օրինակ՝ շա՛տ գովում են Չարենցի վերջին գործը (2), մի՞թե լավ չէր լինի նրա մասին գրախոսելիք։

Սիրելի՛ս, ես էլ ուզում եմ Երևանում լինել, ընկերներիս մոտ, ժողովրդի հետ, բայց զանազան գործեր պահում են ինձ այստեղ, դուրս է գալիս, որ անհրաժեշտ մարդ եմ այստեղ, իսկ, այնինչ, իմ մտրազս է մի անդորր անկյուն ունենամ և պարապեմ, գրական թերի գործերս ավարտեմ։ Վախենում եմ մեռնեմ, և գործերս անկատար մնան։ Առողջությունս գեշ չէ, բայց սիրտս թույլ է... Զգիտեմ, հայկական բարձրավանդակի ցուրտ, խիստ օդը ի՞նչ ներգործություն պիտի ունենա սրտիս վրա։ Եվ, վերջապես, երիտասարդ չեմ, ծերացա։ Որոշել եմ այս տարի մի գյուղ քաշվեմ, վերջացնեմ գործերս և ապա վերադառնամ Հայաստան։ Այս ՀՕԿ-ը և հարակից գործեր (թերթ, ժողովներ, զանազան հանձնառումներ) կլանում են բոլոր օրերս և եռանդս։

Զգրեցիր, թե ի՞նչ են անում Յուլակը (3), Պողոսը (Աբելյան) (4), Դերենիկը (5), Մանվելյանը (6)։ Առո՞ղջ են արդյոք, ո՞նց են ապրում։

Ինչպե՞ս են ձերոնք, կինդ և երեխաներդ։

Դու ինչո՞վ ես զբաղված, պաշտոն ունե՞ս։

Մենք ապրում ենք մի կերպ, տղաս շատ լավ գործ ունեք (Պարամատունդ սինեմայի (7) մեջ), բայց այս երկու ամիս է գործազուրկ է, գործ չկա։ Հույս ունենք, որ շուտով գործերը բացվին։

Դժվար և ծանր ժամանակների մեջ ենք ապրում, և չեմ կարծում, որ շուտով բարվոքվի դրությունը. խոսքս Եվրոպայի և Ամերիկայի ծանր կրիզի մասին է:

Գաղութահայ գրականությունը գրեթե ոչ մի աչքի ընկնող բան չտվեց, եղածը շինծու, ֆրանսիական գրականության ազդեցությամբ հերիյուրված բաներ են: Եվ ի՞նչ կարող են տալ հողից, ժողովրդից կտրված, արմատները չորացած մարդիկ: Կոստան Զարյանը շարունակում է ծաղրել, հայհոյել Խ<որհրդային> Հայաստանը (8), նրա գործիչներին, նրա բարեկամներին, և Դաշնակցությունը հիացած է նրանով: Բոլոր սրիկաների մեծ սրիկան՝ Ս. Վրացյանը (9), նրան հանճար է անվանում: Զզվելի է գաղութների մեջ կյանքը:

Շա՛տ բարևներ կնոջս կողմից և իմ կողմից՝ Արմինե Ավետովնային (10) և քեզ և երեխաներիդ:

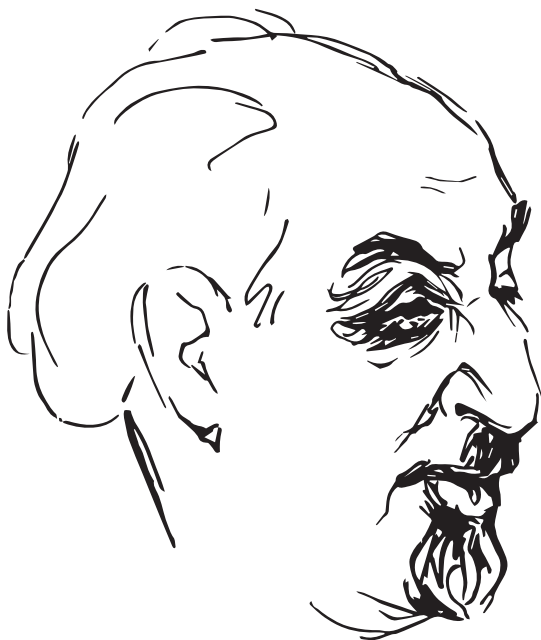
Բարևի՛ր ինձ հիշողներին: Խնդրում եմ ներփակ մամակս հանձնես ընկեր Աշոտ Հովհաննիսյանին (11):

Համաբույրներով քո՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. Խոսքն ամերիկահայոց թեմի հոգևոր առաջնորդ Ղևոնդ Դուրյանի (Պետրոս Դուրյանի եղբոր) սպանության մասին է, որը տեղի է ունեցել 1933 թ. դեկտեմբերի 24-ին, Նյու Յորքի Սուրբ Իսաչ եկեղեցում: Սպանության մեղադրանքով ձերբակալվեց 9 մարդ, բոլորն էլ ԶՅԴ անդամ: Բոլորը պետք է դատապարտվեին, 2-ը՝ մահվան, այդ թվում մա, որի ձեռքին դանակն էր: Սակայն, ըստ ամերիկացի լրագրող, «Սպանություն խորանի մոտ» (2000) գրքի հեղինակ, ամերիկացի Թերի Ֆիլիպսի, ոչ ոք չդատապարտվեց. ԱՄՆ կառավարությունը չդատապարտեց դաշնակցականներին, քանի որ վերջիններս դեմ էին խորհրդային միությանը:
2. Նկատի ունի Զարենցի «Գիրք ճանապարհի» խորագրով գիրքը, որը լույս է տեսել 1933 թ., Երևանում:
3. Ցոլակ Խանզադյան (1886-1935), գրականագետ:
4. Պողոս Աբելյան (1877-1943), տնտեսագետ, իրավաբան, գրող, թարգմանիչ, մանկավարժ:
5. Խոսքը Դերենիկ Դեմիրճյանի մասին է:
6. Միքայել Մանվելյան (1877-1944), հայ արձակագիր, ԶԽՍՀ ժողովրդական արտիստ:
7. «Paramount Pictures Corporation» ամերիկյան կինոընկերությունը հիմնադրվել է 1912 թ.-ին: Իսահակյանի նշած շրջանում՝ 1933 թ.-ին, ընկերությունը մեծ պարտքեր էր կուտակել, համատարած կրճատումներ էին:
8. 1922 թ.-ին խորհրդային Զայաստան բնակության եկած Կոստան Զարյանը, քաղաքական հալածանքներին, երկրում տիրող վախի, կասկածի մթնոլորտին չդիմանալով, 1924 թ. ընտանիքով հեռանում է Զայաստանից՝ Վենետիկ: Զարյանը գրավոր և բանավոր քննադատում էր խորհրդային իշխանություններին:
9. Խոսքը Սիմոն Վրացյանի մասին է:
10. Արմինե Ավետովնա, Կարեն Միքայելյանի կինը:
11. Աշոտ Հովհաննիսյան (1887-1972), պատմաբան:

Հոգի կուցամ, հոգի ցոփ ինչ,
իմ նաչելի աշագեղ:
Արթու - սև աղբ, սերբ - ալ վարդ,
Թո՛ղ բողբոջի նա ալնդեղ:
Արթը՛ւ - ֆիշեր, սերբ - վառ առջը,
Թո՛ղ շողշողն նա ալնդեղ...

Սիրելի՛ Կարեն

Նամակդ վաղուց ստացել եմ, ներողություն, որ ուշ եմ պատասխանում: Պատմվածքդ կտպի մոտակա թվերի մեջ: Մինչև հիմա «ՀՕԿ»-ի Բ տարվա 4-րդ թիվը (1) լույս է տեսել. զարմանում եմ, որ քեզ չի ուղարկված: Կստանաս:

Ես ամսից ավելի է՝ գյուղում եմ ապրում, շատ ջղային էի դարձել, և սիրտս անհանգիստ էր: Բժիշկն գյուղ ուղարկեց: Հիմա լավ եմ և կմնամ դեռ էլի մի ամիս կամ ավելի: Փարիզը շատ ապառաջ քաղաք է: Վերադարձնազանգացան պատճառներով հետաձգվում է: Մնաց մյուս տարվան: «Поэзия Армении» (2) Բ հրատարակությունը լավ միտք է, անշուշտ, լավ կանես Սայաթ-Նովայից շատ դեղ, ինչպես և Վ. Տերյանից, Դ. Դեմիրճյանից, թուրքահայ բանաստեղծներից և նորերից (Գ. Մահարի), Չարենցի «Ես իմ անուշ Հայստան<ի>...» անպատճառ դրեք և նրա հին լիրիկայից մի քանի ընտիրները (...): Ես իմ մասին ոչ մի առաջարկ չունիմ, բացի այս խնդրից. շատ կուզենայի նորերիցս զետեղել այս ոտանավորս.

Արարատի ծեր կատարին

Դար է եկել վայրկյանի պես

և անցել...

Գիրքս ունիս, խորագիրն է «Ռավեննայում» (3):

Հին հրատարակության մեջ (П<оэзия> Ар<мении>) (4) իմ երկու ոտանավորները իրար են խառնած, կարծեմ, «Ռուսկան ախպերը»՝ մի ուրիշի հետ:

Ուղղել: Թերևս նորերի մեջ այդ կտորները չեն մտնելու, թերևս շատ բան դուրս են նետելու: Բնավ պետքս չէ:

Չոպանյանը միջնադարյան երգեր, լավ, նոր բաներ չունի, սակայն մեծ քանակությամբ Քուչակ Նահապետ ունի, որ պիտի լույս ընծայե շուտով (5): Դիմում է արել Հայաստանին, Մելքոնյան ֆոնդին:

Գրում ես Չարենցի «Երկիր Նաիրի» գրքի ռուսերեն թարգմանության մեծ հաջողության մասին.... (6):

Արտասահմանի հայ գրականությունն էլ աչքի ընկնող բան չունի: Ամեն տեղ սնանկություն: Դու և Ա. Խանջյանը շատ գովեցիք Չարենցի վերջին գիրքը՝ «Ճանապարհի գիրք», ձեռքս չընկավ, երևի թաղեցին: Նույնիսկ չի խոսվում նրա մասին: Իրոք, ի՞նչ եղավ (7):

Ինչ հալի են Երևանի մեր ընկերները՝ Յոլակը, Պողոսը, Սիշան, Դերենիկը, գրիր, եթե տեղեկություններ ունիս: Ու՞ր մնաց Դավիթը(8):

Ի՞նչ են անում երեխաներդ, լա՞վ են, լա՞վ սովորում են, ինչպե՞ս է տիկինդ: Դու թարգմանելով, գրելով՝ կարո՞ղ ես ապրել. ասում են կյանքը շատ սուղ է Մոսկվայում և հեշտ է ապրել Торгсин-ի բօներ¹ ունեցողների համար: Լսեցի՞ր, որ Ա. Ահարոնյանը (9) այս 4 ամիս է, որ անդամալույծ է ընկել՝ ո՛չ ապրում է, ո՛չ մեռնում: Գրեթե անգիտակ, անզգա, անլեզու: Սարսափելի է: Իսկ Վարդանյանը մի երկու ամիս առաջ կաթվածահար եղավ, մեռավ: Դաշնակցությունը հոգեվարքի մեջ է, բարոյապես, նյութապես՝ սնանկ: Լավ չեն պատկերացնում, թե ինչ է կատարվում Երևանում, առաջ գնու՞մ է Թամանյանի թատրոնի (10) շենքը, Աղստևի երկաթուղին², կաուչուկի ֆաբրիկան: Սրտի անհուն ցավով կարողում են Սևանը դատարկելու խոլական, խենթ ծրագիրը՝ արժե՞ մի քանի տասնյակ հազար հեկտար հողի համար Հայաստանի ջրամբարը ցամաքեցնել: Կամ ավելորդ էլեկտրական ուժ ստանալու համար, որ մեզ պետք չէ, պիտի վաճառվի: Շատ մռայլ են և տխուր այս հարցերի առաջ: Միիթարականն այն է, որ 50 տարի պիտի քաշե Սևանի հոգեվարքը.... Արաքսը հոսում է, ջրերը առատ, բայց չեն կարող թուրքին համոզել, որ թույլ տա ջուր վերցնելու, և Սևանն են չորացնում: Եկ և դիմացիր:

Է՛հ, բավական գրեցի:

Շատ բարևներ՝ մերոնցից:

Ձերն բարևներ՝ հարգելի տիկնոջդ:

Համբույրներով՝

Բ. Ավետիսյան

Հասցես Փարիզն է: Շաբաթը մի անգամ գնում են Փարիզ, ժամ հեռու է:

¹ Ֆրանս.՝ արտարժույթ:

² Աղստևի ձորով է անցնում Իջևան-Յրազդան երկաթուղու 70 կմ-անոց հատվածը:

Արտատպվում է «Պատմաբանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. ՀՕԿ պարբերականը 1926 թ-ից սկսել է հրատարակվել Կահիրեում, 1928-ին՝ Երևանում, 1933-1935 թթ.՝ Փարիզում:
2. Խոսքը «Поэзия Армении» ժողովածուի Բ հատորի մասին է, որն այդպես էլ լույս չտեսավ:
3. «Ռավեննայում» ժողովածուն լույս է տեսել 1926 թ.:
4. Նկատի ունի «Поэзия Армении» ժողովածուն:
5. Արևմտահայ գրող, գրականագետ, հրապարակախոս, թարգմանիչ ու հասարակական գործիչ, «Ամսհիտ» հանդեսի երկարամյա խմբագիր Արշակ Չապանյանը (1872-1954) երկար տարիներ զբաղվել է Նահապետ Քուչակի գրական ժառանգությամբ և Փարիզում, 1902 թ. տպագրել է Նահապետ Քուչակի դիվանը, «Հատընտիր էջեր Քուչակի տաղարանեն» և այլ գործեր:
6. Խոսքը Հակոբ (Յակով) Խաչատրյանցի (1884-1960)՝ Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպի ռուսերեն թարգմանության մասին է (1939):
7. Չարենցի «Գիրք ճանապարհի» ժողովածուն լույս է տեսել 1934 թ.-ին՝ Հակոբ Կոջոյանի (1883-1959) ձևավորմամբ: 1933 թ.-ին արգելվել է գրքի պատրաստի տպաքանակը և վերահրատարակվել փոփոխություններով՝ 1934 թ.-ին: Լիարժեք տպագրվել է Չարենցի 100-ամյակի առթիվ՝ Հրանտ Մաթևոսյանի առաջաբանով:
8. Հրապարակախոս, պատմաբան, հասարակական գործիչ Դավիթ Անանուն (Տեր-Դանիելյան) (1879-1943):
9. Խոսքը գրող, հրապարակախոս, դաշնակցական գործիչ Ավետիս Ահարոնյանի (1866-1948) մասին է:
10. Նկատի ունի Երևանում Ալեքսանդր Թամանյանի (1878-1936) նախագծով կառուցվող Ալ. Սպենդիարյանի անվան Օպերայի և բալետի թատրոնի (1926-1939) շենքը, որը 1937 թ. Փարիզի համաշխարհային ցուցահանդեսում արժանացել է ոսկե մեդալի: Ավ. Իսահակյանը Թամանյանի մահվան կապակցությամբ, Փարիզում, 1936 թ., գրեց «Անզուգական Թամանյանի հիշատակին» հոդվածը:

Սիրելի՛ Կարեն

Քո մամակին վաղուց եմ պատասխանել և, միևնույն ժամանակ, սպասում եմ շուտուց քո խոստացած նոր մի գրվածքը: Առաջին ուղարկածդ, որ հետո գրեցիր՝ չտպեմ, պահում եմ, իսկ նորը չեկավ ու չեկավ: Թերևս մամակս ձեռք չի հասել. հնարավոր է, կամ տրամադրություն չունես գրելու:

Հասցեդ կորցրել եմ, այսինքն՝ մամակդ թղթերիս մեջ սուզվել է, ուստի ընկ. Ս. Սուքիասյանի (1) հասցեով գրում եմ այս երկտողը:

Այստեղ ստացանք «Գուլիվերի ճանապարհորդությունը» (2), թարգմանածդ դեռ չեմ կարդացել. մի քիչ թերթեցի, երևի մի օր կկարդամ՝ մանկությունս վերապրելու համար: Խնամքով տպագրություն է: Ուրիշ ի՞նչ ես անում հիմա, ի՞նչ գրական գործեր ունես՝ թարգմանական և ինքնուրույն: Ի՞նչ եղավ «Поэзия Армении» գրքի հրատարակությունը, մախկին մամակիս մեջ դրա մասին էի գրել, որովհետև հարց եք տվել ինձ: Ես էլ ասում եմ՝ արեք՝ ինչ ուզում եք, ինձ բնավ չի հետաքրքրում: Երևի մտերիմ լուրեր կունենաս Երևանից, մեր ընկերների կյանքից, գրիր՝ տեսնենք:

Այսօր արտասահմանի լրագրերում Կարսից հեռագիր կար, որ թուրքական զիտական մի հանձնաժողով զիտական աշխատանք է անում Անին ուսումնասիրելու (sic)¹:

Ականջը կանչե պրոֆ<եսոր> Մառի (3): Աշխարհը լավ է հասկանում թուրք ուսումնասիրությունները. պեղումներն այնպես խորունկ պիտի կատարեն, որ քար քարի վրա չմնա:

Այսպիսի ուսումնասիրություններն արդեն նրանք կատարել են Մրեն, Տեկոր, Ադրամար, ս. Կարապետ, որ ապագա ուսումնասիրողների համար այլևս նյութ չի մնացել:

Լավ կլինի, որ պրոֆ. Մառին իմացնես այս հետաքրքիր երևույթը:

Բան չունիմ այլևս գրելու և ոչ էլ՝ տրամադրություն: Ջերմ բարևներ՝ տիկնոջդ, երեխաներիդ, Աշոտ Հովհաննիսյանին և քեզ:

Նամակիդ սպասելով մնամ՝

Ավետ. Բասիակյան

¹ Sic, լատիներեն, նշանակում է այսպես, այսպիսով, հենց այսպես:

Արտատպվում է «Պատմաքանասիրական հանդես»-ից, 1973, № 2:

1. Խոսքը գրականագետ, թարգմանիչ, տերյանագետ, մոսկվաբնակ Սաքո Սուքիասյանի (1896-1965) մասին է:
2. Ջոնաթան Սվիֆթի «Գուլիվերի ճանապարհորդությունը» գիրքը՝ Կարեն Միքայելյանի թարգմանությամբ, Ակսել Բակունցի խմբագրությամբ, Հակոբ Կոջոյանի նկարազարդումներով, լույս է տեսել 1934 թ., Պետական հրատարակչության կողմից:
3. Մառ Նիկողայոս (1864-1934), հայագետ, լեզվաբան, հնագետ, Ամիի պեղումների խմբի ղեկավար:

Մեծարգո՝ բարեկամ Պ. Տոնապետյան (1)

Շատ ներողություն եմ խնդրում, որ նամակս այսպես ուշացրի: Վերջերս չափազանց խանգարված էի: Օրինակի համար՝ երեկ, ամբողջ օրը տանը մնացի՝ նամակներ գրելու համար, բայց չկարողացա մի տող գրել, անընդ-հատ մոտոս բարեկամներ մտան ու ելան:

Երեկ երեկո մեկնեցա՛վ Ալազանը (2), և այսօր, վերջապես, ազատ եմ:

Շնորհակալությամբ ստացանք ձեզնից թեյը: Շատ լավ թեյ է և առատ. խորապես շնորհակալ է տիկինս: Ուրիշ թեյերի հետ խառնելով՝ պատվա-կան բուրմունք ստացվեց:

Ձեր ուղարկած գրքերի (3) երկրորդ մասի նկատմամբ Ալազանը ոչ մի տեղեկություն չունի: Առաջին առաքումի մասին, որի բացման և դասավոր-ման համար կազմված հանձնախմբի անդամ է եղել ինքը, շատ մեծ հիացու-մով էր խոսում, բոլոր գրասերներն էլ ուրախացել են և հիացել:

Հիմա նոթեր առավ, որ հարց ու փորձ անի գրքերի ստացած լինելու մա-սին և գրի ինձ, և մույնպես Ձեզ իմաց տան: Պատճառ չկա, որ ստացած չլի-նի, անհանգստանալու տեղիք չալիտի ունենաք:

Մեծարգո՝ բարեկամ, կարծում եմ, որ Փարիզում խոսած մեր նյութի մա-սին՝ գրի առնել Ձեր հուշերը, մոռացած չեք լինի և կամաց-կամաց կիրակա-նացնեք: Եթե օրը մի կամ երկու էջ գրեք, մի տարի հետո կունենաք 5-600 էջանոց արժեքավոր մի գործ՝ մեր նոր հասարակությանը ծանոթացնելու հա-մար Տիգրանակերտի կյանքը, ժամանակի մտայնությունը, Ձեր պատանե-կությունը, Ձեր բանտերը, աքսորը, փախուստը (Գևորգյան ճեմարանի այն ժամանակի կյանքը, Էջմիածինը, կովկասահայերի մտային վիճակը, հուզող հոգեկան հարցերը և այլն, և այլն) և Հայկական չարաբաստիկ հարցի փուլե-րը: Արդ, գոտեպնդվեցեք և գործի անցեք: Պատմությունն այդպիսի հուշերի վրա է հիմնված և, մանավանդ, երբ վավերական տվյալներից է բխում: Ես շատ եմ սիրում հուշեր կարդալ, երբ նրանք գրված են լինում պարզ, անկեղծ կերպով՝ համեստ, խոհուն և փորձված անձերի կողմից:

Ձերմագին բարևներ՝ կնոջս և իմ կողմից:

Ձեր անկեղծ՝ Ավերիք Բասահյան

Արտատպվում է «Անդաստան» գրականության և արվեստի հանդեսից, 1969, № 18:

1. Տոնապետյան Պետրոս (1803-1978), սփյուռքահայ մշակութային գործիչ, թարգմանիչ: Մի շարք աշխատությունների հեղինակ է, այդ թվում՝ Պետրոս Աղամյանի կենսագրության (1888, Կ. Պոլիս):
2. Ալազան Վահրամ (1903-1956), խորհրդահայ գրող, 1933-1936 թթ. Հայաստանի գրողների միության վարչության առաջին քարտուղար: Որպես ԽՍՀՄ պատգամավոր՝ մասնակցել է Փարիզում կայացած մշակույթի պաշտպանության միջազգային առաջին կոնգրեսին: Այդ օրերին էլ Ալազանն այցելել է Ավ. Իսահակյանին:
3. Խոսքը Պ. Տոնապետյանի կողմից Ալ. Մյասնիկյանի անվան հանրային գրադարան ուղարկվելիք գրքերի մասին է:

Շա՛տ սիրելի Սարգիս Ալթունյան (1)

Ձեր սիրալիր նամակը ստացել եմ իր ժամանակին: Ամենից առաջ՝ հազար ներողություն՝ այսքան ուշ պատասխանելու համար: Միշտ սեղանի վրա է Ձեր նամակը, և վարանում էի որոշակի մի բան պատասխանել...

Սիրելի ընկեր, գրում եք իմ հոբելյանի (2) մասին: Անկեղծորեն խոստովանած՝ ամենից քիչ ինձ է հետաքրքրում այդ հոբելյանը: Փարիզ էլ որոշել են տոնելու, բայց ես դիմադրում եմ: Կյանքիս մեջ ես ոչ մի վայրկյան չեմ կորցրած ինձ ռեկլամ անելու, փառք գտնելու, ծափ շահելու: Սկզբունքով հակառակ եմ անհատի շուրջ ամեն խանդավառ ցույցի ու գովքի: Մանավանդ՝ իմ ներկայությանը: Իմ բացակա եղած վայրում ինչ ուզում են, թող անեն: «Թող ինձ ծեծեն այնտեղ, ուր ես չկամ», - ասում է հին առածը: Իմ հավանությունը բացասական է, սիրելի՛ ընկեր: Եթե Դուք Ձեր շրջանում համեստ կերպով տոնեք իմ գրական գործունեությունը՝ իմ լավի մասին խոսելով, այն լավ, պայծառ բանի մասին, որ ես իմ կարողության չափով տվել եմ իմ պաշտելի հայ ժողովրդին և նրա գեղարվեստական խոսքին, ձեր գործն է (3), որ չեմ կարող խանգարել և իրավունք չունեմ: Ինչպես չէի կարող խանգարել Հայաստանում, Վրաստանում՝ տոնելին իմ տարեդարձը: Շատ եմ խնդրում իմ թանկագին հայրենակիցներին, որ չվիրավորվեն իմ այս տեսակ վարմունքի համար:

Սիրելի՛ Ալթունյան, «Հաճըն»-ը (4) սիրով կարդացի, տակավին մնում է մի բանի հոդված: Սրտառուչ էջեր կան: Մի տեսակ, փոքր հայագիտական է եղերաբախ Հաճընի կյանքի, ճակատագրի, նրա ոգորումների: Որքան հուզիչ վերապրումներ պիտի տան նրանց, որոնք ապրել են Հաճընում, որոնք անունով գիտեն Հաճընի նվիրական մամիկներին, նրա հինավուրց քաջ ժողովրդին...

Ձերմագին բարևներով՝ միշտ ձեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ: Տպագրվել է «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթում, 1974, № 2:

1. Սարգիս Ալթունյան, Մարտելում բնակվող մշակութային հայ գործիչ, հրապարակախոս:
2. Ալթունյանի համագործակցությամբ՝ կազմվել է Իսահակյանի ծննդյան 60-ամյակը նախապատրաստող հանձնաժողով: Այդ առիթով՝ Ալթունյանը հատուկ նամակով դիմել է Իսահակյանին՝ ստանալու նրա համաձայնությունը:
3. 1936 թ. հունիսի 29-ին մեծ շուքով նշվում է Վարպետի ծննդյան 60-ամյակը՝ նրա ներկայությամբ:
4. Ս. Ալթունյանը Մարտելում, Մուրադ Պոյաճյանի հետ, հիմնում է «Հաճըն» ամսագիրը, որը լույս է տեսել ինը տարի:

Սիրելի Զարյան (1)

Նամակդ վաղուց ստացել եմ: Պատասխանը կհետաձգեի, որովհետև որոշմունք չէի կայացրել: Հիմա որոշ է՝ վճռել եմ աշնանը Հայաստան դառնալ (2): Ներկա սովետական> կառավարությունը շա՛տ լավ ուժերից է կազմված՝ նույնքան հայրենասեր, որքան դժգոհակց>ականները, և ավելի պատրաստված, ավելի խելոք: Գրեթե բոլորին ճանաչում եմ և մի քանիսի հետ ընկեր եմ մտերիմ:

Ուրեմն, այլևս կարիք չկա քեզ մոտ գալու, քանի որ դու էլ մտադիր ես մեկնելու (3): Ամառը հոս չեմ անցկացնի, մտադիր եմ գյուղ գնալ այս երկու օրս: Շնորհակալ եմ հոգացողությանդ համար: Ձերմաջերմ բարևներ իմ և կնոջս կողմից՝ հարգելի տիկնոջդ և քեզ և երեխաներիդ:

Քն՝ Ավետիք Իսահակյան

Գյուղից քեզ կգրեմ:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կոստան Զարյանի ֆոնդ, № 38:

1. Կոստան Զարյան (1885-1969), գրող, արվեստաբան:
2. Իսահակյանը 1936-ին բռնում է տունդարձի ճամփան: Մինչև անձնագիր ստանալը՝ 1936 թ. սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, մնում է Վենետիկում: Հայաստան է հասնում նույն թվականի դեկտեմբերին:
3. Կ. Զարյանը Հայաստան է մեկնել 1922 թ.՝ Կ. Պոլսից, և Երևանի պետական համալսարանում դասավանդել ֆրանսիական գրականություն, ապա 1925-ին նորից մեկնել արտասահման՝ Փարիզ, ապա Վենետիկ: Այդ տարիներին է գրել «Տատրագոմի հարսը» պոեմը և այլ գործեր: 1963 թ. վերջնականապես տեղափոխվել է Հայաստան:

7 սեպտեմբեր, 1936, Վենետիկ

Մեծարգո՝ պ. Վահան Մալեգյան

Ավելի քան մի ամիս է՝ Վենետիկ եմ, տակավին չեմ կարողացել ճամփա ընկնել դեպի Երևան: Վենետիկի վրայով մեկնելու պատճառն այն էր, որ մեծ քանակ գրքեր ունեի այստեղ, պիտի լեցնեի սնդուկների մեջ և ուղարկեի Երևան՝ պետական գրադարանին նվեր: Նաև ունեի շատ ձեռագրեր և տան իրեր (Վենետիկում 5-6 տարի ենք ապրել):

Փարիզից մեկնելիս նորից արթնացել էր ստամոքսիս հին հիվանդությունը, և Վենետիկում առաջին օրերը շատ տառապեցա: Այստեղ ունենք նշանավոր հայ բժիշկ՝ Հ.Պարտիզյանը (1), վաղեմի բարեկամ, որ սկսեց դարմանել ինձ էլեկտրականությամբ ու ռադիոակտիվ ձևով. մոտ մի ամիս է դարմանվում եմ և մի շաբաթ ևս պիտի տևե: Ինձ լավ եմ գգում, և ցավերս անցել են:

Գրադարանս կարգի բերեցի, բայց տակավին արտոնագիր չեմ ստացած միության առևտրական վարչությունից: Այդ հոգը հանձն առավ մեր սիրելի բարեկամ Հայկ Պերպերյանը (2): Նրան մամակ գրած եմ 13 օրից ի վեր, բայց պատասխան չունեմ: Հետո մխրճված եմ ուրիշ դժվարությունների մեջ. ուղղակի Բաթում գնացող նավ չկա, պիտի հանգույցե հանգույց գնանք՝ Վենետիկից՝ Աթենք, հետո ուրիշ նավ՝ դեպի Կ.Պոլիս, այնտեղից էլ՝ Օդեսա, հետո Բաթում: Եվ այդ բոլոր դժվարությունների վրա՝ նավային ընկերությունը տոմսերը վաճառում է օտարներին օտար դեկզով¹ (ֆրանկ, դոլար, ստեռլինգ), իտալական լիրա չի ընդունում, և իմ դրամներն իտալական են, և ոչ մի բանկ չի փոխանակում: Բացի այդ՝ նավերը մեկնում են Աթենք, Կ.Պոլիս՝ շաբաթը մի անգամ, և լեցված են ուղևորներով. առաջ պիտի գրվել, հերթի սպասել: Ես կարծում էի, թե օգոստոսի վերջերը կմեկնեի և կենսաթոշակիս օգոստոսի ամսականը գանձեցի բարեգործական միությունից, հիմա ստիպված եմ խնդրելու Չեզ, որ բարի լինեք սեպտեմբերի ամսականս 100 դոլար ուղարկելու ինձ: Սիայն կխնդրեի, որ դրամը տեղափոխեիք հեռագրով, Փարիզի Banca Francese et Italiana per America de sud: Թերևս հարկ է ասել, որ ես քանի դեռ ճամփու վրա եմ, Դուք կարող եք և արգելք չկա կենսաթոշակս վճարելու: Ես ստույգ գիտեմ, որ Երևանը մինչև իմ տուն հասնելը չի կարող կարգադրություն անել դադարեցնելու ամսականներիս վճարումը: Խորին հարգանքներով ու ջերմ բարևներով Չեր անկեղծ՝

Ավետիք Բասիակյան

¹ Devise, ֆրանս., արտարժույթ:

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1989 թ., № 47:

1. Խոսքը 1905 թ.-ին Թուրինի (Իտալիա) համալսարանի շրջանավարտ, Վենետիկում հայտնի բժիշկ (թերապևտ), պրոֆեսոր Հարություն Պարտիզյանի մասին է:
2. Խոսքը հայագետ-արևելագետ, «Revue des etudes arm niennes» հանդեսի քարտուղար Հայկ Պերպերյանի մասին է:

Սիրելի՛ Հայկ Պերպերյան (1)

Օգոստոսի 27-ին Ձեզ նամակ գրեցի՝ գրադարանիս տեղափոխման արտոնագիր (licence) ստանալու համար, բայց դեռ Ձեզնից պատասխան չունեմ։ Ենթադրում եմ, որ բացակա եք Փարիզից։

Ավելորդ չեմ համարում կրկնել, որ գրադարանս կազմված է 8 արկղերից, բոլորը միասին կկշռեն 530 կիլո, բայց թուղթերի, կապերի ավելացումով՝ 550 կիլո։ Տեղափոխության և ապահովագրական ծախսերով միասին՝ 500 ֆրանկից ավելի, երևի։ Արտոնագիրը պիտի ստացվի Բաթումի վրա, Հայաստանի Սովնարկոմից, նվեր պետական՝ գրադարանին՝ Բարեգործականի կողմից։ Երկու օրինակ արտոնագիր, մեկը՝ ուղարկելու Բաթում՝ մաքսատան վրա, մյուսը՝ Երևան՝ գրադարանին, գրադարանի վարիչ Ա. Մարտիկյանին։

Ստամբուլիս դարձանումը դեռ շարունակվում է, մի 8 անգամ էլ պետք է լինի, մինչև սեպտեմբերի 15-ը։

Մեկնելս կախված է այդ արտոնագրից (2)։ Հետո՝ նավերը մեկնում են շաբաթը մեկ անգամ, և վաղօրոք պետք է գրվել, հերթի սպասել։ Բաթումի հետ ուղղակի կապ չկա, պիտի մի քանի տեղ փոխենք նավերը։

Այս բոլոր դժվարությունների վրա ավելացավ և մի ուրիշը. նավային ընկերություններն օտարներից միայն օտար դևիզով են տոմսեր վճարում։ Մենք օտար դևիզ չունենք, ունեցածներս լիրա են և չի ընդունվում։

Այս բոլորն ի նկատի ունենալով՝ գրեցի պ. Վ. Մալեգյանին (3), որ բարի լինի սեպտեմբերի ամսականս ուղարկելու ինձ **հեռագրով**¹ և այն պայմանով, որ ինձ այստեղ ֆրանսիական՝ ֆրանկ վճարեն։

Հետևյալ բանկը՝ Banca Francese et Italiana per America de sud, որը կապ ունի Banca commerciale Italiana: Այդ բանկը Փարիզի Մեծ օպերայի մոտ է գտնվում։ Եթե ուղարկեք ամսականս, որը կասկած չունեն (որովհետև քանի դեռ ճամփու վրա եմ, Երևանից կարգադրություն չի լինի, ստույգ գիտեմ, որ դադարեցնեք վճարումներն ինձ), գրադարանիս տեղափոխման ծախսերը կհոգամ այդ գումարից։ Խնդրում եմ փութացնես արտոնագրի ստացումը, իմացնես ինձ իսկույն և պ. Վ. Մալեգյանին մույնպես պարզես կացությունս։

Սիրով և բարևներով՝

քո՝ Ավետիք Բասիակյան

¹ Ընդգծումն Իսահակյանինն է։

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Պետական կենտրոնական արխիվ, Հայկ Բերբերյանի ֆոնդ, № 508, առաջին ցուցակ:

1. Հայկ Պերպերյան (1887- 1978), հայագետ-արևելագետ, ֆրանսահայ լրագրող և հրապարակախոս, 1917 թվականներից աշխատակցել է Ալեքսանդրիայի, Պոլսի, Փարիզի հայ պարբերականներին:
2. Ավ. Իսահակյանը, հանգամանքների բերումով, 1936 թ. հայրենիք էր վերադառնում իր նախագծածից տարբեր երթուղով (ոչ թե Վենետիկ-Բեռլին-Մոսկվա), այդ պատճառով էլ նույնքի արտոնագիրն ուշանում էր:
3. Վահան Մալեզյան (1872-1866), ֆրանսահայ գրող, թարգմանիչ, հասարակական գործիչ, Փարիզի Հայ բարեգործական միության տնօրեն: Նրա ձեռագրերի հարուստ հավաքածուն Ե. Չարենցի անվան Գրականության և արվեստի թանգարանում է:

15 սեպտեմբերի, 1936, Վենետիկ

Սիրելի՛ Հայկ Պերպերյան

Շնորհակալությամբ ստացա մամակդ և արտոնագիրը: Նորից շնորհակալություն:

Հիմա էլ զբաղված եմ իտալական կառավարությունից արտոնություն ստանալու՝ երկրից դուրս ապրանք ուղարկելու համար: Դա սանկցիոնների կոնտր սանկցիոն է. մի երկու օր էլ այդ կքաշե:

Չկարողացանք երեկվա մեկնող նավով գնալ, որովհետև թե՛ դարմանումս է շարունակվում (թերևս մի 8 օր էլ) և թե՛ գրքերի ու իրերի պատմությունը և թե՛ օտար դևիզի հարցը: Հաջորդ նավը կմեկնի սեպտեմբերի 23-ին, տոմսերը վաճառված են, տոմսեր կարելի է գտնել միայն սեպտեմբերի> 30-ի նավին:

Շատ տառապեցի թե՛ հիվանդությանս պատճառով, թե՛ գրքերի ու գույքերի և թե՛ այդ տոմսերի, դևիզների, արտոնագրերի. և գիտցիր, որ նավերն ուղիղ Բաթում չեն գնում, այսինքն՝ ուղղակի, այլ նավից նավ պիտի փոխվենք՝ Աթենք, Կ.Պոլիս, Կոնստանդա...

Լավագույն բանն այն եղավ այս տառապանքներիս մեջ, որ հիվանդությունս անցավ, և մեկ էլ՝ Պարթենոնը (1) պիտի տեսնեմ զոնե մի անգամ:

Սիրելի՛ Հայկ, երկրորդ մամակիս մեջ գրել էի, որ սեպտեմբերի> ամսականս ուղարկեիք: Պատվիրած մամակ էլ մույն իմաստով գրել էի պ.Վ. Մալեգյանին, որ, ինչպես գրում եք, բացակա է: Եթե վերադարձել է, կխընդրեի արագացնեիք առաքումը: Եթե ինչ-ինչ նկատառումներով կոժվարանան վճարել ամսաթոշակս, խնդրում եմ, հեռագրեք Երևան, հայտնեցեք կառավարությանը, որ Իսահակյանը խնդրում է սեպտեմբերի ամսականը (2) Վենետիկից, ճամբու վրայից: Չարժե, իհարկե, սարուճոր ընկնել. խնդիրը շատ պարզ է: Գրքերի առաքումը, հարակից ծախսերը և ակամայից իմ դեգերելը Վենետիկի շատ ներգործեց իմ նիհար միջոցների վրա: Կխնդրեի շուտով մի երկտողով իմաց տալ ինձ: Ջերմագին բարևներով՝ Չեր՝

Ավերիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Պետական կենտրոնական արխիվ, Հայկ Բերբերյանի ֆոնդ, № 508, առաջին ցուցակ:

1. Պարթենոն, Աթենքի գլխավոր տաճարը՝ նվիրված քաղաքի պահապան Աթենաս Պալլասին: Կառուցվել է մ.թ.ա. 447-432 թթ.:
2. Արտասահմանում բնակվող մի շարք հայ գրողներ (Շիրվանզադե, Զ. Եսայան), այդ թվում՝ Ավ. Իսահակյանը, Հայաստանի կառավարությունից թոշակ էին ստանում:

Մեծարգո՝ պ. Վ. Մալեգյանին (1)

Հարգելի՛ բարեկամ

Շնորհակալությամբ ստացա Ձեր ուղարկած սեպտեմբերի թոշակս՝ 1500 ֆրանկ։ Ներփակ ուղարկում եմ ստացագիրը։ Թույլ եմ տալիս ինձ անդրադառնալու Ձեր հետևյալ նախադասության վրա. «Թեև Երևանեն մեզի հրահանգված չէ այդ վճարումը շարունակելու»։ Բնականաբար, քանի ես Եվրոպայում եմ, Երևանից ոչ մի հրահանգ կարող է լինել կենսաթոշակի շարունակելու կամ դադարեցնելու համար։ Երևանի համար միանգամայն միևնույն է, թե ես թոշակ ստանում եմ Փարիզում, Վենետիկում թե Երևանում։ Ուղևորության ընթացքին հազարումեկ անակնկալներ կարող են պատահել, և ես չպիտի ստիպված լինեմ քաղցած մնալ կամ պարտքեր անել, որ նորեն Երևանը պիտի վճարե։ Երևանից ինձ կանչած չեն, ես եմ ինքնաբերաբար, իմ կամքով վերադառնում և, հետևապես, ինձնից է կախված մեկնման ժամանակը։ Այս իրողությունը պատիվ ունիմ հայտնելու Ձեզ, որ ավելորդ մտահոգության չմատնվեք։

Առողջությունս բավական լավ է, դարմանումը շարունակվում է։ Եթե անակնկալներ չպատահեն, և նավն իր խոստումը կատարե՝ մեզ համար տոմսեր վերապահելու մեջ, սեպտեմբերի 30-ին կմեկնենք դեպի Աթենք, այնտեղից էլ նավ առնելու՝ դեպի Կ.Պոլիս, Օդեսա։

Ամբողջ միության մեջ փոթորկվող իրադարձությունների մասին որոշ բան չեմ կարող ասել։ Լուրերը շատ հակասական են և իրար ջնջող։ Մինչև հիմա չեմ ըմբռնել իրերի իմաստը։ Երկու կողմն էլ իրար մեղադրում են մացիոնալիզմի և հակահեղափոխականության մեջ (2)։ Երևանում, մասնավորապես, պայքարը շատ տգեղ ձև է ստացել։ Թվում է ինձ՝ անհատական վրեժխնդրությունը մեծ դեր է խաղում, մանավանդ գրական գործիչների մեջ, ուր անտաղանդ մարդիկ ստոր միջոցներով հարվածում են տաղանդավորների։ Ցավալի է շատ, որ համերաշխություն չկա հայերիս մեջ, մի պատմական ունակություն, որից չարաչար տուժել ենք։ Հույս ունեմ, որ շուտով կիրքը տեղի տա զգաստության, կյանքը մտնի իր հունի մեջ, խաղաղվի հուզված երկիրը, և ստեղծագործ աշխատանքը շարունակվի։

Ձեզ անկեղծ հարգանքով՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1989, № 47։

1. Վահան Մալեգյան (1871-1966), ֆրանսահայ գրող, թարգմանիչ, հասարակական գործիչ, Փարիզի Հայ բարեգործական միության նախագահ։
2. Հայաստանում զանգվածային բռնությունների ալիք բարձրացավ 1936 թ.։ ԽՍՀՄ կենտրոնական իշխանությունները Հայաստանի ղեկավարությանը, մասնավորապես՝ Աղասի Խանջյանին և Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին շինծու մեղադրանքներ էին ներկայացրել։ Հայաստանում անվստահության, մատնությունների մթնոլորտ էր։

Սիրելի՛ Հայկ

Ստացել եմ նամակներդ և խորապես շնորհակալ եմ քո իսկական բարեկամական վերաբերմունքի համար: Չեմ մոռանա:

Բաղձանք ես հայտնում, որ ինչքան հնարավոր է՝ ուշ գնամ երկիր և զգույշ լինեմ (1): Վերջինը հասկանում եմ. բնական է, որ մարդ շրջահայաց ու զգույշ պետք է լինի՝ գործի իսկ հաջողության համար: Զգուշությունն անբարոյական երևույթ չէ. ծագում է, արդյունք է փորձառության և խելքի, բայց ուշ գնալու համաձայն չեմ: Շատ եմ ցավում, որ, հակառակ իմ կամքիս, այդպես եղավ: Իմ ուշացման ամեն մի ժամը պատճառաբանված է, և խղճմտանքի ընդդեմ քայլ չեմ արած: Լուրջ հիվանդ էի, և պրոֆ. Պարտիզյանը փրկեց ինձ: Եթե ուշացներ դարմանումը, ծանր կացության պիտի մատնվեի՝ ստամոքսի դժվարին հիվանդության. հարկ պիտի լիներ վիրաբուժական գործողության, բարդությունների. և՛ Երևանում... 3-4 տարի է տառապում էի, և՛ Փարիզում չէին հասկանում:

Ես կուզեի վաղուց Երևան լինել, քերսս պիտի գայի և անվախորեն:

Երբեք չեմ վախեցել՝ կկատարեի իմ քաղաքացիական պարտքը հայրենիքիս հանդեպ: Այժմ էլ երբ հասնեմ և հարկ եղավ՝ չեմ ընկրկի:

Համոզված եղիր՝ ինչ որ անեմ Հայաստանում, արած կլինեմ արիությանմբ, բարոյականությամբ, խնամքով, միմիայն հայրենիքի գերագույն շահերի համար:

Սիրելի՛ Հայկ, վերջապես, հիմա ամեն ինչ պատրաստ է, առողջությունս լավ է: Սեպտեմբերի 30-ին նավ կառնենք դեպի Աթենք, այնտեղից էլ՝ Կ.Պոլիս, Բաթում: Հոկտեմբերի վերջերին կլինենք Երևանում:

Ապապրանքդ կկատարեմ. ինչ որ ասել ես, նոթագրել եմ: Երևանից կգրեմ քեզ:

Սի շաբաթ առաջ, երբ ստացա 1500 ֆր., գրեցի պ. Վ. Մալեգյանին: Եթե այդ նամակս ձեռքդ անցավ, կտեսնեիր, թե ինչպիսի՝ քաղաքավարությամբ հասկացրել եմ պայրոն վարիչին, որ ավելորդ մտահոգության մատնվելու տեղիք չունեիր, որովհետև ես իմ իրավունքն էի, որ խնդրում էի: Երևանը ինձ չի կանչել, ես եմ գնում իմ կամքով և երբ կուզենամ, այն օրը կմեկնեմ և որտեղից էլ որ ուզենամ... Վերջապես: Հանցավորը ես եմ, որ իմ պահանջին այնպիսի ձև էի տվել, որպես թե շնորհ է, որ կխնդրեմ պ. վարիչից: Հոգեբանություն, նրբություն չհասկացող մարդիկ եմ:

Նորից շնորհակալություն:
Ձերմագին բարևներով՝
Մնամ սրտով քո՝

Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Պետական կենտրոնական արխիվ, Հայկ Պերպերյան ֆոնդ, № 508, առաջին ցուցակ:

1. Նկատի ունի ստալինյան բռնաճնշումների ժամանակաշրջանը: Հենց այդ ժամանակ, 1936 թ.-ի սեպտեմբերի 24-ից է. Չարենցը տնային կալանքի է ենթարկվում, 1937 թ.-ի հուլիսի 26-ին տրվում է նրա ձերբակալման հրամանը: Նույն թվականի նոյեմբերի 27-ին, բանտում, մահանում է Չարենցը: Մինչ Իսահակյանը գրում էր այս նամակը, 1936 թ.-ի օգոստոսին, իր գրչակից այլ ընկերների հետ, ձերբակալվել էր նաև Ա. Բակունցը: 1937 թ.-ի հուլիսի 7-ին նա դատապարտվում է զնդակահարության:

3 հոկտեմբերի, 1936, Վենետիկ

Սիրելի՛ Հայկ Պերպերյան

Պիտի զարմանաք, անշուշտ, որ տակավին Վենետիկում եմ:

Ամեն բան պատրաստ էր՝ նավը, գույքերը՝ հանձնված... Բայց Միլանի կոնսուլատի անփութության պատճառով ստիպված եղանք մի շաբաթ հետաձգել մեկնումը. կմեկնենք 7 հոկտեմբերի: Կարծում եմ, որ այլևս արգելքներ չեն ծագի: Արդ, եթե Երևանից մի որևէ կարգադրություն ստացած լինեք ինձ համար, կխնդրեի հեռագրով ինձ իմաց տալ:

Ձերմագին բարևներով՝

Ջերմ. Ավ. Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Հայաստանի պետական կենտրոնական արխիվ, Հ. Պերպերյանի ֆոնդ, № 508, 1-ին ցուցակ:

1. 1936 թ. դեկտեմբերի 5-ին Ավ. Իսահակյանը հասնում է Երևան: Նրան դիմավորում են գրողներ Ստեփան Զորյանը, Ջապել Եսայանը, Նաիրի Զարյանը, Գևորգ Աբովը և ուրիշներ:

175. Լուիզա Ասլանյանին (1)

27 հոկտեմբերի, 1936, Արենք

Սիրելի՛ Լաա

Երկու շաբաթ է՝ Արենք եմ և բնավ ժամանակ չեմ գտնում մի երկու խոսք գրելու բարեկամներիս: Այնքան զբաղված եմ, այնքան բան կա տեսնելու մոտիկ ու հեռուն, և հայե՛ք, հայե՛ք... Մի շաբաթից հետո կմեկնեմ Հայաստան: Շատ ուշացա, շտապում եմ: Ջերմագին բարևներ՝ բոլորիդ:

Ավետիք Բասիսյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ԳԱԹ, Լասի ֆոնդ, № 47:

1. Լուիզա Ասլանյան, 1906-1945, գրող, հասարակական գործիչ: Կռվել է ֆրանսիական դիմադրության շարքերում և զոհվել Գերմանիայում, համակենտրոնացման ճամբարում:

Սիրելի՛ Հայկ Պերպերյան

Նամակս գրում եմ Ռումինիայի նախահանգստից, ուր մնալու եմք ամբողջ 30 ժամ: Հիմա այստեղ ձմեռ է, ձյուն ու ցուրտ և ծովը՝ փոթորկահույզ: Պարագաներն այնպես դասավորվեցին, որ ուշ աշնան հասավ հայրենիք գնալս:

Արդեն 13 օր է՝ ծովերի վրա եմք. սկսած Աթենքից՝ ուր ասես չեղանք՝ հունական կղզիներ, Ջմյունիա, Վոլո, Սալոնիկ, Ալեքսանդրապոլիս, Ստամբուլ, Վառնա, սրանից հետո էլ՝ Օդեսա, ապա Բաթում: Տակավին 6 գիշեր ունենք ծովի վրա անցկացնելու, ուրեմն՝ մի ամբողջ ողիսական:

Սիրելի՛ Հայկ, Վենետիկից չկարողացա Ձեզ նամակ գրել. այնքան զբաղված էի: Աթենքից մի պոստքարտ գրեցի 300 դոլարը գանձած լինելս իմացնելու համար, բայց չուզեցա երկար գրել, որովհետև Հունաստանում, դիկտատուրայի շնորհիվ, շատ խիստ գրաքննություն կա, գրաքննիչը հայ է (հայերենի համար) և դաշնակցական մեկը, որ ուղղակի չար ոգի է հանդիսացել ոչ դաշնակցական հայերի գլխին և լրտեսի դեր է կատարում. նամակների իմաստը խեղաթյուրում է, նամակների բովանդակությունը դաշնակցական շրջանների սեփականությունը դարձնում:

Ուզում էի գրել, քե պ. Վ. Մալեզյանի տված հեռագիրը՝ քե կարելի՞ է ամսաթոշակ վճարել, կառավարությունը տուն է տվել, կարգադրել միանվագ տալ 400 դոլար: Ես լուր չունեմ այդ մասին: Աթենք նամակ առա որդուցս, որ բացատրել էր եղելությունը: Եթե պ. Վ. Մալեզյանը հեռագրեր, այդ ամակընկալը տեղի չէր ունենա: Այստեղից ինչ մորալ ուզում է, թող հանե վարիչ-քարտուղարը: Ռուսն ասում է այդ առթիվ. «Չկա չարիք՝ առանց բարիքի»:

Սիրելի՛ ընկեր Հայկ, Աթենք մնացի չորս շաբաթ. առաջին օրերը շատ քափառեցի, շատ տեղ եղա, շատ բան տեսա: Ամբողջապես շրջապատված էի հայերով, ծանոթ-անծանոթ քեյասեղան կազմակերպեցին, բայց կառավարությունն արգելեց դաշնակցականների ցուցմունքների վրա, որպես քե ես համայնավար եմ և եկել եմ պրոպագանդայի: Հակառակի պես՝ այդ օրերը ՀՕԿ-ի ընդհանուր մասնաճյուղերի ժողով էր, ուր հավաքված էին Հունաստանից շատ ՀՕԿիստներ: Նույնիսկ արգելեցին հույն թերթերի մեջ իմ մասին գրել՝ գալուս և մեկնելուս մասին: Դաշնակցականները «Նոր օր» թերթով պարզապես լրտեսի գործեր են կատարում. ամոք:

Դժբախտաբար, քափառումներիս հետևանքով ծանր տեսակի հարբուխ (գրիպ) ունեցա, կոկորդի և քթի բորբոքում: Նույնիսկ վիրաբուժական քեթն գործողություն ունեցա, բայց լավ վերջացավ:

Գնում ենք մի թափառող, բեռներ ընդունող իտալական նավով (ուրիշ նավ չկա Բաթում գնացող): Ժամերս անցնում են ընթերցելով, գրելով և դիտելով: Եթե տարերքը ուզենա, հին խոսք է, եթե Աստված կամենա, դեկտեմբերի 1-ին կհասնենք Բաթում: Հայ<աստանի> կառավարությունն առանձին վագոն է ուղարկելու՝ մեզ, գրքերը և մեր իրերն ընդունելու: Որդիս և ուրիշները դիմավորելու են մեզ: Հաջորդ նամակը բախտ կունենամ Երևանից գրելու, որտեղից, հույս ունեմ, լավ բաներ հաղորդել Ձեզ:

Մնաս բարև, սիրելի՛ ընկեր Հայկ, հատկապես շատ և շատ շնորհակալ եմ քեզանից՝ քո լավ զգացումների համար, որ հայտ ես բերել իմ նկատմամբ միշտ:

Սիրով՝ քո անկեղծ՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Կենտրոնական պատմական արխիվ, Հայկ Պերպերյանի ֆոնդ, № 508, ցուցակ առաջին:

19 ապրիլի, 1937, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Աբով (1)

Շատ եմ ցավում, որ չեմ կարող ներկա լինել ժողովին (2): Գլուխս և մեջքս ցավում են: Չգիտեմ՝ մրսել եմ թե հոգնել: Համենայն դեպս՝ «Старость не радость»:¹

Ուզում եմ մի երկու խոսք ասել, ուստի գլխի ցավով բռնված՝ հապճեպ գրեցի այս: Ներողամիտ լինեն թող ընկեր ժողովականները:

Խնդրեմ՝ բարի լինես կարդալ ժողովի առաջ (3):

Ընկեր<ական> բարևներով՝

Ավ. Իսահակյան

Հ.Գ. Ներողություն, որ գրում եմ հակաաբեղյանական (4) ուղղագրությամբ: Ժամանակ չունեի նորով գրելու. դժվար է ինձ համար:

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ԳԱԹ, Գևորգ Աբովի ֆոնդ, № 45:

1. Գևորգ Աբով (Գևորգ Աբովյան) (1897-1965), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ, գրականագետ, ԽՍՀՄ Գրողների միության անդամ՝ 1934 թ.-ից:
2. 1937 թ. ապրիլի 17-21-ը Երևանում գումարվում է Հայաստանի սովետական գրողների ակտիվի ընդհանուր ժողով, ուր լսվում է Հայաստանի պրոլետարական գրողների ասոցիացիայի քարտուղար Գևորգ Աբովի զեկուցումը:
3. Վարպետի գրավոր խոսքը՝ ուղղված ժողովին, կարդում է Աբովը: Ելույթի բնագրերը պահվում են ԳԱԹ-ում, Աբովի արխիվում (№ 45): Վարպետի՝ ժողովին ուղղված խոսքը, մասնակի կրճատումներով, «Իմ ազատ ու ստեղծագործ ժողովրդի հետ» խորագրով, տպագրվել է «Խորհրդային Հայաստան» (1937, № 43), «Գրական թերթ» (1937, № 2), Լուս Անջելեսի «Նոր ուղի» (1937, № 43) պարբերականներում:
4. Մանուկ Աբեղյան (1865-1944), հայագետ, ՀՀ ԳԱԱ հիմնադիր անդամ: 1921 թ. Հայաստանի Լուսավորության ժողովրդական կոմիսարիատի հանձնարարությամբ՝ Մ.Աբեղյանը կարդացել է հատուկ զեկուցում հայոց լեզվի ուղղագրության ռեֆորմի մասին՝ ներկայացնելով իր առաջարկները, որոնք ընդունվել են կառավարության կողմից և մտել կիրառության մեջ: Ավ. Իսահակյանն այդ տարիներին, վարժված չլինելով նոր ուղղագրությանը, գրում էր դասական ուղղագրությամբ:

¹ Բառացի՝ «Ծերությունն ուրախություն չէ»:

Սիրելի՛ Ծիրազ

Ստացել եմ սրտագին նամակդ, ներիր, որ ուշ եմ պատասխանում: Այսօր-վաղն էի ձգում, վերջապես այսօր գրում և մի երկու օրից հետո Երևան եմ գնում, այնտեղ կհանդիպեմ փոստին:

Շատ ծույլ եմ նամակ գրելու մեջ, ներող եղիր:

Նախանձում եմ քեզ, որ թափառում ես սիրելի Արփաչայի ափերում, Ալագյազի հովիտներում, Ծիրակի երկնքի տակ, նախանձում եմ նաև, որ սիրո վիշտ ունես. դրանից ավելի լավ բան պիտի չունենա իսկական բանաստեղծը՝ սեր, վիշտ, բնություն, հայրենիք և գաղափարական մտաշխարհ: Այդ բոլորը դու ունես և վրան էլ ավելացավ մատաղ հասակ, նոր բխող աղբյուր. ուրեմն՝ ստեղծագործի՛ր, սավառնի՛ր, թռի՛ր:

Սևանում բավական լավ ժամանակ անցրի, թեև շատ խրժ-քրժ կար, շատ աղմկոտ երեխաներ, բայց նորեն գեշ չանցավ:

Չքնաղ ծովակ, հրաշալի երկինք, անհամար աղամանդային աստղեր, և այդ բոլորն իմս էր, կարող էի վայելել և վայելեցի:

Գրեցի մի փոքր պոեմա և մի երկու փոքր ոտանավոր: Սակայն շատ կարդացի: Լողացա, թափառեցի լճին վրան և կղզու շուրջը, կարդացի, խորհեցի:

«Միեր»-ի վերջը վաղուց է ավարտել եմ և հանձնել եմ «Խորհրդային» գրականությանը», այս ամսուն կեսը կհրատարակվի, կեսն էլ՝ մյուս ամսում, հետո՝ առանձին գրքով: Հարցնում ես, թե գո՞հ ես. երևակայիր, որ գեշ դուրս չեկավ, բավականին հաջող է, և գոհ եմ:

Ինչ որ գրում ես «Ուստա Կարո»-ի մասին, ճշմարիտ է, բայց պիտի ժամանակ ստեղծեմ, որ ինքնամփոփ, բոլորանվեր՝ դրանով զբաղվեմ և չտարվեմ մանր-մունր բաներով...

Հույս ունեմ, որ գլուխ բերեմ իմ այս խոշոր տենչանքս: Այս տարի, ոչ ուշ: Սևանից վերադարձիս մի քանի օր կմնամ Երևանում և կգնամ Լենինական, քեզ էլ կհայտնեմ, եթե դու այդտեղ լինես և ո՛չ Երևանում:

Ձերն բարևներով՝

Ավերիք Բասիակյան

Հ.Գ. Այսօր եկա Երևան և կարդացի «Բևեռի առում»-ը գրվածքդ (2),

շատ և շատ լավն է, մեծ թափով <ես> գրել, շքեղ պատկերներ կան, հոյակապ բան է, միայն մի քիչ երկարախոսություն կա, մի երկու անտեղի, ավելորդ տողեր: Ապրե՛ս, զորանա՛ս:

Ավ. Բասիակյան

1. Հովհաննես Շիրազ (Օմիկ Կարապետյան) (1914-1984), հայ բանաստեղծ:
2. Շիրազի «Բևեռի առումը» լույս է տեսել 1938 թ., Պետհրատ, Երևան:

Սիրելի՛ ընկեր Գուրգեն Բորյան (1)

Ձեր սիրալիք նամակին ավելի շուտ կարող էի պատասխանել, բայց ուզում էի որոշ բան գրել:

Իմ սրտին շատ մոտ է որևէ գրությամբ արձագանքել կոմունիստական երիտասարդության տարեդարձին: Այդ ուղղությամբ խորհում եմ, բայց տակավին նյութ, սյուժե չեմ գտել: Ամիս ու կես շարունակ պիոներների զվարթ կյանքը հոսում է իմ առջևից, դիտում էի և հաճախ ներկա էի լինում խարույկների ու հանդեսների: Տեսակցում էի ջոկատավարների հետ, մի երկուսին կանչեցի մոտս, խոսեցրի, խնդրեցի նյութ տալ, հերոսական դեպքեր, բայց չկարողացան, չունեին: Պիոներների կենցաղը տեսնում եմ՝ առավոտից սկսած՝ մինչև նրանց քնելը, բայց դա պատմվածքի օբյեկտ չէ: Դեպքեր, հանգույցներ, ակտեր չկան, որպեսզի կենդանի մարդ հայտ բերես, հոգեբանություն տաս, վերլուծումներ անես:

Իսկ կոմերիտների կյանքին, դժբախտաբար, բնավ ծանոթ չեմ:

Մնում է, որ Երևանում ընկերներն ինձ օգնեն, նյութ տան, բովանդակություն, ֆաբուլա տան: Ես նոր մարդ եմ մեր նոր իրականության մեջ, ինձ պիտի օգնեն, թեև խոստանում են որոշ ընկերներ, բայց խոստումները խոստում են մնում: Կարմիր բանակի տարեդարձին նույնը եղավ. խոստացան սյուժե տալ ու չտվին: Երևի պահում են իրենց համար: Իմ դրությունը Պիրանդելլոյի (2) դրամայի հերոսների հակառակ վիճակն է՝ յոթ հեղինակներ որոնում են իրենց հերոսներին, որ գրեն:

Ընկերներից նրանք, որոնք 20 կամ 10 տարիներ շարունակ ապրել են խորհրդային երկրի մեջ, ահագին պաշար ունեն նյութերի, կամ նրանք, որ եղել են պիոներ և կոմերիտ, պիտի ընդառաջեն և նյութեր տան, ինչպես կիրառվում է ուրիշ տեղեր, այլապես, ռուսների ասածի պես, մատը ծծելով՝ հնարավոր չէ իրականություն վերարտադրել:

Իմ տեսած և ապրած կյանքը՝ 63 տարեկան մարդու, նախապատերազմյան շրջանը Ռուսաստանում և նրանից հետո՝ Եվրոպայում: Այդ կյանքից ինչքան ուզվի, կարող եմ տալ, բայց այժմեական արժեք չունի: Դրա հետևանքով՝ իմ կացությունը՝ իբրև հին գրողի, նախանձելի չէ, մանավանդ մի գրողի, թող ներվի ասել ինձ, որ ուզում է իր անունը ստորագրել ոչ խալտուրային գրականության ներքո:

Սիրելի ընկ. Բորյան, իմիջիայլոց, իմ՝ այստեղ կատարած աշխատանքներից դժգոհ չեմ: Վերջացրի մի պոեմ՝ «Հայրենի հող» վերնագրով (3), մի

վիպակի սխեմա կազմեցի, որ Երևանում պիտի ձեռնարկեմ գրել և վերջացնելու եմ մի անախորժ գործ (4)՝ Ստեփանի «Սև և կարմիր» վեպի թարգմանության համեմատությունը բնագրի հետ:

Մոտ օրերս կվերադառնամ Երևան:

Ցավում եմ, որ ժամանակ չունեցաք Ծաղկաձոր գալու:

Ջերմագին բարևներ ընկ. Հրաչյային և Չեզ՝ իմ և տիկ. Սոֆիկի կողմից:

Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Գ. Բորյանի ֆոնդ, № 192:

1. Գուրգեն Բորյան (1915-1971), բանաստեղծ, դրամատուրգ: Իբրև «Գրական թերթ»-ի խմբագիր՝ դիմել էր Իսահակյանին՝ թերթի համար պիոներների կյանքից ակնարկ գրելու առաջարկով: 1938 թ.-ին ահա թե ինչ էր գրել Գ. Բորյանը. «...Ա.Իսահակյանի շուրջ պատրանք է ստեղծվել: Եվ այն ընկերները, որոնք ուզում են սրանով օգնել ընկ. Իսահակյանին. սրանով նրան արջի ծառայություն են անում: Սակայն այստեղ մոտեցման հարց կա. 20 տարի է Հայաստանը խորհրդայնացել է, իսկ Ա. Իսահակյանը արդեն մի քանի տարի է՝ ապրում է Խորհրդային երկրում, և մեր կուսակցությունը ուզում է, որ, ինչպես մեր գրողների միության մյուս անդամները, և նույնպես ընկ. Իսահակյանը, արձագանքի այսօրվա կյանքին: Մի՞թե ընկ. Իսահակյանը չի կարող մի բանաստեղծություն գրել, ասենք թե, մեր երեխաների մասին: Նա վարպետ է, բայց որպեսզի բանաստեղծություն գրի մեր երեխաների համար, պետք է սրա համար սիրտ ունենա»: Բորյանի այս նամակը Վարպետը արտագրել է կարմիր թանաքով, որը պահպանվում է ԳԱԹ Իսահակյանի ֆոնդի 2-րդ բաժնում, № 2007:
2. Խոսքն իտալացի գրող և դրամատուրգ, Նոբելյան մրցանակակիր (1934) Լուիջի Պիրանդելլոյի (1867-1936) «Վեց գործող անձ՝ հեղինակի որոնումներում» (1924) դրամայի մասին է:
3. Իսահակյանի «Հայրենի հողը» պոեմը տպագրվել է 1940 թ., «Ընտիր երկեր»-ի 2-րդ հատորում (Լեզենդներ, պոեմներ, առակներ):
4. Ստեփանի «Սև և կարմիր» վեպի հայերեն թարգմանությունը լույս է տեսել երկու հատորով. համապատասխանաբար՝ 1941 և 1949 թթ., Հայպետհրատի կողմից: Թարգմանիչներ՝ Բ. Հարությունյան, Ա. Ջրբաշյան:

Գնորդի աչկեր Էս իմն անդեռ
 Խոսքն լինի ցնցած ինչ ա լաւ
 Պատիկ խորացի Դա Զ. Բ. ի'տոյն.
 Բ-իւնը կարեւոր Գնորդի աչկեր

25 սեպտեմբերի, 1938, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Նաիրի (1)

Վաղուց է՝ սպասում եմ քո վերադարձին, բայց լսում եմ, որ դեռ մնալու ես:

Մի պարտք ունեմ հատուցելու քեզ, լավ է՝ ուշ, քան երբեք: Ընկեր Հրաչ Քոչարը (2) կարդաց ինձ այս նամակը, ուր խոսում էիր իմ մասին, քո գրույցը մեր շատ սիրելի և հարգելի ընկեր Ա. Միկոյանի (3) հետ, նրա՝ իմ հանդեպ հայտ բերած այն բարձր ուշադրությունն ու գնահատանքը, որ արել է մեր սիրելի ընկերը (4):

Իսկապես շնորհակալ եմ քո ընկերական ազնիվ վերաբերմունքի համար, որ Երևանի ճղճիմ իրականության մեջ բացառիկ երևույթ է: Ես միշտ այն մտածումն ունեմ, թե իրեն գնահատող մարդը կգնահատի և ուրիշներին: Եվ իսկական տաղանդը կուրախանա մի այլ տաղանդի գոյությամբ:

Այսօր Մոսկվա է մեկնում մեր ընկեր Հրաչիկ Գրիգորյանը (5), որին նոր եմ սկսել ճանաչել. ես կարծում եմ՝ լավ հատկություններ ունեցող երիտասարդ է:

Խնդրում եմ հետաքրքրվես, թե ի՞նչ եղավ իմ ոտանավորների թարգմանության հրատարակման գործը (քեզ հայտնի է վաղուց), ուզել էին լուսանկարս ու հառաջաբան, ուղարկել եմ շատ և շատ առաջ. ինչու՞ է ուշանում (6), չեմ հասկանում:

Բարի եղիր, պարզիր, և եթե հարկ կլինի, ընկ. Հրաչիկի հետ. նա խոստացավ հետաքրքրվել, և ինձ լուր ուղարկիր, թերևս ընկ. Հրաչիկի հետ:

Կարոտով սպասում եմ քեզ:

Ընկերական բարևներով՝

քեզ սիրող՝ Ավետ. Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ նամակի պատճենի: Բնագիրը՝ Նաիրի Ջարյանի ընտանեկան արխիվում:

1. Նաիրի Ջարյան (1900-1969), բանատեղծ, արձակագիր, դրամատուրգ:
2. Յրաչյա Քոչար (Գաբրիելյան) (1910-1965), հայ արձակագիր, հրապարակախոս:
3. Անաստաս Միկոյան (1895-1978), խորհրդային պետական-քաղաքական գործիչ:
4. Ըստ Անաստաս Միկոյանի թոռնուհու՝ Աշխեն Միկոյանի հիշողությունների՝ իր պապի շնորհիվ է հնարավոր եղել փրկել Իսահակյանին հնարավոր ձերբակալությունից ու խուսափել ստալինյան բռնաճնշումներից («Առավոտ» օրաթերթ, հունիսի 1, 2014 թ.):
5. Խոսքը գրականագետ Յրաչյա Գրիգորյանի (1907-1962) մասին է, որը 1938-1939 թթ. վարել է Հայաստանի գրողների միության վարչության առաջին քարտուղարի պաշտոնը:
6. Իսահակյանի «Ընտիր բանաստեղծություններ» ժողովածուն («Избранные стихи»)՝ Սոֆյա Խիտարովայի թարգմանությամբ, պետք է տպագրվեր 1938 թ., սակայն ձգձգվելով, ապա և Հայրենական մեծ պատերազմի պատճառով, Մոսկվայում գեղարվեստական գրականության հրատարակչության կողմից տպագրվեց մեծ ուշացումով՝ 1945-ին:

12 հունվարի, 1939, Երևան

Հարգելի՛ ընկեր Չարյան

Կարդացի Ա. Ֆրանսի «Սպիտակ քարի վրա» նշանավոր վեպի թարգմանությունը, որ բնագրից կատարել է ընկ. Ս. Տիրատուրյանը (1):

Նախապես ասեմ, որ թարգմանությունը չեմ համեմատել բնագրի և ոչ մի էջի հետ: Ընդհանուր տպավորությունս բարենպաստ է՝ կարդացվում է դյուրությամբ, պարզ է, սահուն: Երբեմն անհասկանալի նախադասություններ կան, որոնք նշել եմ: Կան մի քանի գռեհիկ բառեր, որոնք չեն ներդաշնակում վեպի այն հատվածներին, ուր խոսվում է կլասիկ աշխարհի մասին: Կան ֆրանսիական տերմիններ, բառեր, որոնք թեև գործածական են մտավորական բարձր շրջաններում, բայց, կարծում եմ, մատչելի չեն լինի միջին ընթերցողին:

Ցանկալի է, որ այս՝ մեծ արվեստով գրված գիրքը հրատարակվի, իհարկե, բնագրի հետ համեմատելուց հետո:

Հարգանքներով՝

Ավետ. Բասիսկյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, որը Ռուբեն Չարյանի անձնական արխիվում է:

1. Անատոլ Ֆրանսի (1844-1924) «Սպիտակ քարի վրա» վեպը՝ Ս. Տիրատուրյանի թարգմանությամբ, լույս է ընծայել «Հայպետհրատ»-ը, 1959 թ.:

Պետհրատի վարչությանը

Հարգելի՛ ընկեր Ռ. Չարյան

Լըսածի «Ժիլ Բլաս» (1) վեպի առաջին հատորի թարգմանությունն ինձ հանձնված էր Պետհրատի կողմից՝ համեմատելու բնագրի հետ և ուղղումներ կատարելու: Պատահական էջեր զանազան գրուխներից համեմատելով բնագրի հետ՝ տեսա, որ շատ մեծ դժվարություններ կան հաղթահարելու: Թարգմանությունները կատարված են տարբեր անձերի կողմից և լեզվի ու ոճի միանմանություն չունենալով հանդերձ՝ անհավասար արժեք ունեն: Մեկը թարգմանել է համեմատաբար ընդունելի չափով, երկրորդը՝ թույլ, երրորդը՝ ավելի թույլ: Սրանց մի հայտարարի բերելը դժվար գործ է: Հետո՝ զանազան անձեր ձեռք են զարկել, ուղղել, և ստեղծվել է քառս: Օրինակի համար՝ մեկն ուղղել է՝ ըստ իր ճաշակի, մի պարբերություն, մի նախադասություն, երկրորդը եկել է, նրանց վրա իր ուղղումն է դրել: Նոր սրբագրողը կանգնում է ոչ թե դիլեմայի առաջ, այլ տրիլեմայի. կա՛մ երեքից մեկնումեկը պիտի ընդունե, կա՛մ մոռը պիտի դնե: Եվ հետո՝ թվում է, որ մեկը թարգմանել է բնագրից, երկրորդը՝ ռուսերենից:

Նորը (նորից) թարգմանելն էլ դժվար ձեռնարկ է, որովհետև Լըսածը, լինելով 17-18-րդ դարի գրող, լեզուն հնացած է, ունի արխայիկ ձևեր, որով ընտիր թարգմանություն տալու համար թարգմանիչը նախապես պիտի զբաղվի էպոխայի լեզվով, նախապատրաստվի:

Թույլ եմ տալիս մի առաջարկ անել՝ աչքի առաջ ունենալով, որ Պետհրատն իր պլանի մեջ ունի շատ ավելի նշանակալից, ընտիր թարգմանական գործեր և նաև թղթի պակասություն, կարծում եմ, լավ կլիներ «Ժիլ Բլաս»-ի հրատարակությունը հանվեր պլանից (2): Ռուսական գրական օվկիանոսի համար թերություն կլիներ նրա պակասը, բայց մեր գրականության համար նա շռայլություն է: Ի դեպ, նրա թարգմանությունը՝ հայերեն կամ արևմտահայերեն բարբառով, Կ. Պոլսում թե Չմյուռնիայում տպված է:

Հարգանքներով՝ Ավետ. Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Ձեռագիրը՝ Ռ. Չարյանի անձնական արխիվում:

1. Խոսքը ֆրանսիացի երգիծաբան, գրող Ալեն Ռենե Լըսածի (1668-1747) «Ժիլ Բլաս» վեպի մասին է:
2. «Ժիլ Բլաս» վեպի հայերեն թարգմանությունը լույս չի տեսել:

10 փետրվարի, 1939, Երևան

Սիրելի՛ ընկ. Ասլանյան (1)

Սպասեցի, որ գալիք մոտա՝ այս հողվածը տանելու համար, չեկաք. հասկացա, որ մեկնել եք: Ահա, ուղարկում եմ իմ խոստացածս:

Ձեր գնալուց հետո առանձին նորություն չկա, միայն «Գրական քերթ»-ի հին կազմը փոխվեց, խմբագիր է հանդիսանում հայ գրողների առաջնորդող ընկ. Հրաչյա Գրիգորյանը (2):

Տեսնենք՝ ինչ արգասիք կունենա և այս շրջանը: Հր. Գրիգորյանը եռանդոտ մարդ է, երիտասարդ ուժերին կարող է գործի լծել և սկսնակներից տաղանդներ ի հայտ բերել: Մեր գրականությանն էլ մի այդպիսի մարդ է պետք:

Ձերն բարևներով՝

Ավետիք Բասիակյան

1. Մկրտիչ Ասլանյան (1906-1986), հայ արձակագիր, լրագրող:
2. Հրաչյա Գրիգորյան (1907-1969), գրականագետ: Հայաստանի խորհրդային գրողների միության վարչության առաջին քարտուղար 1938-1939 և 1946 թթ.:

30 հուլիսի, 1939, Ծաղկաշոր

Սիրելի՛ ընկ. Ռուբեն

Անցյալ հանգստի օրը, կարծեմ, եկել եք այստեղ. ես Սևան էի գնացել և ցավում եմ, որ չկարողացա Ձեզ տեսնել:

Երևանից 15 օր է միայն հեռացել եմ, թվում է՝ մի տարի է անցել. այնքան հարուստ տպավորություններով լցվեց ժամանակս՝ Մարտունի, Վայոց ձոր, Սյունիք տեսնելով: Միայն, ափսո՛ս, շատ մակերեսային եղավ:

Հիմա անցնենք իմ գրքի մասին: Ամենից առաջ լսեցի, որ լույս է տեսել «Սասնա Մհեր»-ը (թարգմանված) (1), եթե իրականություն է, խնդրում եմ, Ծաղկաձոր եկողների հետ կամ պոստով մի օրինակ ուղարկեցեք: Եվ հետո, ի՞նչ վիճակումն է ժողովածուս (2): Որքան հիշում եմ, ասացիք, որ օգոստոսի սկիզբներին ներքև կիջնի: Լավ կլիներ, որ վերջին սրբագրությունը ես տեսնեի, երևի այդ կլինի սեպտեմբերին: Ես շատ ուրախ կլինեմ, որ դանդաղ ընթանա գործը, իմ աչքս տեսնի և, վերջապես, արագության պափոսին չգոհվի:

Հույս ունեմ, որ մի օր նորից միջոց կգտնեք Ծաղկաձոր գալու, թերևս կարողանայիք մի քանի օր մնալ, լավ եղանակներ են և զբոսնելու սիրուն վայրեր կան:

Ձերմագին բարևներով՝

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Ռ. Չարյանի անձնական արխիվ:

1. Ավ Բասիակյանի «Սասնա Մհեր»-ը (Мгер из Сасуна)՝ Կ. Լիպսկերովայի թարգմանությամբ, լույս է տեսել Մոսկվայում, 1939 թ.:
2. Խոսքը Ավ. Բասիակյանի «Երկեր»-ի առաջին հատորի մասին է (Երևան, 1939 թ., Պետհրատ):

185. Հովհաննես Շիրազին

9 սեպտեմբերի, 1939թ., Երևան

Սիրելի՛ Շիրազ

Հին խոսք է, որ դաբաղը (կաշեգործը) իր սիրած կաշին շատ է գետնեզետին տալիս:

Դու մեծ տաղանդ ես, բայց պիտի բյուրեղանաս, որ անմահ բաներ թողնես:

Պիտի խտացնես, պիտի շատ կարդաս, և կդառնաս մեր պոեզիայի հրաշալի ապագան (1):

Ավետիք Իսահակյան

1. Շիրազի 100-ամյակին նվիրված հոբելյանական միջոցառման ժամանակ Իսահակյանի թոռը՝ Ավիկ Իսահակյանը, պատմել է գրողների բարեկամության մասին. «Շիրազը շատ էր սիրում ու հարգում Իսահակյանին: (...) Իր մոր ստեղծագործությունները բերում էր՝ ցույց տալու Վարպետին: Ու եթե հանկարծ Իսահակյանն ասեր, թե այս բանաստեղծությունն անհրաժեշտ է խմբագրել կամ մորից պետք է դրան անդրադառնալ, Շիրազն իսկույն պատռում էր այն ու գցում սեղանի տակ՝ ասելով. «Եթե քո սրտին չկպավ, ուրեմն՝ չի մտնի գրքիս մեջ»:

Սիրելի՛ Օննիկ

Շնորհակալությամբ ստացա ուղարկածդ «Խ<որհրդային> գրականություն»-ը և ժամանակ գտա այս շրջապտույտի մեջ կարդալու հոդվածդ (1): Ամենից առաջ ասեմ, որ թուղթ չունենալու պատճառով բաց մամակի վրա եմ գրում: Գրել ես շա՛տ սրտանց, ջերմությամբ, սիրով, դրա համար հատկապես շնորհակալություններս:

Քննադատը պիտի սիրե հեղինակին, որ հասկանա նրան. երբ սիրում ես, հասկանում ես: Երբ հասկանում ես, կսիրես: Հետո երևում է, որ իմ մասին նախկին գրածները բոլորը կարդացել ես, մաս իմ գրեթե բոլոր գրածները: Շատ լավ ուսումնասիրություն է, լրիվ է և լուրջ, միայն մի երկու կետի մասին խոսք ունեմ ասելու: Նա էլ Երևանում կասեն: Առայժմ՝ ջերմ բարևներ քեզ, Արամին (2) և Հակոբին (3):

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Բնագիրը՝ Օնիկ (Հովհաննես) Ղանալանյանի անձնական արխիվում:

1. 1939 թ. «Խորհրդային գրականություն» հանդեսում տպագրվում է Ղանալանյանի «Իսահակյանի լիրիկան» հոդվածը: Ստանալով հանդեսի այդ համարը՝ Իսահակյանը գրում է իր տպավորություններն ու դիտողությունները:
2. Խոսքը բանասիրական գիտությունների դոկտոր Օնիկ Ղանալանյանի եղբոր՝ Արամ Ղանալանյանի մասին է:
3. Խոսքը երաժշտագետ, Կոմիտաի աշակերտ Հակոբ Հարությունյանի մասին է:

Շա՛տ սիրելի Պահաւե (1)

Մեծ շնորհակալությամբ ստացել եմ քո սիրագեղ նամակը և լուսանկարները, որոնք կմնան լավ հուշերի համար:

Նամակիդ ուշ եմ պատասխանում, որովհետև մոտ տասն օր հիվանդացել էի գրիպով և գրեթե չէի պարապում. հենց որ թղթի էի նայում, փռշտում էի: Հիմա լավ եմ, արդեն փողոց եմ ելնում և գործ եմ տեսնում: Այս տարի տպվում է, այսինքն՝ հենց հիմա մամուլի տակ է, բանաստեղծություններիս և արձակներիս մի մեծ հատոր (2), մոտ 40 մամուլ (600 էջ), երևի մի երկու ամսից հետո լույս աշխարհ կելնի: Շատ նորություններ կգտնես այս հատորի մեջ:

Քաղաքիս նորությունն այն է, որ այս երկրորդ գիշերն է՝ ապրում ենք մթության մեջ, քաղաքը դիմակավորված է, միայն կապույտ լույսեր են վառվում, կապույտ լապտերներ: Երկու գիշեր ևս պիտի ապրենք դիմակավորված: Շատ խորհրդավոր է դարձել քաղաքը՝ կապույտ տրամվայներ, կապույտ ավտոբուսներ, կապույտ պատուհաններ: Մի ուրիշ զգայնություն ես ստանում, կարծես գտնվում ես մի մթնակապույտ հեքիաթային աշխարհում:

Սրտագին շնորհակալություն քո և Սկրտիչի (3) այն ջերմ զգացմունքների համար, որ ունեք իմ հանդեպ: Ես այդ վաղուց գիտեմ և անկեղծորեն զգացված եմ (զգացված. ճիշտ ձևն է՝ тронут):

Փոխադարձ բարևներ՝ կնոջս կողմից: Ջերմագին բարևներս՝ քեզ, Սկրտչին, նրա կնոջը, բոլոր ընկերներին և սիրելի հորաքույրերիդ:

Միշտ ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Հ.Գ. Քեզնից և Սկրտիչից մի բան եմ խնդրում: Իմացած եղեք, ո՛վ հայ ժողովուրդ, որ մենք Երևանում տոնելու ենք Ա. Ծերեթելու 100-ամյակը (ծննդի), ես էլ հոբելյանական մախազահ եմ առաջարկված մեր գրողների միության կողմից: Բայց այդ չէ կարևորը, այլ այն, որ հոգվածներ պիտի գրեն Ա. Ծերեթելու մասին, սակայն նյութեր չունեն: Շատ բան պետք չէ, միայն խնդրում եմ, որ եթե հոգվածներ կլինի «Заря востока» (4) և «Խորհ<րդային> Վրաստան»-ի (5) մեջ, կտրեք և կտորները ուղարկեք ինձ, որովհետև այդ թերթերը մեզ մոտ հազվադեպ են: Այսբան:

Նորից ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ԳԱԹ, Պահարեի ֆոնդ, № 169:

1. Պահարե (Հայկ Սեդրակի Պետրոսյան) (1895-1968), Վրաստանի ԽՍՀ վաստակավոր դերասան, գրող: 1911 թ.՝ որպես սիրող, հանդես է եկել Մուրաշկոյի թատրոնում, 1919 թ. մտել Թիֆլիսի հայկական դրամատիկական խումբ՝ որպես պրոֆեսիոնալ դերասան: Առանձին գրքով լույս են տեսել նրա «Գյուղերի կանչը» (1925), «Գեղարքունիք» (1928), «Հայրենիք» (1958) բանաստեղծությունների ժողովածուները: Գրել է նաև դրամատիկական գործեր, որոնք ժամանակին խաղացվել են:
2. Իսահակյանի «Ընտիր երկեր»-ի երկրորդ հատորը (լեգենդներ, պոեմներ, առակներ, արձակ էջեր) տպագրվել է 1940 թ., Երևանում:
3. Խոսքը գրող Մկրտիչ Ասլանյանի (1906-1986) մասին է:
4. «Заря востока», Վրաստանում ռուսալեզու թերթ, որը լույս է տեսել 1922 թ.-ից: Թերթին աշխատակցել են Ի. Բեբելը, Ս. Եսենինը, Վլ. Մայակովսկին:
5. «Խորհրդային Վրաստան», լույս է տեսել 1920 թվականից: Թերթի գրական բաժնում տպագրվել են ժամանակի գրողների ստեղծագործությունները:

27 փետրվարի, 1940, Երևան

Սիրելի՛ Օննիկ

Ուղարկում եմ, ուրեմն, Աբովյանը (1), «Գրակ<ան> քերթն» էլ է վերցրել: Չգիտեմ, ամբողջական պիտի տպե՞ն, թե՞ պիտի խուզեն, ուզում եք այն տեսնեք և ներդաշնակեք, միատեսակ լինի, սակայն ջազ չլինեք՝ ուրիշից բաներ առնել, հագցնել նրա հետ (մեղադրանքը քո հասցեով չէ):

Ես ճառիս ձեռագիրը չունեմ, լավ կլիներ, որ գոնե այս մեքենագրածդ ունենայի, եթե, իհարկե, փոփոխություն պիտի կրե:

Ընդամին, սրա հետ միասին ուղարկում եմ «Հայրենիքիս» ոտանավորը, կուզեի, որ տպեիք «Խորհրդ<դային> գրականության» մեջ: Ընկ. Վահանի (2) հետ խոսել եմ, համաձայն է, բանաստեղծությունս ուղղված է, այդ աչքի առաջ կունենաք: Երկու օր առաջ Թբիլիսիի ռադիոն հաղորդել էր այս բանաստեղծությունս:

Այսօր տնից դուրս չեմ գալու. կոկորդս բորբոքված է: Եթե ժամանակ ունես, շատ ուրախ կլինեի երեկոյան, 6-7 ժամերից հետո, անցնել ինձ մոտ: Բարևներով՝

Ալեկ. Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Հ.Ղանալանյանի անձնական արխիվում է:

1. 1940 թ. Հ.Ղանալանյանն աշխատում էր «Խորհրդային գրականություն» հանդեսում՝ որպես քննադատական բաժնի վարիչ: Իսահակյանն ուղարկում է Աբովյանի մասին գրած իր հայտնի հոդվածը՝ հանդեսում տպագրելու համար:
2. Վահան Գրիգորյան (1909-1989), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ, 1938-1948 թթ. «Սովետական գրականություն և արվեստ» ամսագրի խմբագրի տեղակալ:

Սիրելի՛ Սկրտիչ (1)

Սիրալիք մամակդ վաղուց ստացել եմ, և միշտ սեղանիս վրա էր՝ պատասխանելու համար (և այս էլ իմացիր, որ անթիվ մամակներ մույն վիճակում են. հազիվ եմ կարողանում գործի հետ կապված մամակներին համեմատաբար շտապ պատասխանել)։ Միշտ ուշանում էր, մամանավանդ որ ապրիլի վերջերին ուզում էի Թբիլիսի և Վրաստան գալ՝ մի փոքր շրջագայության համար, Քութայիսին, Կախեթիան տեսնելու. ձգձգվում է զանազան կարևոր գործի պատճառով, սակայն անպատճառ գալու եմ թերևս այս ամսու վերջին։ Մի խոսքով, ներողություն, որ այսպես ուշ եմ պատասխանում։

Առհասարակ, շատ եմ զբաղված կարևոր և, մանավանդ, անպետք գործերով։ Օրերը հալվում են, շատ գիտելիքներ ունեմ, բայց չեմ կարողանում կենտրոնանալ։ «Գործ չեմ անում, գործից էլ չեմ պրծնում»։ Ես, այսպես եմ բանաձևել իմ դրությունը և իմ պատասխանը։

Այս դրության մեջ եմ մաս Միության շատ ուրիշ գրողներ. չեն թողնում ամփոփվել իր գրական գործերով, իր ստեղծագործությամբ տարվել, ստիպում են հասարակական գործունեության, կարծես՝ գրելը հասարակական գործ չէ։ Արդյունքն այն է լինում, որ ասպարեզում բարձր գեղարվեստական գործ չի ծագում։

Գրքիս հրատարակությունը (2) շատ ժամանակ կլանեց, ամեն բանի մասին պիտի հոգալ, որպեսզի արտաքինով էլ գեղեցիկ գործ հրապարակ գա, սակայն ես դժգոհ եմ՝ կան վրիպակներ, ջնջված տառեր, մրոտ տեղեր։

Գրքիս տիրաժը շատ քիչ է՝ 5000-ական, իսկ պահանջը՝ չափազանց մեծ, եթե 40-50 000 լիներ, հազիվ բավարարեր պահանջներին, որ տեղում է մեծ Միության բազմաթիվ վայրերից։

Նույնիսկ ի՞նձ դրամով չէին վաճառում մի քանի օրինակից ավելի՝ ասելով, որ պլանավորած է, պետք է հասցնել, ստիպված, պայմանով, զանազան վայրեր և հիմնարկներին։

Ուրախալի, չափազանց ուրախալի երևույթ է, որ հայ հասարակությունը այսպիսի ահռելի սեր ունի դեպի գրականությունը, հացի ու շաքարի հավասար հերթեր կային գրախանութներում և ապակիներ ջարդելու, սեղաններ տապալելու։

Ուրիշ ի՞նչ գրեմ, սիրելի՛ս. ես առայժմ լավ եմ, առողջ եմ բավարար և եթե հաջողվեց գնալ Թբիլիսի (3), երկար կխոսենք։

Ջերմագին բարևներ՝ ձերոնց բոլորին և ընկերներին:

Սրտագին բարևներով՝ միշտ ձեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ՊԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 224:

1. Ասլանյան Մկրտիչ (1906-1986), արձակագիր, լրագրող, 1930-1932 թթ.՝ Վրաստանի պրովետ. գրողների հայկական մասնաճյուղի առաջին քարտուղար: Առանձին գրքով լույս են տեսել նրա ստեղծագործությունները, թարգմանվել է ռուսերեն և վրացերեն:
2. Խոսքը Իսահակյանի բանաստեղծությունների երկհատորյակի մասին է:
3. 1939 թ. Թբիլիսիի ռադիոկայանը հաղորդել է Ավ. Իսահակյանի «Սասնա Մհեր» պոեմը:

190. Մարտին Քարամյանին

17 հունիսի, 1940, Քուրախի

Սիրելի՛ Մարտին ջան (1)

Շատ ուրախացա, որ պիտի գաս: Ինչ լավ եղավ, միասին կգնանք: Հենց ուզում էի վաղը գնալ. ուրեմն կսպասեմ գալուդ: Շո՛ւտ արի:

Մեկ էլ տես Սկրտիչ Ասլանյանին, բարևիր ու ասա, որ Երևանից թերևս փող ուղարկեն ինձ համար: Նրա հասցեն եմ տվել, թող պահի՝ մինչև վերադարձս:

Շտապում եմ:

Ձերն բարևներով՝ բոլորի կողմից և իմ կողմից:

Զո՛ւ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից: Բնագիրը՝ Մարտին Քարամյանի անձնական արխիվում:

1. Մարտին Քարամյան (1912-1993), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ:

24 հունիսի, 1940, Բորժոմ

Սիրելի՛ Ռուբեն

Վերջապես, երկար թափառելուց հետո, կանգ առա Բորժոմում. մի քիչ հիվանդ եմ, «ջրփոխ» եմ եղել, ստամոքսս խանգարվել է: Ուրեմն, եղա Կախեթիա, Իմերեթիա, կգնամ Ախալցխա, հետո էլ Ադ-Նուլախ, Ծալկա: Ուստա Կարոն եղել է վերջին վայրերը: Հուսով եմ, որ առողջությունդ լավ է: Բարևիր ընկերներին և ինձ հարցնողներին:

Եթե գրական նորություն ունես ասելու, գրիր Թիֆլիս, Սկրտիչ Ասլանյանի վրա՝ *Дзержинская № 6* կամ Մարտին Քարամյանի վրա: Քութայիսի գնացի Մ. Քարամյանի հետ. լավ տղա է: Լույս տեսա՞վ, արդյոք, Վ. Տերյանը (1) և Խ. Կանայանի գրքույկը (2) «Իսահակյանի» մասին:

Կարոտրալի բարևներով՝ քո Ավետ. Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: Բնագիրը՝ Ռ. Չարյանի անձնական արխիվում:

1. Վահան Տերյանի «Բանաստեղծություններ» ժողովածուն՝ Ավ. Իսահակյանի առաջաբանով, լույս է տեսել Երևանում, 1940 թ.:
2. Խաչատուր Կանայան (1881-1976), հայ մանկավարժ, լեզվաբան: Խ. Կանայանի «Ավետիք Իսահակյանի բանաստեղծությունների լեզուն» լույս է ընծայել ԱրմՖԱՆ (հապավում՝ Армянский филиал академии наук СССР, հիմնադրվել է 1935 թ.) հրատարակատունը, 1940 թ.:

Սիրելի՛ Գեղամ (1)

Ինչպես տեսնում ես, ես հիմա Բորժումում եմ: Վրաստանում թափառելով՝ «ջրփոխ» եղա, ստամոքսս խանգարվեց: Հիմա առողջ եմ, մեկնում եմ Ախալցխա և Աբասթուման: Այնտեղից էլ կդառնամ Թիֆլիս, գնալու եմ Ադրուխա և Ծալկա. հույների և հայերի մի փոքրիկ գավառակ է, ուր աշխատել է ուստա Կարոն հույների մոտ՝ նրանցից որմնադրական արհեստ սովորելու ընթացքին: Աչքովս ուզում եմ տեսնել այդ վայրերը: Ուստա Կարոս փչում է, գոմե ես ճիշտ խոսեմ, նկարագրեմ (2): Վրաստանում եղա Կախեթիա, Իմերեթիա. շատ լավ ընդունեցին ինձ վրացի ընկերները և իշխանության մարդիկ, կառք ու ավտո տվին, հետս մարդ դրին, կերանք-խմեցինք: Լավ տպավորություն ստացա:

Ցավում եմ, որ հիվանդությանս պատճառով չկարողացա ներկա լինել Ա. Ծերեթելու համոլեսներին (3): Թերևս խոստացել էի, բայց հեռագրեցի Բորժումից և շնորհավորեցի:

Սիրելի՛ Գեղամ, մամակիդ հետ գրեցի մաս ընկեր Վահան Գրիգորյանին (4)՝ հուսալով, որ մեկնումենկդ կլինեք Երևանում: Դրամս հատնելու վրա է, Թբիլիսի դարձիս գրեթե բան չեմ ունենա, ուստի խնդրում եմ լիտֆոնդից, փոխառության կամ ինչ անունով լինի, ինձ հասցեն 400-500 ռուբլի՝ հետևյալ հասցեով՝ Тбилиси, ул. Дзержинская N6, Мкртич Асланян, հանձնել ինձ: Եթե հնարավոր չէ, խնդրում եմ, մի երկու տողով հայտնեք ինձ, և Թբիլիսիում փոխառություն կանեմ: Երևանում կլինեմ հուլիսի 8-10-ին: Ուրեմն՝ մի ամիսուկեսի չափ կլինի բացակայությունս: Բավական կարոտել եմ Երևանին, նրա բովանդակությամբ, մեր տանը, ընկերներին, ջրին ու Ջեկոյիս՝ շանը:

Հուսամ, որ լավ եք: Ձերմ բարևներ՝ բոլոր ընկերներին, քեզ և կնոջդ:

Սիրով միշտ ձեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Գեղամ Սարյանի ֆոնդ, № 345:

1. Գեղամ Սարյան (1902-1976), բանաստեղծ, թարգմանիչ:
2. 1940 թ. Վարպետը շրջագայում է Վրաստանում, ինչպես ինքն է գրում. «...Իմ գրական նպատակների համար շրջում էի Կախեթիայում, Իմերեթում, տեղն ու տեղը մայր հողի վրա տեսնելու տիրեր, կենցաղ, լսելու ֆոլկլորն ու մելոսը...»:
Վրաց բանաստեղծ Ս. Չիքովանին գրում է. «Սրանից մի քիչ առաջ Ավ. Իսահակյանը ժամանեց Վրաստան և վրաց գրողների հետ ճանապարհորդեց մեր երկրի այլևայլ անկյունները և ծանոթանալով վրաց ժողովրդի մոր կենցաղին, նրա նվաճումներին, կուլտուրական շինարարությանը»:
3. 1940 թ. հունիսի 20-ին, Թբիլիսիում, տեղի ունեցավ համդիսություն՝ նվիրված վրաց նշանավոր գրող, դասական, քննադատական ռեալիզմի հիմնադիր Ակակի Ծերեթելու ծննդյան 100-ամյակին: Հոբելյանին մասնակցելու համար Թբիլիսի է մեկնում Հայաստանի գրողների պատվիրակությունը՝ Դ. Դեմիրճյան, Ն. Զարյան, Գ. Սարյան, Արագի, Շիրազ, Ս. Կապուտիկյան:
4. Խոսքը բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ Վահան Գրիգորյանի մասին է:

15 հուլիսի, 1940, Բորժոմ

Սիրելի՛ Մարտին

Հենց հիմա ստացա բացիկդ: Շնորհակալությամբ ստացա դրամը՝ 200 ռուբլին:

Որոշմունքիս համաձայն՝ ուզում էի ամսի 16-ին մեկնել (1), բայց Հեղինեն (2) էլ ուզում է Թբիլիսի գալ իրենց գործերով... Եվ կարող է գալ միայն ամսի 18-ին: Այնպես որ, երկու օր հետաձգեցի, որ միասին գանք: Ուրեմն՝ 18, ճաշին կմեկնենք՝ քո գնացած ժամանակին: Հարկ չկա կայարան գալու. 19-ին ձեզ բոլորին կգտնեմ: Ես շտապում եմ գալ տեսնելու, թե ի՞նչ կա, ինչու՞ է ուշանում այն, որով ապրում եմ և շնչում:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից: Նամակները՝ Մարտին Քարամյանի ընտանեկան արխիվում:

1. 1940 թ. Վարպետի՝ Վրաստանում կատարած շրջագայության ընթացքում նրան ուղեկցել է թբիլիսաբնակ բանաստեղծ Մարտին Քարամյանը, որը Վարպետի մասին հարուստ հուշեր ունի:
2. Հեղինեն Վարպետի ազգականուհին է և նրա հետ շրջել է Վրաստանում:

15 հուլիսի, 1940, Բորժում

Սիրելի՛ Մկրտիչ

Հենց հիմա ստացա բացիկդ: Ձարմանում եմ, որ բացիկս չես ստացել. կարծեմ երկրորդ բացիկն է, որ գրում եմ:

Ստացա դրամը՝ 200 ռ., շնորհակալ եմ: Ես էի Երևան գրել ու հասցեդ տվել և միևնույն ժամանակ քեզ էլ իմաց տվել:

Ամսի 18-ին անպատճառ կմեկնեմ Բորժոմից: Շտապում եմ գալ, որ տեսնեմ՝ ինչ կա, ինչ չկա: Հոգիս ելավ սպասելով՝ գիտե՛ն ինչ բանի համար. շատ ուշացավ, վախենում եմ վիժի: Հայ ժողովուրդը բախտ չունի: Վախենում եմ, որ օպտիմիզմը չհաղթե, այլ իմ պեսիմիզմը:

Կանխապես շնորհակալ եմ կայարան գալու համար. պետք չկա, մենակ չեմ: Ձերմ բարևներ՝ Օֆիկին և ընկերներին:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավստրիք Իսահակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, ԱՎ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 214:

195. Ալեքսանդր Արաքսմանյանին

27 սեպտեմբեր, 1940, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Արաքսմանյան (1)

Շնորհակալությամբ ստացա ուղարկածդ հոդվածը, կարդացի ընկերների մոտ, հավանեցին:

Նաիրի Ջարյանին դեռ չեմ ցույց տվել, առիթ չէ եղել: Կանեմ:

Նորից հայտնեմ շնորհակալությունս և գոհունակությունս: Եվ, ինչ խոսք, որ կպահեմ (2) արխիվիս մեջ: Հույս ունեմ՝ լավ ես և քաջառողջ:

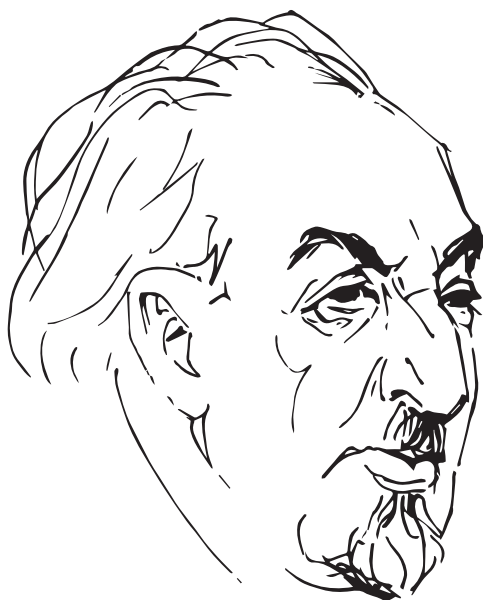
Բարևներ՝ մայրիկիդ, կնոջդ ու հարցանողաց ընկերներին:

Ձերն բարևներով ու հարգանքներով՝

Ավետր. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Արաքսմանյան ֆոնդ:

1. Ալեքսանդր Արաքսմանյան (1911-1982), արձակագիր, դրամատուրգ, թարգմանիչ, կինոսցենարիստ, լրագրող:
2. Իսահակյանի արխիվում (թանգարանում պահվող) Արաքսմանյանի ստորագրությամբ հոդված չի պահպանվել, հայտնի չէ, թե խոսքը ո՞ր հոդվածի մասին է:

Նմ փառույ, փառույ խոր իմն է մըրամ
հյանքի չառչունից հոգւամ իմ հոգիւն.
Ասկայն քհննամ է մի մեծ, վեհ երան
իմ ջիւնն ու մաքուր, իմ խորունկ հոգիւն:

17 հոկտեմբերի, 1940, Երևան

Սիրելի՛ Արշալույս (1)

Ձեր սրտագին նամակը ստացել եմ ժամանակին: Շատ ու շատ շնորհակալություն Ձեր՝ դեպի ինձ ունեցած անկեղծ զգացմունքների համար:

Ձեր նամակը ստանալուց առաջ գործով եղա ընկ. Բալ<աբեկ> Մարտիրոսյանի (2) մոտ, սակայն նա ինձ բան չասաց Ձեր բանաստեղծությունների նկատմամբ: Հենց որ ժամանակ գտնեմ, կգնամ նրա մոտ և կստանամ. մնացածը՝ հետո:

Սիրելի՛ աղջիկս, ես առհասարակ, և մանավանդ այս տարի, շատ զբաղված եմ, ազատ ժամանակ չունեմ թե՛ իմ գրական գործերիս և թե՛ զանազան պարտավորությունների (խմբագրություններ, հոդվածներ) հետևանքով:

Ես կարծում եմ, որ բոլորովին անտեղի է այդպես ընկճվել՝ մենակության (3) և գյուղական ամայության մեջ գտնվելու համար: Ինքնագարգացման համար անհուն հնարավորություններ կունենաք, կկարդաք և կխորհեք: Դուք դեռ շատ երիտասարդ եք, և Ձեր ողջ կյանքը տակավին Ձեր առաջն է: Զվարթ եղեք և, որ գլխավորն է, ժամանակ մի կորցրեք. աշխատեցեք և աշխատեցեք:

Սիրելի՛ս, գրում եք Սանահինի հոյակապ վանքի այդ տեսակ լքված վիճակի մասին (3): Դեռ պիտի գոհ լինեք, որ չեմ քանդել կամ չեմ քանդում՝ զոմ կամ ամբար շինելու համար, ինչպես ուրիշ տեղեր եղել են: Մեր սերունդը, մեր ժողովուրդը դեռ շատ է տգետ, չի կարող հասկանալ մեր հին կուլտուրական գանձերի, ճարտարապետության արժեքը: Մեր նախնիների այդ անգնահատելի ժառանգությունը ճնշում է մեր նոր սերունդի ուսերին, բայց շատ չի քաշի, կգա ժամանակ, կգարթնի ազգային գիտակցությունը, և մեծապես կգնահատեն մեր անցյալի գանձերն ու փառքերը: Դրա համար էլ չպետք է հուսահատվել:

Ներողություն, սիրելի՛ս, որ մամակիդ ուշ եմ պատասխանում: Չմոռանամ ասել, որ ստացա նաև ներփակ լուսանկարները (5). շնորհակալություններս և դրանց համար:

Գրեցեք ինձ, երբ սրտներդ ելած կլինի և կուզեք խոսել ինձ հետ. շատ ուրախ կլինեմ:

Հույս ունեմ, որ հունվարյան արձակուրդներին Երևան գալով՝ կգաք ինձ մոտ:

Սիրով և ջերմ բարևներով Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, որն Արշալույս Մարգարյանի անձնական արխիվում է:

1. Արշալույս Մարգարյան (1914-2008), բանաստեղծ, մանկավարժ:
2. Բալաբեկ Մարտիրոսյան (1905-1972), պետական և հասարակական գործիչ: 1938-1942 թթ.՝ Լուսավորության ժողկոմ:
3. Լոռին և, հատկապես, Սանահինը հարուստ են ճարտարապետական կոթողներով: Դրանց մի մասն անտարբերության պատճառով քանդվել են: Բանաստեղծուհուն ցավ է պատճառել այդ անհոգի վերաբերմունքը, որը ցանկացել է կանխել՝ դիմելով Իսահակյանի հեղինակությանը:
4. 1939 թ. Երևանի № 3 դպրոցի մի խումբ աշակերտներ (Ա. Մարգարյանի դասարանից) ցանկություն են հայտնել լուսանկարվել Վարպետի հետ: Վերջինիս համաձայնությամբ՝ հանդիպումը կայացել է, և նրանք լուսանկարվել են: 1940 թ. Մարգարյանը Սանահինից Իսահակյանին է ուղարկում հենց այդ լուսանկարները:

...Մեծ հաճությամբ կարդացի (1): Այնքան հրապուրիչ է գրված ամեն տեսակետից, որ մի անգամ սկսելով՝ անկարող եղա բաժանվել գրքից: Այնքան հափշտակեց ինձ: Մինչ այսօր Անիի մասին այսքան սպառնալի, լիակատար գործ չէի կարդացել՝ միանգամայն գիտական ու պոպուլյար, հանրամատչելի: Մանրամասն, մշտնջենական հարուստ, բովանդակալից, բազմակողմանի:

Սկզբում խոսվում է Անի այցելող ճանապարհորդների և հետազոտողների գրքերի մասին, նրանց բովանդակությունը, գնահատականները, հեղինակների կարծիքները, գրեթե ոչ մի անուն գիրք բաց չեն մնացել:

Հետո՝ Անին. մանրամասն նկարագրված է ամեն մի կոթողը (ճարտարապետական), ամեն մի բեկորը, նրանց պատմականը, արձանագրությունները: Առասպել, ավանդություն, պատմական տվյալներ՝ բոլորը հրաշալի կերպով հյուսված են իրար հետ: Նույնպես Հռոմոսի վանքերը, աշխարհիկ շենքերը, Մարմարաշենի վանքերը, Վահրամ սպարապետի Վահրամաշենը: Ի դեպ, Վահրամ սպարապետի՝ այդ մեծագույն հայ դեմքի կյանքն ու արարքները ուղղակի վիպական-բանաստեղծական մի դրվագ է՝ գրված վարպետի սրտով և գրիչով: Եվ, վերջապես, Շիրակի դաշտի նկարագրությունը:

Մեր անցյալի այս պանծալի փառքը՝ Անին, գտել է՝ հանձին Լեոյի (2), իր ոգևորված երգչին, նրանից լավին մենք չենք պատահել: Նույնիսկ հեղինակի շատախոսությունները, դատողությունները հաճությամբ են ընթերցվում:

Շա՛տ և շա՛տ ցանկալի է, որ այս անգուգական գիրքը լույս տեսնի (3), նա կդառնա մեր պատանիների, երիտասարդների և ժողովրդի սիրած գրքերից մեկը: Ընթերցողի հոգում Անին կկենդանանա և կլցնե արդար հպարտությանը: Մանավանդ, լավ կլինի, որ պատկերագրավի:

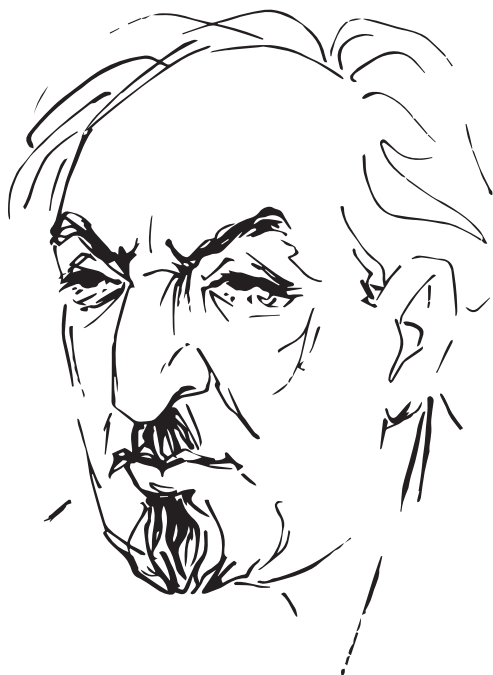
Բոլոր սրտով հանձնարարում ենք Հայպետհրատին, որ լույս ընծայե այս աշխատությունը, և շատ են խնդրում իրականացնել հանգուցյալ մեծ հեղինակի կամքը և մեծ փափագը:

Սիրով և հարգանքով՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Ռ. Չարյանի անձնական արխիվում է:

1. Նամակը թերի է. պակասում են առաջին տողերը:
2. Ռ. Չարյանը, 1938-1947 թթ. լինելով Պետական հրատարակչության գեղարվեստական գրականության բաժնի վարիչ, Իսահակյանին է ուղարկում Լեոյի «Անի» աշխատության ձեռագիրը՝ գրախոսելու: Այս աշխատության ձեռագիրը երկար տարիներ անտիպ էր և գտնվում էր հեղինակի արխիվում:
3. Լեոյի «Անի»-ն լույս է տեսել 1946 թ., 5000 տպաքանակով: Հակառակ Վարպետի ցանկության՝ առանց նկարագրողությունների:

Արդյունքը Տափառք պահիր ու փախի արքա,
Որ ամէ չընթացի եռշերտիդ վըրսած
Էի՛ վրասդիր Տափին Կիսմետին վաղ-ուշ,
Տեղածի պէս Կանչելին և՛ հրապ և՛ հուշ

Սիրելի՛ Անդրանիկ (1)

Խորապես շնորհակալ եմ քո այդ անձնվեր վերաբերմունքի և սիրո համար իմ հանդեպ (2), շնորհակալ եմ նաև շատ ու շատ հայրենի քաղաքիս սովետից:

Նամակիդ բովանդակությունը, իհարկե, ոչ ոքի չեմ ասել, և հարկ էլ չկա ինձ վաղօրոք հայտնելու. ես այս վերագրում եմ քո անհամբեր սիրուն, որ փութացել ես ինձ ուրախացնել (3):

Սիրելի՛ս, որոշված է, որ 23-ից հետո ես հանդես գամ հիմնարկներում (4) և ուրիշ վայրերում: Ես կգամ անպայման Լենինական, ուրեմն, ամսիս 23-ից հետո: Կգրեն օրվա մասին, որովհետև մենակ չեմ գալու. հետո լինելու են և ուրիշ ընկերներ:

Անշուշտ, լավ կլինեն և իմաստ կունենար, որ իմ ծնված ու մեծացած փողոցը կրեր իմ անունը, բայց եթե անկարելի է, ի՞նչ անել: Պիտի համակերպվել: Միայն կուզենայի գիտենալ՝ ո՞րն է այդ չարաբաստիկ 27-րդ փողոցը, որ պիտի կրե իմ անունը: Ես չեմ կարող պատկերացնել, եթե ժամանակ ունես, գրիր այդ մասին:

Մնացած բոլոր բաները ձեր գործն է, ես ոչ մի իրավունք չունեմ միջամբռտելու:

Ձերմագին բարևներով՝ քեզ, մայրիկիդ, կնոջդ և ընկերներիդ:

Քո՝ Ավետիք Բասիակյան

Երևան, 12

փ. Ղ. Ղուկասյանի

Ա.Բասիակյան

Տպագրվում է քննադրից, ԳԱԹ, Իսահակյանի ֆոնդ, № 28:

1. Անդրանիկ Յովսեփյան (1914-1968), արձակագիր, դրամատուրգ: Երկար տարիներ Չայաստանի գրողների Լենինականի (ներկայիս՝ Գյումրի) բաժանմունքի քարտուղար:
2. Չայրենական պատերազմի օրերին Անդրանիկ Յովսեփյանը Լենինականի քաղսովետի նախագահի տեղակալ (հետագայում՝ նախագահ) Կարո Պետրոսյանի միջոցով սննդամթերքով օգնում էր Վարպետին:
3. Անդրանիկ Յովսեփյանը շտապել էր Վարպետին հայտնել, որ նրա 65-ամյակի առթիվ Գյումրու 27-րդ փողոցն անվանակոչվելու է Ավ. Իսահակյանի անունով:
4. 1940 թ. նշվեց Վարպետի ծննդյան 65-ամյակը: Լենինականի Ասքանազ Մռավյանի անվան պետական դրամատիկական թատրոնի շենքում, հունվարի 7-ին, տոնվեց նրա հոբելյանը: Ներկաներին դիմեց նաև Վարպետը. «Թանկագին հայրենակիցներ, իմ հայրենի քաղաքն այսօր տոնում է իմ հոբելյանը: Իմ սիրտը պռկե պռունկ լցված է անհուն, անարտահայտելի բերկրանքով: Ինչպե՞ս փոխհատուցեմ ես այս սրտաբուխ վերաբերմունքը: Թույլ տվեք, ուրեմն, այս առթիվ իմ երախտագիտության խոսքն ասել հայրենի Շիրակին և իր մայրաքաղաքին՝ հին Գյումրիին, նոր Լենինականին: Չայկական անցյալ փառավոր կուլտուրայի այս վայրում՝ նվիրական Շիրակում, հյուսել եմ իմ շքեղ երազները՝ նրա զմրուխտ Մանթաշում, Ալագյազի ադամադե կատարին, բյուրեղ աղբյուրների զնգոցի մեջ, Արփաչայի ափերում, բոստաններում, ջրաղացներում և Անիի ներշնչող պարիսպների ու առյուծաբաշ բուրգերի տակ: Այսպիսով, իմ սիրելի բարեկամներս, ես չափազանց երախտապարտ եմ հավերժ սիրելի Շիրակին, որովհետև նա ինձ կազմավորել և դարձրել է հայ հինավուրց ժողովրդի անմահ և վեհ գրականության անուններից մեկը, կրտսերագույնը»:

27 հունվարի, 1941, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Անդրանիկ

Իմացած եղիր, որ Լենինականից դարձած մյուս օրը հիվանդ էի։ Կարծում եմ, որ ճանապարհին մրսեցի. վագոնը տաքացրած չէր։ Ստամոքսի նյարդային բորբոքում ունեցա և ունեմ (թեև արդեն թուլացել է). ամեն օր գնում եմ հիվանդանոց, էլեկտրական հոսանք եմ ընդունում։ Լավանալուց հետո Թբիլիսի պիտի գնամ։ Իհարկե, Մոսկվա չեմ գնալու (1), եթե նույնիսկ բոլորովին լավացած էլ լինեմ. վախենում եմ մրսելուց և հիվանդությանս կրկնվելուց։

Սիրելի՛ս, ասացիր, որ դու էլ ես հիվանդացել. այդպես էլ կարծում էի. շատ էիր հոգնած և թույլ։ Ուրախ եմ, որ լավ է վերջացել, առողջացել ես։

Առայժմ շատ զբաղված եմ և չեմ կարող ճառս արտագրել, բայց հենց որ մի փոքր թեթևանամ գործերից (անհրաժեշտ գործերից), իսկույն կարտագրեմ և կուղարկեմ. միամիտ եղիր, մի՛ տարակուսիր։

Մոսկվա գնալը դեռ որոշ չէ, սակայն գնալու ենք։ Բայց պատրա՞ստ ենք արդյոք, հարցը դա է։

Խնդրում եմ ջերմ բարևներ հաղորդես ընկերներին, մայրիկիդ, կնոջդ, եղբորդ։

Ջերմ սիրով՝

քո՝ Ավետ. Իսահակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 28:

1. Հիվանդության պատճառով Վարպետը որոշել էր չմասնակցել 1941 թ. Մոսկվայում կայանալիք հայ գրականության տասնօրյակին, սակայն մասնակցեց և գլխավորեց խորհրդահայ մշանավոր գրողների պատվիրակությունը։ Տասնօրյակի մի երեկոն նվիրվել է Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործությանը։

29 մարտի, 1941, Երևան

Սիրելի՛ Պահարե

Ներողություն, որ մինչև այսօր քեզ նամակ չգրեցի: Պատճառներ չկան, միայն իրողությունն է, որ վերադարձիս (1) հետո ամբողջ ութ օր պառկեցի. հա՛ն շատ հոգնած էի, հա՛ն մքսեցի. հիմա լավ եմ:

Շնորհակալությամբ ստացել եմ խմբավուսանկարները. լավ է դուրս եկել: Ստացա և Քյուրքչյանից իմ նկարը. վատ չէ: Թումանյանի նկարը մոռացա, ո՞նց պիտի բերեի. պահիր մոտո՞ կամ նվիրիր՝ ում որ կուզես: Ես տանը կախելու տեղ չունեմ. նոր տներում պատ չկա, եղածն էլ բռնված է:

Բարևներ կնոջս կողմից և իմ՝ քեզ, Տանյային, Սերյոժային, Սուրիկին (2) ու ընկերներին:

Տպագրվում է քնագրից: ԳԱԹ, Պահարեի ֆոնդ, № 169:

1. Խոսքը Վրաստան կատարած շրջագայության մասին է:
2. Նկատի ունի Պահարեի ընտանիքի անդամներին:

2 մայիսի, 1941, Երևան

Մեծարգո՝ բարեկամ

Ս. Մելիք-Շահնազարյան (1)

Ներողություն եմ խնդրում Ձեզնից՝ այսպես ուշ հայտնելու համար, որ ստացել եմ Ձեր նամակը և պատմվածքը: Մեկ՝ որ հիվանդացա Թբիլիսիից վերադառնալուցս հետո և երկրորդ՝ ուզում էի Ձեզ որոշ բան գրել:

Ձեր պատմվածքը ես կարդացի, Խոսրով պապը ես հավանեցի, միայն պետք է կրճատումներ անել այն մասերում, ուր մանրամասն խոսվում է գյուղատնտեսական ինչ-որ հարցերի մասին և այն տեղերից, որ երբ պապը բնած էր, Ձեր խմբի երիտասարդի հետ երկար զրույցը:

Պատմվածքը ես հանձնեցի «Սովետական գրականություն» խմբագրությանը, ի նկատի ունեն տպագրել ամսագրի մեջ, միայն ժամանակի և հերթի հարց կա: Կրճատումը կնպաստի պատմվածքին՝ ավելի հակիրճ և նպատակասլաց դարձնելու նրան:

Գալով Ձեր հին գրվածքների հրատարակության Պետհրատի կողմից՝ նրա վարիչը սկզբունքով համաձայնեց, նրան պիտի կոնկրետ կերպով ներկայացնել ամբողջ նյութը՝ պատմվածքները:

Դժբախտաբար, այն ընկերը, որ անմիջապես վարիչն է գեղարվեստական նյութերի հրատարակության, մոտ երկու ամիս է՝ հիվանդ է, մոտ օրերս դուրս կգա հիվանդանոցից, և նա է, որ պիտի զբաղվի դրանով և խմբագրի: Այդ էլ ժամանակի հարց է, թե երբ ի վիճակի կլինի գործի անցնելուն:

Ես էլ ամսուս 4-ին մեկնում եմ Մոսկվա՝ հայ գրականության դեկադային մասնակցելու համար, և կվերադառնամ մայիսի վերջին: Կգրեմ Ձեզ իր ժամանակին Ձեր օգնության, խորհուրդների և Ձեր համաձայնության և պայմանագրության մասին:

Համենայնդեպս, ինչ որ կախված կլինի ինձնից, ես կանեմ: Կարծում եմ, որ Ձեր հին պատմվածքներից մի փոքր հատոր (2) լույս կընծայենք:

Ձերմագին բարևներ՝ Ձեզ, Ձեր դստերը և փեսային:

Հարգանքներով՝ մնամ Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 285:

1. Սողոմոն Մելիք-Շահնազարյան (1862-1942), արձակագիր, գյուղագիր: Ապրել է Թբիլիսիում, աշխատակցել «Մուրճ» ամսագրին:
2. Իսահակյանի ջանքերով՝ Մելիք-Շահնազարյանի պատմվածքները տպագրվեցին 1950 թ., Երևանում:

Սիրելի՛ Հրաչ (1)

Այսօր ստացա գիրքդ (2): Չափազանց ուրախացա և շատ հուզվեցի, որ հիշել ես ինձ: Ոչ միայն հիշել ես, այլև անմիջապես ուղարկել ես. շատ և շատ շնորհակալ եմ: Բոլոր իմ սիրած կտորները՝ «Պատմվածքներ և հեքիաթներ», «Սյունեցիներ», «Ժամանակները», «Դուստրը»... ամփոփված են ժողովածուիդ մեջ, որը, դժբախտաբար, անխնամ <է>, գեղեցիկ չեմ տպած:

Ես չափազանց զբաղված եմ դեռ ու դեռ հողվածներ գրելով. շատերն իմ վիճակում են: Նաիրին քեֆ է անում, նրա երեսը չեմ տեսնում, ձուկը ծովում է:

Դեկադան (3) լավ է անցնում: Ցավում եմ և զայրանում, որ դու չկաս: Անկեղծաբար ասած՝ շատ տեղ եմ բողոքել դրա համար, քո և Ա. Վշտունու (4) համար. լսողն ո՞վ է: Բայց դու արհամարհիր:

Բարևներ՝ քեզ, կնոջդ և պաչիկներ՝ աչիկիդ:

Քո՝ Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, Հրաչյա Քոչարի ֆոնդ, № 357:

1. Հրաչյա Քոչար (1910-1965), գրող, լրագրող: Նրա ծավալուն գործերից են «Մեծ տան զավակները» վեպը, «Սպիտակ գիրքը» ժողովածուն, որը ետմահու արժանացավ ԽՍՀՄ պետական մրցանակի:
2. Խոսքը Հ. Քոչարի «Ժամանակներ» պատմվածքների ժողովածուի մասին է, որը լույս է ընծայել «Հայպետհրատը», 1941 թ., 3000 տպաքանակով:
3. 1941 թ. մայիսի 4-ին, հայ գրականության տասնօրյակի կապակցությամբ, Մոսկվա է մեկնում հայ գրողների ու քննադատների մեծ պատվիրակություն: Տասնօրյակի մասնակիցների ցանկում ընդգրկված չէին Հր. Քոչարն ու Ա. Վշտունին:
4. Ազատ Վշտունի (Կարապետ Մամիկոնյան) (1894-1958), հայ բանաստեղծ: Գրական «Երեքի խմբակ»-ի անդամներից (Եղիշե Չարենց, Գևորգ Աբով, Ազատ Վշտունի):

6 օգոստոսի, 1941, Երևան

Սիրելի՛ ընկ. Արաբս (1)

Այս ելույթս, իհարկե, թույլ է, ես ավելի լավը կարող էի ասել, բայց պատ-
րաստված չէի, հավաքված հասարակության որակն էլ չէի հասկացել:

Սա կարող եք տպել՝ իբր մի կտոր «Ելույթից» սղագրած, իսկ հաջորդ
թվի համար կտամ մի լավ հոդված՝ «Սովետական Հայաստան»-ի (2) մեջ
հոդվածս տպելուց հետո: Անմիջապես, միաժամանակ լավ չէ: Թող շարու-
նակաբար լինի, ո՛չ մի անգամ ասել և կտրվել, սպառվել:

Ջերմ բարևներով՝

Ավետ.Բասիակյան

1. Արաբս Ավետիսյան (1903-1978), արձակագիր, 1939-1942 թթ.՝ «Գրական թերթ»-ի
խմբագրի տեղակալ, 1942-1945 թթ.՝ ռադիոկոմիտեի գրական բաժնի գլխավոր
խմբագիր:
2. 1941 թ. օգոստոսի 8-ին «Սովետական Հայաստան» թերթում տպագրվում է Իսահա-
կյանի «Ֆաշիզմը պիտի խորտակվի» հոդվածը:

15 հոկտեմբերի, 1941, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Ենիկոլոպյան (1)

Մի փոքր ուշացումով ստացա Ձեր գեղեցիկ գրքույկը՝ М. Лермонтов, «Ашик Кариб» (2): Շատ և շատ շնորհակալ եմ Ձեր ուշադրության համար իմ հանդեպ:

Կարդացի Ձեր դիտողությունները և ուսումնասիրությունը և շա՛տ գոհ եղա: Գրքույկը ճաշակով է տպված, կոլորիտը, ոճը (տեղային, կովկասյան-արևելյան) լավ արտահայտված է նկարների մեջ:

Խորին սիրով և հարգանքով սեղմում եմ Ձեր ձեռքը, թանկագին բարեկամս:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, Իվան Ենիկոլոպյանի ֆոնդ:

1. Իվան (Ղովհաննես) Ենիկոլոպյան (1888-1979), բանասեր, պատմաբան, մշակութային գործիչ: Զբաղվել է ռուս, հայ, կովկասյան ժողովուրդների գրական կապերի պատմությամբ:
2. Лермонтов М. Ю., «Ашик Кариб». Турецкая сказка, Детиздат, 1941:

3 հունվարի, 1942

Սովետական Հայաստանի Պետհրատի վարչությանը

Անցյալ տարվա սեպտեմբերին վարչությունդ ինձ հանձնարարեց խրմբագրելու համար ընկեր Հ. Շիրազի «Սիամանթո և Խճե-Չարե» (1) պոեման: Սիրով կարդացի այդ գործը:

Շիրազի այս վերամշակված իդիլլիան գեղեցիկ, որակավոր գործ է՝ լիրիզմով գեղուն, բնության շքեղ պատկերներով զարդարված, թարմ լեզվով գրված, նաև թարմ մետաֆորներով:

Շատ ցանկալի եմ համարում այս գործի առանձին հրատարակությունը:

Հարգանքներով՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից: Պահվում է Ռ. Չարյանի անձնական արխիվում:

1. Հ. Շիրազի «Սիամանթո և Խջեզարե» պոեմն առաջին անգամ լույս է տեսել Ալազանի խմբագրությամբ, 1935 թ.: Նույն պոեմի վերամշակված տարբերակը՝ Ռ. Չարյանի և Ավ. Իսահակյանի խմբագրությամբ, երկրորդ անգամ տպագրվել է 1942 թ., «Երգերի գիրք» գրքույկում:

15 մարտի, 1942, Երևան

Ջերմագին շնորհավորում եմ Ձեր գրական, հասարակական բեղմնավոր գործունեության 40-ամյակը: Ձեր տաղանդավոր հայրենասիրական երկերը՝ հանուն խաղաղության և դեմոկրատիայի հաղթանակի, խորապես ոգևորում են ինձ: Ամուր սեղմում եմ Ձեր ձեռքը՝ իբրև Սովետական միության բարեկամի: Ցանկանում եմ Ձեզ առողջություն և գրական, հասարակական գործունեության մի նոր, փայլուն քառասնյակ ևս:

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Կարապետ Սիտալի ֆոնդ, № 139: (Տպագրվել է «Գրական թերթ»-ում, 1980, № 2):

1. Կարապետ Սիտալ (1891-1972), սփյուռքահայ գրող և հասարակական գործիչ: Սիտալի ծննդյան 60-ամյակի առթիվ Երևանում, 1953 թ., լույս տեսավ նրա «Պայքարի երգեր» բանաստեղծությունների ժողովածուն:

10 հուլիսի, 1942, Երևան

Թանկագին ընկեր Կոնստանտին (1)

Շնորհակալությամբ ստացել եմ նամակդ, սիրելի՛ Կոտե, ուրախ եմ, որ ողջ-առողջ՝ Ձեր տանն եք հիմա, Ձեր նազելի տիկնոջ և սիրելի երեխաների մոտ: Նաև շատ ուրախ եմ, որ Հայաստանում ապրած Ձեր օրերը այնքան լավ հուշեր են թողել Ձեր սրտի մեջ, և գոհ, ուրախ վերադարձել եք նրա քրոջ մոտ՝ Վրաստան...

Բոլոր մեր բարեկամները, որոնց հետ ծանոթացաք, Սարյանները և մյուսները, քաղցրությամբ ու հարգանքով հիշում են Ձեզ և անկեղծ փափագ ունեն հաճախակի Ձեզ տեսնել Երևանում, որպեսզի մի քանի ժամով լինել բարձր, վեհ մտքերի, գաղափարների այն մթնոլորտում, որ ստեղծվում էր Ձեր ներկայությամբ՝ զրույցներ գեղարվեստական գրականության, փիլիսոփայության մասին, իսկական մեծ կուլտուրայի մասին, բարձր ճաշակի մասին:

Ես հատկապես՝ կարոտով եմ վերապրում այն պտույտները Հայաստանում՝ Բջնի, Գառնի, Գեղարդ, մեր այն չքնաղ վայրերի պես չքնաղ զրույցները՝ թաթախված կյանքի փորձով, գիտությամբ, բազմակողմանի էրուդիցիայով: Դրանք բանաստեղծական-փիլիսոփայական շրջագայություններ էին...

Սիրելի՛ ընկեր, աստուծով՝ մեծ Միությունը կհաղթի ֆաշիզմին, Հիտլերին, և ցանկանանք, որ այդ շուտով լինի: Դուք մորից կգաք Հայաստան, և այս անգամ ավելի ուրախ սրտով կշրջենք Սևանի ափերում, որ այնքան միատիկական գեղեցկություն կա, կշրջենք զարմանալի Չանգեզուրում, Սյունյաց առնական աշխարհում:

Ես Ձեր բարևները հաղորդեցի Սարյաններին, մերոնց բոլորին: Նրանք բոլորը սիրով բարևում են Ձեզ: Գ. Աբովը (2) մտահոգվեց անմիջապես իրականացնել՝ ինչ որ Ձեզ խոստացել էր:

Սիրելի՛ Կոտե, խնդրեմ հաղորդեցեք սիրելի տիկին Միրանդային իմ սիրո և հարգանքի ողջույնները:

Ընդունեցեք ջերմագին ողջույններս:

Միշտ Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1984, № 3:

1. Գամախուրդիա Կոնստանտին Սիմոն (1891-1975), վրաց գրող, Վեսթ ԳԱ ակադեմիկոս: 1919 թ. ավարտել է Բեռլինի համլսարանը:
2. Գևորգ Աբով (1897-1965), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ, գրականագետ: 1940-1952 թթ.՝ Մատենադարանի տնօրեն:

Շա՛տ սիրելի Պահարե

Երբ ստացա Հուսիկի (1) ձեռքով ուղարկած մամակը և պոեմը (2), առաջին նվագ կարդացի մամակը: Պիտի ասեմ, Պահարե ջան, մամակը շատ տխուր տպավորություն բողեց վրաս՝ բացարձակ հուսահատ մի մարդու, որ միայն ինքնասպանության միջոցով կարելի է ելք գտնել ներքին և արտաքին դաժան իրականությունից, այո՛, հուսահատ մարդու ծանրագին տրամադրություն կար, որ երկյուղ էր ներշնչում ինձ, և եղբորդ ասացի, որ շատ լավ կանես՝ Պահարեին բերես Երևան, մենակության մեջ չթողնես: Ասաց, որ չի ուզում թողնել Թիֆլիսը, իր տունն ու գրադարանը, ունեցած-չունեցածը:

Սակայն երբ սկսեցի կարդալ փիլիսոփայական պոեմը (3), ուրախացա, որ փրկված ես: Որովհետև դու քեզ տանջող, փոթորկող մտքերն ու զգացմունքները, այդ ներքին թույնը առատորեն թափել ես: Դեղաթափ ես եղել, արտահայտել ես քեզ, դատարկել ես վերքիդ ժահիրը և հանգստացել ես: Այլապես՝ այդ ժահիրը քեզ կմաշեր, քեզ կուտեր: Այդպես է եղել և է և կմնա բոլոր անկեղծ զգացողների, հուզվողների համար: Եվ դա է պոեզիայի, արվեստի էությունը, նպատակը՝ արտահայտել, դրսևորել ներքինը՝ ասել, խոսել, անիծել, հայհոյել, գոռալ, լաց լինել, և դրանք հանգստացնում են, բուժում են, մխիթարում են: Գյոթեն պատմում է, որ երբ նրան իր սիրած տիկին Շտեյնը (4) մերժում է, Գյոթենն նստում է ձին երեկոյան և Շտեյնի մոտից կատաղորեն քշում է դեպի Վայմար, չափազանց հուսահատված իջնում է նա ձիուց և նստում մի ծառի տակ... Եվ հանկարծ ինքնաբուխ կերպով, անմիջապես մի փոքր ոտանավոր է գրում՝ դնելով այնտեղ իր վիշտը, տառապանքը, մեռնելու փափագը, և հանգստանում է, մխիթարվում է ու ձին նստած՝ հանգիստ, անդորրացած, գնում է տուն:

Այսպես է եղել և քո ներաշխարհի համար. դու փրկված ես քո պեսիմիզմից:

Սիրելի՛ս, մի՛ տխրիր այլևս, զվարթ եղիր, ամեն բան լավ կվերջանա. դիմանալ է պետք, տոկունություն, համբերություն:

Հաղթանակը մերն է (5): Անկասկած:

Հիմա՝ քո գեղման մասին: Գրությունդ սյուժետային պոեմն է, այլ գեղմունք, փիլիսոփայություն, ողբ, բողոք, զայրույթ: Ոտանավորդ ներդաշնակ է, հանգերը ճոխ են, ընթացքը բնական է, դժվարությամբ չի կարդացվում, բռնազբոսիկ չէ, ճիգ, գոռ չկա. սրանք առավելություններ են: Թեև պոեմը մասսայական չէ, առայժմ չի ընդունվում, չի տպվի, բայց նա ամբողջապես ժամանակակից է, մեր դառն ու դաժան ժամանակն արտացոլված է: Բոլոր խոհերը, մտածումները, որ կարող է այս պատերազմը, այս անհուն, զարհուրելի սպանողը զարթնեցնել զգացող և խորհող մարդու մեջ, առատո-

բեն կան դրսևորված՝ բողոք, գայրույթ, հուսահատություն, տենչանք խաղաղ ու բարի կյանքի, հոգեկան կուլտուրայի, հումանիզմի, բոլորը կան՝ ապահովելու չափ: Ապագայում, պատերազմից հետո, երբ պոենմադ լույս աշխարհ ելնի (6), հասարակությանը պատկանի, ապագայի մարդը կտեսնի, թե ի՞նչ է զգացել, խորհել պատերազմի օրերին արձագանքող մարդը: Հուզիչ տեղեր շատ կան և՛ դրվագների մեջ, և՛ հրաժեշտի մեջ: Այս բոլորը շատ լավ է, սակայն թերությունն այն է, որ կրկնություններ շատ կան. երկարախոսություն՝ խոշոր պակասություն է դա: Հեղինակն այնքան հուզված է, նրա հոգին այնքան խռովված է, այնքան ալեկոծված, որ չի հագնում ասելուց և նորից ասելուց, կրկնում է ու նորից կրկնում: Պահարե՛ ջան, պիտի պոենմադ սեղմես, խտացնես, ամփոփես, դարձնես ավելի կուռ և կոփ: Ավելորդաբանությունները հեռացնելով՝ գրվածքդ շատ կշահի: Գիտեմ, որ դա դժվար է: Հեղինակն իր գրվածքը, որ բխել է հոգուց, դժգոհությամբ է ձեռք զարկում մաղելու, դուրս ձգելու, կրճատելու: Բայց ժամանակ անցնելուց հետո, երբ գրվածքը կհեռանա հեղինակից, այն ժամանակ իբրև մի օտար գործի վրա կնայե օբյեկտիվորեն: Եվ քննադատի աչքով կնայի, և դյուրին կլինի այն ժամանակ կրճատելը, տաշելը, խուզելը, այսինքն՝ խտացնել: Իմացիր, որ «տեխնիկա» բառը և մեր «տաշել» բառը միևնույն արմատից են, միևնույն իմաստն ունեն: Այսքան:

Առողջ եղիր, զվա՛րթ եղիր. ջերմագին բարևներ՝ մեր բոլորից և համբույրներ՝ ինձնից:

Շնորհավոր Նոր տարի, ցանկամ, որ այս նոր տարին վերջ տա մեր բոլոր ցավերին (կարծեմ Գ. Քաթիպայի խոսքերն են) (7):

Միշտ քո՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է քննադրից, ԳԱԹ, Պահարեի ֆոնդ, № 169:

1. Խոսքը Պահարեի կրտսեր եղբոր՝ ճարտարապետ և դերասան Զուսիկ Մուրադյանի մասին է:
2. Պահարեն, լինելով Իսահակյանի մտերիմներից, մասնակից էր դարձնում նրան իր ստեղծագործական մտահղացումներին, նրա դատին հանձնում իր անտիպ գործերը:
3. Խոսքը Պահարեի «Ողբ հայրենասիրության» պոեմի մասին է (1942), որի ձեռագիրը պահվում է հեղինակի արխիվում:
4. Խոսքը Գյոթեի մտերմուհու՝ Շառլոտա Ալբերտինա Էռնեստինա ֆոն Շտեյնի (1742-1827) մասին է:
5. Նկատի ունի Զայրենական պատերազմի հաղթանակը:
6. Պոեմը չի տպագրվել, անտիպ է:
7. Գամառ-Քաթիպա, գրական ընկերություն, որը հիմնադրել են Ռափայել Պատկանյանը, Մնացական Թիմուրյանը և Գևորգ Քանանյանը, Մոսկվայում, 1854 թ.: Ընկերության անվանումը նրանց անունների և ազգանունների սկզբնատառերի միավորումն է: Այս դեպքում Իսահակյանը նկատի է ունեցել Ռափայել Պատկանյանի (1830-1892) «Երենեկ, թե այս Նոր տարին» բանաստեղծությունը:

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Մեծ շնորհակալությամբ ստացա ընկեր Աշիկի միջոցով ուղարկածդ պանիրը և հիսուն ձուն: Սակայն ցավով պիտի ասեմ, որ այդ զինվորական Գաբեգին Սարգսյանից բան չեմ ստացել, որովհետև չի բերել, չի երևացել: Արդյո՞ք լավ ճանաչել ես նրան, որ ուղարկել ես նրա հետ. շատ անգամ յուրացնում են բերողները: Հետաքրքրվիր, ո՞վ է նա, ու՞ր է ապրում, ի՞նչ շտաբումն է գործում:

Ջարմանում եմ, որ Արաքսմանը (1) մերժել է բերել. ի՞նչ մեծ դժվարություն էր, որ մերժել է... Երևի նա վրեժ է հանել այն բանից, որ ես նրա թխած պիեսները, որ մի երկու տարի առաջ ուղարկել էր արվեստի վարչության ժյուրին, բրակ արեցի:

Անդրանիկ ջան, այս տարի, հենց գարունը բացվի, գալու եմ Լենինական, և սիրելի Կարոյի (2) հետ կշրջենք:

Գրաբերս շտապում է, գրում եմ կարճ: Նորից շնորհակալություն բոլորիդ մեր բոլորի կողմից՝ կնոջս, Բելլայի, Վիգենի: Ջերմ և կարոտալի բարևներով՝ քեզ, մայրիկիդ, կնոջդ և ընկեր Կարոյին:

Համբույրներով՝

քո՝ Ավետիք

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, ԱՎ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 30 (ցուցակ 3):

1. Խոսքն արձակագիր, դրամատուրգ, թատերագետ, լրագրող Ալեքսանդր Արաքսմանյանի (1911-1982) մասին է:
2. Խոսքը Լենինականի քաղսովետի նախագահի (քաղաքապետի) տեղակալ Կարո Պետրոսյանի մասին է, որի հետ Վարպետը նամակագրություն ուներ:

3 ապրիլի, 1943, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Չայնո չի լավում, ինչու՞ ես լռել։ Ընկեր Ստեփանյանը բերեց ուղարկածդ պանիրը և հավկիթը։ Ինչպես գրել էի քեզ, պանիրը պակաս էր (2 կիլո էր)։ Եթե ուզում եք լրացնել, շատ ուրախ կլինեմ, և կուղարկես ընկ. Սուրեն Հարությունյանի (1) հետ։ Գրել էի, որ զինվորական Գարեգին Սարգսյանի հետ ուղարկածներիդ երեսը մինչ օրս չտեսանք. այդ քաջն, ինչպես երևում է, յուրացրեց։ Հետաքրքրվեցեք. հայրենի քաղաքս հազիվ մի բան արեց, նա էլ ավագակի որկորը մտավ։ Դրությունս շա՛տ վատ է...

Եթե կարտոֆիլ կա, գրիր, մի կերպ բերել կուտանք։

Գրում ես, թե ե՞րբ ես գալու Լենինական։ Գամ՝ ու՞ր ապրեմ, ինչպե՞ս ապրեմ, բայց կգամ, երբ որոշե՞ս¹ ձեռք բերեմ։

Ձերմ բարևներ՝ մայրիկիդ, կնոջդ, ընկեր Կարոյին և քեզ։

Ձեր՝ Ավերիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ.Իսահակյանի ֆոնդ, № 29:

1. Խոսքը գրականագետ, թատերագետ Սուրեն Հարությունյանի (1909-1989) մասին է։

¹ Проньск - ռուս.՝ անցաթուղթ։

12 ապրիլի, 1943, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Մեծ շնորհակալությամբ ստացա ընկեր Կիրակոս Օհանյանից (1) ուղարկածդ պանիրը՝ 2 կիլո, և բրինձ՝ 2 կ. 300 գ.:

Ընկեր Օհանյանն ասաց, որ հիվանդ ես: Հույս ունեմ, որ անցողակի բան է: Իմ առողջությունը վատ չէ, բայց ստամոքսս շարունակ հիվանդ է՝ վատ, անորակ սննդի պատճառով: Այդ էլ կանցնի. գարունը կգա, օդն ու ջերմությունը և պտուղները կվերակագործեն:

Հարցնում ես գրական աշխատանքներիս մասին՝ մեծ բաներ չեմ անում, մանր-մունր բաներ եմ գրում: Եվ բացի այդ՝ տրամադրություն չկա մեծ կտավներով աշխատելու:

Շատ շնորհակալ եմ, որ հրավիրում ես կամ հյուրընկալում ես ինձ: Եթե գամ, կիջնեմ մոտո: Սակայն ե՞րբ եմ գալու, դեռ որոշ չէ. սպասում ենք օրերը լավ տաքանան, հետո:

Ձերմագին բարևներ՝ մայրիկիդ, կնոջդ, քեզ և ընկ. Պետրոսյանին՝ նաև կնոջս և մյուսների կողմից:

Ջեռ՝ Ավետիք

1. Կիրակոս Օհանյան (1910-1977), աշխարհագրագետ: Այդ տարիներին մանկավարժ էր Արթիկի և Սղիմի դպրոցներում:

Սիրելի՛ Նաիրի

Ես սասունցիների (1) մոտ շատ լավ ժամանակ անցկացրի։ Թափառեցի մի քանի գյուղեր, եղա Թալիշի ամառանոցներում, աղբյուրների մոտ նստեցի։

Առողջ հոգով ու մարմնով տղամարդ եմ՝ ազնիվ, աշխատասեր, պատվով ու հայրենասեր։ Ես հաճախ ասել եմ, որ արևմտյան (թուրքահայ) հայությունը շատ կողմերով բարձր է արևելյան հայությունից, և այդ տարիների տեղեկությունը դառնում է ինձ համար կոտ համոզմունք։

Բարիլի (2) «Արա Գեղեցիկը» (3) գրեթե կարդացել եմ (4) և կարծեմ՝ իմ բերած գիրքն է, որ նվիրել էի Հայաստանի գրադարանին. ձեռքդ է անցել։

Լավ ես անում, շատ լավ, որ գրում ես «Արա Գեղեցիկ»-ը (5)։ Լավ կստացվի (սա աստրական ոճ է), եթե մանավանդ որ ոգևորված ես խոսում, ուրեմն ապրում ես դրանով։

Ավ.Իսահակյան

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1981, հունվարի 30։

1. 1922 թ. Իրինդում կոլտնտեսության նախագահի մշակույթի գծով տեղակալի պաշտոնով (պատերազմի օրերին գոյություն ուներ նման հաստիք) աշխատելիս է եղել Խաչիկ Դաշտենցը, որի հրավերով Իսահակյանն՝ ընտանիքով, ամբողջ ամռանը հանգրվանել է սասունցիների մոտ։ Խ. Դաշտենցի թղթերի մեջ հայտնաբերվել է «Ավետիք Իսահակյանը Թալիշի Իրինդ գյուղում» հուշի ձեռագիրը։
2. Անտոնիո Ջուլիո Բարիլի (1836-1908), իտալացի նշանավոր գրող, հրապարակախոս, Ջ.Գարիբալդիի ղեկավարությամբ ծավալած ազգային-ազատագրական շարժման մասնակից։
3. Հետաքրքրվելով Հին Արևելքի և Հայաստանի պատմությամբ՝ Բարիլին գրել է «Սեմիրամիդա» սիրային վեպը, որը թարգմանչի՝ Հ. Իսկանտերյանի կողմից վերանվանվել է «Արա Գեղեցիկ»։ Այն շարունակաբար տպագրվել է «Բազմավեպ» հանդեսում, 1875-1878 թթ.։ Մխիթարյաններն առանձին գրքով տպագրեցին 1876 թ.՝ «Արա Գեղեցիկ» խորագրով։
4. Պատահական չի եղել Իսահակյանի հետաքրքրությունը «Սեմիրամիդա»-ով. 20-ականների առաջին կեսին բիբլիական և արևելյան լեգենդների վրա աշխատելիս, Իսահակյանը մտադրվել է մշակել Արա Գեղեցիկի և Շամիրամի լեգենդը։ Հանգամանքների բերումով՝ նրա մտահղացումը չի իրականացել։
5. Ն. Չարյանն իր «Արա Գեղեցիկ» դրաման գրել է 1944-1946 թթ.։ Տպագրվել է առանձին գրքով։ Բեմադրվել է Գյումրիի Մռավյանի անվան դրամատիկական թատրոնում (բեմադրող ռեժիսոր՝ Վարդան Աճեմյան)։

1 նոյեմբերի, 1943, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Նամակներդ ստացել եմ: Ներողություն, որ ըստ իմ սովորության՝ նամակիդ ուշ եմ պատասխանում, թեև վերջերս գլուխս շատ խառն էր. քիչ էի գտնվում տանը: Մի քանի օրից հետո գնում եմ Մեղրի մի շաբաթով, նրանից հետո դժվար թե կարողանամ Լենինական գալ կամ Ղազարապատ գյուղը, ուր շարունակ կանչում են: Ուշ կլինի, ցուրտ կլինի, վախենում եմ մրսել, հիվանդանալ:

Գալով կարտոֆիլին՝ եթե կարող եք, մի կերպ ուղարկեք, եթե ոչ՝ գրիր, մերոնցից մեկը գա, վերցնի, բերի: Բայց մի՞թե միայն կարտոֆիլ:

Սիրելի՛ Ջենման (1) նամակդ և արձակ բանաստեղծություններիդ բերեց և խոսք տվեց մորից գալու մեր տունը և չեկավ: Պիտի գար, որ պատասխանը տաներ: Արձակ բանաստեղծություններիդ շա՛տ հուզիչ բան է՝ գեղեցիկ գրված, զգացմունք կա և պատկերավոր է. փաստն ինքնին սրտամորմոք է և համոզիչ, իրական է, ռեալիստական: Լավ բան է, միայն ցավում եմ, որ չպիտի տավի. այսպիսի պեսիմիստական բան թույլ չեն տա, մանավանդ հիմա, բայց թող մնա. մի օր կտավի: Մեղրիից վերադարձիս նամակ կգրեմ քեզ, թերևս, եթե եղանակները լավ լինեն, մի երկու օրով գամ: Առայժմ՝ ցտեսություն: Ջերմագին բարևներ՝ ընկեր Կարոյին, մայրիկիդ, կնոջդ, եղբորդ, հարսիդ, Ժանին (2) և հարցնողաց, բարևներ՝ մեր բոլորից:

Ըն՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 29:

1. Խոսքը Գյումրիում բնակվող Ժժկուհի Ջենմայի մասին է:
2. Նկատի ունի դերասան, ասմունքող Ժան Էլոյանին:

Մեծարգո՝ հայրենակից Բ. Մարգարյան (1)

Ձեր գեղեցիկ նամակը (2)՝ գրված հուլիսի 1-ին, ուշացումով ստացել եմ։ Ամենից առաջ շնորհակալ եմ Ձեր՝ իմ հանդեպ հայտ բերած ջերմ զգացմունքների համար։

Հայրենիքի կարոտով գեղուն Ձեր նամակը, որ մեր աշխարհասփյուռ եղբայրների և քույրերի հայրենաբաղձ սրտերի թարգմանն է միանգամայն, կարդացի մեր կառավարության շատ ներկայացուցիչների, իմ ընկերների և բարեկամների մոտ։

Նրանք բոլորն էլ շատ ուրախացան Ձեր այն սրտագին հետաքրքրության և խանդավառ վերաբերմունքի համար, որ ունեք հանդեպ մեր մեծ հայրենիքի՝ Սովետների Միության հանդեպ, հանդեպ Ս<ովետական> Հայաստանի, մեր նվիրական իղեալների և մեր անօրինակ պայքարի և մեր հաղթանակի։

Մեծ Միությունը կյանքի ու մահի կռիվ է մղում՝ աշխարհը փրկելու նոր մոնոլիական բռնապետությունից, հայ մարտիկները՝ հերոսական Կարմիր բանակի շարքերում, և հայ ժողովուրդը՝ թիկունքում, անձնվիրաբար կռվում են այն խորին գիտակցությամբ, որ մեծ Միության հաղթանակը իր հաղթանակն է և Միության անասանությունը՝ իր հայրենիքի անասանությունը։

Բովանդակ հայ ժողովուրդը գիտակցում է, որ այս ահեղ պատերազմը բախտորոշ, ճակատագրական շրջադարձ է իր բազմադարյա պատմության մեջ, դրա ելքից է կախված մեր կուլտուրայի, մեր լեզվի, մեր նորանվաճ պետության գոյությունը և մեր ֆիզիկական գոյությունն իսկ։

Հաղթանակը մերն է, և հայ ժողովրդի ֆիզիկական և կուլտուրական գոյությունն ապահովված է սրանով ընդմիշտ և ամեն տեսակետներից և ամեն կողմերից։

Մենք բոլորս շատ ուրախ ենք, որ գաղութահայությունը մեզ հետ է՝ իր զգացումներով և իր հավատով, ապրում է մեր դժվարությունները և մեր պայքարը և գալիս է օժանդակելու (3)՝ իր հայրենիքի գոյամարտը հաղթանակով պսակելու համար։ Գաղութահայը իր հայրենասիրական պարտքը կատարելով՝ միաժամանակ բարձր պատիվ ունի մասնակցած լինելու հայ մարտնչող ժողովրդի դժվարին գործին և նրա փառապանծ հաղթանակին։

Սրտագին և կարոտալի ողջույններ՝ մեր բոլոր հեռավոր և սիրելի հայրենակիցներին, միշտ Ձերդ՝

Ավետիք Բասիսյան

Հ.Գ. «ՎՕԿՍ»-ի¹ վարչությունը սիրով ընդառաջելով Ձեր դիմումին՝ անհապաղ ուղարկում է Ձեզ ինչ որ առայժմ հնարավոր է՝ երգեր, նոտաներ, գրականություն: Խնդրում եմ միշտ կապ պահել մեզ հետ, սիրով կկատարվեն Ձեր դիմումները:

«ՎՕԿՍ»-համամիութենական հիմնարկ կուլտուրական կապի արտասահմանի հետ: Հասցեն՝ Երևան, փողոց Ղ. Ղուկասյանի, նո.12:

Ա. Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Վահե Վահյան ֆոնդ, № 317:

1. Սփյուռքահայ գրող և հասարակական գործիչ Վահե Վահյանը (Սարգիս Աբդալյան) (1908-1998) քաղաքական նկատառումներից՝ 1943 թ. ամռանն Իսահակյանին մամակ է գրել «Բ. Մարգարյան» ստորագրությամբ:
2. Վերոհիշյալ նամակը չի պահպանվել:
3. Խոսքը «Սասունցի Դավիթ» տանկային շարասյան մասին է: 1943 թ. Գևորգ 6-րդ կաթողիկոս Չորեքչյանը (1868-1954) հատուկ կոմիտեով դիմել էր սփյուռքահայությանը՝ կոչ անելով մասնակցել տանկային շարասյուն ստեղծելու նպատակով կազմակերպված հանգանակությանը: 1943 թ. մարտի 7-ին, Նյու Յորքում տեղի է ունեցել հայ գաղթօջախի ներկայացուցիչների հանրահավաք, որտեղ ընտրվել է «Սասունցի Դավիթ» ֆոնդի միջոցների հանգանակության կոմիտե: «Ս.Դ.» տանկերի շարասյունը ստեղծվել է 1944 թ.՝ սփյուռքահայության և էջմիածնի վանքի նյութական միջոցներով: 1944 թ. փետրվարին հայկական 119 դիվիզիային հանձնված այդ տանկերի աշտարակներին հայերենով գրվել է՝ «Սասունցի Դավիթ»:

¹ ՎՕԿՍ, ВОКС, Всесоюзное общество культурных связей с заграницей.

29 դեկտեմբերի, 1943, Երևան

Թանկագին ընկեր Կոնստանտինե

Մեծ ուրախությամբ ստացա Ձեր շնորհավորական հեռագիրը (1): Շնորհակալություն Ձեր եղբայրական զգացմունքների համար:

Վաղուց է Ձեզնից ոչ մի լուր չունեի: Շատ ամիսներ առաջ Ձեզ նամակ էի գրել՝ Ձեր նամակին պատասխան, որով Դուք ինձնից թարգմանելու համար նյութեր էիք ուզել, նաև կենսագրական տեղեկություններ: Ես, որքան հիշում եմ, գրել էի, որ այդ ժամանակ շատ զբաղված էի և հետաձգել էի առժամանակ:

Ես, իմիջիայլոց, այս տարի թափառեցի Հայաստանում, եղա իմ հայրենի Շիրակում, հայրենի քաղաքում՝ Լենինականում՝ մի ամբողջ ամիս, եղա Ալագյազ, Արագած սարերում, լեռնային բազմաթիվ գյուղեր՝ ամիս ու կես ժամանակով, եղա նաև Մեղրիի շրջանում, Ջանգեզուրի չքնաղ լեռներում, Արաքսի ափերում՝ Իրանի սահմաններին անմիջապես կից: Հետաքրքիր էին այս բոլորը՝ պատմական, էթնոգրաֆիական տեսակետներից:

Հիմա զբաղված եմք Ակադեմիայի կազմության գործնական հարցերով (2): Շատ կուզենայի մի կարճ ժամանակով Թբիլիսիում լինել, բայց ձմեռ է՝ դժվարություններով լիքը: Հենց որ գարունը գա, կփորձեմ ինձ նետել Թբիլիսի:

Ամբողջ սրտով ու լավագույն զգացմունքներով՝ շնորհավորում եմ Նոր տարին, Ձեզ ու Ձեր ազնիվ ու գեղեցիկ կնոջը՝ Միրանդային, և ձեր թանկագին երեխաներին: Ողջույններ՝ բոլորիս կողմից՝ կնոջս, հարսիս և որդուս:

Ողջ լեր, սիրելի՛ Կոտե, միշտ Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Գրական թերթ»-ից, 1984, № 3:

1. Գամսախուրդիան Վարպետին շնորհավորել էր նրա՝ ԽՍՀ ԳԱ անդամ ընտրվելու առթիվ:
2. Հայաստանի գիտությունների ակադեմիան հիմնադրվել է 1943 թ. նոյեմբերի 29-ին:

Իմ սիրուն պնդել — հաճախ հչառ
Վաճճի տնիս, արժեքի տնիս,
Որ անգործ էին՝ խորհրդ, ահապա
Երես թի խոսի, շնորհի տնիս

Սիրելի՛ Պահարե

Ամենից առաջ բոլոր սրտով շնորհավորում եմ քո, եղբորդ, հարսիդ և մոտիկներիդ Նոր տարին և ցանկանում եմ բոլորիդ առողջություն, երկար կյանք:

Ընկեր Գուրգեն Հովնանը (1) երեկ ինձ հայտնեց (ինքը եկել էր Թիֆլիսից), որ դու և այլ ընկերներ, որոնց անունը չէր հիշում, շնորհավորել էք իմ ակադեմիական կոչում (2) ստանալու համար: Կարծեմ՝ լավ չկազմվեց մախադասությունը, կարճ՝ շնորհավորել էք ինձ, որ Հայկական գիտակ<ան> ակադեմիայի անդամ եմ եղել:

Սիրելի՛ս, այդ հեռագիրը չեմ ստացել, ինչպես և ուրիշ հեռագրեր՝ նույնիսկ մոտիկ վայրերից: Այս նամակը գրում եմ՝ նախ հայտնելով խորին շնորհակալությունս ինձ հարգող ընկերներին, երկրորդ՝ որ չար մտքեր չանցնեն քո և ընկերներիդ մտքով. գիտեմ, որ լավ տղաներ եք և գիտեք, որ ես էլ վատ չեմ:

Ի դեպ ասեմ, որ ես շատ զարմացա, որ քեզից հեռագիր կամ նամակ չառա. սպասում էի, բնականաբար և տրամաբանորեն, սակայն այնքան փորձ ունեի, որ այդ վերագրում էի հեռագրատան կամ փոստային մեղքին:

Իմ կողմից ընկերներին Նոր տարվա բարեմաղթություններս հաղորդիր: Ես լավ եմ, բայց շատ զբաղված եմ. կուզենայի ավելի հանգիստ լինել և իմ գրական գործերով զբաղվել: Տեսնենք, թերևս այդ ցանկալի շրջանը գա:

Սիրելի՛ Պահարե, դու ի՞նչ ես անում, ո՞նց է առողջությունդ, գործերդ: Ի՞նչ է անում Մարտինը, Բարևիկը նրան, կնոջը, զոքանչին:

Բարևիկ Իսահակ Ալիխանյանին (3), կնոջը, Բարևիկ Արմեն Տիգրանյանին (4), կնոջը, Բարև իր Մարիամիկին՝ Մոճոռյանին (5), և բոլոր ինձ հիշողներին և բարեկամներին:

Ջերմագին բարևներ՝ մերոնց բոլորի կողմից:

Սրտագին ողջույններով՝ միշտ քո՝

Ավեր. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Պահարեի ֆոնդ, № 169:

1. Խոսքն արձակագիր, գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր Գուրգեն Հովնանի (1910-2000) մասին է:
2. Իսահակյանը ԳԱ իսկական անդամ է ընտրվել 1943 թ.:
3. Իսահակ Ալիխանյան (1876-1946), հայ դերասան, ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստ (1923):
4. Արմեն Տիգրանյան (1879-1950), հայ կոմպոզիտոր, խմբավար, հայկական ազգային օպերայի հիմնադիրը:
5. Մարիամ Մոճոռյան (1904-1972), հայ դերասանուհի, Վրացական ԽՍՀ ժողովրդական արտիստուհի (1958):

31 մարտի, 1944

Սիրելի՛ ընկեր Անդրանիկ

Վաղուց է՝ ձայնդ չի գալիս. ի՞նչ ես անում, հո հիվանդ չե՞ս: Երբ օրերը տաքանան, մի կարճ ժամանակով ուզում եմ Լենինական գալ: Կգրեմ վաղօրոք գալու մասին:

Քեզ գրել էի, որ թռանա՝ Իսիկ Իսահակյանին (1) երեք փութ գետնախնձոր տայիք: Այդ երեխան իմ խնամքի տակ է, ես եմ նրան պահում: Հիմա խնդրում եմ կատարես այդ. եթե դժվար բան է (ինչու՞ է դժվար, չեմ հասկանում), դիմիր ընկեր Կարոյին:

Ահա երեխայի հասցեն՝ փողոց նո. 23, տուն 65, Աշիկ Ալոյան: Իսիկը մոտ է ապրում, մորաքույրն է: Կանչիր նրան և տուր:

Կանխիկ շնորհակալություններով և ջերմագին բարևներով՝ ընկեր Կարոյին, մայրիկիդ և բոլոր բարեկամներին:

Ջերմ` Ավետիք Իսահակյանին

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 30:

1. Խոսքն Աբաս Իսահակյանի որդու՝ Իսահակ Իսահակյանի (ծնվ. 1933 թ.) մասին է, որը մասնագիտությամբ տնտեսագետ է, 1993-1994 թթ.՝ ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ:

4 հուլիսի, 1944, Երևան

Սիրելի՛ Ռուբեն

Բացիկդ ստացել եմ, շնորհակալություն «հաղագս ամենայնի»։ Երեկ էլ դրամն ստացա։

Հիվանդությունն շատ կարճատև եղավ. դեռ աստծու աչքը վրես է, մույնը բոլոր սրտով ցանկանում եմ քեզ։

Սիրելագույն Հովհաննիսյանի (1) մասին կսկսեմ գրել, թեև չափազանց շոգ է։ Մտածում եմ մի կողմ գնալ, չգիտեմ՝ ու՞ր։ Ամեն տեղ անհարմարություններ կան կենցաղային տեսակետից։

Դժվար թե կարողանամ հուշերս քեզ մինչև ամսի 10 հասցնել, վախենում եմ ճանապարհին կորչի։ Տեսնենք։

Այստեղ առանձին նորություններ չկան՝ տրամադրություն փչացնող շոգից դուրս։

Բարևներ մեր բոլորից՝ քեզ և տիկնոջդ։

Քն՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Ռ. Չարյանի անձնական արխիվում է։

1. 1938 թ., Գրականության և պատմության ինստիտուտի հանձնարարությամբ, Ռուբեն Չարյանը պատրաստելու էր Ժամանակակիցների հուշերը Յովհ. Յովհաննիսյանի մասին՝ «Յովհաննես Յովհաննիսյանը կյանքի մեջ» խորագրով։ Ռ. Չարյանը դիմում է Ստ. Զորյանին, Գ. Լևոնյանին, բանաստեղծի դստերը՝ Աննա Յովհաննիսյանին, նաև Վարպետին։

1946 թ. լույս տեսավ Վարպետի «Իմ հուշերից» գիրքը, ուր տեղ գտան նաև Յովհ. Յովհաննիսյանի մասին հուշերը։

29 օգոստոսի, 1944, Երևան

Սիրելի՛ ընկ. Հովիկ Մելիքյան (1)

Ընկեր Աշփալի (2) թարգմանությունները Կռիլովի առակների՝ իբրև առաջին փորձ, ցույց են տալիս, որ նա կարող է թարգմանել: Համեմատաբար հաջող են, հետագայում պիտի մշակել:

Ուրեմն, խնդրում եմ, նրան հանձնես մի 15-20 առակներ, որպեսզի թարգմանի (3):

Բարևներով՝ Ալեք.Բասիակյան

Տպագրվում՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Հովիկ Մելիքյանի ֆոնդ, № 192:

1. Հովիկ Մելիքյան (1902-1953), արձակագիր, գրականագետ, պրոֆեսոր: 1944-1946 թթ.՝ «Սովետական գրականություն և արվեստ» ամսագրի խմբագիր:
2. Աշփալ (Աշոտ Մարտինի Փալանջյան) (1895-1979), երգիծաբան, թարգմանիչ:
3. Աշփալի թարգմանությամբ Կռիլովի առակներից ոչինչ չի տպագրվել:

19 հոկտեմբերի, 1944, Երևան

Շատ սիրելի ընկեր Կարո (1)

Բարևներդ շնորհակալությամբ ստացա ընկեր Անդրանիկի միջոցով:
Հույս ունեմ, որ լավ եք, առողջ և ուրախ:

Կարո՛ ջան, խնդրում եմ, այս տարի ևս մի քիչ օգնեք ինձ կարտոֆիլով և
մյուս բանջարեղեններով: Երևի մյուս տարի լեմը դուրս եկած կլինենք:

Ձերմ բարևներով ու կարտով՝ միշտ Ձեր՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 30:

1. Խոսքը Լենինականի քաղխորհրդի նախագահի տեղակալ Կարո Պետրոսյանի մասին է:

221. Անդրանիկ Տոփսեփյանին

11 դեկտեմբերի, 1944, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Շնորհակալությամբ ստացա կարտոշկան, «15» փութ և մեղրը՝ «5» կիլո:

Ուրեմն, ջերմ բարևներս և խորին շնորհակալություններս՝ սիրելի ընկեր
Կարո Պետրոսյանին:

Սիրալիք բարևներ՝ քեզ, Կարոյին, կնոջդ և բոլոր ընկերներին:

Ջերմ` Ավետի. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ:

1944. Ծաղկաշոր

Սիրելի՛ Օննիկ

«Մեծ ճշմարտություն»-ը ինձ պատմել է հանգուցյալ դրամատուրգ Էմին Տեր-Գրիգորյանը (1), բայց ես ճոխացրել եմ:

Իսկ «Ամենապիտանի բանը», որ վաղուց եմ գրել, 1905 թվին, նյութը հայկական ֆոլկլորից է, բայց մոռացել եմ, որովհետև վրայից անցել է ավելի քան 40 տարի: Շատ բարակ բաների հետև մի ընկնիր:

Համբույրներով՝ Ա. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը պահպանվում է Հովհաննես Ղանալանյանի անձնական արխիվում:

Իսահակյանին ուղղած իր երկտողում Հ. Ղանալանյանը հարցրել էր, թե «Մեծ ճշմարտություն», «Ամենապիտանի բանը» հեքիաթներն ի՞նչ սկզբնաղբյուրներ են ունեցել, ի՞նչ ինքնաստեղծ տարրեր է մտցրել Իսահակյանն ինքը:

1. Էմին Տեր-Գրիգորյան (1855-1939), հայ դրամատուրգ:

29 մարտի, 1945, Երևան

Սիրելի՛ Օննիկ

Եթե, ուրեմն, ընկ. Արեշյանը (1) ետ է տվել գիրքը, ուրեմն ընկ. Հ. Մկրտչյանը (2) կամենում է, որ այս գիրքն անպայման տալի, և ես է, որ հակառակվել եմ առաջաբանի (3) պատճառով (մի բան, որին համաձայնել եմ այս խառնափնթորությունից առաջ): Ուրեմն, ես էլ եմ համաձայն: Ես ամեն բանի համաձայն եմ, միայն թե վերջանա այդ գլխացավանքը և ինձ չզբաղեցնի:

Քո՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Հովհ. Ղանալանյանի անձնական արխիվում է:

1. Արեշյան Սալոմե (1913-1966), գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, 1943-1944 թթ.՝ ՀԿԿ Կենտկոմի պրոպագանդայի բաժնի վարիչ, 1944-1946 թթ.՝ «Կոմունիստ» (ռուսերեն) թերթի խմբագիր:
2. Հարություն Մկրտչյան (1903-1992), արձակագիր, գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: Այդ տարիներին՝ Պետհրատի տնօրեն:
3. Ավ. Իսահակյանի հանձնարարությամբ՝ Հովհաննես Ղանալանյանը գրում է նրա արձակի ռուսերեն թարգմանության առաջաբանը, որի առաջին էջին Վարպետը գրել էր. «Խմբագրել եմ: Պատրաստ է տպագրության»: Սակայն գրքույկի թարգմանիչ Հ. Խաչատրյանը՝ ծանոթանալով առաջաբանի բովանդակությանը, խոչընդոտել է առաջաբանի տպագրությանը, և գիրքը տպագրվել է Հովսեփ Կուսիկյանի առաջաբանով, ուր շոյալ գովեստներ կան թարգմանչի հասցեին:

10 հուլիսի, 1945, Երևան

Մենք գիտենք, որ ձեր հայրենաբաղձ հայացքներն ուղղված են Հայաստան: Հայ ժողովուրդն անձնվիրաբար մասնակցեց Հայրենական սրբազան պատերազմին՝ ընդդեմ ֆաշիզմի և ռեակցիայի, իր ավագ եղբոր՝ ռուս սըխրագործ ժողովրդի կողքին կանգնած՝ նա կռվեց քաջի պես՝ պաշտպանելով մեծ հայրենիքը և իր կուլտուրան: Սովետական մեծ միությունը հաղթանակեց: Հայաստանն այսօր ցնծության մեջ է և լցված է հավատով՝ մոտալուտ պայծառ ապագայի հանդեպ:

Ֆաշիզմի ջախջախումով՝ ճնշված, ստրկացած ժողովուրդները ոտքի կանգնեցին: Հերոսական Կարմիր բանակն ազատագրեց ոտնահարված ժողովուրդներին: Առաջին իմպերիալիստական պատերազմի գործած անարդարությունը հայ ժողովրդի նկատմամբ պիտի վերանա: Ռուս ազնիվ ժողովրդի աջակցությամբ բարբարոսներից մազապուրծ փրկված՝ թափառական, հալածական հայերը պիտի ստանան իրենց անկապտելի իրավունքը՝ ազատագրված հայրենիքը: Եվ պիտի իրականանա մեր դարերի բաղձանքը՝ մեր հայրերի նվիրական հողերում կարողանալ աշխատել և վայելել հայրենիքի քաղցրությունը:

Արտասահմանի հայությունը՝ բոլորանվեր, մի սիրտ ու մի հոգի, պիտի նպաստեն այս վսեմ, այս ամենաարդար գործին:

Անձնական հավատ, տոկունություն և հաջողություն՝ ձեզ բոլորիդ և քաջամարտիկ «Ժողովուրդ» թերթին:

Սիրով և կարոտով՝

Ավետիք Բասիսյան

Արտատպվում է Փարիզի ազգային ճակատի «Ժողովուրդ» թերթից, 1945 թ., օգոստոսի 15:

225. Հովհաննես Ղանալանյանին

1 հոկտեմբերի, 1945, Երևան

Սիրելի՛ Օննիկ

Ռուսերենի թարգմանությունների գրքույկս (1) մի երկու օրով տարար ու մինչև հիմա չվերադարձրիր, այնինչ՝ բազմաթիվ ուզողներ կան, որ տեսնեն, օգտվեն:

Խնդրում եմ, գիրքս հանձնես ընկեր Ամատունուն (2), որին անհրաժեշտ հարկավոր է:

Քարկնեռով՝ Ավետ. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Հովհաննես Ղանալանյանի անձնական արխիվում է:

1. 1945 թ. Մոսկվայում լույս տեսավ Իսահակյանի բանաստեղծությունների «Հատընտիր»-ը՝ ռուսերեն: Ղանալանյանը գիրքը վերցրել էր Վարպետից՝ գրախոսելու նպատակով: Գիրքը երկու օր պահելու փոխարեն՝ պահել էր երկու շաբաթ:
2. Խոսքն ասմունքող, լրագրող, արձակագիր Ամատունի Բարսեղյանի (1904-1987) մասին է:

Շա՛տ սիրելի բարեկամ օր. Չապել Պոյաճյան (1)

Ձեր մամակը շատ մեծ ուրախություն պատճառեց ինձ, կնոջս և որդուս և Ձեր բարեկամին՝ Գարեգին Լևոնյանին (2) և տիկին Աղավնուն (3): Արդեն Ձեր առողջության և հաջողությունների մասին ինձ մանրամասն տեղեկություն տվեց Ս. Զյուրբճյանը: Պատերազմից ի վեր Ձեր վերաբերմամբ ոչ մի լուր չունեինք:

Հաճախ ենք հիշել Ձեզ մեր տանը՝ սիրով ու կարոտով: Ձեր մասին խոսել ենք մեր շրջանում: Ձեր գեղեցիկ գիրքը՝ հայ լեզուներ ու պոեմները (4)՝ անգլերեն, նվեր եք ուղարկել ինձ Լոնդոնից՝ տակավին 1928 թ.:

Երևանում շատերին եմ ցույց տվել, որոնց մեծ հիացում <է> պատճառել, և արդեն նրանք դրանով ծանոթանում են Ձեր անձի ու գործի հետ: Բնավ չեմ մոռացել հանգուցյալ տիկ. Մոշեղեսին, աչքիս առջև են նրա երկու փոքրիկ կազմած ալբոմները՝ նշանավոր մարդկանց ձեռագրերով:

Շատ ուրախ եմ, որ այս ահավոր պատերազմից դուրս ենք եկել անվնաս և, մանավանդ, ժամանակակից չենք եղել, բեղմնավոր աշխատանք ենք տարել, այնքան գրական և նկարչական գործեր ենք ավարտել: Հիանում եմ Ձեր անսպառ եռանդի և ստեղծագործական հնարավորությունների վրա, իրոք եզակի է և զարմանալի, մանավանդ Ձեր հայրենասիրությունը և նվիրումը հայկական արվեստի ու կուլտուրայի հանդեպ ամեն գնահատանքից դերիվեր է:

Կփափագեի, մեծարգո՛ բարեկամս, բոլոր սրտով կփափագեի, որ Դուք երկար ու երկար ժամանակ լինեիք քաջառողջ՝ Ձեր բոլոր երազները իրականացնելու կարողությամբ, և բախտ ունենայինք Ձեզ տեսնելու մեզ մոտ, մեր պաշտելի հայրենիքում, որին այնքան նվիրված եք և սիրում եք այնքան անշեջ ավյունով, գիտակցորեն և բանաստեղծորեն:

Թանկագին բարեկամ, գրել եք, որ թարգմանում եք անգլերեն իմ «Աբու-Լալա Մահարի»-ն (5). շատ զգացված եմ և շոյված, կանխապես հավատացած եմ՝ հաջող և գեղեցիկ կլինի՝ գիտենալով Ձեր տաղանդը, փորձը և հրմտությունը: Միայն կխնդրեի բարի լինեիք նկատի ունենալ հետևյալը՝ եթե թարգմանում եք Բոստոնում 1922 թվի տպագրված օրինակից, այնտեղ մի սխալ (6) է սպրդած. 8-րդ սուրահում տպագրված է. «Դու յավետ գթոտ, համր խորտակող...», պիտի լինի այսպես. «Դու յավետ գթոտ մահր խորտակող...»:

Եթե արդեն ուշ է, կխնդրեի ուղղեք, մաս շատ կխնդրեի, որ երկու օրինակ ինձ հասցնեիք:

Ձերմագին բարևներ՝ կնոջս և իմ կողմից, հարգանքներով միշտ Ձեր՝

Ավետիք Իսահակյան

Հ.Գ. Կխնդրեի բարևս հաղորդեք պ. Ս. Քյուրքճյանին
Հասցես՝ Երևան, փողոց Ղ. Ղուկասյան, 12:
Ավ. Իսահակյան

Տպագրվում է քննադրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ:

1. Ձապել Պոյաճյան (1873-1957), հայ նկարիչ, գրող, թարգմանիչ:
2. Գարեգին Լևոնյան (1872-1974), բանասեր, արվեստաբան, «Գեղարվեստ» (1908-1921) գրական-գեղարվեստական հանդեսի խմբագիր:
3. Խոսքը հայ գրող, թարգմանիչ Աղավնի Գրիգորյանի մասին է:
4. 1926 թ. Ձապել Պոյաճյանի անգլերեն թարգմանությամբ Լոնդոնում հրատարակվեց «Հայ ժողովրդական լեզենդներ և բանաստեղծություններ» շքեղ ժողովածուն, որում տեղ գտան մաս Իսահակյանի վեց բանաստեղծությունները: Պոյաճյանը մաս հեղինակ է «Հայ մեծ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյան» ուսումնասիրության, որը հրատարակվել է «The Contemporary Review» հանդեսի 1922 թ. հունվարյան համարում:
5. Երկար տարիների ընդմիջումից հետո, Ձ.Պոյաճյանը, 1946 թ., ձեռնամուխ եղավ Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմի ամբողջական թարգմանությանն ու պատկերազարդմանը: Ամբողջական թարգմանությունից հատվածներ տպագրվեցին Նյու Յորքում, 1948 թ. ամերիկահայ առաջնորդարանի հոբելյանական ժողովածուն՝ մեծ ճանաչում բերելով թե՛ թարգմանչին, թե՛ հեղինակին: «Աբու-Լալա Մահարի»-ն առանձին գրքով լույս տեսավ 1946 թ.: Պոեմը Մեծ Բրիտանիայում և ԱՄՆ-ում հրատարակվեց հինգ անգամ. 1958 թ., Իսահակյանի և Պոյաճյանի մահվան տարելիցին, ապա Իսահակյանի 60-ամյակին, 95-ամյակին, 100-ամյակին: Գիրքը երկու անգամ ուղարկվել է Իսահակյանին, սակայն տեղ չի հասել:
6. Մինչ Իսահակյանի մամակը տեղ կհասներ՝ Պոյաճյանն արդեն ուղղել էր բոստոնյան հրատարակության մեջ սպրդած սխալը:

20 ապրիլի, 1946, Երևան

Սիրելի Հովնան (1)

Ահա այն, ինչ կարող էի գրել իմ մասին, ների՛ր, որ ավելին չեմ կարող գրել, ի վիճակի չեմ:

Ավետիք Բասիակյան

Համառոտ ինքնակենսագրություն

Ծնվել եմ Ալեքսանդրապոլում, 31 հոկտեմբերի, 1875, հորս անունը Սահակ էր, մորս՝ Ալմաստ: Միջակ, բարեկեցիկ ընտանիք էինք:

Մանկությունս անցել է քաղաքում և Ղազարապատ գյուղում, ուր հայրս ջրաղաց ուներ և տնտեսություն:

Սիրում էի գյուղական միջավայրը, յայլա գնալը, հովվությունը, ժողովրդական երգերը, թափառական գուսաններին, որոնց նմանողությամբ 11-12 տարեկանից սկսել եմ ոտանավորներ գրել:

Սկզբնական կրթությունս ստացել եմ մայրենի քաղաքիս հայկական դպրոցում, որի փակումից հետո, 1885 թ., անցել եմ պետական քաղաքային դպրոցը, ուր դասերը կատարվում էին ռուսերեն լեզվով, միայն կրոնի դասն էր հայերեն: Մի տարի այդտեղ մնալուց հետո գնացել եմ Ղփչաղ գյուղի Հառիճա վանքի երկդասյան դպրոցը, որ Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի նախադուռն էր: Այդ դպրոցն ավարտելուց հետո գնացել եմ Գևորգյան ճեմարանը և 3 տարի աշակերտել եմ Կ. Կոստանյանին (2), բանաստեղծ Հ. Հովհաննիսյանին (3), Լ. Մանվելյանին (4), Ս. Լիսիցյանին (5):

Լավ աշակերտ եմ համարվել, բայց լսարանցիների հարուցած խռովությանը մասնակցելու հետևանքով վտարվեցի ճեմարանից՝ դպրոցական կուրսը չավարտած, 1892 թվին: Գրական ասպարեզ եմ մտել «Տարազ»-ի մեջ, 1892 թ. դեկտեմբերին, մի ոտանավորով՝ «Ծաղիկ էի նորաբողբոջ» վերնագրով:

1893 թվին մեկնել եմ Եվրոպա՝ գիտություն, լեզուներ ձեռք բերելու համար: Վիեննայի անտրոպոլոգների մուզեյում աշխատել եմ և լսել անտրոպոլոգիայի¹ դասընթացները: Ապա տեղափոխվել եմ Լայպցիգ (Գերմանիա): Երկու տարի Եվրոպա մնալուց հետո, 1895 թվին, վերադարձել եմ հայրենիք: Հայազատագրմանը մասնակցելու հետևանքով բանտարկվել եմ ցարական

¹ Անթրոպոլոգիա - մարդաբանություն:

կառավարության կողմից, մի տարի բանտ նստել, հետո արտրվել: Առաջին գիրքս լույս է տեսել «Երգեր ու վերքեր» խորագրով, 1893 թվի հունվարի 1-ին: 1900 թ. նորից մեկնել եմ Եվրոպա, այս անգամ՝ Յյուրիխ, Ժնև: 1901 թվին վերադարձել եմ, վերստին բանտարկվել եմ Թիֆլիսում: Դատավարությունից խուսափելու համար գաղտնաբար փախել եմ Թուրքիա, ապա Շվեյցարիա, Գերմանիա, Իտալիա, Ֆրանսիա՝ 1911 թվից: 1936 թ. դեկտեմբերի 5-ից գտնվում եմ Սովետական Հայաստանում: Սովետական Հայաստանի քաղաքացի եմ:

Արտատպվում է Գ. Յովնանի «Ավետիք Իսահակյան» գրքից, 1976, «Հայաստան» հրատարակչություն:

1. Գուրգեն Յովնան (Յովհաննիսյան) (1910-2000), հայ գրող, գրականագետ:
2. Կարապետ Կոստանյան (1853-1920), հայագետ: 1878-1883 թթ. Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի ուսուցիչ: Յեղիմակ է միջնադարի հայ մշակույթի գործիչների մասին ուսումնասիրությունների, գրաբարի դասագրքերի:
3. Խոսքը Յովհաննես Յովհաննիսյանի մասին է, որը երկար տարիներ Գևորգյան ճեմարանում դասավանդել է ռուս գրականություն և լեզու, ընդհանուր գրականություն, հունարեն:
4. Լևոն Մանվելյան (1864-1919), հայ գրող: Դասավանդել է Գևորգյան ճեմարանում, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում:
5. Ստեփան Լիսիցյան (1865-1947), ազգագրագետ, հասարակական գործիչ, պատմաբան, աշխարհագրագետ, բանասեր, մանկավարժ, թարգմանիչ, հրատարակիչ: Գևորգյան ճեմարանում դասավանդել է 1889-1891 թթ.:

12 հունիսի, 1946, Երևան

Պ-ն Վահե Վահյան (1)

Սույն տարվա սեպտեմբերին Երևանում տեղի է ունենալու Հայաստանի սովետական գրողների միության համագումարը՝ Ռուսաստանի և եղբայրական մյուս ռեսպուբլիկաների անվանի գրողների մասնակցությամբ:

Համագումարի նպատակն է ամփոփել սովետահայ գրականության ձեռք բերած արդյունքները և նշել նրա զարգացման հեռանկարները:

Համագումարում զեկուցում է լինելու մաս արտասահմանյան հայ արդի գրականության մասին (համագումարի օրակարգը կցվում է սույն մամուլին):

Հայաստանի գրողների միության նախագահությունը հրավիրում է Ձեզ՝ մասնակցելու մեր համագումարին:

Խնդրում ենք հեռագրով հաղորդել Ձեր համաձայնությունը, ինչպես մասնակցելու օրը: Ցանկալի է, որ Դուք Երևան ժամանեք ոչ ուշ, քան սեպտեմբերի 15-ը: Ուղևորության անհրաժեշտ բոլոր փաստաթղթերը կարող եք ստանալ սովետական հյուպատոսությունում, որին կտրվի համապատասխան ցուցմունք մեր կառավարության կողմից:

Հայաստանի սովետական գրողների միության
նախագահ՝ Ավ. Իսահակյան
Հայաստանի սովետական գրողների միություն
պատասխանատու քարտուղար՝ Հր. Գրիգորյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Վահե Վահյանի ֆոնդ, № 317:

1. Վահե Վահյան (Սարգիս Աբղայան) (1908-1998), հայ գրող, թարգմանիչ:

Նույն մամուլ-հրավերը՝ նույն բովանդակությամբ, նույն ամսաթվով, ուղարկված է մասնակցության հայ արձակագիր, «Նոր օր» և «Պայքար» թերթերի խմբագիր Անդրանիկ Անդրեասյանին (1909-1996): Բնագիրը՝ ԳԱԹ, Անդրանիկ Անդրեասյանի ֆոնդում:

Ուղարկված է մասնաբաժնի, մշակութային գործիչ Միհրդատ Թիրաքյանին (1890-1982): Բնակվել է ԱՄՆ-ում: Նամակ-հրավերի բնագիրը՝ ԳԱԹ, Միհրդատ Թիրաքյանի ֆոնդ, № 315: Թիրաքյանը 1946 թ. հուլիսին հեռագրել է, որ չի կարող մասնակցել համագումարին:

12 հուլիսի, 1946, Երևան

Սիրելի՛ Հովսեփ ջան (1)

Մեծ ուրախությամբ ստացա սրտագին շնորհավորանքդ Ստալինյան լաուրեատի կոչումիս առիթով (2): Ձգացված եմ:

Սիրելի՛ Հովսեփ, Մոսկվա է գալիս ընկեր Օնիկ Ղանալանյանը, որն իմ գրականության մասին մի հաջող մոնոգրաֆիա է գրել: Այդ գրությամբ ուզում է նա դոկտորության (3) քննություն բռնել Մոսկվայում: Շատ եմ խնդրում, որ աջակցես նրան՝ այդ պաշտպանությունը կազմակերպելու գործում, խորհուրդներ տաս և Ձեզնից կախված բոլոր միջոցները չխնայես: Դուք լավ գիտեք, թե ինչ չունի կամ գրեթե չունի, հետևապես այդ պիտի անեք:

Դուք Երևանից հեռացաք հանկարծակի, և չկարողացանք իրար մի լավ տեսնել:

Մնաց ուրիշ անգամին:

Ջերմագին բարևներով՝

միշտ Ձեր՝ Ավետ.Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 799:

1. Հովսեփ Կուսիկյան (1890-1964), հայագետ, թարգմանիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր: Բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովում (ԲՈՅ) Հայաստանի գրախոսն էր և օգնում էր Հայաստանից Մոսկվա մեկնած գիտական աստիճան հայցողներին:
2. 1946 թ.-ին Վարպետը ստացել է Ստալինյան մրցանակ: 1939 թ.-ին նա գրել էր «Մեծ Ստալինին» բանաստեղծությունը: Գրականագետ Լ. Հախվերդյանն իր «Վարպետը» խոհագրության մեջ (1990 թ., Երևան) գրել է. «...վկայել կարող եմ, թե Վարդապետը ինչան ծանր էր ապրում իր անազատ վիճակը... Երբեմն ասում էր մույնիսկ, թե իզուր եկավ հայրենիք, շատ թանկ գին վճարեց դրա համար՝ հոգու անկախությունը...» (էջ 175):
3. Հովհաննես (Օնիկ) Ղանալանյանը 1947 թ. Մոսկվայում պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն՝ «Ավետիք Իսահակյանի կյանքն ու ստեղծագործությունը» թեմայով:

ՀՍՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի Լեզվի ինստիտուտին, ինստիտուտի դիրեկտոր ընկ. Ա. Ղարիքյանին (1)

Ընկ. Գ. Հովնանը (2) շնորհակալ գործ է տեսել՝ ի մի հավաքելով 19-րդ դարի մեր կլասիկների հայացքներն ու կարծիքները մեր գրական լեզվի մասին: Նյութերը վերաբերում են արևելահայ գրական լեզվին:

Աբովյանի՝ մեր գրական լեզվի հիմնադիրներից ամենակարկառունի գրությամբ է սկսվում ժողովածուն: Ապա ժամանակագրական կարգով հետևում են հեղինակները՝ մինչև Վ. Տերյան:

Հայ նոր գրական լեզվի (աշխարհաբար) զարգացման ընթացքն արտացոլված է մեր հեղինակների հոդվածների, բանավեճերի, առաջարկների և հարցադրումների մեջ:

Մենք տեսնում ենք աշխարհաբարի հաղթանակը գրաբարի վրա, ապա աշխարհաբարի կազմավորումը և նրա պայքարը և հեռանկարը՝ տիրապետող, ընդհանրական՝ գրելու և խոսելու լեզու դառնալու համար:

Գրաբարի և բարբառների ձևերից և բարբառներից ի՞նչ չափով օգտվելու ծանր, դժվար հարցերը՝ աշխարհաբարի հաստատման համար: Ինչքա՞ն պիտի հեռանալ գրաբարից՝ գռեհիկ չդառնալու համար կամ ինչքան պիտի հեռանալ բարբառներից՝ գրքային չդառնալու համար:

Մի կողմ՝ ժողովրդի կենդանի, պատկերավոր, ոճավոր, հյութալի լեզուն, մյուս կողմում՝ ջերմոցային, արվեստական, բայց գտված, էսպերանտոյի(3) նման ոճից ու պատկերներից զուրկ լեզու:

Օտար լեզուներից փոխառյալ բառերի և ձևերի հարցը:

Այսպիսի շահեկան հարցերով, ապրող լեզու շինելու հարցերով լի է այս ժողովածուն, որը ցանկալի է տպագրվի՝ միայն նոր լրացումներով, եթե հնարավոր է: Օրինակի համար՝ Բաֆֆու, Պռոշյանի, Մուրացանի և ուրիշների տեսություններով ճոխացրած:

Այդպիսի ժողովածուն (4) շատ օգտակար գիրք կլինի գրողների, ուսուցիչների և ուսանողների համար, նաև ընթերցող լայն հասարակության համար:

Ավերիք Բասիակյան

Արտատպվում է Գ. Յովնանի «Ավետիք Իսահակյան» գրքից, 1976, Երևան:

1. Արարատ Ղարիբյան (1899-1977), լեզվաբան, ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս: Երկար տարիներ եղել է ակադեմիայի Լեզվի ինստիտուտի տնօրենը:
2. Խոսքը բանասիրական գիտությունների դոկտոր Գուրգեն Յովնանի մասին է:
3. Էսպերանտո, արհեստական կառուցված լեզու, ստեղծվել է 1870-ականների վերջին, ակնաբույժ Լյուդվիգ Լազարուս Ջամենհոֆի կողմից:
4. Չնայած Իսահակյանի և Դ. Դեմիրճյանի դրական կարծիքներին՝ Լեզվի ինստիտուտը չտպագրեց վերոհիշյալ ժողովածուն:

29 դեկտեմբերի, 1947, Երևան

Սիրելի՛ բարեկամ

Սրանով հայտնում եմ Ձեզ, որ ստացել եմ իմ մասին Ձեր կարդացած գեկուցման աֆիշը և «Ն. Բարաթաշվիլին և հայ գրականությունը» խորագրով Ձեր էսքիզը:

Խորապես շնորհակալ եմ Ձեր հատուկ ուշադրության համար, որ հայտ եք բերել իմ պոեզիայի հանդեպ:

Շատ շոյված եմ, որ այդպիսի ընդարձակ գեկուցումով ներկայացրել եք իմ գրականությունը մեր հինավուրց բարեկամ վրաց հասարակությանը: Ժողովուրդները միմյանց գրականության հետ ծանոթանալով՝ կսկսեն ճանաչել իրար, գնահատել և, մանավանդ, սիրել: Սա ամենաազնիվ ճանապարհն է իրար մերձեցնելու: Դուք կուտոության գեղեցիկ գործ եք կատարել:

Սի երկու խոսք՝ «Աբու-Լալա Մահարի»-ի մասին:

Սիրելի՛ բարեկամս, ես չեմ հիշում, թե ու՞ր և ե՞րբ եմ հայտնել, թե Ն. Բարաթաշվիլի (2) անմիջական ազդեցության ներքո եմ գրել Աբու-Լալան: Ես «Մերանի»-ն (3) կարդացել եմ 1890-ական թվականներին՝ Իվան Մայեի քարգմանությամբ, ռուսերեն: Իսկ Աբու-Լալան գրել եմ 1909 թվին: Դժվար թե ազդեցությունն այդքան երկար մնար, որով խոսք չի կարող լինել անմիջականի մասին: Սակայն կան բանաստեղծներ, որոնց ես շատ եմ սիրել և սիրում եմ՝ Բայրոն (4), Հայնե (5), Միցկևիչ (6), Լերմոնտով (7) և դրանց շարքում՝ Ն. Բարաթաշվիլին:

Աբու-Լալան Բայրոնի Չայլդ Հարոլդի (8), Միցկևիչի Ֆարիսի (9) և Բարաթաշվիլի Մերանիի ոգուն շատ մոտերիմ է, ինչպես և նրանք շատ հարազատ են իմ տրամադրություններին. հոգեկան հարազատություն կա:

Ուրիշ ի՞նչ ազդեցության և նմանության <մասին> խոսք կարող է լինել: Գալով մեթրիներին (10)՝ դա հայտնի քասիդի (11) շարքերից մեկն է և պարսկա-արաբական բեյթը (12): Երևի ասել եմ այդպիսի բան և ենթարկվել հիպերբոլայի:¹ Սակայն՝ ոչինչ, սա հարց չէ: Ժամանակ կա և քննադատություն. կպարզվի մի օր:

Վերստին հայտնելով սրտագին շնորհակալությունս՝ մնամ սիրով և բարևներով՝

Ավետիք Բասիսյան

¹ Հիպերբոլա, չափազանցություն:

Տպագրվում է «Իսահակյան 100» հորելյանական տարեգրքից, 1957, Երևան:

1. Լևոն Մելիքսեթ-Քել (1890-1968), աղբյուրագետ, հնագետ, թարգմանիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: «Ն. Բարաթաշվիլին և հայ գրականությունը» զեկուցման մեջ նկատել էր, թե Ավ. Իսահակյանն իր «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմը գրել է Նիկողոզ Բարաթաշվիլիի «Մերանի» ստեղծագործության ազդեցությամբ: Մոտ 20 տարի անց, այդ փաստը հայտնի է դառնում Վարպետին, և նա գրում է վերոնշյալ նամակը:
2. Նիկողոզ Բարաթաշվիլի (1817-1845), վրացի բանաստեղծ: Գրել է մոտ 40 բանաստեղծություն և մեկ պոեմ: Դրանք տպագրվել են հետմահու, 1852 թ., «Ցիսկարի» ամսագրում:
3. Ն. Բարաթաշվիլին իր նշանավոր բանաստեղծությունը՝ «Մերանին», գրել է 1842թ.: Այն թարգմանել է ավելի քան 200 թարգմանիչ: Այդ թվում՝ Բորիս Պաստերնակը (1890-1960): Հայերեն թարգմանել է Սողոմոն Տարոնցին (1904-1971): Նամակում նշված թարգմանիչ՝ Իվան Մայեի մասին որևէ տեղեկություն ճշտել չհաջողվեց:
4. Ջորջ Բայրոն (1788-1824), անգլիացի բանաստեղծ:
5. Հայնրիխ Հայնե (1797-1856), գերմանացի բանաստեղծ, քննադատ, հրապարակախոս:
6. Ադամ Միցկևիչ (1798-1855), լեհ բանաստեղծ, ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ:
7. Միխայիլ Լերմոնտով (1814-1841), ռուս բանաստեղծ, արձակագիր, դրամատուրգ, նկարիչ:
8. «Չայլդ Հարոլդի ուխտագնացությունը» պոեմ է՝ բաղկացած 4 մասից: 1-ին և 2-րդ երգերը հրատարակվել են 1812թ., 3-րդ և 4-րդ երգերը՝ 1816-1817 թթ.: Գրքի 4-րդ երգը թարգմանել է Ղևոնդ Ալիշանը, Վենետիկ, 1860:
9. Ադամ Միցկևիչի «Ֆարիս» պոեմն առաջին անգամ լույս է տեսել 1829 թ.: Հայերեն թարգմանել է Արշակ Չոպանյանը:
10. Մեթրի, բանաստեղծության հանգ է:
11. Քասիդ, քասիդա, արաբական բառ է: Պոեմն է՝ հատուկ հանգավորմամբ:
12. Բեյթ, երկու տողից բաղկացած բանաստեղծության տեսակ՝ տարածված արևելյան պոեզիայում:

Սիրելի՛ Սիրաս (1)

Վահանը (2) բերեց քո նամակը, շատ շնորհակալ եմ քո ուղարկած լավ լուրերի համար։ Վահանն արդեն հեռագրեց քեզ ընկ. Վ. Համազասպյանի (3) մասին։ Ես շատ մոտիկից չեմ ճանաչում նրան, բայց միշտ լավ եմ լսել նրա մասին՝ աշխատասեր է և ընդունակ։ Այդ էլ մեզ պետք է։

Այնպես որ, լիակատար համամիտ եմ բոլորի հետ նրան ընկերակցելու մեր աշխատանքներին՝ որպես քարտուղարի։

Ես (կամ մենք) լավ եմ (լավ ենք), սակայն խիստ կարոտել եմ Երևանին, մեր միջավայրին և գրասեղանին։ Առողջությունս նույնն է, միայն արյան ճնշումն 20 աստիճան իջավ, հիմա 180 է։ Բայց հիվանդությունս բացարձակապես նույնն է՝ ծերություն և հոգնածություն, որի առաջին մասն անբուժելի է, երկրորդը կարելի է մի փոքր մեղմացնել։

Նոյեմբերի 7-ին լրանում է սանատորիայում մնալու մեր ժամկետը։ Եթե Աստուծոց դուրս չգիտեն ինչը կամենա, նոյեմբ<երի> 10-12 կլինենք տանը։

Ջերմ բարևներ մեր կողմից՝ քեզ, Քոչարին (4), տիկնոջը և հարցնողաց։

Միշտ չեմ՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, որը Սիրասի ընտանեկան արխիվում է։ Կրճատումներով տպագրվել է Սիրասի «Քսանմեկ տարի Ավետիք Իսահակյանի հետ» հուշերի գրքում, 1948։

1. Հմայակ Սիրաս (Հմայակ Ոսկանյան), (1902-1983), արձակագիր, 1937-1940 և 1954-1957 թթ.՝ «Սովետական գրականություն» ամսագրի խմբագիր, 1939-1941 թթ.՝ Հայաստանի Գրողների միության վարչության քարտուղար։ Գրական անունն ընտրել է Զ. Սենկևիչի (1846-1916) «Յո երթաս» վեպի հերոս Սիրասի անունով։
2. Խոսքը բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ Վահան Գրիգորյանի մասին է։
3. Խոսքը Վարդգես Համազասպյանի մասին է, որը 1948-1951 թթ. Հայաստանի Գրողների միության վարչության պատասխանատու քարտուղարն էր։
4. Խոսքը Հրաչյա Քոչարի մասին է։

14 փետրվարի, 1949, Երևան

Սիրելի՛ բարեկամ Իվան Կոստանտինովիչ

Սով<ետական> Հայաստանի գրողների միությունն առաջարկում է Ձեզ հետևյալը և խնդրում է, որ իրականացնեք (1):

Դուք որոշել եք, որ հանգուցյալ մեր մեծ գրողների՝ Րաֆֆու, Գ. Սունդուկյանի, Հովհ. Թումանյանի գերեզմաններն առանձին լինեն՝ հատուկ դամբարաններով, և նրանց շուրջը տեղավորեք մյուս գրողներին:

Գրողների միությունը՝ նկատի ունենալով հանգուցյալ բանաստեղծ Հակոբ Հակոբյանի (2) գրաված տեղը հայ գրականության մեջ՝ իբրև առաջին պրոլետարական խոշոր բանաստեղծի, անհրաժեշտ է գտնում, որ նրա գերեզմանն էլ մեծ գրողների պես առանձին շիրիմով նշանակվի: Խնդրում ենք այս մասին բարի լինեք գրելու մեզ, որ իմանանք, թե հասն^ոլ է Ձեզ մեր դիմումը, մասն Ձեր ձեռնարկի մասին:

Խոր հարգանքներով՝

Ձեր՝ Ավետ. Բասիսյան

Ս<ովետական> Հայաստանի գրողների միության նախագահ

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Իվան Ենիկոլոտյանի ֆոնդ:

1. Թբիլիսիի հնագույն գրեզմանատունը՝ Խոջիվանքը, 1938 թ. վերածվեց «Բարեկամության զբոսայգու»: Այգու մի անկյունում, Րաֆֆու մահարձանի շուրջ, ստեղծվեց հայ գրողների ու մշակութային գործիչների փակ պանթեոն:

1961 թ., ճարտարապետության դոկտոր, բանաստեղծ Ռուբեն Աղաբաբի (1911-1970) նախագծով, ձևավորվեց հայ գրողների ու մշակութային գործիչների պանթեոնը: Այս գործում մեծ ավանդ ունեցան Պահարեն և ուրիշներ: Հայաստանի գրողների միության հանձնարարությամբ՝ այդ գործով էր զբաղվում թբիլիսաբնակ մշակութային գործիչ Իվան Ենիկոլոտյանը:

2. Բանաստեղծ Զ. Հակոբյանի (1866-1937) գերեզմանը տեղ է գտել Պանթեոնում, Ալ. Ծատուրյանի շիրիմի կողքին:

Սիրելի՛ ընկ. Վահան (1)

Երևակայում եմ, թե ինչքան պիտի մտահոգված լինեք, որ մինչև հիմա չեմ պատասխանել շատ սիրելի Մ. Ռիլսկու սիրելի նամակին (2), նվերին և առաջարկին, թեև վրայից մի ամիս է անցել: Պատճառներն ինձնից անկախ էին. Ռիլսկու և քո նամակները ստանալուց մի երկու օր հետո ես շատ ծանր հիվանդացա, մոտ մի ամիս անկողնում էի, հիմա եմ միայն ոտքի կանգնել և դեռ դուրս չեմ գալիս տնից:

Ուրեմն, միայն հիմա կարող եմ գրաղվել ընկ. Ռիլսկու առաջարկով թարգմանական նյութեր ուղարկելու համար: Տպված գրքերիցս եմ որոնում: Հազիվ կարողացա գտնել 1940 թվին Երևանում հրատարակված երկու հատորս. պիտի մեքենագրել տամ մի շարք բանաստեղծություններ, որոնք չկան այդ հատորների մեջ և դրանցից հետո գրված:

Այնպես որ, ես կարող եմ ուղարկել Ձեզ այդ երկու հատորները, մեքենագրված նյութեր ու ռուսերենի թարգմանությունները (հատընտիր)՝ լույս տեսած 1945 թ.:

Ես այս երկու օրս նամակ կգրեմ ընկ. Ռիլսկուն: Առայժմ բարի եղեք հայտնելու թանկագին ընկեր Մ. Ռիլսկուն իմ սրտագին շնորհակալությունները, նաև ընկ. Մ. Մալիշիցին (3), որոնք բարի են եղել թարգմանելու իմ ոտանավորները մեծ ուկրաինական ժողովրդի բանաստեղծական լեզվով (4): Դա մեծ պատիվ է բերում ինձ:

Ներողություն եմ խնդրում Ձեզ սպասել տալու համար:

Ձերն բարևներով՝ կնոջս կողմից, որ Մամիկոնյանների թոռն է, քեզ և ձերոնց:

Հասցեն՝ Երևան, Ավ.Исаакяну, ул. Баграмяна 87:

Իսահակյանի՝ Վահան Մամիկոնյանին ուղղված նամակը տպագրվում է մեքենագիր պատճենից: Նամակի բնագիրը հասցեատիրոջ անձնական արխիվում է: Մամիկոնյանին ուղղված Իսահակյանի նամակների պատճենները մեզ է տրամադրել գրականագետ Գևորգ Մադոյանը (1911-1990):

1. Վահան Ալեքսանդրի Մամիկոնյան (1900-1961), Մաքսիմ Ռիլսկու անձնական քարտուղարն էր, զբաղվել հայ գրողների ստեղծագործությունների թարգմանությամբ, կատարել է Իսահակյանի «Հատընտիր»-ի տողացի թարգմանությունը: Նրա թարգմանությամբ ուկրաիներեն լույս են տեսել Շիրվանզադեի «Քաոսը», Ն. Ջարյանի «Հացավանդ», Գ. Սևունցի «Գերիները», Դ. Քոչարի «Մեծ տան զավակները», Վ. Անանյանի «Սևանի ափին» վեպերը:
2. Ուկրաինացի գրող և հասարակական գործիչ Մաքսիմ Ռիլսկին (1895-1964) 1949 թ. հոկտեմբերի 21-ին Իսահակյանին գրում է. «Մեծարգո և թանկագին Վարպետ, Ուկրաինայի պետական գեղարվեստական հրատարակչության պլանով նախատեսված է 1950 թ. հրատարակել Ձեր երկերի հատընտիր ժողովածուն (15 մամուլ, այսինքն՝ մինչև 10 000 բանատողով): Ուկրաիներեն թարգմանությունը հանձնարարված է ինձ և Անդրեյ Մալեշկոյին: Շատ են խնդրում ուղարկել ինձ վերջին ժամանակներս հայերեն լեզվով լույս տեսած Ձեր գրքերը կամ, կողմնորոշվելու համար, նաև ռուսերեն թարգմանությունները (ոչ տողացի. տողացի ինձ համար կանեն Կիևում): Այսօր ուղարկում են Ձեզ իմ ընտիր բանաստեղծությունների ժողովածուն՝ ռուսերեն լեզվով:
- Խորին հարգանքներով՝ Մ. Ռիլսկի»:
3. Չկարողացանք ճշտել:
4. 1950 թ. Ուկրաինայում նախաձեռնում են Ավ. Իսահակյանի Ընտիր երկերի հատորյակի թարգմանությամբ:

20 սեպտեմբերի, 1950, Երևան

Սիրելի՛ Վահան

Ամենից առաջ՝ ջերմ բարևներ մեծանուն ընկ. Ռիսկուն և քեզ:

Հետո՝ դառնանք մեր գործին: Սիրելի՛ս, ոչ մի նամակ չգրեցիր, քե ինչ-պե՞ս է գնում բանաստեղծություններիս թարգմանական գործը: Արդյոք կատարվո՞ւմ է, քե՞զ գլխին քար ընկավ: Եթե խանգարված չէ գործը, ապա ի՞նչ վիճակում է, ու՞ր եք հասել և ե՞րբ է վերջանալու:

Ես ծույլ եմ նամակ գրելում և բավականին էլ անտարբեր՝ գործիս վերաբերմամբ, բայց գոնե դու չպիտի լռելիր:

Ինչ որ է, անցած բան է, հիմա խնդրում եմ բարի լինես մանրամասն հաղորդելու ձեր աշխատանքների մասին:

Ընկ. Հակոբ Խաչատրյանը (1) քեզ գրած կլինի իմ համաձայնության մասին: Ես այս տարի շատ ծանր և երկար հիվանդացա: Հիմա լավ եմ: Նոր եմ վերադարձել Կիսլովոդսկից:

Նորից ջերմագին բարևներով՝

Ձեր՝ Ավետ. Բասիակյան

Տպագրվում է նամակի մեքենագրված օրինակից:

1. Խոսքը Մոսկվայում բնակվող, հայերենից ռուսերեն գեղարվեստական երկերի թարգմանիչ Հակոբ Խաչատրյանի մասին է, որի հետ Իսահակյանը խորհրդակցել է իր կողմից Վ. Մամիկոնյանին վճարելիք հոնորարի մասին:

21 սեպտեմբերի, 1950, Երևան

Սիրելի՛ Սողոմոն (1)

Ընկեր Բարսեղյանի (2) բանաստեղծություններից մի քանիսը կարդացի, լավ էին. ժամանակ չունեմ բոլորը կարդալու և ընտրելու:

Այժմ խնդրում եմ քեզ նրա շեփոթյունը վերցնես, ներկայացնես բանաստեղծ<ական> սեկտորին, դու էլ կարդաս, ընտրես, այնպես, որ մի քանի բան լույս տեսնի մամուլում: Մի խոսքով, ասպարեզ մտնի: Երիտասարդը մեր նահատակ սիրելի Գեղամ Բարսեղյանի (3) եղբոր որդին է:

Ձերն բարևներով՝

քո՝ Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Սողոմոն Տարոնցու ֆոնդ, № 149

1. Սողոմոն Տարոնցի (1905-1971), բանաստեղծ, թարգմանիչ:
2. Հնարավոր չեղավ պարզել իսկությունը:
3. Գեղամ Բարսեղյան (1883-1915), նահատակ բանաստեղծ, արձակագիր: Նրա լավագույն գործերը («Ամբողջական գործեր») լույս են տեսել Փարիզում, 1931 թ., «Նահատակ գրագետներու բարեկամներ» մատենաշարով:

2 դեկտեմբերի, 1950, Երևան

Շատ սիրելի Կամսար (1)

Զգիտեմ՝ ինչ խոսքերով արտահայտեմ իմ խորունկ և արտագին շնորհակալությունները քո մշտական ու անթառամ ուշադրության համար իմ հանդեպ: Տարիներ ամեն խնամքով ու սիրով ուղարկում ես ինձ թերթեր, ժուռնալներ և քո աշխատություններից, գրություններից՝ ինչ որ հետաքրքրել է ինձ:

Այն էլ ասեմ, որ տարիների ընթացքում ինչ որ ուղարկել ես, բոլորն ստացել եմ և սիրով ընթերցել:

Նախավերջին ուղարկածդ «Вестник Ленинград<ского> Университа»՝ Վահանի մասին, ինչպես և երկու-երեք օր առաջ Հ. Թումանյանի մասին ահագին մոնոգրաֆիադ (2):

Սկսել եմ կարդալ մոնոգրաֆիադ, բայց անհամբերությունից թերթել եմ մինչև վերջը և ծանոթությունները կարդացել: Ռուս ընթերցողի և ռուսերեն ընթերցող հասարակության համար շատ արժեքավոր գիրք է՝ մեր գրականությունը, մեր կուլտուրան ճանաչելու տեսակետից: Ապրեն՝ս, զորանա՛ս: Հուսով եմ, որ առողջ ես և վիշտդ էլ՝ բավական ամոքված:

Բարևներով և ջերմ սիրով՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 1094:

1. Կամսար Գրիգորյան (Տեր-Գրիգորյան), (1911-2004), գրականագետ, ռուսերեն և հայերեն տպագրել է մենագրություններ և հոդվածներ ռուս գրականության պատմության, հայ գրողների, հայ-ռուս գրական կապերի մասին:
2. Կ. Գրիգորյանի «Ованнес Туманян» աշխատությունը լույս է տեսել Մոսկվայում, 1950 թ.: Նույնի վերամշակված, լրացված տարբերակը՝ 1969 թ., Երևանում: 1962 թ., ռուսերեն, լույս է տեսել «Ավետիք Իսահակյան» մենագրությունը:

13 հունիսի, 1951, Երևան

Մեծարգո՝ բարեկամ Իվան Կոնստանտինովիչ

Իր ժամանակին ստացել եմ Ձեր հոդվածը: Իսկույն դիմեցի Հարևություն> Սկրտչյանին (1), որ հոդվածը, եթե չտպագրվի, տա ինձ: Նա պատասխանեց, որ նորություն չի պարունակում հոդվածը: Հազիվ երկու օր առաջ գտան հոդվածդ և տվին ինձ. գրեթե կորցրել էին:

Ես ուշադրությամբ կարդացի Ձեր գրածը (2) և անկեղծորեն հայտնում եմ Ձեզ, որ հոդվածը սխեմատիկ է, և հարևանցիորեն եք անցել, չեք խորացել և ծավալվել: Խնդրում եմ, ավելի մանրամասն գրեք. կարո՞ղ եք անել, որովհետև հարուստ նյութ է, մանավանդ Մ. Վազմերը (3) և Հակստիաուզենը (4), էլ չեմ ասի Բոտենշտետի (5) մասին:

Մավզուլեի մասին հայտնել եմ կառավարությանը, սակայն չգիտեմ՝ ինչ են որոշել: Իսկ Թումանյանների ընտանիքը, կարծեմ, արդեն դրան ուղարկել են Ձեզ:

Ձերմագին բարևներով՝

Ձեր՝ Ավետ. Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ի.Ենիկոլոտյանի ֆոնդ:

1. Հարություն Սկրտչյան (1903-1992), հայ գրող, գրականագետ:
2. Ենիկոլոտյանի հոդվածը պետք է տպագրվեր «Սովետական գրականություն» ամսագրում, որի խմբագիրն էր Հարություն Սկրտչյանը:
3. Մորից Վազմեր (1813-1887), գերմանացի ճանապարհորդ, երկրաբան, բնագետ: 1843-1844 թթ. շրջագայել է Հայաստանում, եղել Երևանում, Սևանի ավազանում, բարձրացել Արարատ լեռը, կատարել չափագրություններ: Այդ ընթացքում նրա ուղեկիցներից ու թարգմանիչներից էր Խաչատուր Աբովյանը:
4. Ավգուստ Հաքստիաուզեն (1792-1866), բարոն, պրուսական աստիճանավոր, ազգագրագետ: Առաջինն է, որ հայկական ժողովրդական բանահյուսության հին ու նոր նմուշները (հեքիաթներ, առասպելներ) թարգմանաբար ներկայացրեց Եվրոպային: Հայաստանում Հաքստիաուզենին ուղեկցել է Խ.Աբովյանը:
5. Ֆրիդրիխ Բոդենշտետ (1819-1892), գերմանացի գրող, թարգմանիչ, բանասեր: 1844-1845 թթ. Թիֆլիսում զբաղվել է ուսուցչությամբ, ուսանել արևելյան լեզուներ: Շրջագայել է Հարավային Կովկասում: 1845-ին վերադարձել է Գերմանիա, հրատարակել իր գրապատմական ուսումնասիրություններն ու ուղեգրությունները: Խ. Աբովյանի աջակցությամբ թարգմանել է հայ ժողովրդական և աշուղական երգեր: Գրել է «Քրիստոնեությունը Հայաստանում» (1850) պատմագրական ուսումնասիրությունը:
6. Խոսքը Խոջիվանքում կառուցվելիք հայ գրողների պանթեոնի¹ մասին է:

¹ Պանթեոն, հունարեն՝ բոլոր աստվածների սրբավայր:

Իմ թանկագին բարեկամ Մաքսիմ Ֆադենիչ (1)

Մեծ ուրախությամբ ստացա Ձեր խմբագրությամբ հրատարակված իմ բանաստեղծությունների հատընտիր ժողովածուն (2): Ես շատ երջանիկ եմ, որ Դուք այդքան ջանք ու եռանդ եք գործադրել ուկրաինացի ընթերցողին ծանոթացնելու մեր բանաստեղծության հետ:

Ինձ ներեցեք, որ այսքան ուշացումով եմ պատասխանում Ձեզ. մի ամսից ավելի հիվանդ էի: Բացի այդ՝ շատ էի ուզում, որ այդ ժողովածուն կարդային ինձ (իսկ դրա համար անհրաժեշտ էր գտնել մեկին, որը տիրապետեր ուկրաիներեն լեզվին) և օգնեին ինձ՝ նամակ գրել Ձեզ Ձեր մայրենի լեզվով: Եվ այժմ ես համոզվեցի, որ Դուք, Ձեր և իմ բարեկամները իմ բանաստեղծությունները թարգմանել են ճիշտ, լավ, կարողացել եք իմ խոհերն ու զգացմունքները, այն բոլորը, ինչ թանկ է ու հարազատ իմ սրտին, հաղորդել գեղեցիկ, նույրբ ու հարուստ լեզվով, անմոռաց, սրտալի երգերի լեզվով, որոնք ես սիրում եմ երկար տարիներ ի վեր:

Մեծ երջանկություն է ինձ համար, որ ուկրաինացի հերոսական և բանաստեղծական ժողովուրդը կկարդա իմ բանաստեղծությունները և, ուզում եմ հավատալ, կսիրի դրանք:

Իմ անկեղծ շնորհակալությունները՝ Ձեզ, թանկագին Մաքսիմ Ֆադենիչ, շնորհակալություն սիրելի Պավել Գրիգորևիչին, ինչպես նաև Վ. Սոսուրային (3), Լ. Պերվոմայսկուն (4), Օ. Նովիցկուն և բոլոր նրանց, ովքեր թարգմանել են իմ բանաստեղծությունները:

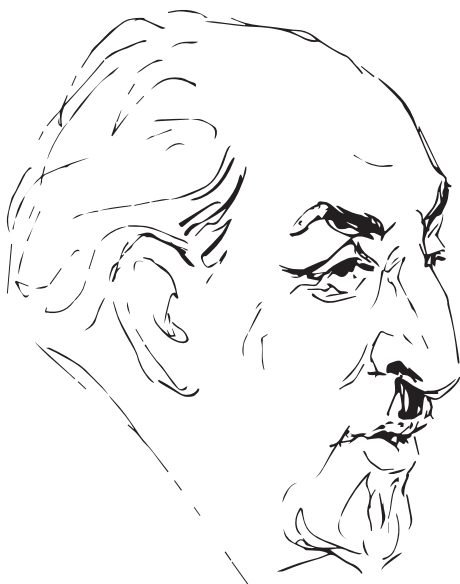
Ձերմորեն, ամբողջ սրտով ողջունում եմ Ձեզ, ցանկանում երկար կյանք, առողջություն և ուժ, նոր հաջողություններ՝ աշխատանքում:

Ավերիք Իսահակյան

Իսահակյանի՝ Մ. Ռիլսկուն ուղղված նամակի բնօրինակը Տ. Շևչենկոյի անվան գրականության ինստիտուտում է, Մ. Ռիլսկու արխիվում: Տպագրվում է Պավլո Տիչինայի և Մաքսիմ Ռիլսկու «Հայաստանի և հայ կուլտուրայի մասին» գրքից, 1973, Երևան:

1951 թ. Կիևում լույս տեսավ Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործությունների «Հատընտիր»-ը՝ Մ. Ռիլսկու խմբագրմամբ:

1. Մաքսիմ Ռիլսկի (1895-1964), ուկրաինացի խորհրդային բանաստեղծ:
2. Մաքսիմ Ռիլսկու և ուկրաինացի մի խումբ բանաստեղծների խմբային ջանքով թարգմանվեց ու հրատարակվեց Իսահակյանի ընտիր բանաստեղծությունների ժողովածուն: 1954 թ. Ռիլսկին Վարպետի կողմից հրավիրվեց Հայաստան և հյուրընկալվեց Վարպետի հարկի տակ: Հայրենիք վերադառնալուց հետո գրեց իր հայտնի գիրքը՝ «Խաղողի վազը»:
3. Վլադիմիր Սոսուրա (1897-1965), ուկրաինացի խորհրդային գրող:
4. Լեոնիդ Պերվոմայսկի (1908-1973), ուկրաինացի գրող:

Դժ ընկերները - իմ խոր հիշվերն է,
Որ վեհ թխվորով անհունն էր պայծառ
Այն վառ առջուրդ-ջրուղ աչվորն էր
Որ լուսին ծախին ինչ խաչյո՞ւ էն ժպտմ...

Սիրելի՛ ընկեր Մելիքսեթ-Բեկ

Ուրախությամբ կարդացի Հայկական ակադեմիայի տեղեկագրի (նո. 4, 1951) մեջ Ձեր գրած հոդվածը՝ «Ա. Իսահակյանը և վրաց գրականությունը»։ Շնորհակալություն Ձեր սիրալիր ուշադրության համար իմ համդեպ։

Շատ գեղեցիկ գործ եք արել, որ երկու դարավոր հարևանների գրականությունների հոգեկան-բարոյական կապերը հայտ եք բերում և լուսաբանում։

Ցավում եմ, որ Ձեր հոդվածի մեջ սխալ է սպրդել ես գրել էի. «Չորի Նահապետ Գոչան» (Կազբեկի պատմածը), բայց տպագրվել է «Աշուղ Նահապետ Քուչակ», որ ոչ մի աղերս չունի նյութի հետ։

Այստեղ պիտի ասեմ, որ Ձեր հիշատակած նամակս, որքան հիշում եմ, գրել եմ 1929 թվին, «Աբու-Լալա Մահարի»-ի թարգմանչին, և որի մեջ, նույնպես, որքան հիշում եմ, գրել եմ, թե իմ պոեմի ներշնչողները եղել են Միգկևիչի «Ֆարիս»-ը (1) և Բարաթաշվիլի «Պեգաս»-ը (2)։ Չգիտեմ՝ ինչու՞ է Միգկևիչի անունը դուրս մնացել։ Կիսնդրեի, եթե հնարավոր է, ստուգեք նամակս։ Թերևս ես սխալվել եմ, կարող է պատահել, որ մոռացել եմ. շատ ժամանակ է անցել։ Այսքան։

Ձերն բարևներով՝

Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, ԱՎ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 1448:

Ստորև հրապարակում ենք Լևոն Մելիքսեթ-Քեկի պատասխան մամակը, ուր պարզաբանվում են թույլ տված սխալները:

«7 հուլիսի, 1951

Ամենասիրելի և թանկագին Վարպետ,

Ձեր՝ 3 հուլիսի թվակիր սիրալիք մամակը ստացա:

Շտապում եմ բացատրել գործի էությունը, այսինքն՝ թյուրիմացությունների աղբյուրները:

1. 1929 թ. գրած Ձեր երկտողը, ինչպես այժմ պարզվեց, աղավաղվել է ռուսերենից վրացերենի վերածելու միջոցին, որի հետևանքով «Նահապետ Գոչան» դարձել է «Նահապետ Քուչակ»: Իսկ ես մտքովս անգամ այդպիսի աղավաղում չէի կարող անցնել, աշխատել էի հավատարիմ մնալ միակ աղբյուրին, առայժմ միայն վրացերեն թարգմանությամբ է առկա:
2. Այդ երկտողը, ուր Ա. Միցկևիչի «Ֆարիսի» հիշատակությունը սկի չկա (այս փաստը Ձեր մամակը ստանալուն պես՝ նորից ստուգեցի), ինչպես և Ձեր համառոտ ինքնակենսագրությունը՝ գրված «հավուր պատշաճի», ես ամբողջությամբ կցել էի հողվածիս իմ, եթե կարելի է այսպես ասել, Ruckübersetzung-ով¹, որպեսզի գոնե այս ձևով այն մատչելի դարձնեի հայ ընթերցողի համար (էլ չեմ ասում, որ այսպիսով՝ Ձեր զույգ գրությունները պիտի մտնեին երկերի լիակատար ժողովածուի համապատասխան հատորի մեջ): Սակայն «Տեղեկագրի» խմբագրությունը այդ ավելորդ էր համարել և հանել էր:

Սիրով և բարևներով՝ Լ.Մելիքսեթ-Քեկ:

1. Ադամ Միցկևիչ (1798-1855), լեհ բանաստեղծ: Նրա «Ֆարիս» պոեմը հայերեն է թարգմանել Արշակ Չոպանյանը:
2. Նիկոլոզ Բարաթիշվիլի (1817-1845), վրացի գրող: Լավագույն բանաստեղծություններից են «Պեգաս»-ը, «Մերան»-ին:

¹ Գերմաներն բառ է, որ հայերենով թարգմանվում է՝ որպես «հետադարձ թարգմանություն»:

Սիրելի՛ Սիրաս

Շնորհակալություն նամակիդ համար, որի ընթերցումը շատ ուրախություն պատճառեց ինձ։ Ուրախ եմ, որ բոլորդ՝ սկսած Դերենիկից (1), առողջ ու քաջաբար դիմադրում եք Երևանի շոգերին՝ լեգենդական տաքությամբ, ինչպես պատմում են Երևանից այստեղ եկողները։

Հարցնում ես առողջությանս մասին. շնորհակալ եմ, լավ է, սիրտս հանգիստ է, բայց հոգեպես նախանձելի չեմ. ամենից առաջ ձանձրանում եմ՝ գրասեղանը չկա, իմ գրադարանը չկա... Հետո ամեն կողմից եկած հայությունը՝ Բաքվից, Թբիլիսիից և այլ տեղերից, մեծ մասով ինձ վիշտ է պատճառում՝ իրենց այլասիրությամբ (2)...

Սրանք հայտնի բաներ են, բայց պատահած ցավը միշտ թարմ է, միշտ քարմացնում է վիշտը։

Ես, ամենաուշը, մինչև սեպտեմբերի 20 կլինեմ Երևանում։ Սոֆին մինչև այդ ժամանակ կվերջացնի իր բուժումը։ Նա Երևանից՝ արդեն հիվանդ, նստեց գնացք և այստեղ էլ ամբողջ երկու շաբաթ հիվանդ պառկած էր, այնպես որ, ուշ սկսեց իր կիսովողսկյան բուժումը։

Ավիկը (3) լավ է, օրից օր ավելի լավ է լինում։ Ես օրս անցկացնում եմ ընթերցանությամբ և պարկում (գրոսայգում-կազմող) թափառելով։ Մի փոքր պատմվածք եմ գրել և մի առակ։ Հավաս չկա բան գրելու։

Սիրելի՛ս, քո ուժերի ամենածաղկման շրջանի մեջ ես. կես դար՝ գրեթե. հիմա եռանդիդ, հավասիդ բուռն վիճակն է, բնական է, որ պիտի աշխատես, ստեղծագործես։ Բոլոր սրտով ցանկանում եմ հաջողություն, հղացումներիդ իրականացում, անկեղծորեն արտահայտվելու՝ գեղարվեստի միակ պայմանի ներկայություն։

Հայ ժողովուրդը այլասերումից (*օյրարասիրությունից-կազմող*) կարող է ազատվել իսկական գեղարվեստի ստեղծագործություններով, պետք են բարձրարժեք գրական երկեր մայրենի լեզվով, հայրենի սիրով, համամարդկային և տիեզերական գաղափարներով...

Բեյլան (4) հիմա Երևանում է, երևի տեսած կլինես նրան։

Սրտագին բարևներ իմ և կնոջս կողմից՝ քեզ, Թամարին (5), աղջիկներին։

Համբույրներ Ավիկի կողմից՝ փոքրիկ աղջկադ։

Յտեսություն։

Ավետր. Բասիակյան

Տպագրվում է քննադրից, որը Սիրասի անձնական արխիվում է:

1. Խոսքը Դերենիկ Դեմիրճյանի մասին է:
2. Կիսլովոդսկ՝ բուժման եկած հայերը, ներողություն խնդրելով Վարպետից, նրա հետ խոսում էին ռուսերեն: Իսահակյանը խնդրում էր նրանց չմոռանալ մայրենի լեզուն, տանը գոնե երեխաների հետ հայերեն խոսել, թեկուզ վատ հայերեն...
3. Խոսքը Վարպետի թոռան՝ Ավիկ Իսահակյանի մասին է, որն այդ ժամանակ 7 տարեկան էր:
4. Նկատի ունի հարսին՝ Բելլային:
5. Խոսքը Սիրասի կնոջ՝ Բժշկուհի Թամարայի մասին է:

Սիրելի՛ ընկեր Գուրգեն Հովսեփյան

Շատ տարիներ առաջ (կարծեմ, 1902 թվին), Յուրի Վեսելովսկուն (1) ուղղած իմ նամակի մեջ, գրել եմ, որ իմ ներքին աշխարհի վրա ուժեղ տպավորություն է գործել Գոգոլն՝ իր անմահ «Մեռած հոգիներ» վեպով:

Հիմա, սիրելի՛ Գուրգեն, Դուք դիմել եք ինձ, որ, եթե հնարավոր է, մի քիչ ավելի մանրամասն անդրադառնայի այդ տողերի մտքին (2): Գոգոլին կարդացել եմ առաջին անգամ Գևորգյան ճեմարանում, աշակերտ եղած ժամանակս, 1891-92 թթ.: Շատ սիրել եմ, հիացած եմ եղել նրա համաճարով, կարդացել եմ «Ռևիզոր»-ը, «Տարաս Բուլբա»-ն և «Մեռած հոգիներ»-ը: Եվ նույնիսկ, սիրուցս դրդված, հանդգնել եմ այն տարիքիս և ժուսերեն թույլ գիտեցնալով հանդերձ՝ թարգմանել նրա «Կյանք» պատմվածքը:

Յու. Վեսելովսկուն նամակ գրած ժամանակ ես արդեն լույս էի ընծայել «Երգեր ու վերքեր» (3) ոտանավորների գրքույկս և, տակավին, գրեթե ոչ մի արձակ բան չէի գրել, և իմ ոտանավորների մեջ երբեք չկա Գոգոլի ազդեցությունը, նրա սատիրան, նրա դառը վիշտը: Ուրեմն, ի՞նչ հիմք ունի իմ արտահայտությունը՝ Գոգոլի ազդեցության մասին: Ինչո՞վ բացատրել... Ես սիրել եմ Գոգոլի տիպերի, կերպարների պատկերասրահը, ռուսական կյանքի նկարագրությունները, պեյզաժները, լիրիկական զեղումները, նրա ցավագին ծիծաղը, ծաղրը՝ արցունքի միջով:

Միայն հետագայում ինձ համար պարզվեց, որ այդ հին մեծ տպավորությունը (Գոգոլից կրած)՝ ապրելով իմ ենթագիտակցության մեջ, իր արտահայտությունը գտել է տարիներ հետո, «Ուստա Կարո» վեպիս մեջ, նրա որոշ անճանալիությունների մեջ և, թերևս, այլ մոմենտների մեջ:

Ուրիշ կերպ չեմ կարող բացատրել:

Ձեր երկրորդ հարցին՝ նախառնույցիոն հայ գրականության՝ Գոգոլից կրած ազդեցության մասին, այսքանը կարող եմ ասել. Բաֆֆու, Մունդուկյանի, Մուրացյանի, Շիրվանզադեի, Նար-Դոսի մեջ ես չեմ նկատել Գոգոլի ազդեցությունը: Տաղանդավոր գրող Դ. Դեմիրճյանի վրա միայն նկատել եմ Գոգոլի բարերար ազդեցությունը:

Դեմիրճյանին ես ճանաչում եմ նրա պատանեկության օրերից. նա այդ ժամանակ (ինչպես և միշտ) Գոգոլին շատ և շատ սիրում էր: «Մեռած հոգիներ»-ից էջեր գիտեր անգիր, առօրյա խոսքի մեջ, ամեն պատեհ առիթով, մեջբերումներ էր անում Գոգոլի զանազան գործերից՝ աֆորիզմներ, սուր, կծու, սաստիկ ասումներ, մտքեր: Հայկական իրականության մեջ որոնում էր Գոգոլի կերպարների նմանողություններ:

Բնավ սխալ գործած չեմ լինի, որ ասեմ, թե դեպի Գոգոլն ունեցած Դեմիորճյանի երկար տարիների սերն իր արտացոլումը գտել է իր գրվածքների մեջ: Գոգոլի ոգին, Գոգոլի հումորը, սատիրան ակնբախ են Դեմիորճյանի բազմաթիվ ֆելիետոնների մեջ, պատմվածքների մեջ, «Քաջ Նազար»-ի և մյուս կոմեդիաների մեջ:

Վերջապես, Դեմիորճյանի համար ճանաչողությունը Գոգոլի գրականության հետ նրան մղեց թարգմանելու հանճարեղ «Մեռած հոգիներ»-ի առաջին հատորը՝ շատ գեղեցիկ, շատ հաջող կատարումով (4):

Ջերմ բարևներով՝

Ավետիք Իսահակյան

Արտատպվում է Գ. Յովնանի «Ավետիք Իսահակյան» գրքից, 1976 թ.:

1. Յուրի Վեսելովսկի (1872-1919), ռուս գրականագետ, բանաստեղծ, թարգմանիչ, հայագետ
2. Գ. Յովնանը երկար տարիներ զբաղվել է հայ-ռուս գրական կապերով, հիմնադրել ու խմբագրել «Հայաստանի և հայ կուլտուրայի մասին» մատենաշարը:
3. Իսահակյանի «Երգեր ու վերքեր» բանաստեղծությունների անդրանիկ ժողովածուն լույս է տեսել 1897 թ., Ալեքսանդրապոլում: Երկրորդ ամգամ՝ լրացումներով, 1908 թ., Թիֆլիսում:
4. Նիկոլայ Գոգոլի «Մեռած հոգիներ» ստեղծագործության առաջին հատորը թարգմանել է Դ. Դեմիորճյանը, երկրորդ հատորը՝ Ա. Փալանջյանը: Հայպետհարատ, 1950 թ., տպաքանակ՝ 5000:

243. Մամիկոնյան Վահանին

1 փետրվարի, 1952, Երևան

Սիրելի՛ Վահան

Շնորհակալությամբ ստացա նամակդ և պայմանագիրը (1) երեկ ու այսօր ուղարկել եմ քեզ:

Ստացել եմ հեռագիրդ:

Ուրեմն, կստանաս պայմանագիրդ՝ ստորագրած, և 8000 ռուբլի վավերագիրդ թե վստահագիրդ՝ քո անունով:

Հայտնիի ջերմ բարևներս և խորին շնորհակալությունս ընկեր և բարեկամ սիրելի Ռիլսկուն և քեզ:

Բարևներս՝ տիկնոջդ:

Բարևներով՝

Ավետ. Բասիակյան

Տպագրվում է նամակի մեքենագիր պատճենից:

1. Խոսքը Վարպետի «Չատընտիր»-ի տողացի թարգմանիչ Վահան Մամիկոնյանին վճարվելիք հոնորարի պայմանագրի մասին է:

Շատ սիրելի ընկեր Խաչերես (1)

Ինձնից անկախ պատճառներով՝ մինչ այսօր չկարողացա Ձեր նամակներին պատասխանել. դեկտեմբերի 5-ից մինչև մի շաբաթ առաջ ծանր հիվանդությամբ պառկած էի անկողնում: Անսպասելի կերպով հիվանդացա ցիստիտով՝ միզապարկի բորբոքումով, շատ սուր ցավերով հիվանդություն: Միլիոնավոր դոզաներով պենիցիլին սրսկեցին, հիմա լավ եմ, երբորդ օրն է, որ փողոց եմ ելնում:

Մեկ-մեկ պատասխանեմ Ձեր հարցերին և Ձեր ուզածներին:

Ամենից առաջ ստացել եմ Ձեր՝ դեկտեմբերին գրած երկու նամակն էլ՝ Ժողովրդական տետրակը և Գարագաշյանի «Հայոց պատմությունը» (2): Ձերն շնորհակալություն:

Կաթողիկոսը (3) վերադարձավ Մոսկվայից, հենց երեկ մոտն էի, շատ լավ լսում է հիմա, իսկ քթի վերքը շարունակում է այստեղ բուժել: Ձեզ համար գրվեցի «Սովետական գրականություն և արվեստ» ամսագիրը, որ շուտով կստանաք՝ 1952 թվի առաջին համարը: Այդ՝ իմ կողմից նվեր, և, առհասարակ, եթե Ձեզ հետաքրքրող գրքեր լույս տեսնեն, կուղարկեմ Ձեզ. պետք չկա վճարել: Հայստանում շատ գրքեր են լույս տեսնում, բայց դրանք Ձեզ չեն հետաքրքրի:

Հանգուցյալ Ե. Շահազիզը կազմել էր Պատկանյանի (4) արխիվը, բայց լույս չտեսավ, ինչպես նրա գրվածքները, որոնք որոշված էին, բայց, Ձեզ հասկանալի պատճառով, խափանվեց:

Լալայանի (5) արխիվը նորից նայել կտամ. գուցե լավ, բարեխիղճ կերպով չեն նայել:

Աբրահամյանի աշխատանքը՝ «Հայերի պատմությունը Ղրիմում» (6) և ռուսերեն լեզվով «Արմավիրի պատմությունը» (7) կհարցնեմ մեր գրադարաններում՝ Մատենադարան, Հանրային գրադարան, և կհայտնեմ Ձեզ: Անպատճառ:

Կգրեմ նաև ս. Խաչ վանքի տպարանի մասին, Ալամդարյանի (8):

Տարիներ առաջ Սահակ Մյասնիկյանը կազմել էր Պատկանյանի պատմվածքների ժողովածուն՝ (Նախիջևանի բարբառով) և ուզում էր տպել Երևանում, ես էլ միջամտեցի, բայց արդյունք չունեցավ: Գրեցի Ե. Շահազիզի կազմած Պատկանյանի արխիվի մասին, որ չտպվեց, բայց հիմա, կարծես, հիշում եմ, որ պատմվածքների մի ժողովածու լույս տեսավ: Բայց եթե տպված էլ լիներ, գրավաճառներում չես գտնի: Գիրքը Հայաստանում մի երկու ամսվա մեջ սպառվում է: Տիրաժը քիչ է (5000), բայց պահանջը՝ շատ ու շատ:

Տերյանի և Հովհաննիսյանի (9) գրվածքները գտնել անկարելի է: Շիրազից կխնդրեմ մի գիրք նվիրե, իսկ Թումանյանից հրատարակվում են ակադեմիական կոչված հատորները (10), սակավաթիվ, որոնցից ես նույնիսկ մի հատոր ունեմ: Ես կուղարկեմ Ձեզ իմ հատորների չորրորդ գիրքը, որ նոր լույս տեսավ և կա ասպարեզում:

Դեկտան (11) լինելու է անպատճառ. ոչ ուշ՝ հունիս ամսուց, ոչ առաջ՝ մայիս ամսուց:

Առայժմ՝ այսքան:

Ձերմ բարևներ՝ Ձեր տիկնոջը և Ձեզ, բարևներ՝ կնոջս կողմից նաև:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Ձեր հրատարակած «Լուսաբեր»-ը ձեռագիր է, քե՞տ պված: Երևի ձեռքով եք գրել՝ իբրև աշակերտական գործ:

Վերադիր վճարի մասին. հարցնեմ, տեսնեմ՝ կհամաձայնե՞մ: Երևանից ղժվարությամբ են գիրք դուրս ճամբում:

Ա. Բա.

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Խ. Փորքեյանի ֆոնդ:

1. Խաչերես Փորքեյան (1886-1970), իրավաբան, պատմաբան, մշակութային գործիչ:
2. Խոսքը հայ պատմաբան, լեզվաբան, փիլիսոփա Անտոն (Մատաթիա) Գարագաշյանի (1818-1903) «Քննական պատմություն հայոց» քառահատոր աշխատության մասին է (1895, Թիֆլիս):
3. Նկատի ունի Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գևորգ Զ Զորքեյանին:
4. Խոսքը բանասեր, գրականագետ, մանկավարժ, Հայաստանի գրական թանգարանի հիմնադիր Երվանդ Շահագիզի (1856-1951) մասին է, որը հիմնովին ուսումնասիրել էր Ռ.Պատկանյանի գրական ժառանգությունը, կազմել նրա արխիվի գիտական ցուցակը, սակայն այդ ամենը մնացել է անտիպ:
5. Խոսքը բանասեր, ազգագրագետ Երվանդ Լալայանի (1876-1931) մասին է: 1896 թ., Շուշիում «Ազգագրական հանդես»-ի Ա գիրքը տպագրելուց հետո, տեղափոխվել է Թիֆլիս, շարունակել հանդեսի տպագրությունը՝ մինչև 1917 թ. հրատարակելով Հայաստանի տարբեր գավառներում գրի առած ազգագրական, բանասիրական հարուստ նյութը, ինչպես և բանասիրական արժեքավոր հոդվածները:
6. Խոսքը Հովհաննես Տեր-Աբրահամյանի «Պատմութիւն Խրիմու» աշխատության մասին է, Թեոդոսիա, 1865: Խ. Փորքեյանը զբաղվում էր այս թեմայով. հեղինակել է «Ե՞րբ է կատարվել հայերի մուտքը Ղրիմ» աշխատությունը:
7. Խոսքը Ֆեոդոր Շչերբինի (1849-1936) «История Армавира» գրքի մասին է:
8. Հարություն Ավանդարյան (1795-1934), հայ բանաստեղծ, մանկավարժ, հասարակական-քաղաքական և եկեղեցական գործիչ: Կյանքի վերջին տարիներին ապրել է Նոր Նախիջևանի Սուրբ Խաչ վանքում, որտեղ և դավադրաբար սպանվել է:
9. Նկատի ունի Վահան Տերյանին և Հովհաննես Հովհաննիսյանին:
10. Հովհ. Թումանյանի երկերի ակադեմիական հրատարակությունը՝ 6 հատորով, լույս է տեսել 1940-1956 թթ.:
11. 1952 թ. Մոսկվայում կայանալիք հայ գրականության և արվեստի տասնօրյակը չի կայացել:

17 ապրիլի, 1952, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ (1)

Երևեցար և մի վայրկյանում, հավատարիմ քո սովորության, անհայտացար: Այդ երևույթի հետ հաշտ եմ, բայց ինչու՞ մի երկու տող չես գրում, թե ի՞նչ եղավ տապանաքարը (2), շինեցի՞ն, ի՞նչ վիճակի մեջ է: Եթե վերջացրել է, գրիր, որ փողն ուղարկեմ կամ, եթե շտապ է, դու վճարիր (400 ռուբլի: 200 ռուբլի տվել եմ կանխավճար):

Հույս ունեմ, որ կանես: Երևի մոտ օրերս կգաս Երևան: Սպասում եմ:

Բարևներով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 28:

1. Անդրանիկ Հովսեփյան (կյանքի վերջին տարիներին ստորագրել է «Անդրանիկ Սևադա» գրական անունով) (1914-1968), հայ արձակագիր, դրամատուրգ, լրագրող: Հայաստանի գրողների միության Լենինականի բաժանմունքի պատասխանատու քարտուղարն էր:
2. Խոսքը Պոլոզ Մուկուչի՝ Ղազար Մելքոնյանի շիրմաքարի մասին է:

246. Ամերիկահայ Հառաջադիմական միության 15-րդ համագումարին

26 օգոստոսի, 1952, Երևան

Սրտի ամենայն ջերմությամբ ողջունում եմ Ամերիկայի Հառաջադիմական միության համագումարը և ցանկանում եմ, որ հաջողությամբ լուծե իր առջև դրված խնդիրները: Խաղաղությունն աշխարհի ամենամեծ բարիքն է, աշխարհի բոլոր դժբախտությունները պատերազմներից են ծագում: Հայ ժողովուրդը միշտ եղել է խաղաղության և ազգերի բարեկամության ջերմ պաշտպան: Ամերիկահայ հառաջադիմական միությունը, մաքառելով ժողովուրդների համերաշխության համար, մարդասիրական վեհ ու ազնիվ գործ է կատարում: Հավատացած եմ, որ Ամերիկայի առաջադեմ հայերը այսուհետև հավատարիմ կմնան խաղաղության փրկարար դրոշակին և բազմապատկված եռանդով կպայքարեն նոր պատերազմի իմպերիալիստական հրահրումների դեմ՝ հանուն արդարության, հումանիստական հաղթանակի:

Ողջույններով ու հարգանքներով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կարապետ Սիտալի ֆոնդ, № 139:

Սիրելի՛ ընկեր Վահան

Վաղուց, ապրիլ ամսի վերջերին, մեծ շնորհակալությամբ ստացա մի օրինակ ուկրաիներեն թարգմանված գիրքս։ Այդ օրերը ես շատ հիվանդ էի, մոտ ամսից ավելի պառկած էի անկողնում։ Երբ առողջացա, մի շնորհակալական նամակ գրեցի թանկագին ընկ. Մ. Ռիլսկուն։ Սակայն Ձեզ՝ Վահանիդ, նամակ գրելս օրեցօր էի գցում՝ հուսալով, որ Ձեզնից մի ընդարձակ նամակ կստանամ, և հեղինակային մի քանի օրինակներիցս. չգիտեմ՝ ուղարկե՞լ եք, թե՞ ոչ, որովհետև ես հուլիսի սկզբներից գտնվում եմ Կիսլովոդսկում՝ բժշկավերու համար։ Կմնամ մինչև սեպտեմբերի 15-ը, ուրեմն, տանը՝ Երևանում, կլինեմ սեպտեմբերի 20-ից ոչ վաղ։

Սիրելի՛ Վահան, եթե նամակ չեք ուղարկել մինչև հիմա, խնդրում եմ մի նամակ գրեք ինձ՝ Երևան, այս հասցեով (*հասցեն չկա-կազմող*)։

Գրեցեք, թե ինչ ընդունելություն գտավ գիրքս ուկրաիներեն ընթերցողների կողմից, հասարակության կողմից, ինչ կարծիքներ հայտնվեցին մամուլի մեջ, մի խոսքով՝ այսպիսի բաներ։

Ընկեր Հակոբ Մամսոնովիչ Խաչատրյանն (1) ինձ հայտնել էր վաղուց, թե Ձեզ հետ խոսել է հոնորարի մասին և այն վարձատրության մասին, որ կատարվել է տողատակ թարգմանությունների համար, որ կատարել եք Դուք (2), և Ձեր աշխատանքի մասին՝ առհասարակ։ Չգիտեմ՝ մնացածը, իսկ ինձ համար շատ անհարմար է հիշեցնել հոնորարի մասին։ Կարո՞ղ եք ինձ այդ մասին գրել, թե՞ ոչ։ Կամ ի՞նչ խորհուրդ կտայիք։

Խնդրում եմ նաև մի քանի օրինակ գրքիցս ուղարկել (3), եթե մինչև հիմա չեք ուղարկած։

Ջերմ բարևներ՝ Ձեզ և Ձեր հարգելի տիկնոջը։

Սիրով՝ Ավետ. Բասիակյան

Արտատպվում է նամակի մեքենագիր պատճենից։

1. Խոսքը գրականագետ, թարգմանիչ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ Հակոբ Խաչատրյանի (1884-1960) մասին է։
2. 1952 թ. հունվարի 25-ին Վ. Մամիկոնյանը Վարպետին է ուղարկում պայմանագիրն՝ իր հոնորարի չափի և վճարման մասին։ Վարպետն այդ գումարը փոխանցում է Կիևի համապատասխան խնայողամարկդ։
3. Վարպետին է ուղարկվում հեղինակային օրինակներից չորս գիրք։

Հարգելի՛ ընկ. Մ. Ավագյան

Այս տարի գարնանը մի անժամոթ մարդ ինձ զանգահարեց և ասաց, թե նամակ է ստացել Ծալկայից, որ Ուստա Կարոն մեռել է Ծալկայում:

Ուստա Կարոն իմ չավարտած վեպի հերոսն է, իրականության մեջ գոյություն չունեցող, այլ մտացածին է, իմ ստեղծածը: Այս լսելով՝ մի բուռն թվաց, թե կատակ են անում ինձ հետ, մանավանդ որ ես շատ զբաղված էի (գրում էի այդ միջոցին), չհետաքրքրվեցի մանրամասնաբար, միայն կարճ կապեցի՝ ասելով, որ նա՝ Ուստա Կարոն, շինծու տիպ է, գոյություն չունի, ի՞նչ մեռնել, ի՞նչ բան:

Խոսակիցս հեռախոսի փողը վայր դրեց, և լավ չիմացա նրա ազգանունը: Սակայն անմիջապես զոջացի անտարբերության համար, բայց արդեն ուշ էր: Դրանից հետո շատ հարցուփորձ արի՝ գտնելու խոսակցիս, բայց արդյունք չունեցավ:

Մտածեցի Ծալկա հարցնել: Գտա Ծալկայում ապրող մտավորական հայերից մի քանիսի հասցեն: Մեկը Դուք եք, ընկե՛ր Ավագյան:

Ուստի՝ խնդրում եմ, բարի լինեք հետաքրքրվելու Ձեր միջավայրում՝ դա ի՞նչ լուր է, ո՞վ է այդ կարծեցյալ Ուստա Կարոն, ո՞ր գյուղում է մեռել և ե՞րբ, ի՞նչ անձնավորություն է եղել, ի՞նչ արհեստի տեր, քանի՞ տարեկան է եղել և ո՞ր երկրացի է եղել:

Շատ ներողություն եմ խնդրում՝ Ձեզ այսքան դժվար դրության մեջ դնելու համար, փորձեցեք, թերևս մի բան իմանաք այդ մասին:

Գուցե ճանաչո՞ւմ եք Երևանում ծալկացիներին, ինձ նրանց հասցեն տայիք, թերևս նրանցից մի բան լսեի: Հանգիստ չունեմ. զարմանալի երևույթ է, որ ստեղծված, մտացածին կերպարը ժողովրդի մեջ մարմնանում է, իրական դառնում՝ փոխանակ հակառակը լինելու՝ կյանքից՝ դեպի վեպը, մանավանդ, որ վեպը դեռ լրիվ լույս չի տեսել:

Հարգանքներով՝ Ավ. Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 867:

1. Մանկավարժ, ուսուցիչ Մամիկոն Ավագյանն աշխատել է Վրաստանի Ծալկայի շրջանի Օզնի գյուղում՝ որպես դպրոցի տնօրեն, ապա տեղափոխվել է Երևան՝ մշտական բնակությամբ:

Ստորև տպագրում ենք Մ. Ավագյանի տեղեկությունն Ուստա Կարոյի մասին:

«11 նոյեմբերի, 1975

1952 թ. ես աշխատում էի Վրաստանի Ծալկայի շրջանի Օզնի գյուղում՝ որպես դպրոցի դիրեկտոր, երբ ստացա Ավ. Իսահակյանի նամակը:

Ինձ հաջողվեց կարճ ժամանակի ընթացքում գտնել «Կարոյի հետքերը»: Պարզվեց, որ մեր շրջանի հարևան գյուղում բնակվելիս է եղել Կարո անունով մի նալբանդ (պայտագործ): Ինքը տեղի բնակիչ չի եղել: «Ուստա Կարո» անվանը, վեպի հետ ծանոթացողները (ինձ համար պարզ չի, թե ով) գտել են ընդհանուր հատկանիշներ (մանություններ) և նրա մահանալուց հետո այդ մասին ուզեցել են հայտնել (կամ հայտնել են) Իսահակյանին:

Ավագյան Մամիկոն»:

Հարգելի՛ Սիտալ (1)

Հայաստանի Սովետական գրողների միությունը, մեր գրական հասարակությունը ջերմորեն նշեց Ձեր ծննդյան 60-ամյակը և Ձեր բեղմնավոր գրական-ստեղծագործական 40-ամյակը: Սովետական Հայաստանի գրողները մեծ գոհունակությամբ նշեցին Ձեր այն ծառայությունները, որ Դուք մատուցել եք հայ ժողովրդին, հայ կուլտուրային ու հայ գրականությանը՝ Ձեր բարձրարժեք ստեղծագործություններով:

Դուք, հանդիսանալով արտասահմանյան հայ առաջադեմ գրական-հասարակական գործիչներից մեկը, միշտ կանգնած եք եղել Սովետական միության բարեկամների շարքում, Ձեր ողջ ակտիվ հասարակական գործունեությամբ՝ ամերիկահայ գաղութներում հետամուտ եք եղել մեկ նպատակի՝ պատռել մեր մեծ Հայրենիքի թշնամիների հերյուրանքն ու ստահողությունների վարագույրը և միշտ ճշմարտությունն ասել Սովետական միության և Սովետական Հայաստանի մասին: Դուք միշտ կանգնած եք եղել և կանգնած եք խաղաղության պաշտպանության դիրքերում՝ ընդդեմ նոր պատերազմների, որը հրահրում են մարդկության թշնամիները:

Ձեր երկարամյա բեղմնավոր հասարակական գործունեությամբ, Ձեր գրչով Դուք միշտ մեզ հետ եք եղել՝ Սովետական Հայաստանի գրականության և կուլտուրայի գործիչների հետ, մենք միշտ լսել ենք Ձեր՝ քաջարի հայրենասերի ձայնը և զգացել Ձեր ջերմ ձեռքը՝ հեռավոր Ատլանտյան ափերում:

Սիրելի՛ Սիտալ, դեռ Ձեր 1946 թ. Երևան այցելելու ժամանակ Դուք ցանկություն հայտնեցիք Սովետական Հայաստան վերադառնալ՝ մեզ հետ, հայրենի հողում մասնակցելու այն վիթխարի ստեղծագործական աշխատանքին ու կառուցմանը, որ տեղի է ունենում վերածնված սոցիալիստական Հայաստանում: Դուք արդեն թևակոխել եք Ձեր կյանքի յոթ տասնամյակը:

Ինձ հասած տեղեկություններով՝ Դուք որոշել եք փոխադրվել մշտական բնակության համար Սովետական Հայաստան: Սրտանց ողջունում ենք Ձեր այդ ցանկությունը: Ես կուզենայի, որ Ձեր գալուստը Հայաստան զուգադիպեր Հայպետհրատի կողմից հրատարակվող Ձեր բանաստեղծությունների ժողովածուի լույս ընծայմամբ, որը սպասվում է 1953թ. մայիս-հունիս ամիսներին: Կցանկանայի, որ Ձեր այդ գիրքը նվիրելիք ինձ անձամբ, մեր թանկագին Երևանում: Ահա այդ անկեղծ ցանկություններով գրում եմ այս

նամակը: Չեզ՝ ամենայն հաջողություն և քաջամտություն:

Խորին հարգանքներով ու ողջույններով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Կարապետ Սիտալի ֆոնդ, № 139: Տպագրվել է «Գրական թերթ»-ում, 1980, № 2:

1. Կարապետ Սիտալ (1891-1972), սփյուռքահայ գրող, հասարակական գործիչ: Նրա ծննդյան 60-ամյակը նշվեց Երևանում, մեծ շուքով: Այդ առթիվ հայրենիքում լույս տեսավ նրա «Պայքարի երգեր» բանաստեղծությունների ժողովածուն (1953):

12 հունվարի, 1953, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Շնորհավորում եմ Նոր տարիդ, ցանկանում եմ ձեզ բոլորիդ՝ մայր, եղբայր, կին, հարս, առողջություն, երկար կյանք ու հաջողություն:

Չգիտեմ, ինչո՞վ բացատրեմ քո լռությունը: Թերևս նամակդ կորել է, տեղ չի հասել: Այնպես որ, սրանով խնդրում եմ գրես, թե վարպետ Սիմիկին հանձնե՞լ ես գումարը (1), նրանից էլ նամակ չունեմ: Անհանգիստ եմ: Այն կարծիքին եմ հասել, որ քո սովորության՝ մոռացել ես ինձ գրել:

Ջերմ բարևներով՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 217:

1. Գյումրիից լուրեր են հասնում Իսահակյանին, որ Պոլոզ Մուկուչի շիրմաքարը ջարդել են: Մինչդեռ, ջնջված են եղել նրա անվան և ազգանվան առաջին տառերը: Իսահակյանն, իմանալով այդ մասին, Անդրանիկ Յովսեփյանին խնդրում է Գյումրու նշանավոր վարպետ Սիմիկի միջոցով շուտափույթ վերանորոգել Պոլոզի շիրմաքարը: Իսահակյանի միջոցներով՝ Պոլոզ Մուկուչի գերեզմանի վրա դրվում է տապանաքար, որին գրված է.

«Մելքոնյան Մկրտիչ Ղազարի

1881-1931

Պոլոզ Մուկուչ

Չիչատակ՝ բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանից»:

Սիրելի՛ Կամսար (1)

Մեծ շնորհակալությամբ ստացել եմ գիրքդ՝ «Հ. Թումանյան» (2): Ամենից առաջ ասեմ, որ արտաքինը գեղեցիկ է, լավ կազմած: Թուղթը լավ է, լավ են և նկարները, պատկերները: Գեղեցիկ, կուլտուրական գործ է:

Բովանդակությունը, ճշմարիտն ասած, դեռ լրիվ չկարդացի, սակայն կեսից ավելին կարդացել եմ և շատ էջեր մայել եմ, թերթել եմ: Պատճառը՝ մոտ երեք ամիս հիվանդ էի, միայն վերջին ժամանակներս եմ ինձ լավ զգում: Հիվանդությանս անունը ծերություն է, հառաջացած տարիքի արդյունք՝ սրտի թուլություն, աթերոսկլերոզ, արյան ճնշում և այլն, և այլն:

Գրքիդ այս նոր հրատարակությունը գրեթե վերեն վար նոր մշակված է, անհամեմատ առաջինից շատ առավել ամփոփ, բովանդակալից, լրիվ: Աշխատեցիր, քննադատություններից օգտվեցիր և մի գեղեցիկ գործ հանդես բերիր:

Ցանկանում եմ գրական նոր գործերիդ հաջողություն:

Ջերմ բարևներով և սիրով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 1094:

1. Կամսար Գրիգորյան (1911-2004), գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր:
2. Խոսքը Կամսար Գրիգորյանի «Հովհաննես Թումանյան» մենագրության երկրորդ՝ բարեփոխված տպագրության մասին է:

27 հոկտեմբերի, 1953, Երևան

Սիրելի՛ Անդրանիկ

Քեզ տեսնելուց շատ ժամանակ չանցավ՝ տեսակցություն ունեցա Վ.Համբարձումյանի (1) հետ, խոսեցի աղջկադ ձգտումների, տենչերի և կարողությունների մասին: Ասաց, որ սիրով կընդառաջեմ, երբ որ Մոսկվայում կլինեմ, թող ներկայանա ինձ, խոսեմ հետը, և մնացածը կանենք:

Այժմ դու շարունակիր ուշադիր լինես, թե երբ է Համբարձումյանը Մոսկվա գնում, որ աղջիկդ տեսնի նրան: Հիմա նա Մոսկվայում է, բայց ուշ է արդեն:

Դա դյուրին բան է: Կիմանանք՝ երբ է գնում (նա հաճախակի է լինում Մոսկվա) և ու՞ր է իջնում: Միայն թե աղջիկդ կայուն որոշմունք ունենա և հաստատուն կամք:

Սիրելի՛ս, էլի պիտի խոսեմ Պոլոզ Մուկուչի գերեզմանի (2) մասին: Անցյալ օրերը մեկն ինձ ասաց, որ քաղաքի խուլիգանները կոտորել, փշրել են քարերը: Ինչի՞ համար, ու՞մ ծանր է նստում այդ խղճուկ գերեզմանը: Ովքե՞ր են այդ սրիկաները:

Խնդրում եմ տեսնես գերեզմանը և ինձ գրես մանրամասնաբար:

Ջերմ բարևներ՝ հայրիկիդ, կնոջդ, եղբորդ: Ես նորից հիվանդ էի, նոր եմ ամոքվել:

Քն՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 31:

1. Խոսքն ակադեմիկոս Վիկտոր Համբարձումյանի մասին է, որի օգնությամբ Անդրանիկ Տոփսեփյանի դուստրը՝ Լաուրան, ընդունվելու էր Մոսկվայի համալսարան:
2. 1952 թ. օգոստոսին, Իսահակյանը՝ Թիֆլիսից վերադառնալիս, իջնում է Գյումրի: Ցանկանում է կարգի բերել մոր գերեզմանը: Գերեզմանատանը նկատում է մի անբարեկարգ գերեզման՝ ծածկված ջարդված շշերով:

-Ի՞նչ բան է սա,- հարցնում է Իսահակյանը:

-Պոլոզ Մուկուչի գերեզմանն է,- պատասխանում են նրան:

Պարզվում է, որ քեֆ անողները եկել, զուռնա-դուդուկով քեֆ են արել, կերել, խմել են Պոլոզի գերեզմանի շուրջ, հարբած «Պոլոզ, ցավդ տանեմ» ասելով՝ դատարկ շշերը ջարդել են նրա գերեզմանին ու հեռացել:

Շա՛տ սիրելի Կամսար

Մեծ և շատ շնորհակալություններով կարող եմ միայն փոխարինել իմ հանդեպ հայտ բերած քո մշտական ուշադրությանը և սիրուն:

Քո՛ւ՝ ամիսների ընթացքում ինձ ուղարկած բոլոր նամակները, գրքերը, քերթերը լրիվ ստացել եմ: Միայն ծուլությունը և ծերությունը չէին պատճառները չպատասխանելուս, այլ երկարատև հիվանդությունը: Այս տարի Հայաստանում գրեթե Երևանի տարեգրությունների մեջ չեղած սառնամանիք էր: Քաղսովետը չէր նախատեսել և չէր ապահովել բնակչությանը վառելիքով. գրեթե ամեն տուն և հիմնարկ ցուրտ էր, մեր բնակարանը նույնպես ցուրտ էր: Ես դեկտեմբերի վերջերին մրսեցի և հիվանդացա: 5 միլիոն պենիցիլինը փրկեց ինձ... Հիմա լավ եմ, տնից համարյա դուրս չեմ գալիս: Դեռ ցուրտ է, իհարկե, ո՛չ դեկտեմբերի և հունվարի պես:

Դեռ թույլ եմ, մինչև եղանակները չլավանան, մինչև գարունը չգա, չեմ կազդուրվի:

Երևի գիտես, որ վերջին ամիսներս Հայաստանում մեծ աշխուժություն էր տիրում՝ ժողովներ, քննադատություններ, տեղաշարժեր: Առաջին քարտուղարին հանեցին, բռան Ջավեն Գրիգորյանը (1), Օ. Մամիկոնյանը (2) և ուրիշներ: Բերիայի խայտառակ անկումը (3) և արժանի պատիժը շատ ուրախացրեց մեզ: Այլևս հայ ժողովրդի գլխին չարիք նյութող չկա, հայ ժողովրդի դահիճը չկա:

Լսեցիր, որ Դ. Դեմիրճյանին ակադեմիայի իսկական անդամ ընտրեցինք, արժանի էր (4):

Էլ էնպես նորություններ չունենք, սակայն սպասում ենք: Միրելի՛ս, հատկապես շնորհակալ եմ Խրիստո Բոտևի (5) ոտանավորի համար, որն ինձ շատ հանգստացրեց: Հեղինակները (գրականության պատմության մեջ հայտնի է) հաճախ ազդվում են ուրիշներից կամ ժամանակի աթմասֆերան է ներշնչում իրար մման բաներ՝ հեղինակների միջև, բայց այս կոնկրետ դեպքում ես երբեք չեմ ազդվել Խրիստո Բոտևից: Պարզապես չեմ կարդացել նրա բանաստեղծությունները, թեև կարդացել եմ նրա մասին, կենսագրությունը: Ոգևորվել եմ նրանով իմ ջահել ժամանակը. թերևս գուցե կենսագրության մեջ դրա գործերից տողեր բերված լինեին, բայց հաստատապես պնդում եմ, որ իմ ոտանավորը չի կրում, չի կրել<ազդեցություն> նրա չգրված բանաստեղծությունից: Քո բերած ոտանավորն էլ նույնն է ապացուցում: Տիխոնովը (6) ենթադրել է՝ հայդուկի մահը (7), Բուլղարիայի ազատագրական կռիվներ, ուրեմն՝ հայկական պոետ, հայ հայդուկի մահ: Պրծավ գնաց: Թերևս նա այս

դիտմամբ է արել՝ այդ ուսանավորիս ասպարեզ տալու համար: Երկարացրի, հերիք է:

Ե՞րբ ես գալու նորից Հայաստան: Ես ամառը չեմ որոշել տեղ գնալ, բայց մերոնք կտանեն:

Սրտագին բարևներով՝

Ավետ. Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 2094: Մասնակի կրճատումներով տպագրվել է «Գրական թերթ»-ում, 1954, № 6:

1. Զավեն Գրիգորյան (1910-1992), պատմաբան, կուսակցական գործիչ:
2. Խոսքը գրականագետ, բանասիրակա գիտությունների դոկտոր Հովհաննես Մամիկոնյանի (1907-1970) մասին է, որը 1953-1954 թթ. Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրենն էր:
3. Լավրենտի Բերիան (1899-1953) 1953 թ. զրկվել է բոլոր կոչումներից՝ որպես ստալինյան ռեպրեսիաների կազմակերպիչներից մեկը: 1953 թ. հանցագործ է ճանաչվել՝ մեղադրվելով պետական դավաճանության, լրտեսության և բռնությունների մեջ: Դատարանը նրան մահապատժի է դատապարտել: 1953 թ. դեկտեմբերի 23-ին Բերիան գնդակահարվել է:
4. 1953 թ. Դ. Ղեմերձյանն ընտրվել ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ:
5. Քրիստո Բոտև (1848-1876), բուլղար նշանավոր բանաստեղծ, թուրքերի դեմ Վոլայի բարձունքում կռվելիս՝ ընկել է: Հայտնի գործերից են «Պայքար», «Իմ աղոթքը», «Հայդուկներ» անավարտ պոեմը, «Հաջի Դիմիտրի» և այլն:
6. Խոսքը ռուս բանաստեղծ, արձակագիր, 1-ին և 2-րդ աշխարհամարտերի մասնակից Նիկոլայ Տիխոնովի (1896-1979) մասին է: Ռուսերեն է թարգմանել շատ հայ բանաստեղծների ստեղծագործություններ: Սայաթ-Նովայի, Հովհ. Թումանյանի, Ե. Չարենցի, Ավ. Իսահակյանի և այլ գրողների կյանքին ու ստեղծագործություններին նվիրված հոդվածների հեղինակ է:
7. Իսահակյանը Քյուսնախտում (Շվեյցարիա) գրել է «Հայդուկի երգերից» շարքը: Բանաստեղծություններից մեկը կոչվել է «Սալնո ծորում»: Այս բանաստեղծությունը թարգմանել է Ալեքսանդր Բլոկը: Հետագայում Ն. Տիխոնովը գտել է, որ «Սալնո ծորում» բանաստեղծությունը բուլղար բանաստեղծ Քրիստո Բոտևի «Հայդուկի մահը» ստեղծագործության ազատ փոխադրությունն է:

Կամսար Գրիգորյանը 1954 թ. հունվարի 27-ի մամակում Իսահակյանին գրում է. «Այստեղ (*Տիխոնովի հոդվածում-կազմող*) ասված է, իբր թե Ձեր բանաստեղծությունը՝ «Սալնո ծորում», ազատ փոխադրություն է Բոտևի «Հայդուկի մահը» <ստեղծագործության>: Սակայն նման վերնագրով բանաստեղծություն <Բոտևը> չունի: Ինչպես երևում է, Տիխոնովի այս ենթադրությունը վերաբերում է «Հաջի Դիմիտրի»-ին, որի մեքենագրված պատճենն ուղարկում եմ»:

Երկար տարիներ «Սալնո ծորում» բանաստեղծությունը դուրս մնաց Իսահակյանի ժողովածուներից:

5 սեպտեմբրի, 1954, Դիլիջան

Շա՛տ սիրելի Կամսար

Ամենից առաջ՝ ջերմագին բարևներս:

Մեծ շնորհակալությամբ ստացել եմ քո ուղարկած բոլոր մամակները, գրությունները և երեք ծրար նկարներ՝ ֆինլանդական, հնդկական և լատվիական: Շատ գեղեցիկ էին, անշուշտ: Հնդկաստանն՝ իր տեղը, բայց ֆիննականները չափազանց լավն էին: Լատվիականների մեջ մի երկուսը տրամադրություն ստեղծող էին: Խնդրում եմ ներողամիտ լինես շատ ուշ պատասխանելուս համար. ամառը շատ զբաղված էի, շոգ էր Երևանում, չափազանց տաք, հոգնեցնող: Համագումարը (1) նաև չափազանց հոգնեցնող էր: Սիրելի՛ս, մի շաբաթ է՝ Դիլիջանում եմ: Եկել եմ հանգստանալու, երևի մինչև սեպտեմբերի 15-ը կմնամ, հետո, իհարկե, Երևան:

Մեր հայկական գրական կյանքին կհետևես, անկասկած, առանձին նորություն չկա, սակայն Ս. Խանգադյանի «Հողը» (2) ուշագրավ է, արժե կարդալ, գոհ կլինես: «Սովետական գրականություն» ամսագրում տպված է Աղավնու վեպը՝ «Շիրակ» (3): Հավանողներ շատ կան, բայց ես ձեռնապահությամբ եմ հավանում. սուտ, սարքովի, կեղծ տողեր շատ կան...

Երևի աշնանը, ուրեմն, մոտ ժամանակներս, ըստ քո սովորության, կգաս Երևան: Ուրեմն՝ ցտեսություն:

Սիրով՝ Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Բասիակյանի ֆոնդ, № 1094:

1. 1954 թ. հուլիսի 21-27-ը տեղի է ունեցել Հայաստանի գրողների երկրորդ համագումարը: Այն ներածական խոսքով բացել է Ավ. Բասիակյանը:
2. Սերո Խանգադյանի (1915-1998) «Հողը» վեպը լույս է տեսել 1954 թ., Երևանում:
3. Աղավնու (Աղավնի Գրիգորյան) (1911-1992) «Շիրակ» վեպը տպագրվել է 1954 թ., Երևանում:

16 ապրիլի, 1955, Երևան

Սիրելի՛ Նինա Ներսիսյան (1)

Մ. Լերմոնտովն իմ պատանի օրերից մինչև այսօր իմ ամենասիրելի բանաստեղծն է եղել (և է). իմ զգացմունքների, իմ մտքերի ամենամտերիմ հոգին:

Առանց խորին վշտի և ներքին արցունքի՝ ես չեմ կարող հիշել այդ անկրկնելի հանճարի այնքան ողբալի վաղահաս կորուստը:

Ես ամեն տարի վերընթերցում եմ նրա անհունորեն հուզիչ պոեզիան և չքնադ պոեզիան: Ինձ անթառամ հիացմունք է պատճառում նրա «Կալաշնիկովի երգը» (2) հոյակապ պոեմը, որի նմանը չեմ գտնում համաշխարհային գրականության մեջ: Պատանի օրերիս նա իշխել է իմ երազանքների և երևակայության վրա: Նրա ազդեցությունը շատ մեծ է իմ վրա, սակայն կոնկրետ ո՞ր բանաստեղծության վրա, չեմ կարող ցույց տալ. ուշադիր ընթերցողը քերևս կարող է նկատած լինի:

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է Ավիկ Իսահակյանի «Ավ. Իսահակյանը և ռուս գրականությունը» գրքից, ԳԱ հրատարակչություն, 1984, Երևան:

1. Նինա Ներսիսյան, Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ռուսաց լեզվի դասախոս:
2. Մ. Լերմոնտովը «Երգ Կալաշնիկովի մասին» պոեմը գրել է 1838 թ.-ին:

3 մայիսի, 1955, Երևան

Շա՛տ սիրելի Կամսար

Ուրախությամբ ստացել եմ նամակներդ, հեռագիրդ, շնորհակալություն ուղարկածդ 10 օրինակ գրքիցդ (1): Մի քանի օրինակ տվեցի բարեկամներիս. լավ տպավորություն եմ ստացել: Երևի կարդացիր Վարդապետավայի հոդվածը «Коммунист»-ի մեջ: Երեկ ստացա Չեխոսլովակիայի նկարիչների գործերի պոստքարտերը. շատ գեղեցիկ գործեր են, տրամադրությամբ լի, ներշնչող: Չեխերը իսկական կուլտուրայի տեր արվեստագետներ են: Վիեննա եղած ժամանակս շատ չեխերի հետ եմ ծանոթացել. ընտիր մարդիկ էին, զարգացած, ազնիվ և հայրենասեր (ո՛չ շովինիստ): Ես մի տասն օր վերջերս պառկած էի՝ Լյումբազո (2) ներվային հիվանդությամբ: Հիմա լավ եմ: Ծերությունը, որի մեջն եմ արդեն, ամեն հիվանդությունների ծնողն է... Այդ է «կանոնը բնական»՝ ըստ Ջիվանիի՝ կուզանք ու կերթանք(3):

Շնորհավորում եմ Մայիսի 1-ի տոնը: Ջերմագին բարևներ՝ քեզ, տիկնոջդ, երեխաներիդ և ինձ հարցնողներին: Բարևներ՝ կնոջս կողմից:

Ձեր՝ Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 1094:

1. Խոսքը Կ. Գրիգորյանի «Ռուս-հայ գրական հարաբերությունների պատմությունից (10-20-րդ դդ.)» թեմայով դոկտորական ատենախոսության մասին է:
2. Լյումբազո կամ Լյումբալգիա (լատ. Lumbago), գոտկացավ:
3. Ջիվանի (Սերոբ Լևոնյան) (1846-1909), աշուղ, ժողովրդական երգիչ: Իսահակյանի հիշատակած տողը Ջիվանու «Կուզան ու կերթան» երգից է.
Աշխարհը հյուրանոց է, Ջիվան, մարդիկը հյուր են,
Այդպես է կանոնը բնական, կուզան ու կերթան:

Շա՛տ սիրելի հայրենակիցներ, քույրեր ու եղբայրներ (1)

Հայտնում եմ իմ սրտագին շնորհակալությունը ձեզ բոլորիդ, որ օտար ափերում հիշում եք ինձ և տոնում իմ 80-ամյա հոբելյանը:

Սիրտս լցվում է անհուն բերկրանքով, որ հայրենիքից հեռու այսպես գուրգուրում եք հայ խոսքը և պանծացնում հայրենի գրականությունը:

Հայ լեզուն և հայ գրականությունն այն անխորտակելի ոսկե կամուրջն են, որ կա Մովսես<ական> մայր Հայաստանի և Սփյուռքի միջև, բոլոր հայության միջև:

Սփյուռքը մեր նվիրական Արևմտյան Հայաստանն է, նրա ավանդապահ, աշխատասեր, ատելծագործող ժողովուրդը, որ դարերով հերոսական անձնուրաց պայքարել է զարհուրելի և խավարակուռ բռնապետության դեմ, այլասերման դեմ՝ հանուն հայրենիքի, մայրենի լեզվի, կուլտուրայի և ազգային իդեալների:

Սրտիս բոլոր ջերմությամբ մաղթում եմ, որ Սփյուռքի հայությունը միշտ վառ պահի հայրենիքի սերը, հավատարիմ մնա մեր բազմադարյա սրբազան ավանդներին, մեր հոյակապ լեզվին, արիաբար բարձր պահի հայ անունը, աշխատի և չվհատի, անհողդողդ հավատա իր լույս ապագային և ավելի սերտ կապվի մայր հայրենիքին, որ մեր բոլորինս է, մեր երագների և իրականացումների նվիրական հայրենիքը:

Սիրելի՛ հայրենակիցներ, մաղթում եմ ձեզ բոլորիդ առողջ և բախտավոր կյանք, տոկունություն և հաղթանակներ:

Խորին շնորհակալությունս՝ հոբելյանական հանձնաժողովի հարգելի հայրենակիցներին:

Ավետիք Իսահակյան

1. Ավ. Իսահակյանի նամակն՝ ուղղված սփյուռքահայությանն՝ իր ծննդյան 80-ամյակի առթիվ, տպագրվել է Փարիզի «Խթան» թերթում, 1955թ. (խմբագիր՝ Լևոն Յամբարձումյան):

Թանկագին հայրենակիցներ, մանուկներ, պատանիներ

Ստացա ձեր նամակը: Շատ զգացված եմ՝ իմ նկատմամբ ձեր տածած սիրուց ու հարգանքից: Հայտնում եմ սրտագին շնորհակալությունս ձեզ բոլորիդ: Չափազանց ուրախ եմ, որ դուք այնքան վառ և գիտակից հետաքրքրություն ունեք հայրենիքի՝ Սովետական Հայաստանի հանդեպ, ոգևորվում եք նրա տնտեսական առաջադիմությամբ, նրա մշակութային վերելքով:

Դուք կանգնած եք ուղիղ և իմաստուն ճանապարհի վրա:

Սովետական Հայաստանը բովանդակ հայության հայրենիքն է, նրա գեղեցիկ ապագան: Հայ ժողովուրդը, զարգացնելով իր տնտեսությունը, իր գրականությունը, իր արվեստները, իր մշակույթը, միաժամանակ մարտնչում է համաշխարհային խաղաղության և ժողովուրդների եղբայրության համար:

Սիրելի՛ հայրենակիցներ, դուք շարունակ պետք է զգաք ձեզ Հայաստանի հետ, ապրեք նրա կյանքով: Աշխատեցե՛ք և տոկացե՛ք, օգտագործեցե՛ք ձեր ժամանակը և սովորեցե՛ք գիտություններ և լեզուներ:

Հարգեցե՛ք ձեզ հյուրընկալող սիրիական ազնիվ ժողովրդին:

Կարողացե՛ք հայոց հին և նոր պատմությունը, սիրեցե՛ք հայ հին և նոր գրականությունը:

Պահպանեցե՛ք մայրենի լեզուն: Երբեք չընկճվե՛ք: Ինչ վիճակի մեջ էլ որ գտնվեք, երբեք չվհատվեք:

Լավ գիտցեք, որ մթնած երկնքից վերև միշտ կա ջերմ ու պայծառ արևը, կա Սովետական Հայաստանը՝ բովանդակ հայության հայրենիքը, որն օրե-օրս զարգանում է, աճում, բարձրանում:

Սրտագին բարևներ՝ ձեզ բոլորիդ, սիրելի բարեկամներ:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Հայրենիքի ծայն» շաբաթաթերթից, 1975., № 44:
1955 թ. Երևանի արտասահմանի հայության համար տրվող ռադիոհաղորդումների խմբագրությունը նամակ էր ստացել Հալեպի Վարդանյան վարժարանի մի խումբ աշակերտներից: Նամակում, որը հասցեագրված էր Վարպետին, դպրոցականները շնորհավորել էին նրան՝ ծննդյան 80-ամյակի առթիվ, և ցանկություն հայտնել լսել նրա խորհուրդները: Իսահակյանն արտասահմանում ապրող իր պատանի հայրենակիցներին պատասխանեց նախ՝ ռադիոյով, ապա՝ նամակով:

20 հունվարի, 1956, Երևան

Սիրելի՛ Կամսար

Ներողություն եմ խնդրում, որ այսքան ուշ եմ լուր տալիս քեզ ուղարկածդ գրքերի և թերթերը ստանալուս վերաբերյալ: Առայժմ՝ այսքան:

Շատ և շատ շնորհակալ եմ, որ միշտ հիշում ես ինձ և հաճախակի ուրախություն ես պատճառում: «Русск. пис» (1) գիրքը տպավորիչ և հետաքրքրական գիրք է. կարդացի քո գրածը Դոբրոլյուբովի (2) մասին. շատ լավն էր: Եթե ժամանակ գտնեմ, մնացածն էլ կկարդամ: Ժամանակ. այնքան բան կա կարդալու թեկուզ հայկական աղքատիկ գրականության մեջ: Իսկ գրասերը կարծում է, թե բոլոր գրքերն իր համար են գրված, պարտավոր է կարդալ: Հարյուր տարին 36.500 օր է, իսկ գրքերի թիվը՝ միլիոններ... Ո՞ր տղամարդը կարող է գրքերին հաղթել:

Ջերմագին բարևներով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի: ՊԱԹ, ԱՎ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 1094:

1. Խոսքը Կամսար Գրիգորյանի «Ռուս-հայ գրական հարաբերությունների պատմությունից (10-20-րդ դդ.)» աշխատության մասին է (ռուսերեն, Լենինգրադ, 1955):
2. Նիկոլայ Դոբրոլյուբով (1836-1861), ռուս գրական քննադատ, հրապարակախոս, բանաստեղծ:

25 հուլիսի, 1956, Երևան

Սիրելի՛ ընկեր Է. Ջրբաժյան (1)

Ներեցեք ինձ՝ Ձեզ մի պահ զբաղեցնելու համար:

Գրաբերս՝ Հակոբ Հակոբյան (2), քննություն է տալիս Ձեզ մոտ՝ համասարան ընդունվելու համար: Նա ավարտել է Թումանյանի դպրոցը, շատ է սիրում գրականությունը և ինքն էլ բավական հաջող ոտանավորներ ունի: Ուզում է, ուրեմն, սովորել գրականություն:

Արևմտահայ կրթված ընտանիքի զավակ է, հայրը՝ արմաշական: Արմաշի նշանավոր դպրոցի աշակերտ:

Շատ եմ խնդրում, ամեն կերպ աջակցեք նրան, որով պարտավորեցրած կլինեք ինձ:

Կանխահայտ շնորհակալություններով և բարևներով՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 269:

1. Գրականագետ, ԳԱ իսկական անդամ Էդվարդ Ջրբաժյանն (1923-1999) այդ տարիներին ԵՊՀ բանասիրության ֆակուլտետում դասավանդում էր գրականության տեսություն: Հակոբ Հակոբյանն ընդունվել է ԵՊՀ բանասիրության բաժին:

14 դեկտեմբերի, 1956, Երևան

Մեծարգո՝ ընկ. Առուշանյան (1)

Դատապարտյալ Հովակիմ Ասքանազի Զաքարյանի ընտանիքը շատ քշվառ կացության մեջ է՝ ծանրաբեռնված փոքր երեխաներով, միակ աշխատավորը երեխաների մայրն է, որի վրա ընկած է նաև ծերունի և պարալիտիկ հոր խնամքը: Խեղճ կինն օրվա ապրուստից դուրս՝ պիտի վճարի տան վարձը, որն իր ուժերից վեր է:

Այս խղճալի դրությունը նկատի ունենալով՝ շատ են խնդրում Ձեզ, մեծարգո՝ ընկեր, ներման կարգով կամ գոնե պայմանով՝ դատապարտյալին արձակեք բանտից, որ նա հնարավորություն ունենար աշխատելու և պահելու ընտանիքը (2):

Խորին հարգանքով՝

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է՝ ըստ բնագրի, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 869:

1. Շմավոն Առուշանյան (1903-1982), ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահ (1954-1963 թթ.):
2. Իսահակյանի արխիվում շատ են մտնում բովանդակությամբ նամակներն՝ ուղղված պետական գործիչներին:

12 մարտ, 1957, Երևան

Մեծարգո՝ հայրենակից, սիրելի՛ բարեկամ

Գ. Մ. Պանձանակյան (1)

Վաղուց է, որ ստացել եմ իմ հորեղանի առթիվ Ձեր կազմած գեղեցիկ «Հուշամատյան»-ը (2): Խորապես ցավում եմ, որ երկարատև հիվանդության պատճառով չկարողացա ժամանակին հաղորդել ստանալու մասին:

Ուրախ եմ, որ այժմ ի վիճակի եմ հայտնելու բոլոր, բոլոր հայրենակիցներին իմ ջերմ շնորհակալությունները՝ իմ նկատմամբ արտահայտած սիրո և հարգանքի համար, իսկ ամենից շատ խորապես զգացված եմ Ձեր, տիկին Նվարդ Ալեքսանյանի բոլորանվեր աշխատանքի համար, որ դուք ջանք չեք խնայել իմ կյանքին և ստեղծագործություններս ծանոթացնելու Դեթրոյթի իմ թանկագին հայրենակիցներին:

«Հուշամատյան»-ը շատ գեղեցիկ գործ է, ով որ գալիս է այցելության՝ տեսնում, հիանում է: Ինձ առանձնապես թանկ է, որովհետև իմ հեռավոր հայրենակիցներից շատերն են իրենց անկեղծ զգացմունքներն արտահայտել նրա էջերի վրա: Այս «Հուշամատյան»-ը մի անգամ ևս վկայում է՝ մայրենի թե՛ լեզուն և թե՛ գրականությունն ինչ հզոր կապ են մեր ժողովրդի տարրաշատ հատվածների միջև: Սփյուռքի հայությունը և Հայաստանի Հայությունը կապված են միմյանց անքակտելի կապերով՝ քանի կան մեր մայրենի լեզուն ու գրականությունը: Ուրեմն, սիրեցե՛ք, փայփայեցե՛ք, անմար ջահի պես միշտ վառ պահեցե՛ք մեր հոյակապ լեզուն, մեր հայրենաշունչ գրականությունը: Դրանով դուք կպահեք մեր ազգությունն օտարացումից, ձուլումից:

Ձերմագին բարևներ՝ Ձեզ, տիկին Նվարդին և բոլոր մեր հայրենակիցներին:

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է քնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 871:

1. Պևորգ Պանձանակյան (1890-1961), ամերիկահայ հասարակական և մշակութային գործիչ, թարգմանիչ, մանկավարժ, Ազգային խորհրդի քարտուղար: «Արաբկիր» միության ջանքերով՝ նրա հարուստ գրադարանը փոխադրվել է Հայաստան:
2. Իսահակյանի ծննդյան 80-ամյակի առթիվ Դեթրոյթի գաղթօջախի հայրենակիցների ջանքերով ստեղծվում է «Հուշամատյան»-ը, որը Պանձանակյանի միջոցով և հատուկ նամակով ուղարկվում է Իսահակյանին:

12 մարտի, 1957, Երևան

Նամակը գրված է գրականագետ Արամ Ինճիկյանի ձեռքով: Նա էլ արել է հետևյալ ծանոթագրությունը. «1957 թ. ամռանը, հիվանդության պատճառով, չկարողացավ գրել այս նամակը. քելադրեց ինձ, ես գրեցի»:

Շա՛տ սիրելի հին ընկեր Լևոն Համբարձումյան (1)

Ամենից առաջ՝ սիրով ու կարոտով բարևներ՝ Ձեզ և ինձ հիշող բարեկամներին:

Սիրելի՛ս, շատ և շատ շնորհակալ եմ, որ ինձ չեք մոռացել և ուղարկում եք «Խթան» թերթը: Մենք ուշի-ուշով կարդում ենք «Խթան»-ը (2), որ շատ հետաքրքրական է մեզ համար:

Մենք շատ կապված ենք Փարիզի հետ: Ունենք այնտեղ բավականին շատ բարեկամներ: Բուռն ցանկություն ունեն իմանալու Փարիզի հայության կյանքը և, առհասարակ, Սփյուռքի հայկական իրականությունը, նրա բաղձանքները, նրա վշտերը:

Ձեր՝ Ավետիք Բասիակյան

Արտատպվում է «Խթան» թերթից, 1957 թ.:

1. Լևոն Համբարձումյան (1885-1970), հրապարակախոս, խմբագիր, ծնվել է Պոլսում, 1910 թ. մեկնել է Եգիպտոս, Ալեքսանդրիայում աշխատել՝ որպես ուսուցիչ: 1913 թ. մեկնել է Փարիզ, ուր 1917 թ. հրատարակել է «Վերածնունդ» ամսաթերթը, այնուհետև հրատարակել է «Վերածնունդ» օրացույցը, «Խարազան» երգիծաթերթը: Բրյուսելում հրատարակել է «Լրագիր» պարբերականը:
2. Լևոն Համբարձումյանը 1955 թ. հիմնել է «Խթան» շաբաթաթերթը և խմբագրել այն՝ մինչև իր կյանքի վերջը:

1957, օգոստոս, Երևան

Սիրելի՛ Զավեն Վարդանյան (1)

Մեր հայրերը մամակները սկսում էին այսպես՝ ամենից առաջ ունենալ շատ սիրով և կարոտով բարև՝ իմ սիրելի բարեկամին, և հարցնեն Ձեր որպես-տության մասին. քե մեր կողմեն կհարցնեք, լավ ենք, շատ լավ ենք:

Մեր անվանի քանդակագործ Ահարոնյանի (2) որդին՝ Վահե Ահարո-նյանը (3), սովորել է Երևանի կոնսերվատորիան (հայտնի լատրեսառ է, մաս համամիութենական)՝ ոսկե մեդալով:

Իր երաժշտական կատարելագործության համար ուզում է Մոսկվայի կոնսերվատորիայի ասպիրանտ լինել (4). խնդրում եմ շատ Ձեր միջամտու-թյունը, որով ինձ շատ պարտավորած կլինեք:

Ավետիք Իսահակյան

Տպագրվում է մամակի սևագիր օրինակից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 8925:

1. Զավեն Վարդանյան, երաժիշտ, երաժշտագետ, այդ տարիներին Հայաստանի ար-վեստի գործերի վարչության պետն էր: Այնուհետև փոխադրվել է Մոսկվա:
2. Խոսքը քանդակագործ, արվեստի վաստակավոր գործիչ Գրիգոր Ահարոնյանի (1896-1980) մասին է:
3. Վահե Ահարոնյան (1933), դաշնակահար, մենակատար, Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայի (ԵՊԿ) պրոֆեսոր, արվեստի վաստակավոր գործիչ:
4. Վահե Ահարոնյանն ավարտել է ԵՊԿ ասպիրանտուրան:

Սիրելի՛ և հարգելի՛ բարեկամ (1)

Ձեր վերջին երկու նամակներն էլ շնորհակալությամբ ստացել եմ: Իսկ երեկ ստացա հավերժ անմոռանալի Ջապել Պոյաճյանի «Էջմիածին»-ը (2) և «Աբու-Լալա»-ի (3) անգլերեն թարգմանությունը: Շատ ուրախ եմ և շատ շնորհակալ եմ Ձեզ՝ Ձեր թափած աշխատանքի համար, որով կարողացա, վերջիվերջո, ունենալ «Աբու-Լալա Մահարի»: Ուղարկված են եղել զանազան ժամկետներում, բայց ձեռքս չի հասել: Այս անգամ, Ձեր շնորհիվ, բախտավոր ճակատագիր ունեցավ:

Սիրելի՛ բարեկամ, ես 1956 թ. մարտ ամսին հիվանդացա, սրտի վտանգավոր նոպա ունեցա և չորս ամիս անկողնում գրեթե անշարժ պառկեցի: Թեև ոտքի կանգնեցի, սակայն բժշկական հսկողության տակ եմ: Այդ կարծես քիչ էր, հիվանդացա թոքերի բորբոքումով: Այդ էլ հաղթահարեցի, սակայն արգելված է ինձ հասարակության մեջ, ժողովներում լինել, երկար նստել: Մտավոր աշխատանք թույլ է տրվում կարճ ժամանակով, հաճախակի ընդհատումներով: Բացի այդ՝ աչքերս էլ լավ չեն տեսնում, այնպես որ՝ քիչ եմ կարդում և, մանավանդ, գրում: Մի խոսքով, լրիվ ծերացել եմ:

Այդ ամենն օրինաչափ է. չէ՞ որ 82 տարեկան եմ: Ամեն ինչ արդեն հասկանալի է:

Գիտեի, որ հանգուցյալ տ. Աղավնին (4) Ձեզ հաճախ էր գրում և Ձեզ լիովին իրազեկ էր պահում Երևանի և Հայաստանի իրականությամբ: Այդ կորուստը անփոխարինելի է: Իսկ մեր գրչի ընկերները ծույլ են մամակ գրելու մեջ, մանավանդ՝ սովոր չեն արտասահմանի հետ մամակագրություն ունենալու:

Սրտի ցավով պիտի ասեմ, որ, վերջիվերջո, Բաֆֆու արխիվը Հայաստան չհասավ: Դանապարհին կա՛մ կորել է, կա՛մ չարամտաբար ոչնչացրած են. ազգային մեծ կորուստ (5):

Ողբացյալ Ա. Չոպանյանի արխիվը հասավ անվթար կերպով: Իհարկե, ճիշտ եք մտածել Ձեր գրքերը և արխիվը նվիրելու Հայաստանին: Սակայն դեռ վաղ է: Տակավին դեռ ժամանակ ունեք ստեղծագործելու, արխիվը մեծացնելու:

Նորից շնորհակալություններով և ջերմագին բարևներով իմ և կնոջս կողմից՝

Ավետիք Բասիակյան

Տպագրվում է քննադրից, ԳԱԹ, Կարապետ Սիտալի ֆոնդ, № 139:

1. Լևոն Մեսրոպ (1880-1960), սփյուռքահայ գրող, վիպասան, մշակութային գործիչ:
2. Խոսքը 1943 թ. հրատարակված Զ. Պոյաճյանի «Էջմիածին» դրամայի մասին է:
3. Թարգմանել է 1948 թ.:
4. Աղավնի Մեսրոպյանը (1894-1954) ծնվել է Կ.Պոլսում, սկզբնական կրթությունը ստացել տեղի Եսայան վարժարանում: 1911 թ. ավարտել է Լոնդոնի Կայսերական երաժշտական ակադեմիան, ապա մինչև 1919 թ. աշխատել է Կ.Պոլսի աղջիկների վարժարանում և ֆրանսիական երկսեռ ուսումնարանում՝ որպես երաժշտության ուսուցիչ: 1919-1931 թթ. ապրել է Թիֆլիսում, զբաղվել հայկական երաժշտության տարածմամբ: 1931 թ. տեղափոխվել է Երևան և մինչև կյանքի վերջ աշխատել ռադիոկոմիտեում՝ որպես մենակատար:
Մեսրոպյանը հուշեր է գրել գրականության և արվեստի գործիչների մասին, որոնք պահվում են ԳԱԹ-ում:
5. Իսահակյանը նամակը ծրարելիս՝ ուղարկել է նաև սևագիրը, ուր ցավ է հայտնել Րաֆֆու արխիվի կորստի համար: Նամակը մաքրագրելիս, մեզ անհայտ պատճառով, դուրս է թողել Րաֆֆու արխիվի վերաբերյալ տեղեկությունը:

Թանկագին Մաքսիմ Ռիլսկի (1)

«Օգոնյոկ»-ում Ձեր տպագրած հոդվածն այնպես ինձ հուզեց, որ չգիտեմ՝ ինչպես արտահայտեմ իմ շնորհակալությունը և իմ գգացմունքները Ձեր տաղանդավոր խոսքի համար՝ քելադրված Ձեր ազնիվ սրտից:

Կարդալով Ձեր հոդվածը՝ ես նորից ու նորից վերապրեցի այն գեղեցիկ ժամերը, որ Ձեզ հետ անցկացրինք Կիևում և Դիլիջանում (2):

Իմ բարեկամներից ես բազմաթիվ մամակներ եմ ստանում, որոնք խընդրում են սրտագին ողջույն հաղորդել «Սեր Վարպետը» հոդվածի հեղինակին: Պե՞տք է արդյոք ասել, թե ինչպիսի հաճույքով եմ կատարում ես նրանց խնդրանքը...

Ձեր՝ Ալեքիք Իսահակյան

Տպագրվում է Պավլո Տիչինայի և Մաքսիմ Ռիլսկու «Հայաստանի և հայ կուլտուրայի մասին» գրքից, 1973, Երևան:

1. Մաքսիմ Ռիլսկի (1895-1964), ուկրաինացի բանաստեղծ:
2. 1954-ին Ռիլսկին Իսահակյանի կողմից հրավիրվել էր Հայաստան:

Սիրելի՛ ընկեր Ալեքսանյան (1)

Հայաստանի Գերագույն դատարանը որոշել է դատապարտյալ Ռուբեն Հասան-Ջալալյանից գանձել 5000 ռուբլի՝ սպանված Ն.Կոլյայի թաղման ծախսերի դիմաց՝ հոգուտ նրա ամուսնու՝ Ռուտովոյի:

Վերոհիշյալ գումարը Գերագույն դատարանը պահանջում է Ռ. Հասան-Ջալալյանի կնոջից, սպառնում է վաճառել տունը: Ռ. Հասան-Ջալալյանի տունն ունի երկու սենյակ. մի սենյակում ապրում է կինը՝ երեք փոքր երեխաների հետ, մյուսը տրված է վարձով: Եթե տունը վաճառվի, ու՞ր և ի՞նչ միջոցներով պիտի ապրեն նրանք: Մի՞թե պիտի փողոց նետել նրանց, ի՞նչ մեղավոր են երեխաները:

Շատ եմ խնդրում, սիրելի՛ ընկեր, ի նկատի ունենալ այս հանգամանքը և երեխաների թշվառ վիճակը, 5000 ռուբլի գանձել Ռ. Հասան-Ջալալյանի աշխատավարձից:

Ա.Իսահակյան

Տպագրվում է բնագրից, ԳԱԹ, Ավ. Իսահակյանի ֆոնդ, № 866:

1. Ալեքսան Ալեքսանյանն այդ տարիներին Գերագույն դատարանի նախագահն էր:

Լուսանկարներ

Ավ. Իսահակյանի հայրը՝
Սահակ աղա Իսահակյանը

Ավ. Իսահակյանի մայրը՝
Ալմաստ խանումը

Ավետիք Իսահակյան
Ժնև, 1902

Սոֆյա Քոչարյան-Իսահակյան

Ավ. Իսահակյանի կինը և որդին՝ Վիգենը, 1911

Ավ. Իսահակյանը՝ կնոջ և որդու հետ, Փարիզ, 1935

Ղուկասյան փողոցի թիվ 11 տան պատշգամբում
Ավ. Իսահակյանի ընտանիքը.
տիկին Սոֆիկը, որդին՝ Վիգենը, հարսը՝ Իզաբելլան. Երևան, 1938

Շուշանիկ և Աննա Մատակյաններ

Հովի. Թումանյանի դուստրը՝ Նվարդ Թումանյանը
1942, ապրիլի 25

Նաիրի Զարյանը՝ կնոջ՝ Անժիկի հետ
1950, 20 օգոստոս

Երվանդ Քոչարը՝ կնոջ՝ Մանիկի հետ
1965, 20 հուլիս

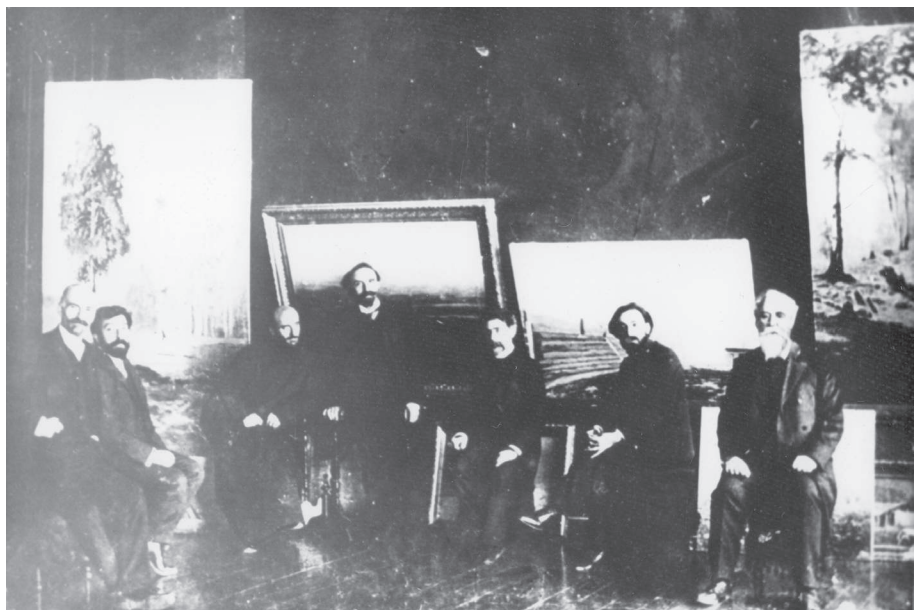
Իսահակյանը՝ «Վերնատան» գրողների ինտ: Առաջին շարքում՝ Ավ. Իսահակյան, Ղ. Աղայան, Հ. Թումանյան, կանգնած՝ Լ. Շանթ և Դ. Դեմերճյան:

Ավետիք Իսահակյան, Եղիշե Չարենց, Աղասի Վարդանյան, Համլիկ Թումանյան, Թբիլիսի, 1927

Զախից առաջինը՝ Ավետիքի Իսահակյանը, Արսեն Ղազիկյանը, Ավետ Ղազանճյան:
1925, փետրվարի 6, Վենետիկի Սբ. Ղազարի այգում:
Լուսանկարը՝ Միաբանության արխիվից:

Չախից՝ աջ՝ Հ. Թումանյան, Ավ. Իսահակյան, Կոմիտաս, Դ. Դեմիրճյան, Գ. Սունդուկյան,
Գ. Բաշինջադյան և Ղ. Աղայան

Միջին շարք՝ ճախից՝ Վրացյան, Շավարշյան, Կոմիտաս, Մանանդյան

Ավ. Իսահակյանը՝ հայ գրականության 10-օրյակի մասնակիցների հետ. Մոսկվա, 1941

Ֆրանսահայ համայնքը հայրենիք է ճանապարհում Ավ. Իսահակյանին և տիկին Սոֆիին, 1936

Վիկտոր Հանքարձումյան, Մարտիրոս Սարյան, Դերենիկ Դեմիրճյան, Ավետիք Իսահակյան,
1951

Դերենիկ Դեմիրճյան, Ավետիք Իսահակյան

Ավետիք Իսահակյանի դիմանկարը,
1922, մագաղաթ, մատիտ, Երվանդ Քոչար

Ավ. Իսահակյանի ելույթը՝ իր ծննդյան 80-ամյակին. Երևան, 1955

Ավետիք Իսահակյանի թաղման արարողությունը,
1957

Ավետիք Իսահակյանի դիմանկարը,
Մարտիրոս Սարյան, յուղաներկ, գրաֆիկա

Անվանացանկ

Աբեյան Պողոս (1877-1943), հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, տնտեսագետ, իրավաբան, գրող, քարգմանիչ, մանկավարժ: Զ. Տեր-Գրիգորյանի հետ Ախալքալաքում հիմնել է ազատագրական խմբակ՝ Արևմտյան Հայաստանում հակաթուրքական պայքարն ակտիվացնելու նպատակով: 1914 թ. զբաղվել է հայկական կամավորական ջոկատների կազմավորման հարցերով: 196, 272, 273

Աբեղյան Մանուկ (1865-1944), հայագետ, գրականագետ, լեզվաբան, բառարանագիր, բանահավաք, ՀՀ ԳԱԱ հիմնադիր անդամ: Արևելահայերենի արդի ուղղագրության հեղինակ: Ուսանել է Եմալի, Լայպցիգի, Բեռլինի, Սորբոնի համալսարաններում: Հեղինակ է «Գրաբարի համառոտ քերականություն» (1907), «Ուրվագծեր 19-րդ դարու հայոց գրականության պատմությունից» (1908-1909), «Շարականների մասին» (1912) աշխատությունների, բազմաթիվ գրքերի ու գիտական հոդվածների: 5, 6, 296, 398

Աբիսակ Սունամցի, աղջիկ, ով Դավիթ Թագավորի ծերության օրոք խնամում էր նրան: 225

Աբով (Աբովյան) Գևորգ (1897-1965), բանաստեղծ, արձակագիր, քարգմանիչ, գրականագետ, ԽՍՀՄ Գրողների միության անդամ (1934): «Երեքի խմբակ»-ի անդամ (Ե. Չարենց, Ա. Վշտունի, Գ. Աբով): Հայաստանի պրոլետգրողների ասոցիացիայի քարտուղար (1925-1931), Մատենադարանի տնօրեն (1940-1952), ՀՀ ԳԱ «Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների» հանդեսի խմբագիր, մի շարք մենագրությունների հեղինակ: 292, 296, 331, 338

Աբու-լ-Ալա Ալ-Մահարի (973-1057), արաբ սուֆի փիլիսոփա և բանաստեղծ: Չորս տարեկանից գրկվել է տենողությունից: Բերանացի գիտեր Դուրանը: Արձակ գործերի չնչին մասն է պահպանվել («Ճանապարհին լքվածք»): Ունի քա-

րոզների ու խրատների ժողովածու («Գլուխներ և դրանց ավարտումն Ալլահի փառաբանմամբ և խրատներով»): Իսահակյանի «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմի նախատիպը: 134, 235, 236, 245, 246, 248, 249, 262, 358, 359, 366, 367, 378, 410

Աթաբեկյան Գևորգ (1892-1925), խորհրդային պետական գործիչ: Զոհվել է 1925 թ., մարտի 22-ին, ավիաաղետից, Ա. Մյասնիկյանի հետ մույն օդանավում: 97

Ալազան (Գաբուկյան) Վահրամ (1903-1956), խորհրդահայ գրող, 1933-1936 թթ.՝ Հայաստանի Գրողների միության վարչության առաջին քարտուղար: «Ավանգարդ» թերթի հիմնադիրներից (1922), «Գրական թերթ»-ի խմբագիր (1932-1936): 1936 թ. անհիմն մեղադրանքով դատապարտվել է 10 տարվա ազատազրկման, աքսորվել Սիբիր: 1954 թ. արդարացվել է: Հետմահու, 1990 թ., տպագրվել է «Տառապանքի ուղիներում» գիրքը: Ռուսերեն լույս են տեսել նրա «Բանաստեղծի սիրտը» և «Հյուսիսային աստղ» գրքերը: 280, 281, 334

Ալեքսանյան Ալեքսան, ՀԽՍՀ Գերագույն դատարանի նախագահ (1957 թ.): 413

Ալբունյան Սարգիս, (1900 - մահվան թիվը՝ անհայտ), ֆրանսահայ մշակութային գործիչ, հրապարակախոս: Նախնական կրթությունը ստացել է Հանրում: 1920 թ. մեկնել է ԱՄՆ: Մուրադ Պոյաճյանի հետ հիմնել է «Հանրն» ամսագիրը (1928-1937): Աշխատակցել է «Բանվոր» (Նյու Յորք), «Արևելք», «Լիբանան» և այլ պարբերականներին: Հրատարակվել է «Հայ դիմադրականի մը յուշատետրերն փրցուած էջեր» գիրքը (1986, Բեյրութ): 282

Ալիսանյան Իսահակ (1876-1946), հայ դերասան, ՀԽՍՀ ժողովրդական արտիստ (1923): Խաղացել է իշխան Միշկին (Դոստոևսկի, «Ապուշը»), Օսվալդ (Հ. Իբսեն, «Ուրվականները»), տաս-

նյակ այլ դերեր: Բեմադրել է Գ. Սունդուկյանի «Պեպո», Հ. Իբսենի «Ուրվականները», Մ. Գորկու «Հատակում» ներկայացումները: 348

Ալիշան Ղևոնդ (1820-1901), հայ բանաստեղծ, բանասեր, պատմաբան, աշխարհագրագետ, թարգմանիչ, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1838): Նախատեսել էր գրել պատմական Հայաստանի բոլոր 15 նահանգների պատմաաշխարհագրական նկարագիրը՝ 20-22 հատորում՝ թեև երբևէ Հայաստանում չէր եղել: Հեղինակ է «Հայրուսակ կամ հայկական բուսաբանություն» (1895) աշխատության. գիտականորեն բնութագրել է հայկական բնաշխարհի ավելի քան 3400 բույսեր ու ծաղկատեսակներ: 24, 367

Ալիմյան Ներսես (1883-1963), բանասեր, ձեռագրագետ, պատմաբան, մանկավարժ: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1901): Թողել է ավելի քան 40 ուսումնասիրություն միջնադարյան մատենագրության, հայագիտության տարբեր հարցերի վերլուծության, բնագրագիտական խնդիրների մասին: Հայագիտությունն Ալիմյանին է պարտական աշխարհի տարբեր ծայրերում գտնվող հայերեն բազմաթիվ ձեռագրերի բովանդակությանը ծանոթանալու համար: 6, 42, 50, 57, 131, 140, 148, 154, 170, 180, 188

Ալմուռնի Էմանուել (Խաչատուր Մալումյան) (1863-1915), հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, ՀԶԴ անդամ: Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը (1883), ուսումը շարունակել Ժնևում: Աշխատակցել է «Մշակ»-ին: Ժնևում աշխատել է «Դրոշակ»-ի խմբագրությունում, ուր տպագրվել է նրա «Կովկասյան խաբրիկներ» հոդվածաշարը՝ «Է. Ալմուռնի» ստորագրությամբ: Ցեղասպանության գոհ: 48, 49, 88

Ահարոնյան Ավետիս (1866-1948), հայ

գրող, հասարակական-քաղաքական գործիչ: ՀԶԴ անդամ, Առաջին Հանրապետության Ազգային խորհրդի նախագահ: Նրա ստեղծագործությունների մասին գնահատականներ ունեն Դ. Վարուժանը, Կ. Ջալալյանը, Ն. Արմցըր, Մ. Պարսամյանը, Ն. Աղբալյանը. Հ. Օշականը, Համաստեղը, Հ. Կարապենցը և ուրիշներ: 26, 33, 45, 47, 79, 59, 73, 74, 82, 85, 169, 276, 277, 409

Ահարոնյան Գրիգոր (1896-1980), հայ քանդակագործ, արվեստի վաստակավոր գործիչ: Սովորել է Ս. Պետերբուրգի (1915-1917) և Մոֆիայի (1921-1924) գեղարվեստի ակադեմիաներում: Աշխատել է Հ. Գյուրջյանի Փարիզի արվեստանոցում (1927-1928), Բուլղարիայում (1931-1946): Ներգաղթել է Հայաստան (1946), դասավանդել Գեղարվեստաթատերական ինստիտուտում: Ալ. Մյասնիկյանի (1957, Երևան), Պեպոյի (1975, Երևան) և այլ արձանների հեղինակ: 409

Ահարոնյան Վահե (1933- 1994), հայ դաշնակահար, մենակատար: Քանդակագործ Գրիգոր Ահարոնյանի որդին: 1960-1994 թթ. դասավանդել է Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում: Համագործակցել է դիրիժորներ Դ. Խանջյանի, Գ. Օբերֆրանկի, մենակատարներ Ժ. Տեր-Մերկերյանի, Ս. Նավասարդյանի, Վ. Մոկացյանի և այլոց հետ: 409

Ահարոնյան Վարդգես (1888-1965), հասարակական գործիչ, իրավաբան, գրող: Գրող, մանկավարժ Ավետիս Ահարոնյանի որդին: Առաջին աշխարհամարտի (1914-1918) տարիներին անդամագրվել է Անդրանիկի գումարտակին՝ թարգմանիչ-գրագրի պարտականություններով: Առաջին Հանրապետության տարիներին հանրապետության դատախազն էր: Հանրապետության անկումից հետո մեկնել է հոր մոտ, Փարիզ, 1923-ին՝ ԱՄՆ, զբաղվել մանկավարժությամբ: Կազմել է հայե-

րենի «Հրագրան» դասագիրքը: 7, 110, 111, 141, 150, 165, 166, 168, 169

Աղայան Ղազարոս (1840-1911), հայ գրող, մանկավարժ, հրապարակախոս: Հեղինակ է մանկավարժական-մեթոդական բազմաթիվ աշխատությունների, «Ուսումն մայրենի լեզվի» Ա, Բ, Գ, Դ տարիների համար դասագրքերի: 1869 թ., «Արարատ» ամսագրի առաջին համարներում, տպագրել է հոդվածաշար՝ «Խորհրդածություն դաստիարակության վերաբերյալ» խորագրով: 26, 27, 32, 33

Աղավնի (Աղավնի Գրիգորյան) (1911-1992), հայ բանաստեղծուհի, արձակագիր, թարգմանիչ: «Շիրակ» վեպը (1963) թարգմանվել է ռուսերեն ու ուկրաիներեն: Թարգմանել է Ա. Ծերեթելու, Մ. Լերմոնտովի, Ա. Պուշկինի, Ի. Գրիշաշվիլու, Պ. Տիչինայի և այլ գրողների ստեղծագործություններ: 359, 399, 410

Աղբալյան Նիկոլ (1873-1947), գրականագետ, մանկավարժ, ՀՅԴ անդամ, 1919 թ.՝ Հայաստանի առաջին հանրապետության լուսավորության և արվեստի նախարար: Ուսանել է Մոսկվայի, Լոզանի, Սորբոնի համալսարաններում: «Վերնատան» և Հայ գրողների ընկերության անդամ: Աշխատակցել է «Մուրճ», «Հորիզոն», «Նոր հոսանք», «Հանդես ամսօրյա» և այլ պարբերականներին: «Բանասերի յուշագիրը» (1937-1938) և մի շարք այլ աշխատությունների հեղինակ է: 144, 145, 215, 465

Անդրեասյան Անդրանիկ (1909-1996), ամերիկահայ արձակագիր: ԱՄՆ-ում խմբագրել է «Նոր օր» եռօրյան (1937-1957), «Պայքար» օրաթերթը (1957-1969) և «Պայքար» գրական հանդեսը (1963-1968): Հեղինակ է «Սպիտակ արդարություն» (ԱՄՆ, 1938), «Կարմիր ասպատակի օրագրեն» (1947), «Վերջին կայանը» (1956) ժողովածուների: 52, 362

Աշփալ (Աշոտ Մարտինի Փալանջյան) (1895-1979), երգիծաբան, թարգմանիչ: 1928-1932 թթ.՝ «Ջարյա Վոստոկա» թերթի սեփական թղթակից, նույն թերթի Լենինականի բաժանմունքի վարիչ: 1935-1954 թթ. աշխատել է «Սովետական Հայաստան» օրաթերթում, 1954-1961 թթ.՝ «Ոգնի» երգիծական հանդեսում: 351, 383

Ապել Յաննի (1887-1967), բանաստեղծուհի, բժիշկ և բանաստեղծ Ռուբեն Սևակի (Չելենկեյան) կինը: Ծագումով՝ գերմանուհի: Ռ. Սևակը սովորում էր Լոզանի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետում (1905-1912): Լոզանի Օրիորդաց վարժարանի մոտով անցնելիս՝ տեսել է վարժարանի սան, պրուսական զինվորականի ընտանիքից սերած գերմանուհի Հելեն ֆոն Պրասմին (Յաննի Ապել) և հրապուրվել նրա գեղեցկությամբ: Ամուսնացել են Փարիզում, 1910 թ.:

Առուշանյան Շմավոն (1903-1982), Երևանի քաղկոմի առաջին քարտուղար (1953-1954), ԽՍՀՄ ԳԽ պատգամավոր (1947-1967): 406

Ավագյան Հովհաննես (1882-1959), ամերիկահայ գրականագետ, գրող և լրագրող: Հանդես է եկել «Վաղարշ Վաղարշյան», «Հրայր», «Ապարտունի», «Գրասեր» ծածկանուններով: 1919 թ.-ից մինչև կյանքի վերջ՝ «Հայաստանի կոչնակ»-ի խմբագիր: Ջրադվել է հայ և սփյուռքահայ գրականությամբ («Գրական դեմքեր», 1925): Գրել է վիպակներ ու պատմվածքներ: Թարգմանել է Ա. Տոլստոյի «Յար Ֆեոդոր Իվանովիչ» դրաման («Հայաստանի կոչնակ», 1928): 16, 233, 235, 236

Ավագյան Մամիկոն, մանկավարժ, Վրաստանի Ծալկայի շրջանի Օգնի գյուղի դպրոցի տնօրեն: 390, 391

Ավգեր Հովնան (1877-1947), Մխիթարյան միաբանության անդամ: 178

Ավգեր վարդապետ, Մխիթարյան միաբանության վարդապետ: 178

Ավգերյան Նիկողայոս (1832-1907), հայ բանասեր, բանասիակա, Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1854): Առանձին գրքով լույս է տեսել նրա «Ընդհանուր պատմություն հին ազգաց» աշխատությունը (1861):

Ավետիսյան Արաքս (1903-1978), հայ արձակագիր, մանկագիր: 1934-1937 թթ.՝ «Հոկտեմբերիկ» մանկական ամսագրի խմբագիր: 322

Ավետովան Արմինե, Կարեն Սիբայեյանի կինը: 273

Արաքսմանյան (Մանուկյան) Ալեքսանդր (1911-1982), արձակագիր, դրամատուրգ, թարգմանիչ, կինոսցենարիստ, լրագրող, ԽՍՀՄ ԳՄ անդամ: «Էկրան» հանդեսի խմբագիր (1968-1973): «Հինգ թույն ճշմարտություն» պիեսի համար արժանացել է Գ. Սունդուկյանի անվան մրցանակի (1980): 320, 339

Արեշյան Սալոմե (1913-1966), գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր: Հեղինակ է «Հայ մամուլը և ցարական գրաքննությունը» (ռուսերեն, 1957), «Ռուս գրողները Հայաստանի մասին» (Երևան, 1946) և «Լև Տոլստոյ» (Երևան, 1960) աշխատությունների: 355

Արդուբյան Հովսեփ (Խանասորի իշխան) (1863-1925), ծագումով՝ Արդուբյան իշխանական տոհմից: Ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, Հայաստանի առաջին հանրապետության ղեկավար՝ Իրանում (1919-1920): 121

Արսեն Երկաթ (Շամշյան) (1893-1969), բանաստեղծ, արձակագիր: Նախնական կրթությունը ստացել է Ամասիայի (Թուրքիա) հայկական դպրոցում: 1907 թ. մեկնել է Եգիպտոս, սովորել Կահիրեի Գալստյան վարժարանում: 1919-1921 թթ. Սորբոնի համալսարանում գրականության դասախոսություններ է ունկնդրել: 1966 թ. հաստատվել է Մոնրեալում (Կանադա): 146, 147, 190

Արփիար Արփիարյան (1851-1908), արևմտահայ արձակագիր, հրապարակա-

խոս, գրական քննադատ, խմբագիր: Խմբագրել է «Մասիս» և «Արևելք» թերթերը: Եգիպտոսում, Ֆրանսիայում, Շվեյցարիայում, Անգլիայում հրատարակել է հայերեն լրագրեր: Գրել է «Դատապարտյալը», «Երազի մը գինը», «Ոսկե ապարանջանը» «Կարմիր ժամուց», «Մինչև ե՞րբ» նովելներն ու վիպակները: 121, 130

Բաշալյան Լևոն (1868-1943), հայ արձակագիր: 1828-1932 թթ. Փարիզում խմբագրել է ֆրանսալեզու «Լա Ֆոսայե» պարբերականը: Կյանքի վերջին տարիներին գրել է հուշեր «Թրքահրպատակի մը արկածները մեծ պատերազմին ստեմ» վերնագրով (1939): Գեղարվեստական գործերի առաջին հատորը՝ Արշակ Չոպանյանի նախաբանով, լույս է տեսել 1943թ.: 150

Բաշինջաղյան Գևորգ (1857-1925), հայ նկարիչ, գրող, հասարակական գործիչ: Նկարների մեծ մասը (շուրջ 1000) հայկական բնանկարներ են: Նաև պատմվածքների, նորավեպերի, ակնարկների, ուղեգրությունների, պիեսների, հոդվածների հեղինակ է: Ջրավել է Սայաթ-Նովայի տաղերի հավաքման ու հրատարակման, հայկական ճարտարապետական կոթողների նորոգման խնդիրներով: 33, 198

Բարաթաշվիլի Նիկողոզ (1817-1845), վրացի պոետ: Կենդանության օրոք ոչինչ չի հրատարակվել: Մահից հետո, 1876 թ., հրատարակված բանաստեղծությունների ժողովածուից հետո, դարձավ Վրաստանի ամենահայտնի բանաստեղծը: Նրա գրական ժառանգությունը 36 քնարական բանաստեղծություններն են և «Վրաստանի ճակատագիրը» պատմական պոեմը: 366, 367, 378, 379

Բարիլի Անտոնիո Ջուլիո (1836-1908), իտալացի նշանավոր գրող, հրապարակախոս: Գարիբալդիի զինվորներից էր: 1958 թ. հրատարակել է «Il Movimento», ավել ուշ՝ «Il Caffero»

պարբերականները: Առավել հայտնի են «Capitan Dodero», «Santa Cecilia» պատմվածքները: «I Rossie I Neri»-ն (2 հատոր, Միլան, 1871) համարվում է նրա լավագույն վեպը: Հայերեն թարգմանված չէ: 342

Բարսեղյան Ամատունի (1904-1987), լրագրող, արձակագիր, մշակութային գործիչ: Գրել է նաև ռուսերեն: Թատերական, երաժշտական հարցերի վերաբերյալ հայկական և ռուսական մամուլում բազմաթիվ հոդվածներ է հրատարակել: Վլադիկավկազում լույս է տեսել նրա «Ժամանակակից Հայաստանը» գիրքը՝ ռուսերենով (1926): Ռուստովում հրատարակել է «Լեռնային էսքիզներ» երկերի ժողովածուն: 357

Բարսեղյան Գեղամ (1883-1915), բանաստեղծ, արձակագիր: «Սուրիանդակ» և «Ազատամարտ» թերթերի գլխավոր խմբագիր (1909-1915): Հակոբ Օշականի հետ, 1914 թ., խմբագրել է «Մեհյան» գրական հանդեսը: 1915 թ. ձերբակալվել է և նահատակվել: Նրա լավագույն գործերը լույս են տեսել Փարիզում, «Նահատակ գրագետների բարեկամներ» (1931) մատենաշարով: 373

Բեկզադյան Ալեքսանդր (1879- 1939), հեղափոխական գործիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր: Ավարտել է Յյուրիլիսի համալսարանի հասարակական-քաղաքական ֆակուլտետը: ՀԽՍՀ արտաքին գործերի ժողկոմ (1920): 1930-1934 թթ.՝ ԽՍՀՄ դեսպան Նորվեգիայում, 1934-1937 թթ.՝ Հունգարիայում: Ստալինիզմի գոհ: 196, 208, 209

Բըրնս Ռոբերտ (1759-1796), բրիտանացի (շոտլանդացի) բանաստեղծ, ֆոլկլորագետ, գրել է բանաստեղծություններ ու պոեմներ՝ շոտլանդերեն և անգլերեն: Հայերեն լույս է տեսել «Իմ սիրտը լեռներում է» ժողովածուն՝ Վահագն Դավթյանի թարգմանությամբ: 236

Բլոկ Ալեքսանդր (1880-1921), ռուս բանաստեղծ: Սովորել է Սանկտ Պե-

տերբուրգի համալսարանի պատմաբանասիրական ֆակուլտետում (համալսարանի ռեկտորը նրա պապն էր՝ Ա.Բեկետովը): 1903 թ. ամուսնացել է Դ. Մենդելևևի դստեր՝ Լյուբով Մենդելևայի հետ: 1904 թ. լույս է տեսել նրա բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն՝ «Բանաստեղծություններ գեղեցիկ տիկնոջ մասին» խորագրով: 61, 398

Բողեմշտեռ Ֆրիդրիխ (1819-1892), գերմանացի գրող, թարգմանիչ, բանասեր: 1844-1845 թթ. Թիֆլիսում ուսուցչությամբ է զբաղվել: Շրջագայել է Հարավային Կովկասում: Խաչատուր Աբովյանի աջակցությամբ՝ թարգմանել է հայ ժողովրդական աշուղական երգեր: Հեղինակ է «Քրիստոնեությունը Հայաստանում» աշխատության (1850):

Բողեր Շառլ (1821-1867), ֆրանսիացի բանաստեղծ, արվեստաբան: 1845 թ. լույս է տեսել «Սալոն 1845» գրքույկը: 1840-ականներին պատրաստում է իր ամենահայտնի «Չարի ծաղիկներ» ժողովածուն (1857): Թարգմանել է Է. Պոլի գործերից: Բողերի առաջին հայ թարգմանիչներից է Գ. Բաբուրյանը («Տարագ» շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1897): Ֆրանսերենից մի շարք գործեր, այդ թվում՝ «Չարի ծաղիկներ»-ը, հայերեն է թարգմանել Հ. Բախչինյանը (Երևան, 1990, ԵՊՀ հրատ.): 220, 234, 236

Բոտև Քրիստո (1848-1876), բուլղար բանաստեղծ, հեղափոխական գործիչ, ազգային հերոս: Ամենահայտնի բանաստեղծություններից է «Հաջի Դիմիտր»։ Ստեֆան Ստամբոլովի հետ համատեղ հրատարակել է «Երգեր ու պոեմներ» ընդհանուր գիրքը (1875): 397, 398

Բորյան Գուրգեն (1915-1971), բանաստեղծ, դրամատուրգ, մանկագիր, թարգմանիչ: «Սալոյան եղբայրներ» կինոնկարի սցենարի հեղինակ: 1938-1941 և 1950-1954 թթ.՝ Հայաստանի

խորհրդային գրողների միության քարտուղար: 1968-1971 թթ.՝ ՀԽՍՀ Մշակույթի նախարար: 17, 299, 300

Բրյուսով Վալերի (1873-1924), ռուս պոետ, արձակագիր, դրամատուրգ, գրականագետ, պատմաբան: 1910-ական թթ. հետաքրքրվել է հայ պոեզիայով, կազմել «Հայ պոեզիան հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» ժողովածուն, ինչի համար արժանացել է «Հայաստանի ժողովրդական բանաստեղծ» կոչմանը (1923): Հեղինակ է «Հայ ժողովրդի պատմական ճակատագրի տարեգրությունը» գիտական աշխատության: Թարգմանել է հայ պոեզիայից ավելի քան 170 գործ՝ Նարեկացուց՝ Վ. Տերյան, Ե. Չարենց: 61, 66, 67, 263

Գաբիկյան Խորեն, լիբանանահայ մտավորական, հայագետ: Աշխատակցել է Լիբանանում լույս տեսնող «Այգ» (1953-1975), «Ազդարար» (լույս է տեսնում 1953-ից) պարբերականներին: 240

Գալեմբարյան Գրիգորիս (1862-1917), հայ բանասեր, լեզվաբան, մատենագետ, մամուլի պատմաբան: Մխիթարյան միաբանության անդամ: Հեղինակ է «Պատմություն հայոց լրագրության» (Վիեննա, 1893): Խմբագրել է «Հանդես ամսօրյա» պարբերականը: 68

Գամալստուրդիա Կոնստանտինե (1891-1975), վրաց գրող, պատմաբան, գրականագետ, ՎԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս: Պետերբուրգի համալսարանում ուսանելու տարիներին հաճախել է արևելագետ Ն. Մառի դասընթացներին: Ուսումը շարունակել է Գերմանիայի մի շարք համալսարաններում, Սորբոնում: Հայտնի գործերից են «Դավիթ Շինարար»-ը (1946-1958), «Վարպետաց վարպետի աջը» (1939-1956). վրացերենից հայերեն թարգմանել է Մուրեն Ավչյանը (Երևան, 1960): 336, 338, 346

Գանձանակյան Գևորգ (1890-1961), ամե-

րիկահայ հասարակական և մշակութային գործիչ, թարգմանիչ, մանկավարժ: 407

Գարագաշյան Անտոն (Մատաթիա) (1818-1903), հայ պատմաբան, լեզվաբան, փիլիսոփա: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1840), հրաժարվել է 1856: Հրատարակել է «Արուեստ ճարտասանութեան» (1844), «Նկարագիր ուսմանց» (1845), «Քննական պատմություն հայոց» (մաս 1-4, 1880-1895) և այլ աշխատություններ: Թարգմանել է Լաֆոնտենի առակները: 385, 386

Գարեգին Խաժակ (Չարալյան) (1867-1915), հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ, ՀՅԴ անդամ: 1903 թ.-ից՝ «Մշակ»-ի խմբագիր, դասավանդել է Ներսիսյան դպրոցում: 1906 թ.-ից, Ա. Ահարոնյանի և Ե. Թովփյանի հետ, հրատարակել է «հառաջ» և «Ալիք» թերթը: 48, 49

Գարո Արմեն (Գարեգին Փաստրմաճյան) (1872-1923), ՀՅԴ առաջնորդներից, «Բանկ Օտոման» (1896, օգոստոսի 26) գործողության կազմակերպիչներից: Օգոստոսի 27-ին, խումբը, ստանալով եվրոպական պետությունների երաշխիքը, ֆրանսիական շոգեմավով հեռանում է Մարսել: 1900 թ. ավարտում է Ժնևի համալսարանը՝ ստանալով բնագիտության և քիմիայի դոկտորի աստիճան: Առաջին Հանրապետության դեսպանն էր ԱՄՆ-ում: 49, 85, 88, 91, 167

Գյոթե Յոհան Վոլֆգանգ (1749-1832), գերմանացի գրող, մտածող, պետական գործիչ: 25-ամյա Գյոթեն հռչակվել է «Երիտասարդ Վերթերի տառապանքները» վեպով (1774): «Ֆաուստ» ողբերգության վրա աշխատել է մոտ 60 տարի: Դեռևս 1830 թ. նրա «Անտառի արքան» բալլադը թարգմանել է Խաչատուր Աբովյանը, որն այդ ժամանակ Դուրպատի համալսարանի ուսանող էր: Կազմաբանական հետազոտություններից հայտնի են «Փորձ բույսի

ծնափոխության վերաբերյալ» (1790) աշխատությունը: 16, 33, 215, 220, 234, 237

Գոգոլ Նիկոլայ (1809-1852), ռուս արձակագիր, դրամատուրգ, բանաստեղծ, գրաքննադատ: Նրա «Երեկոներ Դիկանայի մերձակա խոտորում» և «Միրգորոդ» պատմվածքների ժողովածուները, «Ռևիզոր» և «Ամուսնություն» կատակերգությունները, «Մեռած հոգիներ» վեպը քարգմանվել են հայերեն: 29, 382, 383

Գոնչարով Իվան (1812-1891), ռուս գրող: Առավել հայտնի են նրա «Օբլոմով» (1859) և «Չառիբափ» (1869) վեպերը: 1869 թ.-ից գրաքննադատությամբ է զբաղվել: Գրել է «Միլիոն տառապանք» հոդվածը՝ նվիրված Ա. Գրիբոյեդովի «Խելքից պատուհաս» կատակերգությանը: 113, 157

Գոշ Անտոն (Պոյաճյան) (1849-1927), Սուլբան Համիդի մահափորձի կազմակերպիչներից (1905 թ.-ի հուլիսի 21): Չախտված մահափորձից հետո, ոստիկանական հետապնդումներից խուսափելու նպատակով, մեկնել է Ժնև, որտեղ էլ եղել է ՀՅԴ պաշտոնաթերթ «Դրօշակ»-ի ժնկյան շենքի վերակացուն ու պահակը: 65, 68

Գորկի Մարսիմ (Ալեքսեյ Պեշկով) (1868-1936), ռուս գրող: «Գորկի» (բառացիորեն՝ դառը) գրական կեղծանունն ընտրել է 1892 թ., երբ աշխատում էր Թիֆլիսի «Кавказ» (Կովկաս) լրագրում: Գորկու նախաձեռնությամբ ու խմբագրությամբ՝ լույս է տեսել «Հայ գրականության ժողովածու»-ն (1916): Մասնակցել է «Հայաստանի պեղծիկայի անթոլոգիա»-ի խմբագրման աշխատանքներին: Նամակագրական կապ է ունեցել Ալ. Շիրվանզադեի, Վ. Տերյանի և այլ հայ գրողների հետ: 61, 71

Գորոյան խան Արշակ, իրանահայ այս գործչի մասին տեղեկություն ստանալու մեր բոլոր փորձերն անհաջողու-

թյան մատնվեցին: Հովհ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանի մամակներից հայտնի է, որ նա ազդեցիկ մարդ էր Պարսկաստանում, մեծահարուստ: Թավրիզում 1967 թ. հիմնադրված «Մեյք Թանգյան» քանդաքանին 1966 թ. հանձնվել է Արշակ խանի շուրջ 700 000 ռեալի արժողության հնություններով լի 26 սունդուկ: 148, 211

Գրիգորյան Կամսար (1911-2004), բանասեր: Հեղինակ է «Վահան Տերյան» (հայերեն՝ 1956, ռուսերեն՝ 1957), «Վալերի Բրյուսովը և հայ պեղծիկան» (հայերեն՝ 1959, ռուսերեն՝ 1962), «Հովհաննես Թումանյան» (3-րդ հրատարակություն, 1969, ռուսերեն), «Ավետիք Իսահակյան» (1962, ռուսերեն) և շատ այլ մենագրությունների: 6, 374, 395, 397, 398, 399, 401, 404

Գրիգորյան Վահան (1905 -1989), բանաստեղծ, արձակագիր, քարգմանիչ: Ավարտել է Մոսկվայի Կինեմատոգրաֆիայի ինստիտուտը: Բանաստեղծությունների առաջին ժողովածուն՝ «Անիվի երգը», լույս է տեսել 1930 թ.: Հեղինակ է «Փրկություն» (1967), «Ամպրոպից հետո» (1987) վիպակների: 312, 317, 368

Գրինֆիլդ Ջեյմս (1873-1939), գերմանահայ հասարակական գործիչ: Մոր կողմից հայ էր: Կինը ևս հայուհի էր՝ Քաթարինա Թումանյանը: Գրինֆիլդը 1919-1920 թթ. Հայաստանի դիվանագիտական ներկայացուցիչն էր Գերմանիայում: 72, 77, 78, 79

Գրուշևսկի Միխայիլ (1866-1934), ուկրաինացի պատմաբան: 84

Դավիթ Անանուն (Տեր-Դանիելյան) (1879-1943), պատմաբան, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ: Ունի ազգային հարցերին վերաբերող աշխատություններ՝ «Ռուսահայերի հասարակական զարգացումը» (հ. 1-3, 26), «Ազգային հարցը և դեմոկրատիան» հոդվածաշար («Նոր հոսանք», 1913, հ.12): 1920-1926 թթ.՝ Երևանի Հե-

ղափոխության թանգարանի տնօրեն:
224, 228, 277

Դավիթ թագավոր (մ.թ.ա. մոտ 1040-970), Իսրայելի և Հրեաստանի (Հուդա) միասնական թագավորության երկրորդ արքա (մ.թ.ա. մոտ 1003-970): Գահի վրա հաջորդել է Սավուլին: Հին Կտակարանում ներկայացված է որպես արդար թագավոր (որը գուրկ չէր սխալներից), որպես քաջ ռազմիկ (մեամարտում հաղթեց փոշտացի Գողիարին), երաժիշտ ու բանաստեղծ: Նրան է վերագրվում մի շարք սաղմոսների հեղինակությունը: 225

Դարբինյան Ռուբեն (իսկական անունը՝ Չիլինկարյան Արտաշես), (1883-1968), հայ հասարակական-քաղաքական գործիչ, ՀՅԴ անդամ: Ցարական իշխանությունների հետապնդումներից խուսափելու նպատակով ձեռք է բերել անձնագիր՝ Ռուբեն Դարբինյան անունով և մինչև կյանքի վերջ կրել այդ անունը: Գրել է պատմագիտական հոդվածներ՝ «Ինչ պայմաններում էր ծնունդ առավ Հայաստանի համաբարեկությունը» (1953), «Ի՞նչ կարելի է սպասել Ստալինի հաջորդներից» (1953): 151, 166, 167, 174, 175, 241

Դեմիրճյան Գեորգի (1877-1956), հայ գրող, դրամատուրգ, հրապարակախոս: Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանի և Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի շրջանավարտ: Սովորել է Ժնևի համալսարանում: Հ. Թումանյանի նախաձեռնած «Վերնատուն» գրական խմբակի անդամ: Մինչև 1919 թ. ստեղծագործել է բոլոր ժանրերում, ապա անցել արձակի ու դրամայի: Թարգմանել է Ն. Գոգոլի «Մեռած հոգիների» առաջին հատորը, Պուշկինի, Չեխովի գործերից: 27, 33, 45, 66, 186, 203, 219, 273, 275, 317, 365, 381, 382, 383, 397

Դյուրեր Ալբրեխտ (1471-1528), գերմանացի նկարիչ, գրաֆիկ, Վերածննդի ներկայացուցիչ: Դանաշվել է փայտի վրա փորագրության Եվրոպայի լա-

վագույն վարպետներից մեկը (ստեղծել է մոտ 350 փորագրություն), ունի համաշխարհային գրաֆիկայի մի շարք գլուխգործոցներ: Եվրոպացի նկարիչներից առաջինն է, որը գրել է իր ինքնակենսագրականը: «Չափումների ձեռնարկ» (1525), «Չորս գիրք մարդու համամասնությունների մասին» (1528) աշխատությունների հեղինակն է: 213, 214

Դորոպուլով Նիկոլայ (1836-1861), ռուս գրաքննադատ, հրապարակախոս, բանաստեղծ, հեղափոխական գործիչ: Քննադատական գործերից են «Ի՞նչ է օբյեկտիվականությունը», «Խավարի թագավորություն», «Լույսի շող՝ խավարի թագավորության մեջ» և այլն: 404

Դոստոևսկի Ֆեոդոր (1821-1881), ռուս գրող, գրականագետ, փիլիսոփա: Հեղինակ է «մեծ հնգամատյանի»՝ «Ոճիր և պատիժ» (1866), «Ապոլլոն» (1868), «Դևեր» (1871), «Դեռահասը» (1875) և «Կարամազով եղբայրները» (1879): 29, 220

Դուրյան (Ջըմպայան) Պետրոս (1851-1872), հայ բանաստեղծ, դրամատուրգ: «Ջըմպայան» էին գրվում, մինչև ճեմարանական Պետրոսը գտավ «զըմպա» բառի համարժեքը հայերենում՝ տոհմանական ազգանունը դարձնելով «Դուրյան»: Գրել է բանաստեղծություններ, դրամաներ, հրապարակախոսական հոդվածներ, կատարել թարգմանություններ (Վ. Հյուգո՝ «Թագավորը զվարճանում է», Շեքսպիր՝ «Մակբեթ» և այլն): Գրական ժառանգության զգալի մասը չի պահպանվել: 130, 272, 273

Եղիազարյան Արտո (1899- 1974), մանկավարժ, պատմական գիտությունների դոկտոր: Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը (1919): Հայաստանի լուսավորության ժողովրդական կոմիսար (1929-1931 և 1934-1936): 264, 266

Ենիկոլայան Իվան (Հովհաննես) (1888-

1979), բանասեր, պատմաբան, մշակութային գործիչ: 333, 369, 375

Եսայան Զապել (1878-1943), հայ գրող, բարգմանիչ, հրապարակագիր: Սկյուտարի «Սուրբ խաչ» վարժարանն ավարտելուց հետո (1892) սովորել է Փարիզի «Կոլեժ դը ֆրանս» հումանիտար դպրոցում, ապա Մորբոնում՝ որպես գրականության ու փիլիսոփայության դասընթացների ունկնդիր: 1933 թ. հաստատվել է Խորհրդային Հայաստանում: 1936 թ. Գրողների միությունում իր ելույթին հաջորդել է ձերբակալությունը: Նրա ստեղծագործական կյանքն ընդհատվել է 1937-ին, իսկ կյանքը՝ Բաքվի բանտում: Մահվան հանգամանքներն անհայտ են: 4, 121, 125, 127, 288, 292, 411

Երեմյան Արամ (1898-1972), հայ գրող, գրականագետ, արվեստաբան: Ավարտել է Վիեննայի համալսարանի պատմության ֆակուլտետը: Ուսումնասիրել է աշուղական պոեզիան, հրատարակել է «Աշուղ Տարթուն օղի» (1920), «Պարսկահայ աշուղներ» (3 գիրք, 1920, 1921, 1925), «Աշուղ Ղուլ Հովհաննես» (1929), «Աշուղ Գրիգոր Տալյան» (1930), «Մի անհայտ ձեռագիր տաղարան» (1947) գրքերը, այլ աշխատություններ: 107, 148, 170, 171, 188

Երեմյան Սիմոն (1871-1936), հայ բնագետ, գրող, բանասեր, 1895 թ.՝ Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ: Ուշագրավ են «Պատկերագարող բառգիրք գործնական գիտության» (1900), «Կենսագրություն Ղևոնդ Ալիշանի» (1902) աշխատությունները, «Գրագետ հայեր» 10-հատորյակը (1913-1933): 99, 104, 134, 135, 464

Երզնկյան Արամայիս (1879-1938), պետական գործիչ: ՀԽՍՀ ժողկոմ, Երևանի քաղխորհրդի գործկոմի նախագահ (1931-1933): Ավարտել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը (1898): Բարձրագույն կրթությունը ստացել է Ժնևում: Ստալինիզմի գոհ: - 208, 209, 232

Երվանդ Խաթանայան, սփյուռքահայ մշակութային գործիչ: 1913-1914 թթ.՝ Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի հայ ուսանողների կողմից լույս տեսնող ձեռագիր պարբերականի խմբագիր: Հեղինակ է «Հայոց թիվը. հայ ժողովրդի թիվը Թուրքիայում» մինչև 1915 թվականը» աշխատության (Բոստոն, 1965 թ.): 197, 199, 200

Զավարյան Սիմոն (1866-1913), ՀՅԴ հիմնադիրներից, ՀՅԴ առաջին ղեկավար մարմնի՝ Կենտրոնական վարչության անդամ: Գրել է ուսումնասիրություններ Երևանի մահամզի, Կարսի մարզի և Ղարաբաղի գյուղատնտեսության թեմաներով: 48, 49, 88, 138, 139

Զավրիս Հակոբ (1866-1920), բժիշկ, ՀՅԴ անդամ, հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, ազնվական: 1902 թ. Բաքվի Բալախանի շրջանի հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ, Առաջին աշխարհամարտի տարիներին՝ հայկական կամավորական շարժման մասնակիցներից. կոչվել է Անդրանիկի ջոկատում: 1919 թ. նշանակվել է Մոսկվայի սուր վարակիչ հիվանդությունների հիվանդանոցի բժիշկ, որտեղ էլ վարակվել է մահացու բժավոր տիֆով: 48, 49, 88

Զավեն Տիգրան (Չոքասզյան) (1874-1938), արաբ հրապարակախոս, հրատարակիչ, ազգային-քաղաքական գործիչ, թուրքական լծի դեմ արաբական ազատագրական շարժման ղեկավար: Ձեմալ փաշայի հրամանով՝ արաբական ազատագրական շարժման մի խումբ ղեկավարների հետ կախաղան է բարձրացվել: 144, 145, 249

Զարյան Ռուբեն (1909-1994), հայ գրականագետ, թատերագետ, մանկավարժ: 1958 թ-ից՝ ՀՀ ԳԱ Արվեստի ինստիտուտի տնօրեն: Գրել է հուշագրություններ արվեստի ու գրականության հայ անվանի գործիչների մասին («Հուշապատում», գիրք 1-3, 1975-1981, Երևան, «Մայրամուտից առաջ», 1-2,

1988-1990, Երևան): Հեղինակ է Խ. Աբովյանին, Նար-Դոսին, Վրթ. Փափազյանին, Հ.Հովհաննիսյանին նվիրված ուսումնասիրությունների: 6, 304, 305, 307, 316, 317, 324, 334, 350

Զաքարյան Ժորժ, իտալական բանկի կառավարիչ, Իսահակյանի և Ե. Քոչարի մտերիմներից: 214

Զաքարյան Պողոս (1864-1925), հայ բանասեր, լեզվաբան, քերականագետ: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1885): Հեղինակ է գերմաներեն լեզվի դասագրքի (Չևագիտություն, Ա մաս, 1891, Վիեննա), «Գերմաներենի քերականությունը» (Վիեննա, 1907) աշխատությունների: Անտիպ է մնացել «Գերմաներեն-հայերեն և հայերեն-գերմաներեն» երկու բառարան: 68

Զաքարյան Վահան, ՀՅԴ անդամ, «Նեմեախ» գործողության մասնակից: 85, 217

Զորյան (Առաքելյան) Ստեփան (1889-1967), հայ գրող, ակադեմիկոս: 1925 թ. լույս են տեսել «Հագարան բլրով», «Շովանը», «Պատերազմ», «Խնձորի այգին», 1939-ին՝ «Ցանկապատ» ժողովածուները, ապա «Մի կյանքի պատմություն» վեպը: Հեղինակ է «Պապ թագավոր» (1944), «Հայոց բերդը» (1959), «Վարազդատ» (1967) եռագրությամբ: Թարգմանել է Լ. Տոլստոյի, Ի. Տուրգենևի, Հ. Սենկևիչի, Մ. Տվենի, Ս. Յվայգի գործերից: 88, 139, 196, 198, 202, 203, 218, 219, 292, 350

Էլոյան Ժան (1912-1984), հայ դերասան, ասմունքող, ՀԽՍՀ Ժողովրդական արիստ: Գ. Մունդուկյանի անվան թատրոնում խաղացել է Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանի», Ե. Չաբենցի «Խմբապետ Շավարշը», Խ. Դաշտենցի «Ֆայտոն Ալեքը» և այլ ներկայացումներում, «Հյուսիսային ծիածան», «Հարսնացուն հյուսիսից», «Եռանկյունի» կինոնկարներում: 343

Էնվեր փաշա (1881-192), Օսմանյան

Թուրքիայի ռազմական գործերի նախարար, երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության ղեկավարներից: Հայոց մեծ եղեռնի կազմակերպիչներից ու իրականացնողներից մեկը: - 86, 96

Թագոր Ռափինդրանաթ (1861-1941), հնդիկ բանաստեղծ, արձակագիր, գրել է բեմգալերենով: Իր իսկ կողմից անգլերեն թարգմանված և 1911 թ. Անգլիայում հրատարակած «Հիթանջալի» («Հաշտերգեր») արձակ բանաստեղծությունների ժողովածուն արժանացել է Նոբելյան մրցանակի (1913): Նրա անունը հայոց մամուլում առաջին անգամ հիշատակվել է 1901 թ., Կ. Պողսի «Բիլգամոլում» օրաթերթի մի հոդվածում: Հայերեն առաջինը թարգմանել է Գառնիկ Ֆետքյանը (1862-1937): 147

Թամարա, բժիշկ, Հմայակ Սիրասի կինը: 239, 381

Թեղեմեզյան Փանոս (1865-1941), հայ նկարիչ, հասարակական գործիչ: 1908-1910 թթ. ապրում ու ստեղծագործում էր Փարիզում, ապա մեկնում Պոլիս, որտեղ մտերմացել է Կոմիտասի, Դանիել Վարուժանի, Սիամանյոյի, Երվանդ Օտյանի հետ: 1912 թ. Կոմիտասի հետ մեկնել է վերջինիս ծննդավայր՝ Կուտիմա, որտեղ էլ ստեղծել է Կոմիտասի դիմանկարը: 1924 թ. Ամերիկայում կտակ է կազմել մահից հետո իր ողջ ունեցվածքը կտակել Հայաստանի ազգային բանգարանին: 33

Թերեմեզյան Ռուբեն (1896-1942), երաժշտագետ: Կրթությունը ստացել է Վիեննայում: 1925 թ.-ից ապրել է Երևանում: 1933-1936 թթ. ղեկավարել է «Հայպետհրատ»-ի երաժշտական բաժինը: Նրա մասնակցությամբ հրատարակվել են Կարա-Մուրզայի, Կոմիտասի, Գ. Սյունու, Նիկողայոս Տիգրանյանի երկերի ժողովածուները: Հեղինակ է «Կոմիտաս վարդապետ, կյանքը և գործունեությունը» (1924), «Քրիստա-

փոր Կարա-Մուրգա» (1925) աշխատությունների: 188, 189

Թիրաքյան Միհրդատ (1890-1982), բանասեր, մշակութային գործիչ: 362

Թորոլենց Վահան (1889-1938), հայ գրող, արձակագիր: 1919 թ. մեկնել է Փարիզ, ապա Նյու Յորք, ընդունվել Վիպրոնսիի համալսարան, ուսումնասիրել է գրականություն, պատմություն, փիլիսոփայություն: Լավագույն գործերից են «Կյանքը հին հռոմեական ճանապարհի վրա» (1933) ինքնակենսագրական վեպը: Գնդակահարվել է 1938-ին: 196, 198, 201, 202, 203

Թումանյան Հովհաննես (1869-1923), հայ բանաստեղծ, արձակագիր, գրական, ազգային և հասարակական գործիչ: 1905-1906 թթ. հաշտարար դեր է կատարել հայ-թաթարական բախումների ժամանակ, որի պատճառով 2 անգամ ձերբակալվել է: 1912-1921 թթ.՝ Հայ գրողների կովկասյան միության նախագահ, Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո՝ Հայաստանի օգնության կոմիտեի նախագահ (1921-1922): 1921 թ. մեկնել է Կ. Պոլիս՝ հայ գաղթականների համար օգնություն գտնելու նպատակով: 7, 10, 11, 15, 16, 17, 26, 27, 31, 32, 33, 38, 47, 86, 87, 108, 110, 111, 123, 130, 133, 145, 165, 172, 182, 198, 215, 232, 248, 250, 329, 369, 374, 375, 386, 395, 398, 405

Թումանյան Մարիամ Մարկոսի (1870-1947), հայ մշակութային գործիչ: 1902 թ. Գ. Սունդուկյանի հետ Թիֆլիսում հիմնել է Հայոց դրամատիկական ընկերությունը: Մասնակցել է Հավաքարի ժողովրդական թատրոնի ստեղծմանը: 1908 թ. կազմակերպել է «Իշխանուհի Մ. Թումանյան և ընկերներ» հրատարակչությունը, լույս ընծայել պատկերազարդ մանկական գրքեր: Նյութապես օժանդակել է հայ գրողներին: Նա է ծանոթացրել Կոմիտասին և Հովհ. Թումանյանին: 1904 թ. Էջմիածին, Կոմիտասին է ուղարկել Հովհ.

Թումանյանի ժողովածուն և խնդրել օպերա գրել «Անուշ»-ի թեմայով: 33

Իսահակյան Ավիկ (1944), գրականագետ: Ավետիք Իսահակյանի թոռը: 1986-1988 թթ.՝ ԳԱԹ տնօրեն, 2008-2015 թթ.՝ ՀՀ ԳԱԱ Գրականության ինստիտուտի տնօրեն: 2000 թ.-ից ղեկավարում է Ավ. Իսահակյանի երկերի ակադեմիական հրատարակության գիտական խումբը: 45, 49, 308, 380, 381, 400

Իսահակյան Իգաբեկ (1918-1996), դերասանուհի, Ավ. Իսահակյանի հարսը: Առավելապես հայտնի է «Զանգեզուր» կինոնկարում մարմնավորած Անուշի կերպարով: 339, 380, 384

Իսահակյան Իսահակ (1933), Իսահակյանի եղբոր որդին, տնտեսագետ: 1991-1993 թթ.՝ ՀՀ Ազգային բանկի նախագահ, 1993-1994 թթ.՝ ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ: 61, 257, 348, 349

Իսահակյան Վիգեն (1910-2005), Իսահակյանի որդին: Հեղինակ է «Հայրս» հուշագրության (Երևան, 2011): 140, 144, 154, 162, 165, 196, 202, 209, 214, 239, 240, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 265, 339

Լալայան Երվանդ (1876-1931), բանասեր, ազգագրագետ: Հավաքել ու հրատարակել է բանահյուսական արժեքավոր նյութեր՝ «Ջավախքի բուրմունք» (1892), «Հոբոս» (1903), «Մարգարիտներ հայ բանահյուսության» (3 հատոր, 1914-1915), գրի առել հազարավոր հեքիաթներ, առակներ, առածներ: Լայնածավալ պեղումներ է կատարել Շաբուր-Դարալագյազի, Նախիջևանի, Նոր Բայազետի գավառներում, Շրեշ բլուրում, Նիժ և Վարդաշեն գյուղերում, Էլարում: 385, 386

Լաա (Լուիզա Ասլանյան) (1906-1945), սփյուռքահայ գրող, հասարակական գործիչ: 1920-ականներին ֆրանսահայ մամուլում լույս են տեսել «Դրամներիս հավաքածուն», «Երկաթե գինեվաճառը», «Լիճը» և այլ պատմվածքներ:

ճանաչում է բերել «Հարցականի ուղիներով» վեպը (1936): 2-րդ աշխարհամարտի տարիներին մասնակցել է Ֆրանսիայի դիմադրության շարժմանը: 1944 թ. գետապսոն նրան ձեռքակալել է, 1945 թ.՝ գազախեղդ արել: 293

Լասալ Ֆերդինանդ (1825-1864), գերմանացի փիլիսոփա, իրավաբան, տնտեսագետ, քաղաքական գործիչ: Հեղինակ է «Ձեռքբերովի իրավունքների համակարգ», «Հերակլիտ» և մի շարք այլ աշխատությունների, «Ֆրանց ֆոն Ջիկինգեն» ողբերգության: Ունի 19-րդ դարի լավագույն հռետորներից մեկի համարում: 120

Լքսաժ Ալեն Ռենե (1668-1747), ֆրանսիացի գրող, երգիծաբան: Հայերեն լույս է տեսել «Կաղ սատանան» (1707) վեպը (թարգմ.՝ Գր. Արեյան, Երևան, 1965): 305

Լեոնարդո դա Վինչի (1452-1519), Վերածննդի իտալացի գեղանկարիչ, քանդակագործ, ճարտարապետ, երաժիշտ, գրող, մաթեմատիկոս, մեխանիկ, գյուտարար: Առաջինն է նախագծել ժամանակակից հրասայլի նախատիպը, ջրային հանդերձը, տարբեր զենքեր, թռչող սարքեր և այլն: Նախագծել է Կոստանդնուպոլսում Բոսֆորի նեղուցի կամուրջը: «Մոնա Լիզա» («Ջոկոնդա», 1509) և «Խորհրդավոր ընթրիք» կտավների հեղինակ: Ըստ որոշ ուսումնասիրությունների՝ 1481-1482 թթ. այցելել է Կիլիկյան Հայաստան: Նրա «Հայկական մամակներ» ձեռագրում նկարագրված են հայկական բնաշխարհի տեսարաններ: Մահից հետո թողել է 7000 ձեռագիր էջ: 213, 214

Լիսիցյան Ստեփան (1865-1947), ազգագրագետ, պատմաբան, աշխարհագրագետ, բանասեր, թարգմանիչ, մանկավարժ, հրատարակիչ: Հիմնադրել, խմբագրել և հրատարակել է «Հասկեր» մանկական ամսագիրը, մայրենի լեզվի «Լուսաբեր» դասագիրքը (Հ. Թումանյանի և Լ. Շանթի համահեղի-

նակությամբ, Թիֆլիս, Կ.Պոլիս), «Ազգագրական հարցարան»-ը (1946) և «ՀԽՍՀ ֆիզիկական աշխարհագրություն, դեմոգրաֆիայով» (1940) աշխատությունները: Հեղինակ է Հայկական լեռնաշխարհի ֆիզիկաաշխարհագրական նկարագիրը ներկայացնող մենագրության (ձեռագիր): 360, 361

Լոբ Ջոն (1632-1704), բրիտանացի մանկավարժ, ֆիզիկոս, փիլիսոփա: Հիմնական աշխատություններն են «Նամակ հանդուրժողականության մասին» (1689), «Փորձ մարդկային ըմբռնության մասին» (1690), «Քաղաքացիական կառավարման մասին երկրորդ երկը» (1690), «Որոշ մտքեր դաստիարակության մասին» (1693): 138

Լուիջի Պիրանդելլո (1867-1936), իտալացի գրող, դրամատուրգ: Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր (1934): Գրական գործունեությունը սկսել է իբրև բանաստեղծ («Բերկրալի ցավ», 1889): Հեղինակ է «Սեր առանց սիրո» (1894) նովելների ժողովածուի, «Նեղ ֆրակ», «Նորին մեծությունը», «Հիմարը» ստեղծագործությունների: Հայտնի է «Վեց գործող անձ՝ հեղինակի որոնումներում» (1921) դրաման: Հայերեն լույս է տեսել «Մեռել հյուրանոցում» պատմվածքների ժողովածուն (1963, Երևան, թարգմանիչներ՝ Վ. Վարդանյան, Ալ. Թովչյան), «Ծերերն ու երիտասարդները» վեպը (Երևան, 1981, թարգմանիչ՝ Ժ. Ավետիսյան): 299, 300

Լուկաշին (Սրապիոնյան) Սարգիս (1883-1937), ՀԽՍՀ ժողկոմխորհրդի նախագահ (1922-1925): Նախաձեռնել է հիդրոէլեկտրակայանների շինարարությունը: Առաջինը Հրազդան գետի վրա կառուցված Երևանի հիդրոէլեկտրակայանն էր, որի շինարարությունն ավարտվեց 1926 թ.: Նրա պաշտոնավարության ընթացքում շարունակվեց ներգաղթը, որը սկիզբ էր առել Ալ. Մյասնիկյանի գործունեության արդյունքում: 1937 թ. մեղադրվեց իբրև

«հակապետական գործիչ» և գնդակահարվեց: 218, 219

Լևոն Մեսրոպ (Մեսրոպյան) (1880-1960), սփյուռքահայ գրող, վիպասան, մշակութային գործիչ: Հեղինակ է պատմվածքների, հեքիաթների, ազգագրական, տեղագրական հոդվածների: Պարսկերենից հայերեն է թարգմանել Օմար Խայամի քառյակները («Օմար Խայյամ», 1923): 410, 411

Լևոնյան Գարեգին (1872-1947), հայ գրականագետ, արվեստաբան: Գուսան Ջիվանու որդին: Հանդես է եկել «Գոշ», «Լ.», «Ճռինչ», «Մեֆիստոֆել», «Շավարշ», «Վաղինակ» ծածկանուններով: Թիֆլիսում հիմնադրել ու խմբագրել է «Գեղարվեստ» հանդեսը (1908-1922): Կազմել և հրատարակել է դասագրքեր («Հայկական վայելչագրություն և գեղագրություն», Թիֆլիս, 1908, «Գծագրություն և նկարչություն», Թիֆլիս, 1909): 1910-1911 թթ. դասավանդել է Ներսիսյան դպրոցում: 63, 137, 139, 224, 350, 358, 359, 401

Խանգաղյան Սերո (1915-1998), հայ գրող: Ճանաչում է բերել «Հողը» վեպը (հ. 1-2, 1954-1955), «Մխիթար Սպարապետ» պատմավեպը (1961), «Թագուհին հայոց» (1978) վեպը: Գրել է մանկական «Լալ Համագը», «Քարանձավի բնակիչները», «Որոտանի կիրճում» ստեղծագործությունները: 399

Խանգաղյան Յուլակ (1886-1935), հայ գրականագետ, թարգմանիչ, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934): Ավարտել է Լազարյան ճեմարանը (1905), Մոսկվայի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետը (1912): Ունի աշխատություններ՝ նվիրված Նալբանդյանի, Բաֆֆու, Ճատուրյանի, Թումանյանի ստեղծագործություններին: 1922 թ.-ից դասախոսել է ԵՊՀ-ում, ռուս գրականության ամբիոնի վարիչ: 14, 61, 273, 464

Խանջյան Աղասի (1901-1936), Հայաստանի կենտկոմի առաջին քարտու-

ղար: 1930 թ.-ից՝ Հայաստանի կոմկուսի առաջին քարտուղար: Ջանքերը կենտրոնացրել է՝ կազմակերպելու հայրենադարձությունը: Ըստ վարկածի՝ Խանջյանին Թիֆլիսում անձամբ գնդակահարել է Լավրենտի Բերիան: Ե. Չարենցը, որը մոտ էր Խանջյանի հետ, ազդված նրա մահից՝ գրել է «Դոֆին Նալիրական» սոնետների շարքը: 275, 289

Խաչատրյանց Հակոբ (Յակով) (1884-1960), հայ գրականագետ, թարգմանիչ: 1939 թ. նրա թարգմանությամբ ռուսերեն լույս է տեսել «Հայկական հեքիաթներ» ժողովածուն՝ կնոջ՝ Մարիետա Շահինյանի առաջաբանով: Ռուսերեն է թարգմանել Ե. Չարենցի «Երկիր Նաիրի» վեպը, Հ. Պարոնյանի, Հ. Թումանյանի, Ալ. Շիրվանզադեի, Ավ. Իսահակյանի ստեղծագործություններից: 277

Խաչատրյան Սարգիս (1886-1947), որմնակարիչ: 6, 140, 160, 161, 164, 176, 177, 178, 184, 185, 187, 206, 207, 211, 212, 215

Ճատուրյան Ալեքսանդր (1865-1917), հայ բանաստեղծ, թարգմանիչ: Յու. Վեսելովսկու հետ ռուսերեն է թարգմանել Գ. Սումգուլյանի «Պեպո»-ն, 1905թ. թարգմանել ու հրատարակել է «Ռուս բանաստեղծներ» ժողովածուի 1-ին հատորը (Ա. Պուշկին, Մ. Լերմոնտով), 1906 թ.՝ 2-րդը (Ա. Նեկրասով. Ա. Կոլցով, Բ. Նիկիտին, Ա. Պլեչև): Նրա երկերը ռուսերեն են թարգմանել Յու. Վեսելովսկին, Վ. Բրյուսովը, Կ. Բալմոնտը, Ե. Պոլոնսկին, Բ. Սադովսկին: 44, 45, 389

Ծերեթեի Ակակի (1840-1915), վրացի բանաստեղծ, արձակագիր, դրամատուրգ, հրապարակախոս, հասարակական-քաղաքական գործիչ: Վրաց նոր գրականության ու գրական նոր լեզվի հիմնադիր (Իլյա Ճավճավաձեի հետ): 19-րդ դարի 2-րդ կեսի Վրաստանում ազգային-ազատագրական շարժման

ղեկավարներից: Վրացերեն է թարգմանել «Ինտերմացիոնալ»-ը: Ունի Գ. Սունդուկյանին նվիրված բանաստեղծություն (թարգմանել է Գ. Սարյանը): 317

Կալատուգյան Դիոնիսոս վրդ. (1872-1931), ծննդյան անունը՝ Ստեփան Կալատուգով, եկեղեցական անունը՝ Դիոնիսոս, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ է 1890 թ., վարդապետ է օծվել 1892թ.: 101, 103

Կամսարական Սպանդարատ (1876-1924), վիրաբույժ, համաճարակագետ, բժշկական գիտությունների թեկնածու: Ավարտել է Մոսկվայի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը (1902), 1918թ.՝ զինվորական հոսպիտալի և Երևանի N1 կլինիկական հիվանդանոցի գլխավոր բժիշկ: Հայկական գաղութներում ստեղծել է Կարմիր խաչի մասնաճյուղեր: 232

Կամսարական Տիգրան (1866-1941), հայ արձակագիր: 1888 թ., «Արևելք» օրաթերթում տպագրվել է «Վարժապետին աղջիկը» վեպը: 1892-1893 թթ., Գրիգոր Ջոհրապի խմբագրած «Մասիս» շաբաթաթերթում, տպագրել է պատմվածքներ: Ծխախոտի մեծահարուստ վաճառականի որդի էր, 1894 թ. տեղափոխվել է Եգիպտոս ու զբաղվել ծխախոտի արդյունաբերությամբ: 150

Կանայան Դրաստամատ (Դրո) (1884-1956), Առաջին Հանրապետության ռազմական նախարար, ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ: 1918 թ. մայիսի 23-27-ին ստանձնել է Ապարանի ճակատամարտի հրամանատարությունը. կասեցվեց թուրքական 13.000-անոց բանակի առաջխաղացումը դեպի Երևան: 2-րդ աշխարհամարտի տարիներին, նպատակ ունենալով վերականգնել Հայաստանի անկախությունը ԽՍՀՄ-ից, դարձավ մացիստական Գերմանիայի զինված ուժերի կազմում ստեղծված Հայկական լեգեոնի հրամանատար: 89

Կանայան Խաչատուր (1881-1976), հայ մանկավարժ, լեզվաբան, հասարակական գործիչ: Հայ գրողների լեզվաոճի գիտական ուսումնասիրության հիմնադիրներից: Մասնակցել է Խորհրդային Հայաստանում անգրագիտության վերացման, դպրոցների ու բուհերի ուսումնական ծրագրերի, դասագրքերի (5-7-րդ դասարանների) հրատարակման աշխատանքներին: 316

Կանո Իմանուիլ (1724-1804), գերմանացի փիլիսոփա, գերմանական դասական փիլիսոփայության հիմնադիրը: Քյոնիգսբերգի համալսարանում դասավանդել է մետաֆիզիկա, տրամաբանություն, բարոյագիտություն, ֆիզիկա, մաթեմատիկա, աշխարհագրություն, մարդաբանություն: Ըստ Կանտի՝ փիլիսոփայությունը պետք է տա հետևյալ հարցերի պատասխանները՝ ա) ի՞նչ կարող է իմանալ մարդը, բ) ի՞նչ կարող է անել մարդը, գ) ինչի՞նչ վրա պետք է հույսը դնի մարդը, դ) ի՞նչ է մարդը: 138

Կատուշ, Աննա Մատակյանի բարեկամուհին: 31, 33

Կյուչեակի Վասիլի (1841-1911), ռուս պատմաբան: Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր (1882), Պետերբուրգի ԳԱ ակադեմիկոս (1900): Զբաղվել է Ռուսաստանի պատմության հարցերով՝ հնագույն ժամանակներից՝ 19-րդ դար: Հեղինակ է «Եկատերինա II կայսրուհին» (1896), «Պետրոս Մեծն իր աշխատակիցների շրջանում» (1901) և այլ աշխատությունների: 157

Կոլչակ Ալեքսանդր (1874-1920), ռուս հակահեղափոխականության ղեկավար, օվկիանոսագետ, ծովակալ: Քաղաքացիական պատերազմի ժամանակ Սպիտակ շարժման առաջնորդ: 1919 թ. Լենինը Կոլչակին հայտարարել է Խորհրդային հանրապետության «գլխավոր թշնամի»։ Խորհրդային կառավարության որոշմամբ՝ Կոլչակի գլխի համար սահմանվել է 7 միլիոն դոլար պարգև: 1920 թ. գնդակահարվել է

Լենինի անմիջական հրամանով: 75

Կոմիտաս (Սողոմոն Սողոմոնյան) (1869-1935), հայ երգահան, երգիչ, երաժշտական Էթնոլոգ, երաժշտագետ, վարդապետ, մանկավարժ: Լուծել է հայկական գեղջկական երգերի վերարտադրման և պահպանման խնդիրը: 1903 թ. լույս տեսավ ժողովրդական երգերի «Հազար ու մի խաղ» հավաքածուն: Հավաքագրման հարցում նրան օգնել է Մանուկ Աբեղյանը: 1892 թ.-ից սկսել է «Պատարագի» մշակումը, սակայն չի ավարտել: «Պատարագ»-ն առաջին անգամ հրատարակվել է 1933 թ., Փարիզում, առաջին անգամ ձայնագրվել է 1988 թ., Երևանում: 33, 189, 409

Կոյալյան Ավետիք (1851-1904), Մխիթարյան միաբանության անդամ (1870), քահանա է օծվել 1884: 1889-ին հեռացել է միաբանությունից: Կազմել է «Բառագիրք գերմաներեն-հայերեն» բառարանը (1889, Վիեննա): 20

Կոնչալովսկի Պյոտր (1876-1956), ռուս նկարիչ: 1897-1898 թ. սովորել է Փարիզում, Ժյուլիանի ակադեմիայում, ապա Պետերբուրգի Գեղարվեստի ակադեմիայում: Նրա գեղանկարչությունը կրում է Պոլ Սեզանի ազդեցությունը: Թեև Ստալինյան մրցանակի դափնեկիր է (1943), սակայն հրաժարվել է նկարել նրան՝ հիմնավորելով, թե ինքը ռեալիստ է և չի կարող դիմանկարն անել լուսանկարից: 202, 203

Կոնֆուցիոս (մ.թ.ա. 551-մ.թ.ա. 479), համարվում է չինացի առաջին փիլիսոփան, կոնֆուցիականության հիմնադիրը: Գլխավոր աշխատությունը կոչվում է «Լուն Յու» («Չրույցներ և ասույթներ»): Ըստ նրա՝ բարոյական առաքինությունների բարձրագույն օրենքը «ոսկե միջինի» սկզբունքն է: 188

Կորշ Ֆեոդոր (1843-1915), ռուս գրականագետ, սլավոնագետ և արևելագետ: Տիրապետել է եվրոպական ու արևե-

լյան մի քանի լեզուների: Ունի աշխատություններ դասական փիլիսոփայության, հնդեվրոպական լեզուների համեմատության, սլավոնագիտության, արևելագիտության, գրականության պատմության և այլ թեմաներով: 64

Կուկունյան Սարգիս (1863-1913), հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ: Սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում (1885), Ս. Պետերբուրգի համալսարանում: Աջակցել է Կարապետ Եզյանին՝ կազմելու «Պետրոս Մեծին հարաբերությունները հայ ազգին հետ» (ռուսերեն, 1898) վավերագրական ժողովածուն: 48, 49

Կուսիկյան Հովսեփ (1890-1964), հայագետ, թարգմանիչ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր: Հայագետ Կ. Կուսիկյանի որդին: Լազարյան ճեմարանում դասավանդել է (1915-1920) հայերեն, ռուսերեն, լատիներեն, գրաբար, կովկասագիտություն և այլն: 1935-1937 թթ. ԵՊՀ-ում և ԵՊՄԻ-ում վարել է Հռոմի պատմության, բյուզանդագիտության, սլավոնագիտության, ընդհանուր լեզվաբանության դասընթացներ: Մասնակցել է «Մասունցի Դավիթ» էպոսի ռուսերեն թարգմանությանը: Ռուսերեն է թարգմանել Բաֆֆու «Սամվել» պատմավեպը (հրատ. 1958): 223, 224, 232, 355, 363

Կրասին Լեոնիդ (1870-1926), խորհրդային պետական գործիչ: Լենինի և Տրոցկու առաջարկով՝ մասնակցել է Բրեստ-Լիտովսկում գերմանացիների հետ բանակցություններին, որոնք եզրափակվեցին Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության պայմանագրով (1918): Լենինի աճյունը Կարմիր հրապարակի դամբարանում դնելու մախաձեռնության հեղինակներից էր: 208, 209

Հազարապետյան Լևոն (1881-1946), հայ նկարիչ, գրաֆիկ: Մասնագիտական կրթությունը ստացել է Մոսկվայի Ստրոգոմոլի նկարչական ուսումնարա-

նում, ապա Մյունխենի Գեղարվեստի ակադեմիայում (1917): Վերադառնալով Հայաստան՝ աշխատել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, ապա Թիֆլիսում, Ստեփան Լիսիցյանի գլխավորությամբ՝ որպես նկարչության ուսուցիչ: Եղել է Ռիթմի և պլաստիկայի ինստիտուտի տնօրեն: Լավագույն գործերից են «Սալոմե», «Ինքնանկար», «Հովհաննես Սկրտչի գլուխը» և այլն: 223, 224

Հակոբ-Գրիգոր (Ճրճրյան Հակոբ Գրիգորի) (1905-1985), թարգմանիչ, հրապարակագիր: Ավարտել է Լայպցիգի համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետը (1927), հաստատվել Փարիզում: Հայերեն է թարգմանել Էդգար Պոյի և Գյոթեի ստեղծագործություններից, Ա. Էյնշտեյնի երկու աշխատություններ, գերմաներեն՝ Հ. Պարոնյանի «Սեծապատիվ մուրացկանները», «Պաղտասար արքար»-ը: Ինքնուրույն գործերից են «Եթովպիո հայ եկեղեցին և հայերը» (1927), «Ծանոթ և անծանոթ հայեր Նոյից մինչև մեր օրերը» (1974, ֆրանս.): 226, 227

Հակոբյան Հակոբ (1866-1937), հայ բանաստեղծ: Գրական գործունեությունը սկսել է 1893 թ.: Բանաստեղծությունները տպագրվել են «Մուրճ», «Նոր հոսանք» պարբերականներում («Մաքառման ժամին», «Էտապը», «Գործարան», «Գյուղը հարավում» և այլն): 147, 194, 369, 405

Հակոբյան Սիմոն (1888-1938), գրականագետ, խմբագիր, մանկավարժ, ԵՊՀ պրոֆեսոր, Շիրվանզադեին, Ա. Արփիարյանին, Ե. Չարենցին նվիրված մենագրությունների հեղինակ: 6, 13, 14, 46, 82, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 98, 105, 106, 107, 108, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 144, 146, 152, 154, 155, 157, 172, 205, 209

Համաստեղ (Համբարձում Կելենյան)

(1895-1966), սփյուռքահայ արձակագիր: Սփյուռքահայ գրականության հիմնադիրներից: Գրական ծածկանունը վերցրել է իր և երկու եղբայրների՝ Ասատուրի և Եղիայի անունների առաջին վանկերի միակցությունից: Հայտնի են նրա «Գյուղը» (1924) և «Անձրևը» (1929) պատմվածքների ժողովածուները: Հանկարծամահ է եղել իր ծննդյան 70-ամյակին նվիրված հանդիսավոր երեկոյին, հենց ամբիոնի մոտ: 168, 220

Համբարձումյան Լևոն (1885 -1970), հրապարակախոս, խմբագիր: 1917 թ. հրատարակել է «Վերածնունդ» ամսաթերթը (խմբագրել է 1 տարի, ապա կիսամյայի վերածելով՝ հանձնել Արշակ Չոպանյանին): 1920-1921 թ. հրատարակել է «Խարազան» երգիծաթերթը (լույս է տեսել 11 համար): 1955 թ. հիմնել է «Խթան» շաբաթաթերթը, որը տպագրել է մինչև կյանքի վերջ: 402, 408

Համբարձումյան Վիկտոր (1908-1996), հայ աստղագետ, աստղաֆիզիկոս, տեսական աստղաֆիզիկայի հիմնադիրներից: Սկզբունքորեն նոր տիեզերածնական հայեցակարգի հեղինակ: Բյուրականի աստղադիտարանի հիմնադիր: 1947-1993 թթ.՝ ՀՀ ԳԱԱ նախագահ: 396

Համիդ Աբդուլ (1824-1918), Օսմանյան Թուրքիայի սուլթան (1876-1909): Հայտնի է «Կարմիր սուլթան» մականունով, որը ստացել է հայերի ջարդերը կազմակերպելու համար: 68, 89, 180

Հայնե Հայնրիխ (1797-1856), գերմանացի բանաստեղծ, հրապարակախոս, գրաքննադատ: 1821-1823 թթ. լսել է Գ. Հեգելի դասախոսությունները: Նրա բանաստեղծությունները հայերեն թարգմանել են Հովհ. Թումանյանը, Վ. Տերյանը, Հ. Հովհաննիսյանը, Ա. Ծատուրյանը, Թ. Թառվայանը, Ե. Չարենցը, Գ. Սարյանը, Վ. Նորենցը և ուրիշներ: 1969-ից Գերմանիայում լույս

է տեսել Հայնեի երկերի լիակատար ժողովածուն՝ 50 հատորով: 16, 29, 234, 236, 366, 367

Հարությունյան Հակոբ (1888-1943), երաժշտագետ: 1901-1910 թթ. սովորել է Էջմիածնի Գեորգյան ճեմարանում, աշակերտել Կոմիտասին: Կրթությունը շարունակել է Լայպցիգի, Յյուրիխի համալսարաններում (1912-1919): 1927-1940 թթ. դասավանդել է ԵՊՀ-ում: 1941 թ. բռնադատվել է: Մահացել է չարազված հանգամանքներում: 309

Հարությունյան Սուրեն (1909-1989), գրականագետ, քատերագետ: 1947-1949 թթ.՝ արտասահմանյան երկրների հետ բարեկամության և մշակութային կապի հայկական ընկերության (ԱՕԿՍ) նախագահ և ԱՕԿՍ-ի օրգան «Սովետական Հայաստան» ամսագրի խմբագիր: Ռուսերեն հրատարակվել են «Վաղարշակ Բոգդանովիչ Վաղարշյան» (Մոսկվա, 1951), «Արուս Ոսկանյան» (Երևան, 1953) աշխատությունները: 340

Հաֆեզ Շամսեդդին Մուհամեդ (մոտ 1325-1389 (1390)), պարսիկ բանաստեղծ: Ստացել է աստվածաբանական կրթություն: Անգիր իմացել է Դուրանը, ինչի համար էլ ստացել է «Հաֆեզ» (հիշողության մեջ պահող) անունը: Նրա մահից հետո կազմված են գազելները, ռուբայիները, քասիդները և այլն: Հայերեն առանձին գրքով լույս է տեսել 1905 թ.: Թարգմանել են Ա. Բասիակյանը, Մ. Խերանյանը, Հր. Հովհաննիսյանը և ուրիշներ: 62, 63, 64

Հաքոսիաուզեն Ավգուստ (1792-1866), ազգագրագետ, պրուսական աստիճանավոր, բարոն: Հայկական ժողովրդական բանահյուսությունը (հեքիաթներ, առասպելներ) առաջինն է թարգմանել ու ներկայացրել Եվրոպային: Նրա ուղեկիցը Հայաստանում եղել է Խաչատուր Աբովյանը: 375

Հեգել Գեորգ Վիլհելմ Ֆրիդրիխ (1770-

1831), գերմանացի փիլիսոփա-իդեալիստ: Գլխավոր փիլիսոփայական երկը՝ «Տրամաբանության գիտությունը» (3 գրքով՝ 1812, 1813, 1815), գրել է, երբ Նյուրնբերգում գիմնազիայի տնօրեն էր: 1817 թ. հրատարակել է «Փիլիսոփայական գիտությունների հանրագիտարան»-ը, ապա «Իրավունքի փիլիսոփայություն» աշխատությունը (1820-1821): 138

Հեղինե, Վարպետի ազգականուհին: 243, 318

Հեսես Հերման (1877-1962), գերմանացի բանաստեղծ, արձակագիր, գրականագետ և նկարիչ, գրականության Նոբելյան մրցանակակիր (1946): 1926 թ. սկսել է «Տափաստանի գայլը» վեպը, 1931 թ.-ից՝ «Ուլունքախաղ»-ը, որի վրա աշխատել է 11 տարի: Նոբելյան մրցանակը ստանալուց հետո ծավալուն գործ չի գրել: Հայերեն թարգմանվել է «Տափաստանի գայլը» (թարգմանիչ՝ Արա Առաքելյան, Երևան, 2014): 226

Հոմերոս (մ.թ.ա. 8-րդ դար), հույն էպոսագիր, բանաստեղծ: Ըստ ավանդության՝ կույր երգիչ: Հոմերոսի գրչին է վերագրվում անտիկ գրականության առաջին և ամենանշանավոր գործերի՝ «Իլիական» ու «Ոդիսական» էպիկական պոեմների ստեղծումը: Պոեմները գրված են հեքսամետրով (վեցաչափ): «Իլիական»-ն աշխարհաբար թարգմանվել է 3 անգամ: Գրաբարից՝ Սյրտիչ Խերանյան, հունարենից՝ Արսեն Ղազիկյան, Համազասպ Համբարձումյան: «Ոդիսական»-ն ունի աշխարհաբար 2 թարգմանություն՝ Սիմոն Կրկյաշարյան, Համազասպ Համբարձումյան: 220, 222

Հովհաննիսյան Աշոտ (1887-1972), պատմաբան: Բարձրագույն կրթությունը ստացել է Գերմանիայում, մասնագիտացել տնտեսության ու փիլիսոփայության բնագավառներում: ՀԽՍՀ առաջին լուսժողկոմը, 1921-1927 թթ.՝ ՀԿԿ

ԿԿ գլխավոր քարտուղար: 1937 թ. բռնադատվել է, 1943 թ.՝ բանտից ազատվել, 1954 թ.՝ արդարացվել: Հիմնական աշխատությունները նվիրված են հայ ազատագրական մտքի, հայ-ռուսական հարաբերությունների պատմությանը: 61, 195, 205, 224, 273, 278

Հովհաննիսյան Հովհաննես (1864-1929), հայ բանաստեղծ: 1877 թ. ընդունվել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի 3-րդ դասարան, 1889 թ. ճանապարհորդել Եվրոպայում: Երկար տարիներ էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում դասավանդել է ռուս գրականություն և լեզու, ընդհանուր գրականություն, հունարեն: Բնագրից թարգմանել է Հոմերոսի, Գյոթեի, Շիլլերի, Հյուգոյի, Պուշկինի, Լերմոնտովի, Նեկրասովի, Հայնեի, Պետեֆիի, Ուլանովի և այլոց գործերը: 45, 215, 216, 350, 360, 361, 386

Հովնան Գուրգեն (1910-2000), արձակագիր, գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր: 1954-1964 թթ.՝ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրեն: Գրել է «Մաքսիմ Գորկին և հայ կուլտուրան» (1940, 1968), «Նիկոլայ Գոգոլը և հայ գրականությունը» (1952), «Ռուս-հայ գրական կապերը 19-20-րդ դարերում» (գիրք 1-2, 1960-1961) և այլ աշխատություններ: - 348, 360, 361, 364, 365, 382, 383

Հովսեփյան Անդրանիկ (1914-1968), արձակագիր, դրամատուրգ, Հայաստանի Գրողների միության Գյումրիի բաժանմունքի պատասխանատու քարտուղար: Գյումրիում բեմադրվել են նրա «Դուկաս Դուկասյան», «Արտակարգ լիազոր», «Բուք» դրամաները: «Միտը» վեպը լույս է տեսել ռուսերեն (1952): 6, 17, 326, 327, 328, 339, 340, 341, 343, 349, 353, 387, 394, 396

Հովսեփյան Գարեգին (1867-1952), Մեծի Տանն Կիլիկյո կաթողիկոս (1943-1952), հայագետ, արվեստաբան, Գերմանիայի Լայպցիգ քաղաքի համալսարանի փոխտնօրնության դոկտոր:

1909-1910 թթ. մասնակցել է Ն. Մառի ղեկավարած Գառնիի պեղումներին, Քասախ գետի ակունքների մոտ նրա հայտնաբերած Տրդատ I թագավորի հունարեն արձանագրությունը դարասկզբի նշանավոր գտածոներից մեկն է: 116, 117

Հորացիոս Քվինտոս Փլակոս (մ.թ.ա. 65 թ.- մ.թ.ա. 8 թ.), հին հռոմեացի գրող, հռոմեական գրականության «ոսկեդար»-ի ներկայացուցիչ: Վիրգիլիոսի մահից հետո (մ.թ.ա. 19 թ.) համարվել է կայսրության մեծագույն պոետը: Կյանքի վերջին շրջանում նախընտրել է ուղերձների՝ չափածո մամակների ժանրը: 190

Ղազարյան Վահան, Նյու Յորքում 1938 թ.-ից լույս տեսնող «Լրաբեր» օրաթերթի (ապա շաբաթաթերթ) խմբագիր: 161, 225

Ղազիկյան Արսեն (1870-1932), հայ մատենագետ, թարգմանիչ, մանկավարժ, բանասեր: Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1895): Թարգմանել է Հոմերոսի «Իլիական»-ը (1911), «Ոդիսական»-ը (1924), Վիրգիլիոսի «Էնեական»-ը (1910), Մոփոկլեսի «Էդիպոս արքան» (1927), Հորացիոսի «Արվեստ քերթողական» (1923) և այլ գործեր: Հրատարակել է բանաստեղծություններ, գրականագիտական, լեզվաբանական հոդվածներ: 116, 147, 176, 190, 227

Ղանալանյան Արամ (1909-1983), հայագետ, բանագետ, ակադեմիկոս: Հեղինակ է Սայաթ-Նովայի, Խ. Աբովյանի, Մ. Նալբանդյանի, Պ. Պռոշյանի, Հովհ. Թումանյանի, Ա. Իսահակյանի մասին աշխատությունների: «Սասունցի Դավիթ, հայ ժողովրդական վեպ», «Սասունցի Դավթի» պատմիչների կյանքն ու գործունեությունը» (1939), «Հայկական առածանի» (1951), «Ավանդապատում» (1969), «Հայ գրականությունը և բանախոսությունը» (1986) և այլ գրքերի հեղինակ է: 309

Ղանալանյան Հովհաննես (Օնիկ) (1911-1994), հայ գրականագետ: Հեղինակ է «Ավետիք Իսահակյան» (1955, 1975՝ ռուսերեն), «Պետրոս Դուրյան» (1957), «Միսաք Մեծարենց» (1958), «Վահան Տերյան» (1960), «Դանիել Վարուժան» (1961), «Մտերիմ դեմքեր» (1965) աշխատությունների: Ռուսերեն լույս են տեսել «Ակնարկներ 19-20-րդ դդ. հայ քնարերգության» (1964), «Հայաստանը ռուս բանաստեղծների ստեղծագործություններում» (1972), «18-20-րդ դդ. Հայաստանի բանաստեղծները» (1976) գրքերը: 4, 6, 17, 309, 312, 354, 355, 357, 363

Ղարիբյան Արարատ (1899-1977), լեզվաբան, ՀՀ ԳԱ ակադեմիկոս: ՀՀ ԳԱԱ Լեզվի ինստիտուտի (1943-1950, 1956-1962), Հիմնարար գրադարանի (1962-1977) տնօրեն: Զբաղվել է հայոց լեզվի պատմության, հայ բարբառագիտության, հայոց լեզվի մեթոդիկայի, բառարանագրության հարցերով, դարբնական դասագրքերի և ձեռնարկների հեղինակ է: 364, 365

Ղուկասյան Աբրահամ (1872-1969), նավթարդյունաբերող, բնական և փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Իսահակյանի մեկենասը: 134, 135, 137, 144, 191, 205

Մալարմե Ստեֆան (1842-1898), ֆրանսիացի բանաստեղծ, սիմվոլիզմի հայրերից: Գրել է բանաստեղծություններ, արձակ պոեմներ, հոդվածներ: Նրա ստեղծագործություններին անդրադարձել է Մ. Մեծարենցը: Հայերեն թարգմանված են «Ծաղիկները» (1898, «Անահիտ» հանդես), «Հայտնություն», «Լազուր», «Ծովային սյուր» բանաստեղծությունները («Ծաղկաբաղ ֆրանսիական դասական քնարերգության» 1976): 16, 234, 236

Մալեգյան Վահան (1871-1966), ֆրանսահայ գրող, թարգմանիչ, հասարակական գործիչ, Փարիզի Հայ բանեգործական միության նախագահ:

Թարգմանություններ է կատարել Ա. Բարբյուսից, Վ. Հյուգոյից, Մ. Մետեղինկից, ուրիշներից: Չափածո և արձակ գործերի, հուշագրությունների, հոդվածների հեղինակ է: Գրել է մաս ֆրանսերեն և թուրքերեն: 284, 286, 287, 288, 289, 290, 294

Մակինցյան Պողոս (1884-1938), հայ գրականագետ, թարգմանիչ, հրապարակախոս, պետական-քաղաքական գործիչ: Հայերենի լատինատառ ուղղագրության ջատագով էր: «Գարուն» ամսանախի (Մոսկվա) 1912 թ. համարում տպագրել է «Դիմագծեր» հոդվածը՝ նվիրված Հ. Թումանյանին և Ավ. Իսահակյանին: Հայերենից ռուսերեն է թարգմանել Հ. Թումանյանի «Գիրքորը», Շիրվանզադեի «Քառու», Գ. Մահարու «Մանկություն», Մ. Արմենի «Հեղնար աղբյուր» ստեղծագործությունները: 197, 248, 249, 253

Մահարի (Աճեմյան) Գուրգեն (1903-1969), հայ բանաստեղծ, արձակագիր, գրականագետ: 1915 թ. կոտորածների ժամանակ Վանից գաղթել է Արևելյան Հայաստան, ճանապարհին կորցրել հարազատներին, ընկել մանկատուն: Կյանքի այդ շրջանն ամփոփված են ինքնակենսագրական «Մանկություն», «Պատանեկություն», «Երիտասարդության սեմին» եռագրությունում: 1936 թ. անհիմն մեղադրանքով արտորվել է, 1953 թ. վերադարձել Երևան և գրել «Ծաղկած փշալարեր» վիպակ-հուշագրությունը և «Այլովոլ այգեստաններ» վեպը: 275

Մամիկոնյան Վահան (1900-1961), թարգմանիչ: 370, 371, 372, 384, 389

Մանվելյան Լևոն (1864-1919), հայ գրող: Սկզբնական կրթությունը ստացել է ծննդավայր Ներքին Ագուլիսում, որտեղ աշակերտել է Բաֆում: Հեղինակ է «Բանաստեղծություններ և պոեմներ» (գիրք 1-2, 1899-1907), «Տիգրանուհի» (1892) և այլ գրքերի: Դասավանդել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում:

րանում, Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, Բաքվի Հայոց մարդասիրական ընկերությունում: 360, 361

Մանվեկյան Միքայել (1877-1944), հայ արձակագիր, ՀԽՍՀ Ժողովրդական արտիստ: 1922 թ.-ից խաղացել է Երևանի առաջին պետքատրոնում (հետագայում՝ Գ. Սունդուկյանի անվան): Լավագույն դերերից են Շեյրլոկ (Շեքսպիր, «Վենետիկի վաճառականը», 1908), Պաստոր (Հաուպտման, «Ջրասույզ գանգ», 1911), Հայրապետ (Շիրվանգաղե, «Նամուս», 1912), Տարտյուֆ (Մոլիեր, «Տարտյուֆ», 1924): Գրել է դրամաներ: 272, 273

Մասեհյան Հովհաննես (1864-1931), հայ թարգմանիչ, դիվանագետ: Հայտնի է՝ որպես Շեքսպիրի ստեղծագործությունների հայերեն լավագույն թարգմանիչներից մեկը: Տիրապետել է պարսկերեն, թուրքերեն, հունարեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, անգլերեն, ռուսերեն լեզուներին: 1894 թ. Թիֆլիսում հրատարակել է «Համլետ»-ը, ապա հաջորդաբար՝ «Ինչպես կուզեք» (1895), «Ռոմեո և Ջուլիետ» (1896), «Վենետիկի վաճառականը» (1897), «Արքա Լիր» (1898) գործերը: Թարգմանել է «Մակբեթ»-ն ու «Փոթորիկ»-ը (չի հրատարակել), Գյոթեի, Բայրոնի, Օ. Խայամի, Ռ. Թագորի, Սաադիի, Շիլլերի և այլոց ստեղծագործությունները: 61, 106, 105, 125, 127, 149, 212

Մատակյան Աննա (1886-1960), Ավ. Իսահակյանի հեռավոր ազգականուհին է, Շուշանիկ Մատակյանի քույրը, որին Վարպետը սիրահարվել է Շուշանիկի մերժումից հետո: 11, 31, 33, 34, 37, 39

Մատենճյան Մամբրե (1880-1920), հայ գրականագետ, մանկավարժ: Ավարտել է Գևորգյան ճեմարանը, 1903-1907 թթ.՝ սովորել Սորբոնի համալսարանի գրականության բաժնում: Մինչև կյանքի վերջն աշխատել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, դասավանդել ֆրանսերեն, հայոց լեզու, հայ և ընդ-

հանուր գրականություն: Արտաշես և Մանուկ Աբեղյանների հետ կազմել է 1912-1917 թթ. պրակներով լույս տեսած «Գրագետ» ուղղագրության դասագիրքը: 63, 64

Մարգարյան Արշալույս (1914-2008), բանաստեղծ, մանկավարժ: Ավարտել է ԵՊՀ-ն (1936): Հեղինակ է՝ «Չնձաղիկներ» (1947), «Գարնանային վտակներ» (1954), «Հայրենի հովիտ» (1958) և այլ ժողովածուների: Գրել է նաև մանուկների համար՝ «Թթենու տակ» (1954), «Մանկապարտեզ N 1» (1972): 322, 323

Մարտիրոսյան Բալաբեկ (1905-1972), պետական և հասարակական գործիչ: 1938-1942 թթ.՝ ՀԽՍՀ Լուսավորության ժողկոմ: 1942-1953 թթ.՝ Գյուղատնտեսության ինստիտուտի տնօրեն, 1958 թ.-ից մինչև կյանքի վերջ՝ ՀԽՍՀ Արտաքին գործերի նախարար: 201, 208, 322, 323

Մարդոնալ Ջեյմս (1866-1937), անգլիացի պետական ու քաղաքական գործիչ: 1924 և 1929-1931 թթ.՝ լեյբորիստական կառավարության վարչապետ: 203

Մելիք-Շահնազարյանց Սողոմոն (1862-1942), արձակագիր, գյուղագիր: Ավարտել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանը (1883), ուսուցչություն արել Ագուլիս, Բաքու, Գամձակ, Դերբենդ քաղաքներում: «Հայ գյուղացու սև օրը» (1890, Թիֆլիս), «Գործակատար Մարտիրոսը» (1913, Թիֆլիս) գրքերի հեղինակն է: 330

Մելիքյան Հովիկ (1902-1953), արձակագիր, գրականագետ, պրոֆեսոր: 1937 թ.՝ ՀԽՍՀ Լուսավորության ժողովրդական կոմիսար, 1937-1939 թթ.՝ «Գրական թերթ»-ի խմբագիր: «Ջրղջում» (1928), «Պատմվածքներ» (1930), «Լենինը և Ստալինը հայկական ֆուլկլորում» (1941) և այլ գրքերի հեղինակ է: 351

Մելիքսեթ-Բեկ Լևոն (1890-1968), աղբյուրագետ, հնագետ, թարգմանիչ, բանա-

սիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: Ուսումնասիրել ու հրատարակել է հայկական և վրացական մատենագիտական բազմաթիվ բնագրեր, վրացերեն է թարգմանել Սայաթ-Նովայի հայերեն խաղերը, կազմել և խմբագրել է Շամշի Մելքոյի երգերի ժողովածուն: 336, 367, 378, 379

Մելիքսեղեկյան Վարդան (1874-1910), Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1892): Վարդապետ է օծվել 1897: Ի թիվս Ա. Այտընյանի, Դ. Հովնանյանի, Հ. Տաշյանի, Գ. Գալեմբարյանի, Գ. Մենևիշյանի և այլոց, եղել է «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագիրը: 21

Մենևիշյան Գաբրիել (1864-1936), լեզվաբան, հայագետ: 1895-1896 թթ.՝ «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագիր: Հեղինակ է «Արդի լեզվագիտությունը» (հատոր 1, 1903), «Գիրք գրելու արվեստը» (1898) աշխատությունների, «Պատկերազարդ բնական պատմություն» (1897) դասագրքի: Կատարել է թարգմանություններ: 68

Մեսրոպյան Աղավնի (1894-1954), երաժիշտ, դաշնակահար: Կոմիտասի սիրելի աշակերտներից: Հեղինակ է «Կոմիտասի ստեղծագործության աղբյուրը և անոր հայրենասիրությունը» («Պատմաբանասիրական հանդես», 1952, N 8) հոդվածի: Ունի հուշեր Կոմիտասի մասին, որոնք ներկայացված են Գուրգեն Գասպարյանի կազմած «Ժամանակակիցները Կոմիտասի մասին» գրքում (Երևան, 2009): 411

Մինաս վարդ. Հուստիսան, Մխիթարյան միաբանության վարդապետ: 177

Մինասյան Լևոն (1920-2013), սովորել է Նոր Զուղայի հայկական դպրոցում (1933-1938), Սպահանի անգլիական քոլեջում: 1960-1963 թթ.՝ Սպահանի գրական համալսարանի հայոց լեզվի ու գրականության դասընթացների ազատ ունկնդիր: 1957 թ.-ից վարել է Նոր Զուղայի ս. Ամենափրկիչ վանքի

ս. Ներսես Շնորհալու անվան գրադարանի վարիչի պաշտոնը: Կատարել է թարգմանություններ պարսկերենից՝ հայերեն: 171

Միգկելիշ Ադամ (1798-1855), լեռնաբան: Նրա առաջին հայ թարգմանիչը Հ. Հովհաննիսյանն է (1880): Ա. Չոպանյանը գրել է հոդվածներ Միգկելիշի մասին, թարգմանել Կոնրադի մենախոսությունը՝ «Նախահայեր»-ից, «Ֆարիս» պոեմը և «Սվիտեզուի» բալլադը: Սոնետները թարգմանել են Հ. Թումանյանը, Օ. Անուփյանը, Դ. Վարուժանը, Բալլադները՝ Բ. Քուշներյանը, Ռ. Զարդարյանը, Ա. Չոպանյանը: Խորհրդային շրջանում՝ Վ. Նորենցը, Գ. Էմինը, Պ. Սևակը, Վ. Դավթյանը և ուրիշներ: 366, 367, 378, 379

Միքայելյան Կարեն (1883-1942), հայ արձակագիր, թարգմանիչ: Մամուլում տպագրվել է «Հզորունի», «Կ. Հզորյան» ծածկանուններով: Սովորել է Ներսիսյան դպրոցում, Եմայի համալսարանի փիլիսոփայության ֆակուլտետում: Բարեկամություն է արել Մ. Գորկու, Վ. Բրյուսովի, Վ. Տերյանի, Ե. Զարենցի, Ա. Չոպանյանի, մշակութային, հասարակական-քաղաքական այլ գործիչների հետ: Ստալինյան բռնաճնշումների տարիներին բռնադատված մտավորականներից է, որին հետմահու արդարացնելուց հետո միայն վերանայվեց նրա թողած գրական ժառանգությունը: 6, 14, 15, 59, 61, 66, 193, 231, 245, 255, 267, 272, 273, 275, 278, 279

Միքայելյան Քրիստափոր (1859-1905), ՀՅԴ հիմնադիրներից, հասարակական-քաղաքական գործիչ: Նրա մախաճեռնությամբ 1900 թ. Ժնևում հրատարակվեց ֆրանսալեզու «Պրո Արմենիա» թերթը, որին թղթակցել են Ամատոլ Ֆրանսը, Ժան Ժորեսը և այլք: 1904 թ., ՀՅԴ 3-րդ ժողովի որոշմամբ, նախաձեռնում է Արդուլ Համիդ 2-րդի դեմ ահաբեկչությունը: 1905 թ., ինքնա-

շեն նռնակի փորձարկման ժամանակ, գոհվում է: Աճյունն ամփոփված է Թիֆլիսի Խոջիվանքի հայկական գերեզմանատանը: 23, 34, 35, 139

Մխիթար Սեբաստացի (1676-1749), Մխիթարյան միաբանության հիմնադիր, հայագետ, հայ կաթողիկե եկեղեցական գործիչ: Հեղինակ է աշխարհաբարի քերականության առաջին դասագրքի՝ «Դուռն քերականութեան աշխարհաբար լեզոին հայոց» (1727), «Քերականութիւն գրաբար լեզոի հայկազեան սեռի» (1730), «Բառգիրք հայկազեան լեզոի» (2 հատոր, 1749-1769, ընդգրկում է ավելի քան 100 հազար բառահոդված) աշխատությունների: 81

Մխիթարյան Հովհաննես (Օնիկ), գրական անունը՝ Ֆենիքս, «Նոր կյանք» շաբաթաթերթի (1922-1927), հետագայում՝ եռօրյայի, խմբագիր: 168, 225

Մկրտչյան Հարություն (1903-1992), արձակագիր, գրականագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: 1934-1937 թթ.՝ Հայաստանի գրողների միության առաջին քարտուղար, «Գրական թերթ»-ի (1932, 1935-1936), «Սովետական գրականություն» (1934-1937, 1947-1950) ամսագրի խմբագիր, Գրական բանգարանի տնօրեն (1937-1940): Հրատարակել է աշխատություններ Մ. Նալբանդյանի, Գ. Դեմիրճյանի, Հ. Հակոբյանի, Ա. Իսահակյանի, Ն. Ջարյանի, Գ. Սարյանի մասին: 355, 375

Մյասնիկյան Ալեքսանդր (կեղծանունը՝ Մարտունի) (1886-1925), կուսակցական և ռազմական գործիչ, գրականագետ: 1921 թ.՝ Խորհրդային Հայաստանի ժողկոմխորի (կառավարության) նախագահ և ռազմական գործերի ժողկոմ: Կարևորել է հայ մտավորականներին Հայաստանում համախմբելու և նրանց համար աշխատանքի բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու խնդիրը: Պաշտոնական հրավեր է ուղարկել Մ. Սարյանին, Ալ. Թամանյանին, Հ.

Աճառյանին և այլոց: 1910-ականներին լույս է ընծայել հոդվածներ՝ նվիրված Մ. Նալբանդյանին, Հովհ. Թումանյանին, Հովհ. Հովհաննիսյանին, Ալ. Շատուրյանին: Ջոհվել է 1925 թ., օդանավի աղետից: 97, 101, 103, 123, 217, 218, 219, 230, 281

Մոճոռյան Մարիամ (1904-1972), հայ դերասանուհի, Վրացական ԽՍՀ ժողովրդական արտիստուհի (1958): Խաղացել է Վ.Միրզոյանի, Ա.Արմենյանի, Հ. Աբելյանի, Վ.Փափազյանի խմբերում: Լավագույն դերերից են Մարգարիտ (Շիրվանզադե, «Պատվի համար»), Օֆելյա (Շեքսպիր, «Համլետ») և այլն: 348

Մռավյան Ասքանազ (1885-1929), պետական-կուսակցական գործիչ: Ավարտել է Սանկտ Պետերբուրգի հոգեներդոզիական գիտահետազոտական ինստիտուտը (1915): 1920 թ.՝ ՀԽՍՀ հեղկոմի անդամ: 1921-1923 թթ.՝ ՀԽՍՀ Արտաքին գործերի ժողովրդական կոմիսար: Կարսի պայմանագիրը ստորագրողներից մեկն է: 1923-1929 թթ.՝ Լուսավորության ժողկոմ և ՀԽՍՀ ժողկոմխորի նախագահի տեղակալ, միաժամանակ նաև՝ «Սովետական Հայաստան» թերթի խմբագիրը: 205, 218, 219, 242, 252, 254, 327

Մուրադյան Հուսիկ (1912-1983), դերասան, ճարտարապետ: Պահարեի կրտսեր եղբայրը: Ստ. Շահումյանի և Գ. Սունդուկյանի անվան թատրոնների դերասան: 337, 338

Մուրացան (Գրիգոր Տեր-Հովհաննիսյան) (1854-1908), հայ գրող: 1881-ին գրել է իր առաջին պատմական դրաման՝ «Ռուզան»-ը, և «Մուրացան» ստորագրությամբ ներկայացրել Հայ թատրոնի վարչություն: Մեծահարուստները ոգևորվել են և խոստացել նյութապես աջակցել հեղինակի հետագա ուսումնառությանը («Հասարակաց որդեգիրը»), սակայն Մուրացանը մինչև կյանքի վերջ հաշվապահի պաշտոնը

համատեղել է գրական աշխատանքի հետ: Հեղինակ է «Խորհրդավոր միանձնուհին» (1889), «Առաքյալը» (1902) վիպակների: 1896-ին տպագրվել է «Գևորգ Մարգարետունի» վեպը: 33, 45, 364, 382

Նազարբեկյան (Նազարբեկ) Ավետիս (1866-1939), հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, գրող: Սովորել է Սանկտ Պետերբուրգի (1883), Սորբոնի (1886-1887) համալսարաններում: Խմբագրել է «Գաղափար» (Աթենք), «Ապոսոլ» (Աթենք, Լոնդոն), «Վերածնություն» (Ռուսշտիկ) պարբերականները: 1934-ին տեղափոխվել է Խորհրդային միություն: 49

Նազարբեկյան Մարո (1864-1941), հասարակական-քաղաքական գործիչ, Ավետիս Նազարբեկյանի կինը: Սովորել է Ս. Պետերբուրգի կամանց բարձրագույն դասընթացներում, ապա Ժնևի համալսարանում: Մասնակցել է «Հրնչակ» թերթի և Հնչակյան կուսակցության ստեղծմանը (1887): 48, 49

Նալբանդյան Միքայել (1829-1866), հայ գրող, հրապարակախոս, գրաքննադատ, փիլիսոփա: 1858 թ., Ստ. Նազարյանի հետ, Մոսկվայում, հրատարակել է «Հյուսիսափայլ» ամսագիրը: Հեղինակ է «Երկու տող» (1861), «Երկրագործությունը որպես ուղիղ ճանապարհ» (1862), «Հեգելը և մորա ժամանակը» (1863) հոդվածների: «Միմին խոսք, միսին՝ հարս» (1858), «Մեռելահարցուկ» (1859, անավարտ) վիպակների, բանաստեղծությունների հեղինակ է: Թարգմանել է Ա. Պուշկինի, Մ. Լերմոնտովի, Պ. Բերանժեի, Հ. Հայնեի, Է. Սյոի, Օ. Սենեկովսկու և այլոց ստեղծագործությունները: Աշխարհաբար է թարգմանել Ղ. Փարպեցու «Նամակ առ Վահան Մամիկոնյան» նամակը: 54, 120, 121, 181, 244

Նեգրի Ադա (Ada Negri) (1879-1945), իտալացի բանաստեղծուհի: Հայերեն առա-

ջինը թարգմանել է բանաստեղծ Հակոբ Հակոբյանը («Բանաստեղծություններ», պրակ 1, 1903, պրակ 2, 1904, «Բանաստեղծություններ», 1909), նաև Ա. Ղազիկյանը («Շակատագիր» ժողովածու) և ուրիշներ: 146, 147

Ներսիսյան Արշակ (Մեպուհ) (1872-1940), ֆիդայի, հայ ազատագրական շարժման գործիչ, Առաջին Հանրապետության խորհրդարանի անդամ: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո հաստատվել է ԱՄՆ-ում, որտեղ գրել ու տպագրել է երեք հատորից բաղկացած հուշերը: 89

Ներսիսյան Նինա, Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ռուսաց լեզվի դասախոս: 400

Ներսիսյան Ջավահիր (Ջավո), Լևոն Շանթի կինը: 1900-1901 թթ. սովորել է Ժնևի համալսարանում: 90

Նիկողայոս Իսահակյան (Կոլյա), Իսահակյանի Ռուբեն եղբոր որդին: 33, 96, 191

Նիկողայոս Մառ (1865-1934), վրացի արևելագետ, հայագետ, լեզվաբան, հնագետ: Առաջին անգամ Հայաստան է եկել 1890 թ., Թ. Թորոմանյանի օժանդակությամբ՝ պեղումներ իրականացրել Անիում, հետագոտել հին հայկական ու վրացական գրականությունը, 1910-1911 թթ. պեղումներ է կատարել Գառնիի հեթանոսական տաճարում, 1915-1916 թթ. Հովսեփ Օրբելու հետ մեկնել Վան, ուսումնասիրել ուրարտական սեպագիր արձանագրությունները: 40, 136, 278, 279

Նիցշե Ֆրիդրիխ (1844-1900), գերմանացի փիլիսոփա, բանաստեղծ, կոմպոզիտոր, բանասեր: 24 տարեկանում՝ բանասիրության դոկտոր: 45 տարեկանից ի հայտ են եկել հոգեկան խանգարման նշաններ: 55 տարեկանում կնքել է մահկանացուն՝ անհաղորդ իր համաշխարհային փառքին: 29, 215, 216

Նորիջանյան Ավիս (1896-1937), հեղափոխական, կուսակցական և պետական գործիչ: 1921-1923 թթ.՝ Հայաստանի

ռազմական գործերի ժողովում: Ավարտել է Շուշիի ռեալական ուսումնարանը: Սովորել է Կիևի առևտրի ինստիտուտի տնտեսագիտական ֆակուլտետում (1913-1916): - 97

Ներսիս Հ., Հայաստանի առաջին հանրապետության պատվիրակության խորհրդական Փարիզում: 153

Շահագիզ Երվանդ (1856-1951), բանասեր, գրականագետ, մանկավարժ, Հայաստանի գրական քանգարանի հիմնադիր: Բանաստեղծ Սմբատ Շահագիզի եղբորորդին է: Հեղինակ է «Միքայել Ղազարյան Նալբանդյանց» (1897), «Նոր Նախիջևանը և նոր-նախիջևանցիք» (1903), «Պատմական պատկերներ» (1903) և այլ ուսումնասիրությունների: Անտիպ են «Չերքեզիա կամ Չերքեզիստան և չերքեզահայք», «Աշտարակի պատմությունը» աշխատությունները: 45, 385, 386

Շահին Էդգար (1874-1947), հայ նկարիչ, ֆրանսիական Պատվո լեգեոնի ասպետ և շքանշանակիր, Վենետիկի պատվավոր քաղաքացի: 1900 թ. Փարիզի համաշխարհային ցուցահանդեսում արժանացել է ոսկե մեդալի, ընտրվել Լոնդոնի գեղարվեստի թագավորական ընկերության, Հռոմի իտալական գեղարվեստի ակադեմիայի ընկերության անդամ: 177, 178

Շահինյան Մարիետա (1888-1982), ազգությամբ հայ ռուսագիր գրող, բանասեր, հրապարակախոս, թարգմանիչ: Մենագրական աշխատություններ է տպագրել Մ. Նալբանդյանի, Խ. Աբովյանի, Շիրվանզադեի և այլ հայ գրողների մասին: Տարբեր լեզուներից ռուսերեն է թարգմանել գեղարվեստական գործեր՝ հայերենից՝ Հ. Թումանյանի, Հովհ. Հովհաննիսյանի, Ալ. Շատուրյանի, Ս. Շահագիզի, աղբյուրներենից՝ Նիզամի Գյանջևի, անգլերենից՝ Ու. Քոլինգի և այլոց: 15, 61

Շամուռանյան Միքայել (կեղծանունը՝ «Վահագն Ջահակիր»), (1874-1926),

պատմաբան, խմբագիր-հրապարակախոս: «Ոստան» թերթի խմբագիր: Հեղինակ է «Հայ մտքին հարկը եղեռնին» գրքի: Թարգմանել է գերմանացի արևելագետ, հոգևորական Յ. Լեփսիուսի «Հայաստանի ջարդերը: Գաղտնի տեղեկագիր» աշխատությունը (Կ. Պոլիս, 1919): Հրատարակել է «Հայ կյանք» եռօրյան (Լիբանան, 1925-1926): 172

Շանթ Լևոն (1869-1951), հայ գրող, դրամատուրգ, մանկավարժ, պետական և հասարակական գործիչ: «Վերնատուն» գրական միավորման անդամ: Հ. Թումանյանի և Ս. Լիսիցյանի հետ կազմել ու հրատարակել է «Լուսաբեր» հայոց լեզվի դասագիրքը: Լավագույն գործերից է «Հին աստվածներ» դրաման (1909), որը 1912 թ. թարգմանվել է ռուսերեն և տպագրվել Մաքսիմ Գորկու խմբագրած «Հայ գրականության ժողովածու»-ում: 26, 32, 33, 90, 130, 215

Շիլլեր Յոհան Քրիստոֆ Ֆրիդրիխ (1759-1805), գերմանացի բանաստեղծ, փիլիսոփա, պատմաբան, դրամատուրգ: 1799 թ. հաստատվել է Վայմարում, որտեղ էլ մտերմացել է Վ. Գյոթեի հետ: Միասին գրել են մոտ 400 էպիգրամներ՝ ընդդեմ կեղծ բարեպաշտության, տգիտության ու քաղաքականության: Շիլլերի գործերից հայերեն առաջինը թարգմանել է Խաչատուր Աբովյանը, ապա Քերովբե Պատկանյանը, Ղևոնդ Ալիշանը, Մանուկ Աբեղյանը, Ալեքսանդր Ծատուրյանը, Բաֆֆին, Վաղարշ Վաղարշյանը և ուրիշներ: 190

Շիրազ Հովհաննես (Օնիկ Կարապետյան) (1914-1984), հայ բանաստեղծ: Առաջին ժողովածուն «Գարնամամուտ»-ն է (1935): «Շիրազ» գրական անունը տվել է Ատրպետը (Շիրազը քաղաք է Իրանում՝ հայտնի իր պոետներով ու վարդերով): Մոտ 40 գրքերի հեղինակ է: Նրան պոետներ են մվիրել Ե. Եվտուշենկոն և Ալ. Գիտովիչը: Թարգմանվել

է մոտ 60 լեզուներով: 10, 16, 297, 298, 308, 317, 334, 386

Շիրվանզադե Ալեքսանդր (Մովսիսյան) (1858-1935), հայ գրող, դրամատուրգ: Լավագույն երկերի մեծ մասը ստեղծվել է 1890-ականներին: «Արսեն Դիմաքսյան» (1893), «Կրակ», «Չար ոգին» (1896), «Քառս» (1898), «Արտիստը» (1901) և այլն: Շարունակել է Գ. Սունդուկյանի դրամատուրգիայի ավանդույթները՝ «Իշխանուհի», «Եվգինե», «Ուներ իրավունք», «Պատվի համար», «Նամուս»: 33, 130, 168, 198, 204, 265, 288, 371, 382

Շտեյն, Շառլոտա ֆոն (1742-1827), պալատական տիկին, Գյոթեի մտերմուհին: 337, 338

Որբերյան Ռուբեն (1873-1931), արևմտահայ բանաստեղծ: Աշխատակցել է «Մասիս», «Արևելյան մամուլ», «Բյուրակն» պարբերականներին, որոնցում տպագրել է «Ֆանմին և ես» վիպակը (1898), «Ելևէջներ» (1895), «Առաջին սեր» պատմվածքները: Թարգմանել է Բայրոնի ստեղծագործություններից: 1832 թ. «Բազմավեպ»-ում տպագրել է «Լորտ Պայրըն» ուսումնասիրությունը: 150

Չալխուշյան Գրիգոր (1861-1931), իրավաբան, պատմաբան, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ: Ուսումնասիրությունների զգալի մասը նվիրված է Ցեղասպանությանն ու Հայկական հարցին՝ «Հայկական խնդիրը և հայկական կոտորածները Ռուսաստանում» (1905), «Կարմիր գիրք» (1919), «Ի՞նչ էր և ի՞նչ պիտի լինի մեր ուղին» (1923): 180, 181

Չելինի Բենվեդուտո (1500-1571), իտալացի քանդակագործ, ոսկերիչ, գրող, գեղանկարիչ, երաժիշտ, արվեստաբան: Կրել է Միքելանջելոյի ազդեցությունը: Հայտնի է նաև իբրև գրող՝ «Ֆլորենտացի մանստրո Ջովաննի Չելինիի որդի Բենվեդուտոյի կյանքը» գրված իր կողմից, Ֆլորենցիայում» անավարտ ինք-

նակենսագրական գրքով (1728, հրատ. 1974): Գրել է «Երկու տրակտատ ոսկերչական արվեստի և քանդակագործության մասին» աշխատությունը (1568): 162, 163

Չոպանյան Արշակ (1872-1954), հայ գրող, քննադատ, բանասեր, լրագրող, հասարակական գործիչ: 1898-1911 և 1929-1949 թթ. հրատարակել է «Անահիտ» հանդեսը: Կազմել և լույս է ընծայել Պ. Դուրյանի (1894) և Մ. Պեշկեպաշյանի (1907) երկերը: Առաջինն է վերլուծել Գ. Նարեկացու ժառանգությունը՝ որպես գեղարվեստական ստեղծագործություն՝ դնելով նրան համաշխարհային հսկաների կողքին: Թարգմանել և ֆրանսերեն հրատարակել է հին ու մոր շրջանի հայ բանաստեղծների գործերը՝ «Վարդենիք Հայաստանի» (3 հատոր, 1918-1929): 90, 182, 183, 275, 367, 379, 410

Չորեքյան Գևորգ Զ (1868-1954), Ամենայն հայոց 129-րդ կաթողիկոս (1945-1954): Սովորել է Գևորգյան ճեմարանում (1879-1889), Լայպցիգի համալսարանի աստվածաբանության և փիլիսոփայության բաժիններում և կոնսերվատորիայում (1889-1894): Նրա ջանքերով վերաբացվել է Մայր Աթոռի տպարանը, վերադարձվել են գրադարանը, վանքապատկան շենքերը, 1945 թ. վերաբացվել է հոգևոր ճեմարանը: 345, 386

Չոփուռյան Ջարեհ, չհաջողվեց ճշտել: 140

Չրաքյան Քերովբե, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության կաթողիկ վարդապետ, հեղինակ է «Հայ մատենագիրներ ԺԹ դարում» աշխատության: Ունի Սմբատ Շահազիզին նվիրված հատուկ ուսումնասիրություն («Բազմավեպ», 1903 թ.): 177, 178

Չուբար Եղիա (1897-1937), հայ լրագրող, կինոսցենարիստ, հրապարակախոս, ԽՍՀՄ գրողների միության անդամ (1934): Խմբագրել է «Գրական քերթ» (Երևան, 1921-1936), «Երևան» (Փա-

րիզ), «Խարիբեկի» (Դոնի Ռոստով), «Կարմիր գութան», «Վերելք» (Փարիզ), «Խորհրդային Հայաստան» (Երևան) և այլ թերթեր ու ամսագրեր: Աղբյուրական ԽՍՀ Լուսավորության փոխնախարար (1933-1936): Առաջին հայ կինոսցենարիստն է («Մեքսիկական դիպլոմատներ», Հայֆիլմ, 1931, «Երկու գիշեր»): Ստալինյան բռնաճնշումների զոհ: 196, 238, 250, 254, 255, 258

Պահարե (Հայկ Պետրոսյան) (1895-1968), բանաստեղծ, Վրաստանի ԽՍՀ վաստակավոր դերասան, կոմիկ (խաղացել է շուրջ 300 դեր): Սովորել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում, նկարչական ակադեմիայում: Աշխատել է Բաքվի հայկական, ապա Թիֆլիսի Ստ. Շահումյանի անվան դրամատիկական թատրոնում: 310, 311, 329, 337, 338, 348, 369

Պայան Գևորգ (1860 - մահվան թիվն՝ անհայտ), հայ բանասեր, աստվածաբան, Մխիթարյան միաբանության անդամ (1882): 191, 192, 240

Պատկանյան Գաբրիել (1802-1889), հայ բանաստեղծ, արձակագիր, պատմաբան, մանկավարժ, գրական-հասարակական գործիչ, Ռ. Պատկանյանի հայրը: Տիրապետել է ռուսերենին, անգլերենին, գերմաներենին: 1836 թ. բացել է մասնավոր վարժարան, որտեղ նրան աշակերտել են Մ. Նալբանդյանը, Ռ. Պատկանյանը, ուրիշներ: Կազմել է դասագրքեր, բառարաններ, օրացույցներ, գրել է տոմարագիտական և կրոնական աշխատություններ: 27

Պատկանյան Ռաֆայել (1830-1892), հայ գրող: 1854 թ.՝ Մնացական Թիմուրյանի և Գևորգ Ժամանյանի հետ, հիմնում է Գամառ-Զաթիպա գրական ընկերությունը. ընկերության անվանումը մասնակիցների անունների ու ազգանունների սկզբնատառերի միացությունն է: Ավելի ուշ Ռ. Պատկանյանը «Գամառ-Զաթիպա»-ն դարձրեց իր գրական

կեղծանունը: 27, 45, 181, 338, 385, 386

Պատկանյան Քերովլե (1833-1889), արևելագետ, աղբյուրագետ, բանասեր, պատմաբան: Տիրապետում էր բազմաթիվ լեզուների: Զբաղվել է հայերենի ծագման ակունքների, այլ լեզուների հետ ունեցած առնչակցությունների, հայ բարբառների դերի հարցերով: 128, 129

Պարսամյան Մկրտիչ (1886-1966), հայ արձակագիր, գրականագետ, խմբագիր, մանկավարժ: Մերոժան Պարսամյանի եղբայրն է: Ունի մենագրություններ Միսաք Մեծարենցի, Մատթեոս Զարիֆյանի, Վահան Թեքեյանի, Բաֆու, Եղիա Տեմիրճիպաշյանի, Գրիգոր Զոհրապի, Ռուբեն Զարդարյանի և այլոց մասին: Կազմել է դասագրքեր սփյուռքահայերի համար: Արձակ գործերն ամփոփված են «Արիւնի տօնը» (1912) և «Մեռնող գիւղին պատմութիւնը» ժողովածուներում: 215, 216

Պարսամյան Պերճուհի (1888-1956), հայ բանաստեղծուհի, օրիորդական ազգանունը՝ Յազըճյան: 166

Պարտիզյան Հարություն, բժիշկ, պրոֆեսոր: 1905 թ. ավարտել է Բաթլիայի Թուրին քաղաքի համալսարանի բժշկական ֆակուլտետը: Վեներոսկոս հայտնի թերապևտ էր: 1936 թ. բուժել է Ավ. Բասահյանի ստամոքսի հիվանդությունը: Հեղինակ է «Թոքախտը եւ բժշկութեան արդի միջոցներն իր առջիւր առնելու համար» աշխատության: 284, 285, 290

Պերիկլես (մ.թ.ա. 490-429), աթենական պետական գործիչ, հռետոր և զորավար: Մ.թ.ա. 443 թ. Ժողովրդական ժողովի կողմից ընտրվել է առաջին ստրատեգոս՝ այդ պաշտոնում վերընտրվելով մաս հաջորդ 15 տարիներին, մինչև մահ: Նրա օրոք Ակրոպոլիսում կառուցվել է Պարթենոնի տաճարը: 174, 175, 176, 190

Պերպերյան Հայկ (1887-1978), հայագետ-արևելագետ, ֆրանսահայ լրագրող,

հրապարակախոս, 1917 թ.-ից աշխատակցել է Ալեքսանդրիայի, Պոլսի, Փարիզի հայ պարբերականներին: «Revue des études arméniennes» հանդեսի խմբագիր: Հեղինակ է «Հայկականք» հոդվածաշարի («Հանդես ամսօրյա», 1958, 1960, 1962, 1968), «Օսմանյան քանի մը վավերագիր Իսթանպուլի հայոց եկեղեցիներեն ոմանց մասին» («Հանդես ամսօրյա», 1961): 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 294, 295

Պերվոմայսկի Լեոնիդ (1908-1973), ուկրաինացի գրող: Թարգմանել է Հ. Հայմեի, Շ. Պետեֆիի, Յու. Ֆուչիկի ստեղծագործություններից: 376

Պետրոսյան Կարո, Լեոնինականի քաղաքի լուսավարի նախագահի տեղակալ: 311, 327, 339, 341, 352, 353

Պիլեգիկյան Բառնաբաս (1867-1921), մկրտության անուրճ Պողոս: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության անդամ (1885): Բանասեր, բանահավաք, միաբանության մատենադարանի երկարամյա գրադարանապետը: 6, 22, 23, 24, 25, 28, 40, 46, 51, 55, 62, 64, 68, 73, 80, 81, 99

Պլատոն (մ.թ.ա. 428-մ.թ.ա. 348), հին հույն փիլիսոփա: Երկրորդն է հին հույն փիլիսոփաների երրորդության մեջ՝ հաջորդելով իր ուսուցիչ Սոկրատեսին և նախորդելով իր աշակերտ Արիստոտելին: Մ.թ.ա. 487 թ., Աթենքում, աթենացի հերոս Ակադեմոսի այգում, հիմնում է իր դպրոցը, որը ստանում է Ակադեմիա անունը: 267

Պո Էդգար Ալլան (1809-1849), ամերիկացի արձակագիր, բանաստեղծ, գրաքննադատ, խմբագիր: 1833 թ. «Շշի մեջ գտնված ձեռագիրը» պատմվածքն արժանացել է «Baltimor Saturday vizitor» ամսագրի գրականության առաջին մրցանակի: 1839 թ. հրատարակել է պատմվածքների երկհատորյակը: Դետեկտիվ գրականության սկզբնավորողն է («Սպանություն Մորգի փողոցում»,

«Ոսկե բզեզ» և այլ պատմվածքներ): 1845 թ. հրատարակվեց «Ագռավը» բանաստեղծությունը (հայերեն թարգմանել են Խաչիկ Դաշտենցը, Սամվել Մկրտչյանը): 16, 234, 236

Պոլոզ Մուկուչ (Մկրտիչ Մելքոնյան) (1881-1931), գյումրեցի զվարճաբան, առակախոս, Ավ. Իսահակյանի դասընկերը: «Պոլոզ» են կոչել բարձր հասակի համար: Ըստ տեղեկությունների՝ առևտրական միջնորդի դեր է կատարել, զբաղվել ձմերուկի և սեխի վաճառքով: Խ. Դաշտենցն իր «Ֆայտոն Ալեք»-ի նախաստիպ է ընտրել նրան: 387, 394, 396

Պողոս Նուբար (1851-1930), հայ քաղաքական գործիչ, Եգիպտոսի վարչապետ Նուբար փաշայի որդին: Հայ բարեգործական ընդհանուր միության հիմնադիրներից է և առաջին նախագահը: 74, 153

Պոյաճյան Զապել (1872-1957), հայ նկարիչ, անգլիագիր արձակագիր, դրամատուրգ, թարգմանիչ: 1895 թ. ջարդերից ցնցված՝ գրել է «Եսթեր» անգլերեն վեպը (Լոնդոն, 1901): Նկարագարող է «Հայկական լեգեոներ և բանաստեղծություններ» հատորը (Լոնդոն, 1916), Շեքսպիրի «Համլետ»-ի հայերեն՝ Մասեհյանի թարգմանությունը (Վիեննա, 1922) և այլն: Լավագույն գործերից է «Գիլգամեշ» էպոսի մշակումը՝ իր իսկ նկարագարողումներով: Թարգմանել է հայ գրողների գործերը, մասնավորապես՝ Իսահակյանի «Աբու Լալա Մահարի» պոեմը (1948): 67, 206, 207, 212, 282, 358, 359, 410, 411

Պոյաճյան Համբարձում (Մեծն Մուրադ) (1867-1915), Հնչակյան կուսակցության ղեկավարներից, հասարակական-քաղաքական գործիչ: Դեկավարել է Սասունի 1894 թ. ապստամբությունը: 1915-ին ձերբակալվել է հայ մտավորականների հետ և կախաղան բարձրացվել: 282

Պոռչյան Պերճ (1837-1907), հայ գրող,

հայ թատրոնի, դպրոցի, մանկավարժության վերաբերյալ բազմաթիվ հուշապատում-հոդվածների հեղինակ: Թարգմանել է Չ. Դիքենսի «Դավիթ Կոպերֆիլդ», Լև Տոլստոյի «Մանկություն և պատանեկություն» ստեղծագործությունները և այլն: 33, 364

Զրբաշյան Էդվարդ (1923-1999), գրականագետ: Մ. Մեծարենցի, Ռ. Սևակի, Մ. Նալբանդյանի, Հ. Թումանյանի մասին մեծագործությունների, «Գրականության տեսություն» (1961-1962), «Պոետիկայի հարցեր» (1976) և այլ գրքերի հեղինակ: 1977-ից մինչև կյանքի վերջ՝ ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտի տնօրեն: 405

Ռիկսիկ Մարսիմ (1895-1964), Ռւկրաի-նայի նշանավոր գրող և հասարակական գործիչ: 20-ականներին հարել է ուկրնեո-դասականների խմբավորմանը («Փոքրիկի ու ձյան միջով» (1925), «Տասներեքերորդ գարունը» (1926), «Չայն և արծազանք» (1929) և բանաստեղծությունների այլ ժողովածուներ): 1930-ականներին կտրուկ շրջադարձ է կատարել դեպի խորհրդային իրականություն («Կշեռքի նշանը» (1932), «Կիև» (1935) և այլն): 371, 376, 412

Ռոհրբախ Պաուլ (1869-1956), գերմանացի հրապարակախոս, քաղաքական գործիչ, պատմաբան, ճանապարհորդ: Աշակցում էր Ռուսական կայսրության տարածքում բնակվող ոչ ռուս ժողովուրդների պաշտպանության կոմիտեներին: 1914 թ.-ին Յ. Լեֆսիուսի և Ավ. Իսահակյանի համատեղ ջանքերով ստեղծվում է Գերմանա-հայկական միություն, որը լուծարվում է Ռոհրբախի մահից հետո, 1956-ին: 1919 թվականին հրատարակել է «Armenien» (Stuttgart: Engelhorn) գիրքը: 77, 79

Սաադի (Աբու Մուհամմեդ ադ-Դին իբն Աբդ Ալլահ Սաադի Շիրազի) (1210-1291), պարսիկ բանաստեղծ: Գրել է «Բոստան» պոետական տրակտատը (1257), «Գյուլիստան» (1258) պոեմը:

Իր գաղելներում միաձուլել է սուֆիստական և սիրային թեմաները: 168, 169

Սագոնով Սերգեյ (1860-1927), ռուս պետական գործիչ, 1910-1916 թթ. Ռուսական կայսրության արտգործնախարար: 1919-ին՝ Կոլչակի և Դեմիկիևի Համառուսական կառավարության արտգործնախարար, ներկայացնում էր Ռուսաստանի շահերը Փարիզի կոնֆերանսում: 75

Սալիմ Ալ-Բուսթանի (1848-1884), արաբ գրող, հրապարակախոս, սենատոր, արաբական հանրագիտարանի աշխատակից: «Գիտելիքների շղթա» (արաբ.՝ դաիրաթ ալ-մաարիֆ) հանրագիտարանի աշխատակից: Լիբանանցի քրիստոնյա գրող, մանկավարժ, արաբական գրականության ակնառու ներկայացուցիչ Բուսթուս Ալ-Բուսթանիի (1819-1883) որդին: 67

Սայաթ-Նովա (Հարություն Մայադյան) (1712-1795), նոր շրջանի հայ բանաստեղծ, աշուղ: Մեզ է հասել ավելի քան 230 խաղ, որոնք ամփոփված են իր սեփական ձեռքով գրած, որդու՝ Օհանի կողմից կազմած ու արտագրած և վրաց թագավորի գրագիր Պենդելենց Հովանեի վավերագրած դավթարներում, բանահյուսական զանազան ժողովածուներում կամ մնացել են ժողովրդի հիշողության մեջ, ժամանակի ընթացքում գրի առնվել ու հրատարակվել: 12, 113, 234, 236, 275, 398

Սարյան (Բաղդասարյան) Գեղամ (1902-1976), բանաստեղծ, թարգմանիչ: Գրել է նաև մանուկների համար: Հայերեն է թարգմանել Ա. Պուշկինի, Մ. Լերմոնտովի, Հ. Հայնեի, Ի. Ճավճավաձեի, Ի. Գրիշաշվիլու ստեղծագործություններից, Մ. Տվենի «Հեքիթերի Ֆիննի արկածները»: 194, 317

Սարյան Վարդանուշ (Վավա) (1895-1974), նկարչուհի, որմնանկարիչ Սարգիս Խաչատրյանի կինը: - 6, 140, 160, 161, 164, 176, 178, 184, 185, 187, 206, 207, 211, 212

Սերվանտես Միգել (1547-1616), իսպանացի գրող, «Դոն Բիշոտ» վեպի հեղինակ (հայերեն թարգմանել են Պողոս Մակինցյանն ու Աշոտ Ղազարյանը): 1602 թ., Սևիլիայի բանտում, հղացել է «Համաբարձիտ ասպետ դոն Բիշոտ Լամանչացին» վեպը (հայերեն առաջին հրատարակությունը՝ 1878): Հրատարակել է նաև «Խրատական նովելներ» (1613), «Նոր ութ կատակերգություն և ութ ինտերմելիա» (1615) և շատ այլ ստեղծագործություններ: 220

Սիամանթո (Ատոմ Յարճանյան) (1878-1915), արևմտահայ բանաստեղծ: Սկզբնական կրթությունը ստացել է Ներսիսյան վարժարանում: Նրա ուսուցիչն էր արձակագիր, բանահավաք Գարեգին Սրվանձտյանը, որն էլ Ատոմին կնքում է Սիամանթո մականունով: Եղել է Սորբոնի համալսարանի գրականության բաժնի ազատ ունկնդիր: Չն ե տվել հայ ազատաչափ (վեպիբր) բանաստեղծությանը: 48, 49, 235, 334

Սիռալ Կարապետ (1891-1972), ափյուռքահայ գրող և հասարակական գործիչ: Իր հիմնադրած տպարանում, որը գործել է 40 տարի, հրատարակել է «Հորիզոն» (1923-1924) գրական, գիտական, հասարակական շաբաթաթերթը (խմբագրել է Փ. Մինասյանի և Հ.Հովսեփյանի հետ): 335, 388, 392, 393, 411

Սիրաս Հմայակ (Հմայակ Ոսկանյան) (1902-1983), հայ արձակագիր: Գրական անունն ընտրել է Հ. Սենկևիչի «Յո՞ երթաս» վեպի հերոս Սիրասի անունով: Հայերեն է թարգմանել է ֆիննական «Կալեվալա» էպոսը (1974): «Սովետական գրականություն» ամսագրի խմբագիր (1934-1940, 1954-1957), Հայաստանի գրողների միության վարչության քարտուղար (1939-1941, 1946-1948): 6, 368, 380, 381

Սնարյան Սնար, 1922-1924 թթ. Նյու Յորքում լույս տեսնող «Բանվոր» թերի խմբագիր: 108, 114, 119

Սոկրատես (մ.թ.ա. 470-մ.թ.ա. 399), փի-

լիսոփա, հին Հունաստան: Գրավոր ժառանգություն չի մնացել: Նրա հայացքները փոխանցել են Պլատոնը, Քսենոփոնը և ուրիշներ: Նրա աշակերտներից էին Պլատոնը, Քսենոփոնը, քաղաքական ու ռազմական գործիչ Ալեիվիադոսը: Ըստ ավանդության՝ երիտասարդ հասակում տպագրվել է Դելփյան տաճարին փորագրված, հույն իմաստուն Քլիոնին վերագրվող «Ծանիր զբեզ» («Ճանաչիր ինքդ քեզ») ասույթից՝ համարելով այն փիլիսոփայական խորհրդածությունների ելակետ: 174, 175

Սոսյուրա Վլադիմիր (1897-1965), ուկրաինացի խորհրդային գրող, 1942-1944 թթ. թղթակցել է ռազմաճակատից: 376

Սոփոկլես (մ.թ.ա. 496-մ.թ.ա. 406), հին հունական ողբերգակ: Գրել է 123 դրամատիկական գրվածքներ, որոնցից մեզ է հասել միայն յոթը՝ «Էաս», «Անտիգոնե», «Տրաքինոսիներ», «Էդիպոս արքա», «Էլեկտրա», «Փիլոկտեսես», «Էդիպոսը Կոլոնում»: 175

Սվիֆթ Ջոնաթան (1667-1745), անգլիացի գրող, երգիծաբան, հրապարակախոս, պոետ, հասարակական գործիչ: Այրել է Դուրլինում՝ վարելով ս. Պատրիկ տաճարի քահանայի (դեկանի) պաշտոնը: Առավելապես հայտնի է՝ որպես «Գուլիվերի ճանապարհորդությունը» (1726) քառամաս վեպի հեղինակ (առաջին անգամ հայերեն թարգմանել է Սարգիս Գասպարյանը, 1857): Հեղինակ է «Տակառի հեքիաթը» (1704), «Գրքերի ճակատամարտը» (1697) երգիծական վեպ-առակների: 279

Սրվանձտյան Գարեգին (1840-1892), հայ հոգևորական, բանասեր-բանահավաք, ազգագրագետ, հասարակական գործիչ: Նրա «Գրոց ու բրոց» (1874) ավանդությունների ու գրույցների ժողովածուի հավելվածում տպագրված է «Սասնա ծռեր» էպոսի՝ իր հայտնաբերած ու գրառած առաջին պատումը՝ «Սասունցի Դավիթ կամ Սիերի դուռ»

վերնագրով: 135

Սունդուկյան Գաբրիել (1825-1912), հայ դրամատուրգ, հասարակական գործիչ: Հայ գրականության մեջ ռեալիզմի հիմնադիրներից: Ուսումնասիրել է գրաբար, աշխարհաբար, ֆրանսերեն, լատիներեն, իտալերեն: Հայտնի են «Գիշերվա սաբբը խեր է», «Օսկան Պետրովիչըն էն կինքումը», «Եվայլն կամ Նոր Դիոգենես» (1866-1869), «Էլի մեկ գոհ» (1884), «Պեսո» (1876), «Քանդած օջախ» (1883) ստեղծագործությունները: 369, 382

Սուքիասյան Սարգ (1896-1965), հայ գրականագետ, քարզմանիչ, տերյանագետ: Թարգմանել է հայերենից՝ ռուսերեն, ռուսերենից՝ հայերեն: Նրա քարզմանությամբ ռուսերեն լույս են տեսել Վահան Տերյանի, Արագու, Ստեփան Ջորյանի մի շարք ստեղծագործություններ: 278, 279

Սփենսեր Հերբերտ (1820-1903), անգլիացի փիլիսոփա, հոգեբան, սոցիոլոգ, պոզիտիվիզմի հիմնադիրներից մեկը: Առանձնաճանձ էր արտակարգ էրուդիցիայով և աշխատասիրությամբ: Հեղինակ է 10 հատորից բաղկացած «Սինթետիկ փիլիսոփայություն» աշխատության (1862-1896): 138

Վազներ Մորից (1813-1887), գերմանացի ճանապարհորդ, երկրաբան, բնագետ: 1843-1844 թթ. շրջագայել է Հայաստանում, բարձրացել Արարատ լեռ, կատարել չափագրումներ: Նրա ուղեկիցն ու քարզմանիչը Խաչատուր Աբովյանն էր: 375

Վահյան Վահե (Սարգիս Աբղալյան) (1908-1998), սփյուռքահայ գրող, բանաստեղծ, խմբագիր, հասարակական գործիչ, հռետոր: Գրականություն է մտել «Սարգիս Մեխյան», «Ս. Հ. Հարզվարթյան», «Վ. Վ.» կեղծանուններով: Աշխատակցել է «Անահիտ», «Զվարթնոց» և այլ պարբերականներին: 2-րդ աշխարհամարտից հետո հիմնել է «Անի» ամսագիրը: 344, 345, 362

Վարդանյան Արիստակես (1887-1941), լեզվաբան, բանասեր, Վիեննայի Միսիթարյան միաբանության անդամ: «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագիր՝ Հ. Ոսկյանի հետ (1924-1930): «Ազգային մատենադարան» շարքով լույս են տեսել «Բառաքնական դիտողություններ (1913-1923), «Դասական մանր բնագիրներ և ձեռագրական համեմատություններ» (1913-1923), «Մատենագրությունը Եվթալի, քննություն և բնագրեր» (1930) և այլն: Կյանքի վերջին տասը տարիներին հրաժարվել է միաբանության անդամությունից: 20

Վարդանյան Զավեն (1907-1977), երաժիշտ, մանկավարժ, կլարնետահար: 1936-1948 թթ. դասավանդել է Երևանի Կոմիտասի անվան պետական կոնսերվատորիայում: Գ. Բորյանի հետ գրել է Ա. Բաբակի «Արծվաբերդ» և «Պաղտասար աղբար» օպերաների լիբրետոները: 409

Վարանդյան Միքայել (ի ծնե՝ Հովհաննիսյան) (1870-1934), պատմաբան, փիլիսոփա, հրապարակախոս, հայ ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ, ՀԶԴ անդամ: Առաջին աշխարհամարտի տարիներին, Հայաստանի առաջին հանրապետության շրջանում ֆրանսերենով հրատարակել է «Հայաստանը և Հայկական հարցը» և «Հայ-վրացական կոնֆլիկտը և Կովկասյան պատերազմը» գրքեր: Նշանակվել է հանրապետության դիվանագիտական ներկայացուցիչ Հռոմում: 49, 59, 60, 61, 215, 216

Վեռլեն Պոլ (1844-1896), ֆրանսիացի բանաստեղծ: 1866 թ. հրատարակել է «Սատուրնական քերթվածները» ժողովածուն: 1869թ. լույս է տեսել երկրորդ՝ «Նրբակիրք տոնահանդեսներ», ապա «Բարի երգ» ժողովածուները և այլն: Նրա բանաստեղծությունները հայերեն քարզմանել է Վահան Թեքեյանը: Հայերեն լույս է տեսել նրա «Ընտիր բանաստեղծություններ» ժողովա-

ծուն (թարգմ.՝ Հ. Բախչինյան, Երևան, 1995): 16, 234, 236

Վեսելովսկի Յուրի (1872-1919), ռուս գրականագետ, բանաստեղծ, թարգմանիչ, հայագետ: Ուսումնասիրել ու տարածել է հայ գրականությունը, պատմությունը, մշակույթը: «Հայերի դրությունը Թուրքիայում մինչև տերությունների միջամտությունը» աշխատության մեջ («Русские ведомости», 1895, N359) ներկայացրել է Հայկական հարցի ծագումն ու պատմությունը: Հեղինակ է «Թշվառ երկրի գավակները» (1916), «Տառապյալ երեխաներ» (1917) և Ցեղասպանությանը վերաբերող այլ հրապարակումների: - 29, 43, 383

Վերծին Հաճընյան (1897 - մահվան փվը՝ անհայտ), պոլսահայ բանաստեղծ, արձակագիր: 1947-ին, Ստամբուլում, հրատարակվել է «Սրտի պահեր» բանաստեղծությունների, հեքիաթների և մանրավեպերի ժողովածուն, 1959-ին՝ «Յուշեր ու փուշեր» գիրքը: Օգտագործել է «Անահիտ» գրչանունը: 200

Վերիառն Էմիլ (1855-1916), բելգիացի բանաստեղծ, դրամատուրգ, քննադատ: Կրթությամբ՝ իրավաբան: Գրել է քննադատական աշխատություններ՝ նվիրված Ռեմբրանդին, Ռուբենսին, Շեքսպիրին, Ռասինին, Հյուգոյին: Մտերիմ է եղել Ա. Չոպանյանի, Է. Շահինի հետ: Չոպանյանի «Կյանք և երազ» գրքի առաջաբանի հեղինակ (1913): 236

Վիլսոն Վուդրո (1856-1924), ԱՄՆ 28-րդ նախագահը: Խաղաղության Նոբելյան մրցանակակիր (1919), պատմաբան, քաղաքագետ: Պաշտպանել ԱՄՆ-ի կողմից Հայաստանի մանդատը ստանձնելու գաղափարը: Սերի պայմանագիրն ամրագրելու նպատակով գծել է թուրք-հայկական նոր սահմանագիծ (հայտնի է «Վիլսոնի իրավաբար վճիռ» անվանումով), սակայն դադարեց Հայաստանի առաջին հանրապետության գոյությունը՝ ձախողելով

թե՛ Սերի պայմանագիրը, թե՛ Վիլսոնի իրավաբար վճիռ իրականացումը: 74, 75, 80, 81, 89, 202

Վշտունի Ազատ (Կարապետ Մամիկոնյան) (1894-1958), հայ բանաստեղծ: «Վշտունի» գրական անունը 1910-ականների հայ մտավորականության տրամադրությունների արտահայտությունն է: «Երեքի խմբակ»-ի անդամներից է (Ե. Չարենց, Գ. Աբով, Ա. Վշտունի): Ստեղծագործությունները թարգմանվել են ռուսերեն, ուկրաիներեն, ադրբեջաներեն, չինարեն, քրդերեն, ֆրանսերեն և այլ լեզուներով: 331

Վորոնցով-Վաշկով Իլարիոն (1837-1916), 1905-1915 թթ.՝ Կովկասի փոխարքա: Նրա միջամտությամբ՝ Ռուսաստանի կառավարությունը ստանձնել է Թուրքիայում հայկական բարենորոգումների անցկացումը՝ ավելի սրելով հայերի հանդեպ Թուրքիայի անվստահությունը: 143

Վրացյան Սիմոն (1882-1969), հայ քաղաքական գործիչ, ՀՅԴ ղեկավարներից: Հայաստանի առաջին հանրապետության գյուղատնտեսության և պետական գույքի, ինչպես նաև աշխատանքի նախարար, 4-րդ վարչապետ: Մոսկվայում լույս է ընծայել «Հասկ» ժողովածուն (1910), ԱՄՆ-ում թողարկել «Հայրենիք» օրաթերթը, 1917 թ., Թիֆլիսում՝ «Հորիզոն» թերթը: 1951 թ.-ից մինչև կյանքի վերջը Բեյրութի «Նշան Պալանջյան» վարժարանի տնօրենն էր: 52, 53, 54, 56, 79, 138, 142, 144, 145, 204, 205, 273

Տաշյան Հակովթոս (Թաշճյան) (1866-1933), ձեռագրագետ, լեզվաբան, բանասեր, հայագետ: 1885-ից՝ Մխիթարյան միաբանության անդամ: Տիրապետել է տասնյակից ավելի լեզուների՝ լատիներեն, հունարեն, ասորերեն, արաբերեն, եթովպերեն, գերմաներեն, անգլերեն և այլն: Հայերեն է սովորեցրել ֆրանսիացի հայագետ Անտուան Մեյեին: Գիտական ժառանգության

մեջ առանձնանում է «Տուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա» (1895) աշխատությունը, ուր նկարագրված են Վիեննայի Մխիթարյանների 571 ձեռագիր մատյանները: 68

Տարոնցի (Մովսիսյան) Սողոմոն (1905-1971), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ: Ռուսերենից թարգմանել է Ա. Պուշկինի, Ս. Մարշակի, Ա. Ծերեթեւու, Ն. Գյանջևի, Ջ. Բայրոնի, Մ. Լերմոնտովի և այլոց ստեղծագործություններից: Ռուսերեն լույս է տեսել «Գիրք երջանկության» (1952), «Բանաստեղծություններ» (1956) գրքերը: 367, 373

Տեր-Աբրահամյան Հովհաննես, Դրիմի պատմությամբ զբաղվող հայտնի հեղինակներից: Գրել է «Պատմութիւն Խրիմու» աշխատությունը (Թեոդոսիա, 1865): 386

Տեր-Գաբրիելյան Սահակ (1886-1937), Հայաստանի պետական, կուսակցական գործիչ, Հեղկոմի անդամ (1920), Հայաստանի մշտական ներկայացուցիչը Մոսկվայում: Ժողկոմխորհի նախագահ (1928-1935): Մտերիմ էր Մաքսիմ Գորկու հետ (վերջինս իր հայաստանյան այցի ընթացքում հանգրվանել էր Տեր-Գաբրիելյանի տանը): Ստալինյան բռնաճնշումների գոհ. Ստալինին հաղորդվում է, որ բանտում գտնվող Տեր-Գաբրիելյանն իրեն իբրև նետել է երրորդ հարկի պատուհանից: 16, 256, 268, 269, 270, 289

Տեր-Գրիգորյան Էմին (1855-1939), հայ դրամատուրգ: Ավարտել է Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը: Հրատարակել է «Երևանի հայտարարություններ» թերթը: Երևանում ունեցել է սեփական տպարան, որտեղ տպագրել է ոչ միայն իր, այլև բազմաթիվ այլ հեղինակների գրքեր: Ռուսերենից թարգմանել է «Հերկուլես» (Երևան, 1891) և Պ. Ջիսկունեստիի «Ոճրագործի ընտանիքը» դրամաները (Երևան, 1891): 354

Տեր-Մարտիրոսյան Անդրեաս (1871-1919),

հայ քանդակագործ, հայկական նոր, ռեալիստական քանդակագործության հիմնադիր: 1899 թ. Փարիզում ցուցադրել է «Հայ գրողներին դափնեպսակ նվիրաբերող մուսան» կոմպոզիցիոն քանդակը (գիպսե քանդակի պատվանդանին Խ. Աբովյանի, Ռ. Պատկանյանի, Մ. Պեշկեպաշյանի, Գ. Արծրունու բարձրաքանդակներն էին, իսկ վերևում՝ մուսային մարմնավորող կնոջ քանդակ): Այժմ քանդակի տեղն անհայտ է: 198

Տեր-Միմոնյան Սիսակ (1872-1935), գրական, հասարակական, պետական գործիչ: 97, 101, 103, 251

Տերմովեց Բորիս (1884-1941), ռուս արվեստաբան: Ուսանել է Մոսկվայի պետական համալսարանի (1903-1908), ապա Մյունխենի համալսարանի (1911-1912) իրավաբանության ֆակուլտետում: Ավելի ուշ՝ Մոսկվայի, Մյունխենի, Փարիզի գեղարվեստի մասնավոր դպրոցներում: 202, 203

Տիգրանյան Արմեն (1879-1950), հայ կոմպոզիտոր, խմբավար, հայկական ազգային օպերայի հիմնադիրը («Անուշ», 1912, «Դավիթ Բեկ», 1950): «Դավիթ Բեկ»-ը գործիքավորել չի հասցրել: Նրա մահից հետո օպերան խմբագրել է դիրիժոր Գ. Բուդաղյանը, գործիքավորել՝ Լ. Խոջա-Էյմաթյանը: 141, 348

Տիգրանյան Արմենուհի (1888-1962), բանաստեղծուհի, կոմպոզիտոր Արմեն Տիգրանյանի քույրը, գրող, հրապարակախոս, թարգմանիչ Ավետիս Ահարոնյանի կինը: Գրական ծածկանունն էր «Մենուհի»: Երևանում գրական սալոն ուներ: Վայելել է Հովհ. Թումանյանի, Ավ. Իսահակյանը, Վ. Տերյանը, Ե. Չալենցի հատուկ ուշադրությունը: 110, 111, 141, 168, 169

Տիխոնով Նիկոլայ (1896-1979), ռուս խորհրդային պետական գործիչ, գրող: Բանաստեղծությունների ժողովածուների, պոեմների, արձակ գործերի հեղինակ է: 397, 398

Տոլստոյ Լև (1828-1910), ռուս գրող, մտածող: Առավել հայտնի են «Պատերգմ և խաղաղություն», «Աննա Կարենինա», «Հարություն» վեպերը, «Մանկություն», «Պատանեկություն», «Երիտասարդություն» ինքնակենսագրական եռագրությունը, «Կազակներ», «Հաջի Մուրադ», «Կրեյցերյան սոնատ», «Իվան Իլյիչի մահը» վիպակները, «Խոստովանություն» և «Ո՞րն է իմ հավատը» կրոնափիլիսոփայական ստեղծագործությունները: Հայերեն թարգմանվել է 1880-ականներին: 1948-1950 թթ. հայերեն 10 հատորով հրատարակվել են նրա գրեթե բոլոր գործերը՝ Պ. Պոռշյանի, Ե. Օտյանի, Վ. Տեր-Առաքելյանի, Ստ. Ջորյանի և այլոց թարգմանությամբ: Տոլստոյը մամակագրական կապեր է ունեցել Ատրպետի հետ: Նկարիչ Գ. Բաշինջադյանը նկարել է «Լև Տոլստոյը Յասնայա Պոլյանայում» կտավը (1916): 157, 220, 225

Տոնապետյան Պետրոս (1803-1978), սփյուռքահայ մշակութային գործիչ, թարգմանիչ: Կազմել է Ցեղասպանություն վերապրած 353 մարդկանց մամակների ժողովածուն՝ «Չայն տառապելոց» (1922, Փարիզ): Հեղինակ է «Հայաստան և հայ ժողովուրդը դարերի միջով» աշխատության (1947): 280, 281

Բաֆֆի (Հակոբ Մելիք-Հակոբյան) (1835-1888), հայ գրող, հրապարակախոս, հասարակական գործիչ: Կարևորություն տալով «կյանքի ուսումնասիրությանը»՝ 1857-1858 թթ. ճանապարհորդել է Պարսկաստանի ու Թուրքիայի հայկական գավառներում, գրառել տեսածը: 1879 թ. մշտական բնակություն է հաստատել Թիֆլիսում և զբաղվել բացառապես գրական աշխատանքով: 45, 152, 166

Փափազյան Վահան (1876-1973), պետական-հասարակական գործիչ, Օսմանյան խորհրդարանի երեսփոխան:

Գրող Վրթանես Փափազյանի եղբայրը: Ունեցել է «Բժիշկ», «Կոմս» մականունները: Առաջին Հանրապետության տարիներին՝ խորհրդարանի անդամ, ելսմտական (բյուջետային) հանձնաժողովի ղեկավար: 33, 83

Փափազյան Վրթանես (1866-1920), հայ գրող, գրաքննադատ, գրականագետ, ուսուցիչ, թարգմանիչ, հասարակական-քաղաքական գործիչ: Հեղինակ է «Պատմություն հայոց գրականության: Սկզբից մինչև մեր օրերը» աշխատության (1910): Տիրապետել է 14 լեզվի: Հայերեն է թարգմանել Մ. Սալտիկով-Շչեդրինի, Լ. Տոլստոյի, Ա. Դոդեի, Ֆ. Նիցշեի և այլոց ստեղծագործությունները: 162

Փորթուգալյան Մկրտիչ (1848-1921), հասարակական-քաղաքական գործիչ, հրապարակախոս, խմբագիր, Արմենական կուսակցության հիմնադիր և ղեկավար: 190

Փորթեշյան Խաչատրես (1886-1970), իրավաբան, պատմաբան, մշակութային գործիչ: 385, 386

Քաջագունի Հովհաննես (Տեր-Հովհաննիսյան) (1868-1937), Անդրկովկասյան սելմի անդամ, Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետ (1918-1919), ճարտարապետ: Փետրվարյան ապստամբությունից հետո հեռացել է Հայաստանից, դուրս եկել ՀՅԴ-ից, 1923 թ. գրել «ՀՅ Դաշնակցությունը անելիք չունի այլևս» աշխատությունը: Որպես ճարտարապետ՝ աշխատել ու կառուցել է Բաքվում, Թիֆլիսում, Բաթումիում, Երևանում, Գյումրիում, Վանում: 180, 181, 205

Քարամյան Մարտին (1912-1993), բանաստեղծ, արձակագիր, թարգմանիչ: Կատարել է թարգմանություններ վրացերենից: Ռուսերենով լույս է տեսել «Գովք աշման» (Թբիլիսի, 1965), վրացերենով՝ «Կյանքի ուղիներ» (Թբիլիսի, 1973) և «Տարիներ և հանդիպումներ» (Թբիլիսի, 1984) գրքերը: 6, 315, 316,

Քեմալ Աթաթուրք Մուսթաֆա (1881-1938), թուրք քաղաքական, ռազմական և պետական գործիչ: Թուրքական հանրապետության հիմնադիրը և առաջին նախագահը: «Աթաթուրք» թուրքերեն՝ «թուրքերի հայր»: 13, 90, 98, 101, 103

Քեմալ Միթհատ, չհաջողվեց պարզել իսկությունը. ամենայն հավանականությամբ՝ Թուրքիայի պատմության մեջ առաջին սահմանադրության հեղինակ Միթհատ փաշայի որդին է: 69, 71

Քյազըմ Կարաբեքիր (1882-1948), թուրք գեներալ, փաշա: Գլխավորել է թուրքական պատվիրակությունները Ալեքսանդրապոլի (1920) և Կարսի (1921) բանակցություններում: 101, 103

Քոչար Երվանդ (1899-1979), քանդակագործ, գեղանկարիչ, գրաֆիկ: 1922 թ. մեկնել է Վենետիկ՝ Ս. Ղազարում ուսումնասիրելու մատենադարանի մանրանկարչական հավաքածուն: 1923-ին Փարզում էր: Ֆրանսիայում ստեղծեց պլաստիկ-նկարչական նոր արտահայտչաձև՝ «Տարածական նկարչություն», որը ներառում է մաս ժամանակը՝ որպես չորրորդ չափ: 1948 թ., մոմաներկերի գյուտի համար, ԽՍՀՄ նախարարների խորհրդին առընթեր Գյուտերի և հայտնագործությունների կոմիտեից, ստացել է հեղինակային վկայագիր: 6, 150, 156, 162, 163, 176, 189, 191, 192, 198, 213, 214, 229, 230, 249, 250

Քոչարյան (Իսահակյան) Սոֆյա (1882-1966), Ավետիք Իսահակյանի կինը: Փարիզում զբաղվել է դիմահարդարությամբ: 239

Քուչակ Նահապետ (ծնվ. 15-րդ դարի վերջ կամ 16-րդ դարի սկիզբ, մահ. 1592), հայ աշուղ-երգիչ: Նրա անունով, գրավոր և բանավոր ավանդությամբ, պահպանվել և հայտնի են շուրջ մեկ տասնյակ կրոնական, բարոյախրատական, սիրային բովանդակությամբ աշուղական երգեր՝ հայերենով և թուրքերենով (յո-

թը՝ հայատառ թուրքերենով): 234, 236, 275, 277, 378, 379

Օգանյան Անդրանիկ (1865-1927), հայ ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդներից, հայ ժողովրդի ազգային հերոս, Ռուսական կայսրության գեներալ-մայոր: Առավել հայտնի է՝ որպես զորավար Անդրանիկ: 52

Օհան Կարո (Հովհաննես Կարապետյան) (1890-1933), հայ գրող: 213, 214

Օհանջանյան Համո (Համազասպ) (1873-1947), Ա. Խատիսյանի կառավարությունում զբաղեցնում էր արտաքին գործերի նախարարի (1920), Խատիսյանի հրաժարականից հետո՝ Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետի (1920, մայիսի 5) պաշտոնը: Նրա կառավարությունն է ստորագրել Սևրի դաշնագիրը: Նոյեմբերի 23-ին կառավարությունը հրաժարական ներկայացրեց: 75, 77, 83, 87, 88, 91

Օշական Հակոբ (Քյուֆեճյան) (1883-1948), արևմտահայ գրող, մանկավարժ: 1914թ.՝ «Մեհյան», 1922 թ.՝ «Բարձրավանք» հանդեսների համախմբագիր: Կազմել է «Հայ գրականություն» դասագիրքը (1942): Հեղինակ է Եղիշեին, Ղազար Փարպեցուն, Ներսես Շնորհալուն մվիրված աշխատությունների: 215, 216, 262

Օվիդիոս Պուբլիոս Նատ (մ.թ.ա. 43- մ.թ. 18), հռոմեացի բանաստեղծ: Հայտնի է սիրային էլեգիաներով՝ «Հերոստիհները», «Ֆաստեր», «Սիրո արվեստ», «Սիրո դեմ միջոցներ», ինչպես նաև «Կերպարանավորություն» պոեմով: Թերևս իր ազատ հայացքների համար Օգոստոս կայսեր կողմից աքսորվել է Թոմի քաղաք (Դանուբի գետաբերան), որտեղ անցկացրել է կյանքի վերջին 10 տարիները: 190

Ֆելիստե Ռոբեր դ' Լամենե (1782-1854), ֆրանսիացի փիլիսոփա և հրապարակախոս, հոգևորական, քրիստոնեական սոցիալիզմի հիմնադիրներից մեկը: 215, 216

Ֆիդիաս (մ.թ.ա. 5-րդ դար-մ.թ.ա. 431), հույն քանդակագործ, քրիզոէլեֆանտային քանդակագործության եղանակով (ոսկու և փղոսկրի համադրություն) ստեղծած Չևսի արձանը աշխարհի 7 հրաշալիքներից մեկն է: Ըստ Պլուտարքոսի՝ Աթենքում Ակրոպոլիսի վերականգնման ժամանակ Ֆիդիասը եղել է Պերիկլեսի խորհրդականը: 174, 175

Ֆիլսոսե Յոհան Գոթլիբ (1762-1814), գերմանացի փիլիսոփա, հասարակական գործիչ, գերմանական դասական իդեալիզմի ներկայացուցիչ: 1794-1799 թթ.՝ Եմայի համալսարանի պրոֆեսոր: Աթենքում քարոզելու մեղադրանքով հեռացվել է, տեղափոխվել Բեռլինի համալսարան, որի ռեկտորն էր 1810-1812 թթ.: 138

Ֆրանս Անատոլ (Ֆրանսուա Անատոլ Տիբո) (1844-1924), ֆրանսիացի գրող, գրաքննադատ, գրականության Նոբելյան մրցանակակիր (1921): Հեղինակ

է «Թայխ» (1890), «Սագաթաթիկներ քագուհու պանդոկը» (1892), «Կարմիր շուշան» (1894), «Պինգվինների կղզի» (1908) վեպերի: 1894-96 թթ. հայկական ջարդերի ժամանակ բողոքել է թուրքական իշխանությունների դեմ, կազմակերպել է դրամահավաք հայ որբերի համար: Նրա վեպերն ու մովելները թարգմանվել են հայերեն: 304

Ֆրոյդ Զիգմունդ (Սիգիզմունդ Շոլո) (1856-1939), ավստրիացի հոգեբան, հոգեբույժ և նյարդաբան, հոգեվերլուծաբան: «Լեոնարդո դա Վինչիի վաղ շրջանի հիշողություններից մեկը» (1910), «Տոտեմ և տաբու» (1913), «Չանգվածների հոգեբանությունը և մարդկային «Ես»-ի վերլուծությունը» (1921), «Ես և Այն» (1923) և այլ աշխատությունների հեղինակ է: Հայերեն թարգմանվել է «Հոգեվերլուծության ներածություն» աշխատությունը (Բնագրից թարգմանությունն ու վերջաբանը՝ Ալբերտ Նալչաջյանի, Երևան, 1997): 120

ՊԱՐԲՐԱԿԱՆՆԵՐ

1. **«Ախուրյան»**, հասարակական-գրական լրագիր: Լույս է տեսել Ալեքսանդրապոլում, 1907-1914 թթ.:
2. **«Ակօս»**, Հայ ճեմարանի շրջանավարտների միություն, խմբագիրներ՝ Գառնիկ Բանյան, Աշոտ Նուրյան, Հ. Գեղարդ, Հակոբ Ժամկոչյան, Շաքե Տեր-Մելքոնյան: Բեյրութ, 1944-1960:
3. **«Անահիտ»**, ազգային, գրական-գեղարվեստական հանդես (1889-1911, 1929-1949): խմբագիր-հրատարակիչ՝ Արշակ Չոպանյան:
4. **«Առավոտ»**, ազգային օրաթերթ (1909-1910), ազգային շաբաթաթերթ (1910), խմբագիր՝ Մ. Սուրյան: Կ. Պոլիս, 1909-1910:
5. **«Արեգ»**, գրական-գիտական ամսագիր, ապա երկշաբաթաթերթ: խմբագիր՝ Սիմոն Հակոբյան: Վիեննա, Բեռլին, 1922-1924:
6. **«Բագին»**, գրականության և արվեստի ամսագիր, ՀՀԴ Բյուրոյի և Համագ-գային մշակութային միության կենտրոնական վարչության հրատարակություն, Բեյրութ, լույս է տեսնում 1962 թ.-ից:
7. **«Բանվոր»**, հիմնադրվել է 1923 թ.-ին, Գյումրիում: Լենինականի քաղկոմի և քաղաքային խորհրդի պաշտոնաթերթ:
8. **«Գարուն»**, գրական-քննադատական ավանմախ, Մոսկվա, 1910-1912 թթ.: խմբագիրներ՝ Պողոս Մակինցյան և գրականագետ Ցոլակ Խանգադյան:
9. **«Գեղարվեստ»**, գրական, մշակութային, երաժշտական պատկերազարդ հանդես, Թիֆլիս, 1908-1921: խմբագիր՝ Գարեգին Լևոնյան:
10. **«Գեղունի»**, Վենետիկի Մխիթարյանների պատկերազարդ հայաթերթ, խմբա-գիրներ՝ Սիմոն Երեմյան, Մկրտիչ Պոտուրյան, Վենետիկ, 1900-1909, 1927, 1947, 1949:
11. **«Գրական թերթ»**, հասարակական, քաղաքական, գրական-գեղարվեստա-կան շաբաթաթերթ: Հայաստանի Գրողների միության պաշտոնաթերթ: Լույս է տեսնում 1932 թ.-ից:
12. **«Դրոշակ»**, ՀՀԴ պաշտոնաթերթ: Հիմնադիր՝ Քրիստափոր Միքայելյան: Ժնև, Փարիզ, 1890-1933:
13. **«Երկիր»**, երեկոյան քաղաքական օրաթերթ: Լույս է տեսել Կ. Պոլսում (1919-1924), խմբագիր՝ Վահան Ջեթոնցյան, Հ. Գալիկյան, ապա՝ ուրիշներ:
14. **«Երևան»**, Փարիզում լույս տեսնող քաղաքական, ընկերային, գրական եռօրյա, ուներ խորհրդային կողմնորոշում, լույս է տեսել 1925-1930 թթ.:
15. **«Ժայռ»**, հասարակական-քաղաքական լրագիր: Լույս է տեսել Ալեքսանդրա-պոլում (1907-1911): Ունեցել է դաշնակցական կողմնորոշում:
16. **«Ժողովուրդ»**, ֆրանսահայ ազգային միության օրաթերթ, 1944-1948:
17. **«Լրաբեր»**, Ամերիկահայ առաջադեմ միության օրաթերթ, ապա շաբաթա-թերթ, Նյու Յորք, հիմնադրվել է 1938 թ.-ից: խմբագիրներ՝ Պատրիկ Սելեան, Մ. Մարտենց, Վահան Ղազարյան, Լուֆֆի Տապաքյան:
18. **«Խթան»**, հայկական կյանքի լրատու շաբաթաթերթ, խմբագիր՝ Լևոն Համ-բարձումյան: Փարիզ, 1955-1967:
19. **«խորհրդային գրականություն»**, Հայաստանի խորհրդային գրողների միու-

թյան կազմկոմիտեի գրական, գեղարվեստական, քննադատական և տեսական հանդես: Հիմնադրվել է 1934 թ.-ին:

20. **«Խորհրդային Վրաստան»**, Վրաստանի կոմկուսի կենտկոմի, Գերագույն խորհրդի ու Նախարարների խորհրդի պաշտոնաթերթ: Մինչև 1923 թ.՝ «Կարմիր աստղ», 1923-1927 թթ.՝ «Մարտակոչ», 1927-1938 թթ.՝ «Պրոլետար», 1938-1940 թթ.՝ «Խորհրդային Վրաստան»:
21. **«Հայրենիք»**, օրաթերթ, ազգային, գրական, քաղաքական, հասարակագիտական: ՀՀԴ պաշտոնաթերթ: Լույս է տեսնում 1899-ից (1899-1900 թթ.՝ Նյու Յորք, 1900-ից՝ Բոստոն): Մինչև 1913 թ.՝ շաբաթաթերթ, 1913-1915՝ երկօրյա, 1915-ից՝ օրաթերթ: Առաջին խմբագիր՝ Թ. Չարշավճյան, տարբեր տարիներին՝ Մ. Մինասյան, Ա. Վռամյան, Արամ Աշոտ, Ն. Թաշճյան, Սիամանթո, Հ. Չաքմաքճյան, Ս. Վրացյան, Մ. Համբարձումյան, Մ. Օզանյան, Ա. Չթճյան, Ն. Տեստեգյուլ և Մ. Վերածին, Ռ. Դարբինյան և այլք:
22. **«Հայրենիքի ձայն»**, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի շաբաթաթերթ, Երևան, հիմնադրվել է 1965 թ.-ին: Խմբագիրներ՝ Վահագն Դավթյան, Կամո Վարդանյան, Լևոն Ջաքարյան:
23. **«Հանդես ամսօրյա»**, հայագիտական հանդես: Վիեննայի Մխիթարյան միաբանության պաշտոնական հրատարակություն: Լույս է տեսնում 1887թ.-ից:
24. **«Հորիզոն»**, ազգային, քաղաքական և գրական օրաթերթ, պատասխանատու տնօրեն՝ Կարո Գեորգյան, Սալոնիկ, 1927-1937:
25. **«Հորիզոն»**, հասարակական - գրական քաղաքական օրաթերթ: Լույս է տեսել Թիֆլիսում, 1909-1918 թթ.: Խմբագիր-հրատարակիչներ՝ Բ. Նուրալյան, Ա. Սահակյան, Լեո, Հովհաննես Թումանյան, Նիկոլ Աղբալյան, Ա. Ջամալյան, Ս. Գրուզինյան, Մ. Վարանդյան, Վ. Նավասարդյան:
26. **«ՀՕԿ»**, Հայաստանի օգնության կոմիտեի (ՀՕԿ) ամսագիր, Փարիզ, 1933-1935 թթ.:
27. **«Ճակատամարտ»**, օրաթերթ, խմբագիրներ՝ Շ. Միսակյան, Հ. Սիրունի, Մ. Ասլանյան, Կ.Պոլիս, 1918-1924:
28. **«Մուրճ»**, քաղաքական, հասարակական, գրական ամսագիր: Հրատարակիչ-խմբագիր՝ Ավետիք Արասխանյան: Թիֆլիս, 1889-1907:
29. **«Յուսաբեր»**, քաղաքական, տնտեսական և գրական օրաթերթ, խմբագիրներ՝ Սուրեն Պարթևյան, Ստեփան Եսայան: Հիմնադրվել է 1912 թ.-ին: 1922 թ.-ից՝ ՀՀԴ պաշտոնաթերթ, խմբագիր՝ Վահան Նավասարդյան: Կահիրե, 1912-1957 թթ.:
30. **«Նաիրի»**, պարբերագիրք գրականության և արվեստի (1941-1943), ամսագիր (1945-1951), շաբաթաթերթ (1952-ից): Հալեպ, 1941-1949, Բեյրութ, 1952: Խմբագիր՝ Անդրանիկ Ծառուկյան:
31. **«Նոր Հաճըն»**, Հաճընի հայրենակցական միության կենտրոնական վարչության պաշտոնաթերթ, եռամսյա թերթ, ապա՝ ամսաթերթ: Խմբագիրներ՝ Ազարիա Պապահեգյան, Աբրահամ Էոլմեսեկյան, Աբրահամ Կրաչյան, Հարություն Ժ. վրդ. Մուշյան, Նազարեթ ճերեճյան: Բուենոս Այրես, հիմնադրվել է 1933-ին, հայերեն և իսպաներեն:

32. **«Նոր շարժում»**, գրական հանդես, խմբագիր՝ Գուրգեն Մխիթարյան, հիմնադրվել է 1923 թ., եզիպտոսում:
33. **«Նոր օր»**, Ռամկավար ազատական կուսակցության ազգային, գրական, քաղաքական եռօրյա, Ֆրեզնո, 1922-1963, 1964 թ.-ից՝ Լոս Անջելես:
34. **«Շարժում»**, ազգային, հասարակական, քաղաքական շաբաթաթերթ, Հնչակյան կուսակցության պաշտոնաթերթ, խմբագիր՝ Գևորգ Տեր-Մկրտչյան, Սամո Սարգսյան, Բուենոս Այրես: Լույս է տեսնում 1936 թ.-ից:
35. **«Պայքար»**, քաղաքական, ընկերային, մշակութային շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1967-1969: խմբագիր՝ Երվանդ Կոպելյան:
36. **«Պատմաբանասիրական հանդես»**, ՀՀ ԳԱԱ կողմից հրատարակվող գիտական հանդես: Հիմնադրվել է 1958 թ., Երևանում: Հիմնադիր-խմբագիր՝ Մկրտիչ Ներսիսյան:
37. **«Սովետական Հայաստան»**, օրաթերթ, ՀԿԿ կենտկոմի և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Նախարարների խորհրդի օրգան: Լույս է տեսնում 1920 թ.-ից (մինչև 1921 թ.՝ «Կոմունիստ», 1921-1940՝ «խորհրդային Հայաստան»):
38. **«Վերածնունդ»**, կիսամյա հանդես, խմբագիր՝ Լևոն Համբարձումյան, Փարիզ, 1917-1921:
39. **«Տարազ»**, գրական - գեղարվեստական, երգիծաբանական պատկերազարդ շաբաթաթերթ (հետագայում՝ ամսագիր), Թիֆլիս, 1890-1919: խմբագիր-հրատարակիչ՝ Տիգրան Նազարյան:
40. **«Օգոնյոկ»**, ռուսական հասարակական-քաղաքական, գրական-գեղարվեստական պատկերազարդ ամսագիր: Լույս է տեսնում շաբաթը՝ մեկ: Հիմնադրվել է 1890 թ.-ին:
41. **«Заря востока»**, Անդրկովկասի շրջկոմի կոմունիստական կուսակցության օրգան, Վրաստանում ռուսերենով լույս տեսնող թերթ: Հիմնադրվել է 1922-ին՝ 130.000 տպաքանակով: 1991 թ.-ից թերթը լույս է տեսնում «Вестник Грузии» խորագրով:

ԲՈՎԱՆՈՒԿՈՒԹՅՈՒՆ

Երկու խոսք.....	4
Կազմողի կողմից.....	6
Ավ. Իսահակյանի	
«Նամականու» և նրա ծանոթագրությունների մասին.....	8
Առաջաբան	
Իսահակյանի նամակները	11
1. Արիսակես Վարդանյանին.....	20
2. Վարդան Մելիսեդեկյանին.....	21
3. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	22
4. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	24
5. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	25
6. Հովհաննես Թումանյանին	26
7. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	28
8. Յուրի Վեսելովսկուն.....	29
9. Աննա Մասակյանին.....	31
10. Աննա Մասակյանին.....	34
11. Աննիկ Մասակյանին.....	37
12. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	40
13. Ներսես Ալինյանին	42
14. Ալեքսանդր Ծառուրյանին	44
15. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	46
16. Ավետիս Ահարոնյանին	47
17. «Հանդես ամսօրյա»-ի խմբագրին	50
18. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	51
19. Միմոն Վրացյանին	52
20. Միմոն Վրացյանին.....	53
21. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	55
22. Միմոն Վրացյանին	56
23. Ներսես Ալինյանին.....	57
24. Կարեն Միքայելյանին	59
25. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	62
26. «Մշակ»-ի խմբագրություն	64
27. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	65
28. Կարեն Միքայելյանին	66
29. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	68
30. Բաց նամակ Բեմալ Միքիասին	69
31. Ղերմանական ավեսարանական միսիայի կոմիտեի	
Արևել-և-Իսլամ-հանձնաժողով.....	72
32. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	73
33. Համո Օհանջանյանին	75
34. Համո Օհանջանյանին	77
35. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	80
36. Բառնաբաս Պիլեզիկճյանին	81
37. Միմոն Հակոբյանին	82
38. Միմոն Հակոբյանին	84

39. Միմոն Տակոբյանին	85
40. Միմոն Տակոբյանին	86
41. Միմոն Տակոբյանին	88
42. Միմոն Տակոբյանին	89
43. Միմոն Տակոբյանին	90
44. Միմոն Տակոբյանին	91
45. Միմոն Տակոբյանին	92
46. Միմոն Տակոբյանին	94
47. Միմոն Տակոբյանին	95
48. Պողոս Մակինցյանին	96
49. Միմոն Տակոբյանին	98
50. Ալեքսանդր Մյասնիկյանին.....	101
51. Միմոն Երեմյանին	104
52. Միմոն Տակոբյանին	105
53. Միմոն Տակոբյանին	107
54. Միմոն Տակոբյանին	108
55. Վարդգես Ահարոնյանին	110
56. Միմոն Տակոբյանին	112
57. Միմոն Տակոբյանին	113
58. Միմոն Տակոբյանին	114
59. Միմոն Տակոբյանին	116
60. Միմոն Տակոբյանին	118
61. Միմոն Տակոբյանին	120
62. Միմոն Տակոբյանին	122
63. Արման Սարյանին.....	124
64. Միմոն Տակոբյանին	125
65. Միմոն Տակոբյանին	128
66. Միմոն Տակոբյանին	130
67. Միմոն Տակոբյանին	131
68. Միմոն Տակոբյանին	133
69. Միմոն Տակոբյանին	136
70. Միմոն Տակոբյանին	137
71. Ներսես Ալինյանին	140
72. <Արմենուիի և Վարդգես Ահարոնյաններին>	141
73. Միմոն Վրացյանին	142
74. Միմոն Տակոբյանին	144
75. Միմոն Տակոբյանին	146
76. Ներսես Ալինյանին	148
77. Վարդգես Ահարոնյանին	150
78. «Տայրենիք»-ի խմբագիր Ռուբեն Դարբինյանին.....	151
79. Տակոբ Նևրուզին	153
80. Ներսես Ալինյանին	154
81. Միմոն Տակոբյանին	155
82. Արման Սարյանին.....	156
83. Միմոն Տակոբյանին	157
84. Սարգիս Խաչատրյանին.....	160
85. Երվանդ Քոչարին	162

86. Սարգիս Խաչատրյանին	164
87. <Վարդգես Ահարոնյանին>	165
88. Ռուբեն Դարբինյանին	166
89. Ռուբեն Դարբինյանին	167
90. <Վարդգես Ահարոնյանին>	168
91. Արամ Երեմյանին	170
92. Միմոն Հակոբյանին	172
93. Ռուբեն Դարբինյանին (Արսաւեսին)	174
94. Սարգիս Խաչատրյանին	176
95. Սարգիս Խաչատրյանին	177
96. Վահան Նավասարդյանին	179
97. Ներսես Ալինյանին	180
98. Արաւկ Չոդանյանին	182
99. Վալա Խաչատրյանին	184
100. Ռուբեն Դարբինյանին (Արսաւես)	186
101. Սարգիս Խաչատրյանին	187
102. Ներսես Ալինյանին	188
103. Ռուբեն (Արսաւես) Դարբինյանին	190
104. Երվանդ Քոչարին	191
105. Կարեն Միխայելյանին	193
106. Մարտիրոս Մարյանին	195
107. Երվանդ Խաթանասյանին	197
108. Մարտիրոս Մարյանին	198
109. Երվանդ Խաթանասյանին	199
110. Մարտիրոս Մարյանին	201
111. Միմոն Վրացյանին	204
112. Վալա և Սարգիս Խաչատրյաններին	206
113. Մարտիրոս Մարյանին	208
114. «Տուսաբեր»-ի խմբագիր Վահան Նավասարդյանին	210
115. Սարգիս և Վալա Խաչատրյաններին	211
116. Երվանդ Քոչարին	213
117. Ռուբեն (Արսաւես) Դարբինյանին	215
118. <Վահան Չափարյանին>	217
119. <Մարտիրոս Մարյանին>	218
120. Ռուբեն (Արսաւես) Դարբինյանին	220
121. <Մարտիրոս Մարյանին>	221
122. Վահան Նավասարդյանին	222
123. Մարտիրոս Մարյանին	223
124. Վահան Նավասարդյանին	225
125. Հակոբ Գրիգորին	226
126. Հակոբ Գրիգորին	227
127. Վահան Նավասարդյանին	228
128. Երվանդ Քոչարին	229
129. Կարեն Միխայելյանին	231
130. Հովհաննես Ավագյանին	233
131. Մարտիրոս Մարյանին	237
132. Սոֆի Իսահակյանին	239

133. Վիզեն Իսահակյանին	240
134. Ռուբեն Դարբինյանին	241
135. Կարա - Դարվիշին	242
136. Ռոմանոս Մելիքյանին	243
137. Սոֆի Իսահակյանին	244
138. Կարեն Միխայելյանին	245
139. Սոֆի Իսահակյանին	246
140. Վիզեն Իսահակյանին	247
141. Իսահակյան Սոֆիին	248
142. Սոֆի Իսահակյանին	249
143. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	250
144. Իսահակյան Սոֆիին	251
145. Իսահակյան Սոֆիին և Վիզենին	252
146. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	253
147. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	254
148. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	255
149. Իսահակյան Սոֆիին	256
150. Սոֆի Իսահակյանին	257
151. Սոֆի Իսահակյանին	258
152. Սոֆի Իսահակյանին	259
153. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	260
154. Սոֆի Իսահակյանին	261
155. Կարա-Դարվիշին	262
156. Կարա-Դարվիշին	263
157. Կարա-Դարվիշին	264
158. Սոֆի և Վիզեն Իսահակյաններին	265
159. Կարա-Դարվիշին	266
160. Կարեն Միխայելյանին	267
161. Սահակ Տեր-Պարբեղյանին	268
162. Արմենակ Թոֆմաշյանին	270
163. Կարեն Միխայելյանին	272
164. Կարեն Միխայելյանին	275
165. Կարեն Միխայելյանին	278
166. Պետրոս Տոնադեղյանին	280
167. Սարգիս Ալթունյանին	282
168. Կոստան Զարյանին	283
169. Վահան Մալեգյանին	284
170. Նայկ Պերդերյանին	286
171. Նայկ Պերդերյանին	288
172. Վահան Մալեգյանին	289
173. Նայկ Պերդերյանին	290
174. Նայկ Պերդերյանին	292
175. Լուիզա Ասլանյանին	293
176. Նայկ Պերդերյանին	294
177. Պարզ Աբովին	296
178. Նովիաննես Երազին	297
179. Գուրգեն Բորյանին	299

180. Նաիրի Չարյանին.....	302
181. Ռուբեն Չարյանին.....	304
182. Ռուբեն Չարյանին.....	305
183. Մկրտիչ Ասլանյանին.....	306
184. Ռուբեն Չարյանին.....	307
185. Հովհաննես Ծիրազին.....	308
186. Հովհաննես Ղանալանյանին.....	309
187. Պահարեին.....	310
188. Հովհաննես Ղանալանյանին.....	312
189. Մկրտիչ Ասլանյանին.....	313
190. Մարտին Քարամյանին.....	315
191. Ռուբեն Չարյանին.....	316
192. Ղեղամ Սարյանին.....	317
193. Մարտին Քարամյանին.....	318
194. Մկրտիչ Ասլանյանին.....	319
195. Ալեքսանդր Արամանյանին.....	320
196. Արալույս Մարգարյանին.....	322
197. Ռուբեն Չարյանին.....	324
198. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	326
199. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	328
200. Պահարեին.....	329
201. Սողոմոն Մելիֆ-Շահնազարյանին.....	330
202. Հրաչյա Քոչարին.....	331
203. Արսես Ավետիսյանին.....	332
204. Իվան Ենիկոյոյանին.....	333
205. Ռուբեն Չարյանին.....	334
206. Կարադե Սիսալին.....	335
207. Կոնստանտին Գամախուրդիային.....	336
208. Պահարեին.....	337
209. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	339
210. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	340
211. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	341
212. Նաիրի Չարյանին.....	342
213. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	343
214. Վահե Վահյանին.....	344
215. Կոնստանտին Գամախուրդիային.....	346
216. Պահարեին.....	348
217. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	349
218. Ռուբեն Չարյանին.....	350
219. Հովիկ Մելիֆյանին.....	351
220. Կարո Պետրոսյանին.....	352
221. Անդրանիկ Հովսեփյանին.....	353
222. Հովհաննես Ղանալանյանին.....	354
223. Հովհաննես Ղանալանյանին.....	355
224. «Ժողովուրդ» թերթի խմբագրությանը.....	356
225. Հովհաննես Ղանալանյանին.....	357
226. Զադել Պոյաճյանին.....	358

227. Գուրգեն Տովնասին	360
228. Վահե Վահյանին	362
229. Տովսեփ Կուսիկյանին	363
230. Արարտ Ղարիբյանին	364
231. Լևոն Մելիքսեթ-Քեկին	366
232. Հմայակ Սիրասին	368
233. Տովհաննես Ենիկոյոյանին	369
234. Վահան Մամիկոնյանին	370
235. Վահան Մամիկոնյանին	372
236. Սողոմոն Տարոնցուն	373
237. Կամսար Գրիգորյանին	374
238. Տովհաննես Ենիկոյոյանին	375
239. Մախիմ Ռիլսկուն	376
240. Լևոն Մելիքսեթ-Քեկին	378
241. Հմայակ Սիրասին	380
242. Գուրգեն Տովնասին	382
243. Մամիկոնյան Վահանին	384
244. Խաչերես Փորֆեյանին	385
245. Անդրանիկ Տովսեփյանին	387
246. Ամերիկահայ Հառաջադիմական միության 15-րդ համագումարին	388
247. Վահան Մամիկոնյանին	389
248. Մամիկոն Ավագյանին	390
249. Կարադես Սիսալին	392
250. Անդրանիկ Տովսեփյանին	394
251. Կամսար Գրիգորյանին	395
252. Անդրանիկ Տովսեփյանին	396
253. Կամսար Գրիգորյանին	397
254. Կամսար Գրիգորյանին	399
255. Նինա Ներսիսյանին	400
256. Կամսար Գրիգորյանին	401
257. Սփյուռֆահայությանը	402
258. Ռադիոնամակ	403
259. Կամսար Գրիգորյանին	404
260. Էդվարդ Զրբաշյանին	405
261. Շմավոն Առուսանյանին	406
262. Վուրգ Վանձանակյանին	407
263. Լևոն Համբարձումյանին	408
264. Զավեն Վարդանյանին	409
265. Լևոն Մեսրոպին	410
266. Մախիմ Ռիլսկուն	412
267. Ալեքսան Ալեքսանյանին	413
Լուսանկարներ	414
Անվանացանկ	428
Պարբերականներ	464

Երևանի պետական համալսարան

Ավետիք Իսահակյանի նամակները

Հրատարակության տնօրեն՝ Կ. Գրիգորյան
Համակարգչային ձևավորող՝ Կ. Չալաբյան
Կազմի ձևավորող՝ Ա. Պատվականյան
Հրատ. խմբագիր՝ Գ. Գրիգորյան

Լուսանկարները Ա. Ավետիսյանի անձնական արխիվից և Ավ. Իսահակյանի
տուն-թանգարանում պահվող լուսանկարների արխիվից են: Գծանկարները՝
նկարիչ Հրաչյա Ռուխկյանի:

Ստորագրված է տպագրության՝ 15.11.2016:
Չափսը՝ 60x84 $\frac{1}{16}$: Տպ. մամուլը՝ 29,625:
Տպաքանակը՝ 500 օրինակ:

ԵՊՀ հրատարակչություն
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1
www.publishing.ysu.am

